

A MÓRA FERENC MÚZEUM

1999

111

ÉVKÖNYVE

1989/90

1

SZEGED
1992

JAHRBUCH DES MÓRA FERENC MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МÓРА СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Szerkesztőbizottság

Dömötör János, Juhász Antal, Lengyel András,
Zombori István

A szerkesztőbizottság elnöke

TROGMAYER OTTÓ

Szerkesztő

JUHÁSZ ANTAL

A tanulmányok lektorai

Avasi Béla	Kőhegyi Mihály
Bíróné Sey Katalin	Kriston Vizi József
Fodor István	Kürti Béla
H. Vaday Andrea	Marcsik Antónia
Istvánovits Eszter	Nagy Miklós
Kalicz Nándor	Oltvai Ferenc
Kanyó Ferenc	Rékási József
Kemenczei Tibor	Schmidt Egon
Kisbán Eszter	Spira György
Kovalovszki Júlia	Tóth Ferenc

Technikai szerkesztő

VARGA JÓZSEF

A borítólap Mayer Gyula tervei alapján készült.

HU ISSN 0563—0525

Felelős kiadó: Dr. Trogmayer Ottó
91-4938 — Szegedi Nyomda
Felelős vezető: Perényi Ottó igazgató
Példányszám: 625 — Terjedelem: 47 A/5 ív + 4 melléklet
Készült monószedéssel, íves magasnyomással,
az MSZ 5601—59 és MTA 5602—55 szabvány szerint

In memoriam Wirth Istvánné (1932—1990)	11
--	----

Régészet

<i>Trogmayer Ottó</i> : Adatok a kora neolitikus életmód kutatásának kérdésköréhez	15
<i>Horváth Ferenc</i> : Újkőkori sírépítmények nyomai Hódmezővásárhely-Kökénydombon és Gorzsán	37
<i>Pávai Éva</i> : Késő bronzkori gödör Szentes-Belsőcserről	49
<i>Kőhegyi Mihály—Vörös Gabriella</i> : 3—4. századi temető és 4—5. századi település Szeged-Algyőn	63
<i>Varga András</i> : Előzetes jelentés egy szarmata telep talajszondázási vizsgálatáról (Örménykút 52.)	117
<i>Vályi Katalin</i> : Külső kemencék Szer Árpád-kori településén	135
<i>Lőrinczy Gábor</i> : Középkori téglaegető kemencék Csongrádról és Békéscsabáról	159
Korek József : A zombor-bükkszállási 17. századi temető sírleletei	181
<i>Fári Irén</i> : Régészeti leletek és ásatások híre a szegedi napilapokban	203

Embertan

<i>Farkas Gyula—Szalai Ferenc</i> : Újabb neolitikus (Tiszai kultúras) antropológiai leletek Hódmezővásárhely-Kökénydombról	231
---	-----

Néprajz

<i>Bárkányi Ildikó</i> : Gyermekjátékok Csongrád tanyavilágában az 1910—1930-as években	239
<i>Fejér Gábor</i> : A szarvasmarhatartás és a tejfeldolgozás a makói tanyákon	263
<i>Szigeti György</i> : Csanyteleki népdalváltozatok	273

Történelem

<i>Tóth Ferenc</i> : Makó város úrbéri küzdelmeinek kezdetei, 1778—1805	317
<i>Erdélyi Péter—Sebőkne Gombos Zsuzsanna</i> : A csongrádi Kossuth-levelek	347
<i>Orbán Imre</i> : Makó római katolikus temetői a 18—19. században	363

Zsédenyi Magdolna: A Móra Ferenc Múzeum közigazgatás-történeti gyűjteménye
(1978—1988) 399

Éremtan

Kőhegyi Mihály: Römische Münzfunde bei den Sarmaten des Karpatenbeckens 433

Huszka Lajos—*Nagy Ádám*: Pénzforgalom Szegeden 1918—1920-ban I..... 447

Művelődéstörténet

Lengyel András: A szegedi Prometheus nyomda (1926—1935)..... 481

Természettudomány

Sterbetz István: Táplálkozás-vizsgálatok szeged-fehértói vízimadarakon 505

Jakab Béla: A talajtípusok szerepe a fehér gólya (*Ciconia ciconia*) elterjedésében
Magyarországon 519

CONTENTS

In memoriam Wirth Istvánné (1932—1990)	11
--	----

Archeology

<i>Ottó Trogmayer</i> : Data pertaining to questions involved in the research of the early neolithic life-style	15
<i>Ferenc Horváth</i> : Traces of neolithic grave-structures at Hódmezővásárhely-Kökénydomb and Gorzsa	37
<i>Éva Pávai</i> : A late bronze age ditch from Szentes-Belsőcsér	49
<i>Mihály Kőhegyi</i> and <i>Gabriella Vörös</i> : A 3rd—4th century cemetery and a 4th—5th century settlement at Szeged-Algyő	63
<i>András Varga</i> : Preliminary report on soil probe examination at a Sarmatian settlement (Örménykút 52)	117
<i>Katalin Vályi</i> : Exterior ovens at the settlement of Szer dating from the age of Árpád	135
<i>Gábor Lőrinczy</i> : Mediaeval brick-firing kilns from Cosngrad and Békéscsaba	159
József Korek : Grave-finds from the 17th century at Zombor—Bükkszállás ..	181
<i>Irén Fári</i> : News about archeological finds and excavations in the Szeged daily papers	203

Anthropology

<i>Gyula Farkas</i> and <i>Ferenc Szalai</i> : Recent neolithic (Tisza culture) anthropological finds from Hódmezővásárhely-Kökénydomb	231
--	-----

Ethnography

<i>Ildikó Bárkányi</i> : Children's toys and games on Csongrád farms from 1910 to the 1930s	239
<i>Gábor Fejér</i> : Cattle husbandry and milk processing on Makó farms	263
<i>György Szigeti</i> : Folk-song variants from Csanytelek	273

History

- Ferenc Tóth*: The initial stages of the struggles involving serfs in the town of Makó, 1778—1805 317
Péter Erdélyi and *Zsuzsanna Gombos*: Kossuth letters in Csongrád 347
Imre Orbán: Roman Catholic cemeteries in Makó in the 18th and 19th centuries 363
Magdolna Zsédenyi: The administration-historical collection of the Ferenc Móra Museum (1978—1988) 399

Numismatology

- Mihály Kőhegyi*: Roman coin finds from the Sarmatians of the Carpathian Basin 433
Lajos Huszka and *Ádám Nagy*: Money circulation in Szeged in 1918—1920, I. 447

Cultural history

- András Lengyel*: The Prometheus press in Szeged (1926—1935)..... 481

Natural history

- István Sterbetz*: Alimentation examinations of water birds at Szeged-Fehértó 505
Béla Jakab: The role of soil-types in the distribution of the white stork (*Ciconia ciconia*) in Hungary 519

INHALT

In memoriam Wirth Istvánné (1932—1990)	11
--	----

Archäologie

<i>Trogmayer, Ottó</i> : Angaben zum Themenkreis der Forschung der Lebensweise im frühen Neolithikum	15
<i>Horváth, Ferenc</i> : Spuren von Grabanbauten im Neolithikum an dem Fundort in Hódmezővásárhely-Kökénydomb und Gorzsa	37
<i>Pávai, Éva</i> : Spätbronzezeitliche Grube an dem Fundort Szentes-Belsőecser	49
<i>Kőhegyi, Mihály—Vörös, Gabriella</i> : Friedhof aus dem 3—4. Jh. und eine Siedlung aus dem 4—5. Jh. in Szeged-Algyó	63
<i>Varga, András</i> : Einleitender Bericht über die Untersuchung der Bodensondierung in einer sarmatischen Siedlung (Örménykút 52.)	117
<i>Vályi, Katalin</i> : Aussenöfen an dem frühmittelalterlichen Fundort Szer	135
<i>Lőrinczy, Gábor</i> : Mittelalterliche Ziegelöfen aus Csongrád und Békéscsaba	159
Korek, József : Gräberfunde des Friedhofs von Zombor-Bükkszállás aus dem 17. Jh.	181
<i>Fári, Irén</i> : Nachrichten über archäologische Funde und Ausgrabungen in den Szegediner Tageszeitungen	203

Anthropologie

<i>Farkas, Gyula—Szalai, Ferenc</i> : Neue neolithische anthropologische Funde (aus der Theiss-Kultur) von Hódmezővásárhely-Kökénydomb	231
--	-----

Ethnographie

<i>Bárkányi, Ildikó</i> : Kinderspiele in den Gehöften von Csongrád in den 1910—1930-er Jahren	239
<i>Fejér Gábor</i> : Rindviehhaltung und Milchverarbeitung in den Gehöften von Makó	263
<i>Szigeti, György</i> : Volksliedvarianten von Csanytelek	273

Geschichte

- Tóth, Ferenc*: Anfänge der Urbarialkämpfe der Stadt Makó 1778—1805 317
Erdélyi, Péter—Sebök, Zsuzsanna: Kossuth-Briefe aus Csongrád 347
Orbán, Imre: Die römisch-katholischen Friedhöfe aus dem 18—19. Jh. in Makó 363
Zsédenyi, Magdolna: Die verwaltungsgeschichtliche Sammlung des Museums
 Ferenc Móra (1978—1988) 399

Münzenkunde

- Kőhegyi, Mihály*: Römische Münzfunde bei den Sarmaten des Karpatenbeckens 433
Huszka, Lajos—*Nagy, Ádám*: Geldumlauf in Szeged in den Jahren 1918—1920 447

Kulturgeschichte

- Lengyel, András*: Die Druckerei „Prometheus“ in Szeged (1926—1935) 481

Naturwissenschaften

- Sterbetz, István*: Ernährungsuntersuchungen an den Wasservögeln am Szeged-Fehértó 505
Jakab, Béla: Die Rolle der Bodentypen in der Verbreitung des Weisstorchen
 (*Ciconia ciconia*) in Ungarn 519

TABLE DES MATIÈRES

In memoriam Wirth Istvánné (1932—1990)	11
--	----

Archéologie

<i>Trogmayer, Ottó</i> : Données sur les questions de la recherche de la mode de vie pré-néolithique	15
<i>Horváth, Ferenc</i> : Les restes des ouvrages sépulcrales néolithiques à Hódmezővásárhely-Kökénydomb et Gorzsa	37
<i>Pávai, Éva</i> : Une fosse de l'époque bronze à Szentes-Belsőecser	49
<i>Kőhegyi, Mihály—Vörös, Gabriella</i> : Un cimetière du 3—4- siècle et un habitat du 4—5- siècle a Szeged-Algyő.	63
<i>Varga, András</i> : Préavis sur l'expertise de la structure du sol d'un habitat sarmate (Örménykút 52.)	117
<i>Vályi Katalin</i> : Des fours extérieurs sur l'habitat nommé Szer de l'époque Árpád	135
<i>Lőrinczy, Gábor</i> : Des fours à cuire des briques de l'époque du moyen âge à Csongrád et Békéscsaba	159
<i>Korek, József</i> : Les trouvailles des tombeaux du cimetière du 17- siècle a Zombor-Bükkszállás	181
<i>Fári, Irén</i> : Informations dans les journaux de Szeged sur les fouilles et les trouvailles archéologiques	203

Antropologie

<i>Farkas, Gyula—Szalai, Ferenc</i> : Des nouvelles trouvailles anthropologiques de néolithe („culture du Tisza”) à Hódmezővásárhely-Kökénydomb	231
---	-----

Ethnographie

<i>Bárkányi, Ildikó</i> : Jeux d'enfants parmi les hameaux de l'habitat Csongrád, dans les années 1910—1930	239
<i>Fejér, Gábor</i> : L'élevage bovin et le traitement du lait sur les hameaux de Makó	263
<i>Szigeti, György</i> : Variétés des chansons folkloriques à Csanytelek	273

Histoire

<i>Tóth, Ferenc</i> : Les débuts des luttes féodales à Makó, de 1778 à 1805	317
---	-----

<i>Erdélyi, Péter—Sebőkkné, Gombos Zsuzsanna</i> : Les lettres écrites par Kossuth aux habitants de Csongrád	347
<i>Orbán, Imre</i> : Les cimetières catholiques romains de la ville Makó, au 18—19-siècle	363
<i>Zsédenyi, Magdolna</i> : La collection de l'histoire administrative du Musée Ferenc Móra (1978—1988)	399

Numismatique

<i>Kőhegyi, Mihály</i> : Les trouvailles des médailles romaines chez les sarmates du bassin Kárpát	433
Huszka, Lajos — <i>Nagy, Ádám</i> : Circulation de monnaie à Szeged en 1918—1920	447

Histoire de la culture

<i>Lengyel, András</i> : L'imprimerie „Prometheus” à Szeged (1926—1935)	481
---	-----

Sciences exactes

<i>Sterbetz, István</i> : L'analyse de nourriture sur les oiseaux aquatiques, à Szeged-Fehértó	505
<i>Jakab, Béla</i> : Le rôle des types du sol dans l'expansion de la cigogne blanche (<i>Ciconia ciconia</i>) en Hongrie	519

СОДЕРЖАНИЕ

In memoriam Wirth Istvánné (1932—1990)	11
--	----

Археология

<i>Трогмайер Отто</i> : Данные к вопросам изучения раннего неолитического образа жизни	15
<i>Хорват Ференц</i> : Следы надмогильных построек новокаменного века в Ходмезёвашархей-Кёкеньдомбе и Горже	37
<i>Папай Ева</i> : Яма позднего бронзового века из Сентеш-Бельшёэчера	49
<i>Кёхеди Михай—Вёрёш Габриелла</i> : Кладбище 3—4. вв. и посёлок 4—5. вв. в Сегед-Альдё	63
<i>Варга Андраш</i> : Предварительный реферат о почвозонданском исследовании сарматского поселения (Ёрменькут 52.)	117
<i>Ваи Каталин</i> : Внешние печи в посёлке Сер времён Арпада	135
<i>Лёринци Габор</i> : Средневековые кирпичеобжигательные печи из Чонграда и Бекешчабы	159
Корек Иожеф : Могильные находки зомбор-бюксаллашского кладбища 17 века	181
<i>Фари Ирен</i> : Сведения об археологических находках и раскопках в сегедских ежедневниках	203

Антропология

<i>Фаркаш Дьюла—Салаи Ференц</i> : Новейшие неолитические антропологические находки (затисской культуры) из Ходмезёвашархей-Кёкеньдомба	231
---	-----

Этнография

<i>Баркани Ильдико</i> : Детские игрушки в хуторах Чонграда в 1910—30 гг.	239
<i>Фейер Габор</i> : Скотоводство и обработка молока в хуторах г. Мако	263
<i>Сигети Дьёрдь</i> : Варианты чаньтелекских народных песен	273

История

<i>Тот Ференц</i> : Начала оброчных борьб города Мако, 1778—1805 гг.	317
<i>Эрдейи Петер—Шебёкнэ Гомбош Жужанна</i> : Чонградские письма Кошута	347

<i>Орбан Имре</i> : Римско-католические кладбища города Мако в 18—19 вв.	363
<i>Жедени Магдольна</i> : Административно-историческая коллекция музея им. Мора Ференц (1978—1988)	399

Нумизматика

<i>Кёхеди Михай</i> : Römische Münzfunde bei den Sarmaten des Karpatenbeckens	433
Хуска Лайош — <i>Надь Адам</i> : Денежный оборот в Сегеде в 1918—1920 гг. I.	447

История культуры

<i>Лендел Андраш</i> : Сегедская типография Прометей (1926—1935)	481
--	-----

Естествознание

<i>Штербец Иштван</i> : Исследования питания водоплавающих птиц сегедского Белого озера	505
<i>Якаб Бела</i> : Роль почвенных типов в распространении белого аиста (<i>Ciconia ciconia</i>) в Венгрии	519

Wirth Istvánné
(1932—1990)

Kedves Uli!

25 esztendő kinek-kinek másképpen számolódik. Negyedszázad alatt a gyerekek felnőnek, sőt útjára indulhat az újabb generáció is, negyedszázad a történelemben háborúk, forradalmak, békés időszakok változását jelentheti, nekünk azt az időszakot, melyet együtt tölthettünk. 1965-ben kerültél a múzeum falai közé, ahol hűséggel szolgáltál csaknem az utolsó hetekig. Kevés emberről mondhatják el, hogy mindenki szerette, nem csak itt, a Tisza-parti nagy házon belül, hanem az ország múzeumi emberei közül mindenki, aki kapcsolatba került Veled és azt hiszem kevés olyan múzeumos van, akivel ne találkoztál volna, vagy legalább a hangodat ne hallotta volna. Szegeden születél s Szegeden kerültél a földre is, sokunkat, akik máshonnan kerültünk ide, Te tanítottál meg a város, az itt lakók megismerésére, megértésére, megszeretésére. Én már nem tudom elképzelni Nélküled a Tiszát, a Széchenyi teret, a várost, a múzeumot, hiányod mindenütt érezzük.

Emlékező sorok ezek, hiszen mi mindannyian emlékezni fogunk Rád szeretettel, amíg élünk. Munkatársnak, barátnak, szinte testvérnek tekintettelek, akivel megoszthattuk mindennapi gondjainkat is. A természet törvényei szerint mi is elmúlunk, ám az írás megmarad. Maradandóbb a búcsúszavaknál, maradandóbb a sírkőnél. Képedre tekintve felidézhet majd az utókor, amely munkásságod emlékéből tanulságot és hasznot meríthet.

Kedves Uli! Ha majd minket is szólítanak, remélem Te veszed fel a túlvilági telefont és abban az égi irodában újra találkozunk.

Szeged, 1990. december 6-án

Istvánné

Régészet

Adatok a kora neolitikus életmód kutatásának kérdésköréhez

(Állattenyésztés, gyűjtögetés, vadászat, földművelés, halászat)

TROGMAYER OTTÓ

(Szegeď, Móra Ferenc Múzeum)

Az 1960-as évek során négy kora neolitikus lelőhelyen volt lehetőségünk leletmentő ásatásokat folytatni. Az itt előkerült leletanyag lehetőséget nyújt, hogy kibővítsük a korábbi megfigyeléseket és az életmódról alkotott elképzeléseket néhány adattal kiegészítsük.¹

Banner János a rendelkezésre álló, elsősorban a saját ásatási megfigyeléseiből származó adatok, jelenségek alapján megkísérelte megrajzolni a Körös-csoport etnológiai képét.² Az ásatáson talált összes jelenséget elemezve, a gabonamagvak hiányából, valamint a tároló edényeken levő állatábrázolásokból, a sok állatsontból azt a következtetést vonta le, hogy a csoport elsősorban pásztorkodással foglalkozott. Emellett természetesen nagy szerepet játszott a halászat és vadászat is. Az állattartó, pásztorkodó életmód döntő szerepe mellett azonban nem zárja ki a földművelés jelentőségét sem. Úgy vélte, hogy az állatokat elsősorban nem húruk miatt tartották, hanem gyapjuk és tejük miatt. Az edényformák elemzésénél kiemeli, hogy az edények jó része folyadék tárolását szolgálta.

Kutzián I. magáévá tette Banner J. álláspontját, azzal a megjegyzéssel, hogy az állattenyésztés kiemelését nem tartotta indokoltnak. A telepen előkerülő igen nagy számú, vastag réteget alkotó kagyló és csigahéjak, a sok halcsont és halpikkely a halász-pákász életmódra utalnak, illetve bizonyos gyűjtögető életmódra.³

Kalicz N. a Körös-csoportot a nagy délkeleti parasztkultúrák legészakibb kisugárzásának tartja, vagyis egyértelműen parasztkultúrának.⁴ Véleménye szerint a neolitikus forradalom nálunk a Körös-csoport idején ment végbe.

Gazdapusztai Gy. a földművelő életmódot látja döntő jelentőségűnek⁵. Mindezek a vélemények elsősorban bizonyos elméleti alapon születtek, hiszen jelentős állattani meghatározásokra, csak a legutóbbi években kerülhetett sor. E vizsgálatok alapján bizonyítottnak látszik, hogy a Körös-csoport életmódja különbözött a fiatalabb, közép-neolitikus csoportok életmódjától. Nem lehet vita tárgya, hogy a korszakban az állattartás és a földművelés általános volt, a különbséget az állattartás jellege határozza meg. A Körös-csoport háziállatai között az alábbiakat találjuk

¹ Jelen dolgozat egy hosszabb tanulmány része, melyet 1968-ban lezártam. Sajnos, kinyomtatására napjainkig sem került sor, bár a kézirat német fordítását a kiadó 1970-ben már kézhez kapta. A magyar szöveget így változtatás nélkül adom közre.

² BANNER J. Die Ethnologie der Körös-Kultur. *Dolg.* XIII. 1937. 32 ff.

³ KUTZIÁN I. A Körös kultúra. *Diss. Pann.* II. 23. 1944. 89.

⁴ KALICZ N. Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös- und Theiss-Kultur. *Acta Ant. et Arch.* VIII. 1965. 35.

⁵ GAZDAPUSZTAI GY. A Körös kultúra lakótelepe Hódmezővásárhely Gorzsán. *AE.* 84. 1957. 3.

meg: *Canis familiaris* L., *Sus scrofa* dom. L., *Ovis aries* L., *Capra hircus* L., *Bos taurus* L., vagyis mind az öt jellegzetes neolitikus háziállatot. Ezek arányai a töredékek alapján a különböző lelőhelyeken a következők: *Lúdvár*: eb 1,63%, sertés 0,62%, juh-kecske 31,18% szarvasmarha 7,33%. *Gyálarét*: eb 0,76%, sertés 2,55%, juh-kecske 34,61%, szarvasmarha 16,54%. *Maroslele-Pana*: eb 1,09%, sertés 1,09%, juh-kecske 47,04%, szarvasmarha 17,77%. A fentiekből egyértelműen kitűnik, az Ovicaprinae döntő többsége. Éppúgy mint a *deszki* lelőhelyen nyert adatoknál. (eb 0,1%, sertés 0,1%, juh-kecske 53,8%, szarvasmarha 22,3%).⁶ Hasonló jelenség mutatkozik a görögországi régebbi vagy hasonlókorú lelőhelyeken is. A Nea Nikomedeiai első ásatási évad eredményei alapján az állatsontok közül a bovidákat 64 egyed képviselte. Ugyanakkor az ovicaprinae 310 egyed. Ennek 47%-a fiatal állatok csoportja volt. A sertés 65 egyeddel volt képviselve. 90% felett ismét fiatal egyedek csoportjairól van szó. Egyetlen egy rúdium töredék jelezte az eb jelenlétét. Néhány töredék képviselte a vadállatok között az őzet, a nyulat, a teknőst. Ezen kívül hal és madárcsontok is kerültek napvilágra.⁷ A felsorolt adatok gyakorlatilag megegyeznek a Körös-csoport lelőhelyein megfigyelttel. Különbségként jelentkezik a vadállatok meglepő alacsony száma, amint az a R. Rodden által közölt grafikon adataiból kitűnik. A második ásatási évad részletes eredményei még nem kerültek közlésre, de az előzetes jelentésből kiviláglik, hogy itt is hasonló megfigyeléseket végeztek. Ezek szerint az ovicaprinae mintegy 65%-ot tesz ki, a sertés 10%-ot jelent, ugyancsak 10—15% a bovidák aránya. Az életforma szempontjából jelentős a második ásatás során is megerősített adat, hogy a vad egyedek mindössze 10%-ot jelentenek.⁸ Az Argissa korai rétegeiben lelt állatsontok is megközelítőleg hasonló képet mutatnak. A háziállatok aránya itt is magasan felülmúlja a vadállatokét. J. Boessneck adatai szerint Argissa és Otzaki korai rétegeinek állatsontmaradványait az alábbiak szerint foglalhatjuk össze. A prekerámikus leletek közül szarvas 2, őz 4, bovidák 114 (ebből háziásított 103), juh-kecske 1820, vaddisznó 5, sertés 216, eb 4, róka 1, nyúl 8, madár 5 db töredékekkel volt képviselve. A protoszklo időszakból szarvasmarha 27 ovicaprinae 55, sertés 7, eb 1 töredékekkel jelentkezett. A Körös-csoportnak megfelelő vorsesklo időszakban szarvasmarha 65, ovicaprinae 108, sertés 44, eb 2, szarvas 3, nyúl 1 töredékekkel jelentkezett.⁹ Sajnos a többi Körös lelőhely állatsont anyagáról igen keveset tudunk. A bodzaspárti ásatás során igen kevés állatsont került elő. (35 töredék) Ezek között szerepel a borz, a nyúl, és az őz, valamint a Hydruntinus az ovicaprinae és a szarvasmarha.¹⁰ A rendkívül kevés töredék nem alkalmas általánosabb érvényű megállapításra. Hasonlóképpen kevés állatsont került elő a Bácsatorokon feltárt (Gura Baciuului) egyetlen gödör anyagából. Az itt lelt csontok megoszlása szarvas 1 db, bovidák 56 db, ovicaprinae 23 db, valamint 3 embercsonttöredék.¹¹

Bökönyi Sándor szíves szóbeli közlése alapján ugyanez a jelenség mutatkozott a Szabadka környéki lelőhelyen is. (Nosza, Ludas) A hazai lelőhelyek anyagával összevetve itt egyetlen különbség, hogy nagyobb számban kerül elő az *Equus asinus* hyd-

⁶ Az állatsontok meghatározásáért és hasznos tanácsaiért Bökönyi Sándornak mondok köszönetet.

⁷ RODDEN R. Excavations of the early Neolithic site at Nea Nikomedeia, Greek Macedonia (1961 season). PPS. XXVIII. 1962. 272.

⁸ RODDEN E. An Early Neolithic village in Greece. Scientific American. April. 1965. 92.

⁹ MILOJIC V.—BOESSNECK J.—HOPF M. Argissa Magula. I. Bonn 1962. 60.

¹⁰ BANNER J. Funde der Körös-Kultur von Hódmezővásárhely-Bodzaspárt AAH. IV. 1954. 10.

¹¹ VLASSA N.—PALKÓ A. Une tombe a inhumation appartenant a la civilisation Cris ancienne de la Transylvanie. Apulum V. 1964. 32. p. v. ö. Necrasov O. Apulum. 1965. 33.

runtinus. E jellegzetesen steppei állat valószínűleg azért jelenik meg nagyobb számban az állatcsonttöredékek között, mert a Szabadka környéki lelőhelyek a Duna—Tisza közti egykori steppevidék peremén fekszenek. E feltételezést megerősíteni lát-szik a kérdéses leletegyüttesekben a tűzök megjelenése is. Az eddigiekkel szemben a korai neolitikumot követő kultúrák és csoportok leletegyütteseinek csontanyagában domináns állatfajként a szarvasmarha jelentkezik. Néhány hazai példát említve Tápé-Lebőn 55,57%, Szegvár-Tűzkövesen 38,61%, Folyás-Szilmege 33,54%, Győr-Pápai vám lelőhelyen 66,05%-ban kerültek elő szarvasmarha csontok.¹² Hasonló je-lenség mutatkozik a környező területeken is, a Boian kultúra egyik telepén 78,77%-ot leletenek a bovidák,¹³ egy hamangia korú telepen a Bos Taurus aránya 53,14%,¹⁴ egy moldvai középleolitikus korú telep (Delaul Fintiilor) lineáris kerámiás rétegeiben 39,76% a szarvasmarha előfordulási aránya.

Ezek szerint nyilvánvaló, hogy a középleolitikus kultúráktól eltérően a csipett-díszű kerámia kultúrájának körében pontosabban a Dél-Alföld koraneolitikumának jellemző együtteseiben döntő jelentőségű volt a kiskérődzők tartása. Különösen meg-lepő, hogy a Körös-csoport lelőhelyein a déli területektől eltérően sajátos szarvatlan juh egyedekre is bukkanunk, ami a domesztikációnak egy igen magas fokát jelenti. Ma még nyitott kérdés, hogy volt-e Délkelet-Európában egy domesztikációs centrum, ahol ezen fajok tenyésztése kialakulhatott, vagy pedig egyértelműen Anatóliából kell őket származtatni. Feltételezhető talán, hogy e jelenség összefüggésben van egyes pleistocén korú lelőhelyek vagy a holocén kezdetére tehető együttesek emlékanya-gával, ahol bizonyos vad egyedek kimutathatók. A „La Adam” barlang ovidái eset-leg szintén egy igen korán kialakuló domesztikációs jelenségre utalnak.¹⁵ Számos kutató feltételez egy nagyon korai domesztikációs centrumot a Krím-félsziget térsé-gében is. Az eddig előkerült pleistocén illetve korai holocén leletegyüttes egyelőre nyitva hagyja a kérdést, volt-e eddig Kelet-Európában lehetőség e korai időszakban a koraneolitikum egyes háziállatainak helyi domesztikációjára.

Az életmód meghatározásánál rendkívül fontos a vadállat és háziállatcsontok aránya. Mint már említettük, a görögországi protoszeklo szintekben ez az arány a háziállatok javára dől el. A Körös-csoport emlékanyagában a vadászatnak az első-bieknl jelentősebb voltára utal a vadállatok meglehetősen nagy aránya, különösen, ha azokat a középleolitikus lelőhelyek hasonló anyagához viszonyítjuk. Így Lúdváron az összes csont 59,19%-a, Gyálaréten 45,54%-a a Maroslele-Pana-i telepen 32,97%-a volt vadállat csont. Ez utóbbi meglehetősen kevésnek tűnik, figyelembe kell azonban vennünk az itt kimutatható rendkívül sok fajt, melyek a vadászat igen jelentős voltára utalnak. A Körös-csoport lelőhelyein az alábbi vadállatok csontjai kerültek elő: *Pisces*, *Emys orbicularis* L., *Podiceps ruficollis* Pall., *Podiceps cristatus* L., *Pelecanus* sp., *Ardea cinerea* L., *Egretta alba* L., *Anser albifrons* Scop., *Anser albi-frons* Scop. s. *fabalis* Lath., *Anas platyrhynchos* L., *Anas* s. str., *Aythya ferina* L., *Grus grus* L., *Fulica atra* L., *Laurus* sf. *argentatus* Pont., *Curvus cornix* L. s. *frugilegus* L., *Lepus europaeus* Palla., *Vulpes vulpes* L., *Mellus melles* L., *Felis silvestris* Schreb. *Sus scrofa fer.* L., *Capreolus capreolus* L., *Cervus elaphus* L., *Bos primigenius* Boj., *Equus* (*Asinus*) cfr. *hydruntinus* Reg. (Mocsári teknős, Kis vöcsök, Búbos vöcsök,

¹² BÖKÖNYI S. Die frühneolithische Wirbeltierfauna Ungarns. AAH 11. 1959. 39.

¹³ NECRASOV O.—HAIMOVICI S. La faune des complexes de la civilisation de Boian a proximité du village Bogota. Mat. si Cerc. V. 1959. 130.

¹⁴ NECRASOV O.—HAIMOVICI S. Étude de la fauna découverte dans la station néolithique de Techirghiol. Mat. si Cerc. VIII. 1962. 177.

¹⁵ BOESSNECK J. Haustierfunde präkeramisch-neolithischer Zeit aus Thessalien. Zf. für Tier-zucht. 76. 1961/62. 282.

Gödény, Szürkegém, Nagy kócsag, Nagy lilik, Vadlúd, Tökés réce, Vadkacsa, Barátréce, Daru, Szárca, Ezüstkirály, Varjú, Mezei nyúl, Róka, Borz, Vadmacska, Vaddisznó, Óz, Gímszarvas, Őstulok.)¹⁶ A középneolitikus lelőhelyeken a vadállat háziállat csontok aránya az alábbi képet mutatja: Tápé-Lebő 1956: vadállat 36,90%, háziállat 63,1%, Szegvár-Tűzköves: vadállat 43%, háziállat 56,4%, Folyás-Szilmeg: vadállat 24,05%, háziállat 75,95%, Győr-Pápai Vám 1952 ásatás: vadállat 8,84%, háziállat 91,16%, 1954 évi ásatás: vadállat 10,36%, háziállat 89,84%, Pomáz Zdravlyák: vadállat 10,23%, háziállat 89,77%.¹⁷ Fentiekhez meg kell még említenünk B. Soudsky szíves szóbeli közlését, mely szerint a Bylany-i ásatások során előkerült állatsont túlnyomó többsége (csaknem 90%-a) a bovidák közé sorolható. Nyilvánvaló, hogy az egyes Körös-telepeken a vadászott állatok megoszlása a szűkebb biotoptól függött. E szerint különbséget tehetünk, mint már említettük a folyóparti, vagy mocsári telepek, valamint a steppei jellegű síkságok folyóparton levő telepeinek anyaga között. Valószínűnek tartjuk, hogy éppen a földművelés másodlagos szerepe, vagy nem eléggé fejlett volta szorította rá a csoport emberét arra, hogy olyan vadállatokat is elfogyasszon, amelyeket a középneolitikus telepeken már nem találhatunk meg. Ez állatok között említhetjük a különböző madarakat, melyeknek húsa mai értelemben vett emberi fogyasztásra nem alkalmas. (Pl. sirály, szürkegém stb.) Természetesen a mai értelemben vett ízlés nem határozza meg, hogy a kora-neolitikum embere mit tartott fogyasztásra alkalmasnak. Mint arra számos néprajzi példa utal, a természeti népek köréből, fogyaszthattak férgeket, lárvákat, hüllőket is, melynek nem maradt nyoma a régészeti leletanyagban. Minden egyes Körös-telepen, de a csipettdiszú kerámia kultúrájának egész területén általános jelenség, hogy a hulladékgödörök kitöltésében feltört embercsontokat is találunk. E jelenség megfigyelhető volt Maroslele-Pana, Bácsstorok (Gura Baciului) vagy Argissa protoszklo rétegének leletanyagában is. Hasonló jelenséget szinte az őskor egész folyamán nyomon követhetünk, magam a Helemba-szigeten végzett ásatásaim során HA korú együttesekben is találtam embercsont töredékeket. Valószínű, az emberevés szokását kell feltételeznünk. E szokás rituális vonatkozásait ma még nem tudjuk tisztázni. A szórványosan előforduló jelenségből általánosabb érvényű következtetéseket egyelőre nem lehet levonni.

A lúdvári ásatás során az 1. számú gödör belső rétegződésénél úgy tűnt, hogy a különböző szintek között az állatsont töredékek nem arányosan oszlottak meg. Ebből következik, hogy a döntő táplálékot mindig az évszaknak megfelelően előforduló vadállatok húsa jelentette. Feltételezésünket megerősíti a minden egyes Körös-telepen megfigyelhető igen vastag csiga, illetve ritkábban kagylóréteg. A Deszkolajkút ásatás során kísérleti felmérést végeztünk, e szerint a 8. sz. gödörben közel 100 000 csigaházat találtunk. Nyilvánvaló, hogy ilyen nagy mennyiséget a késő-tavaszi korányári hónapokban lehetett összegyűjteni, amikor a csigák tömegesen kirajzottak. Ebben az időszakban a telep lakóinak döntő táplálékát a csiga képezte. A csigaházak csúcsa csaknem minden esetben le volt törve.

Figyelembe véve a Körös-csoport települési módjánál történt megfigyeléseket, valamint az állatsontok arányából levonható következtetéseket, bizonyítottnak látszik, hogy a csoport életmódja lényegesen különbözött a középneolitikus, vagy későbbi kultúrák életmódjától. Valószínűleg viszonylag rövid ideig laktak egy helyen. Amikor a környező szűkebb terület vadállat állománya kimerült, illetve a földművelés során igénybe vett földdarabok, irtások talaja is kimerülni látszott, új

¹⁶ V. ö. BÖKÖNYI S. i. m. ill. AÉ. 91. 1964. 87.

¹⁷ BÖKÖNYI S. im. 1959. 46.

telephelyre vonultak. Mai kutatási módszereinkkel nem tudjuk meghatározni, hogy ezek az új települések milyen távolságra estek az elhagyott régiektől. V. G. Childe is feltételezi, hogy e kora neolitikus népesség mozgó gazdálkodást folytatott, melyet állattenyésztéssel és vadászattal kapcsolt össze. Feltételezhetőnek tartja, hogy a gabonát felégetett eredei tisztásokon termelték, s esetleg évente változtatták ezeket a földeket.¹⁸

Az életmódban az állattartás mellett még döntő szerepet játszott a halászat, vadászat, illetve gyűjtögetés.

A földművelés eszközanyagára és technikájára vonatkozó reális adatunk úgyszólván alig van. Elsősorban e kérdésnél tarthatjuk számon a már tárgyalt hombárokat, amelyek bizonyára vetőmag tárolására szolgáltak.

Az eszközök közül számos szerző említi a kőbaltákat illetve agancskapákat, mint földművelő eszközöket, ezt azonban igen nehéz bizonyítani. Valószínűbbnek tűnik, hogy a földet ásóbotokkal művelték meg.

A Körös-csoport leletanyagában igen ritkán kerülnek elő apró kőpengék, melyek alkalmasak arra, hogy fába, illetve csontba, vagy agyagba foglalva, mint sarló szolgáljanak. A legrégebbi hasonló sarlókat a palesztínai Natoufien kultúra emlékei között találjuk, de meg vannak a nyugat turkesztáni Jeitun kultúra leletei között is. Európában hasonló sarlókat a bulgáriai Tell telepeken több ízben is találtak.¹⁹

A Körös-csoport emlékanyagában azonban, mint már említettük, igen ritkán fordulnak elő azok a kőpengék, melyek e célra alkalmasnak látszanak. Ugyancsak meglehetősen ritkák az ép őrlőkövek is, melyeknek töredékei azonban előkerülnek a hulladékgödörből. Az e téren végezhető megfigyeléseket illetve következtetéseket erősen korlátozza az a tény, hogy a Dél-Alföldön a kérdéses időszakból nagyobb területre kiterjedő feltárásokat még nem végeztünk. A karanovoi, azmaskai és Nea Nikomedeia-i ásatások, melyek nagyobb volumenűek voltak, lényegesen több, korszakunkra vonatkoztatható adatot szolgáltatnak. A bulgáriai ásatások során szinte mindegyik ház belsejében megtalálták az agyagalapra elhelyezett őrlőkövet, illetve a kiképzett őrlőhelyet.²⁰ Hasonló megfigyelést tettek a jugoszláv kutatók a Bitolj melletti Porodin tell telepének feltárása során is.²¹ Valószínűnek tartjuk, amennyiben mód lesz arra, hogy a Karanovóihoz hasonlóan a Körös-csoport egyik telepének házsorát feltárjuk, itt is megtaláljuk a kérdéses őrlőhelyeket a házak belsejében. Hasonló problémát jelent a kemencék kérdése is. Eddig mindössze két helyen sikerült kemencét megfigyelni, Ószentiván-Szélmalomdomb, valamint Gyálarét-Szilágyi major lelőhelyeken. Sajnos a nem egyértelmű jelenségek miatt e kemencék korát nem köthetjük teljes bizonyossággal a korai neolitikumhoz. Ugyanakkor ismét hivatkoznunk kell a bulgáriai feltárásokra, ahol a házbelsőkből számos esetben lettek sütkemencéket. Kérdés azonban, hogy a Karanovo-i lelőhely párhuzamosítható-e a legrégebbi csípettdíszű együttesekkel. Az életmód fokozatos változását ugyanis a tartósan megtelepedett parasztkultúra felé, úgy tűnik, folyamatosan megfigyelhetjük a csípettdíszű kerámia kultúrájának fejlődése során.

A földművelésre utaló konkrét jelenség a Körös-csoport leletanyagában mindössze arra a néhány kalász és maglenyomatra szorítkozik, melyet a cserépedények és átégett paticsdarabokban keverten megfigyelhetünk. E lenyomatok egy részéről

¹⁸ CHILDE V. G. The prehistory of european society. London, 1958.

¹⁹ GEORGIJEV G. I. Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Tiefebene von Thrazien (Südbulgarien). L'Europe a la fin de l'âge de la pierre. Praha, 1961.

²⁰ GEORGIJEV G. I. i. m.

²¹ GRBIĆ M. Porodin. Eine spätneolithische Ansiedlung auf der Tumba bei Bitolj. Bitolj, 1960.

sem tudjuk, hogy vadontermő fűfélék maradványai, vagy termesztett gabonaneműekre utaló kalászkok lenyomatai-e? E lenyomatok vizsgálatát botanikusaink sürgős feladatának tartjuk.

Természetesen a csekély hagyaték nem indikálja annak feltételezését, hogy a csoport embere nem ismerte a földművelést, mindössze arra enged következtetni, hogy az az életmódban nem játszott elsődleges szerepet. A feltételezett termesztett növényekre csak az idősebb vagy hasonlókorú telepek anyagából következtethetünk. M. Hopf meghatározása szerint az argissai prekeramikus rétegből az alábbi kultúr-növények maradványait tudjuk kimutatni: lencse (*Lens spec.*) egyszerű búza (*Triticum monococcum*) árpa (*Hordeum vulgare.*), tönkbúza (*Triticum dicoccum.*) köles (cf. *Panicum miliaceum.*).²² Hasonló adataink vannak a macedóniai Nea Nikomedeia lelőhelyről, jóllehet a végleges feldolgozást még nem végezték el. A termesztett növények között itt is előfordul a búza, árpa, borsó és a lencse, bizonyos gyűjtögetésre utalnak a telepről származó körte, pisztácia maradványok, valamint megszenesedett makkok.²³ Ez utóbbiról az ásató feltételezi, hogy talán állatok takarmányaként gyűjtötték, de ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy számos történelmi párhuzamot tudnánk felhozni arra, hogy a makk emberi fogyasztásra is alkalmas volt. A Vrsnik III. rétegében talált megszenesedett magvak között az alábbiakat találjuk meg: *Triticum cf. monococcum* 2., *Triticum monococcum* L., *Triticum dicoccum* Schübl., *Triticum cf. aestivocompactum* Schiem., *Hordeum vulgare* L.²⁴ Az utóbbi évben néhány példányt meghatároztak a bulgáriai Azmaska rétegeiből is. Azokból a szintekből, melyek megfelelnek a Karanovo I. csoport korának illetve átmenetet képeznek Karanovo I—II között, az alábbi gabonafélék kerültek elő. *Triticum dicoccum*, *Triticum monococcum*, *Triticum aestivum* L. Az előbbiekhöz képest újként jelentkezik a *Lathyrus Cf. cicera* L., (Lednek) *Vicia ervilla* (Bükköny) *Pisum sp.* (borsó).²⁵

Valószínűnek tarthatjuk, hogy a fentebb felsorolt gabonaféléket a Körös-csoport embere is ismerte. A fentiek közül az egyszemű búza és köles őshonos Délkelet-Európa egyes területin. Kérdéses azonban, hogy azok termesztése is elsődleges-e a kérdéses vidékeken. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Kisázsiaiból a protoneolitikum, majd későbbi időszak során beáramló kisebb egységek hoztak magukkal gabonaneműeket is. Különösen az Argissán előkerült, a prekeramikus szintből származó árpamaradványok utalnak keleti kapcsolatokra. M. Hopf megállapította, hogy a kutatás mai állása szerint az árpának a mediterrán, illetve európai területeken semmilyen primitív kiinduló formája nem ismert. Az árpa valószínű Közép-Ázsiából származik. Megállapítása szerint az Argissai prekeramikus hordozói, vagy magukkal kellett, hogy hozzák keletről s ezzel együtt feltételezhető, hogy ők is keletről vándoroltak be, vagy átvették elődeiktől, illetve szomszédaiktól.²⁶

A megszenesedett maradványok alapján a növénytermesztés intenzitására alig következtethetünk. Nem kevésbé bizonytalan tehát a földművelés jellegének és súlyának meghatározása a Körös-csoport hagyatékán belül.

Rendkívül érdekesek számunkra S. Piggottnak a klasszikus korszakok írásbeli adatai alapján visszavetített következtetései, melyeket összevet egyes tell telepek jól

²² MILOJIC V.—BOESSNECK J.—HOPF M. i. m. 101 pp.

²³ RODDEN R. i. m. valamint, A European link with Chatal Hüyük...ILN 1964. 564. pp. 604. pp. valamint Recuil discoveries from Prehistoric Macedonia. Balkan Studies 5. 1964. 109.

²⁴ HOPF M. Zbornik Stip. 2. 1961.

²⁵ Radiocarbon 8. 1966. 32.

²⁶ Argissa Magula. Bonn 1962. 102.

körülhatárolható területével.²⁷ Kérdés azonban, hogy a megművelt földek területe milyen viszonyban állott a vizsgált tell telepek lakott területének kiterjedésével.

S Piggott számításai és adatai szerint évente mintegy 363 l (237 kg) gabona volt egy személy szükséglete. Ennek megteremtéséhez körülbelül 1 hold (1600 n-öl) földet kellett megművelni. Amennyiben Karanovo egy meghatározott rövidebb időszakon belüli lakosságát 50—60 főre becsüljük, akkor az adatok egybevágóan azt mutatják, hogy ott mintegy 60 holdnyi „szántóföldet” műveltek évente. Kérdés azonban, hogy az akkori technológiai színvonal mellett a telep lakossága képes volt-e ilyen nagy földterületet megművelni. Valószínűnek tartom, hogy még Karanovo esetében sem. Még kevésbé valószínű ez a Körös-csoport vonatkozásában, ahol eddigi ismereteink szerint még nem alakultak ki a tell szerű telepek. E települési forma megjelenése ugyanis más gazdálkodási formát jelent. Nem véletlen, hogy Thesszáliában, ahol ez a települési forma előbb jelentkezik, kisebb a vadászott állatok száma, mint a Körös-csoport telepein. Feltételezésünk szerint a tell település megjelenése arra utal, hogy a telep lakói számára elsődlegesen fontos volt a nagy fáradozással kialakított művelhető földterület. A telep elpusztulása után (tűzvész, árvíz) sem hagyták el a számukra létfontosságú területet, hanem ismét ugyanott építették fel házaikat. A Körös-csoport embere, mint már említettük, gyakran változtatta lakóhelyét, ebből következik, hogy a gabonaneműek termesztése nem állott a gazdasági élet központjában. A kérdés vizsgálatánál egy másik lehetőséget is fel kell vetnünk. Lehetséges ugyanis, hogy a tell telepek lakói már fejlettebb, váltó jellegű gazdálkodást folytattak. Ennek során a művelt földterület egy részét a váltakozó években parlagon hagyták. Így hosszabb idő alatt merült ki egy-egy irtás talaja. A Körös-csoport embere ezt a váltógazdálkodást még nem ismerte, s egy-egy földterület kimerülése után éppen újabb termékenyebb talajú terület birtokba vétele miatt változtattak telephelyet. Feltételezzük, hogy e területek talaját még javította az égetéses irtás során keletkező hamuréteg. E feltételezések bizonyítására azonban egyelőre nincs lehetőségünk. A kérdéses váltórendszerű földművelés alapja is elsősorban az a lehetőség, hogy a váltott években más-más növénnyel vessék be a területet. E feltételezést azonban koraneolitik viszonyok között el kell vetnünk. A gabonamagvak maradványa alapján szinte kizárólag fűféléket ismerhettünk meg. Egyes kutatók feltételezik, hogy a szarvasmarhatartás előretörésével egyidejűleg számolhatunk a trágya talajjavítás céljára történő felhasználásával is. A korai neolitikum idején ez is valószínűtlennek tűnik.

Mint már említettük, ugyancsak igen gyér emlékműve van a vadászat módjainak is. Itt is csak feltételezhetünk bizonyos hurkos, csapdás vadfogó módokat. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a telepek környékén megfigyelhető egyes gödrök, vadfogó vermek lettek volna.

A kultúrnövények közül meg kell említenünk még annak a lehetőségét, hogy már lent, illetve esetleg kendert is termesztettek, melyből szőtt lenyomat maradványait cserépedényen találta meg Csalog J.

A Körös-csoport telepein az ásatások során általában igen nagyszámú halcsont kerül elő. Ezek mennyisége a leletanyag zoológiai vizsgálatának eredményeiben nem tükröződik eléggé. Bökönyi Sándor adatai alapján Bodzáspartról nincs halcsont a gyűjteményben, Lúdvárról 402 töredék az összes állatcsont 19,26%-át, Gyálaréten 57 db a fauna 14,5%-át, Maroslele Panán 34 db 12,6%-át jelenti. A meghatározható egyedek között csak a Harcsa (*Silurus glanis* L.) és csuka (*Esox lucius* L.) fordul elő. Ezek a százalékos adatok azonban magasan felülmúlják a többi neolitikus telepen

²⁷ PIGGOTT S. *Ancient Europe from the beginnings of agriculture to Classical Antiquity*. Edinburgh. 1965.

megfigyelteket. (Lebő 1950. Harcsa 7,78%, Ponty 2,42%; Lebő 1956: Harcsa 1,77%, Ponty 3,8%; Szegvár-Tűzköves: Harcsa 0,85%, Ponty 0,73%, Csuka 0,12%; Folyás-Szilmeg: Hal 0,63%; Polgár-Basatanya; Borsod Derekegyházi dűlő, Aggtelek Baradla barlang, Győr-Pápai vám, Pomáz-Zdravlyák, Berettyószentmárton csontanyagában nem volt halcsont!?) Hmvhely-Gorzsa-Cukor tanya 1956. Harcsa 2,62%, Ponty 1,75%, Sügér 0,44%, Süllő 0,44%; Herpály 1955. Hal 0,18%.

A fenti adatok azonban, legalábbis az általam feltárt telepekre vonatkozóak (Maroslele-Pana, Lúdvár, Gyálarét), nem fejezik ki pontosan a gödrökben lehető halcsontok mennyiségét. Ennek oka egyrészt az, hogy a feltárások során eddig nem volt mód a gödrök kitöltésének iszapolására, mely módszerrel a rengeteg halszálka a törmelékből kiválasztható lenne, másrészt, a kérdéses halszálkák igen porlékonyak, vékonyak, törékenyek.

A kisebb egyedeket, és alapján véve ezek képezik a tárgyalt leletanyag zömét, nem lehet a hagyományos ásatási technikával a porlás lehetőségének kizárásával begyűjteni. Így a múzeumokba általában csak a torokfogak, és az átlagosnál jóval nagyobb, mondhatnánk óriási egyedek csigolyái, csontjai kerülnek. A zoológiai rekonstrukció, azaz a begyűjtött csontok százalékos megoszlásának alapján kialakuló képnek az ásatási megfigyelések jelentősen ellentmondanak. Az általam feltárt Köröstelepek mindegyikén igen sok halcsontot tudtam megfigyelni. Hasonló jelenségekről tudósítanak a többi, e korú telep ásatói is. E halcsontok nem egyenes megoszlásban fekdtek a gödrök különböző összetételű szintjeiben, hanem — s ez különösen a lúdvári telepen tűnt ki — szinte réteget alkottak. Ilyenképpen jelentkezett olyan szint, ahol a zoológiai leletek döntő többségét halcsontok jelentették és halcsontvázat is lertünk. Ezekben a rétegekben, de hangsúlyoznom kell, másutt is, többször bukantunk halpikkely foltokra. E foltok vastagsága néha a két-három centimétert is eléri, átmérőjük sokszor egy méteren felüli. Nem nehéz elképzelni, milyen tömegű halat kellett elfogyasztani, hogy a letisztított pikkelyekből több centiméter vastag rétegek keletkezzenek a korhadás után. Statisztikai számítások alapján ekkora mennyiségű halpikkely megközelítőleg 800, legalább 30 cm nagyságú halról származhat.

A Tisza és mellékfolyói, ártéri mocsarai, morotvái a szabályozás előtt, elképzelhetetlenül gazdag tenyészhelyei voltak a különböző halaknak. Erre a gazdagságra, a középkortól kezdve jónéhány szerző utalt. 1433-ban említi Bertrandon de la Brocquière, hogy sehol sem látott olyan hosszú és vastag halakat mint Szegeden.

Oláh Miklós XVI. századi leírása szerint, Szegeden egy magyar forintért ezer, mintegy rőfnyi halat lehet kapni. Ugyancsak ő említi, hogy áradáskor bűzlik a levegő a kinnrekedt elpusztult sok haltól.²⁸ Ez az elképzelhetetlenül gazdag vízi világ sok embernek adott kenyeret. 1552-ben Tinódi Lantos Sebestyén így ír a szegedi halászok létszámáról: „Csak jó fő halász is hétszáz benne vala...” Ez az adat valószínűnek tűnik, jóllehet a XVI. századi egyházi tizedlajstrom csak hét halászt, és két varsást említ.²⁹

...,Mivel az országnak több folyója van, mint bármely másnak, ezért itt a halak is nagyobb bőségben fordulnak elő. A Tisza folyó e tekintetben legelső egész Európában, vagy ha szabad mondanom az egész világon, ezért a lakosok azt mondják, hogy a Tiszában csak hal és víz van. A Bodrog, (Bodrac) folyó, mely a Tokaj (Tockay) közelében a Tiszába ömlik, szintén annyira haldús, hogy a lakosság állítása szerint, nyáron sekély vízállás mellett, a sok haltól megdagad a folyó, ez pedig nem oly kicsin

²⁸ HERMAN O. A magyar halászat könyve. Budapest, 1887. 107. VARGA F. Szeged város története. Szeged, 1877. 139.

²⁹ SZMOLLÉNY N.: A középkori Szeged műveltsége. Szeged, 1910. 35.

ugyanis, ha hihetek ama egyénnek, ki csak a kedvemért nézte meg, harminc öl (brasse) széles és kilenc öl mély, azonban nem igen lehet benne hálóval halászni. A nagy halbősége a folyóknak a sóbányákkal való földalatti összeköttetésnek tulajdonítják, mivel ezáltal rendkívül fokoztatik a halak szaporasága...” írja egy XVII. századi utazó.³⁰

1699-ben Szentiványi Márton írja, annyi a hal, hogy disznót hizlalnak velük.³¹ Az 1704. évi ostrom alatt a kurucok táborában, betegen, itt sátorozott II. Rákóczi Ferenc. Emlékirataiban kiemeli: „alig lehet meríteni anélkül, hogy halat ne fogjon az ember...”³² Cserei Mihály históriájában azt írja, hogy az 1771. évben Szegednél a Tisza vize minden látható és tapasztalható ok nélkül elenyészék. Annyira, hogy a számtalan halak a Tisza száraz fenekén künn maradván, nem győzték az emberek kifogdosni.³³ Részlegesebb adataink vannak a XIX. századból, részint a szabályozás előtti, vagy közvetlen az utáni állapotokról. Az 1840 körüli évekre vonatkozik a Szegedi Híradó cikke.³⁴ „A szegedi halásztanyákon a kedvezőbb években a halbúz rettenetessége messzire lehatott, itt sózták, hasigatták, szárították és füstölték az óriás mennyiségű halat, melyet azután hordókba és bálákba összekötözve szállítottak a délvidéki szerb és oláh falvakba, sőt több alkalommal egyenesen Oláhországba. Leírhatatlan az a jólét és a gazdagság, mely ez időben a Tiszától és a halászatból származott. Még a negyvenes években is 5—6 ezer mázsa eleven halat árultak a szegedi piacon, kétszer annyi száraz hal került vidékre s 4—5 száz akó halzsírt olvasztottak ki.” Persze a szárított hal mennyiségének mintegy kétszeresét kellett kifogniuk, hogy ennyit piacra tudjanak vinni.

„Száz ezer mázsákra ment — írja önéletrajzában a szemtanú Kováts István —, amit magába Erdélybe szállítottak, mert a szegediek nemcsak a halfogáshoz, hanem annak feldolgozásához is értettek. Jól tudták tisztítani, hasítani, szárítani, füstölni, gyékénnyel csomagolni, úgyhogy a szegedi szárazhalat évekig el lehetett tartani. Amint öreganyánk beszélte, számtalan külföldi kereskedő jött és itt nagy bevásárlásokat tett halból és halzsírból. Az időben a leghíresebb halhasító telep volt a Porgány, Királicsa és az alsó Tisza jobb partján vagy 20—30 tanyán hasították a halat... A Tisza bal partján elkezdve Csongrádtól, le a Tisza torkolatáig, mindig kiemelkedett medréből ugyanannyira, hogy legkevesebb 50 négyszögöl mérföldnyi terület víz alatt volt. Képzeltető, ha abban a vízben elvetették a nagyhálót, néha egyszerre kihúztak száz mázsányi halat... Még e század elején egészen 1855-ig nem kevesebb, mint 4000 ember volt, aki halfogással, annak feldolgozásával vagy kereskedésével foglalkozott. Azt lehet mondani, hogy majd az egész Felsőváros.”³⁵

Bitó János szegedi fisér 1859-ben született. Emlékezéseit 1930-ban adta közre.³⁶ Igen részletes adatai híú képet adnak a folyó gazdagságáról. 1869-ben halhasító gyerek volt egy halásztanyán. Ebben az évben igen nagy volt a halbőség. Szegedtől Csongrádig 37 hasító tanya sorakozott a folyó partjain. Egy-egy ilyen tanyán átlag 5000 mázsa halat dolgoztak fel, ebből 2000 mázsa szárított hal lett. Természetesen ez nem az egész évi fogást jelenti, hiszen csak idénymunka volt, június elejétől augusz-

³⁰ SZAMOTA I. Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Budapest 1891. 302. pp. Brown Eduard utazása 1669—70-ben volt.

³¹ HERMAN O. i. m. 105.

³² REIZNER J. Szeged története. III. Szeged, 1900. 478.

³³ Az adatra Bálint Sándor hívta fel figyelmemet, köszönet érte.

³⁴ Szegedi Híradó 1860. 57. sz. v. ö. Reizner J. i. m. 479.

³⁵ Az adatra Bálint Sándor hívta fel figyelmemet, köszönet érte. V. ö.: Kováts I.: Egy szegény pórfiú önéletrajza. Bp. 1981.

³⁶ Bitó J. Az én kiskirályságom. Szeged, 1930.

tus végéig tartott. Egy-egy tanya legalább nyolcvan személynek adott munkát. A Petró tanyán, ahol Bitó is dolgozott, nyolc nagyhaló halászott, „Annyi volt a hal, hogy egymástól nem fért.” Az 1870-es években voltak az utolsó gazdag nyarak. „Tiszai hallal élt akkoriban a fél ország, és még a koldus is akkor lakott jól hallal, mikor észébe jutott éppen.” Amikor Porgány zsilipjét kinyitották, a beömlő vízzel annyi hal özönlött a Tiszába, hogy nem bírták feldolgozni. 1872-től kezdve, ahogy a vizek visszahúzódtak, úgy fogyott a halállomány. A napi 80—100 mázsa hal feldolgozására berendezkedett halhasító tanyák sorra megszűntek. A legutolsón 1883-ban szűnt meg a munka.³⁷

„Szeged csak 14 év előtt évenként átlag 30—40 ezer mázsa halat adott forgalomba, most alig bírja a fönnbbi mennyisége nyolcadát kiállítani. Ezek éltek a halászatból, éspedig jobban, mint most a kiszáritott téreken gyakorlott szántóvetéségből.”³⁸

Ezek a számszerű adatok még akkor is elképesztően gazdag halállományra utalnak, ha figyelembe vesszük Bitó azon megjegyzését, hogy a régi mázsa nem 100 kiló volt, hanem csak 65 kilogramm.

Összehasonlításképpen a mai állapotokról idézek két adatot. A Szegedi Kossuth Halászati Tsz korszerű hálókkal felszerelt halászhajói 2700 hold vízfelületen (ebben a holtágak is benne foglaltatnak) 1965-ben 932 mázsa halat fogtak. A Szegedtől Csongrádig terjedő vízszakaszon működő három halász szövetkezet évi fogása összesen, megközelítőleg 2000 mázsa. (A Kossuth Tsz elnökének adata.) A fehértői halgazdaság 2600 hold területen évi 9000 mázsa halat termel.

Nyilvánvaló, hogy az újkőkor időszakára is érvényesek a szabályozás előtti Tisza gazdagságára vonatkozó adatok. Mindenképpen fontos és indokolt tehát, hogy a korai neolitikum, pontosabban a Körös-csoport korának halászati módszereit megkíséreltük feleleveníteni.

A rendelkezésünkre álló leletanyag igen szegényes. Csak feltételezhetjük, hogy a kor embere ismerte a rekesztő, illetve varsás halászat különböző eszközeit, módszereit.³⁹

Ugyancsak számolhatunk a mindenütt elterjedt hurkos,⁴⁰ illetve jég alatti halfogó módszerekkel.⁴¹ A halászati módok eszközei kevés kivétellel nyomtalanul elpusztultak, Szigonyt, — harpunát — sem ismerünk a hazai leletanyagból, jóllehet megelőző időszak, valamint a követő korszak eszközei között megtaláljuk ezt az igen jellemző halászfegyvert.⁴² A gyakran nagyméretű, általában árnak nevezett csonteszköz némelyike ugyan lehetett szigonyhegy, ha nincs is szakákkal tagolva. Szaka nélküli szigonyokra számos jelenkori néprajzi párhuzamot lehetne felsorolni. Az 1965. évi ludas-budzsáki ásatások során magam is beszéltem halászokkal, akiknek szigonya szakál nélküli volt. Mintegy 3 méter hosszú nyélre erősítették a kopott vasvillából kiegyenesített, átalakított két-, vagy háromágú szigonyt. A halászok, jól ismerve a hal járását, a régi ártéri mocsarakhoz nagyon hasonló ludasi tó vizébe gázoltak, felkeresve azokat a nádas közötti kis szabad víztükröket, ahol a csuka és a ponty gyakran megfordul. Vállig, kötésig vízben állva sokszor órákig lesték mozduatlanul mikor törí meg a víz tükrét egy-egy több kilós példány hátúszója. Ekkor szinte

³⁷ ABAFI AURÉL 1864.

³⁸ BITÓ J. i. m.

³⁹ HERMAN O. i. m.

⁴⁰ GUNDA B. A magyarországi halászó hurkok eredete. NÉ. 30. 1938. 252.

⁴¹ SZILÁGYI M. Eine primitive Fischfangsmethode und ihre Verbreitung in Europa. Acta Ethn. XIV. 1965. 385.

⁴² MAROSI A. AÉ. 49. 1936. 84., VÉRTES L. Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Budapest, 1965. BANNER J. Dolg. VI. 1930. VI. t. 1—7. u. ő. AAH. 1960. XLVI. t.

látatlan szúrtak közvetlen a víz felszíne alá, s egy csuklómozdulattal a szigonyt függőlegesre rántva ki is emelték a felnyársalt halat. Ezzel a módszerrel három-négy óra alatt, négy-öt, kilón felüli példányt zsákmányoltak. Bizonyos, hogy ívás idején sokkal gazdagabban arathattak a sekélyes felé húzó bódult állatok között. Talán feltételezhetjük, hogy a korai neolitikumban, illetve a Körös-csoport idején is ismerték a hasonló halászati módot, annál is inkább, mert eszközül a kihegyezett villás faág is megfelel. Ugyancsak jó szerszámot készíthettek, nagyobb árszerű csonthegek nyélre erősítésével.

A számtalan halcsont, halpikkely leltre a csoport telepeinek szinte minden feltárója felfigyelt. A jelenség tehát az egész csoportra, — melynek telepei kivétel nélkül vízparton, vagy mocsári szigeten helyezkednek el — általánosítható. (Nem vehetjük itt figyelembe a csipett díszű kerámia kultúrájának más csoportjainál, — Cris, Starcevo, Kremikovci — található telepeket.)

A csoport ethnológiájával először, és igen részletesen Banner János foglalkozott.⁴³ Megállapítja, hogy elsősorban állattenyésztéssel foglalkoztak, de nagy szerepet játszott a mindennapi életben a halászat és vadászat is. A csonteszközök közül ezzel kapcsolatban igen jellegzetesnek tart egy mindkét végén kihegyezett, középen vastagabb csonttárgyat, melyet minden valószínűség szerint mint halászhorog használtak. A halászatra utal szerinte a nagyszámú henger alakú, vagy paradicsom formájú nehezek is, feltételezi, hogy ezek egy része hálósúly lehetett. Ez eszközök mellett valószínűnek tartja a kézzel, vagy bottal történő halfogást is.⁴⁴

Az eddig feltárt telepeken tett megfigyelések alapján úgy tűnik, hogy a Körös-csoport embere életében a halászat igen fontos szerepet játszott, de csak egyes időszakokban. A gödrök kitöltésében rétegesen jelentkező, illetve csomókban, foltokban lelhető halcsont tömeg arra utal, hogy egyes évszakokban az élelem túlnyomó részét a különböző halfajták adták. Ezzel kapcsolatban két fő időszakra gondolhatunk. Egyrészt az ívás idejére, amikor a sekélyes részekre, partközelségbe húzódnak, s viszonylag könnyen, nagy számban elejtett halakból átlagon felüli zsákmányhoz juthattak, másrészt a zöldről lefutása utáni időszakra. Ekkor ugyanis az ártéri mocsarak, kiöntések tócsáiban hallatlan gazdag zsákmányra tehetek szert, akár kézzel, akár tapogatóval, kosarakkal összegyűjtve a kisebb méretű egyedekből álló, de mindenképpen nagyon nagyszámú kinnrekedt halat. Ez nem jelenti a halászat döntő jelentőségét, mint azt másutt kifejtettük; a Körös-csoportot elsősorban állattenyésztéssel, másodsorban halászattal, vadászattal, gyűjtögetéssel, s harmadjára kezdetleges földműveléssel foglalkozó népesség alkotta. Mint már említettük, a bőséges halcsontanyag mellett a fogásmódra utaló tárgyi emlékek rendkívül szegényes. Vizsgáljuk meg ezután, milyen a halászatra, illetve halfogásra utaló tárgyak kerülnek elő az ásások során.

Nehezek

A Körös-csoport telepein igen gyakoriak a különböző formájú és méretű, égett agyag nehezek. Formai alapon több típusra oszthatók. Kizárólag a Körös-csoportra jellemzők a paradicsom forma, karélyos, átfúrt, vagy félig átfúrt, ujjbenyomással tagolt, illetve díszített súlyok. Ugyancsak gyakoriak a másutt is előforduló csonkakúpos formák, ezek is hosszában átfúrtak, a lyuk gyakran tölcser alakú. Oldaluk ujjbenyomással tagolt. Korong, vagy lapított gömb-alak is meglehetősen

⁴³ BANNER J. i. m. Dolg. XIII. 1937. 32.

⁴⁴ BANNER J. A kőkori élet Békés megyében. Gyulai Dolg. 4. 1941. 12. p.

gyakori. Átmérőjük néha 20 centiméteren felüli. Keresztben átlukasztottak, lapjukat ujjheggyel benyomott gödröcskék tagolják, de van díszetlen darab is. A fentiekén kívül ritkábban fordulnak elő henger, gurgulya, illetve kúp alakú kisebb példányok. Egy részük ezeknek is átfúrt. A kúp alakúaknál, csúcsuknál keresztben fekszik a vékony lyuk. Meglehetősen gyakran felbukkan egy — ugyancsak kizárólag a Köröscsoportra jellemző — henger alakú típus, melynek palást része mindig körömcsípsékkal, vagy ujjbennyomásokkal díszített, felülete általában fényezett. Egyik oldalán félkör metszetű hosszanti barázda fut, két végén egy-egy körbefutó — haránt irányú — hasonló horony tagolja. Ennek vonalában mindkét végén keresztben átfúrták. Kutzian Ida monográfiájában, a különböző nehezek-formákat részletesen elemezve feltételezi, hogy a kérdéses tárgyak egy része hálonehezek lehetett.⁴⁵ Feltételezéseit Tompa F.,⁴⁶ illetve Banner J.⁴⁷ korábbi megállapításai is támogatják. Megállapítja, hogy a feltételezett használati mód mellett szól átfúrásuk, illetve úgy véli, hogy az átfúratlan példányokat bőrzacskóba, háncs- vagy gyékényfonatba kötötték s úgy függesztették a halászhaló alsó szegélyére. Megállapításait, — elsősorban az átfúratlan példányok alapján — Csalog J. erős bírálat alá vonta. Érveinek legfőbb támpontja, hogy a paradicsomformájú nehezeket, illetve a félig átfúrt példányokat gyakran tűzhelyek mellett találták. A tárgyaknak tűzikutyaszzerű rendeltetést tételez fel.⁴⁸

A különböző formájú — gúla vagy csepp alakú — nehezek hálósúlyokkal való azonosításának gondolata Herman Ottóban vetődött fel először, amikor Hampel J. vezetése mellett, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét tanulmányozta. Több hasonló analógiát fel is sorol, a recens hálósúlyokkal való formai egyezésre.⁴⁹ „A hálósúlyok, úgy mint a fenékhorgok súlyai is sok esetben összevágznak azokkal, melyek magyar praehistorikus helyeken találatnak...” A múlt századi hazai halászati anyagra vonatkozó irodalomban számos adatot találnak az égetett agyag (téglá) nehezekre. Ezek azonban elsősorban nagyméretű kerítőháló különböző részeire vannak erősítve. Az ilyen szerszámok kezeléséhez, igen nagy szaktudásra van szükség.⁵⁰ A kérdéses múlt századbéli, vagy középkori nehezek homokkal soványított, igen jó égetésű, kemény példányok, élükön kopásnyomokkal. A háló húzása-kor, kivetésekor, partra, vagy csónakba szedésekor a nehezek állandóan egymásnak ütődve erős kopásnak vannak kitéve. A keceháló alját szegélyező csontok is fényesre kopnak a használat során.

Már Krecsmarik Endrének is feltűnt, hogy a nehezek egy része, — melyeket a telep különböző részein talált, néha 40—50 is volt egy helyen — mállott állapotú.⁵¹ Anyaguk durva agyag, törekkkel keverve. Néhány példány teljesen átégett, de belül zömmel fekete színűek, s vékony piros színű átégett burkolat borítja felületüket. Előfordul a szürkére égett felületű, belül fekete típus is. Talált kagylóhéjjal soványított példányt is. A nehezek anyaga, állapota mindenütt hasonló a Krecsmarik által megfigyeltékhez. Igen sok a töredék, mi indokolná a használat során tönkrement példányoknak a telepre való szállítását? A korai neolitikum nehezein kopásnyomokat nem lehet felfedezni. A már említett vékony, vörösre átégett réteg alól, feltétlenül kibukkanna a belső rész fekete színe, ha a nehezek a háló használatánál fellépő erős kopásnak lettek volna kitéve. Ha háncsba, bőrzacskóba burkolásra gon-

⁴⁵ KUTZIÁN I. i. m. 82.

⁴⁶ TOMPA F. 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. BRGK 24/25 1935. 45.

⁴⁷ BANNER J. i. m. 1937. 34.

⁴⁸ CSALOG J. Zur Frage der Körös-Gruppe in Ungarn. Acta Ant. et Arch. VIII. 1965. 19.

⁴⁹ HERMAN O. i. m. 146.

⁵⁰ SOLYMOS E. Dunai halászat. Budapest, 1965. 84.

⁵¹ KRACSMARIK E. A békésszarvasi őstelepek. AÉ. 35. 1915. 13.

dolunk, felvetődik a kérdés, miért díszítették az ilyen célt szolgáló példányokat? Az égetés során nem sokat javított a tárgyak minőségén az ujjbenyomással való tárolás sem. Azok a darabok, melyek — mint említettük — hosszanti és keresztirányú hornyokkal úgy vannak kiképezve, hogy úgy tűnik, vastagabb kötélre voltak felerősítve, rendkívül jó kidolgozásúak, fényezettek, de legalábbis simítottak, és gondosan díszítettek. A más anyagból, kőből, csontból készült nehezekek, melyeket mindmáig használnak, hiányoznak. Mindezek alapján a hálós halászatot, illetve ennek mai néprajzi párhuzamok alapján ismert formáit, legalábbis kétségesnek kell tartanunk. A rendkívül gazdag halállomány mellett, más módszerekkel is ki tudták fogni, az elszigetelten élő kisebb közösségek számára szükséges mennyiséget. (Nem térünk ki itt az északi mezolitikum hálómáradványainak, vagy a bulgáriai rézkor lenfonalból készült hálóinak részletes vizsgálatára, mivel ezek meglepte nem ad okot arra, hogy hasonlót tételezzünk fel a Körös-csoportnál is.)

A kérdéses nehezekek közül a hornyolt példányok talán szövöszekek szálait feszítették, más típusok pedig esetleg tűzikutyaként szolgáltak. Mindez nem zárja ki, hogy egyes darabok a halászat eszközei voltak — talán fenékhorgok súlyai — de erre eddig semmi meggyőző bizonyítékunk nincsen. Felvetődik az a lehetőség is, hogy az említett agyagtárgyakat felhevítve, mint erre számos párhuzam van, folyadékba dobva főzés, párolás céljaira vették igénybe. Az Alföld kőszegény vidékén, ha itt a kerámia magas fokú technológiai fogásainak ismeretében egyáltalán ilyesmire gondolhatunk, felvetődik annak a lehetősége, hogy az e célra általában alkalmazott felhevített köveket kérdéses tárgyaink egy része pótolta. Így kerülhetett a hulladék-gödörökbe a rengeteg repedt, tört példány. A thessaliai neolitikum kerámiát nem ismerő szakaszában számos kődarabot, kavicsot leltek a csipett díszű kerámiát megelőző rétegekben. V. Milojcic feltételezi, hogy ezeket bőr-, háncs-, ill. faedényekben való forralásra használták.⁵² Kétségtelen, hogy a Körös-csoport korában is ismertek és használtak ilyen edényeket — noha erre semmi bizonyítékunk nincs.

Mint már említettük, a nehezekek egyik csoportja talán tűzikutya lehetett. Csalog J. úgy véli, a félig átfűrt darabokon levő lyuk arra szolgált, hogy abba botot dugva, a tárgyakat az izzó parázs fölé a kívánt helyre mozdíthassák. Mindezzel azonban nincs feloldva a díszítés kérdése, hiszen a későbbi korok e célt szolgáló példányai szinte kivétel nélkül díszítetlenek. A kérdést más oldalról vizsgálva megfigyelhetjük; igen ritkán találhatunk olyan példányt, mely legbelső magjáig téglaszerűen vörösre lenne égve. Már pedig a tűzhely környékén használatos tárgyakon a teljes átégést joggal feltételezhetjük. A középkor korong alakú, peremükön hornyolt, kettős átfűrésű példányai mind jellegükben, mind anyagukban kérdéses tárgyainktól gyökeresen eltérnek. A nehezekekről mondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az eddig feltárt darabok egyikét sem nevezhetjük minden kétséget kizáróan hálósúly-nak. Ezzel együtt erősen esetlegessé tettük a hálós halászat egyes típusainak, pontosabban a nagyháló, kerfűtháló, keceháló, pöndörhálóval való halászatnak a Körös-csoport embere által való művelésének feltételezését is.

⁵² MILOJCIC V. Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien. (1953—1958). JRGZM. 6. 1959. 1.

Kampó alakú horgok. A Körös-csoport leletanyagában Magyarországon mindössze egy horog alakú, ismeretlen rendeltetésű agyagtárgyat találunk. Lelőhelye: Kotacpart-Vata tanya.⁵³ Ez a fokánál átfúrt eszköz azonban halfogásra nem alkalmas. A horgok hiánya meglepő, hiszen számos, a Körös-csoportnál idősebb kultúra leletanyagában találunk csont-, ill. kőhorgokat, így palesztínai protonolitikumban a Natoufien kultúra emlékei között is van kőhorog.⁵⁴ A rádiocarbon adatok alapján, tárgyalt korunkkal egyidős Nílus-völgyi kultúrák is ismerik a horgokat. Ezek csontból vagy kagylóból készültek. Fokuknál megvastagodnak, vagy átfúrtak. Az ún. Khartoum neolit szintből ismerünk meglehetősen kisméretű, kagylóból készült halász-horgot.⁵⁵ A Khartoum neolitikumban jelentős mezolit továbbélést figyelhetünk meg. Így pl. jellemző a harpuna-típus ismételt előkerülése is. A fiatalabb szintet képviselő Badari időszakból átfúrt fokú csonthorgot közöltek.⁵⁶ Ez a Khartoum neolit régebbi vagy egyidős a Fayum neolit időszakkal melyet a C 14 adatok alapján i. e. 4400 ± 180, ill. i. e. 4145 ± 250-ben határozták meg. A Körös-csoport leleteiből nyert radiocarbon adatok közel azonos évszámokat jelölnek.⁵⁷

Az északi területek felé fordulva, a Maglemose kultúra ismeri a horgokat, ezek egyszerű, szaka nélküli példányok csontból, vagy agancsból készülnek.⁵⁸ A Kunda kultúra viszont nem ismeri a horgot, csak a valamivel fiatalabb korú Pärnu telepről került elő ilyen lelet.⁵⁹ A kampós horgokat a mezini leletek alapján, egészen a paleolitikumig vissza tudjuk vezetni, ugyanott azonban más típusok is előkerültek.⁶⁰ Halász-horgot a Kárpát-medencében csak a tárgyalt csoportunknál a fiatalabb időszak kultúrhatárában találunk. Csonthorgot lelt Csalog József a Szegvár-Tűzköves ásatás során a Tisza kultúra cserepeivel korhatározható leletegyüttesben.⁶¹ Gyulavarsány-Vezérdomb alsó rétegében, szintén Tiszai korú telepen két igen kisméretű, tagolt fokú csonthorgot találtak az ásatók.⁶² Visszatérve a Körös-csoport korára, ill. az azt megelőző időszakra, a csonthorog egy sajátos példányát lelte Mellaart a Catal Hüyük-i ásatás során a VI. rétegben.⁶³ J. Mellaart ezt az igen fontos tárgyat övkapocsnak véli.⁶⁴ A kérdéses darab azért is különös fontosságú, mert egyik összekötő kapocs a korszak tárgyi emlékeanyagában Anatólia és Délkelet-Európa között, a keramikát nem ismerő neolitikum idején. A thesszaliai Soufli magula praekeramikus rétegében ugyanis D. Theocharis két horgot talált, az egyik lapos, széles kampójú, a Catal Hüyük-i példányhoz erősen hasonlít. D Theocharis mindkét tár-

⁵³ KUTZIÁN I. i. m. XLVII. t. 6.

⁵⁴ MELLAART J. Earliest Civilisations of the Near East. London, 1965. 25.

⁵⁵ ARKELL A. J.—UCKO P. J. Rewiev of Predinastic Development in the Nile valley. CA. 1965. vol. 6. No. 2. 145. pp. fig. 11.

⁵⁶ Uo. fig. 17.

⁵⁷ KOHL G.—QUITTA H. Berlin-Radiokarbonaten archäologischer Proben. I. Ausgrabungen und Funde. 8. 1963. 281.

⁵⁸ SHETELIG H.—FALK H. Scandinavian Archaeology, Oxford. 1937. 24. CLARK J. D. G. Prehistoric Europe. London, 1952. 42—43.

⁵⁹ INDREKO R. Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien. Lund, 1964. 10.

⁶⁰ INDREKO R. i. m. I. még MIA 40. 1953. 274. 136. kép.

⁶¹ CSALOG JÓZSEF szíves szóbeli közlése.

⁶² DORIN POPESCU. Cercetari Archeologice in Transylvanie. Mat. si Cerc. II. 1956. 101. p. fig. 57: 8, 7.

⁶³ MELLAART J. Excavations at Catal Hüyük. Anat. Stud. XIV. 1964. 39. pp. fig. 42.

⁶⁴ MELLAART J. i. m. 1965. 115. p. ill. 102. e.

gyat halászhorognak tartja.⁶⁵ Ha az Anatóliában lelt és az első számú thessaliali horog alakú csonttárgy rendelkezésével kapcsolatban lehetnek is kétségeink, — noha az erősen emlékeztet a vízahorgokra,⁶⁶ — a második számú Soufli-i horog minden kétséget kizáróan halászhorog volt.⁶⁷ Hossza 13 cm. Hegye letörött, fokán két horony fut körbe. Területünk felé összekötő kapocs a macedoniai Nea Nikomedeia lelőhely. Itt az 1963. évi ásátások során szintén letek csonthorgot. Foka szögletesen megvastagodik. J. Rodden az ásató, valószínűleg J. Mellaart munkája alapján szintén övkapocsnak véli.⁶⁸ A rövid publikációból nem derül ki, hogy a kampót a mellé rajzolt átfúrt csontlappal együtt találták-e, vagy pusztán rekonstrukciós kísérlet kedvéért hozták össze a két tárgyat. A Nea Nikomedeia-i telep korát, a szórványosan előkerülő csipett díszű töredékek, de a kerámia más típusai is egyértelműen párhuzamosítják a Körös csoport egy szakaszával. Ebből az időszakból, Bulgária és Jugoszlávia lelőhelyeiről még nem ismerünk kampós csonthorgokat. Az egyetlen lelet, mely talán feltételezni engedi a tárgytypus ismeretét tárgyalts csoportunkban, Romániában kerül elő. A Verbita-i ásátások során az alsó két réteg a csipett díszű kerámia leleteit tartalmazta. Felettük bronzkori telepnyomok voltak. A két neolitikus lelet Cris I., illetve II-nek határozták meg.⁶⁹ Az itt lelt horog alakú tárgy erősen emlékeztet a Soufli magula már említett második számú csonthorgára. A szerző „Fogas”-nak, nevezi, a tompa hegyű, fokánál kettős körbefutó bordával kiképzett tárgyat. A zömökvastag szárú eszközről sajnos a közölt fénykép alapján nem tudni, hogy hegye eredetileg is tompa volt-e.⁷⁰ E tárgy alapján azonban, valamint arra a tényre hivatkozva, hogy Délkelet-Európában a Körös-csoportot megelőző és követő újkőkori kultúrák hordozói ismerték a kampó alakú halászhorogot, joggal feltételezhetjük, hogy ilyen típusú horgot is használtak már a dél-alföldi neolitikum kezdeti szakaszában, azaz a Körös-csoport korában is.

II. *Pecekhorgok*

A Körös-csoport csonteszközei között az egyik legjellegzetesebb tárgy a mindkét végén hegyes, közepén hasasabb csontpecek. Hosszuk általában 8—10 cm körül mozog. Túlnyomó többségük hosszú csontok kemény, tömör részéből faragott, csiszolt. A Röske-lúdvári lelőhelyen került elő az egyetlen példány, melynek metszete lapított, közepén mindkét oldalon ferde bevágás látszik. Egy ugyaninnen származó másik példányon, közepén, alig érzékelhető kis bemélyedés, kopásnyom (?) figyelhető meg. Ezeket a két végükön hegyes csontpeceket, mint már említettük, a hazai régészeti irodalomban először Banner J. határozta meg: „...minden valószínűség szerint halhorogként szolgáltak.”⁷¹ Kutzián Ida csak feltételesen fogadta el Banner J. elméletét.⁷² A lapos bordából készült csontkésekről, valamint két végükön kihegyezett kisebb változataikról a levélalakú középbordás csontlapokkal együtt úgy véli: „alkalmas nyíl és lándzsahegyeknek látszanak.” Csontpeceket közöl Tiszaug-Tó-

⁶⁵ TEOCHARIS D. From the Pre-pottery Stone-civilisation in Thessaly. Thessalika A. 1958. 58. p. fig. 14—15.

⁶⁶ ROHAN-CSERMÁK G. Sturgeon hooks of Eurasia. New York 1963.

⁶⁷ TEOCHARIS D. i. m. fig. 15.

⁶⁸ RODDEN R. An Early Neolithic village in Greece. Scientific American. 1965. vol. 212. no. 4. 86. p. a.

⁶⁹ BERCUIU D. Les fouilles de Verbita. Mat. si Cerc. VI. 1959. 94.

⁷⁰ BERCUIU D. i. m. 1959. fig. 2.

⁷¹ BANNER J. i. m. 1937. 34. p. I. még. Dolg XI. XXI. t. 3, 4, 8.

⁷² KUTZIÁN I. i. m. 87. p. 644. jegyzet.

partról,⁷³ Kotacparttól,⁷⁴ valamint Fewkes publikációja alapján Starčevoról.⁷⁵ Csalog József feltételezi, hogy a két végén hegyes csonttárgyakat párhuzamosan, fésűszerűen egymás mellé kötözve, mint egyszerű gerebent, pontosabban gereben-szerű eszközt használták.⁷⁶

Kérdéses tárgyunk az európai régészeti leletek között csaknem mindenütt felbukkan. A legrégebbi példányokat a grimaldi barlang csonteszközei között találták. J. D. G. Clark éppen e darab alapján tételezi fel, hogy a zsinóros halászat valószínű a pecekhorgos (double pointed gorges) készségekből alakult ki.⁷⁷ Megállapítja, hogy az eszközt ma csak a cirkumpoláris régiókban használják.⁷⁸ Könyvének jegyzeteiben számos analógiát idéz az északi országok, Svájc, Spanyolország, Lengyelország régészeti leletei közül. Megállapítja, hogy az eszközt nemrég, a voguloktól a Girondig használták. A pecekhorgot ismerjük az északi mezolitikum, a Maglemose és Kunda kultúra emlékéneként is. Úgy tűnik, hogy a Kunda kultúrában idősebb, mint a kámpó alakú horog.⁷⁹ Ez a megfigyelés további tipológiai következtetésekre is alkalmas, melyekre később visszatérünk. Hazai régészeti emlékeink között többször felbukkan tárgyunk. Tőszegen a Tisza kultúra leletei határozzák meg korát.⁸⁰ A közel egyidős zengővárkonyi lengyeli telepen is előkerült a csontpecek,⁸¹ és számos példányt leletek magán Lengyelen is. Innen került a szekszárdi múzeumba — számos változat mellett — egy olyan példány, melynek középrészén mindkét oldalon apró bevágások vannak.⁸² Ezek a bevágások egyértelműen bizonyítják, hogy közepén zsinórra kötött pecekhorról van szó. A tárgy típus továbbélését a bronzkor folyamán is figyelemmel kísérhetjük. Tompa F. a hatvani telep leletei között mutat be pecekhorgot.⁸³ Magam a Baks melletti nagy kora bronzkori telep feltárása során leltem az egyik hulladékgyűjtőben több példányt. A szomszédos területek felé fordulva, a Starcevon előkerült darabokra már utaltunk. Vinčán szinte minden rétegben megtaláljuk a két végén kihegyezett csonteszközt. Az itt lelt példányok a 9,2—1,2 méter mélység között kerültek elő, általában hasasabbak, mint a Körös-csoport hasonlói, de van teljesen azonos példány is közöttük.⁸⁴ Feldolgozóik kettőshegyű árnak határozták meg ezeket a szerszámokat. Bizonyosnak látszik, hogy — legalábbis egy részük — pecekhorog volt. Romániából a Salcuța III-Gumelnița kultúrában meglehetősen gyakoriak.⁸⁵ E kultúrák hordozói rendkívül intenzív halászatot űztek, éppúgy, mint a Ruse melletti hasonlókorú rézkori telep lakói. Az itt talált jellegzetes pecekhorgokat publikációik nyílhegynek tartják.⁸⁶ Nyugati területekről is számos közleményben találunk a pecekhorrgra utaló adatokat. Közülük a legismertebbek a H. Reinert

⁷³ Uo. IX. t. 10. 12.

⁷⁴ Uo. XLVIII. t. 9—10.

⁷⁵ Uo. IV. t. 4, 10.

⁷⁶ CSALOG J. szíves szóbeli közlése.

⁷⁷ CLARK J. D. G. i. m. 1952. 31. p. fig. 10.

⁷⁸ CLARK J. D. G. The Development of Fishing in Prehistoric Europe. The Antiquaries Journal XXVIII. 1948. 46.

⁷⁹ INDRÉKO R. Die mittlere Steinzeit in Estland. Uppsala 1948. 319.

⁸⁰ TOMPA F. i. m. 1929. XXVIII. t. 6. (AH V—VI 1929) Die Bandkeramik in Ungarn.

⁸¹ DOMBAI J. Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony AH XXXVII. 1960. XXV. t. 3.

⁸² Szekszárdi múzeum, ltdz. 59. 1457. 180.

⁸³ TOMPA F. Bronzkori lakótelep Hatvanban. AÉ. 48. 1935. 25. kép 2—5.

⁸⁴ SREJOVIĆ D.—JOVANOVIĆ B. Ustensiles et armes en os et parures de Vinča. Starinar 9—10. 1958—59. 181—190. fig. 3. 1—5.

⁸⁵ BERCIU D. Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări. București, 1961. fig. 68. 10. BERCIU D. Mat. si Cerc. II. 1956. fig. 35. 3, 8, 9.

⁸⁶ GEORGIEV G. I.—ANGELOV N. Ausgrabungen des Siedlungshügels bei Russe. Bull. de Inst. Arch. Szofia, XXI. 1957. 68. p. fig. 29. 8, 9.

által közzétett svájci darabok.⁸⁷ Lelőhelyük Bodman. H. Reinert megállapítja, hogy a kampó alakú horgok a fiatalabb kőkor közepén lépnek fel. Formájukat a harpunák horgas bevágásaiból vezeti le. Megfigyelése szerint a kampó alakú horgok mellett kevésbé gyakoriak a pecekhorgok. (Spitzangel) L. R. Nougier és R. Robert a neolitikus horgokat tanulmányozva úgy találta, hogy a Cortailod cserepekkel datálható (Lacustre telepek) leletek között elterjedtek a két végükön hegyes, közepükön duzzadt csonthorgok.⁸⁸ Ezek néha agancsból készültek, de leggyakrabban kis csontdarabkákból állítják elő. Természetesen, e kultúra emberei a mocsári telepeken jól ismerték a kampó alakú horgokat is. A pecekhorgok, melyek között bevágott középfű is van,⁸⁹ legbősegebben Nyugat-Svájc tavi-mocsári telepeiről kerülnek napvilágra Bizonytalan korú, a legnagyobb valószínűséggel neolitikus, átfűrt középfű pecek horgot letek a Saône (Haute Saône) vidékén is.⁹⁰ Vázlatos áttekintésüket a pecekhorgok idő- és térbeli elterjedéséről a régészeti leletek alapján még három adattal kell kiegészítenünk. A csonteszközt ismerte a palesztínai Natoufian kultúra embere,⁹¹ vagy a Körös-csoporttal megközelítőleg egyidős nyugat-turkesztáni Dzseitun kultúrára,⁹² de megtaláljuk a urali bronzkor leletei között is. Itt a II. évezred Lebzsanszkaja kultúrájának egyik rétegében került napvilágra egy, két végén hegyes, vastagodó, közepén két-két oldalt bevágott példány.⁹³ Feltárója a pecekhorgot („zserlica”) az egyik legrégebb halfogó eszköznek tartja számos — közöttük manysi — néprajzi analógia alapján.

A tárgyalat horogtípusnak és használatának igen sok pontos néprajzi analógiáját ismerjük. Már Herman Ottó ismertette, s a paleolitikus korú Grimaldi példány alapján a halászhorog ősenek tartotta a típust.⁹⁴ Könyve megírásakor Németország északi részein maga is látta, hogy a gyerekek „peczelik a halat”. Gilisztát húznak a fából faragott, közepén zsinórra kötött pecekre, mely a zsinórt meghúzva a hal torkán keresztül fordul, s megakad. Ezzel a megfigyelésével az első volt, aki a kérdéses őskori csonttárgyak s recens megfelelőik közötti formai és funkcionális egyezésre felfigyelt. Jankó János szintén Herman Ottó megfigyelésére utal a „halpecek” szerkezetével kapcsolatban.⁹⁵ Ugyanakkor Serosevskij gyűjtésére hivatkozva a jakutoktól is kimutatja a pecekhorgok használatát. A csontból készült pecket „... a nalim fogására használták. Az egyenes, 1/2 hüvelyk hosszú csontpálczika volt, mindkét végén kihegyezve: a szőrfonalat közepére kötötték...”. Az 1926-ban megjelent összefoglaló nagy néprajzi adatgyűjtemény a világnak szinte minden vidékéről bemutat hasonló funkciójú tárgyat.⁹⁶ Európából a jelenkori néprajzi gyűjtemények anyagából fából készült peceket (Knebelangel) ismertet. Amerikában Oregon és Kalifornia vidékén az őslakosság a hálók és kampós horgok mellett pecekhorgokat (Stebchenangel) is ismert. Ezeket nemcsak lazac, hanem angolna és pisztráng fogására is használták.⁹⁷ Dél-Amerika trópusi erdőterületein az indiánok a kampós horgot az euró-

⁸⁷ REINERT H. Die jüngere Steinzeit der Schweiz. Augsburg, 1926. 39. pp. Abb. 4.1—2.

⁸⁸ NOUGIER L. R.—ROBERT R. Hamecons néolithiques. Bull. de la Soc. Preh. Franc XLVIII. 1951. 307.

⁸⁹ U. o. fig. 4.2.

⁹⁰ RAQUIN E.—THEVENIN A. Anciens engins de pêche en Haute-Saône. Bull. de la Soc. Preh. Franc. LXII. 1965. CCXXXI. p. fig. 1.1.

⁹¹ MELLAART J. i. m. 1965. III. 6. 25.

⁹² U. o. fig. 44.

⁹³ KANIVEC V. I. Kaninskaja pescsera. Moszkva, 1964. 55. p. 17. ábra 2.

⁹⁴ HERMAN O. i. m. 1887. 38—39. p. 6—7. ábra.

⁹⁵ JANKÓ J. A magyar halászat eredete. Budapest, 1900. 504.

⁹⁶ BUSCHAN G. Illustrierte Völkerkunde. Stuttgart, 1926. 319.

⁹⁷ BUSCHAN G. i. m. 1922. 138.

paiaktól vették át, de ismerik a pálmatuskehorgot is, de a csont- és fahorgot is.⁹⁸ A Santa Cruz szigeteken nem polinéziai típusú horgokat használnak, hanem egy mindkét végén kihegyezett fából, vagy teknőcpáncélból faragott rudacsokká, melynek a zsinór a közepére van kötve.⁹⁹ Ismerjük a tárgyat az eszkimók halászeszközei között is.¹⁰⁰ Európa északi területein a svédországi lappok fognak halat ma is ilyen készséggel.¹⁰¹

A neves finn kutató, U. T. Sirelius több helyen is részletesen leírja a mindmáig használatos, sajátos horgot. A „launi”-t általában berkenyéből készítik, két végén hegyes pecek, közepén tartózsínórral kötik át. Részletesen illusztrálja használati módját is. Kis hallal csalizták fel, s a pecek a nagyobb ragadozó hal torkában vagy gyomrában a zsinór meghúzására keresztbe fordult. Az eszköz elterjedését a fentiekhez hasonlóan körvonalazza. Megállapítja, hogy finnugor területeken kívül leginkább csonthól készítik, s éppúgy használják vízimadarak, mint halak fogására is.¹⁰² Ez utóbbi megjegyzése rendkívül figyelemre méltó, hiszen a Körös-csoport telepein (pl. Maroslele-Pana) található sokféle madár-csont arra figyelmeztet, hogy az eszköz ilyen jellegű használatával hazai neolitikumunk folyamán is számolni kell. Visszatérve a néprajzi párhuzamokra, a vogulok is használnak horogként egy keményfából készült, két végén hegyes tárgyat, melyet közepén egy fonalra erősítenek. Kishallal csalizták fel.¹⁰³

Végezetül az eszköz használatának egy sajátos változatát találjuk a nganasz-noknál. A két végén hegyes pecekhorgot rénagancsból készítik. A faragás után néhány hónapig félreteszik, hogy a puha anyag megkeményedjék. A közepén kilyukasztott horog egyik végére húzzák a csalit, a zsinórt közepén kötik meg. Menyhal és nalim fogására használják. Több pecekhorgot rövid patonnyal és hosszabb zsinórra aggatva, egyszerre több hal fogására alkalmas készséget is összeállítanak.¹⁰⁴

A fentiek alapján látjuk, hogy a két végén hegyes fa vagy csontpecek csaknem minden földrészen megtalálható, meghatározott történelmi korszakhoz, vagy kultúr-fokozathoz nem köthető halfogó eszköz. Elsősorban ragadozó halak fogására alkalmas. Nem véletlen, hogy a Körös-csoport telepein a meghatározható halak közül eddig csak harsát és csukát találtunk. Ezeket az átlagosnál nagyobb egyedeket feltehetőleg pecekhoroggal fogták. A készséget általában kishallal csalizták fel. A szerző szám egyéb egykori tartozékait ma már csak feltételezhetjük. Valószínű, hogy a horgot az innal szórból sodort patony kötötte össze, melyet a csuka éles foga is csak nehezen vágott el. Lehetséges, hogy a szamojéd példához hasonlóan az újkőkor embere is több horgot alkalmazott egy készségen. Különböző nehezékek használata nem volt feltétlenül szükséges, a horognak ugyanis lebegnie kellett a vízben.

⁹⁸ Uo. 244.

⁹⁹ BUSCHAN G. i. m. 1923. 174. p. Abb. 98. 10.

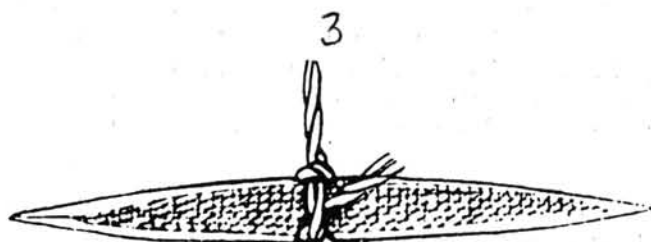
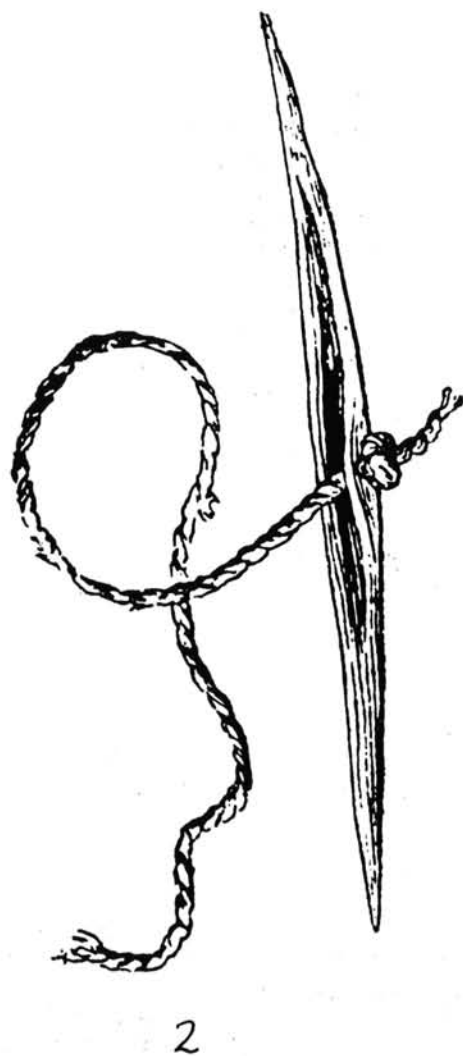
¹⁰⁰ BIRKAT—SCHMIDT. The Caribou Eskimos. Copenhagen 1929.

¹⁰¹ ITKONEN T. I. Suomen lappalaiset I—II. Helsinki, 1948.

¹⁰² SIRELIUS T. Suomen kansanomaista kulttuuria. I. Helsinki, 1919. 157. p. Uő. Suomalainen kalastus. Helsinki, 1906. 58. l. még Uő. Die Volkskultur Finnlands. Berlin—Leipzig, 1934.

¹⁰³ VUORELA T. Tha Finno-Ugric Peoples. Bloomington—The Hauge. 1964. 310.

¹⁰⁴ POPOV A. A. Nganaszani. Moszkva—Leningrad. 1948. 45—46. 16. ábra. l. még HAJDÚ P. Finnugor népek és nyelvek. Budapest, 1962. 365.

1—2 Szamojéd horogkésztség és pecechorog (A. A. Popov után), 3 Finn pecechorog (U. T. Sirelius után)

Egyéb horogformák (fahorgok, összetett horgok)

A horgok különböző formáit többen megkísérelték tipológiai sorokba rendezni.¹⁰⁵ Úgy tűnik azonban, hogy a Körös-csoport korában a horgoknak már mindenféle változatát feltételezhetjük. Egészen biztos, hogy a máig is élő különböző fahorgok a paleolitikumig visszavezethetők. Többen, közöttük A. Götz is feltételezte, hogy a pecekhorg primitívebb, mint a kampó alakú horog és valószínűbb, hogy régebbi is.¹⁰⁶ Az egyes népeknél megfigyelhető jelenségek azonban e területen is nagy óvatosságra intenek. A hálós halászat kétségtelenül magasabb technikai színvonalat jelent, ennek ellenére vannak népek, melyek a hálós halászatot ismerik, de a horgot nem. Éppen ezért a különböző horgokból állítható fejlődési sorokat a Körös-csoport esetében inkább egykorúaknak tekintjük, mely sorozatokban a pecekhorg nem tekinthető egyértelműen a legősibb formának. Az sem valószínű, hogy genetikai kapcsolata lenne a kampó alakú horgokkal. Bizonyos fokig hasonló véleményen volt H. Reinerth is. Szórványos adatokat már idéztünk felsőpaleolit korú kampó alakú csonthorgokról. A nyugat-európai szakáshorgok kapcsolatára bizonyos harpuna típusokkal jó példák a nyugatsvájci átfúrt fokú, 3—4 cm hosszú, harpunaszerű kis horgok, természetesen már a neolitikumból.

A kampó alakú horgoknak előzményét valószínű a fahorgok között kereshetjük. A számos helyen közölt fahorgoknak, melyek közül mint hazai példát Herman O. a cigányok tüskehorgát említi, elsősorban az északi területeken több típusa van. Feltehetőleg a neolitikum során nálunk is alkalmaztak az osztják „luma”-hoz hasonló eszközt.¹⁰⁷ Ezt a fahorgot szintén csuka fogására használták, kishalat húztak rá, úszója is volt. Jankó J. a magyar lábóhorggal hasonlítja össze. Patonya rénszarvas ínból, vagy zsinegből készült, a horog ina szibériai cédrus gyökere volt. Idézett művében fából faragott, kampó alakú horgot is közöl. A különböző, egyszerű ágasfából kialakított horgok szép sorozatát mutatja be U. T. Sirelius.¹⁰⁸ Természetesen a feltételezett fahorgokból a régészeti leletanyagban egyetlen sem maradt ránk.

Összetett horgok

A horgokat összefoglaló tipológiai sorban a fa és csonthorgok között összekötő kapcsot képeznek az összetett horgok. Elterjedési területük rendkívül nagy. Finnországban éppúgy megtalálhatók, mint Óceániában vagy Alaszkában.¹⁰⁹ A horog szára fából készül, kampója pedig hozzákötözött hegyes csont.

A neolitikus telepek eszközei között a leggyakrabban kerülnek elő a jobb híján árnak tartott csonttárgyak. Méretük különböző, néhány centimétertől arasznyi hosszúságig változik. Egy részük madárcsontból készül, fokukon rajtahagyják az eredeti csontvéget. Más részük azonban lapos fokú, s a végük általában nem, vagy alig munkált. Hegyük túszerűen vékonyra csiszolt. Úgy véljük, hogy e tárgyak egy részéről, különösen a kisebb darabokról feltételezhetjük, hogy összetett horog hegyét alkották. Az enyhén hajtott fadarabhoz kötözött, csonthegeből kialakított szerszám alkalmas volt nemcsak a falánk ragadozóhalak, hanem a pontyfélék fogására is.

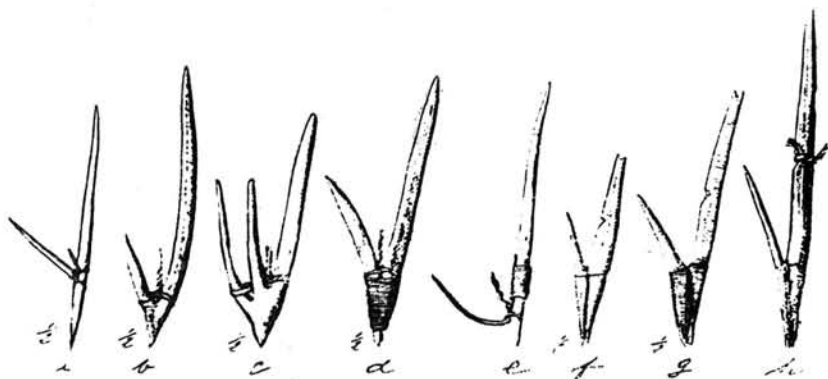
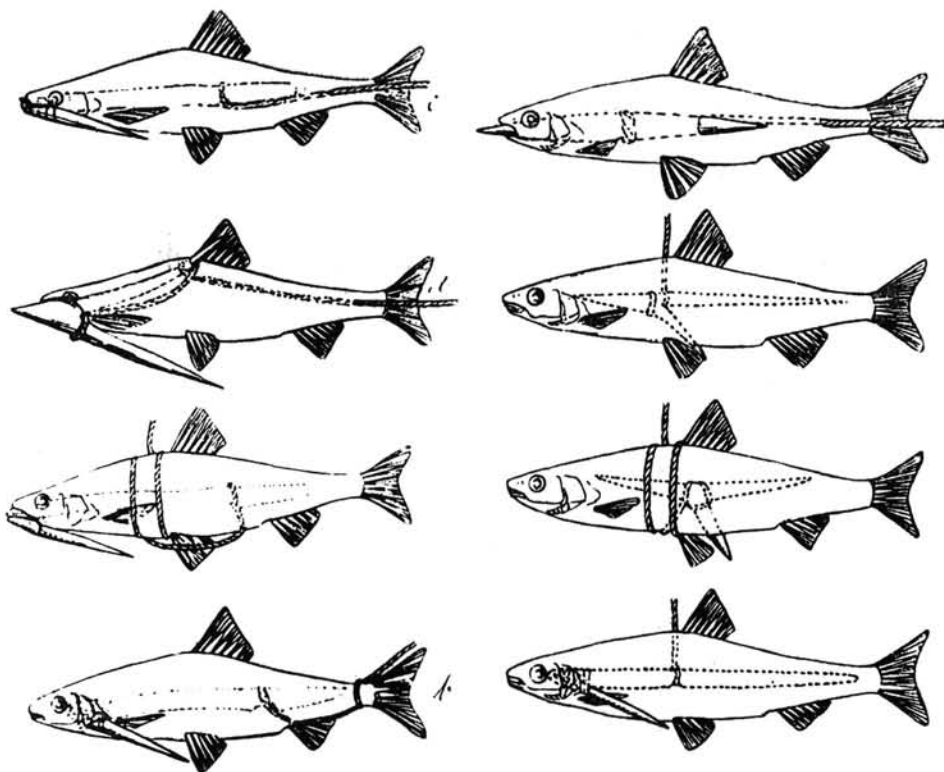
¹⁰⁵ HERMAN O., JANKÓ J., SIRELIUS U. T., CLARK J. D. G. idézett művei.

¹⁰⁶ In Ebert M. Reallexikon I. 170.

¹⁰⁷ JANKÓ J. i. m. 508.

¹⁰⁸ SIRELIUS U. T. Suomalainen kalastus. 207. kép.

¹⁰⁹ CSERMÁK-ROHAN G. i. m. 80.

Finn összetett horgok és csalizási módok (U. T. Sirelius után)

Feltételezésünket pusztán a közelmúltban, illetve a ma is használt fa- és csonthorgok megfelelő részeivel való rendkívüli egyezésre alapítjuk, azaz „a csontárok” egy része formailag egyezik az összetett horgok csonthegyével.

A Körös-csoport halászatáról, annak jelentőségéről, módozatairól az igen szegényes emléanyag alapján kialakítható kép magában félrevezető lenne. Mindenképpen figyelembe kell vennünk az ásatások során napvilágra kerülő rendkívül nagy számú halcsontot, halpikkelyt. Mint már említettük, ezen leletek nem egyenletes megoszlásban, hanem rétegenként jelentkeznek. E megfigyelésre támaszkodva tételezhetjük fel, hogy a csoport élete során az év megfelelő szakaszaiban fő táplálékul a hal szolgált, sőt ez időszakokban a halászat döntő jelentőségű volt. Nem tudjuk megmagyarázni, hogy miért, illetve hogyan keletkeztek a halpikkely-rétegek. A statisztikailag kikövetkeztethetően egy-egy ilyen réteg létrejöttéhez szükséges 800-nál több, kilón felüli hal egyidejű, egy helyben történő tisztítása talán bizonyos konzerválási módok, elsősorban szárítás feltételezésének lehetőségére utalnak. Lehetséges a füstöléssel való tartósítás is, annál is inkább, mert ezen eljáráshoz nem szükséges nagy mennyiségű só felhasználása. Teljességgel elhibázott lenne azonban a Körös-csoportot valamiféle halász, illetve halász-vadász népek tekinteni, mint ahogy nem tekinthetjük egyértelműen megtelepedett földművelő kultúrának sem. A halászat jelentősége e korban kisebb volt, mint a megelőző mezolitikum, sőt későpaleolitikum idején, de még feltétlenül jóval nagyobb, mint a későbbi, tartósan egy helyben lakó neolitikus parasztkultúrák korában.

Újkőkori sírépítmények nyomai Hódmezővásárhely-Kökénydombon és Gorzszán

HORVÁTH FERENC

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Az elmúlt évtized folyamán hat kulcsfontosságú újkőkori település részletes rétegtani kutatását végeztük el. E településkutatás mintegy „melléktermékeként” közel 70 újkőkori temetkezés került elő. A feltárásokon alkalmazott szigorú szintkövetéses gyakorlat nemcsak a települések kutatásában, hanem a feltárt temetkezések kapcsán is számos új eredményt hozott. Ez az ásatási módszer tette ugyanis lehetővé annak egyértelmű bizonyítását, hogy a korábbi feltételezésekkel szemben az újkőkori kései szakasza idején — legalábbis a vizsgált településeken — a házak romjaiban vagy azok között látszólag rendszertelenül, s eltérő mélységben előforduló temetkezések nem egyidejűek a házakkal, hanem azok pusztulása után ásták bele a házak omladékaiba, elpusztult tűzhelyeibe és szemétdödreibe. Valójában a távolabb költözött település egy adott időszakban használt, elkülönült temetőiről van szó.

Az összefüggő sírcsoportok (temetők) kimutatása azonban nem pusztán módszertani eredmény, hiszen az időrendileg és a település egykori közösségének meghatározott rendszere szerint kapcsolódó temetkezések sokoldalú elemzése lényeges új adatokkal gazdagíthatja az újkőkori tiszai népesség társadalmáról eddig kialakult ismereteinket. A gorzszai temetkezések részletes elemzése számos fontos kérdésben (így pl. a társadalmi rétegzettség kialakulása) fontos adatokkal fog szolgálni, hiszen az eddig megismert temetkezések a mellékletek, presztizstárgyak (réz, spondylus ékszerek, márvány hatalmi jelvény stb.), viseleti adatok és a temetkezési szokások terén olyan sokszínűséget mutatnak, amely a modern anthropológia eredményeivel kiegészülve (kor-, nem-, vércsoport, illetve rokoni kapcsolatok meghatározása) lehetőséget ad az adott újkőkori közösség valóban elért társadalmi fejlettségi fokának pontosabb meghatározására. Bár számos részeredményről már eddig is beszámoltunk,¹ a feltárás befejezése előtt részletes elemzésre nem gondolhatunk. Ez alkalommal mindössze egyetlen jelenséget ragadunk ki bemutatásra, a magyarországi neolithikumtól eddig nem ismert sírépítmények kérdését.

1985 őszén a tudományos ülészakon röviden már említettük, hogy a Hódmezővásárhely-kökénydombi település rétegtani hitelesítő ásatása során a település egyik felső szintjéből leásott sírokat is tártunk fel.²

A 3. sz. sír esetében a téglalap alakú sírgödör széleit követő, kerek oszlophelyeket figyeltünk meg. (I—II. tábla, 1—2. kép) Az oszlophelyek átmérője 9 cm és 20 cm

¹ Az elmúlt évtized dél-alföldi neolith településkutatási programja során előkerült temetkezésekről: HORVÁTH FERENC 1982. 204, 211; 1983. 65; 1985. 92—93, Pl. IV; 1987. 41—43, 45—46.

² HORVÁTH FERENC 1985/a. 8. E tanulmány kéziratát 1987 októberében zártam le.

között váltakozott. Mélységük hat esetben megegyezett a sírgödör mélységével, négy esetben annál 10—15—20 cm-rel sekélyebb volt. Az oszlophelyek világos rendszert alkottak; a hosszanti oldalakon egymással szemben négy pár, a rövidebb oldalakon ugyancsak egymással szemben kettő pár oszlop helyezkedett el.

Két évvel később a gorzsai feltáráson új, a település legkorábbi időszakát követő, annak településmaradványaiba mélyedő sírcsoport részletét tártuk fel. Az 51. sz. *gyermeksír* a Gorzsán eddig feltárt temetkezésektől teljesen eltérő volt. A téglalap alakú sírgödör alján ugyanis egy újabb, de kisebb téglalap alakú bemélyedés jelent-

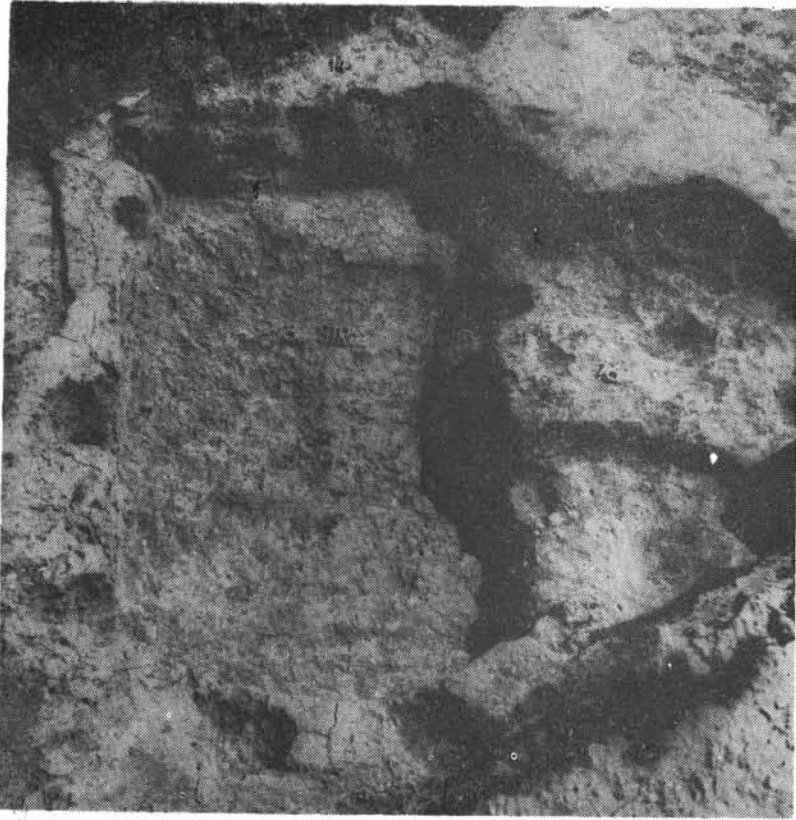
1. Hódmezővásárhely-Kökénydomb, 1985. I. szelvény 3. sír (ÉNy-ről).

kezett, melynek szélein korhadt famaradványok illetve azok nyomai voltak megfigyelhetők, négy sarkában pedig 3—5 cm átmérőjű, a sírfenek alá alig 8—10 cm-rel mélyedő, hegyes végű karólyukak jelentkeztek (III. tábla, 3. kép).

A hasonlóság a kökénydombi 3. sz. sír oszlopszerkezetével teljesen egyértelmű, eltérés mindössze az oszlop- illetve karóhelyek számában, valamint a sírgödör aljának sík- illetve padkaszerűen bemélyedő kiképzésében van. Fontos körülmény továbbá, hogy a két szomszédos lelőhelyen előkerült temetkezés rétegtani megfigyeléseink szerint csaknem teljesen egykorú.

A sírok feltárása alkalmával végzett megfigyeléseink az alábbi feltételezésekkel kiegészítve a következőkben összegezhetők:

1. Az oszlop- illetve cölöpszerkezet mindkét esetben, az 51. sz. sír esetében ezen túl a famaradványok is valamilyen fából készült sírépítmény létét bizonyítják egyértelműen.
2. A megfigyelt adatok elegendőek annak megállapítására, hogy egyik sír sem volt koporsós vagy faladás temetkezés. A megfigyelt oszlop- illetve cölöphelyek ugyanis mindkét alkalommal a sírgödör falába félig besüllyesztve kerültek elő, a gorszai

2. A kökénydombi 3. sír gödre az oszlophelyekkel

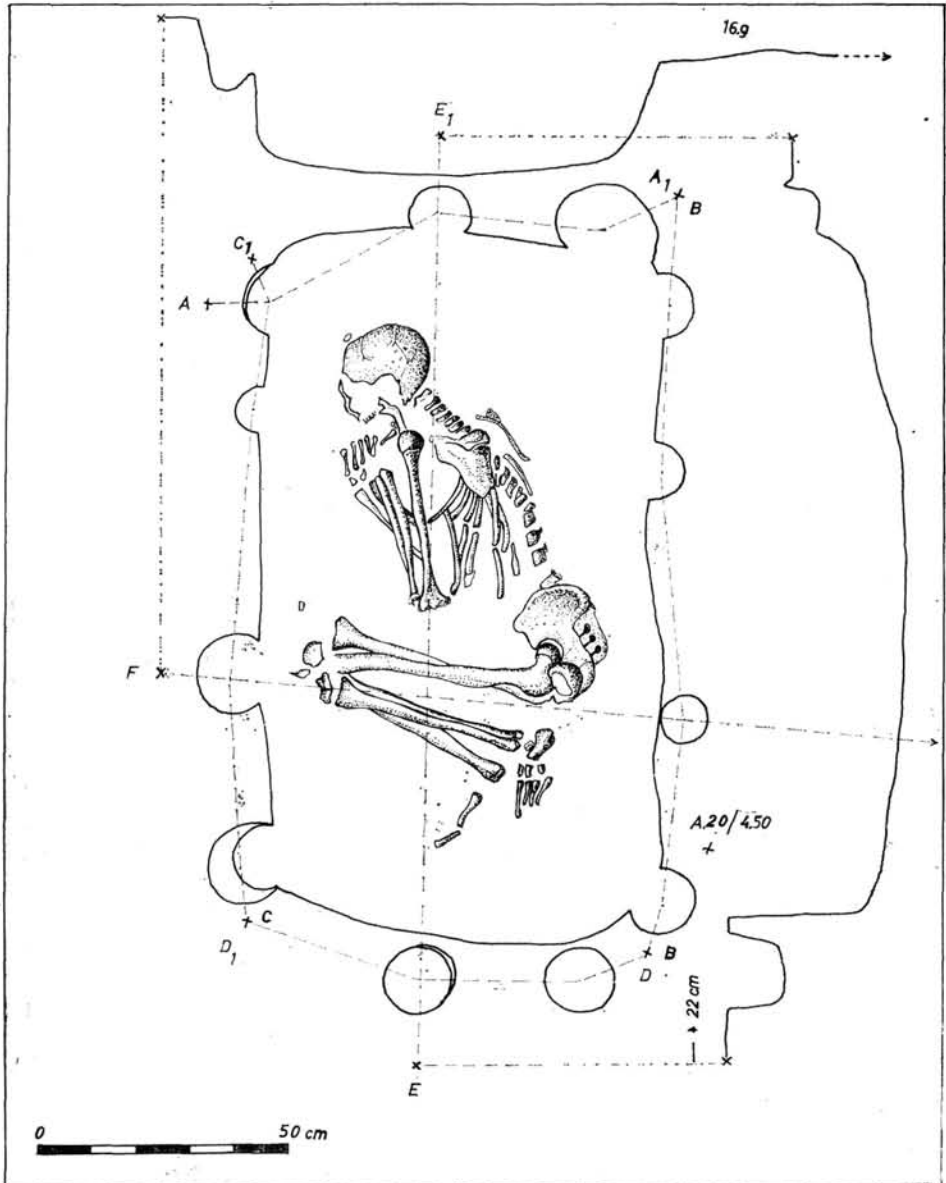
sír esetében pedig a cölöpöket a sírgödör aljába verték bele, mégha csak kis mélységben is. A koporsós temetkezések körül egyébként (*Müddersheim, Dresden-Nickern, Vésztő, Gorzsa 32. sz. sír*)³ sohasem figyeltek meg oszlop- vagy cölöphelyeket.

3. A kökénydombi sírnál az oszlopok száma és méretei, valamint az a mindkét esetben azonos megfigyelés, hogy az oszlopok illetve cölöpök a sírgödör vonalán

³ SCHITZEL, K. 1965. 112; BAUMANN, W. 1960. Abb. 10—13; 1960/a. 62—64, HEGEDŰS, K.—MAKKAY, J. 1987. Fig. 33.

részben kívül estek (illetve félig annak a falába vannak süllyesztve), kizárja azt a feltételezést, hogy a kérdéses szerkezetek halotti ág, keretet, vagy lábas sirládák, (szökröny) lehettek volna.

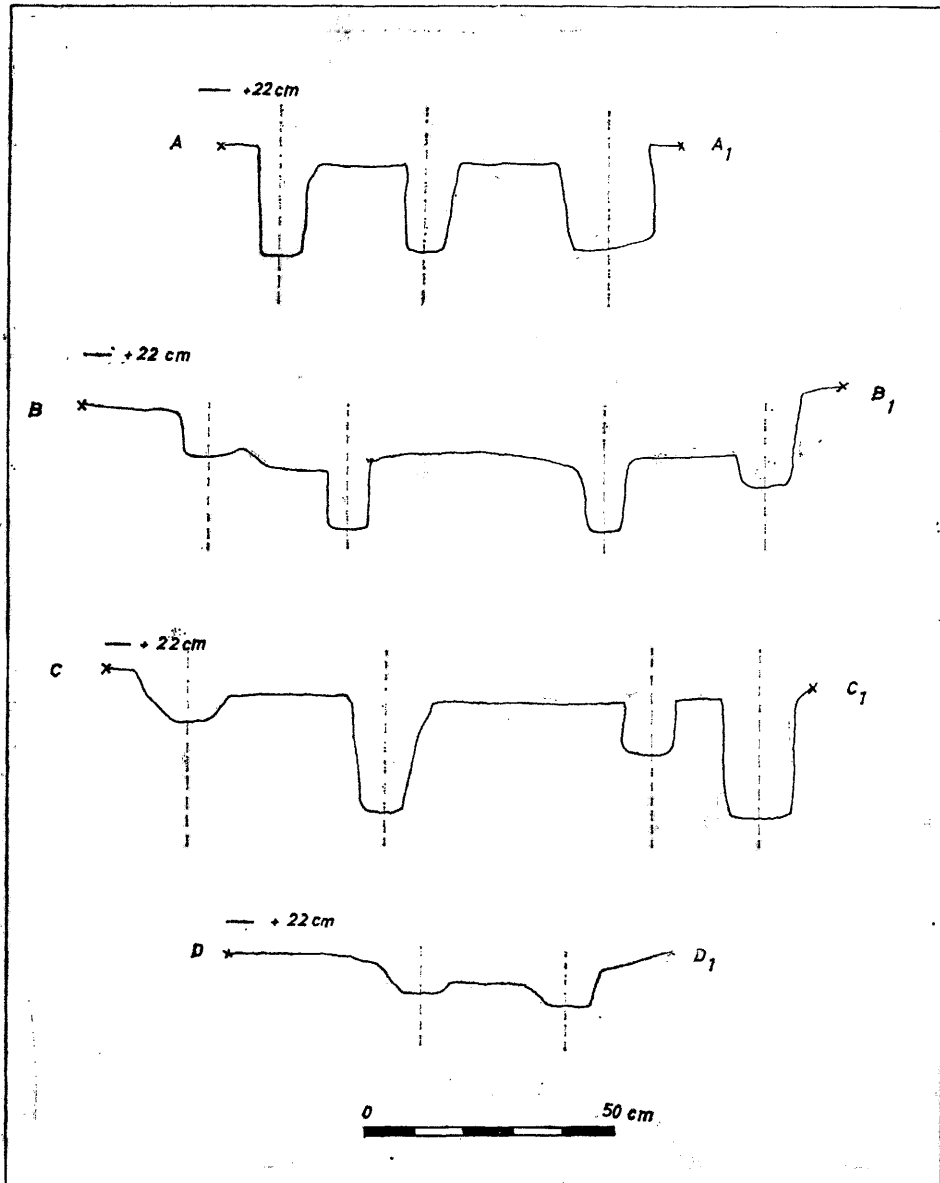
4. Bizonyossággal azonban csak annyi állapítható meg, hogy a kökénydombi és gorszai sírépítmények fából ácsolt vagy más módon összerótt, közelebbről ismeretlen konstrukciók voltak, s az előbbi esetben az oszlopok vastagsága miatt nagy való-

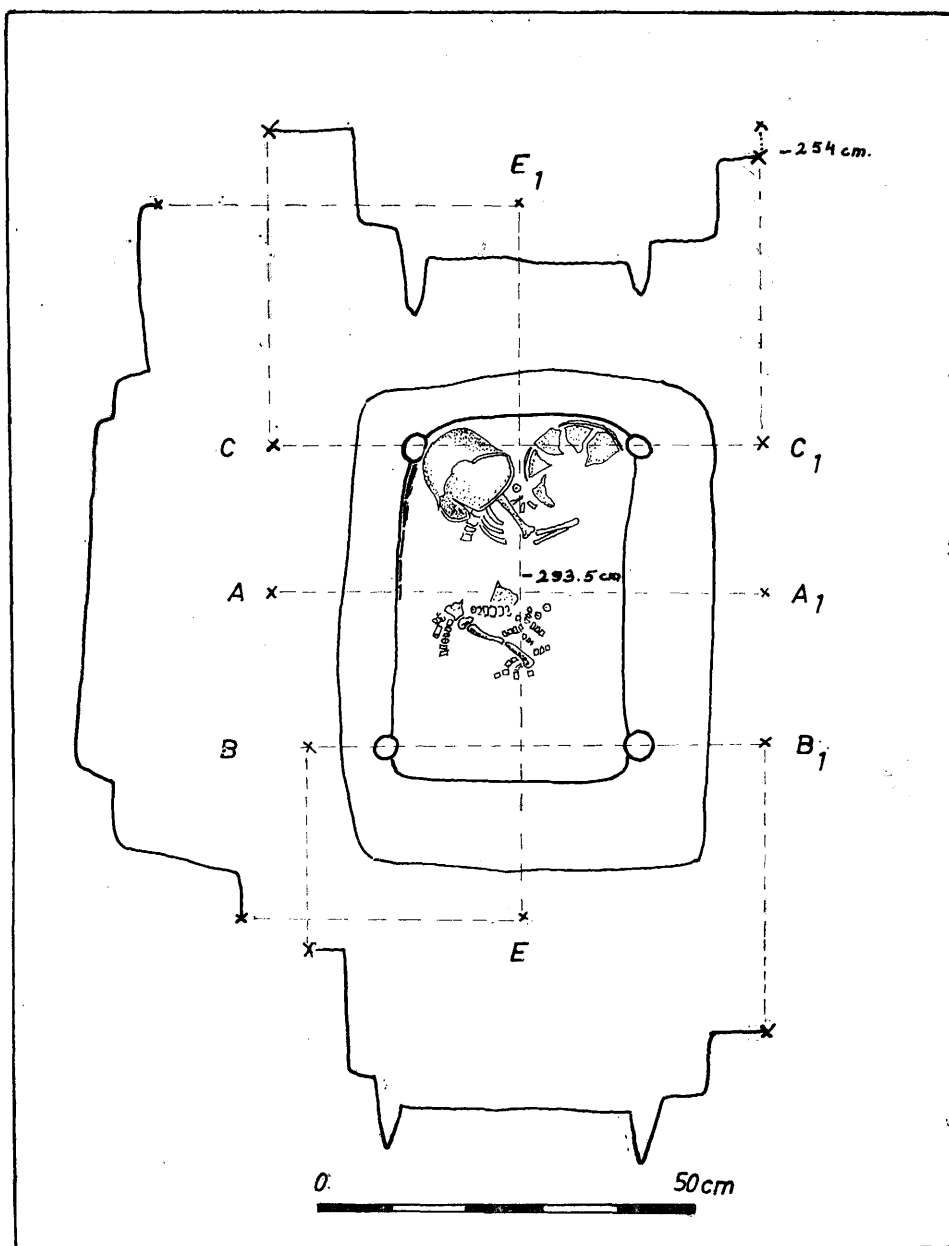
I. tábla: A Hódmezővásárhely-Kökénydomb 3. sír rajza és a sírgödör metszetei

színűséggel feltételezhető, hogy a faépitmény egy része az egykori felszín felett is látható lehetett.

Úgy véljük, hogy az ismertetett sír építmény értelmezése és elméleti rekonstrukciója „a sír a halott háza” ősi képzetével közelíthető meg. Az élők és halottak viszonya alapján a vonatkozó — könyvtárnyi — irodalom az emberi közösségek két típusát különbözteti meg. Az egyik a halottat zaklatók, a másik a halottat tisztelet-

II. tábla: A 3. sír oszlophelyeinek metszetei

III. tábla: A Gorzsza 51. sír rajza és a sírgödör metszetei

ben tartók csoportja. Ha a végsőig leegyszerűsített is az emberi társadalmaknak a holtakkal szemben tanúsított bánásmód szerint való felosztása, a két különböző magatartásformát — amelyeket egész sor átmeneti forma fűz egybe — végső soron tudomásul kell vennünk.⁴ Számunkra a két magatartásforma közül a halottat tiszteltben tartó változat a követendő fonál, hiszen ez már a legkorábbi, lakóhelyen belüli temetkezések esetében is lényeges motiváció lehetett, amennyiben nem a halottól

3. Gorza, 1986. XVIII. szelvény, 51. sír (ÉNy-ról).

való félelem, hanem a halottról való gondoskodás, a közösséggel, a családdal való kapcsolatának megtartása dominált az eltemetők szándékában. Ezt a megközelítést, valamint „a sír a halott háza” képzet nagyon korai gyökereit, pontosabban ennek a képzetnek „a sír a halott barlangja, otthona” megfelelőjét kell látnunk a paleolitikus barlanglakó közösségek készítette sziklába vájt sírokban (*Le Chapelleaux-Saints*, *La Ferrassie*, *Dordogne* valamint a krími *Kijik Koba*),⁵ hiszen ha pusztán a halott eltüntetése lett volna a cél, az elföldelés jóval kézenfekvőbb és egyszerűbb megoldás lett volna. Nem is beszélve arról, hogy ezt a célt az ún. „halottat zaklató” magatartásformát gyakorló közösségek a legkülönbözőbb praktikák sorozatával sikerrel valósították meg.

Nem lehetetlen éppen ezért, hogy a halott eltemetésének korai formái bizonyos párhuzamosságot rejtenek a félig vagy teljesen földbe mélyített hajlékok megjelené-

⁴ LÉVI-STRAUSS, CLAUDE 1979. 283—285.

⁵ CLARK, GRAHAME 1975. 70—71.

sével a paleolithikum, mezolithikum, sőt a korai neolithikum szabálytalan, sekély, sokszor kövekkel körülrakott vagy befedett sírjai formájában (Varsó mellett *Janislavice*, *Lepenski Vir* stb.)⁶ Ennek az összefüggésnek jó példája a *Rixheim 96*. sírjában megfigyelt jelenség, ahol — amennyiben Modderman interpretációja helytálló — a sírbetöltésben előkerült megszenesedett ágak és gallyak sokasága egy olyan továbbélő mezolithikus temetkezési szokás csökevényére utal, amikor a továbbköltöző vadászok halottaikat az elhagyott lakógödörben hagyták hátra és a szélfogók kéznél levő ágaival, gallyaival fedték be az immár sírgödörként szolgáló gödörlakást.⁷

„A sír a halott lakhelye” képzet azonban a lakhely, a hajlék fejlődésével, s időbeli-térbeli rendkívüli változatosságával más-más, eltérő megjelenési formát kaphatott. A sziklába mélyített barlangutánzó síroktól a házban történt temetkezéseken,⁸ a téglalap alakú, halommal fedett — talán felmenő oldalfalú, nyereg- vagy kúpostetejű házakat imitáló — sírgödörökön keresztül a szarkofág, vagy a sírra épített házak megannyi példáján át vezet az út a legfejlettebb s minden kétség nélkül a lakhely formáját és kényelmét utánzó sírépítményekig.⁹ A kőépületek és a kősírok, megalith temetkezések közötti kapcsolatot szintén könyvtárnyi irodalom elemezte, s ugyancsak régen feltűnt a kutatóknak a sír és a ház közötti hasonlóság a palesztinai házurnák, az egyiptomi és a klasszikus ókori görög szarkofágok esetében is.¹⁰ Közvetlen és hasonló összefüggés húzódik a ház és a sírépítmények egy-egy adott területen, eltérő földrajzi régióban alkalmazható építőanyaga között is, különösen az őskor folyamán.

Számunkra azonban a sír és a ház neolithikus kapcsolata a követendő vezérfonál. A véstői koporsós temetkezések elemzése alkalmával az ásató úgy vélte, hogy a famaradványok szarkofágszerű faladák lehettek. Ennek bizonyítékát abban látta, hogy a sírladák hosszanti deszkái a sarkokon valamivel hosszabbak voltak. Oszlophelyekre, cölöplyukakra azonban a 18 koporsós sír egyike esetében sem figyeltek fel.¹¹ A kőkénydombi és gorszai sírépítményekhez hasonló korabeli szerkezetet a Kárpát-medence újkőkorból széles körű anyaggyűjtés ellenére sem találtunk, a szomszédos közép-európai neolithikus kultúrák köréből azonban néhány egészen közelálló párhuzamra is hivatkozhatunk.

Feltételezett sírépítményeinkhez hasonló szerkezet nyomairól elsőként *Helmke* tudósít 1920-ban a közép-európai vonaldíszes kultúra *wiedeckeni* temetőjéből.¹² Itt a 2. sz. sír körül négy oszlophelyet figyelt meg, amelyek a bolygatatlan altalajtól egyértelműen elváltak; mélységük 15 cm volt. Az oszlophelyek közül egy a sír déli, három annak nyugati végén helyezkedett el. Az ásató szerint a sír körül még további oszlophelyek is lehettek, ezek azonban a feltárás során elpusztultak. Az oszlophelyek alapján *Helmke* két rekonstrukciós lehetőséget vetett fel:

1. Amennyiben további oszlophelyekkel is számolunk, feltehető, hogy a Vonaldíszes kultúra egyes sírjain kunyhószerű felépítmények lehettek.
2. Ha az oszlophelyek száma hiteles, s a sír keleti oldalán nem álltak oszlopok, feltételezhető, hogy a nyugati és délnyugati oldalon mintegy „szélvédőként” félkör alakú kerítés húzódott. E. *Hoffmann* újabban G. *Loewe* hitelesítő ásatására hivat-

⁶ TRINGHAM, RUTH 1971. 47.

⁷ MODDERMANN, P. J. R. 1970. 69, 75.

⁸ RACZKY, PÁL 1982. 5—9.

⁹ BIRKET-SMITH, KAJ 1969. 278.

¹⁰ CSALOG JÓZSEF 1964—65. 36; SCHARFF, A. 1947.

¹¹ HEGEDŰS KATALIN 1977. 52—145.

¹² HELMKE 1920. 67; KUNKEL, O. 1924. 3, 1926. 34.

kozva kétségbe vonta ezeknek a megfigyeléseknek és következtetéseknek a hitelességét.¹³

1935-ben a Stichband kerámia *rosslebeni* temetkezései között az egyik sírgödör falában félmagasságban 12 karó nyomait figyelte meg egy amatőr archaeológus. Ez utóbbi körülmény miatt ezt az adatot a kutatás erős fenntartással illeti.¹⁴

G. Neumann az *arnstadti* temetőben egy bandkeramiás kettőssír (8. sz. sír) és egy a Stichbandkerámia körébe tartozó hamvasztásos sír (7. sz. sír) körül figyelt meg fakonstruksióra utaló oszlophelyeket, melyeket „könnyű halotti kunyhócskák”-nak tartott. Pontos szerkezeti rekonstrukciót azonban ezúttal sem sikerült készíteni, ráadásul sokat ront a megfigyelés forrásértékén a szerző bizonytalansága, t. i. hogy az oszlophelyek egy része a későbbi aunjetitzi telephez is tartozhatott.¹⁵

Különösen fontos megfigyeléseket tett D. Kahlke a Vonaldíszes kultúra *sonderhauseni* temetőjének 24. sz. és 28. sz. sírjának feltárásakor 1954-ben.¹⁶ E sírok körül ugyanis kettős oszlopelrendeződést tapasztalt. A külső, félkör alakban elhelyezkedő oszlophelyek egy kisebb, szögletes elrendeződést vettek körül. A külső és belső oszloplýukor mélység szerint is elkülönült egymástól. A feltárt jelenségekből az ásató Helmke idézett elképzeléseit továbbfejlesztve kétféle rekonstrukciós lehetőséget vélt megengedhetőnek:

1. Ha a külső, északi oldalon nyitott oszlopszerkezetet egy halotti kunyhó maradványának tartjuk, úgy a sírgödörben közvetlenül a temetkezés körül egy további négyszögletes, faláda-szerű építmény állott, amelyben a halott feküdt.
 - a) A külső cölöpgyűrű vagy tetőtartó falként lehetett kiképezve — így a halotti kunyhó egy északra nyíló bejárattal rekonstruálható,
 - b) a külső cölöpsor csak a tető alátámasztására szolgált, s az oszlopok közeit nem töltötték ki ágakkal vagy más anyagokkal.
2. Ha a belső, nagyjából szögletes alakú oszlopszerkezetet tartjuk a halotti kunyhó maradványának, akkor a külső, észak felé nyitott gyűrű egy kerítésként szolgálhatott. Ez esetben az oszlopok közei talán ágakkal lehettek összekötve.

1971-ben a Vonaldíszes kultúra *rixheimi* temetőjének öt sírja körül figyeltek meg 10—15 cm átmérőjű oszlophelyeket.¹⁷ Nem oszlopszerkezetű, de egyértelműen fából készült egykori sírépítményre utaló nyomok kerültek elő a lengyeli kultúra köréből a felső-ausztriai *Haid* mellett.¹⁸

Az imént ismertetett ásatási megfigyelések, valamint az újonnan előkerült Szeged környéki újkőkori sírépítményekre utaló maradványok ismeretében aligha fogadhatók el *Edith Hoffmann* kételyei az említett sírépítmények létezésével kapcsolatban.¹⁹ A sír fölé emelt faépítményekre későbbi, egészen egyértelműen rekonstruálható példák is bőségesen találhatóak a steppe-vidéktől Nyugat-Európáig.²⁰ Számunkra az a lényeges, hogy az említett példák esetében az ásatók egyetértettek abban, hogy a sír körüli cölöp- ill. oszlophelyek egyfajta fakonstruksiót jelölnek, melyek talán az egykori felszín fölé is magasodtak, s valamiféle sírjelző szerepük is lehetett.

¹³ HOFFMANN, EDITH 1978. 138.

¹⁴ U. o. 139.

¹⁵ NEUMAN, G.—WIEGAND, F. 1940. 16, KAHLKE, DIETRICH 1954. 69.

¹⁶ KAHLKE, DIETRICH 1954. 65.

¹⁷ GALLAY—SCHWEITZER 1971. 15.

¹⁸ KLOIBER, ÁMILIAN—KNEIDLINGER, JOSEF 1970. 26—27; KLOIBER, Á.—KNEIDLINGER, J.—PERTLWIESER, M. 1971. 37.

¹⁹ LÁSD: 13. jegyzet.

²⁰ REINERTH, H. 1928. 213. Abb. 12; KAHLKE, DIETRICH 1954. 69; PIGGOTT, STUART 1987. 142., 67. ábra; BUTSCHKOW, H. 1935. 71; ECESEDY, ISTVÁN 1979. 39.

Ézek a példák, melyek időben viszonylag közel állnak egymáshoz, ha pontosabb értelmezésre nem is adnak alkalmat, a neolithikus fa sírépítmények létezését tágabb körben támasztják alá. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az ilyen típusú, fából készült sírépítmény a „sír a halott háza” képzet egyik korai megnyilvánulása. Em-lítésre méltó, hogy Gorzsán ugyanúgy, mint azt több újkőkori településen is megfigyel-ték, a házak és a sírok irányítása minden esetben megegyezett. Ez azért fontos, mert végső soron ugyanilyen alaprajzzal és földbe ásott oszlopszerkezettel épültek fel ma-guk a sírépítmények egykori mintaképei, a település szögletes alaprajzú, felmenő oldalfalú, vesszővel font agyagtapasztású, nagyméretű lakóházai is.

IRODALOM

- Baumann, W.*
1960 Körpergräber und Siedlung der Bandkeramik von Dresden—Nickern. Arbeits- und Forschungsberichte der sächsischen Bodendenkmalpflege 7 (1960) 95—138.
1960/a Eine bandkeramische Baumsargbestattung von Dresden—Nickern. Ausgrabungen und Funde 5 (1960) 62—64.
- Birket-Smith, Kaj*
1969 A kultúra ösvényei. Általános etnológia, Budapest.
- Butschkow, H.*
1935 Die bandkeramischen Stielarten Mitteldeutschlands. Jahresschrift f. d. Vorgesch. der sächsisch-thüringischen Länder XXIII Halle.
- Clark, Grahame*
1975 A világ őstörténete. Budapest.
- Csalog József*
1964—65 A legújabb kökénydombi fonatlenyomat tanulságai MFMÉ. 17—45. Die Lehren des neuesten Geflechtabbruckes von Kökénydomb 43—45.
- Ecsedy, István*
1979 The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Budapest. Fontes Arch. Hungariae.
- Gallay—Schweitzer*
1971 Das bandkeramische Gräberfeld von Rixheim. Arch. Korr. Blätt. 1 (1971) 15—22.
- Hegedüs Katalin*
1977 A Vészto Mágori-dombi újkőkori és rézkori temetkezések. Bölcsészdoktori értekezés — Kézirat.
- Hegedüs, K.—Makkay, J.*
1987 Vészto-Mágor. In: Raczy—Tálas: The Late Neolithic of the Tisza Region. Budapest—Szolnok. 85—103.
- Helmke*
1920 Beobachtungen an neolithischen Anlagen Germania IV (1920) 67—68.
- Hoffmann, Edith*
1978 Die Körpergräber der Linien- und Stichbandkeramik in der Bezirken Halle und Magdeburg. Jahresschrift mitteld. Vorgesch. 62 (1978) 135—201.
- Horváth Ferenc*
1982 A gorzsa halom későneolit rétege (The Late Neolithic Stratum of the Gorzsa Tell) Arch. Ért. 109 (1982) 201—220 (221—222).
1983 A fejlődés megtorpanása. In = Kristó Gy. (szerk.) Szeged története I. Szeged. 62—66.
1985 Aspects of Late Neolithic Changes in the Tisza—Maros Region BÂMÉ 13, Szekszárd (1986) 89—102.
1985/a A késő-neolitikum kutatása Csongrád megyében. Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1985. 5—10.
1987 Hódmezővásárhely-Gorzsa. A settlement of the Tisza culture. In: Raczy—Tálas (eds.). The Late Neolithic of the Tisza Region. Budapest—Szolnok, 31—46.
- Kahlke, Dietrich*
1954 Die Bestattungssitten des Donauländischen Kulturkreises der Jüngerer Steinzeit I Linienbandkeramik. Berlin.
- Kloiber, Amilian—Kneidlinger, Jozef*
1970 Die neolithische Siedlung und die neolithischen Gräberfundplätze von Rutzing und Haid, Ortsgemeinde Hörschung, Polit. Bez. Linz—Land, Oberösterreich, III.

Kloiber, Ámilian—Kneidinger, Jozef—Pertlwieser, M.

1971 Die neolithische Siedlung und die neolithischen Gräberfeldplätze von Rutzing und Haid, Ortsgemeinde Horsching, Politischer Bezirk Linz—Land, Oberösterreich. Jahrbuch des Oberöst. Musealvereines 116/I. 23—50.

Kunkel, O.

1924 Die vor- und frühgeschichtlichen Forschungen in der hessen-darmstädtischen Provinz Oberhessen seit 1900. Mannus XVI.

1926 Oberhessens vorgeschichtliche Altertümer. Marburg.

Lévi-Strauss, Claude

1979 Szomorú trópusok. Budapest.

Modderman, P. J. R.

1970 Linearbandkeramik aus Elsoo und Stein. Nederlandse Ondheden III.

Neumann, G.—Wiegand, F.

1940 Ein bandkeramisches Gräberfeld von Arnstadt. Der Spatenforscher 5 (1940) Jena. 9—32.

Piggott, Stuart

1987 Az európai civilizáció kezdetei. Az őskori Európa az első földművelőktől a klasszikus ókorig. Budapest.

Raczky, Pál

1982—83 Origins of the Custom of Burying the Dead inside Houses in South-East Europe (A házba való temetkezés szokásának kezdetei Délkelet-Európában. A Szolnok MMÉ 5—10.

Reinerth, H.

1928 Die schnurkermaischen Totenhäuser von Sarmensdorf. Mannus VI. (Ergänzungband).

Scharff, A.

1947 Das Grab als Wohnhaus in der ägyptischen Frühzeit.

Schietzel, K.

1965 Müddersheim. Fundamenta A. 1, Köln—Graz.

Tringham, Ruth

1971 Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe. 6000—3000 B. C. London.

Spuren von Grabanbauten im Neolithikum an dem Fundort Hódmezővásárhely-Kökénydomb und in Gorzsa

Horváth, Ferenc

Im Aufsatz wird eine seltene Beobachtung des Verfassers während seinen zwei neuesten Ausgrabungen veröffentlicht. Im Jahre 1985 auf dem Grenzgebiet Hódmezővásárhely das den wohl-bekanntesten Namen „Kökénydomb“ trägt, später, im nächsten Jahr während seit 1978 kontinuierlich dauernden Planausgrabung in der Tell-Siedlung *Gorzsa* deckte er Spuren von Grabanbauten auf.

Im Fall des *Grabes No. 3. in Kökénydomb* folgten die runden Säulenstellen (T. I.—II., B. 1—2.), deren Durchmesser von 9 bis 20 cm wechselte, den Rahmen der rechteckigen Grabgrube. Ihre Tiefe war in 6 Fällen mit der Grabgrubentiefe identisch, in 4 Fällen war sie um 10—15—20 cm seichter. Die Säulenstellen bildeten eine klare Struktur: in den Längsseiten befanden sich 4 Paare einander gegenüber, in den kürzeren Seiten 2 Paare ebenfalls einander gegenüber.

Auf dem Boden der rechteckigen Grabgrube im *Grab No. 51 in Gorzsa* meldete sich eine neuere, aber kleinere rechteckige Eintiefung, auf deren Rahmen moderige Baumreste bzw. deren Spuren wahrzunehmen waren, und in den 4 Ecken des Grabes kamen spitzendige Pfahllöcher mit 3—5 cm Durchmesser, die sich um 8—10 cm unter den Grabboden vertieften, zum Vorschein (T. III., B. 3). Aufgrund der eindeutig erschienenen Pfahl- bzw. Säulenstellen konnte der Verfasser mit Sicherheit feststellen, dass sie aus Holz gezimmerte, oder mit anderer Weise zusammengestellte, näher unbekannt Konstruktionen sein können. Im Falle des Grabes in Kökénydomb ist es auch vorauszusetzen, dass ein Teil des Holzbautes auch über die ehemalige Oberfläche zu sehen war.

Beide Begräbnisse stammen aus der Zeit der Theiss-Kultur. Solche Spuren, die auf ähnliche Grabanlagen aus dem Neolithikum in Ungarn hinweisen, sind bis jetzt noch nicht erschienen. Die nächsten Parallelen kennt der Verfasser aus den Kulturen im Neolithikum in Mittel-Europa (*Wiedecken, Rossleben, Arnstadt, Sonderhausen, Rixheim, Haid*, usw.), die er mit den neulich zum Vorschein kommenden ungarischen Beispielen mit ausführlicher Analyse vergleicht. Als Ergebnis der Analyse macht er eine Art aus Holz gefertigten Grabanbau im Neolithikum wahrscheinlich, der mit dem Urgebilde „Das Grab ist das Haus des Toten“ zusammenhängen konnte. Zugleich widerlegt er die Meinung von *E. Hoffmann* (1978), danach die bisherigen Hinweise auf das Dasein der Grabbauten aus Holz im Neolithikum mit Vorbehalt behandelt werden müssten.

Késő bronzkori gödör Szentes-Belsőecserről

PÁVAI ÉVA

(Szeged)

Belsőecser Szentestől északkeletre található a Tisza és a Körös folyók szögében. 1985-ben a Veker-éri főcsatorna partján végzett földmunkákkal kapcsolatban régészeti leletekről érkezett bejelentés. A leletmentést Lőrinczy Gábor régész¹ (MFM, Szeged) és Rózsa Gábor földmérő mérnök (MFM, Szeged) végezték el május 22 és június 10 között, a csatorna és az ér találkozásánál. Néhány későavari sír, valamint szarmata és Árpád-kori teleprészlet mellett egy késő bronzkori gödör került feltárásra (1. kép).²

A gödör leletanyaga³

1. Urnatöredékek

- Okkersárga színű, *kettős csonkakúpos testű*, vízszintesen kiugró lekerekített vállú, különböző méretű és díszítésű urnák töredékei.
- Kívül grafitos, fekete színű. A besímítással hangsúlyozott vállvonaltól széles, függőleges kannelúrák indulnak az edény alja felé fokozatosan elsímulva. Négy szemközti kannelúra kis csúcsos bütyökből indul. Fv: 0,9—1,1 cm (I. t.).
- Grafitfoltos, az előbbihez hasonló díszítésű töredékek (II. t.) Fv: 0,8—1 cm, (III. t. 1.).
- Az előző urnatöredékek kisméretű változatai bütyök nélkül (V. t. 7,8.).
- Egy vízszintesen kannelúrázott nyak- és két válltöredék (V. t. 5,6.).
- Kannelúra nélküli töredék bütyökkel. (VII. t. 4., VIII. t. 4.).
- Egyenesen kihajló peremű nyaktöredékek. Pá: 65 cm (IV. t. 2.). Pá: 24 cm (VII. t. 1.), pereme alatt belül grafitsáv van.
- Szürke foltos, ívelten lekerekített vállú töredék.
Okkersárga színű, *tölcséres nyakú*, vízszintes vállú urna kannelúrás töredéke. Pá: 65 cm (V. t. 3.).

2. Csészetöredék

- Szürkés-okkersárga színű töredék erősen kihajló peremmel, tölcséres nyakkal. Domború válla éles hasvonalba fut, alja behúzott. Pá: 13 cm (VI. t. 3.).

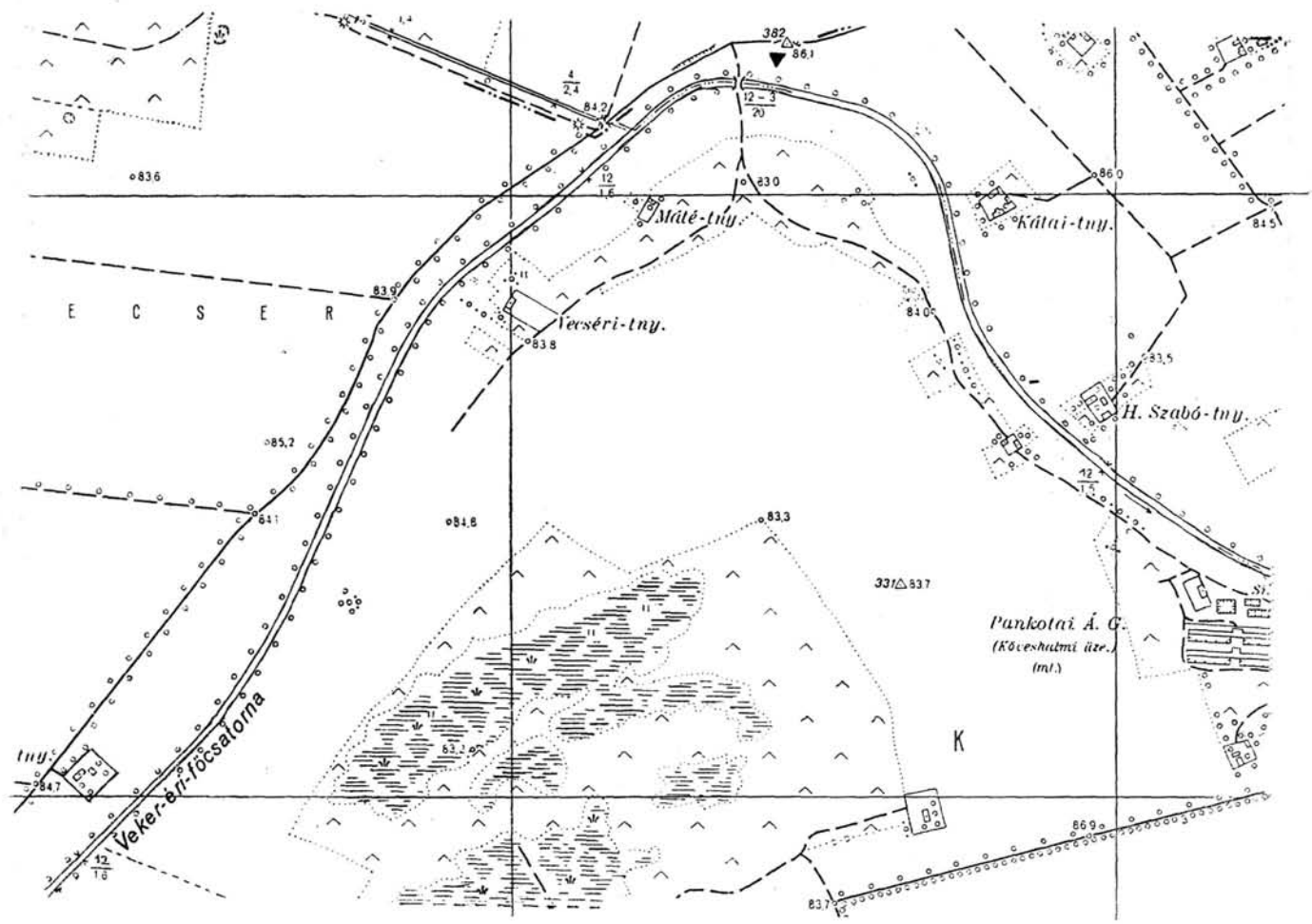
3. Táltöredékek

- Okkersárga ill. szürke, homokkal soványított, behúzott peremű töredékek. Pá: 16 cm (VI. t. 4,5.).

¹ Itt mondok köszönetet Lőrinczy Gábornak, aki az anyagot feldolgozásra és közlésre nekem átengedte.

² KJM Rég. Ad.: 333—86., Rég. Füz. I/1. No 39. 1986. 54.

³ A leletek a szentesi Koszta József Múzeumban a 88. 19. 1—70. leltári szám alatt találhatóak.

- Szürkés-okkersárga színű, kívül vízszintesen síkozott töredék. Pá: 23 cm (V. t. 4.).
- Okkersárga színű, turbántekercses peremű töredék.
- Szürkés-okkersárga színű, egyenesen kihajló síkozott peremű, cilindrikus nyakú. éles hasvonalú, behúzott aljú töredékek, az egyikén fül csonkjaival. Pá: 39 cm (V. t. 2.), Pá: 45 cm (V. t. 1.).

4. Bögretöredék

- Okkersárga színű, egyenesre levágott peremű töredék, ötszög átmetszetű, perem fölé emelkedő füllel. Pá: 25 cm (VII. t. 3.).

5. Fazéktöredékek

- Szürkés-okkersárga színű, kihajló peremű, öblös hasú — Pá: 42 cm, Fa: 12 cm, (VII. t. 2.) —, ill. domború vállú — Pá: 45 cm, (IV. t. 1.) — töredékek.
- Szürkés-okkersárga színű, vastagfalú töredékek. Pá: 10—45 cm (VI. t. 1, 2, 6—10.). Néhány ujjbenyomásos bordadísszel, (VIII. t. 9.), egy pedig négyszögletes fogóbütyökkel (VIII. t. 3.) ellátott darab.
- Szürke, homokkal soványított, a peremből vízszintesen kiugró bütyökkel díszített, kúpos nyakú töredék, pá: 14 cm (VIII. t. 1.).

6. Hombártöredékek

- Okkersárga színű fenék- és oldaltöredékek (VIII. t. 10—12.).

Előkerült még ezen kívül egy okkersárga és egy szürke színű fültöredék (VIII. t. 5,6.), továbbá jellegtelen okkerszínű töredékek, egy hálónehezék-darab, tapasztás-töredék (VIII. t. 7,8).

A gödör anyagának egészére jellemző a kerámiával való soványítás — tapasztásnál, hombároknál pelyvával is —, valamint az a módszer, hogy formázás után a kissé már megszáradt edényt égetés előtt híg agyagmázzal vonták be — általában kívül-belül, egyes esetekben csak az egyik oldalt —, amelyet kavicssal belesímítottak az edény falába, ezáltal csökkentették a kerámia folyadék-áteresztő képességét. A töredékeken bizonyos deformálódás figyelhető meg, amely valószínűleg másodlagos égés, tűzvész nyoma. A gödörben előforduló sokféle kerámiatípus alapján úgy tűnik, hogy egy tűzvészben elpusztult háztartás maradványáról van szó.

A behúzott peremű tálak bizonytalan korhatározó értékűek. Hasonlóan tág időhatárok közé tehető a leginkább tálakon előforduló síkozás (V. t. 1, 2, 4.) és turbántekercses díszítés. Először a Kárpát-medence nyugati részén jelent meg, ahol már a Reinecke BD periódus elején elterjedt⁴. A Dunától keletre való megjelenése a Csorva csoporttal hozható kapcsolatba.⁵ A késő bronzkor folyamán általánossá válik az egész Kárpát-medencében. Hasonlóan elterjedt típusok voltak a bronzkor végi Kárpát-medencében az ujjbenyomásos bordadísszel ellátott kihajló- és egyenes peremű fazékok (VIII. t. 9., III. t. 2, 3., VIII. t. 2.) fogóbütyökkel (VIII. t. 3.) vagy anélkül.⁶

A VIII. 1. táblán látható bütyökkel díszített peremtöredékhez hasonló darabok kerültek elő a pilinyi kultúra zagyvapálfalvi temetőjében és Bükkaranyos-Földváron.⁷

A kívül vízszintesen síkozott tál (V. t. 4.) a Kárpát-medence nyugati részén élt későhalomsíros népességnél bukkan fel, majd az ezt követő urnevezős kultúrában él tovább, később a Dunától keletre is jellemzővé válik.⁸ Megtalálható a Kárpát-

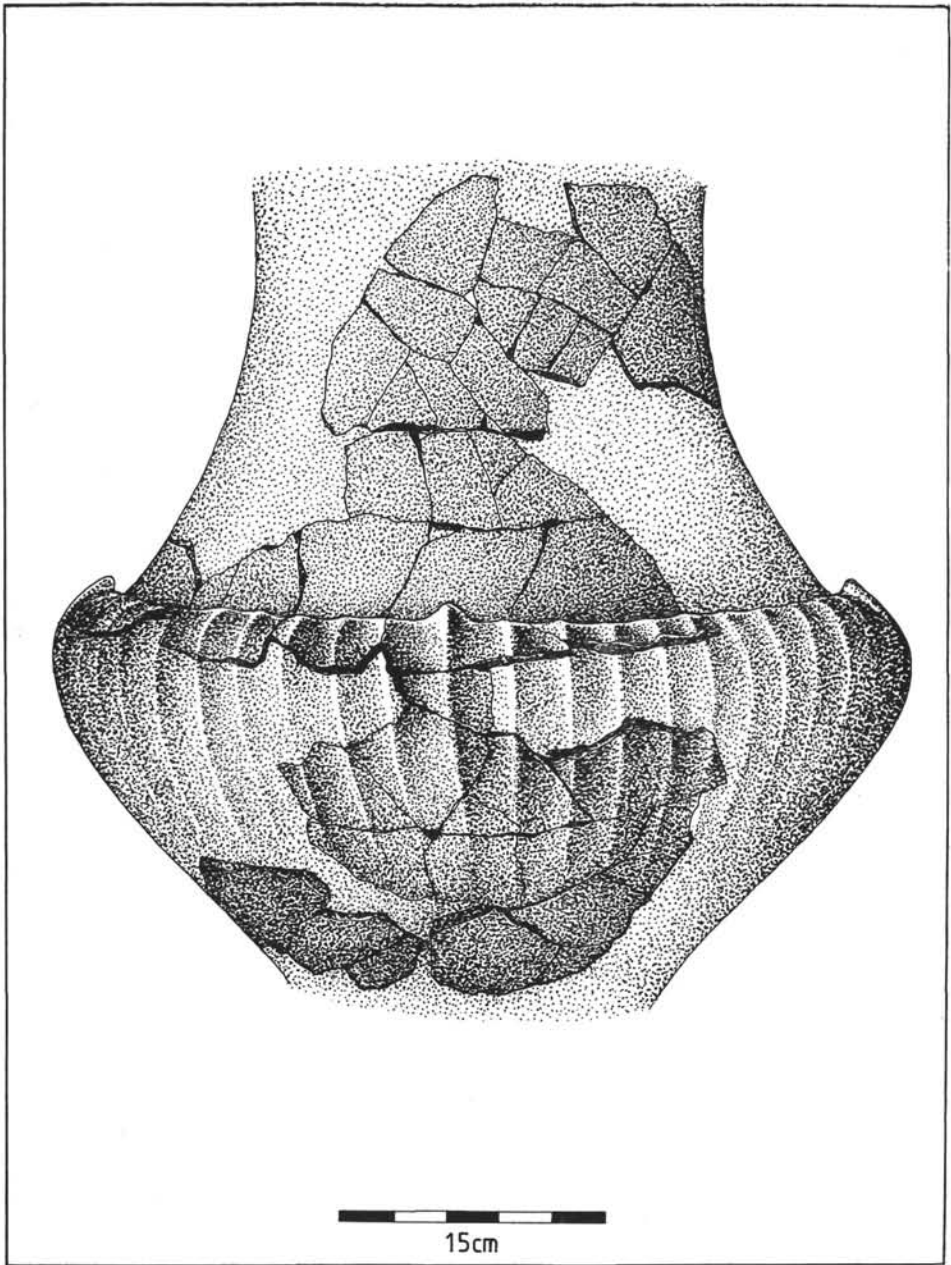
⁴ KŐSZEGI FRIGYES 1960. 150—151.

⁵ KEMENCZEI TIBOR 1971. 52., TROGMAYER OTTÓ 1963. Taf. XIV. 1, 8 stb.

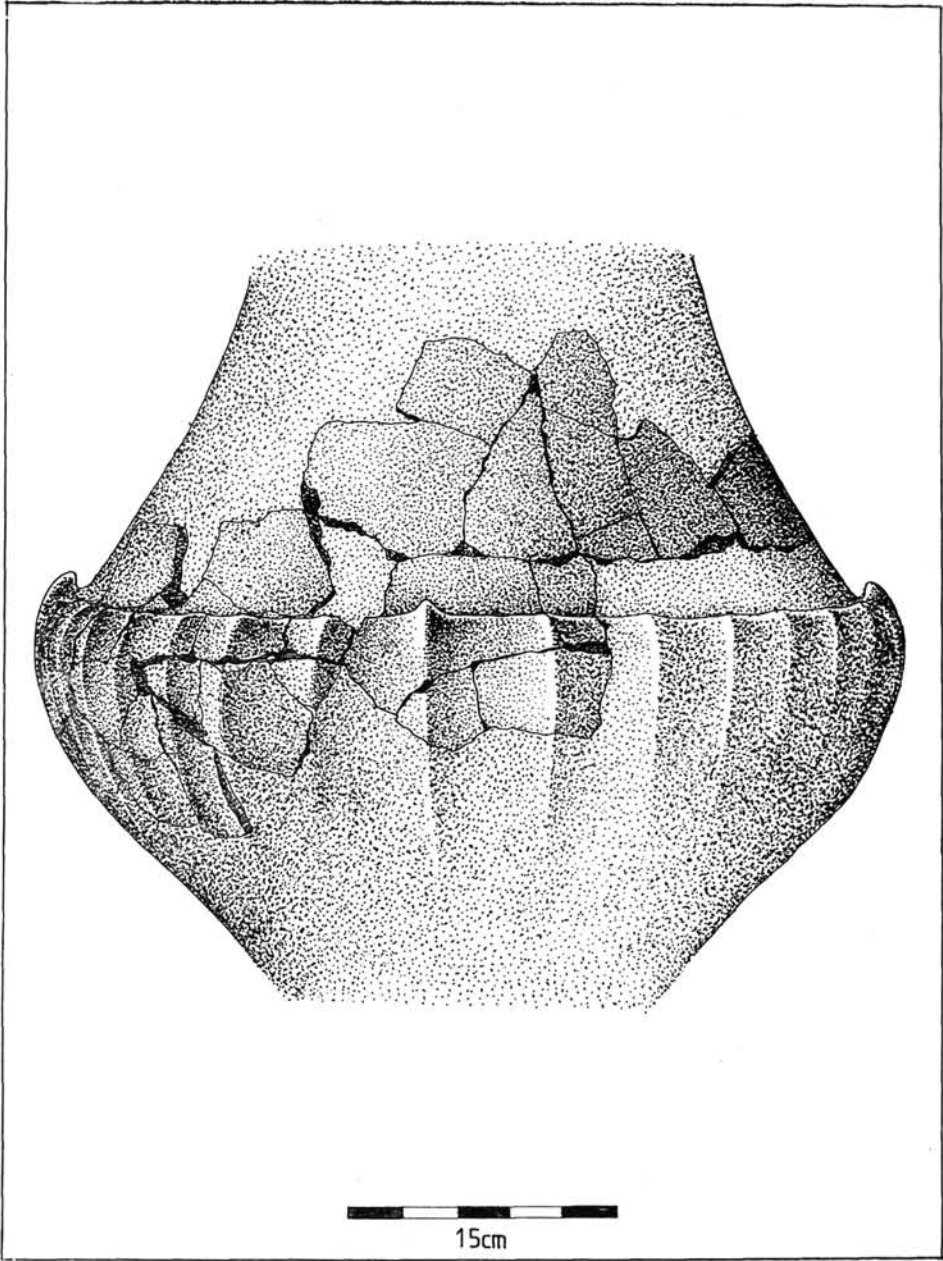
⁶ KEMENCZEI TIBOR 1971. 54—55.

⁷ KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. XIX. 3, 6; Taf. XXI. 1, 2.

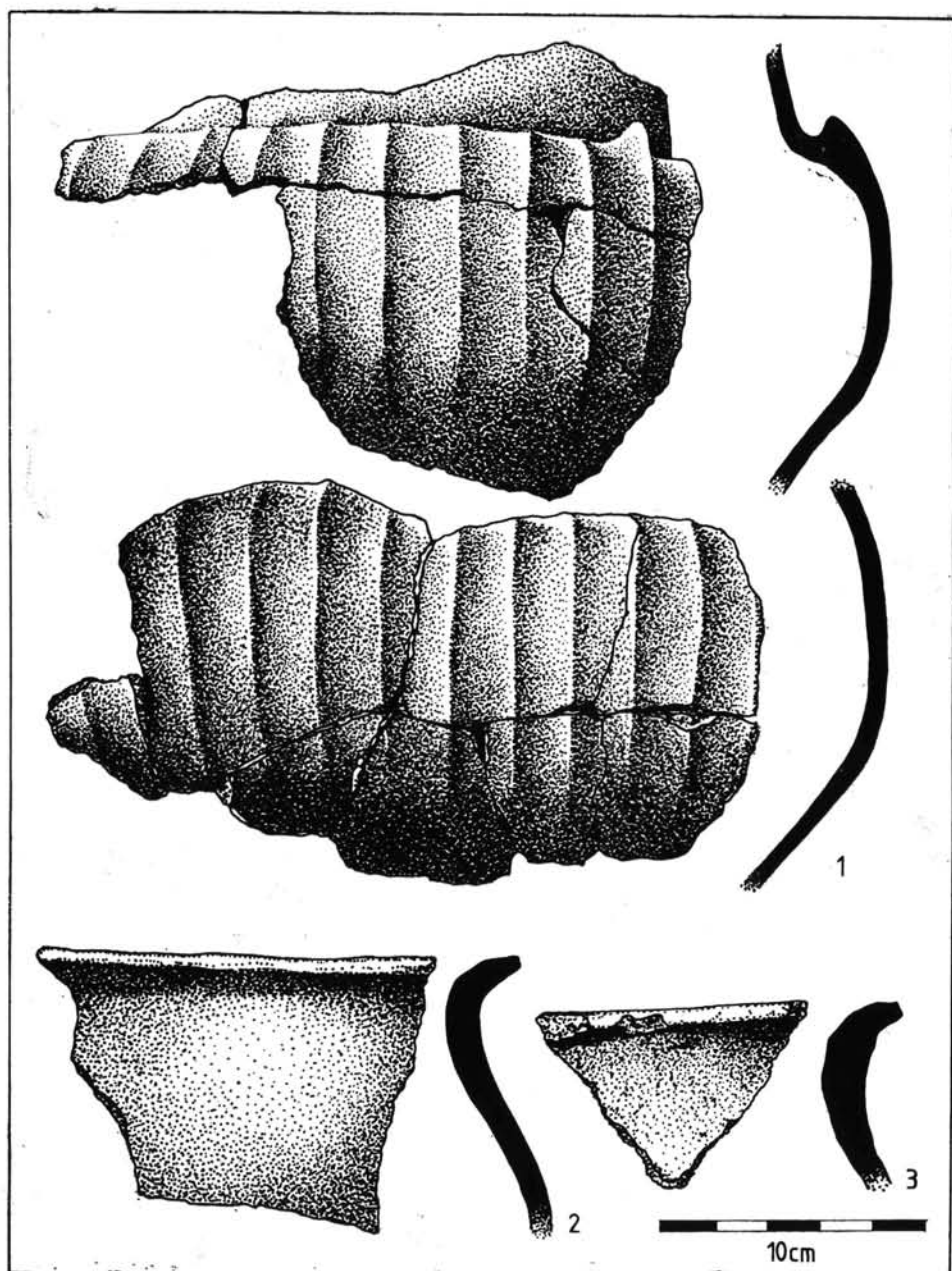
⁸ KEMENCZEI TIBOR 1984. 67.

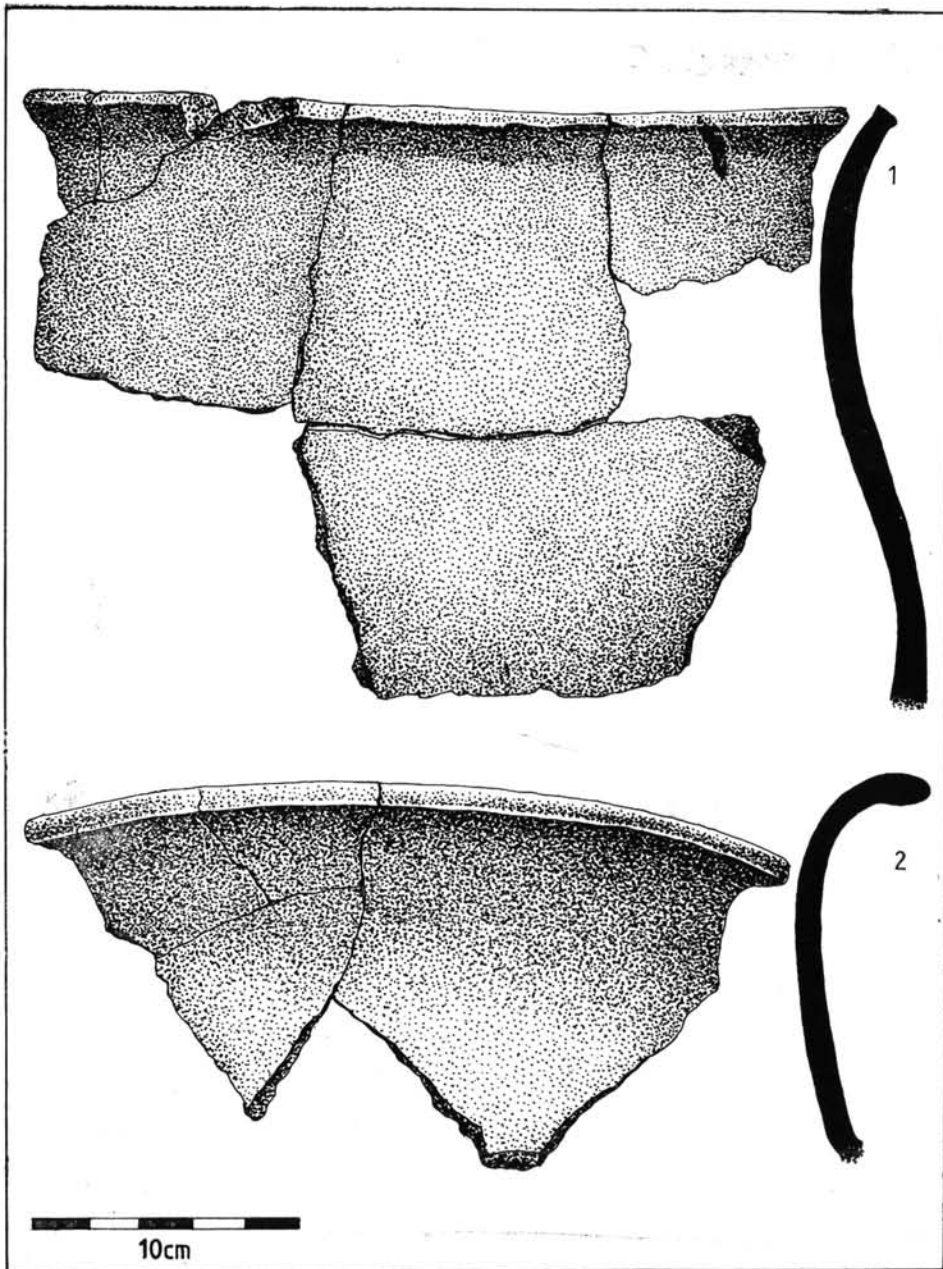
I. tábla

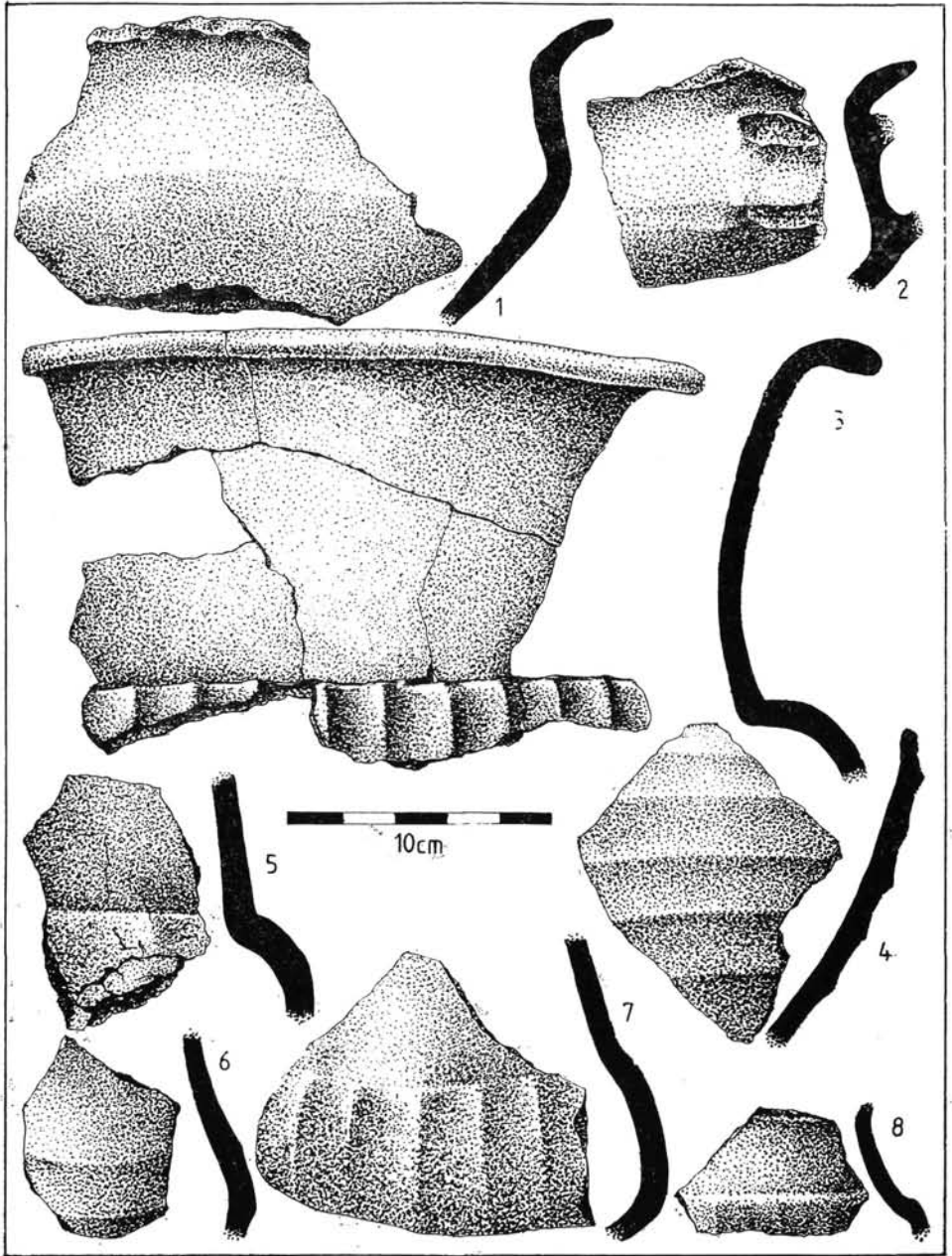
II. tábla

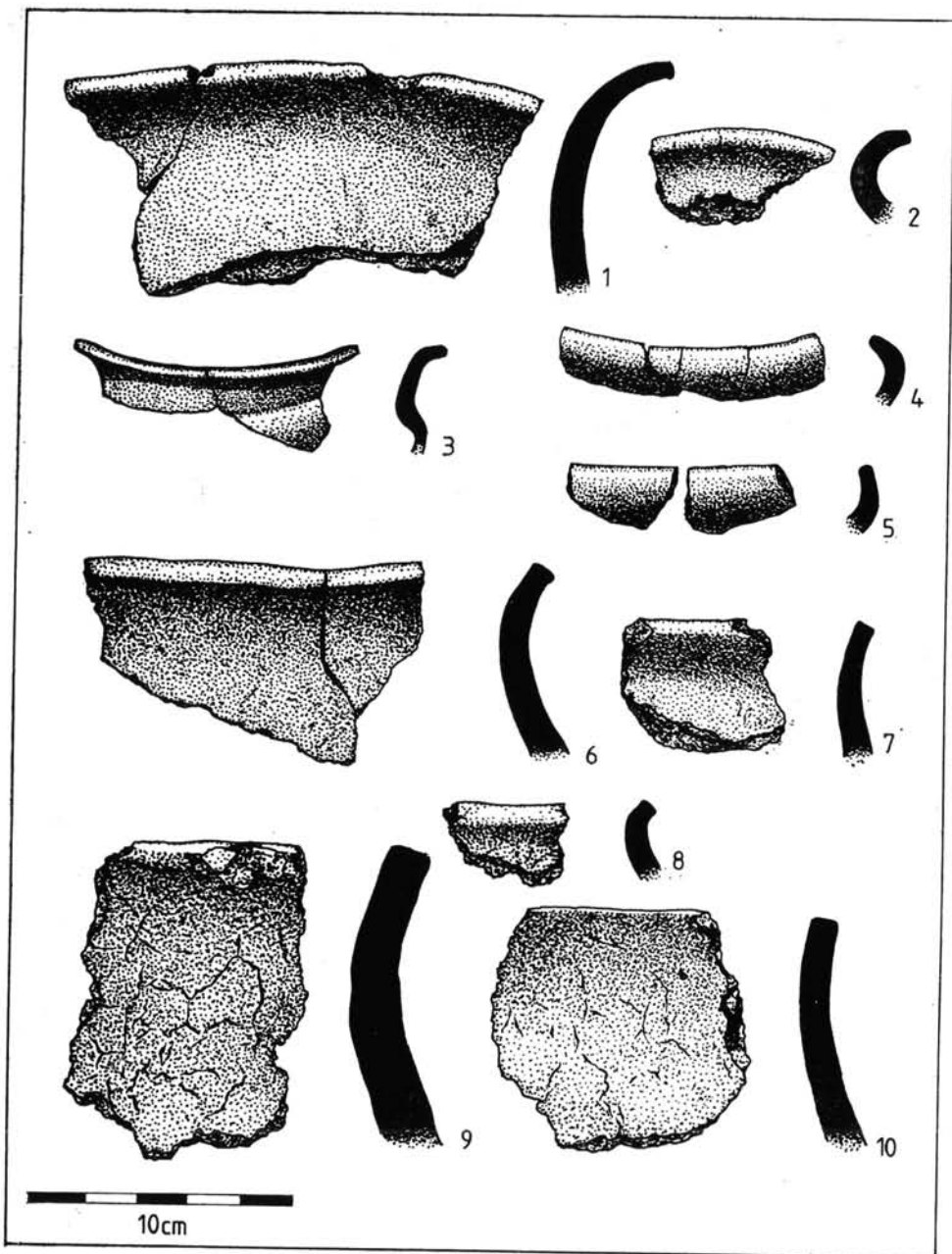
III. tábla

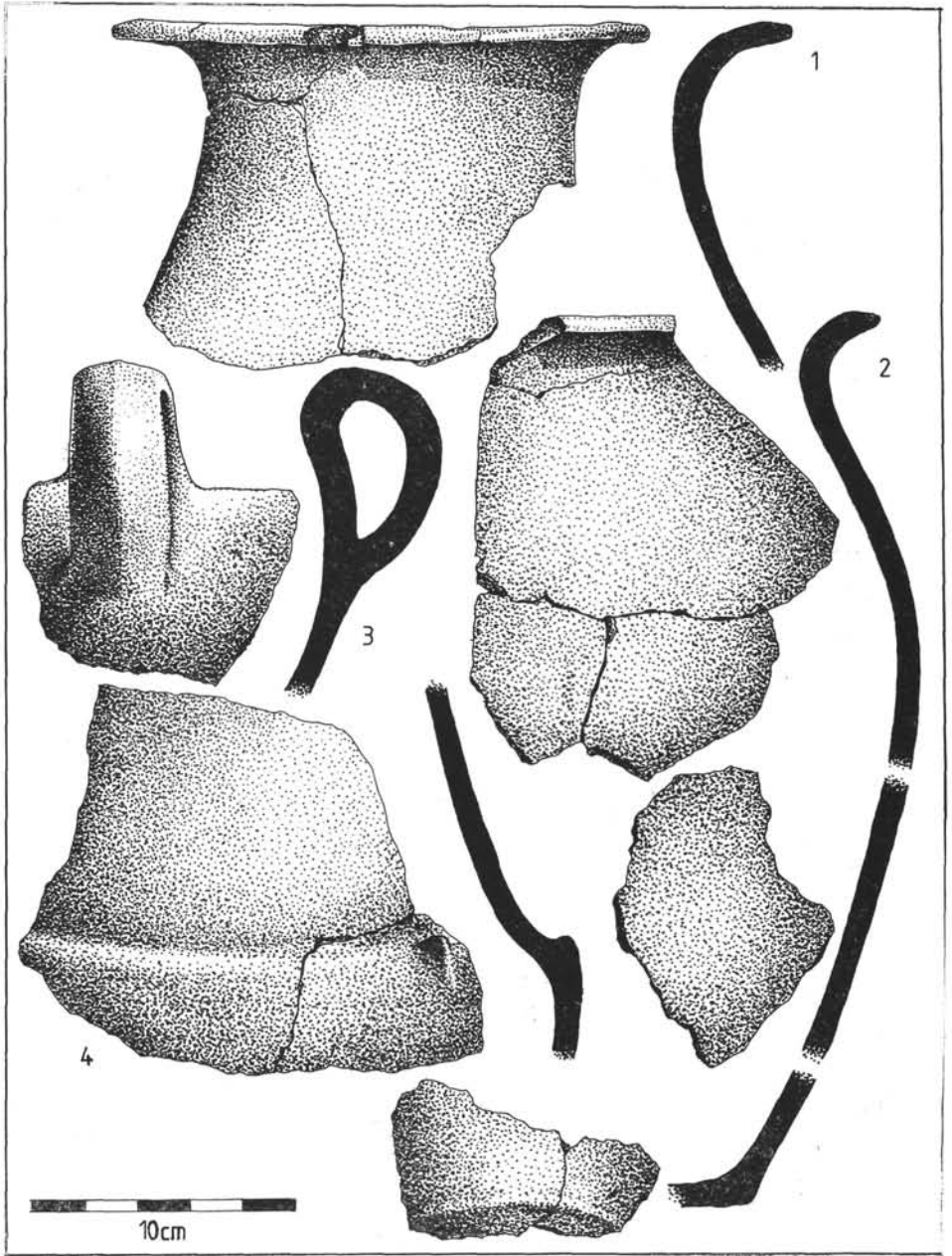
IV. tábla

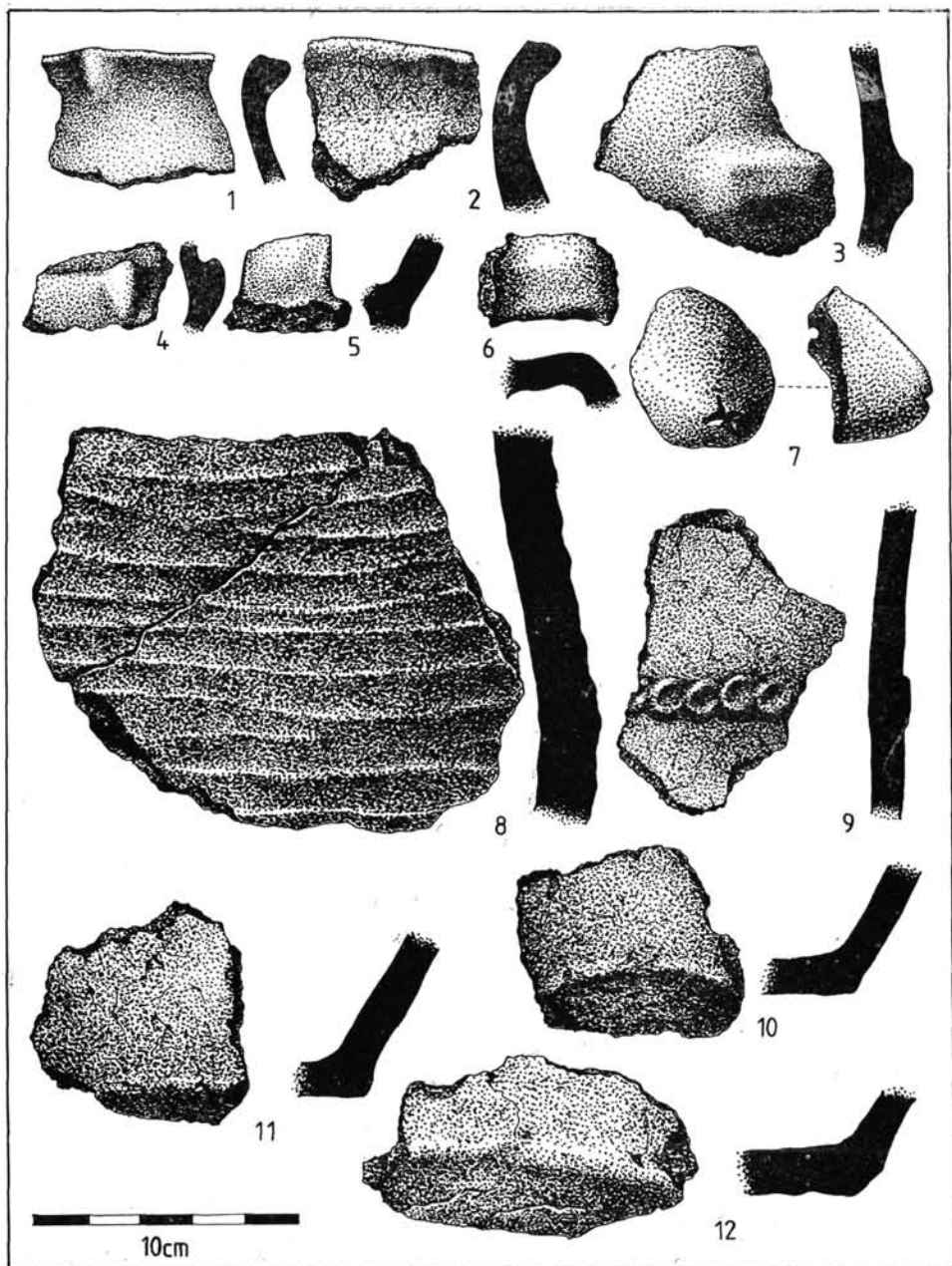
V. tábla

VI. tábla

VII. tábla

VIII. tábla

medence északi területein, a Čaka kultúrában is.⁹ Északkelet-Magyarországon a Gáva kultúra több lelőhelyén is előfordult (Prügy, Köröm).¹⁰

A perem fölé emelkedő füllel ellátott bögre (VII. t. 3.) különböző változatai szintén az egész Kárpát-medencére jellemző formái ennek az időszaknak.

A V. 1-2 táblán bemutatott két síkozott peremű táltöredékhez nagyon hasonlóak kerültek elő a csorvai temetőben¹¹ — síkozás nélkül a 39. sírból, amely a temető északi szélén volt.¹² Ugyanebből a sírból való az a csésze is,¹³ amely szoros kapcsolatokat mutat a VI. 3. tábla díszítetlen töredékével.

A töleséres nyakú, vízszintes vállú urnához tartozó töredék megfelelői ugyan ebben a temetőben találhatóak.¹⁴ Ilyen töleséres nyak hasonló vállkiképzéssel a Csorva időszak előtti periódusban a halomsíros néppel együttélő vatyai lakosság kerámiájára jellemző.¹⁵ Hasonló nyakú urnák vannak a Čaka kultúra kerámiájában — itt is vatyai előzményekről lehet szó¹⁶ (V. t. 3.).

A vízszintesen kannelúrázott, kívül fekete grafitos, belül okkerszínű nyaktöredék egy pszeudovillanova típusú gávai urnához tartozott. E díszítés előképe a nyakon körbefutó sekély árkolás/mélyített vonaldísz. A kannelúrázás mind a pilinyi, mind a Kyjatice, mind pedig a Gáva kultúrában jellemző¹⁷, ez a töredék az utóbbi jellegzetessége. Közlebbi párhuzamai Szőreg C és E lelőhelyekről¹⁸, Jánosszállásról, és Apátfalváról¹⁹ vannak; távolabbi analógiái Poroszló-Aponháton, Gávavencsellőn, Kállósemlyénen²⁰ stb. kerültek elő.

Ugyancsak a Gáva kultúra emlékanyaga közé sorolhatók a díszítetlen, kúpos vagy ívelt nyakú vízszintesen kiugró, lekerekített vállú fordított csonkakúpos aljú széles, függőleges kannelúrákkal és/vagy kis bütyökkel ellátott urnatöredékek (I., II., III. 1., V. 5—8., VII. 4., VIII. 4. táblák). Ezek az edények szoros kapcsolatot mutatnak azokkal a pszeudovillanova típusú urnákkal, amelyek a Dubovác—Zuto Brdo, Versec—Pécska—késő-Vattina, Gírla Mare—Círna leletegyüttesekben fordulnak elő²¹. A vízszintesen kiugró, lekerekített váll, a széles, függőleges kannelúrák, valamint az edények vállán elhelyezkedő kis, csúcsos bütyök alapján a szentesiek az urnák egy sajátos csoportját alkotják. Hasonló formájú és díszítésű urnák ismertek a dályai temetőből, melyet a kutatás Hallstatt B₃-C időszakra keltez.²²

Az urnák között a nyakprofil alapján két csoport különíthető el: az elsőbe a kúpos nyakúak tartoznak (II. t., III. t. 1., V. t. 7., VII. t. 4.), a másodikba pedig két ívelt nyakú töredék (I. t.). Az első csoport urnáihoz formára, díszítésre hasonlókat találtak Szőreg C telepen más urnákkal és csorvai kerámiával együtt; a leletanyag Hallstatt B₁₋₂ időszakba tartozik²³. Az urnák legjobb párhuzama azonban két csontvázas sírból került elő: az egyik Szeged-Óthalomról²⁴, a másik Tiszakeszi-Szódadomb-

⁹ JOZEF PAULIK 1963. 295. Obr. 11. 5.

¹⁰ KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. CXLIII. 8., Taf. CXLVI. 9., Taf. CLI. 11. stb.

¹¹ TROGMAYER OTTÓ 1963. Taf. XII. 1a—b., Taf. XIII. 5.

¹² TROGMAYER OTTÓ 1963. 88.

¹³ TROGMAYER OTTÓ 1963. Taf. XI. 9., továbbá 30. sír, Taf. X. 1.

¹⁴ TROGMAYER OTTÓ 1963. Taf. IX. 5., Taf. X. 8—10., Taf. XII. 7, 9.

¹⁵ TROGMAYER OTTÓ 1963. 103—104.

¹⁶ JOZEF PAULIK 1963. 275. Obr. 6. 1., 295. Obr. 12. 1, 2.

¹⁷ KEMENCZEI TIBOR 1984. 71.

¹⁸ Szőreg C — FOLTINY ISTVÁN 1941. XXIII. t. 11. Szőreg E — TROGMAYER OTTÓ 1963. 118., KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. CXXIV. 12.

¹⁹ FOLTINY ISTVÁN 1967. 64. Taf. V. 2, 3.

²⁰ KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. CXXVII. 6., Taf. CXXIX. 1, 11.

²¹ FOLTINY ISTVÁN 1967. 49—73., Ua. 1968₁, 333—356., Ua. 1982₂. 5—15.

²² DARNAY KÁLMÁN 1903. 30—37., K. VINSKI-GASPARINI 1973.

²³ TROGMAYER OTTÓ 1963. 118. Abb. 4., FOLTINY ISTVÁN 1967. Taf. V. 7.

²⁴ KEMENCZEI TIBOR 1984. 163. Taf. CXXV. 3.

ról.²⁵ Mindkét esetben preszkíta rítus szerint eltemetett váz melléklete volt a Gáva típusú urna. Ennek alapján datálhatók a Hallstatt B₃ periódusra. E két sír az Alföldön letelepedett preszkíta nép emlékei közé tartozik.

A második csoporthoz hasonló ívelt nyakú urnák a Hallstatt A korszakból a fentebb már említett gávavencsellői edény²⁶, a Kárpát-medence déli részén pedig a belegísi, tiszahelyesi (Idjoš) és a vattinai példányok²⁷. Az I. tábla urnájának díszítése azonban megegyezik az első csoport korhatározó urnájáéval, így ez is a Hallstatt B időszakba sorolható, vagyis kapcsolatban van a preszkíta népességgel.

A fentiek alapján a Szentes-Belsőecseren feltárt késő bronzkori teleprészlet kerámijában két fő összetevő figyelhető meg: a csorvai és gávai jellegű típusok. A Csorva csoport kialakításában elsődleges szerepük van a dunántúli és a helyi késő-halomsíros elemeknek, ugyanakkor szoros kapcsolat mutatható ki a szintén késő-halomsíros Čaka-, valamint a dunántúli urnamezős kultúrával is.²⁸ Gáva hatást tükröznek a névadó lelőhelyen előkerült pszeudovillanova típusú urnák, melyek korábban jelentek meg ezen a területen, mint magában a Gáva kultúrában.²⁹ A Csorva csoport élete Reinecke BD és Hallstatt B₁₋₂ időhatárok közé tehető, a preszkíta kor alaplakossága belőle vezethető le.³⁰ A Tiszántúlon ugyanekkor élő Gáva kultúra különböző csoportjainak leletanyagában megfigyelhető edénytípusok³¹ közül ebben a gödörben csak egy, a pszeudovillanova típusú urna van jelen. Ezeknek az urnáknak az eredetét a kutatók nagy része a déli Belegis—Dubovác—Zuto Brdo—Versece—Pécska—késő Vattina körből származtatja.³² A belsőecseri urnák mindegyike a Hallstatt B₃ időszakba sorolható a Szeged—Óthalmon, ill. Tiszakeszi-Szódadombon feltárt preszkíta rítusú, de részben vagy egészében gávai leletanyagú sírok alapján. A három lelőhely urnáinak formája és díszítése nagy hasonlóságot mutat a dályai temetőben felszínre került edényekéivel: vízszintesen kiugró, lekerekített váll és abból induló széles, függőleges kannelúrák³³. Igaz, a dályai urnák hasrészre szélesebb kiképzésű, ez a formavariáns már a Hallstatt C periódust jelzi. A Szőreg C temető elemzése kapcsán Foltiny István a szórványként előkerült pszeudovillanova típusú urna és a dályai leletek hasonlóságára már korábban felhívta a figyelmet³⁴. (Ugyanebbe a körbe sorolhatók be valószínűleg a Pécs-Jakabhegyen feltárt urnák is.³⁵)

Feltűnő, hogy Szentes környékén már eddig is több, a Gáva kultúra fiatalabb szakaszába tartozó lelet került elő. Nagytőke-Jaksorparton egy urna³⁶, valamint hajdúböszörményi típusú bronzleletek Szentes-Donátvárról, -Nagyhegyről, Dinnyésziget-Tőke dűlőről, valamint Terehalomról.³⁷ Ehhez járul a most ismertetett Halstatt B periódusba tartozó belsőecseri lelőhely. A hajdúböszörményi típusú bronzok elrejtése és a Gáva kultúra vége között szoros kapcsolat van.³⁸ A fentiek ismeretében

²⁵ KEMENCZEI TIBOR 1971. 31—32., 56—57. 1—3. kép.

²⁶ KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. CXXIX. 1.

²⁷ Belegis: NIKOLA TASIĆ 1966. T. III. 3. Idjoš: FOLTINY ISTVÁN 1968. Fig. 6.5. 347. Vattina: FOLTINY ISTVÁN 1968₁. 347. Fig. 6.1., 349. Fig. 7.6.

²⁸ TROGMAYER OTTÓ 1985. 7.

²⁹ TROGMAYER OTTÓ 1963. 122.

³⁰ TROGMAYER OTTÓ 1963. 113., Ua. 1985. 7—8.

³¹ KEMENCZEI TIBOR 1982. Abb. 1—3.

³² KEMENCZEI TIBOR 1971. 41—50. (a szerző részletesen ismerteti a hazai és külföldi kutatók álláspontját a pszeudovillanova típusú urnákkal és a Gáva kultúrával kapcsolatban).

³³ Lásd 22. jegyzet!

³⁴ FOLTINY ISTVÁN 1941. 64.

³⁵ MARÁZ BORBÁLA 1979. 88—89. 14—15. kép.

³⁶ VÖRÖS GABRIELLA 1978. (kézirat) 36.

³⁷ KEMENCZEI TIBOR 1984. 77—78., 183—184., Taf. CCIV—CCVI., CCVII. c, d.

³⁸ KEMENCZEI TIBOR 1982. 284.

azonban a gödör anyaga mégsem tekinthető a Tisza mentén a preszkíták elől dél felé menekülő későgávai elemek hagyatékának, mivel a preszkíta népcsoport alföldi megjelenése előtti korból származik. A Hallstatt B₃ időszakba sorolt dályai és pécs-jakabhegyi urnák szentesiekkel való forma és díszítésbeli rokonsága ebben az esetben sem maradhat figyelmen kívül. A gávai és a preszkíta kerámia hasonlósága abból adódhat, hogy a jövevények átvették a helyi lakosság fazekasságának egyes típusait³⁹ (Tiszakeszi-Szódadomb, Szeged-Óthalom).⁴⁰

IRODALOM

Darnay Kálmán

1903 A dályai urnatemető. Arch. Ért. 1903. 30—37.

Fotiny István

1941 A szőregi bronzkori temető. Dolg. 17 (1941). 1—90.

Stephan Foltiny

1967 Die urnenfelderzeitliche Keramik im Karpatenbecken. Apulum VI. (1967). 49—73.

1968₁ Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovarnen.“ Origini II. (1968). 333—356.

1968₂ Zur spätbronzezeitlichen Keramik in der Vojvodina. RVM 15—17 (1966—68). 5—15.

Kemenczei Tibor

1971 A Gáva kultúra leletei a miskolci múzeumban. HOMÉ X (1971). 31—87.

Tibor Kemenczei

1982 Die Gáva Kultur. In: Poludniowa strefa kultury Łuzycyckiej i powiązania tej kultury z południem (Materiały z konferencji ... 1978 r.) Krakow—Przemysl. 275—285.

1984 Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Arch. Hung. 51. 1—430.

Frigyes Kőszegi

1960 Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit (HA-B). Acta Arch. 12 (1960). 137—186.

Maráz Borbála

1979 Pécs-Jakabhegy. Előzetes jelentés az 1976—77. évi ásátásokról. Arch. Ért. 1979. 78—94.

Jozef Paulik

1963 K problematike Čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. Slov. Arch. 1963/2. 269—339.

Nikola Tasić

1966 Problemi kulture ... Starinar 17 (1966) 15—27.

Trogmayer Ottó

1963 Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene. Acta Arch. 15 (1963). 85—122.

1985 A szegedi nagytáj bronz- és koravaskorának néhány kérdéséről. Acta Ant. et Arch. V (1985). 3—16.

K. Vinski-Gasparini

1973 Kultura polja sa zarama u severnoj Hrvatskoj.

Vörös Gabriella

1978 Bronzkori kultúrák elterjedése Csongrád megyében. (diákkori dolg.) Kézirat,

Spätbronzezeitliche Grube an dem Fundort Szentes-Belsőecser

Pávai, Éva

Bei der Analyse des aus der Grube stammenden Fundmaterials — vor allem aufgrund der Urnen des Typs Pseudovillanova — kommt die Verfasserin zur Schlussfolgerung, dass die Denkmäler in die Periode Hallstatt B2 gehören. Die Keramik — die in erster Linie aus der Gruppe Csorva und aus der Gáva-Kultur stammt — geriet ihrer Meinung nach unter die Erde, als die präskythische Bevölkerung aus dem nordöstlichen Gebiet der Karpaten in die Tiefebene hineingeströmt war. In den Gräbern präskythischen Rytus kommen Urnen des Gávaer Typs (Tiszakeszi-Szódadomb, Szeged-Óthalom) vor, die Ähnlichkeiten mit denen in Belsőecser zeigen. Die Verfasserin vertritt die Ansicht, dass sich nämlich die Bevölkerung der Spätgávaer Kultur auf präskythischen Druck in Richtung Süd-Südwest bewegt hatte. Dies bringt sie mit den Ähnlichkeiten der Form und Ausstattung der Urnen aus den Fundstätten in Dálya und Pécs-Jakabhegy in Verbindung. Die Denkmäler der Szentes-Belsőecserer Grube stammen aus der vorhergehenden Zeit.

³⁹ Köszönettel tartozom Kemenczei Tibornak bíráló megjegyzéseiért és tanácsaiért.

⁴⁰ A táblarajzokat Vigh László (KJM, Szentes) készítette. Munkáját köszönöm.

3—4. századi temető és 4—5. századi település Szeged-Algyőn

KÖHEGYI MIHÁLY—VÖRÖS GABRIELLA

(Baja, Türr István Múzeum — Szentés, Koszta József Múzeum)

1973 áprilisa és 1976 júniusa között Kürti Béla, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa Algyő határában leletmentő ásatást végzett.¹ A területen honfoglaláskori sírok mellett egy szarmata temető részlete (9 sír), valamint egy település különböző objektumai (ház, kemence, füstölő, gödrök) is előkerültek. Feldolgozásunk célja a szarmata régészeti jelenségek és leletek bemutatása és értékelése.²

A lelőhely a 47. számú közút Szeged és Algyő közti szakaszától keletre, egy természetes, bár környezetéből alig kiemelkedő dombhát délkeleti oldalán fekszik. A dombhát délnyugati oldalán futó jelenlegi kis csatorna egykor természetes ér lehetett, nagyobb esőzések után a felgyülemlett víz ma is jól kirajzolja az érmeder nyomvonalát. A dombhát keleti oldalától a felszín egyenletesen lejt egészen a Tisza ártér nyugati szélét jelentő magaspartig. A szántóföldként hasznosított területet alig 30—40 cm humusz borítja, az altalaj agyag.³ (1. kép) A szarmata telepnek és temetőnek csupán egy része került feltárássra. A térképen jól látszik, hogy dél és nyugat felé biztosan van folytatásuk. (2. kép) A temető fiatalabb a telepnél, a területük részben fedi egymást.

A temető sírjainak leírása

2. sír (3. kép) A sír déli végét csőfektetéshez mélyített mesterséges árok vágta át. Foltja — 70 cm-en jelentkezett. Gödre lekerekített sarkú, téglalap alakú, szabályos formájú. Méretei: 235×114 cm, mélysége — 56 cm. Tájolása: (a sírgödör tengelye) DK—ÉNy 150°—330°. Bontás közben a sírgödörön belül — 40 cm-en egy újabb elszíneződést figyeltünk meg, mérete: 187×57 cm volt. E belső folt a koporsót jelentette: a metszetek alapján egyetlen farönkből kialakított, egyenesre levágott végű volt. (4. kép) A sírban felnőtt (30—40 év közötti)⁴ nő feldúlt csontvázát bontottuk ki. A csontok helyzete arra utal, hogy a sírablók a koporsón belül bolygatták meg a csontvázat, mert egyetlen csont sem került a koporsó vonalán kívülre. Néhány eredeti helyzetben maradt csont alapján (alsó állkapocs, az egyik lapocka, néhány borda és csigolya) egyértelmű, hogy a váz tájolása DK—ÉNy-i irányú volt.

¹ KÜRTI BÉLA 1974. 67.; Uő. 1975. 86., Uő. 1976. 59. Uő. 1977. 38. Uő. 1987. 75—76.

² Köszönetet mondunk Kürti Bélának a szarmata leletanyag közlésének átadásáért. A leletek a MFM-ban, a 80.1.1.-ltsz-on találhatóak.

³ KÜRTI BÉLA 1978/79. 323, 325.

⁴ Antropológiai feldolgozás mindezidáig nem történt. A csontok teljes szétkorhadása, illetve a nagyfokú bolygatás miatt a nemet a mellékletek alapján adjuk meg.

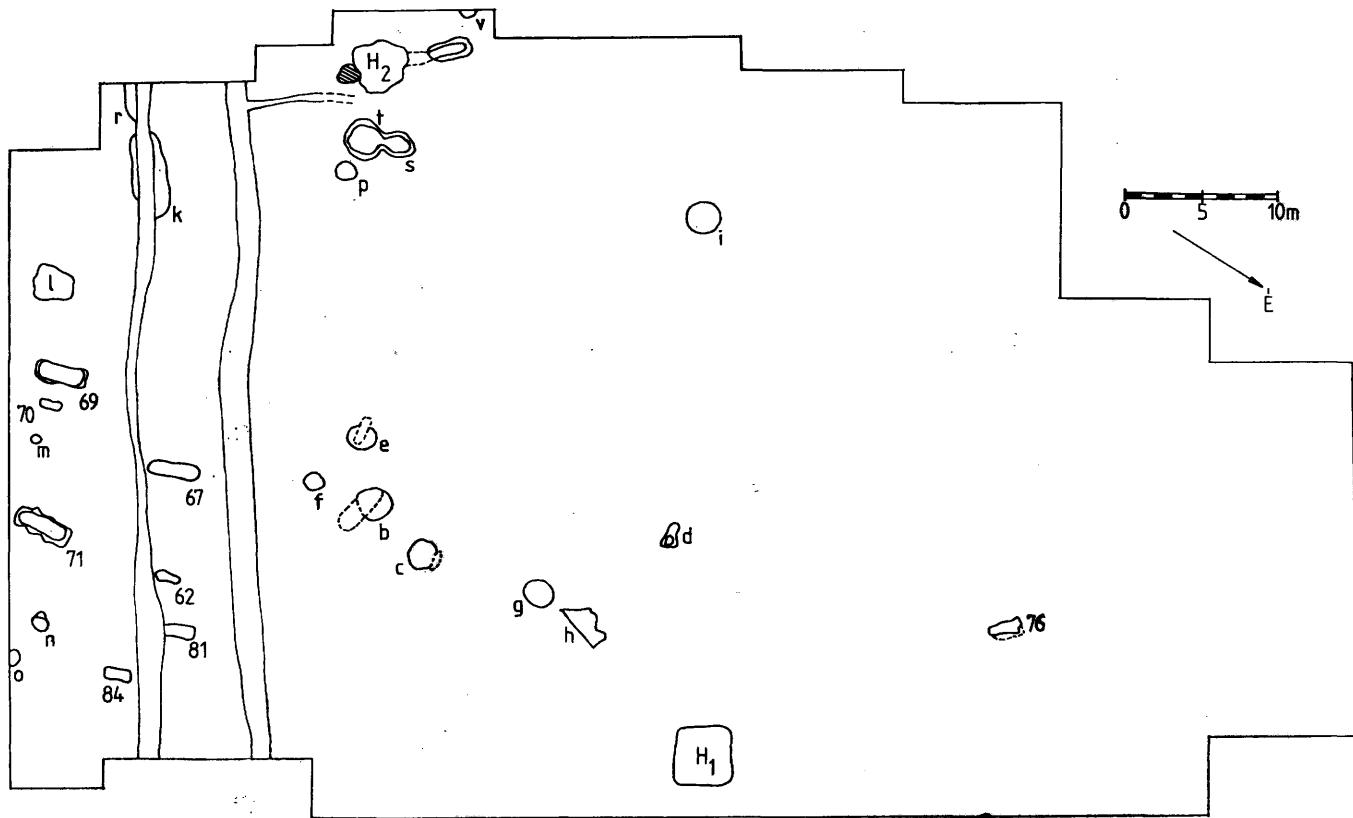
Leletek:

1. Feltekereselt végű, hurkos-kampós ezüst fülbevaló töredéke a sírt metsző árok oldaláról, az állakapocs környékéről. h.=1,6 cm (I. t. 1.) Ltsz.: 80.1.1.
2. Vékony bronzhuzalból hajlított alsóhurkolású fibula rugójának és kengyelének töredéke. h.=1,0 cm, sz.=0,8 cm (I. t. 2.) Ltsz.: 80.1.2.

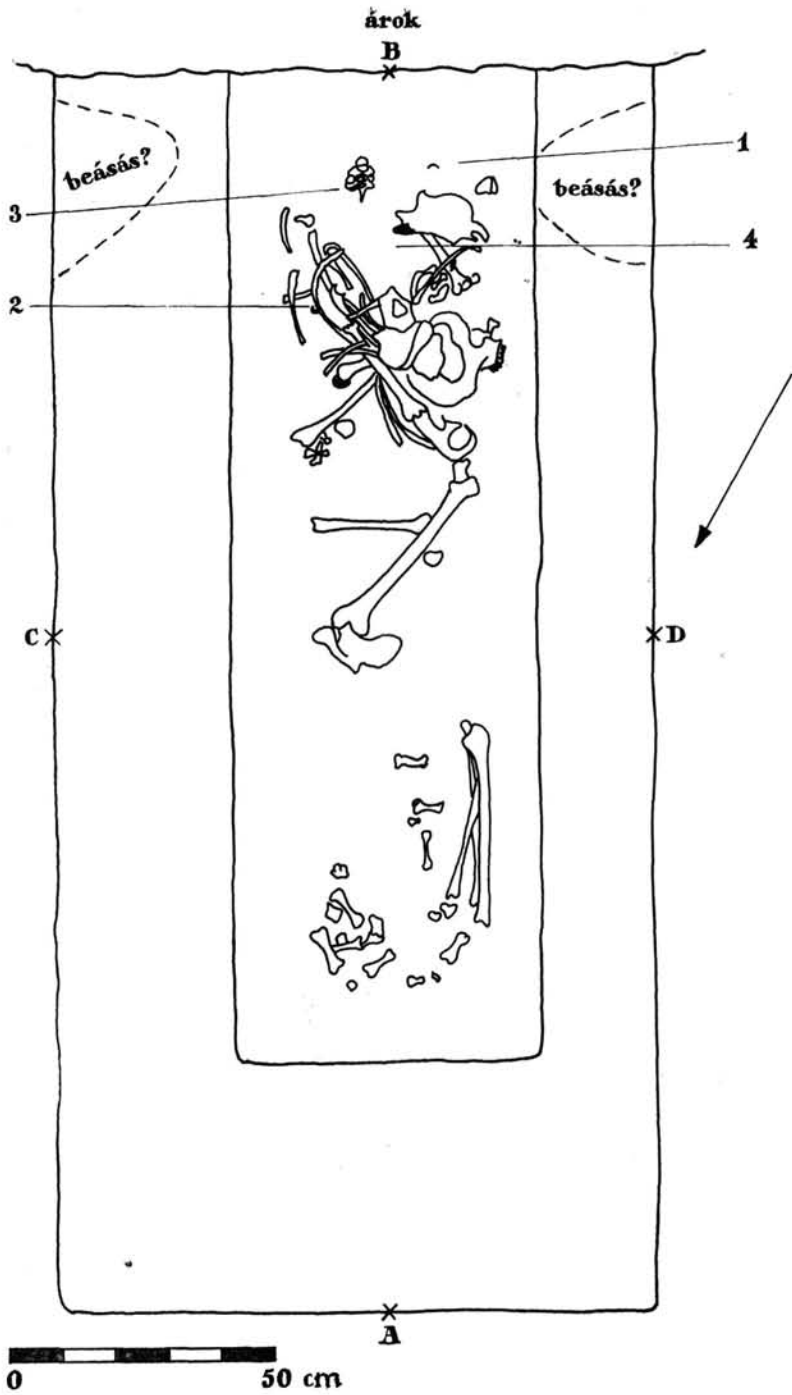

I. kép. Az 1783—1784-ben készült II. József-féle I. katonai felvétel részlete, a lelőhely megjelölésével.
(Hű hasonmás)

3. Erősen korrodálódott vastöredékek a sír különböző részéből. Kettő hengeres alakú, a harmadik inkább lapos, szabálytalan formájú. h.=2,3 cm, 2,0 cm, 1,9 cm (I. t. 3—5) Ltsz.: 80.1.3—4.
4. Az egyik lapockán a 2. számúval megegyező típusú bronz fibula került elő, erősen korrodált állapotban. Restaurálás közben megsemmisült.

2. kép. A telep és a temető térképe

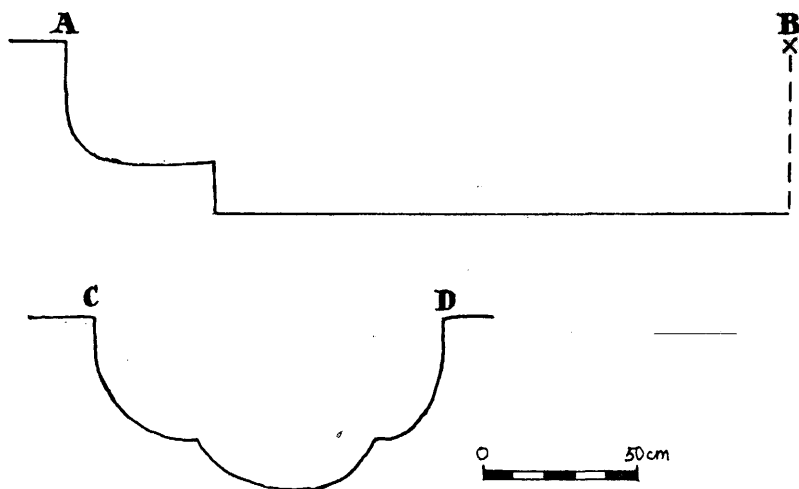

3. kép. A 2. sír rajza

62. sír (5. kép) A sír gödre erősen lekerekített sarkú, téglalap alakú. Méretei: 157×45 cm, mélysége – 13 cm. Tájolása: DK—ÉNy 166° — 346° . A sírban háton fekvő, 2—3 év körüli leánygyermek bolygatatlan csontváza feküdt. A koponya a bal oldalán feküdt, a föld súlya teljesen szétnyomta, a karok a törzs mellett párhuzamosan, a lábak nyújtottan helyezkednek el.

Leletek:

1. A bal kulcscsonton tűszerkezetével felfelé ezüst dobozfibula feküdt. A fibula alsólapját jó megtartású bronzlemezből alakították ki, közepén 0,2 cm átmérőjű lyuk van. A felső lap vékony ezüst lemez, közepe ennek is átlyukasztott. A lyuk helyén eredetileg valamilyen betét volt. Egész felületét, körkörös sávokban préselt minta díszíti: függőleges vonalak, alatta két kettős gyöngysor vonal között cikk-cakk díszítés. A két lap egymáshoz való viszonyát, azt hogy miképpen kapcsolódtak egymáshoz, nem tudjuk eldönteni. A bronzlap szélén egy darabon látszik a felforrasztott ezüstlemez. Amennyiben ívelt oldala volt, a tűtartószerkezet tanúsága szerint a magassága nem lehetett nagyobb 0,2—0,3 cm-nél. Mindkét lemez hiányos, az ezüstlemez felülete egyenetlen, a tűtartó rögzítése miatt két helyen durván át-törték. átm.=3,6 cm (I. t. 7.) Ltsz.: 80.1.5.

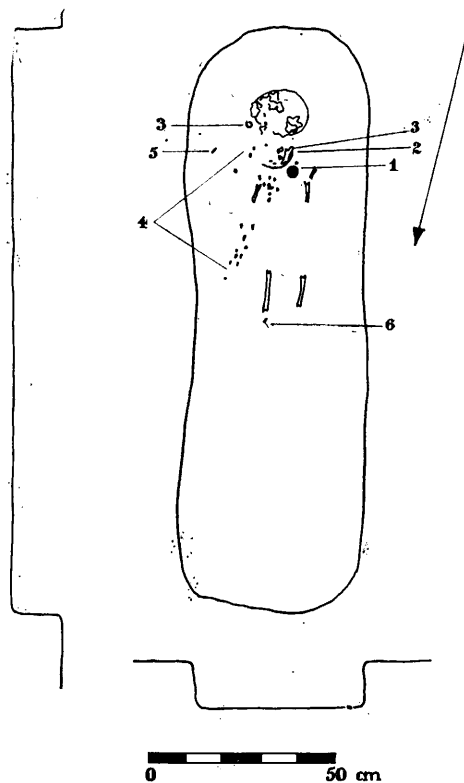
4. kép „a”

4. kép. A 2. sír metszetei

2. A nyakon került elő egy bronzhuzalból hajlított, két végén hurkos, ún. féltorques. Enyhén deformálódott. átm.=9,9 cm (I. t. 9.) Ltsz.: 80.1.6.
3. Vékony bronz drótból hajlított, hurkos-kampós fülbevalópár. Az egyik a homlokánál, a másik az állkapocs alatt került elő. átm.=2,3 cm (I. t. 6, 8.) Ltsz.: 80.1.7—8.
4. A nyak környékén különböző típusba tartozó gyöngyöket bontottunk ki, bizonyosan nyakláncához tartoztak: 3 db kalciumgyöngy, az egyik hordó formájú

(h.=1,2 cm, átm.=0,9 cm), a másik kettő erősen kopott, 10 db kubóoktaéder alakú karneolgyöngy (h.=0,7—1,1 cm), 6 db kettőskúpos kék, 5 db ugyanilyen típusú sárga (átm.=0,7 cm), 1 db kék, cső alakú (h.=1,8 cm) és 1 db kör átmetszetű, fekete pasztagyöngy (átm.=0,7 cm). (I. t. 14.) Ltsz.: 80.1.11.

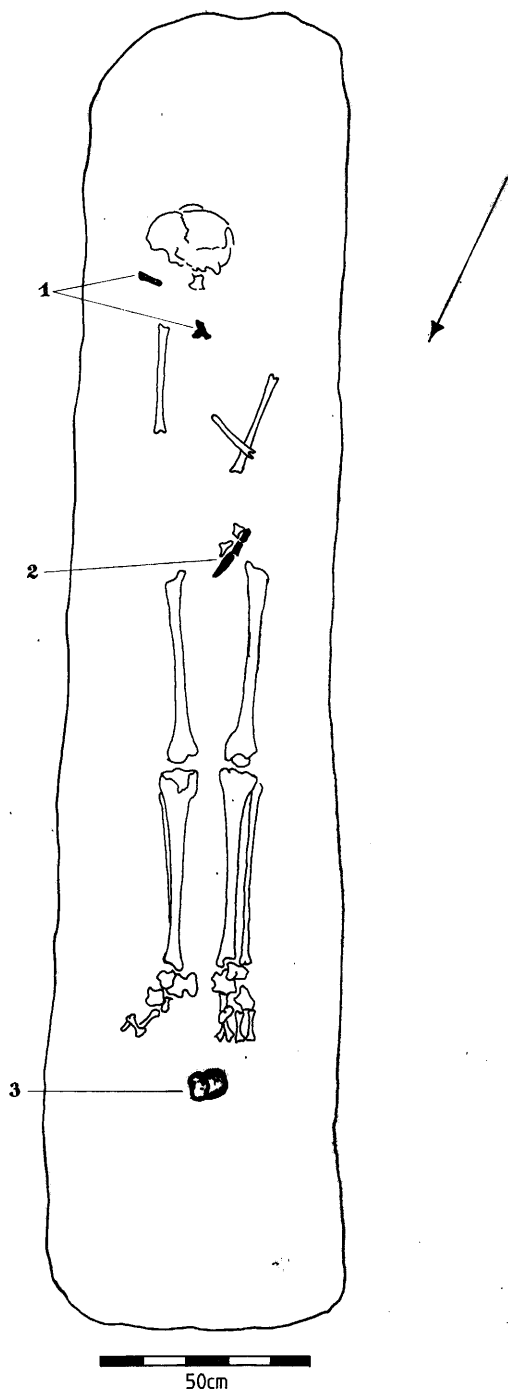
5. A felsőtest mellett ismeretlen rendeltetésű vastörredék került elő, az egyik oldalán falenyomatokkal. h.=1,0 cm (I. t. 13.) Ltsz.: 80.1.9.
6. A jobb combcsont meghosszabbításában, a térdnek megfelelő helyen téglalap átmetszetű, ívelt vaspánt darabját bontottuk ki. h.=2,4 cm (I. t. 12.) Ltsz.: 80.1.10.

5. kép. A 62. sír rajza

A sír földjéből szórványként került elő egy kubóoktaéder alakú karneolgyöngy töredéke, egy kis korallgyöngy (h.=0,7 cm, 0,9 cm) (I. t. 10—11.) Ltsz.: 80.1.12., valamint egy korongolt edényből származó, igen kis méretű oldaltörredék.

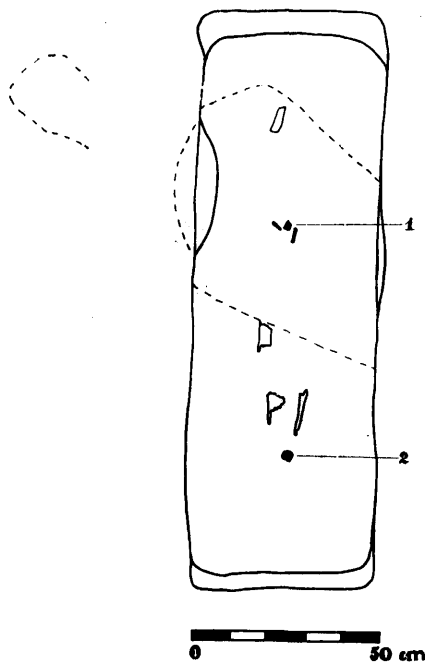
67. sír (6. kép) Hosszú, keskeny, lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör. Méretei: 309×62 cm, a sír alja a lábak felé erősen lejt, mélysége a fejnél –15 cm, a medencénél –18 cm, a lábnál –34 cm. Tájolása: DK—ÉNy 156°—336°. A sírban maturus férfi nyújtott helyzetű, háton nyugvó csontvázat bontottuk ki. A koponya a jobb oldalán fekszik, a lábak nyújtottak. A felsőtest csontjai nagyrészt hiányoznak, a karcsontok részben bolygatottak. A csontvázat a medencétől lefelé eredeti helyzetében, bolygatatlanul találtuk.

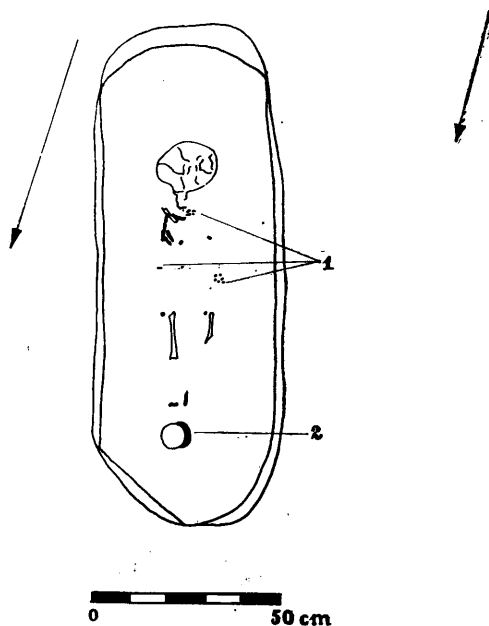
6. kép. A 67. sír rajza és metszetei

Leletek:

1. Aláhajlított lábú, kéttagú felülhúros vas fibula. Az egyik része az arc előtt, a másik a nyak tájáról került elő. A tije letörött. h.=10,7 cm, sz.=4,9 cm (II. t. 1.) Ltsz.: 80.1.15.
 2. A bal combcsont belső oldalánál vaskést bontottunk ki. Nyéltüskéje alsó állású, pengéje egyélű, hegye az éle felé erősen meghajlott. Ragasztott, kiegészített. h.=14,6 cm, sz.=1,9 cm (II. t. 2.) Ltsz.: 80.1.14.
 3. A két lábfej között oldalára billent, világosbarna, fekete foltos, kézzel formált, vastag falú, fazék formájú kis edényke feküdt. Pereme elvékonyodik, hasa hordó alakú. Peremének egy része hiányzik, oldalai repedezettek. m.=6,8 cm, pá.=7,4 cm, fá.=4,0 cm (II. t. 3.) Ltsz.: 80.1.13.
- A sír földjéből egy kézzel formált edény vastag fenéktöredéke is előkerült.

7. kép. A 69. sír rajza

8. kép. A 70. sír rajza

69. sír (7. kép) A sír gödre csaknem szabályos téglalap formájú, lekerekített sarkokkal. Méretei: 312×102 cm, mélysége –76 cm. Tájolása: DK—ÉNy 162°—342°. Bontás közben a síron belül egy sötétebb elszíneződést figyeltünk meg, mint később kiderült, a rablógödör foltját. A rablóakna a mellkasi részt bolygatta meg, és a sír hosszanti, nyugati oldalába is behatolt. A csontok rendkívül rossz megtartásúak voltak, több helyen csak elmállott korhadékát sikerült megfigyelni. A rablógödör a combcsontig bolygatta a csontvázat, a lábak nyújtottan helyezkedtek el. A nemet meghatározni nem lehetett, csak az bizonyos, hogy felnőtthez tartoztak.

Leletek:

1. A bolygatott csontok között téglalap alakú lapos vastárgy fektűt. Egyik oldalán textillenymatok vannak, a másik oldalából egy szegecs áll ki. Az egyik sarka letörött. Elképzélhető, hogy csat szíjszorító lemezének töredéke. $2,2 \times 2,6$ cm (II. t. 4.) Ltsz.: 80.1.17).
 2. Sötétszürke színű, finom kidolgozású, korongon készűt gömbös hasű edényke alsó része. Alacsony, profilált talpa van. fá.=3,6 cm (II. t. 6.) Ltsz.: 80.1.18.
70. sír (8. kép) A sír gödrének hosszanti oldalai párhuzamosak, a rövidék erősen lekerekítettek. Méretei: 134×50 cm, mélysége –12 cm. Tájolása: DK—ÉNy 164° — 344° . A sírban 2—3 év közötti, a mellékletek alapján leánygyermek hátón fekvű, nyűjtott helyzetű csontvázát bontottuk ki. A csontok igen rossz megtartásűak voltak.

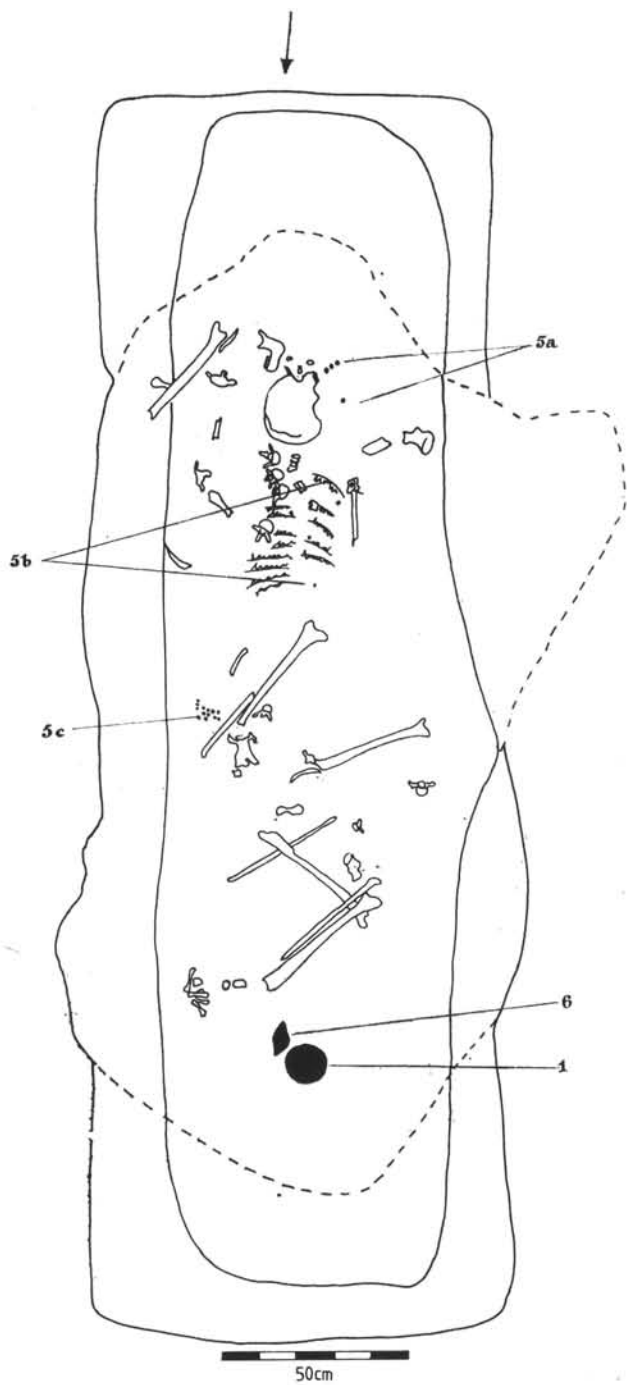
Leletek:

1. A nyak környékén elsűsorban, de a mellkasi részen is, különbözű típusba tartozű gyűngűyűket bontottunk ki. Feltehetően nyaklánchoz tartoztak, egy részűk sajnos darabokra törűt, vagy elmállott.⁵ 2 db hengeres alakű mészkgűgyűngű, az egyik elmállott (h.=1,3 cm, átm.=1,2 cm) (II. t. 7a) 1 db korong alakű borostyángűngű (átm.=0,7 cm) (II. t. 7f) 1 db kubűoktaéder alakű karneolgyűngű (h.=0,8 cm) (II. t. 7h) 1 db fehér, csű alakű pasztagűngű (h.=0,9 cm) (II. t. 7e) 3 db fehér, nyomott gömb alakű pasztagűngű, kettű összetörűt (átm.=0,6—0,8 cm) (II. t. 7b) 1 db nyomott gömb alakű, zűld színű pasztagűngű, három sárga szirmű, piros közepű virág formájű betűttel díszítve (átm.=1,1 cm) (II. t. 7d). 21 db kék, kettűskűpos alakű pasztagűngű (átm.=0,6—0,8 cm) (II. t. 7g) a sírban valű helyzetűk alapján elképzélhető, hogy a ruha ujját díszítették. Ltsz.: 80.1.20.
 2. Szűrke színű, matt felűletű, finom kidolgozásű, korongon készűt kicsi pohár. Egyenes pereműt széles borda tagolja, hasa kettűskűpos alakű, alacsony korongtalpon áll. m.=6,0 cm, pá.=7,4 cm, fá.=4,4 cm (II. t. 5.) Ltsz.: 80.1.19.
71. sír (9. kép) A sír gödre nagy méretű, lekerekített sarkű, téglalap alakű. Méretei: 334×110 cm, mélysége –72 cm. Tájolása: DK—ÉNy 174° — 354° . Bontás közben –54 cm-en megnyestűk a sírgűdrűn belűli felűletet, ekkor jelentkezett a sírgűdűr betűltésűtűl erősen elűtű színű rablűgűdűr foltja. A rablűgűdűr csaknem a sír egészűt megbolygatta, sűt a nyugati hosszanti oldalfalába is behatolt. A sírban felnűtt kűzűpkorű egyűn — a mellékletek alapján nű — feldűlt csontvázát találtuk. Eredeti helyzetben néhány csonton kűvűl csak a lábakhoz helyezett edűny maradt.

Leletek:

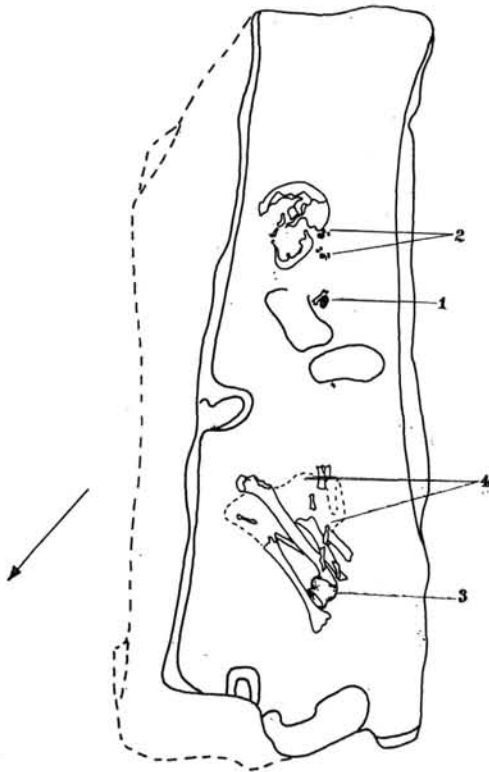
1. A lábakh elűtt — feltételezzűk, hogy eredeti helyzetben — edűnyke állott. Szűrke színű, matt felűletű, finom kidolgozásű, korongolt tálacska. Pereme enyhén duzzadt, oldala egyenes és csonkakűp alakű, profilált talpon áll. Tűbb darabból ragasztott. m.=7,2 cm, pá.=10,5 cm, fá.=4,7 cm (III. t. 15.) Ltsz.: 80.1.21.
2. Bontás közben kerűlt elű egy barna színű, fekete foltos, aszimmetrikűsan bikűnikűs orsűgomb. átm.= $2,1 \times 3,1$ cm (III. t. 2.) Ltsz.: 80.1.22.
3. A mellkason megfelelű részen, a bordacsontok elmállott darabjai között aprű bronz tűredékek kerűltek elű. Talán fibulához tartoztak. Ltsz.: 80.1.26.

⁵ A gyűngűanyag egyűntetűsűge, és hatalmas száma miatt a továbbiakban nem valamennyi gyűngű rajzát adjuk, hanem csak a típusokra utalunk a 71. és 76. és a 81. síroknál. A lábagnál, illetve a mellkason elűkerűlt gyűngűyűkrűl 1:1 arányű részletrajzokat készítettűnk. (11., 12., 14. képek).

9. kép. A 71. sír rajza

4. Ugyancsak a mellkason, a 3. pont alatt említett bronztöredékek között egy apró, félgömb formájú kis „bronzgomb” is előkerült. átm.=0,8 cm (III. t. 9.) Ltsz.: 80.1.25.
5. A sírban talált gyöngyöket elhelyezkedésük szerint három csoportba tudjuk sorolni: a) a koponya körül talált gyöngyök: 3 db aransyárga színű, gömbölyű pasztagyöngy (átm.=0,8 cm), 1 db világoskék színű pasztagyöngy (III. t. 11.), b) a mellkason talált gyöngyök: 3 db nagy méretű, hordó alakú mészkőgyöngy (h.=1,4 cm, 2,2 cm, 2,6 cm) (III. t. 14.), c) a jobb medencénél egy csomóban a következő gyöngyök voltak: nyomott gömb alakú kék, fehér és sárga színű

10. kép. A 76. sír rajza

11. kép. A 76. sír részletrajza

pasztagyöngyök, összesen 14 db (átm.=0,7—0,8 cm) (III. t. 11.) Bontás közben meghatározatlan helyről kerültek elő az alábbi gyöngyök: 13 db mészkőgyöngy (9 db hordó, 2 db hengeres, 2 db amorf formájú) (III. t. 14.), 9 db kék színű kettős-kúpos alakú pasztagyöngy (III. t. 13.). 13 db kubóoktaéder alakú karneolgyöngy, (III. t. 10.), valamint különböző színű nyomott gömb alakú pasztagyöngyök: 20 db világoskék, 8 db fehér, 8 db aransyárga, 3 db sárga (III. t. 11.)

6. A lábaknak megfelelő helyen, az edényke mellett erősen korrodálódott vastárgyhoz tartozó töredékeket találtunk: 3 db négyzetes átmetszetű üreges csövecskét, és 1 db ívelt oldalú lemez töredékét. h.=1,7 cm, 1,7 cm, 2,2 cm, 3,6 cm (III. t. 3—6.) Ltsz.: 80.1.23.
7. A mellkasnak megfelelő helyen, a bronz töredékek között két, bronz rugós gyűrűhöz tartozó töredéket találtunk. (III. t. 7.) Ltsz.: 80.1.24.
76. *sír* (10. kép) A nyeesés szintjén szabálytalan téglalap alakú, a sarkain lekerekített sírfolt rajzolódott elő. Már ekkor megfigyeltük hogy a sír földjét számos ürgejárat bolygatta. Bontás közben felfedezni véltük a koporsó vonalát is, a keleti hosszanti oldalát jól, az északi rövidebbet kevésbé biztosan tudtuk dokumentálni. A kibontott sírgödör szabálytalan négyszög formájú, északi vége íveltlen kiszélesedik. Oldalait több ürgejárás és fészkek bolygatta meg. Méretei: 200×70 cm, mélysége –20 cm Tájolása: DK—ÉNy 138°—318°. A sírban idős nő jobb oldalára fektetett, zsurgított csontvázát bontottuk ki. A koponya összenyomódott, a felsőtest csontjai, a bal kulcsont töredékének kivételével teljesen hiányoznak. A lábak erősen zsurgított helyzetben voltak, feltételezzük hogy a halottat sírbahelyezése előtt erősen összekötötték.

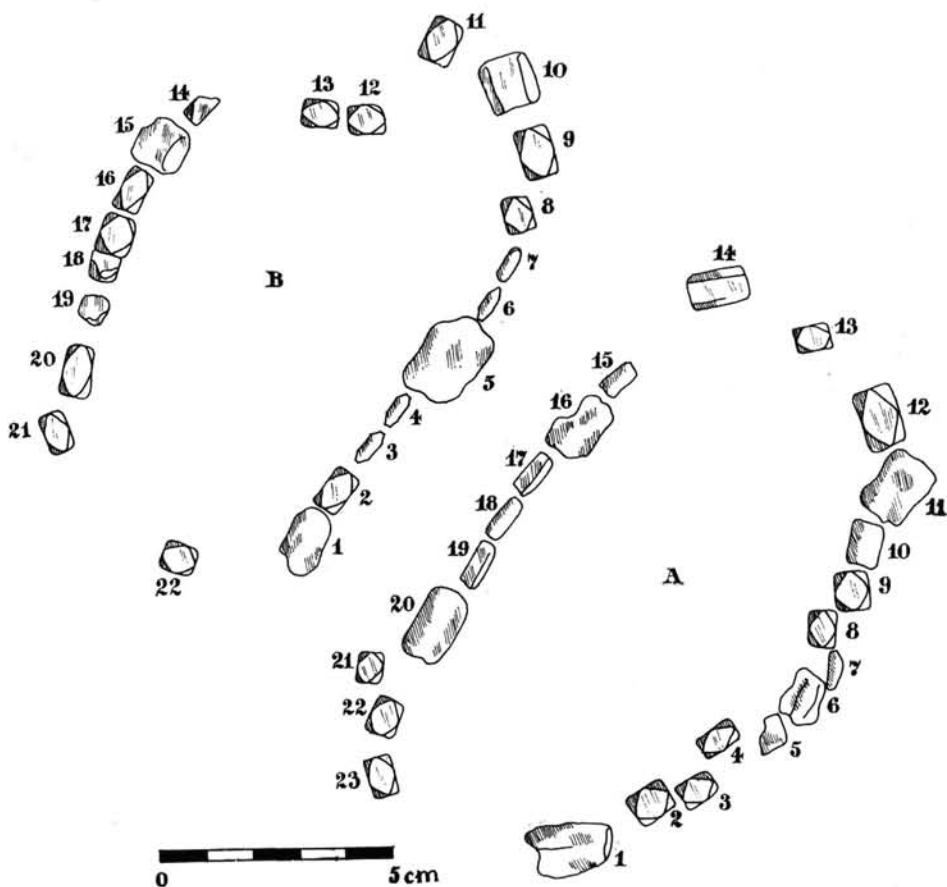
Leletek:

1. A bal kulcsont töredéke mellett teljesen összetörött, szétmállott bronz korongfibula darabjai. (11. kép) Ltsz.: 80.1.36.
2. Az állkapocs mellett és a koponya alatt gyöngyöket bontottunk ki. Típusuk és elhelyezkedésük alapján nyakláncához tartoztak: 2 db hordó alakú mézskőgyöngy (h.=1,3 cm, 1,1 cm), 7 db kubooktaéder alakú karneolgyöngy (h.=0,8—1,1 cm), 1 db lecsapott sarkú, zöld színű pasztagyöngy (III. t. 12.), (11. kép) Ltsz.: 80.1.37.
3. A behajlított két térd között oldalára billentve edényke feküdt. Fekete színű, finom kidolgozású, korongolt. Pereme kihajló, hasa gömbölyű és alacsony, profilált talpon áll. m.=7,2 cm, pá.=6,0 cm, fá.=3,0 cm. (III. t. 16.) Ltsz.: 80.1.38.
4. A két boka körül, kb. 15 cm szélességben, szorosan egymás fölött elhelyezkedő gyöngysorokat bontottunk ki. A gyöngyhímzés a szűkre szabott szárú nadrág szárát díszítette. A nadrág szárának legalját díszítő gyöngysort jól el tudtuk különíteni, mert a többitől eltérő típusú gyöngyökkel varrták ki: 3 vagy 4 karneolgyöngy után mindig 1—1 mézskőgyöngy következik (12. kép). A fölötte levő sorok azonos típusú, nyomott gömb alakú gyöngyökből állnak. Mindegyik sorba más színű, de a soron belül azonos színű gyöngy került. A legelső sorkivarrás egyértelmű elkülönítésével meg tudjuk adni a nadrág szárának bőségét is, mindössze 35 cm kerületű volt.⁶
81. *sír* (13. kép) A sír gödre lekerekített sarkú, téglalap formájú. Méretei: 203×64 cm, mélysége: –20 cm. Tájolása: DK—ÉNy 156°—336°. A sírban háton fekvő (középkorú) felnőtt nő nagyon rossz megtartású csontvázát bontottuk ki. A koponya a jobb oldalán fekszik, a bal kéz a medencén nyugszik, a jobb kart állatjárás bolygatta. A lábcsontok térdben enyhén behajlítva helyezkednek el, emiatt a váz jobb oldalra enyhén zsurgítottnak tűnik.

⁶ Az alsó lábszárakat a gyöngyökkel in situ helyzetben kiemelték, majd a múzeumba szállítás után megfelelő körülmények között dolgoztuk fel. Megjelenés alatti munkájában DINNYÉS ISTVÁN hívja fel a figyelmet arra a lehetőségre, hogy a gyöngyök puha csizma díszeként is szerepelhettek! Köszönjük, hogy kéziratát tanulmányozhattuk (Dinnyés István 1989).

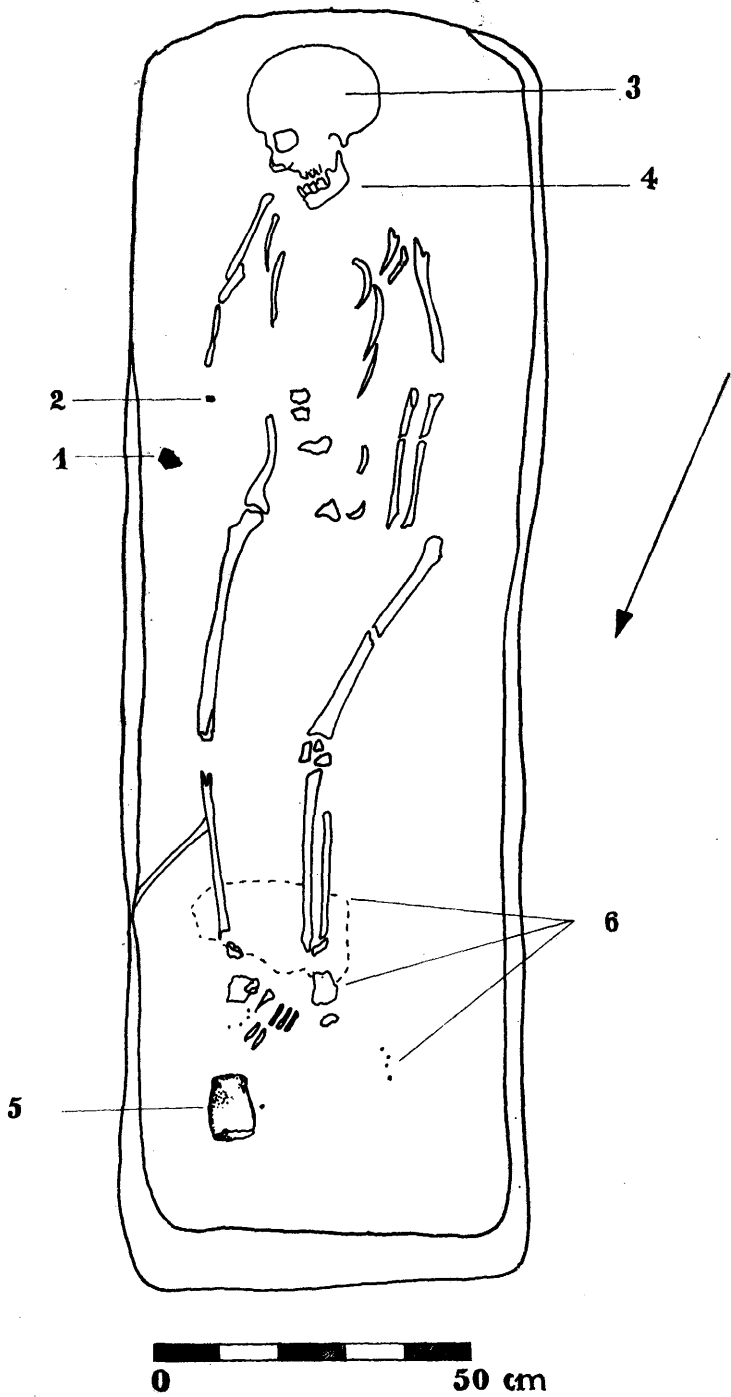
Leletek:

1. A jobb medence mellett világosbarna színű, kettőskúpos, a szélesebbik végén homorú orsógomb feküdt. Három darabból ragasztva. átm.=2,2 cm×4,1 cm. (III. t. 1.) Ltsz.: 80.1.39.
2. A jobb könyök alól narancssárga pasztagyöngy került elő. Helyzete alapján csuklón viselt ékszernek tarthatnánk, de mérete miatt ez nem valószínű. átm.=0,7 cm. Ltsz.: 80.1.44.

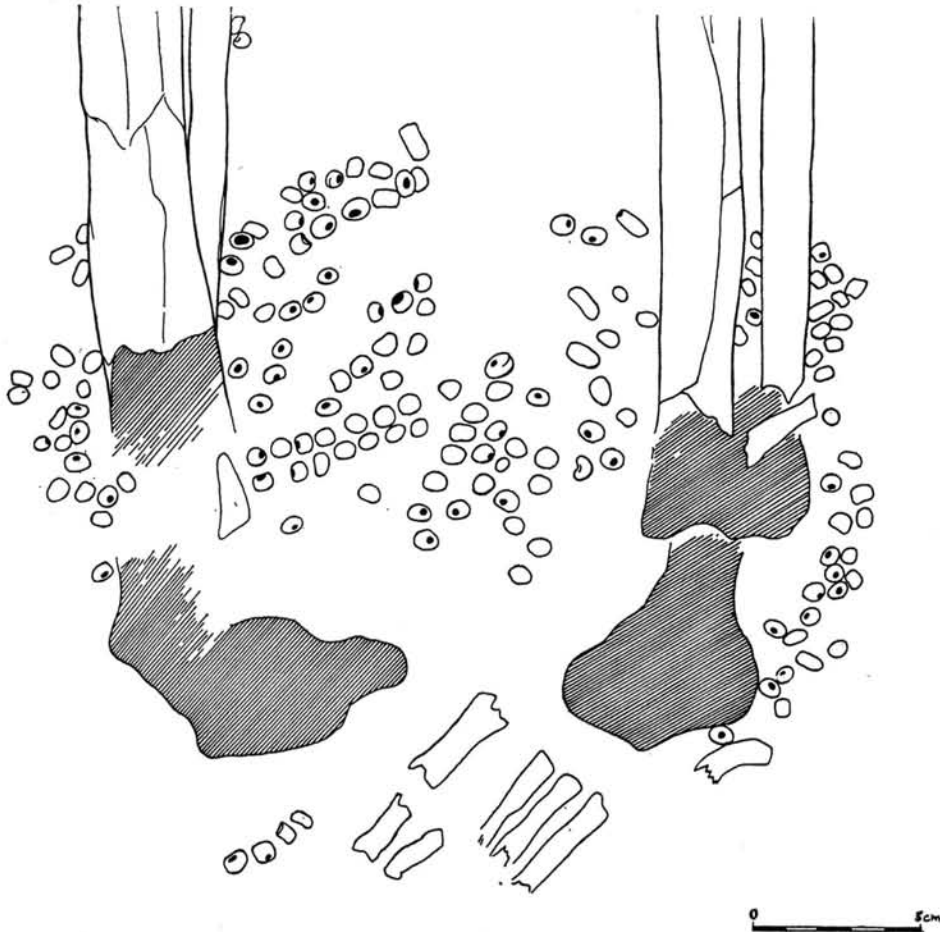
12. kép. A 76. sír gyöngyhímzésének rajza

3. A koponya alól vékony, ívelt formájú ezüst drót darabok kerültek elő, feltehetően fülbevaló töredékei lehetnek. Ltsz.: 80.1.41.
4. A nyak tájáról 11 db kék és 10 db sárga színű, kettőskúp alakú pasztagyöngy került elő, a nyaklánc szétpörgött darabjai. átm.=0,6—0,7 cm, (III. t. 13.) Ltsz.: 80.1.43.
5. A bal láb előtt oldalára billenve egy edény feküdt. Világosbarna színű, fekete foltos, vastag falú, elnagyolt kidolgozású, pereme egyenetlen. m.=8,2 cm, pá.=7,0 cm, fá.=4,5 cm (III. t. 17.) Ltsz.: 80.1.4.

13. kép. A 81. sír rajza

6. A bokák körül rengeteg gyöngyöt bontottunk ki. A gyöngyök rossz állapota, a ruha erős gyűrődése, valamint a felület egyenetlensége miatt ebben az esetben nem rendelkezünk biztos, aprólékos megfigyelésekkel. A sorok helyzete egyértelműen meghatározza viszont a ruha fajtáját: a kb. 15 cm-es sávban felvarrt gyöngyhímzés a szoknya alját díszítette. 12—14 sort tudunk elkülöníteni, 1-1 sorba hengeres, illetve lecsapott sarkú gyöngy került, az összes többi sor egyszerű nyomott

14. kép. A 81. sír részletrajza

gömb alakú gyöngyből áll. Minden gyöngy anyaga paszta. Néhány hosszabb sor gyöngyeinek színvizsgálata alapján úgy tűnik, hogy itt is soronként változtak a színek, de soron belül azonosak voltak.⁷ (14. kép)

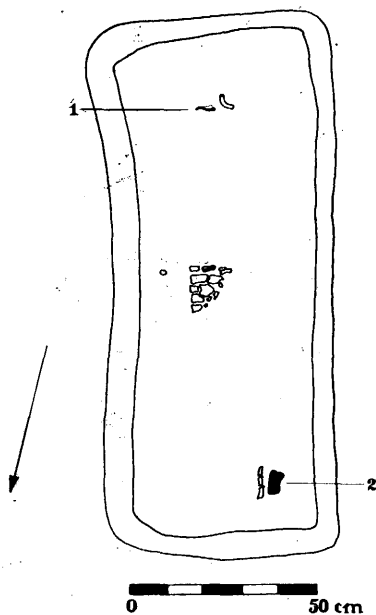
84. sír (15. kép) A sír gödre szabálytalan téglalap formájú, lekerekített sarokkal. Méretei: 145×59 cm, mélysége: -19 cm. Tájolása: DK—ÉNY 166°—340°. A sírban

⁷ Az alsó lábszárakat itt is in situ emeltük ki.

csupán néhány gyermekvázhoz (Inf. II.) tartozó csontot találtunk: a déli végéhez közel egy bordát, a középső részén a koponya töredékeit, az északi sarokban egy hosszúcsontot.

Leletek:

1. Ún. alföldi típusú számszerj fibula bronzból, túszerkezete hiányzik. h.=4,1 cm, m.=1,2 cm, (III. t. 8.) Ltsz.: 80.1.45.
2. A sír végében sötétszürke színű, finoman kidolgozott, matt felületű edény oldal-töredéke. Ltsz.: 80.1.46.

15. kép. A 84. sír rajza

A telepen előkerült objektumok leírása:

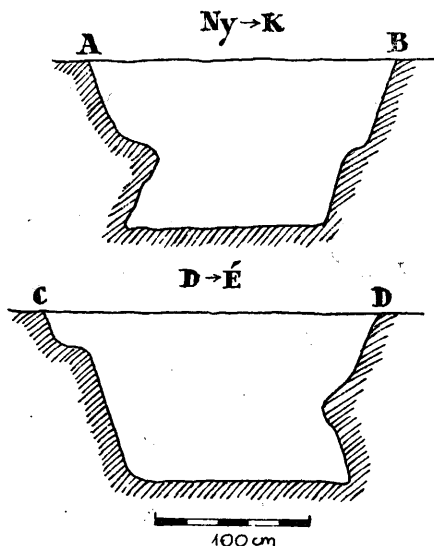
„b” gödör: (16. kép) átm.: 200—220 cm, az aljának átm.: 120—140 cm, m.: —110 cm. Vágta a 15. honfoglaló sír. Felülnézetben majdnem kör alakú, oldala az alja felé enyhén szűkül. Alja vízszintes, szabályos kör formájú, oldalfalai egyenetlenek. Agyag-nyerőhely lehetett.

Leletanyaga:

1. Világosbarna színű, fekete foltos, apró kavicsokkal soványított, lassú korongon készült fazék perem- és válltöredéke. Pereme enyhén kihajlik, széle egyenesre levágott. (IV. t. 1.) Ltsz.: 78.2.1.
2. Világosbarna színű, apró kavicsokkal soványított, lassú korongon formált fazék válltöredéke, lencse alakú benyomkodott díszítéssel. (IV. t. 2.) Ltsz.: 78.2.2.

3. Barna színű, fekete foltos, apró kavicsokkal soványított anyagú edény töredéke, bekarcolt vonalkötegdísszel. (IV. t. 3.) Ltsz.: 78.2.3.
4. Világosszürke színű, finom kidolgozású, korongon készült edény oldaltöredéke. (IV. t. 4.) Ltsz.: 78.2.12.

A gödörből ezeken kívül még három darab kavicsal soványított töredék, hét darab szürke színű korongolt edény darabja, valamint egy kő került elő.

16. kép. A „b” gödör metszetei

„c” gödör: (17. kép) átm.: 178—180 cm, az aljának átm.: 180 cm, m.: –104 cm. A gödör csaknem szabályos alakú foltként jelentkezett. Oldalai függőlegesen indulnak, majd kiszélesedve érik el a gödör enyhén homorú, kör formájú alját. Oldalai néhol egyenetlenek.

Leletanyaga:

1. Világosszürke színű, korongolt nagyobb edény válltöredéke. Alig kiemelkedő kettős borda alatt besimított díszítés van: egyenes vonal alatt hullámvonal. A díszítés alatti rész összefüggő felületen fényezett. (IV. t. 5.) Ltsz.: 78.2.15.
2. Fekete színű, durván kidolgozott, kézzel formált fazék vastag falú, repedezett felületű aljtöredéke. (IV. t. 7.) Ltsz.: 80.1.16.
3. Világosszürke színű, korongolt, finom kidolgozású edény matt felületű válltöredéke. (IV. t. 6.) Ltsz.: 78.2.17.

A gödörben ezeken kívül még négy darab szürke színű oldaltöredék, valamint egy kavicsal soványított, barna színű edény darabja volt.

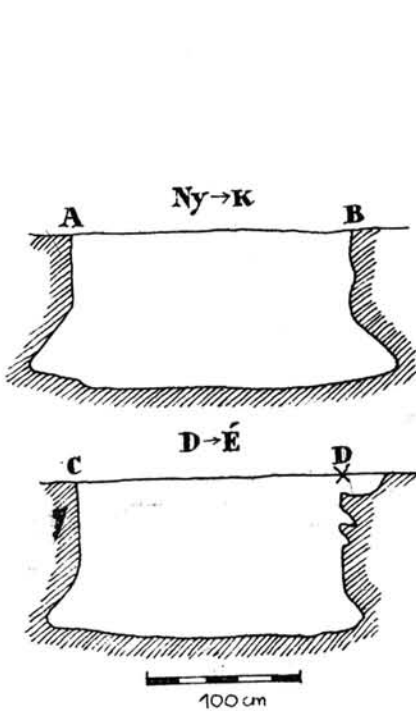
„d” gödör: (18. kép) átm.: 140×53 cm, m.: –55 cm. Szabálytalan, hosszúkás formájú gödör, a közepe hirtelen lemélyül, szabályos ovális formában. Keleti felét a bolygatott 55. honfoglaló sír vágta. Leletanyagot nem tartalmazott.

„e” gödör: (19. kép) átm.: 130—160 cm, m.: –90—100 cm. A gödörbe ásták be a 24. honfoglaló sírt. A gödör foltja csaknem kör formájú, oldalai és alja egyenetlen,

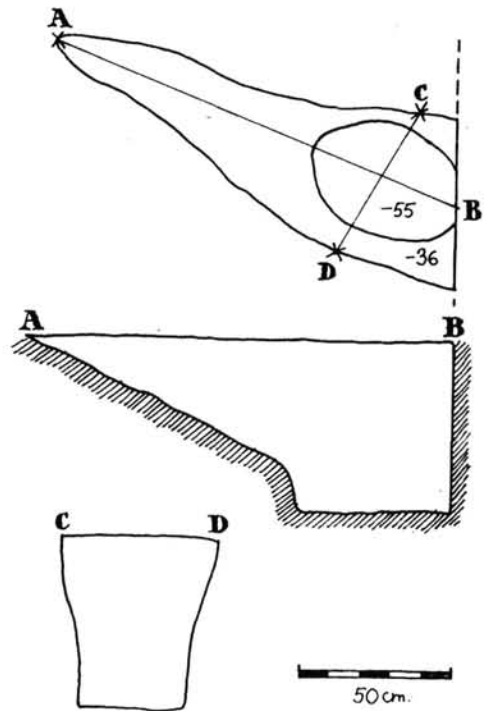
itt-ott kiöblösödő. Kitöltése réteges volt. Legalul sötétfekete humuszos föld, fölötté 10—15 cm-es hamus réteg, középső részen egy nagy agyagcsomó volt, a legfelső részt pedig kevert, sokszínű föld töltötte ki.

Leletanyaga:

1. Barna színű, fekete foltos, apró kavicsokkal soványított, kézi korongon formált fazék perem és váll töredéke. A váll fölött sűrűn bekarcolt vonalköteg, közvetlenül alatta négyzetes fogakból álló, ferdén benyomkodott mintasor helyezkedik el. (IV. t. 8.) Ltsz.: 78.2.22.

17. kép. A „c” gödör metszetei

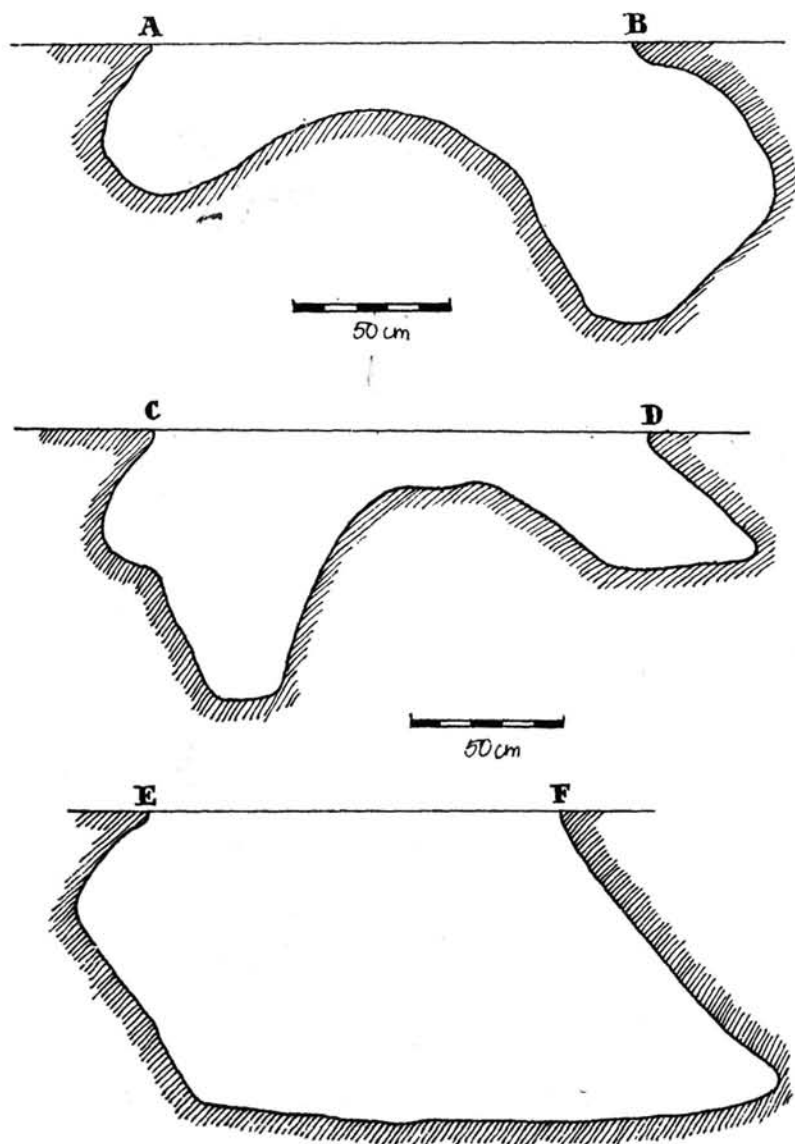

18. kép. A „d” gödör felszínrajzai és metszetei

2. Világosbarna színű, apró kavicsokkal és homokkal erősen soványított, kézi korongon formált fazék válltöredéke. Ék alakban benyomkodott, négyzetes fogakból álló mintasor díszíti. (IV. t. 11.) Ltsz.: 78.2.26.
3. Barna színű, apró kavicsokkal és csillámos anyaggal soványított edény vastag falú fenéktöredéke. (IV. t. 12.) Ltsz.: 78.2.25.
4. Világosszürke, finom kidolgozású, korongolt, mindkét oldalán fényezett felületű tál peremtöredéke. Pereme enyhén duzzadt, közvetlenül alatta széles, sekély horony tagolja. (IV. t. 9.) Ltsz.: 78.2.24.
5. Világosszürke színű, korongon készült finom kidolgozású, erősen kihajló, duzzadt peremű tál töredéke. (IV. t. 10.) Ltsz.: 78.2.23.
6. Világosbarna, fekete foltos, durván kidolgozott, kézzel formált edény vastag oldaltöredéke. (IV. t. 13.) Ltsz.: 78.2.28.

A gödör anyagához tartozott továbbá három darab finom kidolgozású, korongolt edénytöredék, valamint ugyancsak három, kavicsal soványított edényhez tartozó oldaltöredék.

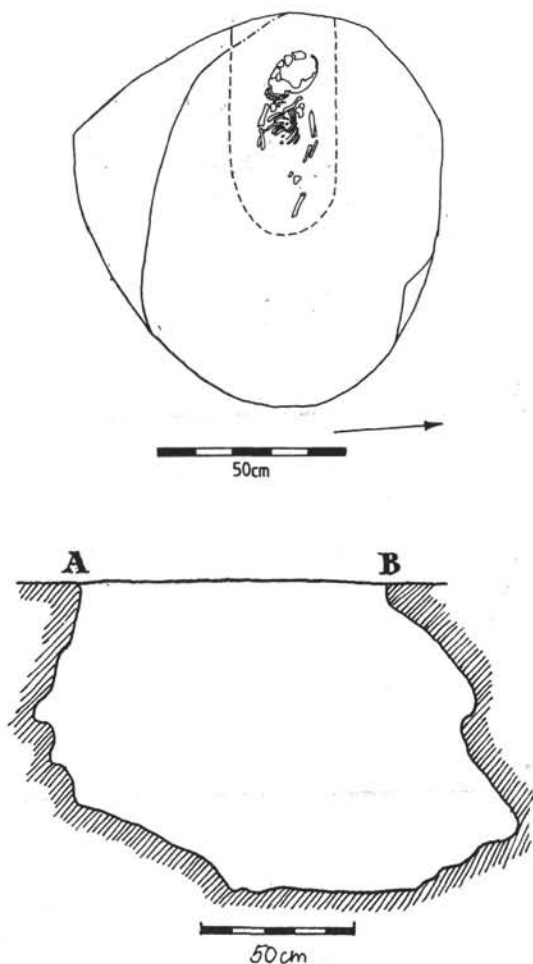
„f” gödör: (20. kép) átm.: 100 cm, m.: –100 cm. Foltja azonos szinten jelentkezett a 40. honfoglaló gyereksírral, bontás közben sem lehetett a sír alját a gödör betöltésétől elkülöníteni. A gödör a körhöz közel álló, enyhén deformálódott formájú. Alja, oldala egyenetlen, valószínűleg agyagnyerőhely lehetett.

19. kép. Az „e” gödör metszetei

Leletanyaga:

1. Szürke színű, különlegesen finom kidolgozású, korongon készült egyenes oldalú tál töredéke. Belső oldala gondosan fényezett. Pereme enyhén duzzadt, alatta széles, sekély hornyolás fut. A tál palástjának középső sávján besimított mintasor helyezkedik el: kettős függőleges vonalak között rombuszalakba foglalt fenyődísz található. A mintasort besimított sáv zárja le alul és fölül is. (V. t. 1.) Ltsz.: 78.2.34.

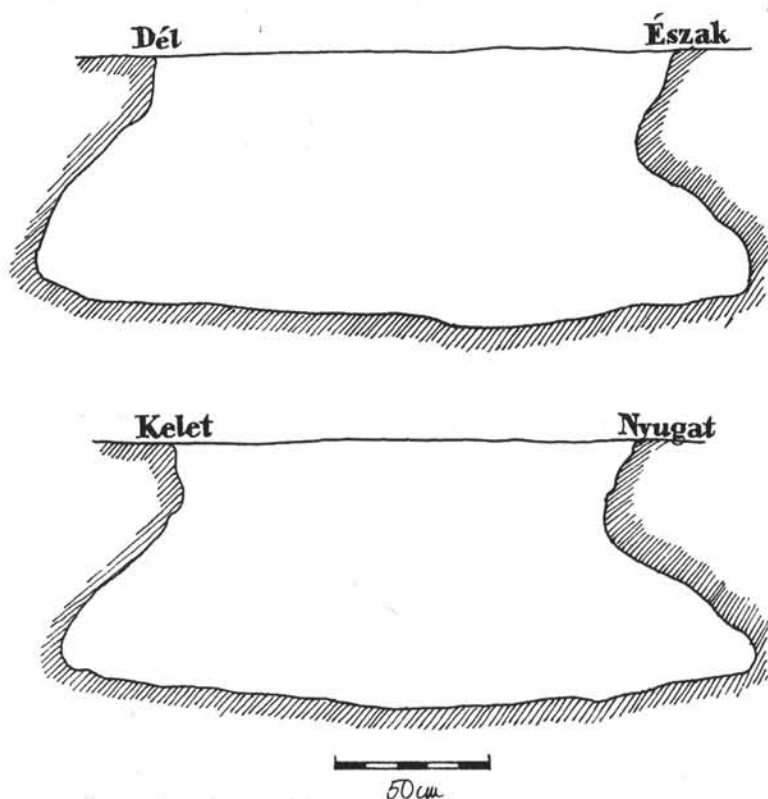
20. kép. Az „f” gödör felszín és metszetrajza

A gödör anyagához tartozott ezenkívül még egy fekete színű, fényezett felületű, korongolt edény oldaltöredéke is.

„g” gödör: (21. kép) átm.: 150—165 cm, m.: —80—85 cm. A gödör szája kör alakú, metszete szerint méhkas formájú, alja egyenletesen teknős.

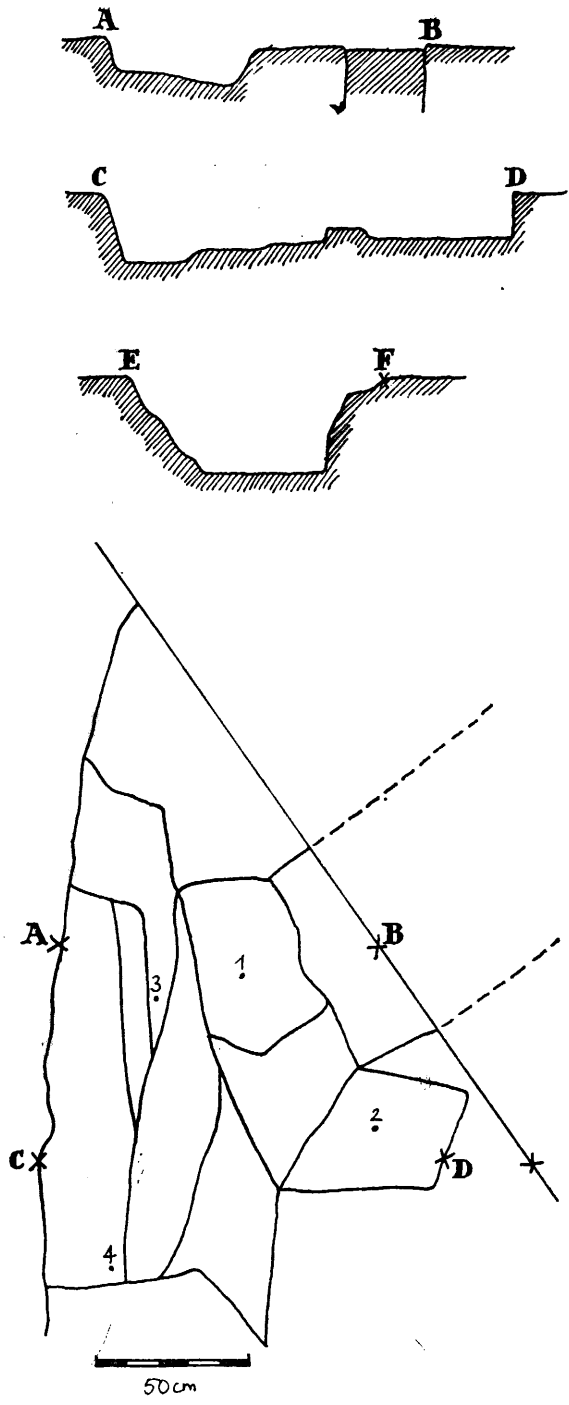
Leletanyaga:

1. Világosbarna színű, fekete foltos korongolt fazék ívesen kihajló, enyhén profilált peremtöredéke. (V. t. 2.) Ltsz.: 78.2.36.
2. Barna színű, fekete foltos, kézzel formált nagyobb fazék váll és hastöredéke, bekarcolt hullámvonalköteg díszítéssel. (V. t. 4.) Ltsz.: 78.2.37.
3. Barna színű, fekete foltos, kisebb méretű fazék válltöredéke. Sűrűn bekarcolt vonalköteg alatt ferdén benyomkodott, háromszög alakú mintasor díszíti. (V. t. 3.) Ltsz.: 78.2.38.

21. kép. A „g” gödör metszetei

4. Világosszürke színű, finom kidolgozású, korongon készült korsó töredékei. Ívelt nyakát erősen hangsúlyozott borda díszíti, a vállon két sekély horony között besimított háromszögek találhatóak. Az edény egész felületén fényezés nyomai fedezhetők fel. (V. t. 6.) Ltsz.: 78.2.39.
5. Szürke színű, finom kidolgozású, korongolt, gömgölyű hasú edény töredéke. Hasának első részén az edény falából alig kiemelkedő borda díszíti. (V. t. 5.) Ltsz.: 78.2.41.
6. Barna színű, apró kavicsokkal soványított edény oldaltöredéke. (V. t. 7.) Ltsz.: 78.2.40.
7. Sötétszürke színű, korongolt edény oldaltöredéke, keskeny besimított sávval díszítve. (V. t. 9.) Ltsz.: 78.2.42.

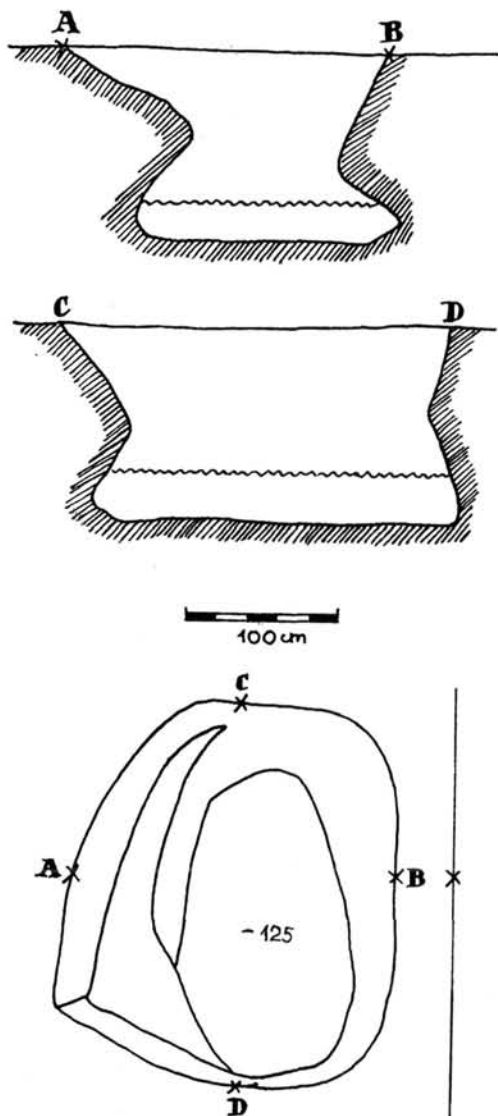
22. kép. A „h” gödör felszín- és metszetrajzai

„h” gödör: (22. kép) h.: 240 cm, sz.: 130 cm, m.: -30 cm. Szabálytalan formájú, egyenetlen aljú és oldalú gödör. Leletanyagot nem tartalmazott.

„i” gödör: átm.: 190 cm. Szabályos kör formájú, sekély gödör.

Leletanyaga:

1. Barna színű, kavicsal soványított fazék egyenesre levágott, kihajló peremtöredéke. (V. t. 8.) Ltsz.: 78.2.66.
2. Világosszürke színű, korongon készült, finom kidolgozású, matt felületű edény hastöredéke. (V. t. 10.) Ltsz.: 78.2.64.

23. kép: Az „i” gödör felszínrajza és metszetei

A gödör anyagához tartozott még ezeken kívül két oldaltöredék is, szürke színű, korongolt edények darabjai.

„k’ gödör: h.: 540 cm, sz.: 220 cm. Hosszan elnyúló, lekerekített téglalaphoz közel álló formájú objektum. Falai meredek. Hosszirányban kettévágta a csőfektetéshez mélyített mesterséges árok. Leletanyagot nem találtunk benne.

„l’ gödör: (23. kép) átm.: 250×200 cm, m.: –104 cm. Szabálytalan, enyhén trapéz-os alakú. A metszet alapján először kicsit összeszűkül, majd méhkas formájúra ki-szélesedik. Alja egyenletes, sima.

Leletanyaga:

1. Barna színű, fekete foltos, apró kavicsokkal és csillámos anyaggal soványított, kézi korongon formált fazék töredékei. Pereme kihajló, egyenesre levágott. Vállát bekarcolt vonalkötegek díszítik, két egyenes között egy hullámos vonalú. (VII. t. 1.) Ltsz.: 78.2.67.
 2. Barna színű, fekete foltos, apró kavicsokkal és csillámos anyaggal soványított, kézi korongon formált fazék váll és hastöredéke. A vállon két besimított sekély horony között ferdén besimított sávok díszítik. (VI. t. 6.) Ltsz.: 78.2.69.
 3. Világosszürke színű, különlegesen finom kidolgozású, korongolt, egyenes falú tál töredéke. Belső oldala fényezett. Pereme enyhén duzzadt, közvetlenül alatta széles, sekély horony díszíti. Alján keskeny gyűrű fut körbe. Oldalát besimított mintasor díszíti. Elkészítésének menetét a következőképpen rekonstruálhatjuk: öt cm távolságra egymástól az edény palástján vízszintes irányú kettős vonalat húztak. Egymást keresztező vonalakkal rombuszokat alakítottak ki, majd a rombuszok függőleges irányú átlót kaptak. Az átlókból kiinduló, lefelé irányuló vonalákból alakították ki az ágmintát. Befejezéséig a rombuszok érintkező csúcsain át két-két függőleges vonalat húztak. Ilyen módon tehát kettős besimított vonalak által határolt négyzetekben helyezkedik el egy-egy minta. (VI. t. 1.) Ltsz.: 78.2.88.
 4. Fekete színű, finom kidolgozású, korongon készült tál megvastagodó, majdnem egyenes peremtöredéke. (VI. t. 3.) Ltsz.: 78.2.90.
 5. Világosszürke színű, finom kidolgozású, korongon készült tál megvastagodó peremtöredéke. A pereme alatt egy helyen át van fúrva. (VI. t. 7.) Ltsz.: 78.2.89.
 6. Világosszürke színű, finom kidolgozású, korongon készült, kihajló peremű edény töredéke. (VI. t. 5.) Ltsz.: 78.2.93.
 7. Világosszürke színű, finom kidolgozású korongolt tál enyhén behúzott, duzzadt peremtöredéke. (VI. t. 2.) Ltsz.: 78.2.94.
 8. Szürke színű, jó kidolgozású, korongolt edény ívelten kihajló, megvastagodó peremtöredéke. (VI. t. 4.) Ltsz.: 78.2.92.
 9. Világosszürke, finom kidolgozású, korongon készült edény erős bordával tagolt oldaltöredéke. (VI. t. 10.) Ltsz.: 78.2.95.
 10. Külső oldalán sötét, a belsően világosszürke színű korongon készült nagyobb edény oldaltöredéke. (VI. t. 11.) Ltsz.: 78.2.97.
 11. Sötétszürke színű, korongolt, matt felületű tál enyhén behúzott, duzzadt peremtöredéke. (VI. t. 8.) Ltsz.: 78.2.98.
 12. A külső oldalán sötét, a belsően világosszürke színű, simított felületű, finom kidolgozású, behúzott, duzzadt peremtöredéke. (VI. t. 9.) Ltsz.: 78.2.91.
 13. A belső oldalán téglavörös, a külsően zöld mázas, vékony falú, korongolt, finom kidolgozású római korsó töredékei. (24. kép) Ltsz.: 78.2.107.
- A gödör ezeken kívül még tizenegy darab szürke, korongolt edényekhez tar-

tozó töredéket, valamint tizenkilenc darab apró kavicsokkal soványított, néha csillámos anyagú fazékdarabot is tartalmazott.

„m” gödör: átm.: 50×60 cm, m.: –15 cm. Megközelítőleg kör alakú, nagyon sekély gödör, metszete szabályos körszelet formájú.

Leletanyaga:

1. Szürke színű, korongolt, enyhén behúzott, erősen duzzadt peremű tál töredéke. (VII. t. 5.) Ltsz.: 78.2.108.

A gödör anyagához tartozott ezenkívül még négy darab töredék, szürke, illetve fekete színű, jól kidolgozott edény darabja.

„n” gödör: átm.: 100 cm, m.: –20 cm. Rendkívül bizonytalan folttal jelentkező, szabálytalan alakú sekély gödör.

24. kép. Római korsó töredékei az „l” gödörből

Leletanyaga:

1. Világosszürke, jól kidolgozott, korongolt, nagyobb edény oldaltöredéke. Belső oldalán jól látszanak a korongolás nyomai. (VII. t. 2.) Ltsz.: 78.2.114.

A gödör anyagához tartozott ezen kívül két darab barna színű, és egy fekete, korongolt edény oldaltöredéke. Ltsz.: 78.2.115–117.

„o” gödör: átm.: 80 cm, m.: –30 cm. Szabályos kör alakú, nagyon sekély gödör.

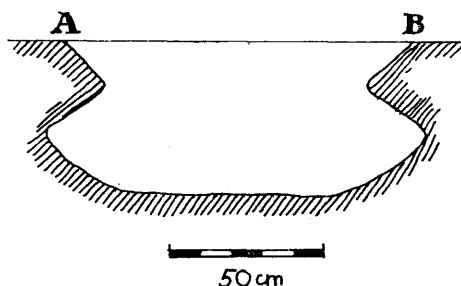
Leletanyaga:

Néhány szürke, korongolt edényhez tartozó töredék. Ltsz.: 78.2.118–121.

„p” gödör: (25. kép) átm.: 115 cm, m.: –50 cm. Kör alakú, tölcséres szájú, alul kiszélesedő, méhkas alakú gödör.

Leletanyaga:

Egy koponyadarab, néhány állatcsont és egy-két jellegtelen edénytöredék került elő. Nem lehet egyértelműen a szarmatakori gödrök közé sorolni.
„r” gödör: mérhető h.: 230 cm, mérhető sz.: 60 cm. A gödörnek csak egy része került kibontásra, ugyanis a másik fele a kiáztatlan területre esik, illetve hosszirányban kettévágta a csőfektetéshez mélyített mesterséges árok. Formája hosszúkas, erősen lekerekített véggel. A gödör és a gödröt metsző árok viszonya tisztázatlan. Az árok foltja –63 cm-en rajzolódott elő, a gödöré pedig –92 cm-en, a leletek nagyobb része a gödör fölött, az árok kitöltéséből került elő.

25. kép. A „r” gödör metszete

Leletanyaga:

1. Sötétbarna színű, korongolt, apró kavicsokkal soványított nagyobb fazék ívelten kihajló, profilált peremtöredéke. (VII. t. 3.) Ltsz.: 78.2.125.
2. Barna színű, fekete foltos, apró kavicsokkal soványított, kézi korongon formált fazék oldaltöredéke. A vállon bekarcolt vonalköteg alatt kettős hullámvonal díszíti. (VII. t. 10.) Ltsz.: 78.2.125.
3. Barna színű, fekete foltos, apró kavicsokkal soványított, kézi korongon formált kisebb fazék élesen kihajló, egyenesre elvágott peremtöredéke. A perem alatt, a vállon mélyen benyomott háromszög alakú mintasor díszíti. (VII. t. 4.) Ltsz.: 78.2.126.

A gödör anyagához tartozott még ezeken kívül két darab őskori edénytöredék, egy erősen korrodálódott, ívelt formájú vastöredék, kézzel formált fazekak oldaltöredékei, valamint két szürke, korongolt oldaltöredék.

„s” gödör: (26. kép) h.: 172 cm, sz.: 140 cm, m.: –70 cm. Szabálytalan ovális alakú gödör, déli végét metszi a „t” gödör. Oldalai enyhén lejtnek, majd hirtelen kiszélesednek, és éles töréssel érik el a gödörfenéket.

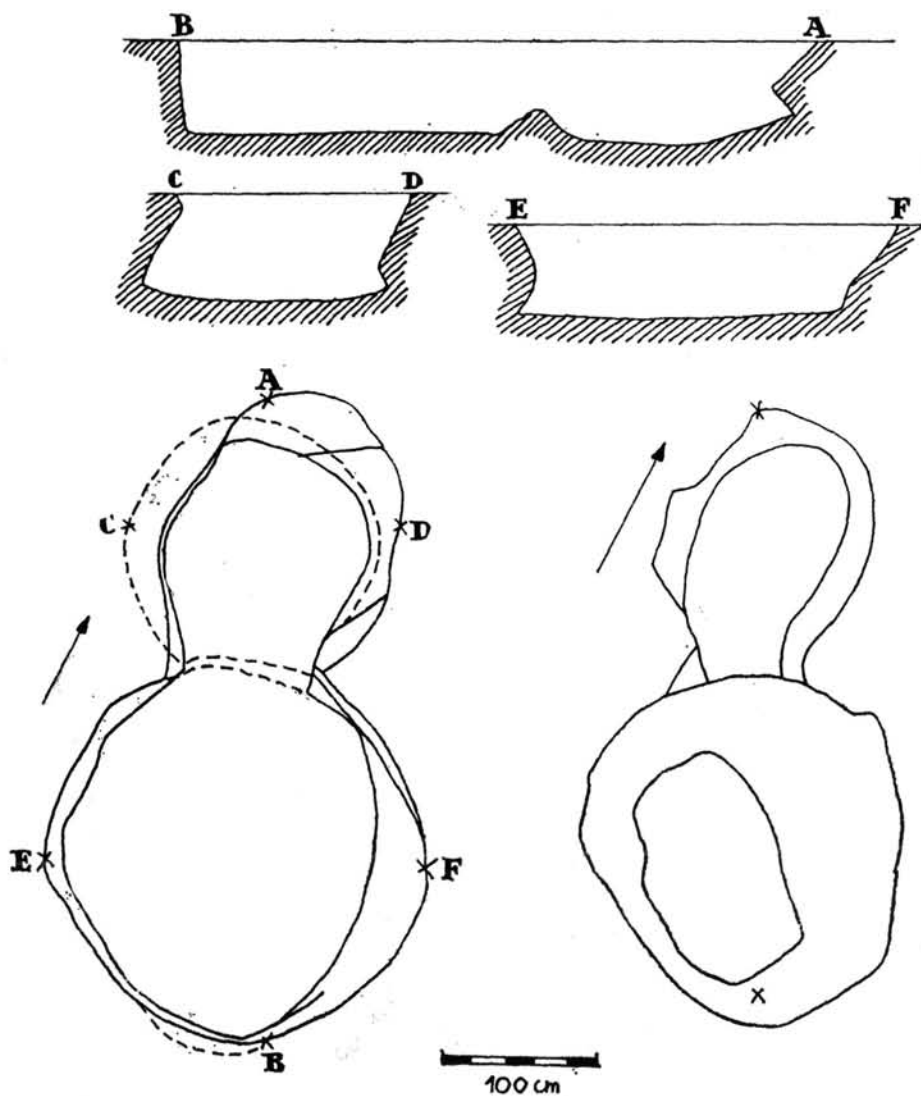
Leletanyaga:

1. Fekete színű, kézzel formált, csillámos anyaggal és apró kavicsokkal soványított, vékony falú, kisebb méretű fazék oldaltöredékei. Vállán ferde, nagyjából kör alakú, alatta ugyancsak ferde, csepp alakú, mélyen benyomkodott mintasor díszíti. (IX. t. 1.) Ltsz.: 78.2.133.
2. Fekete színű, jó kidolgozású, korongon készült, nagy méretű hordó formájú edény fenék része. (IX. t. 5.) Ltsz.: 78.2.133.
3. Fekete színű, külső oldalán fényezett edény ívelt válltöredéke, alig kiemelkedő bordadíszsel. (VII. t. 6.) Ltsz.: 78.2.135.

A gödörből előkerült még ezeken kívül négy darab, korongolt edényhez tartozó oldaltöredék. Az egyik nagyobb, ívelt oldaltöredék. (VII. t. 7.) Ltsz.: 78.2.136. „t” gödör: (26. kép) átm.: 250 cm, m.: -60 cm. Kör alakú, egyenes oldalú és egyenletes aljú gödör. Metszi az „s” gödör déli végét. Közepén, egy ovális felületen eltérő volt a gödör kitöltésének színe, de a különbség 20 cm után eltűnt.

Leletanyaga:

1. Külső oldalán fekete, fényezett, a belsőt sötétszürke színű, korongolt, vékony falú edény besimított vonással hangsúlyozott válltöredéke. (VII. t. 9.. Ltsz.: 78.2.140.

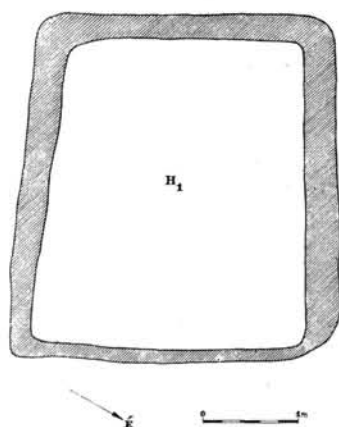
26. kép. Az „s” és a „t” gödrök felszín- és metszetrajzai

2. Sötétszürke színű, finom kidolgozású, korongolt edény oldaltöredéke, keskeny besimított vonaldísszel. (VII. t.11.) Ltsz.: 78.2.142.

A gödör anyagához tartozott még hét darab finom kidolgozású korongolt edény töredéke, továbbá három darab kézzel formált, apró kavicsokkal soványított edényből származó oldaltöredék is.

„v” gödör: 70 cm-es ívmetszetű darabját bontottuk ki, nagyobb része a kiáztatlan részbe esett. Leletanyagot nem tartalmazott.

ház: („h₁” jelű objektum) (27. kép) Csaknem pontosan négyzet alakú, 340×360 cm-es alapterületű ház földbemélyített alapja. Tetőszerkezetre utaló cölöplyukat nem találtunk. A cölöpöket a ház alapján kívülre ásták a földbe, de jóval sekélyebbre, mint a ház padlóját. Így történhetett, hogy a felszín erőteljes kopásával teljesen eltűntek a cölöpnyomok. Az alap csupán néhány centiméternyire mélyedt a szűz talajba, a padlón nem találtunk tüzelésnyomot.

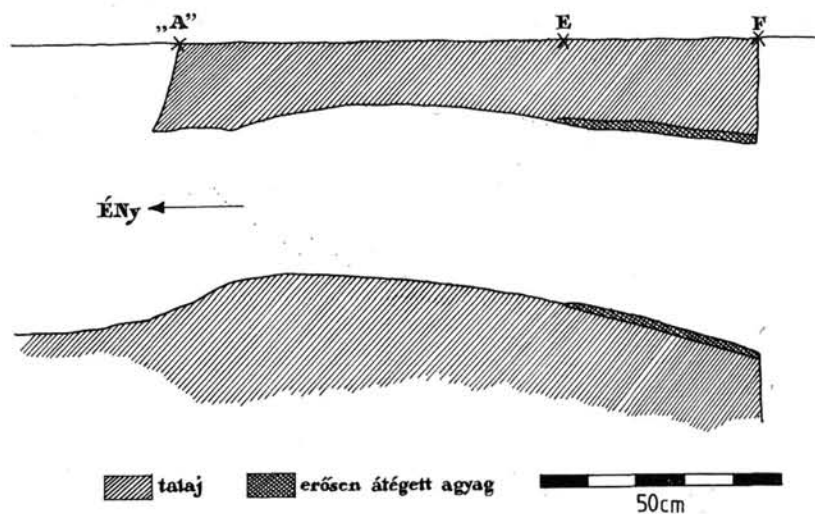
27. kép: A „H₁” objektum (ház) rajza

Leletanyaga:

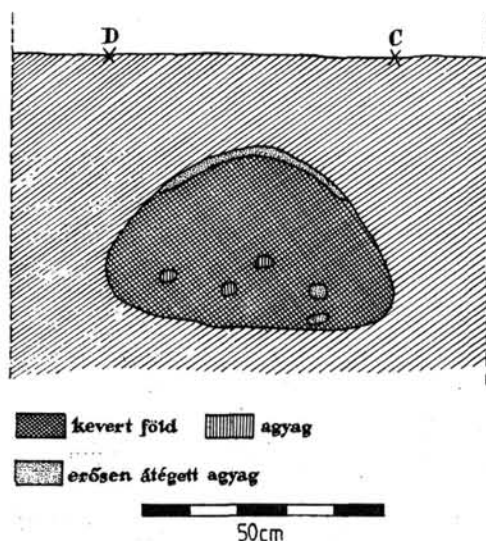
1. Világosbarna színű, kettőskúpos orsógomb fele. átm.: 3,0 cm (VII. t. 8.) Ltsz.: 78.2.62.
2. A külső oldalán fekete foltos, a belsően világosbarna színű, kézzel formált, apró kavicsokkal soványított fazék alja. (VIII. t. 1.) Ltsz.: 78.2.44.
3. Barna színű, korongolt edény válltöredéke. Külső oldala fényezett. Besimított széles horony, alatta lapos borda és besimított, ferde, nyújtott hullámvonalak helyezkednek el. (VII. t. 13.) Ltsz.: 78.2.45.
4. Világosszürke színű, korongon készült, matt felületű, kúpos nyakú edény sekély, besimított horonnyal díszített nyaktöredéke. (VIII. t. 8.) Ltsz.: 78.2.48.
5. Sötétszürke színű, külső oldalán fényezett, korongon készült edény oldaltöredéke. (VII. t. 12.) Ltsz.: 78.2.57.

A ház leletanyagához tartozott még ezen kívül tíz darab szürke színű, korongolt edényből való aprócska töredék, továbbá egy csillámos anyagú és két darab kézzel formált durva edény vastag oldaltöredéke.

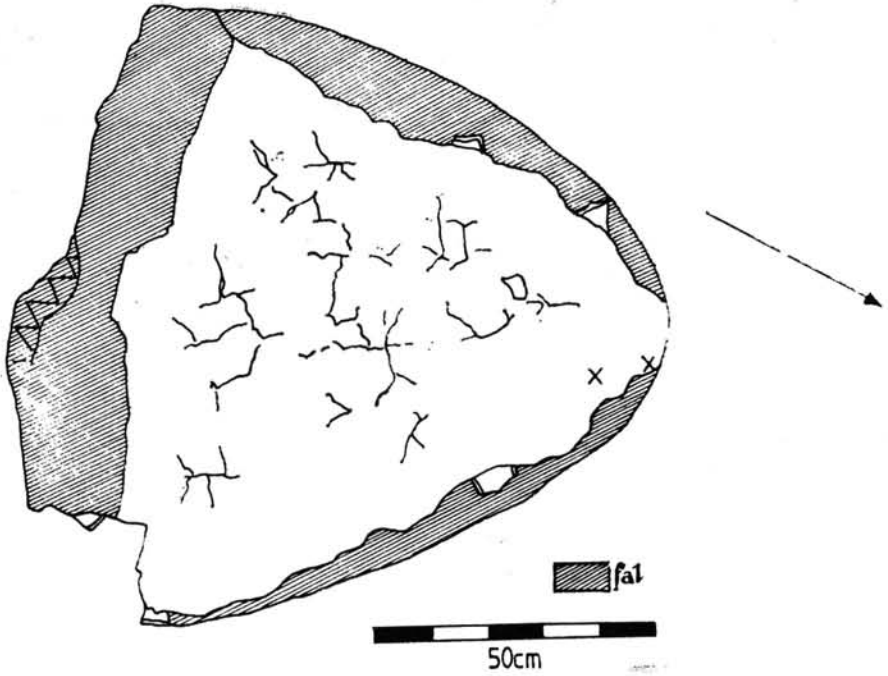
füstölő („H₂”, „u” gödör) és a szabadtéri kemence együttese: (28—30. képek) átm.: 2,92 cm×305 cm, m.: -85 cm. A H₂ jelű objektum eredetileg munkagödörként-agyagnyerőhelyként funkcionálhatott. Közvetlenül a gödör partján bontottuk ki a kemencét, amit eredetileg a gödör oldalában alakítottak ki. A kemencével szemben levő oldalon egy másik tűzhely volt — ennek sajnos csak nyomait találtuk meg — aminek füstjét egy kürtő vezette át az „u” jelű objektumba.

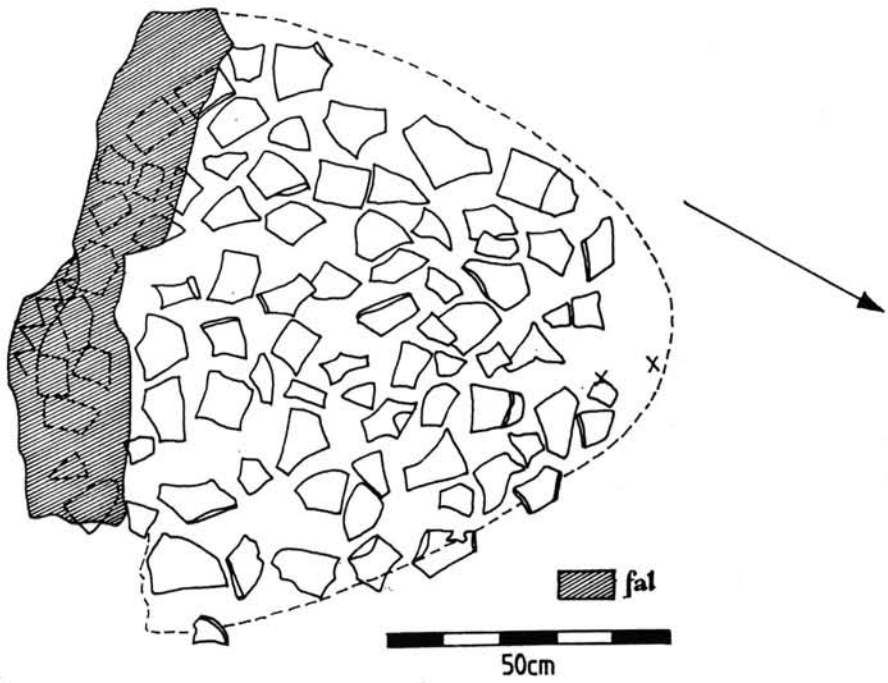
28a. kép. A „H₂” objektum (agyagnyerőhely) felszínrajza és metszetei

28b. kép. A füstölőjárt metszetei

29a. kép. A kemence bontás előtt

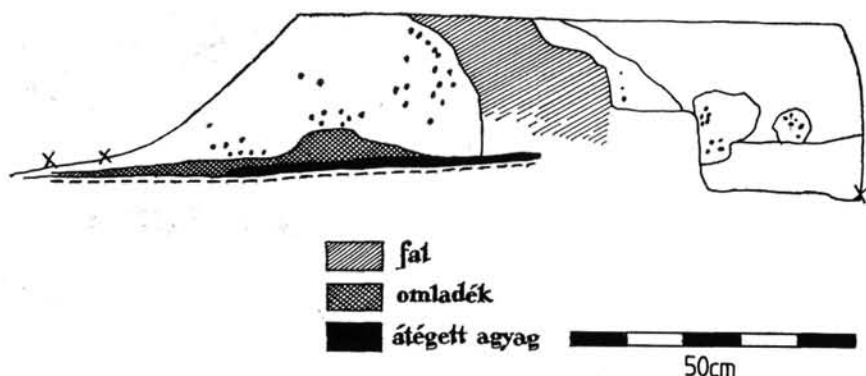
29b. kép. A kemence kibontva

Az objektumok leírása:

1. *Munkagödör* („H₂” jelű objektum) (28. kép) átm.: 320×300 cm, m.: –85 cm. Szabálytalan formájú, nagy méretű gödör. Oldalfalai egyenetlen kiképzésűek, több helyen padkák, illetve mélyedések tagolják. A DK-i oldal egyenletesen mélyül, míg a K-i felén inkább méhkas alakú. A metszetek alapján látszik a lassú feltöltődés nyoma, amint a gödör lassan, rétegesen bemosódott földdel, szeméttel, hulladékkal.

Leletanyaga:

1. Barna, fekete foltos, kézzel formált, durva kidolgozású vastag falú edény nyaktörödéke. (IX. t. 7.) Ltsz.: 78.2.164.
2. Szürke színű, korongolt, vékony falú csupor ívelten kihajló peremtörödéke. (IX. t. 4.) Ltsz.: 78.2.165.
3. Barna színű, fekete foltos, durva, kézzel formált fedő. Fogógombja lapos, ujjal egy lyukat nyomtak a közepébe. (IX. t. 8.) Ltsz.: 78.2.166, 224.
4. Fekete színű, korongolt edényke profilált talptörödéke. Külső oldalán a fényezés nyomai látszanak. (IX. t. 3.) Ltsz.: 78.2.167.

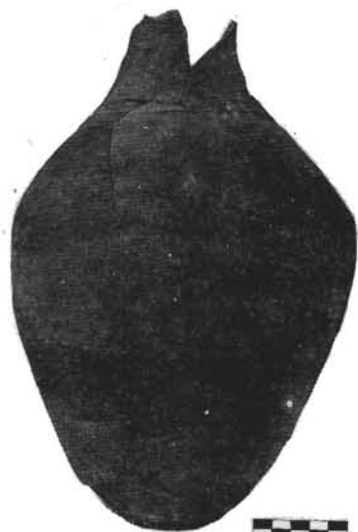
29c. kép. A kemence metszetei

5. Szürke, szabálytalan körszelet átmetszetű fül töredéke. (VIII. t. 10.) Ltsz.: 78.2.169.
6. Fekete, korongolt, vízszintesen kihajló peremű, kisebb tál peremtörödéke. (IX. t. 2.) Ltsz.: 78.2.179.
7. Barna színű, kézzel formált, durva kidolgozású, vastag falú edény fenéktörödéke. f.a.=6,4 cm (IX. t. 6.) Ltsz.: 78.2.185.
8. Szürke színű, korongolt nagyobb edény profilált aljtörödéke. (VIII. t. 7.) Ltsz.: 78.2.186.
9. Világosbarna színű, kézzel formált fazék ívelten kihajló, enyhén duzzadt peremtörödéke. (VIII. t. 4.) Ltsz.: 78.2.192.
10. Szürke színű, vastag, perem fölött átívelő fül töredéke, metszete ovális alakú. (VIII. t. 11.) Ltsz.: 78.2.184.
11. A külső oldalán sötétszürke, a belsően világos színű, korongolt edény ívelt, keskeny horonnyal tagolt válltörödéke. Külső oldala fényezett. (VIII. t. 3.) Ltsz.: 78.2.203.

12. Világosszürke színű, korongolt edény erősen kihajló, vékony falú peremtöredéke. (VIII. t. 9.) Ltsz.: 78.2.205.
 13. Világosszürke színű, korongolt tál alsó része, a vékony talp kis töredékével. (VIII. t. 5.) Ltsz.: 78.2.206.
 14. Világosbarna színű, kézzel formált széles szájú fazék bevagdolásokkal tagolt peremtöredéke. A perem alatt egy helyen át van fúrva. (VIII. t. 2.) Ltsz.: 78.2. 222.
 15. Szürke színű, korongolt, külső falán fényezett edény vízszintesen kihajló peremtöredéke. (VIII. t. 6.) Ltsz.: 78.2.223.
2. *Kemence* (29. kép) a sütőfelület mérete: 113×113 cm. Formája egyenlőoldalú háromszög, erősen lekerekített sarkokkal. A sütőfelület enyhén lejt a „H₂” gödör felé, tehát a kemence szája a gödör felé eső oldalon volt. A falából mindössze 25 cm

30. kép.

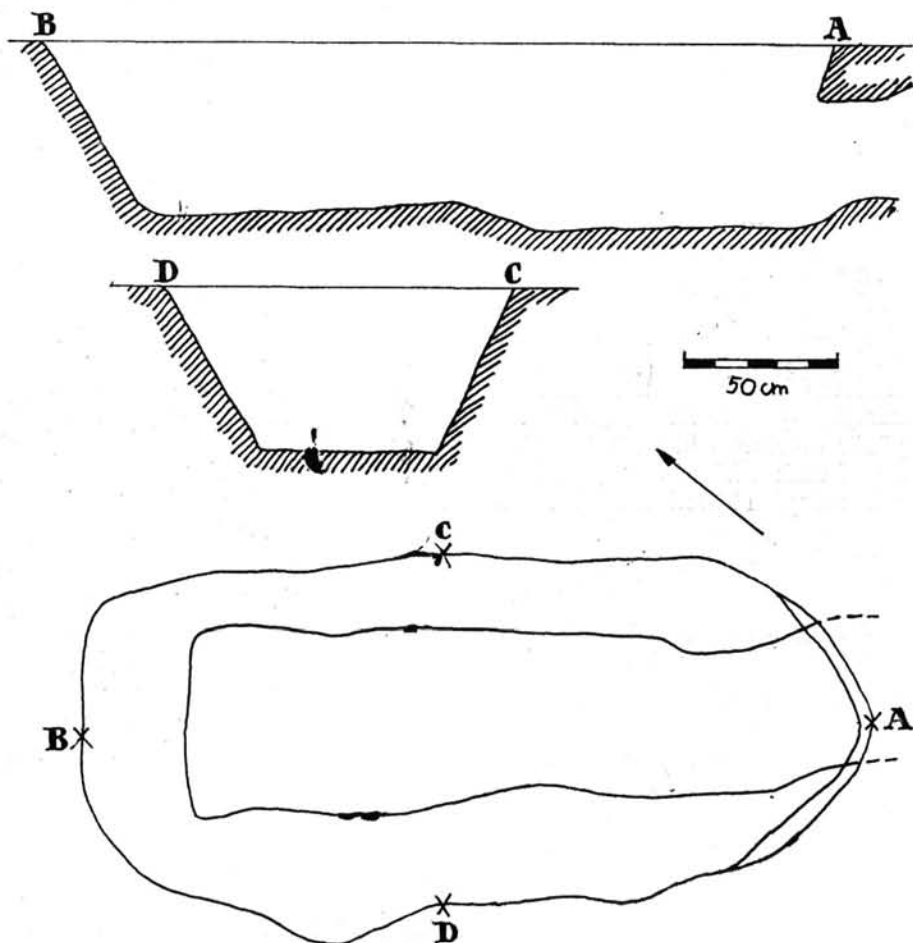

31. kép.

30—32. kép. A kemence tapasztása alól előkerült töredékekből összeállított edények

magas részt tudunk a metszet alapján megfigyelni. A kemence nagyobbik részét a talaj kopása és intenzív művelése tönkretette. A kemence alját két darab nagy méretű tárolóedény töredékeivel rakták ki, domború oldalukkal felfelé fordítva. A perem és fenékrészeket nem használták fel a tapasztáshoz. A cserepeket aztán 2–3 cm-es agyagréteggel fedték, ami használat közben átégett. Fölötte omladékréteg feküdt, a kemence beomlott teteje és oldala.

33. kép. Az „u” gödör rajza és metszetei

Leletanyaga:

1. Szürke színű, korongon formált, nagy méretű tárolóedény. Pereme és a fenékrésze hiányzik. Nyakát besimított hullámvonal díszíti, a vállon két fül csonkja látszik. Az edény hasa tojás alakú. Ragasztott, kiegészített. (30. kép) Ltsz.: 78.2.231.
2. Szürke színű, korongolt kisebb méretű tárolóedény, a pereme és a fenékrésze hiányzik. Erősen összeszűkülő nyakán függőleges irányú besimítások nyoma

látszik. A nyak alját keskeny, lapos borda tagolja. Ragasztott, kiegészített. (31. kép) Ltsz.: 78.2.236.

3. Szürke színű, korongolt, nagy méretű tárolóedény fenék része és oldaltöredéke. Ragasztott. (32. kép) Ltsz.: 78.2.237.

A kemence sütőfelületéből származik továbbá tizenhat darab szürke színű, korongolt edényből való oldaltöredék.

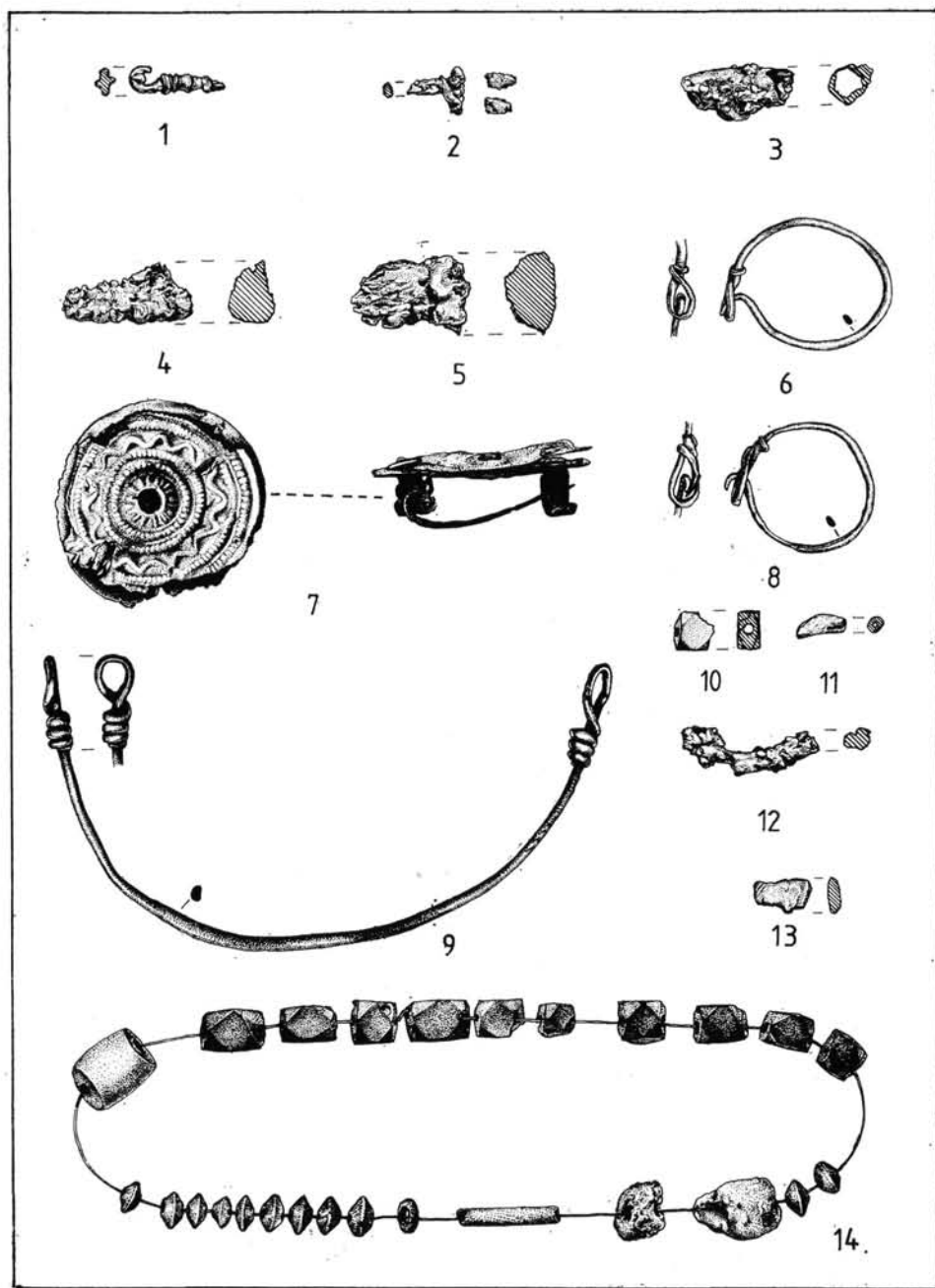
3. *Füstölő verem* („u” gödör) (33. kép) h.: 255 cm, sz.: 121 cm, m.: – 54 cm. Tenge-lyének tájolása: ÉNy—DK 320°—140°. Foltja megközelítőleg téglalap alakú volt erősen lekerekített sarkokkal, a DK-i végét elnyúlóan, elkeskenyedően alakították ki. Oldalfalai egyenesek, alja egyenletes, metszete szabályos trapéz formájú. Betöltésében kevés állatcsontot és jellegtelen szürke szarmata cseréptöredékeket találtunk. Bontás közben figyeltük meg, hogy a gödör DK-i végében egy lekerekített sarkú háromszög formájú újabb — a gödör betöltésével megegyező színű és anyagú — elszíneződés jelentkezett. (33/a kép.) Fölötte 15 cm-es szűz agyagréteg helyezkedett el. Kibontása közben derült ki, hogy kürtő, a „H₂” gödört köti össze az „u” jelű objektummal. (33/b kép.) A „H₂” felé eső oldalán is lekerekített háromszög átmetszetű a kürtő vége, azzal a különbséggel, hogy közben az oldala 60 cm mélyen befelé erősen átégett volt. A füstölő „u” jelű gödör felőli végén csak a felső ívén figyeltünk meg gyenge égésnyomokat. Egyértelmű tehát, hogy a munkagödör a („H₂”) gödör oldalában eredetileg egy tüzelőhely működött, aminek a kürtője a füstölő verembe („u” gödörbe) torkollott, átvezetve a tüzelőhelyben keletkező füstöt. A 125 cm hosszú, 35—40 cm-es átmérőjű, enyhén ívelt formájú kürtőnek ugyanis csak ez lehetett a funkciója. A munkagödör oldalában kialakított tüzelőhely az idők folyamán teljesen tönkrement, ezért mi csak a kürtő égésnyomaiából és a gödör kitöltéséből előkerült tapasztás-darabok alapján következtetünk meglétére.

A szarmata temető elemzése

A temetőterkép jól mutatja (2. kép), hogy csak északi és nyugati irányban lezárt a temető, dél-délkelet felé biztosan folytatódik. A sírok nagyjából egy csoportban, zárt területen helyezkednek el. A gyereksírok mindegyike felnőtt sírja közelében található, ami esetleg szoros rokoni kapcsolatokra utalhat. Különösen feltűnő ez a közelség a 69. és a 70. sír esetében, ahol mindössze egy méter a két sír közötti távolság. A 2. sír a többtől kissé távolabb került elő. Az 1. honfoglaló sírral egyidőben akkor bolygatták meg, amikor a területet átszelő csőfektetéshez ásott árkot készítettek. Előkerülése bizonyíték arra, hogy a temető keleti irányban folytatódik. Különösen figyelemre méltó a 76. sír helyzete. A sírcsoporttól északra 45 méterre került elő, körülötte minden irányban igen nagy terület van feltárva, így bizonyos, hogy a többi halottól elkülönítve hantolták el. A közösség nemcsak hogy nem fogadta be temetőjébe, hanem sírba helyezése előtt össze is kötözték. Zsugorított szarmata temetkezést több lelőhelyről ismerünk⁸. Tudomásunk szerint azonban ez az első adat, amikor a halott összekötözésének okát, kiközösítettségét, a temető szerkezte is ennyire nyilvánvalóan alátámasztja.

A sírgödörök általában téglalap formájúak, kevésbé vagy jobban lekerekített sar-

⁸ Zsugorított temetkezés fordult elő az alábbi lelőhelyeken: pl.: Tápé-Malajdok A 53. sír, Tápé-Malajdok B 16. sír (PÁRDUZ MICHÁLY—KÖREK JÓZSEF 1946—48.), Kardoskút-Kossuth tsz téglavetőjében (OLASZ ERNŐ 1962. 42.), Sándorfalva-Eperjes 10. sír (VÖRÖS GABRIELLA 1982—83/1. 150. 15. kép), Szeged-Csongrádi út 15. sír. (VÖRÖS GABRIELLA 1981.)

I. tábla: 1—5=2. sír; 6—14=62. sír

kokkal. Nagyságuk alapján három jól elkülöníthető csoportot alkotnak. Három méternél hosszabb sír (67, 69, 71. sír) a kb 1 méterrel rövidebbek tartoznak a másik csoportba (2, 76, 81. sír) és természetes módon a gyereksírok a legkisebbek (62, 70, 84. sír). A 67. sír arányaiban tér el az összes többitől, hosszához képest ugyanis (309 cm) meglepően keskenyre ásták (62 cm). A hossz- és szélesség nagysága — legalábbis e néhány feltárt sír esetében — egyenesen arányos a mélység méretével: a legnagyobb sír a legmélyebb (– 76 cm) a legsekélyebben a gyereksírokat találtuk (– 12, – 13, – 19 m). A sírgödrök feltűnő méretbeli különbségeinek okát nem tudjuk.

A 2. és a 76. sír halottját koporsóban földelték el. A 2. sírban pontosan meg tudtuk figyelni a koporsó méreteit és szerkezetét is. A metszetek alapján (4. kép) az elhunytat farönkből kivájt, egyenes végű koporsóban hantolták el.⁹ A 76 sír halottja is koporsóban nyugodott, de a rossz megfigyelési körülmények miatt csak a koporsó meglétének tényét tudtuk rögzíteni.

A sírgödrök tájolása egységesnek mondható, a főirány minden esetben DK—ÉNy, a legnagyobb eltérés pedig mindössze 28°.

A halottakat — a 76. sírban erősen zsugorított idős nőt kivéve (10. kép) — háton fekvő, nyújtott helyzetben temették el.

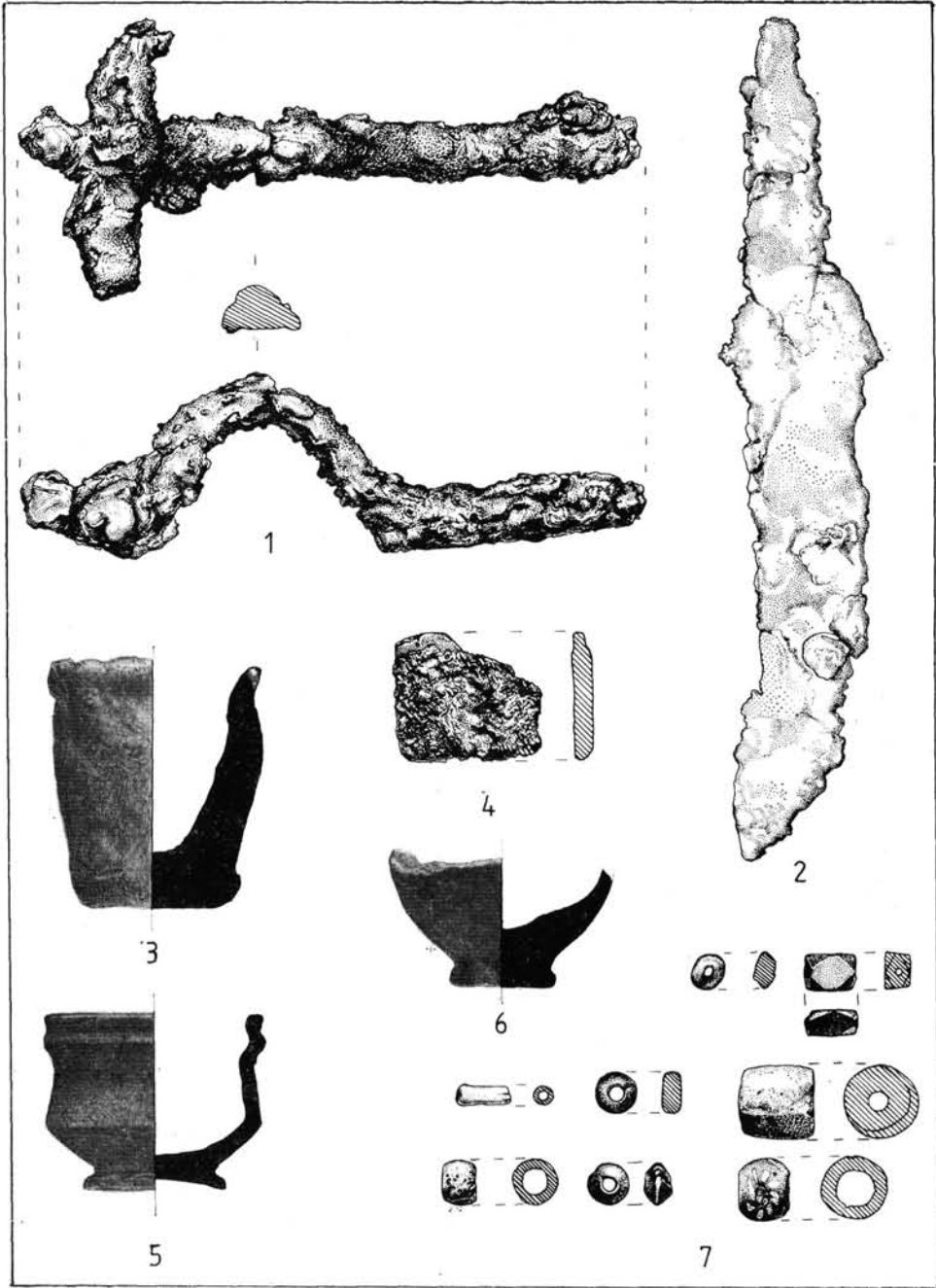
A temetkezési rítus másik jellegzetes vonása, hogy az elhunyt mellé a sírba edényt is helyeztek, minden esetben a lábak elé. Az összekötözött asszonynak a térdeire tettek egy kis bögrét (76. sír). Hat sírban találtunk edényt, közülük négy korongolt volt, kettő kézzel formált. Közös vonásuk viszont aprócska méretük. A 67. sírban lelt, fazékhoz hasonló formájú kis edényke akár szimbolikusnak is tartható, hiszen vastag fala miatt szinte nincs is ürtartalma. (II. t. 3.). Elgondolkodtató, hogy a szarmata sírokban előkerülő edénykékből szinte soha nem találunk ételmellékletre utaló nyomot, csontot vagy növényi maradványokat. Kicsi méretük miatt nem is, igen alkalmasak erre a funkcióra. A sírokba helyezett kicsi edénykéket a hozzátartozók, halottjaikról való gondoskodásának étel, ital adásának csupán jelzésszerű, szimbolikus megnyilvánulásai. A lelettípusok közül az edények mellett csupán kettő, a vas-kés és az orsógomb tartható mellékletnek, az összes többi a viselet tartozéka. Vas-kést egyedül a 67. sírban találtunk (II. t. 2.). Ez az egyetlen sír, amiben biztosan férfi nyugodott. A női sírok jellegzetes melléklete az orsógomb. A 81. sírban a jobb medence mellett volt, a teljesen feldúlt 71. sírban nem ismerjük a helyét. Mindkettő példány az aszimmetrikusan kettőskúpos típusba tartozik (III. t. 1—2.).¹⁰

Elsősorban a női sírok ékszerei és gazdag gyöngyanyaga tette lehetővé, hogy néhány viselettörténeti megfigyelést is tehetünk.¹¹ Az ékszerek közé tartozik a fibula, melynek funkciója a ruha rögzítése lehetett, ugyanis kivétel nélkül mindig az áll alatt, a nyak táján fordulnak elő. Viseletük általános volt a szarmatáknál, a férfi- és a női sírokban egyaránt megtaláljuk (67. sír, II. t. 1.). A 62. sírban nyugvó kislány ékszerekészlete a legteljesebb. A ruha nyakát szépmívű ezüstlemezes korongfibula fogta össze (I. t. 7.), a nyakát bronz féltorques díszítette, (I. t. 9.) füleiben hurkos végű fülbevaló függött. (I. t. 6, 8.). A sírból elég nagy számban kerültek elő gyöngyök

⁹ DINNYÉS ISTVÁN megjegyzi, hogy a koporsós temetkezési rítus kezdete az Alföldön az isz. 260—270 tájára tehető (1975. 66.). Kapocs nélküli, fatörzsből kivájt koporsót sikerült megfigyelni a Tápé-A 151. sz. lelőhelyen is (Vörös Gabriella ásatása, közöletlen) és a Szeged-Csongrádi úti temető sírjaiban is (Vörös GABRIELLA 1981. 43—44.). Ez utóbbi temető felső időhatára biztosan nem nyúlik a 260—270-es évekig. A Felső-Tiszavidéken Tiszavasvári, Városföld lelőhelyen, a 7. sírban, amely a 2. sz. végére, a 3. sz. elejére tehető (ISTVÁNOVITS ESZTER 1989.)

¹⁰ Az orsók használatáról, típusairól részletesen: H. VADAY ANDREA 1987. 213—216.

¹¹ A gyöngyök részleges tipológiáját H. VADAY ANDREA dolgozta ki egy II—III. századi temető leletei alapján. (H. VADAY ANDREA—SZÖKE BÉLA MIKLÓS 1983. 103—113.)

II. tábla: 1—3=67. sír; 4; 6=69. sír; 5—7=70. sír

is, jobbára a mellkas környékéről. Egy részük biztosan nyakláncához tartozott, az apró kettőskúpos alakú kék és sárga gyöngyöcskék viszont inkább a ruhára voltak felvarrva.

Korábban általános volt az a vélemény, hogy a féltorqueseket gyöngyökből fűzött félnyakláncokkal egészítették ki, és így rögzítették a nyakon.¹² Tudunk azonban olyan esetről is, amikor a torquessel együtt a nyak körül egyáltalán nem voltak gyöngyök¹³, más esetben a gyöngyök és a torques egymáshoz való viszonya zárta ki az ilyen módon való rögzítés lehetőségét. A 62. sír esetében az utóbbi a helyzet. A nyaki részen alig találhatók gyöngyök (5. kép), zömük a mellkason, de mindenképpen a torques íve alatt található, így nyilvánvaló, hogy egy nyakláncához tartoztak. Nyaklánc volt a 70. sírban nyugvó kislánynak is. A kettőskúpos alakú kék pasztagyöngyök ebben az esetben inkább felvarrva voltak: helyzetük alapján, valószínűleg a ruhácska ujját díszítették (8. kép). A 76. sírban, a nyak körül előkerült gyöngyszemek — helyzetük és típusuk miatt — egyértelműen csak felfűzve lehettek. (11. kép.). A temetőben előforduló nyakláncok közös vonása, hogy vegyes gyöngyökből fűzték valamennyit és mézskőgyöngy (2—3 db), karneolgyöngy (1—10 db), valamint a pasztagyöngyök különböző típusai minden esetben megtalálhatók (cső alakú és nyomott gömb alakú) a fűzéren.

A szarmata női viselet legérdekesebb vonása, hogy a ruha ujját, nyakrészét (kivágását), valamint a ruha alsó szegélyét gyöngyökkel, általában gyöngyosorokkal varrták ki. A két gyereksír gyöngykészlete alapján csak valószínűsíthettük, hogy a ruha ujját kihímezték. A 76. sírban a gyöngyök elhelyezkedése alapján egy nadrág (12. kép), a 81. sírban pedig egy szoknya kivarrását rögzítettük (14. kép). A gyöngyök mindkét esetben szorosan egymás mellett elhelyezkedő sorokban voltak felvarrva, meghatározott rend szerint. A színek soronként változtak, de egy soron belül mindig azonos színű gyöngy volt. A 76. sírban, a zsugorított helyzetnek köszönhetjük, hogy a többi sortól eltérő típusú gyöngyökkel díszített legalsó sor a nadrág szárának területét is megadta. (12. kép).

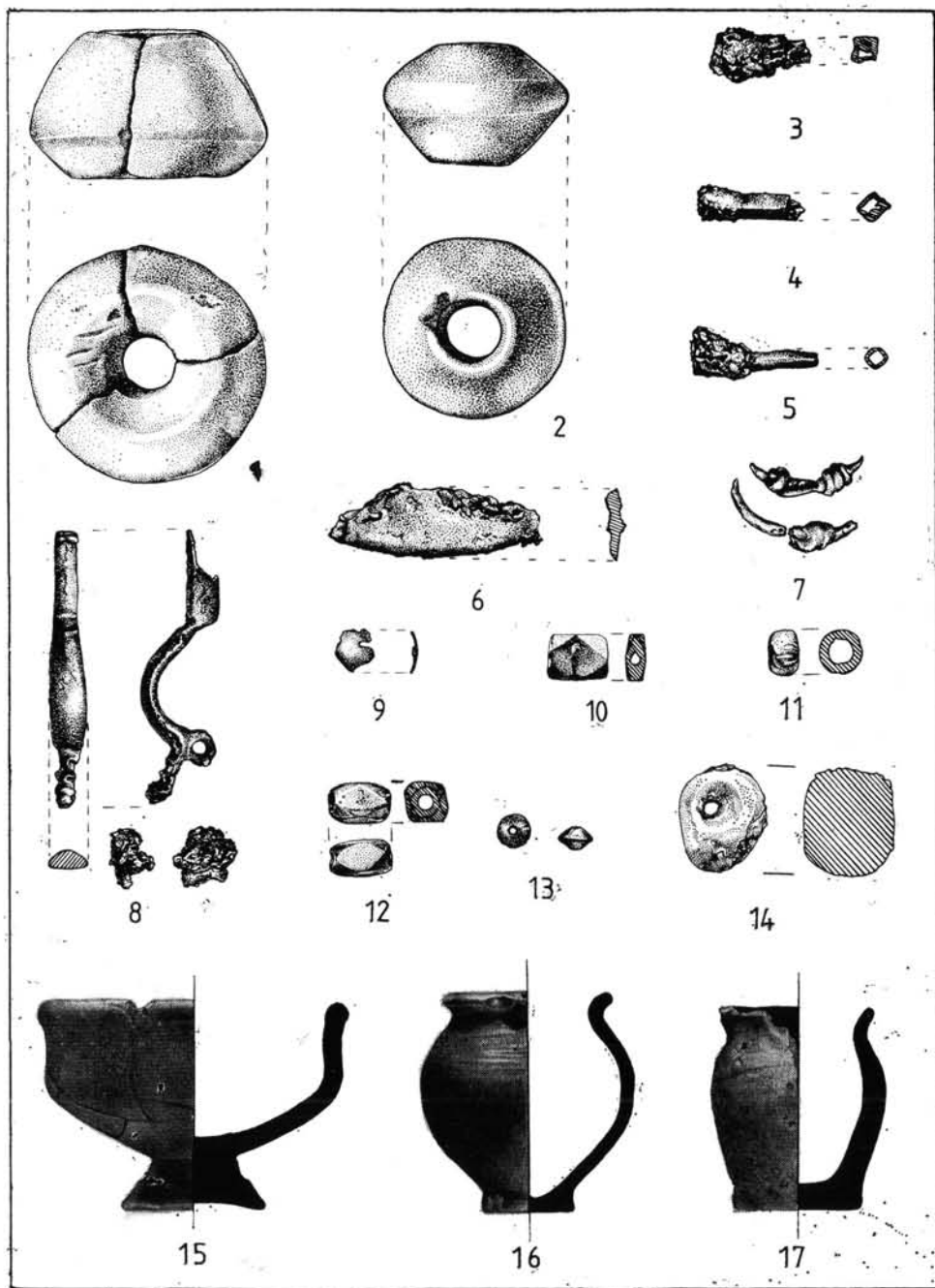
A temető sírjainak csaknem fele valamilyen mértékig bolygatott volt. A legmélyebb sírokban (69, 71.) már bontás közben észleltük a rablógödört és formáját is rögzíteni tudtuk (7, 9. kép). A 69. sírban a mellkasi részt bolygatták meg, míg a 71.-ben a sír hosszanti oldalfalába is behatolva feldúlták az egész csontvázat. A 2. sírban egyetlen csont sem volt a helyén, de a koporsó vonala sértetlen volt és rajta kívülre egyetlen csont sem került. Ebben az esetben tehát a sírrablók pontosan a koporsóra ástak rá. (3. kép.) A 67. és a 76. sírokban a mellkas csaknem összes csontja hiányzott. Beásásnak nem találtuk nyomát és a leletek is a helyükön voltak. (Egyes csontok elmozdulása rabolatlan sírban is előfordul, az oka elsősorban állatjárás lehet). Ilyen esetekben arra gondolunk, hogy az agyagos földben egyes csontok annyira elporladnak, hogy csupán lenyomataikat találtuk meg. Legfőbb bizonyíték erre a 69. felnőtt sír, ahol a bolygatatlan részen eredeti helyzetben talált hosszúcsontoknak is csak a lenyomatait tudtuk kibontani. A csontok rendkívül rossz megtartása azonban nemcsak a talajadottságok függvénye, hiszen az ugyanitt feltárt honfoglaló sírokban a csontvázak nagyon jó állapotban kerülnek napvilágra.

A temető kronológiai helyzetének meghatározásánál elsősorban a fibulák jönnek számításba.¹⁴ Az ún. alföldi típusú számszerű fibula (III. t. 8.) a III. századra

¹² A torquesek viselésének rekonstrukciójáról: PÁRDU CZ MIHÁLY 1951. 25. nő. 1937. 134.

¹³ Pl.: Kiszombor-B 73; 112. sír. PÁRDU CZ MIHÁLY 1950. 15. 16.

¹⁴ A fibulák kronológiai besorolásához szükséges adatokat H. VADAY ANDREÁNAK köszönjük. L. továbbá: KÜRTI BÉLA 1987. 76. 131. jegyzet.

III. tábla. 2—7, 9, 11, 13—15=71. sír; 10, 12, 16=76. sír; 1,17=81. sír; 8=84. sír

keltezhető és aránylag gyakori leleteknek számítanak a szarmata temetőikben.¹⁵ A kéttagú vasfibula azonban (II. t. 1.) a 4. század vége és az 5. század közepe közötti időszakra keltezhető, késői temetők jellegzetes lelete.^{15a} A 62. sír lapos dobozfibulájának (I. t. 7.) kevesebb párhuzamát ismerjük.¹⁶ A számszerj fibulával megegyezően ez a típus is a III. századra korhatározható. A hurkos végű fülbevalókat (I. t. 6, 8.) Párducz Mihály a III—IV. századra teszi, de használatuk már a 2. század végétől bizonyítható.¹⁷ A mindkét végén hurkos, ún. féltorquesek (I. t. 9.) elterjedését a Tisza—Maros—Körös vidékére tartja jellemzőnek. A sodrott típust időrendileg későbbinek határozza meg, mint az egyszerű huzalból hajlítottat, megjelenését a szarmatakor III. periódusához köti.¹⁸ A hurkos-kampós fülbevalók és az ún. féltorques, — mint ékszer garnitúra — szórványosan a legkésőbbi szarmata és hunkori leletegyüttesekben is előfordulnak.¹⁹

Az edények közül a 81. sír gömbös hasú kis edénykéje (III. t. 16.) a szarmatakor általános, nagyon gyakran előforduló típusa.²⁰ Közélebbi időrendi besorolásra a másik két korongolt edény sem ad módot (II. t. 5., III. t. 15.)²¹

A település elemzése

A feltárt területen összesen 23 objektum került elő: 19 gödör, 1 ház, valamint egy 3 objektumból álló összetartozó együttes (munkagödör, kemence, füstölő). A gödörök közül négyet nem sorolhatunk egyértelműen a szarmatakorikak közé, ugyanis semmilyen leletanyagot nem tartalmaztak („d”, „h”, „k”, „v” gödörök). Az „a” gödör a benne talált kerámiaanyag alapján későbronzkorinak bizonyult. A szarmatakorikak gödörök csaknem kivétel nélkül kőalakúak, vagy ahhoz hasonló formájúak. Az „l” gödör trapézhoz hasonlít, az „s” gödör ovális, az „r” pedig valószínűleg hosszúkás volt, bár ennek csak egy részét bontottuk ki. Méhkas alakú a „c”, „g”, „l” és „p”, egyenetlen és szabálytalan oldalú a „b”, „c” és „f” gödör. A „t” gödör alját vízszintesre alakították ki, de oldala ennek is szabálytalan. Néhány gödör pontos formáját nem lehetett megfigyelni, mert nagyon sekélyek voltak („i”, „m”, „n”, „o” gödörök). Méretük és mélységük nagyon változó: átmérőjük 50—250 cm, mélységük — 15—110 cm közötti. A gödörök telepítésében semmilyen szabályos rendszert nem tudtunk felfedezni. A térkép alapján úgy tűnik, hogy a telep csak É-i irányban ér véget, a többi irányban minden bizonnyal folytatódik. A gödörök — szabálytalan formájuk és egyenetlen kialakításuk miatt — kivétel nélkül agyaggyerőhelyek lehettek.

A feltárt terület K-i szélén került elő a telep egyetlen háza (2. kép). Méretei:

¹⁵ A számszerj fibula néhány analógiája: Pusztamérges-A 4. sír; MFM 53. 261. 7.; Szeged-Tápé A 151. kútkörzet, 18. sír MFM 82. 4. 54.

^{15a} PÁRDU CZ MIHÁLY—KOREK JÓZSEF 1946—48. LIV. t. 6., LV. t. 5a—b, LVI. t. 4a—b.; LVIII. t. 7a—b (Tápé-Malajdok A), továbbá: PÁRDU CZ MIHÁLY 1959. VIII. t. 12.; XIV. t. 2. (Csongrád-Kenderföldek).

¹⁶ VADAY ANDREA 1985, 351. 8. t. 2. (Törökszentmiklós, 54. sír)

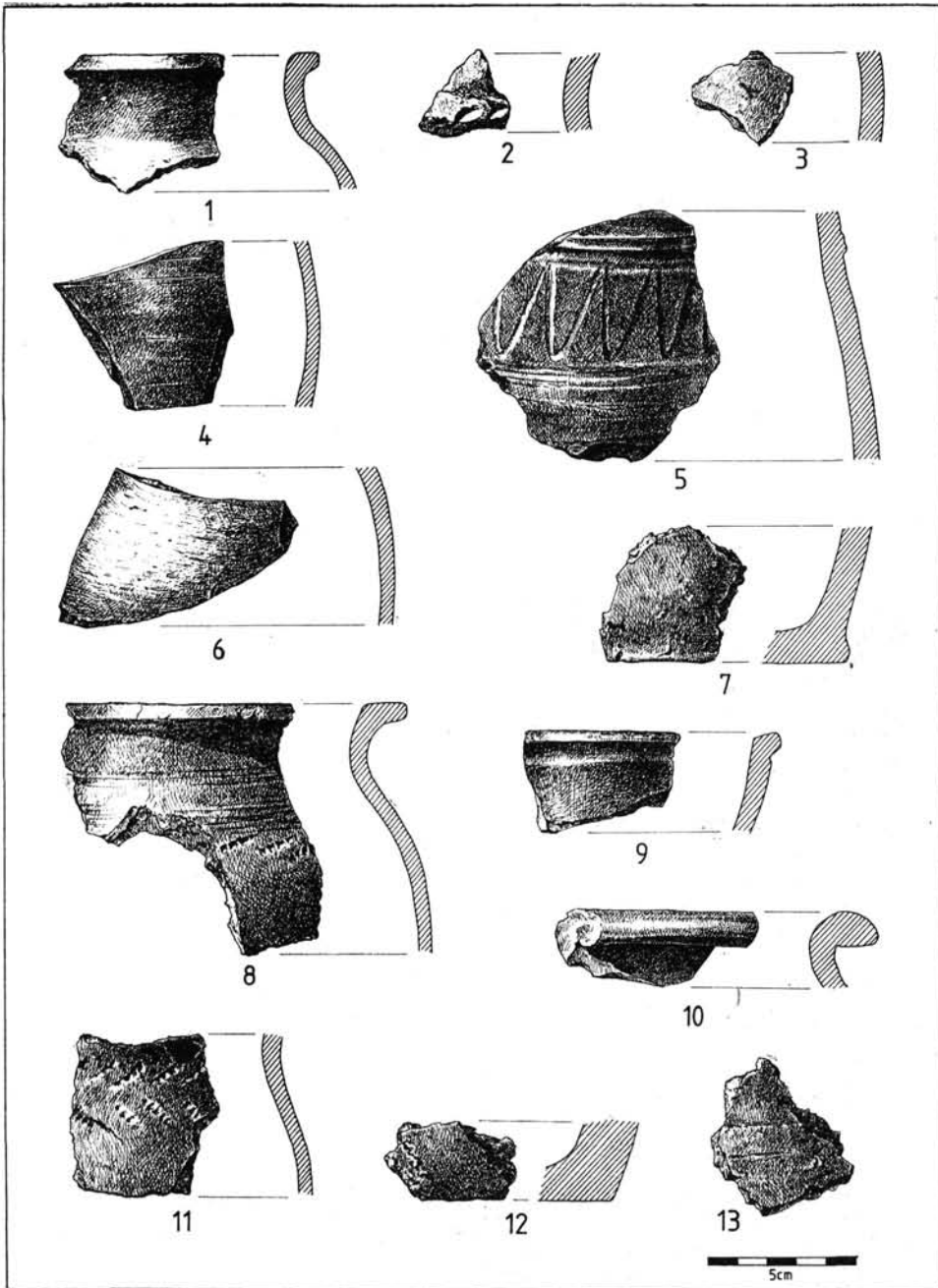
¹⁷ PÁRDU CZ MIHÁLY 1945. 76—78. ISTVÁNOVITS ESZTER 1989., az ide vonatkozó legújabb irodalommal. Köszönjük, hogy kéziratot munkáját felhasználhattuk.

¹⁸ PÁRDU CZ MIHÁLY 1951. 24—25.

¹⁹ VÖRÖS GABRIELLA 1986. 28. III. t. 1—2; 4.

²⁰ KISZOMBOR B 20. sír: PÁRDU CZ MIHÁLY 1950. XXXIV. t. 34. a—b. Uő. 84. sír. i. m. XXXIV. t. 29; Szentés-Sárgapart 32. sír. i. m. LXIV. 2 a—b. 4. sír: i. m. LXIV. t. 3 a—b; Szeged-Pusztakömpök i. m. CXXII. t. 21—24.; Püspöktele i. m. CXXVI. t. 8.

²¹ A 71. sír alacsony talpon álló, viszonylag ritkább típust képviselő tájának pontos analógiája a Szeged-Alsótanya-piactéri temetőben került elő. PÁRDU CZ MIHÁLY 1950. CXXI. t. 9.

IV. tábla: 1—4=„b” gödör, 5—7=„c” gödör, 8—13=„e” gödör

340×360 cm, alapja a földbe mélyített volt. A házon belül sem cölöplyukat, sem tüzelés nyomát nem találtuk.

Annak ellenére, hogy az utóbbi években egyre gyakrabban kerültek elő szarmata-kori építmények nyomai, csak kevéssé, vagy alig ismerjük szerkezetüket vagy építési módjukat. Eddig csupán néhány lelőhelyről közöltek épületet: pl. Hódmezővásárhely-Solt Palé,²² Mohács,²³ Hódmezővásárhely-Fehértó,²⁴ Ózd,²⁵ Tiszaeszlár-Basahalom,²⁶ Sándorfalva-Eperjes,²⁷ Biharkeresztes-Ártánd-Kisfarkasdomb,²⁸ és Nagyfarkasdomb.²⁹ A Régészeti Füzetek és az Archaeológiai Értesítő ásatási összefoglalói 1980-ig 27 lelőhelyen említettek, vagy írnak le szarmata-kori építményeket. Ebből 14 csak utalásszerű³⁰ megjegyzés, mindössze 13 esetben találunk egy vagy több adatot, ami az építmény korára, méretére, szerkezetére ad támpontot.³¹ A rendelkezésünkre álló kevés adat ellenére változatos kép alakult ki előttünk az Alföld szarmata-kori építészetéről. Az építmények formája, mérete, szerkezete ugyanazon telepen belül is különböző lehet. A kutatás jelenlegi helyzete és eredményei azonban nem teszik lehetővé, hogy a szarmata-koron belül biztos épülettípusológiát állítsunk fel. A legkorábbi időszakból (I–II. sz.) például csak egyetlen olyan lelőhelyről tudunk, ahol ház is került elő.³² Az egész időszakra érvényes egyetlen közös vonásuk, hogy valamennyit földbe mélyítették. Hozzá kell azonban tennünk, hogy nagy valószínűséggel voltak föld feletti építmények is, ezek azonban nyom nélkül elenyésztek.

²² PÁRDU CZ MIHÁLY 1938. 101–106; 117–118; 4a–b.

²³ PÁRDU CZ MIHÁLY 1949. 85–90.

²⁴ PÁRDU CZ MIHÁLY 1952. 39–42.

²⁵ PÁRDU CZ MIHÁLY—KOREK JÓZSEF 1959. 159–227.

²⁶ KOVALOV SZKI JÚLIA 1980. 18–23.

²⁷ VÖRÖS GABRIELLA 1983. 142–143. 24. grafikai melléklet.

²⁸ M. NEPPER IBOLYA 1981. 17–18.

²⁹ M. NEPPER IBOLYA 1982. 101–249.

³⁰ 1. Csongrád-Vidre sziget (G. SZÉNÁSZKY JÚLIA 1973. 7–8.)

2. Csongrád-Saroktanya (G. SZÉNÁSZKY JÚLIA 1972. 6.)

3. FELGYŐ (LÁSZLÓ GYULA 1971.)

4. Kardoskút-Kossuth tsz (OLASZ ERNŐ 1961. 44.)

5. Kunszállás-Fülöpjakab (H. TÓTH ELVIRA 1968. 41.) Uő.: 1979. 71.

6. Maroslele-téglaház (NAGY KATALIN) 1965. 32.)

7. Mezőberény-Belentai út 31. (MARÁZ BORBÁLA 1972. 16.)

8. Sándorfalva-Sövényházi út (KÜRTI BÉLA 1980. 65.)

9. Szabadszállás-Józan (H. TÓTH ELVIRA 1965. 19.)

10. Tiszaföldvár-Téglagyár (H. VADAY ANDREA 1980. 56–57.) Uő.: 1981. 50.

11. Tiszaszőlős-Csontospart III. (CSALOG ZSOLT 1964. 48.)

13. Tiszafüred-Nagykenderföldék (H. VADAY ANDREA 1974. 55.)

14. Szatymaz-Jánosszállás-Katonapart (BÁLINT CSANÁD 1971. 61.)

³¹ 1. Beregsurány (CSALLÁNY DEZSŐ 1970. 42.)

2. Doboz-Hajdúirtás (KOVALOV SZKI JÚLIA 1975. 92–93.)

3. Farnos-Kása dűlő (DINNYÉS ISTVÁN 1977. 30.)

4. Gorzsa-Czukor-major (HORVÁTH FERENC 1980. 12.)

5. Gyoma-Ózed (SZŐKE BÉLA MIKLÓS 1980. 54–55.)

6. Ipolytölgyes (ERDÉLYI ISTVÁN 1968. 34.)

7. Jánosszállás-Katonapart (BÁLINT CSANÁD 1970. 44.)

8. Kardoskút (PÁRDU CZ MIHÁLY 1969. 12.)

9. Kiskundorozsma-Vöröshomok dűlő (BÁLINT ALAJOS 1963. 91–100.)

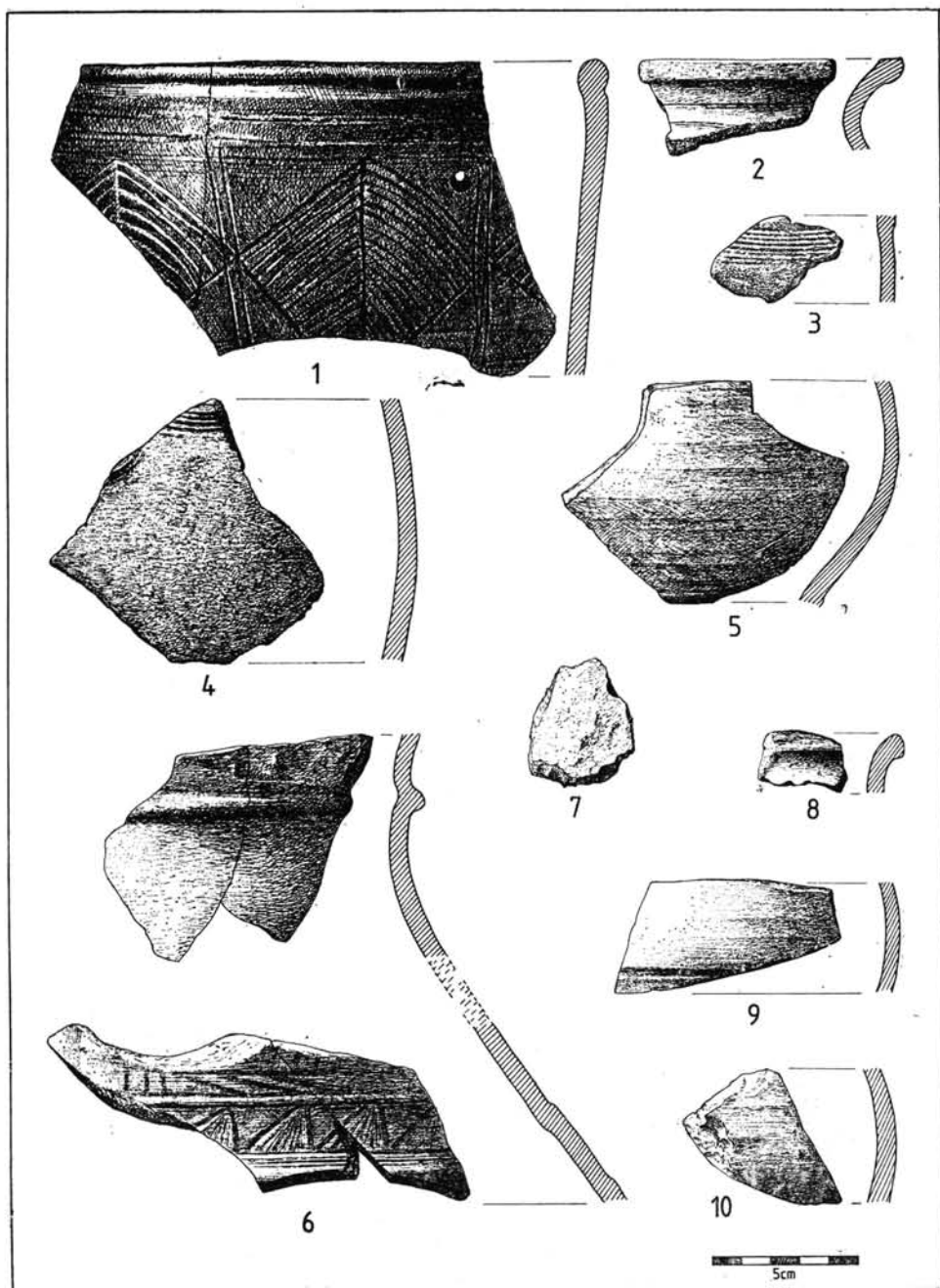
10. Szirmabesnyő (K. VÉGH KATALIN 1967. 50.)

11. Tiszapüspöki-Kenderáztató földek (MADARAS LÁSZLÓ 1978. 67.)

12. Vác-Kavicsbánya (TETTAMANTI SAROLTA 1974. 61–62.)

13. Zalkod-Jakabdomb (SALAMON ÁGNES 1965. 34.)

³² Ipolytölgyes (ERDÉLYI ISTVÁN 1968. 34.)

V. tábla: 1 = „f” gödör, 2–7, 9 = „g” gödör, 8, 10 = „i” gödör

Többségük téglalap alakú, oldalai 270—420 cm-esek, a rövidebb és hosszabb oldalak eltérése 100 cm körüli. Kivételes a Jánosszállás-Katonaparton feltárt 300×900 cm-es³³ valamint a Vác-Kavicsbányában talált 200×500 cm-es³⁴ feltűnően hosszú házak. Néhány olyan lelőhelyet is ismerünk, ahol négyzetes alakú építmények fordulnak elő. A sándorfalva-eperjesi hunkori házak alapján tudjuk, hogy a két különböző alaprajzhoz más-más tetőszerkezeti megoldás társul.³⁵ A négyzetes házaknál középen egyetlen cölöplyukat találtunk, itt az építmény sáttetőssé lehetett. A téglalap alakú házak rövidebb oldalainak felezőpontjában álltak a cölöpök, melyek a szelement tartották, így ezek a házak nyeregteretűek voltak. Nyeregteretű volt a mohácsi hunkori ház,³⁶ és a leírás alapján a biharkeresztesi is.³⁷ A tiszzaeszlári III—IV. századi telepen a házak sarkaiban találták meg a cölöplyukakat. Az ásató szerint itt esetleg a sarkokban álló ágasokra fektetett koszorúfák segítségével oldották meg azok lefedését.³⁸ A Hódmezővásárhely-Solt Palében feltárt egyik házat is hasonlóképpen rekonstruálta Párducz Mihály.³⁹ Az algyői házban nem találtunk cölöplyukakat. Nem voltak cölöplyukak a tiszzaeszlári 9. és 13. házakban,⁴⁰ a Gyoma-Ózeden⁴¹ és az Ózdon⁴² feltártak némelyikében sem. Kézenfekvő az a megoldás, hogy ilyen esetekben a cölöplyukakat a házon kívülre ásták,⁴³ a ház földbe mélyített padlójánál jóval sekélyebbre. Nyomukat a felszín erős kopása miatt nem is találhatjuk meg. Az ilyen jellegű épületek rekonstrukciós megoldásait az ózdi telep házai alapján készítették el. Hasonló szerkezetű lehetett az algyői ház is.⁴⁴

A ház padlóján semmilyen tüzelési nyomot nem találtunk. A mohácsi és a tiszzaeszlári 9. házban sem volt a tűzhelynek nyoma. A Sándorfalván feltárt kilenc ház közül is csak egyben figyelhettük meg gyenge égésnyomokat. A szarmata telepeken általános a szabadtéri kemence, amit néha elhagyott házak oldalába,⁴⁵ vagy bányagödörök falába vájva alakítottak ki, mint pl. az algyői kemencét is. (29. a—c kép). A főzést nem a házakban, hanem a szabadtéri kemencékbe végezhatték.⁴⁶

A telepen feltárt füstölő a szarmatakori ételkonzerválás elsőnek feltárt bizonyítéka. (28. a—b. képek.) A munkagödörből működtették a szabadtéri kemencét, és a füstölő tüzelőhelyét is. A hosszú kürtön közlekedő füst, a füstölő veremig lehűlt, így kiválóan alkalmas volt a konzerválásra. A kürtő egyenletesen juttatta a füstöt a verembe, és a gyúlékony anyaggal befedett, élelemmel teli verem is biztonságban lehetett. Az algyői telep napvilágra kerülése óta már több dél-alföldi lelőhelyen előkerült hasonló, vagy ugyanilyen szerkezetű füstölő. Nagymágocs-Pap tanyán a telep legszélén helyezkedett el, közvetlenül a Mágocs-ér magaspartján. Valószínű, hogy

³³ BÁLINT CSANÁD 1970. 44.

³⁴ TETTAMANTI SAROLTA 1974. 61—62.

³⁵ VÖRÖS GABRIELLA 1983. 143. 24. grafikai melléklet.

³⁶ PÁRDU CZ MIHÁLY 1949. 1—2. kép.

³⁷ M. NEPPER IBOLYA 1982. 135. 16—18. kép; 7. rajz.

³⁸ KOVALOV SZKI JÚLIA 1980. 25.

³⁹ PÁRDU CZ MIHÁLY 1938. 97. 4b.

⁴⁰ KOVALOV SZKI JÚLIA 1980. 9. ház: 21. 12. rajz; 13. ház: 22. 13. rajz.

⁴¹ SZŐKE BÉLA MIKLÓS 1980. 54—55.

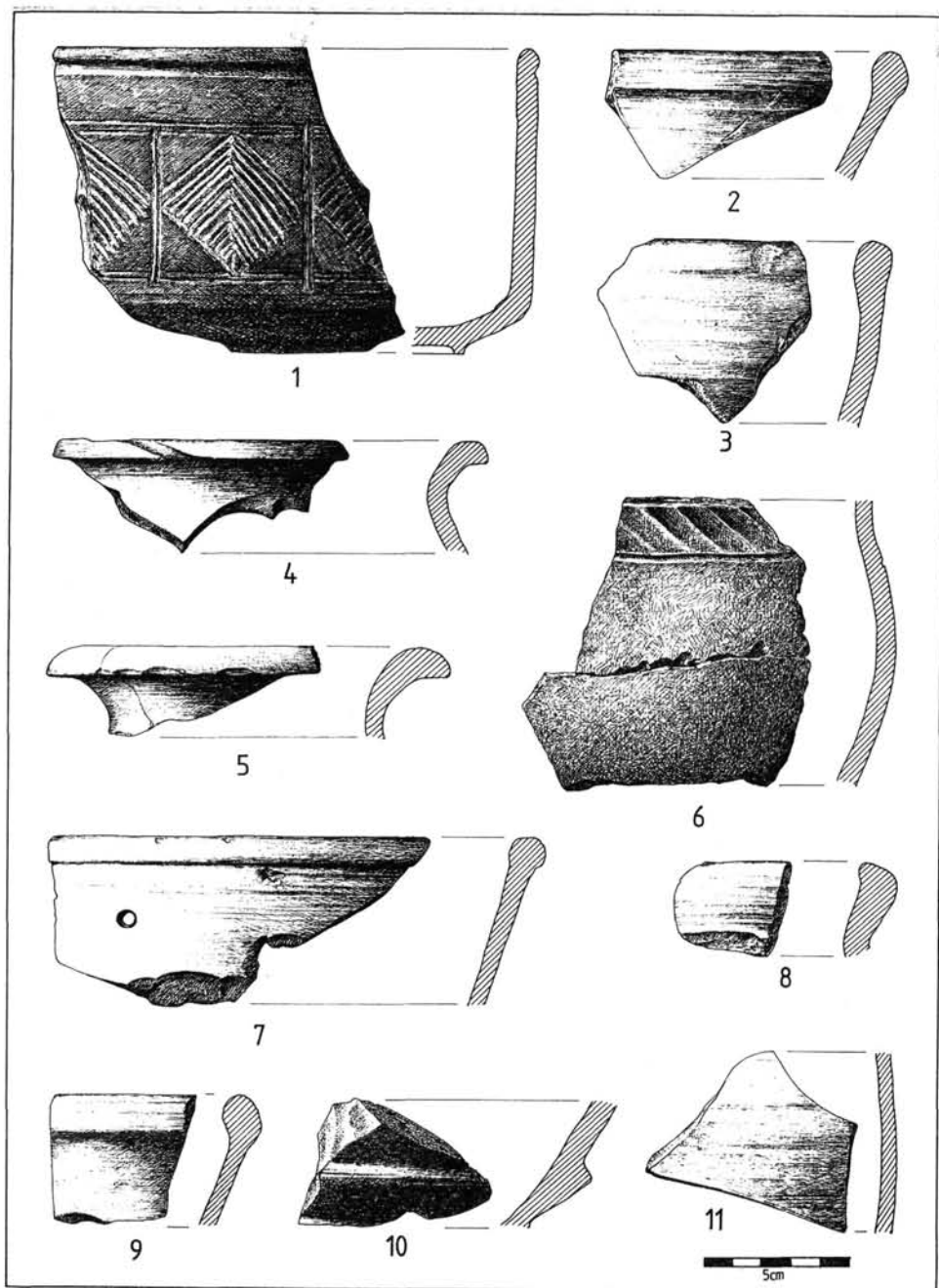
⁴² PÁRDU CZ MIHÁLY—KOREK JÓZSEF 1959. XII. Taf. 2—3; 5.

⁴³ KOVALOV SZKI JÚLIA 1980. 25. Lásd továbbá a 75. jegyzetét!

⁴⁴ L. VARGHA 1959. 202. Abb. 7—8.

⁴⁵ A legjobb példa: KOVALOV SZKI JÚLIA 1980. 18. 9. rajz; 3. ház; 19. 10. rajz; 5. ház; 20. 11. rajz; 6. ház.

⁴⁶ A mindezidáig legépebben megmaradt szabadtéri kemence a Hódmezővásárhely-Franczísti téglagyárban került elő. PÁRDU CZ MIHÁLY 1937a. 79. 1—2. kép.

VI. tábla: 1—11 = „l” gödör

halfüstölésre is hasznosíthatták.⁴⁷ Másik két lelőhelyen csak a füstelvezető kürtő egy-egy részletét sikerült rögzíteni.⁴⁸

A telep kerámiaanyagának összetétele, az elkülöníthető csoportok jellemzői megegyeznek az eddig feltárt dél-alföldi későszarmata-hunkori telepekével. A gödrök-ből és egyéb objektumokból előkerült leletanyag elég kevés és szegényes a tipológiai értékeléshez. A kerámiacsoportok (I–IV.) azonban jól összevethetők más, hasonló korú telepek anyagával, egyes edénytípusok pedig módot adnak a telep korának közelebbi meghatározásához is.

I. Egyfülű, zöldmázás rómia korsó összeillő darabjai (24. kép). Sándorfalva-Eperjesen is találtunk zöldmázás római edénytöredékeket, de egy részük ott dörzstálhoz tartozott.⁴⁹ Római dörzstál került elő az újhartyáni germán harcos sírjából,⁵⁰ valamint a jánosszállási hunkori edényleletből is.⁵¹ Az újhartyáni tál legkésőbb a 4. század közepe körül kerülhetett a földbe,⁵² a jánosszállási a 4. század első kétharmadában pannoniai műhelyben készült.⁵³ Az algyői egyfülű korsót máza alapján 380 után készítették.⁵⁴ A zöldmázás edények megjelenése a hunkori telepeken a római-barbár kereskedelem bizonyítéka, ugyanúgy, mint a 4. század végére az 5. század elejére korhatározható római üvegpoharak.⁵⁵

II. Barnaszínű, fekete foltos, kézzel formált edények töredékei. Mindössze két peremtöredék (VIII. t. 2., IX. t. 4.) néhány fenéktöredék (IV. t. 7., 12., VIII. t. 1., IX. t. 6.) és oldaltöredék került elő (IV. t. 13., V. t. 7., IX. t. 7.). E néhány darab alapján úgy tűnik, hogy a kézzel formált edények különböző méretű fazekak lehetnek, enyhén kihajló peremmel, tojás alakú, általában aszimmetrikus hassal és vastag, vágott fenékkal. Ezeket az edényeket csak nagyon ritkán díszítik. Közéjük tartozik a „H₂” objektumból előkerült fazék, melynek a peremét szabálytalanul elhelyezett, sűrű, ék alakú benyomkodott mintasor tagolja (VIII. t. 2.). A telepeken gyakran kerülnek elő fazekakhoz tartozó, ugyancsak kézzel formált, különböző méretű fedők (IX. t. 8.). Ebbe a csoportba tartozó edényeknek nincs korhatározó szerepük, hiszen a legkorábbi telepeken éppúgy megtalálhatók, mint a hunkoriakon. Megfigyelhetjük viszont, hogy a késői telepeken a kézzel formált darabok kisebb arányban vannak jelen. Ugyanezt a tendenciát figyelhetjük meg a sírokba helyezett edények típusok szerinti megoszlásában is.

III. A telep kerámiaanyagának döntő többsége korongon készült finom kidolgozású edényekből áll. Közös jellemzőjük a szürke, vagy a feketéhez közel álló színárnyalat. A töredékek alapján rekonstruálható edények behúzott (VI. t. 8., 9.) és duzzadt peremű (VI. t. 2., 3., 7., VII. t. 5.) tálak, az ívelten kihajló peremű, közepes nagyságú, tojástestű tárolóedények (VI. t. 4., 5., VIII. t. 3–9., IX. t. 2–4.) és a hordó formájú edények (IX. t. 5.) ugyanúgy általánosan használt típusok a korábbi telepeken is. Sokkal ritkábban fordulnak elő és kizárólag a hunkorra jellemzőek a perem alatt hornyolt, egyenes falú tálak (IV. t. 9.),⁵⁶ többnyire besimitott mintával

⁴⁷ VÖRÖS GABRIELLA 1984. 19.

⁴⁸ Sándorfalva-Eperjes (feldolgozás alatt) és Hódmezővásárhely-Gorzsa (az ásató Horváth Ferenc szíves szóbeli közlése).

⁴⁹ MFM ltsz.: 82.9.439. (147. objektum-kút).

⁵⁰ BÓNA ISTVÁN 1961. 1. kép, 3. kép.

⁵¹ KŐHEGYI MIHÁLY 1971. 276. 5–6. kép.

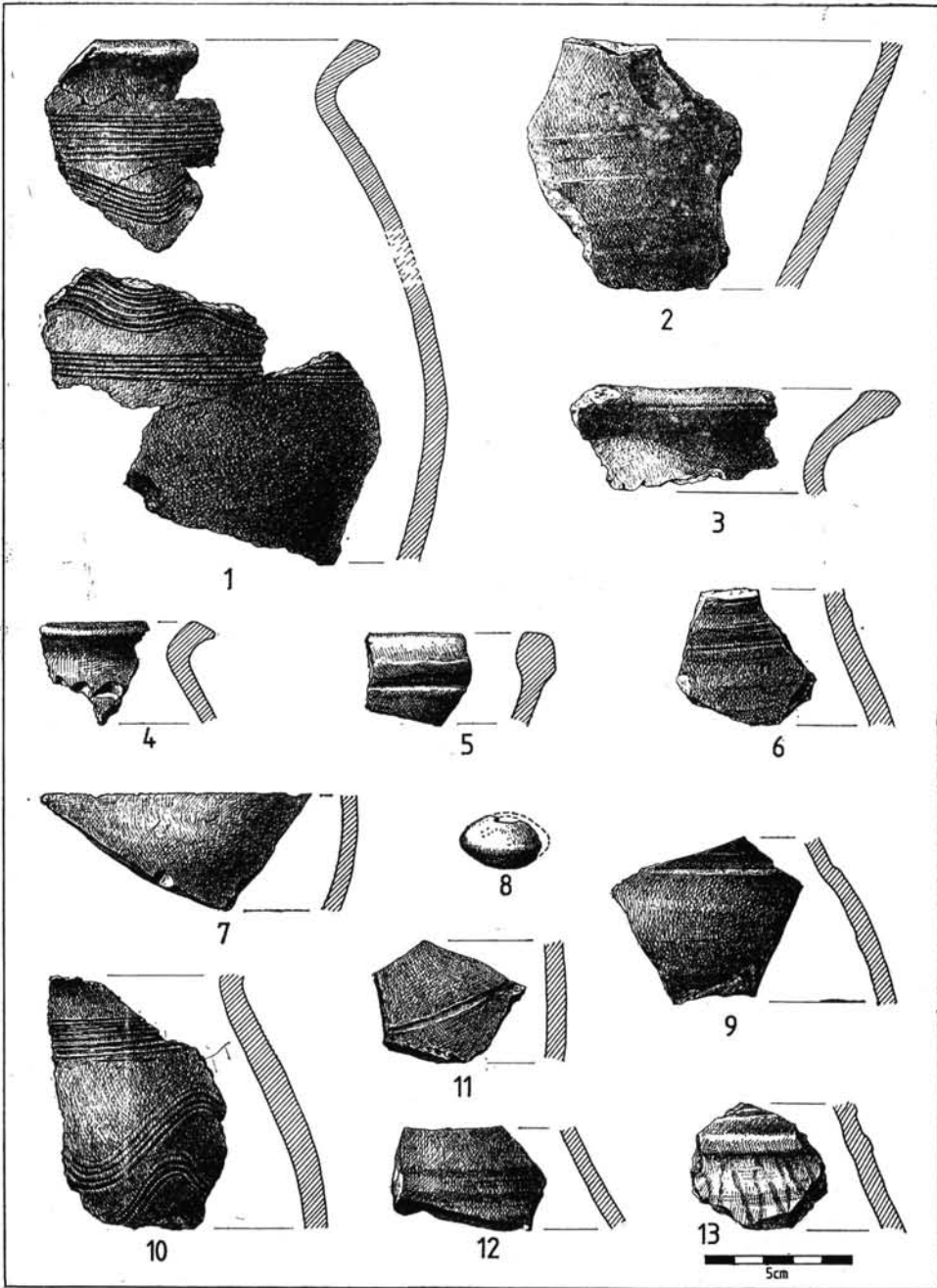
⁵² BÓNA ISTVÁN 1961. 197.

⁵³ KŐHEGYI MIHÁLY 1971. 278.

⁵⁴ Az edény készítésének idejét Soproni Sándor határozta meg. Segítségét ezúton is köszönjük.

⁵⁵ Későrómai mázas kerámia a bagi leletben (H. VADAY ANDREA 1985a. I. t. 1.) és Tiszaföldvár-téglagyáron is előfordult (Uo. 57. jegyzet).

⁵⁶ H. VADAY ANDREA 1980/81. 1. Taf. 1–13. 4. Taf. 1–2.

VII. tábla: 1 = „l” gödör, 2 = „n” gödör, 3–4, 10 = „r” gödör, 5 = „m” gödör, 6–7 = „s” gödör, 8, 12–13 = „h” gödör, 9 = „t” gödör

díszítve (V. t. 1., VI. t. 1.). Az algyői telepről csupán néhány kilométerre került elő a díszítésében is pontosan megegyező legszorosabb párhuzamunkat jelentő táltöredék.⁵⁷ A legszebb példány ugyancsak nagyon közeli (Szőreg), oldalán sárkánymotívum található.⁵⁸ A tálak elterjedésének köre és leletsűrűsége arra enged következtetni, hogy gyártási helyük a Dél-Alföldön, esetleg éppen a mai Szeged környékén lehetett.⁵⁹ A hunkor jellegzetes és igen széles körben elterjedt edénytípusa a párnás nyakú korsó. Az algyői példány igen nagy méretű volt, vállát besímitott háromszögek sora díszítette (V. t. 6., 9.). Mérete és díszítése alapján hasonló lehetett a Vršac-Crvenka edényleletben szereplő, két besímitott díszű, nagy méretű (m.: 36,0 cm, 40,2 cm) korsókhöz.⁶⁰

IV. Téglaszínú vagy barna, gyakran foltosra égett, homokkal, apró kavicsokkal, mészkőtörmelékkel soványított, kézikorongon formált edények, majd kivétel nélkül fazekak. Peremük vízszintesen levágott, vagy visszavágott (IV. t. 1., 8., VII. t. 4.). A fazekak vállát bekarcolt hullámvonalakkal, egyenes vonalkötegekkel (VII. t. 1., 10.), valamint ferdén benyomkodott négyzetes fogakból álló mintasorok variációival díszítették (IV. t. 8., 11.). Előfordul lencse (IV. t. 2.), vagy ékalakú (V. t. 3.), illetve cseppformájú benyomkodott díszítéssor is (IX. t. 1.). Ismereteink szerint párhuzam nélkül áll annak a fazéknak a díszítése, melynek vállát két sekély horony között ferdén besímitott, alig érzékelhető, kannelúraszerű mintasor díszít (VI. t. 6.). Ez a jellegzetes kerámiatípus minden ízében, anyagában díszítésmódjában, mintakincsében, peremképzésében új a korábbi telepeken megismert kerámialeletekhez képest. A 4. század utolsó harmadától a későszarmata telepek gyakori leletei közé tartoznak a lassúkorongon formált, csillámos anyagú, különböző nagyságú főzőfazekak, a hozzájuk tartozó fedők, tálak, bográcsok, szűrők.⁶¹ E kerámia csoport előfordulási helyeit térképre vetítve kitűnik, hogy a legtöbb lelőhely elsősorban a Dél-Alföldön, ezen belül is Csongrád megyében található.⁶² A bagi (Pest megye) leletegyüttesben előforduló főzőfazék töredék kapcsán felvetődik azonban, hogy e kerámiatípus elterjedése sem szűkíthető egyértelműen csak a délvidékre.⁶³ A tisztaeszlári és a tiszaföldvári darabok is azt bizonyítják, hogy elszórtan a közbeeső területen is feltűnik ez a kerámia. A leletsűrűség ebben az esetben valószínűleg a különböző kutatottsági szintet tükrözi.

Az algyői telep anyaga jól beilleszthető a legutóbbi években feltárt kisebb-nagyobb későszarmata települések sorába. A különbségek és a finomabb kronológiai nivellálás azonban csak e települések teljes feldolgozása és összevetése alapján lehetséges. Egyértelmű ugyanis, hogy a szarmatakor harmadik periódusa, amely Párducz Mihály szerint 335 és 570 közé tehető, további finomításokra szorul.⁶⁴ H. Vaday Andrea a későszarmata periódust négy szakaszra tagolja. A hunkori fázis (C) után

⁵⁷ Béres Mária terepbejáráson, Algyő határában talált a mienkkel pontosan megegyező tálperemet. (BÉRES MÁRIA 1983. 35.) 29. lelőhely: Berek út Kert alja.

⁵⁸ SZŐREG-A. MFM ltsz.: 53.319.38. A telep anyagának nagy része közöletlen, ÁCS CSILLA dolgozza fel.

⁵⁹ H. VADAY ANDREA 1980/81. 127—128. A legutóbbi időben közölt bagi lelet kapcsán a Szerző felveti, hogy elképzelhető, hogy a dél-alföldi koncentráció a kutatás hiányosságainak tudható be. H. VADAY ANDREA 1985a. 34.

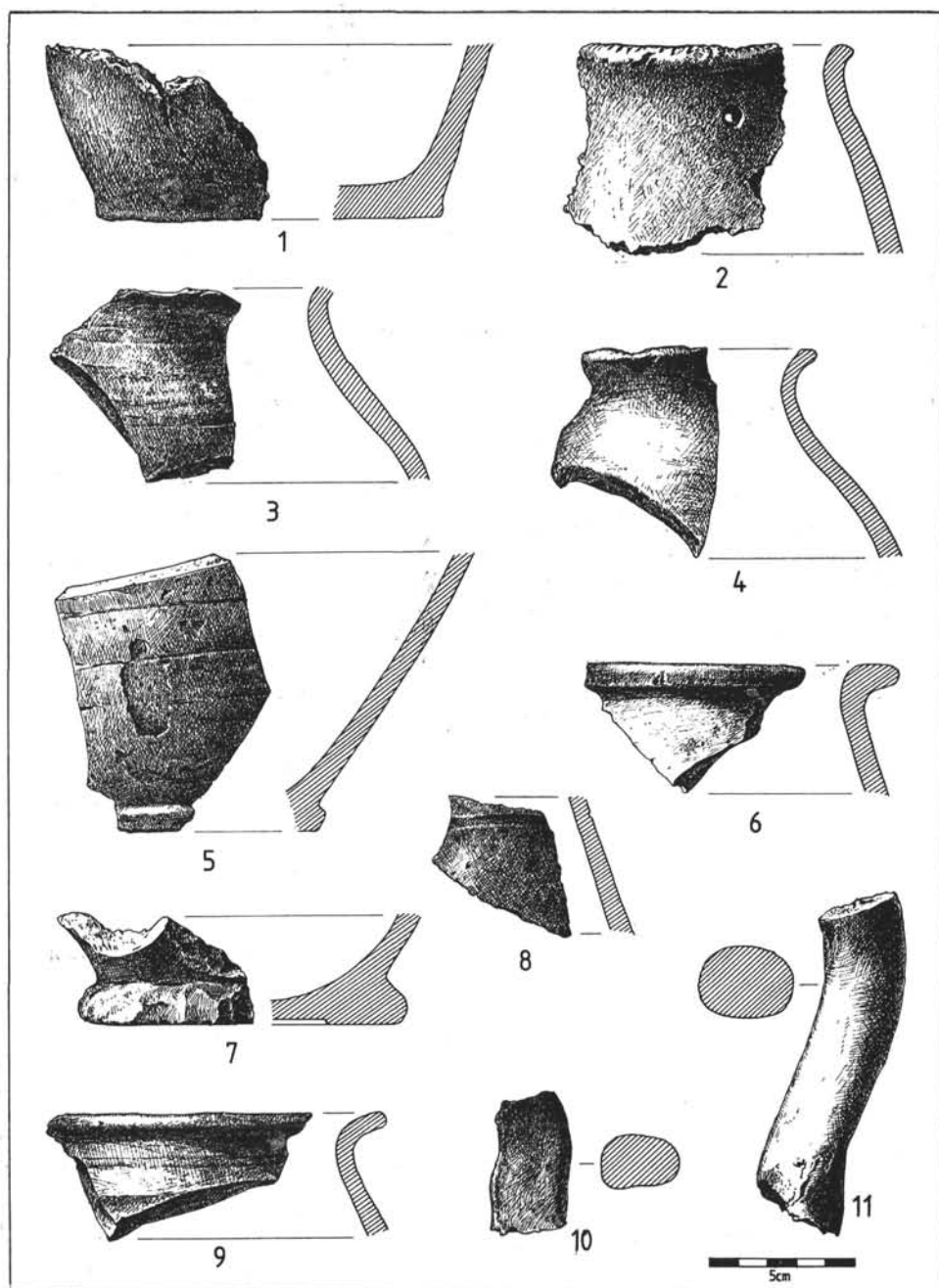
⁶⁰ H. VADAY ANDREA 1985. 8. kép 1—2.

⁶¹ A felsorolt edénytípusok közül az agyagbográcsokkal H. VADAY ANDREA foglalkozott (1980—81a. 31—42.)

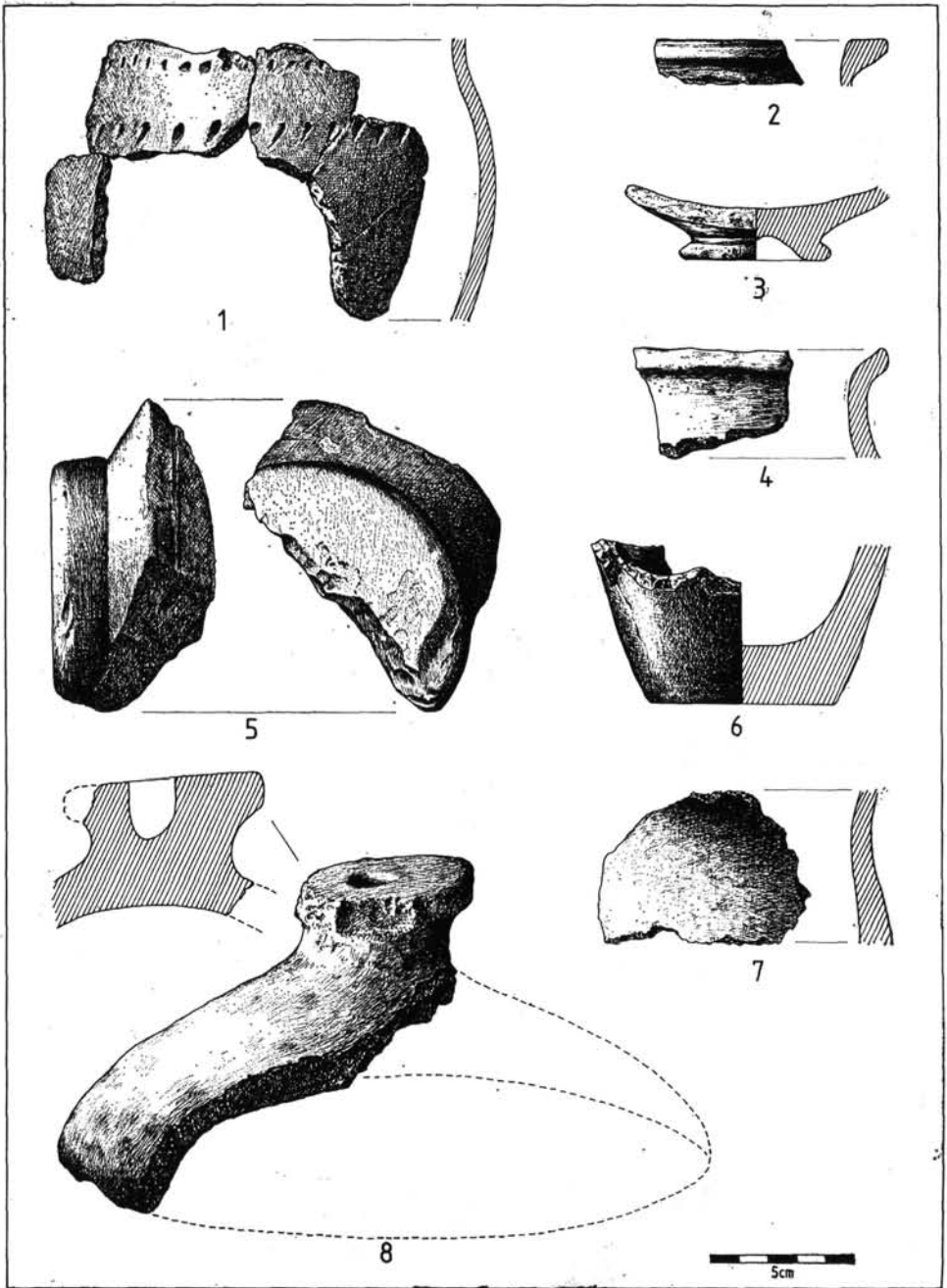
⁶² VÖRÖS GABRIELLA 1987. 17—18.

⁶³ H. VADAY ANDREA 1985. 25. 4. kép 2.

⁶⁴ KÓHEGYI MIHÁLY 1969. 98. 8. jegyzet.

VIII. tábla: „H₁” gödör (ház) 2—7, 9—11 = „H₂” (füstölőverem)

IX. tábla: 1, 5 = „s” gödör, 2—4, 6—8 = „H₂” gödör (füstölőverem)

— aminek vége vagy Attila halálának éve, vagy még inkább a nedaói csata lehet — egy „utolsó fázist” is elkülönít.⁶⁵

Az algyői telep élete a kerámiaanyag alapján (besimított darabok, hunkori típusok, római kerámia), valószínű a hun kor időszakában kezdődött. Földrajzi helyzete alapján feltételezhető, hogy a Duna—Tisza közére szorult, a keleti gótok elleni hadjáratban is megrikult és erejét vesztett szarmata népcsoport egyik települése lehetett. A későszarmata települések viszonylag nagy száma a Tiszától Ny-ra eső területen is azt valószínűsíti, hogy az 5. században a Tiszántúl területéről nagy számú népesség húzódott át a Duna—Tisza közére. A gepida települési tömb területén ugyanis csak elszórt adatokat találunk az algyőihez hasonlatos kultúrájú közösségek hagyatékából.

Függelék

Textil-maradványok vizsgálata

T. KNOTIK MÁRTA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Algyő 69. sír Szarmata, Kürti Béla ásatása 1974.

Az 1. lelet négyzetalakú vastöredékének oxidja teljesen átitatta a töredék felületét (2,5×2 cm) betakaró textíliát, szővése azonban szépen leolvasható. Szövéséhez Z irányú 4 fonalas, egyenlő oldalú sávolykötést alkalmaztak. Z sodratú fonalaiból 14 darab jut egy centiméterbe láncnak és vetüléknek egyaránt. Anyagát nem lehetett meghatározni részben az oxid, másrészt a rárestaurálás miatt, de valószínűleg gyapjú, mint a Szentés Nagyhegy 214 sír (55.22.257 ltsz. Avar, Csallány Gábor ásatása 1932.) szövetéé, mellyel sűrűsége is egyező. Mindkét szövet minősége a ma használatos férfi kabátszövetekhez hasonló.

IRODALOM

Bálint Alajos

1963 Kiskundorozsma-Vöröshomok dülői leletek. MFMÉ Szeged, 91—100.

Bálint Csanád

1970 Jánosszállás-Katonapart. Rég. Füz. 1/23. 44.

1971 Szatymaz-Jánosszállás-Katonapart. Rég. Füz. 1/24. 61.

Béres Mária

1983 Algyő régészeti topográfiája és településtörténete. JATE Szeged (kézirat)

Bóna István

1961 Az újhartyáni germán lovassír. AÉ 88. 192—209.

Csallány Dezső

1970. Beregsurány. Rég. Füz. 1/23. 42.

Csalog Zsolt

1964 Tiszaszőlős-Csontospart. III. Rég. Füz. I/17. 48.

Dinyés István

1975 Az S alakú koporsókapcsok használatáról. Stud. Com, 3. 61—77.

1977 Farmos-Kása dülő. Rég. Füz. 1/30. 30.

1989 Szarmata sírok a templom alatt. (Megjelenés alatt).

Erdélyi István

1968 Ipolytölgyes. Rég. Füz. 1/21. 34.

Fodor László

1974 Tiszanána-Rövid dülő. Rég. Füz. 1/27. 55—56.

⁶⁵ H. VADAY ANDREA 1987a 6—7.

- Horváth Ferenc*
1980 Gorzsa-Czukor major. Rég. Füz. 1/33. 12.
- Istvánovits Eszter*
1989 A Felső-Tiszavidék legkorábbi szarmata teletei. — 2.—3. századi sírok Tiszavasváriból — JAMÉ (megjelenés alatt).
- Kovalovszki Júlia*
1975 Doboz-Hajdúirtás. Rég. Füz. 1/28. 92—93.
1980 Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. Font. Arch. Hung.
- Kőhegyi Mihály*
1969 A Szentés-berekháti későszarmata telep két vasmécse. MFMÉ 1969/1. 97—106.
1971 Hunkori edények Jánosszállásról. MFMÉ 275—280.
- Kürti Béla*
1974 Szeged-Algyő, 258. sz. kútkörzet. Rég. Füz. I. 27. 67.
1975 Algyő, 258. sz. kútkörzet. Rég. Füz. I. 28. 86.
1976 Algyő-258. sz. kútkörzet. Rég. Füz. I. 29. 59.
1977 Algyő-258. kútkörzet. Rég. Füz. I. 30. 38.
1978/79 Honfoglaláskori temető Szeged-Algyőn (Előzetes beszámoló) MFMÉ 323—347.
1980 Sándorfalva-Sövényházi út. Rég. Füz. 1/33. 65.
1987 Az algyői táj népei a magyar honfoglalásig. 77—81. Algyő és népe. Tanulmányok. Szeged.
- László Gyula*
1971 Felgyő. Rég. Füz. 1/24. 7.
- Madaras László*
1978 Tiszapüspöki-Kenderáztató földek. Rég. Füz. 1/31. 67.
- Maráz Borbála*
1972 Mezőberény-Belentai út 31. Rég. Füz. 1/25. 16.
- Nagy Katalin*
1965 Maroslele-Téglaház. Rég. Füz. 1/18. 32.
- M. Nepper Ibolya*
1981 Császárkori szarmata telep Biharkeresztes Ártánd Kísfarkasdombon. DMÉ 1—52.
1982 Császárkori szarmata telep Biharkeresztes Ártánd Nagyfarkasdombon. DMÉ LXIII. 101—249.
- Olasz Ernő*
1961 Kardoskút-Kossuth tsz. Rég. Füz. 1/14. 44.
1962 Kardoskút-Kossuth tsz téglavetője. Rég. Füz. I. 15. 42.
- Párducz Mihály*
1937 A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye. II—V. Dolg. 13. 120—181.
1937a Újabb jazig leletek Hódmezővásárhely határában. Dolg. 13. 78—88.
1938 Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen, a Solt Paléban. Dolg. 14. 90—123.
1945 Deszk-újmajori szarmata kori temető. FA V. 74—94.
1949 Népvándorláskori ház Mohácson. AÉ. 76. 85—90.
1950 A szarmata kori emlékei Magyarországon III. AH XXX.
1951 Szarmata leletek Klárafalváról. AÉ. 78. 24—25.
1952 Adatok a magyarországi szarmaták társadalomtörténetéhez. AÉ. 79. 39—45.
1959 Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. AAH IX.
1969 Kardoskút. Rég. Füz. 1/22. 12.
- Párducz Mihály—Korek József*
1946—48 Germán befolyás a Maros—Tisza—Körösszög későszarmata emlékéanyagában. AÉ. 7—9. 291—311.
1959 Ein Siedlung aus der Kaiserseit in Ózd. AAH X (1959) 159—194.
- Salamon Ágnes*
1965 Zalkod-Jakab domb. Rég. Füz. 1/19. 34.
- G. Szénászkó Júlia*
1972 Csongrád-Saroktanya. Rég. Füz. 1/25. 6.
1973 Csongrád-Vidre sziget. Rég. Füz. 1/26. 7—8.
- Szöke Béla Miklós*
1980 Gyoma-Ózed. Rég. Füz. 1/33. 54—55.
- Tettamanti Sarolta*
1974 Vác-Kavicsbánya. Rég. Füz. 1/27. 61—62.
- H. Tóth Elvira*
1965 Szabadszállás-Józan. Rég. Füz. 1/18. 19.
1968 Kunszállás-Fülöpjakab. Rég. Füz. 1/21. 41.
1979 Kunszállás-Fülöpjakab. Rég. Füz. 1/32. 71.

H. Vaday Andrea

- 1974 Tiszafüred-Nagykenderföldek. Rég. Füz. 1/27. 55.
1980 Tiszaföldvár-Téglagyár. Rég. Füz. 1/33. 56—57.
1980/81 Bemerkungen zur Frage der eingeläuteten Keramik mit figuraler Verzierung. Mitt. Arch. Hung. 10/11. 121—130. 385—392.
1980—81a Késő szarmata agyagbográcok az Alföldön. MFMÉ 31—42.
1981 Tiszaföldvár-Téglagyár. Rég. Füz. 1/34. 50.
1985 Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján Újtelep. AAH 37. 345—390.
1985a A bagilelet. Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. AÉ 112. 25—36.
1987 A Közép-Tiszavidék a római korban. Kandidátusi értekezés. ELTE Bp. kézirat.
1987a A Közép-Tiszavidék a római korban. Kandidátusi értekezés tézisei. ELTE Bp. kézirat. 1—8.

H. Vaday Andrea—Szőke Béla Miklós

- 1983 Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. Com. Arch. Hung. 79—132.

Vargha László

- 1959 Untersuchung der Gebäude der Kaiserzeitlichen Wohnsiedlung von Ózd. AAH X. 195—207.

K. Végh Katalin

- 1967 Szirmabesenyő. Rég. Füz. 1/20. 50.

Vörös Gabriella

- 1981 A Szeged-Csongrádi úti temető szarmata sírjai. Szakdolgozat, JATE Szeged, kézirat.
1982—83/1 Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. MFMÉ 129—172.
1983 Kései szarmaták, korai germánok tárgyi hagyatéka. Szeged története I. 134—145.
1984 Későszarmata-hunkori telep feltárása Nagymágocs-Paptanyán. Muz. Kut. Cson. 18—22.
1986 Hunkori leletek a szeged-szöregi homokbányából. MFMÉ 15—30.
1988 Késő szarmata edénylelet Kiskundorozsma-Kistemplomtanya lelőhelyről. MFMÉ 11—23.
1988/a Egy V. századi szarmata település nyomai Csongrád-Kettőshalom, Bárdos tanya lelőhelyről. (Előtanulmány a várostörténet monográfiájához. Mozaikok Csongrád város történetéből. Sajtó alatt.

**Friedhof aus dem 3. und 4. Jh.
und Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Szeged-Algyő**

Kőhegyi, Mihály—Vörös, Gabriella

Zwischen 1973—1976 während der Fundsachenrettung an der Grenze von Algyő sind ein Friedhof aus der Sarmatenzeit und ein Siedlungsteil zum Vorschein gekommen.

Die Ausgrabung des aus 9 Gräbern bestehenden Friedhofteils (s. B. 2) befinden sich im grossen und ganzen in einer Gruppe, 2 Grabreihen bildend. Die Lage des Grabes No. 76 ist beachtenswert, weil die hier aus dem Grab freigelegte alte Frau von den anderen Begräbnisstätten 45 m entfernt und zusammengekauert beerdigt wurde. Es ist uns gelungen zwei Särge zu finden. Im ersten Fall sind auch die Grössen des aus einem Baumstamm ausgehöhlten Sarges (Sarg 2, Bild 4) identifiziert. In 6 Gräbern haben wir Gefässe als Beilage um die Beine gefunden. Die meisten Schlussfolgerungen waren aus dem Schmuckmaterial der Gräber zu ziehen. Fast in jedem männlichen und weiblichen Grab ist die den Halsausschnitt zusammenhaltende Fibel zu finden (I. T. 7./II. T. 1., III. T. 8). In machen Gräbern ist es uns mit der genauen Dokumentierung der Perlenstickerei gelungen, auch die Art der Kleidung zu rekonstruieren. Mit Vorliebe wurden die Ärmel, der untere Saum der Kleidung, und der Halsausschnitt bestickt. Im Grab No. 81 konnten wir das Sticken eines Rockes (s. B. 14), und im Hockengrab No. 76 den unteren Teil eines engen Hosenbeins dokumentieren. Die Perlen wurden übereinander in engen Reihen angenäht, in einer Reihe befanden sich immer gleichfarbige Perlen. Die Farbe der Perlen wechselte reihenweise. Da die Breite der Perlenstickerei mit einem von den anderen abweichenden Perlenvariationstyp geschlossen wurde, konnten wir im Falle der Hose die unterste Reihe und dadurch ihre Weite genau bestimmen. (s. B. 12) Bei der Datierung des Friedhofteils stellen die Fibeln die wichtigsten Fundstücke dar. Auch die anderen Fundsachen bestätigen die Vermutung unterstücken die Behauptung, dass der Friedhof im 3. Jh. benutzt wurde.

Auf dem ausgegrabenen Gebiet sind 23 Objekte aus der Sarmatenzeit freigelegt worden, darunter sind 19 Gruben, ein Haus, sowie eine aus drei Teilen bestehende Rauchkammer Die Gruben mussten wegen ihrer unregelmässigen Gestalt, und ungleichförmigen Ausbildung ausnahmslos als Lehmfundorte dienen. Das Haus hatte eine Grundfläche von 340×360 cm, dessen Grund in

die Erde vertieft wurde. Auf die Dachkonstruktion haben wir keinerlei Hinweise gefunden, ebensowenig gab es einen Ofen oder eine Feuerstätte im Haus. (s. B. 27). Die Rauchkommer zählt zur ersten ausgegrabenen authentischen Spur der Speisekonservierung aus der Sarmantenzeit der Tiefebene. Von der Feuerstätte wurde der Rauch durch einen langen Rauchabzug bis zur regelmässig geformten grossen Rauchgrube geführt. Eine Feuerstätte von grossem Ausmass war an einer Seite der Arbeitsgrube ausgebildet, in der auch die Öffnung eines Freiofens lag. (s. B. 28. a—b). Die aus dieser Siedlung freigelegten Fundsachen gehören ohne Ausnahme dem Kreis der Keramik an. Zur Gruppe I. gehört die römische Importkeramik, die in unserer Siedlung von einem einhenkeligen, grün glasierten Krug vertreten ist (s. B. 24). In die Gruppe II. haben wir die handgeformten, grob ausgestatteten Töpfe eingeordnet. Der grösste Teil des Keramikmaterials gehört dem grauen, auf Drehscheiben geformten Typ (Gruppe III.) an. Wir haben darunter auch einige besonders fein ausgestattete Gefässcherben aus der Hunnenzeit (IV. T. 9., V. T. 1., VI. T. 1.) gefunden. Die glimmerigen, auf Töpferscheibe geformten Kochtöpfe erscheinen in den spätsarmatischen Siedlungen am Ende des 4. Jh-s (IV. T. 1., 8., VII. T. 1., 10.) (Gruppe IV.).

Aufgrund der Zusammensetzung und der Charakteristika des Fundmaterials, der geographischen Lage der Siedlung und des uns zur Verfügung stehenden knappen Quellenmaterials halten wir den Fundort für eine Siedlung aus der Hunnenzeit, die in der Periode zwischen dem Ende des 4. Jh-s und der Mitte des 5. Jh-s existiert hat.

Előzetes jelentés egy szarmata telep talajszondázási vizsgálatáról (Örménykút 52.)

VARGA ANDRÁS

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Bevezető

A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete ún. alföldi mikroregionális vizsgálata és kutatása során tervbe vette Örménykút 52. lelőhelyének feltárását. Előzetes terepbejárás munkák során megállapítottuk, hogy itt egy késő szarmata-hunkori, kis kiterjedésű telep fekszik, melyet a felszíni nyomok alapján bolygatatlannak és teljes egészében feltárhatónak ítéltünk meg.

1986-ban, majd anyagi lehetőségeink függvényében 1987-ben a telep kiterjedését fúrásokkal határoztuk meg, de már 1986-ban, részben a fúrásokkal egy időben megkezdtük a telepfeltárást is. Csak 1989-ben került sor archeomágneses felmérésekre, melyeket az ELTE Geofizikai Tanszékének munkatársai és diákjai végeztek el. Ennek a méréssornak, azaz a totális mágneses tér reziduális értékeinek tónustérképen való részletes elemzése később kerül publikálásra, összevetve az alábbiakban előzetesen jelzett fúrási vizsgálatokkal, illetve a régészeti feltárások eredményeivel kiegészítve, megerősítve vagy részben cáfolva. Gyakorlati kutatásaink jelenlegi anyagi feltételei mellett igen nagy a jelentősége annak, hogy különféle előzetes vizsgálatok alapján tervezhetővé, ütemezhetővé válik egy feltárás, kiemelhetők azok a pontok, területek, ahol előzetes felmérések alapján a vizsgált település jellegzetes és tipikus csomópontjai helyezkednek el, s teljes feltárás hiányában ezek dominánsan jeleznék akár szonda-feltárásokkal a település egészét. Tervezett összehasonlító publikációnknak itt nem szeretnénk elébe vágni, így csak röviden jelezzük, hogy az eddigi szondaásatásból megállapítható, hogy a felszíni nyomok alapján késő szarmata-hunkori majorság területén a honfoglaláskorban egy temető húzódott végig, s egy helyen késő középkori beásás is dokumentáltunk, azaz más korszak szempontjából is bővültek ismereteink az előzetes felmérésekhez képest.

A talajszondázási vizsgálatokkal elsősorban a telep kiterjedésére, másodsorban a bolygatottságra, azaz a kultúrszintek strukturális összetételére akartunk választ kapni. Miután fúrásponthoz interpolált metszeteket adnak, ezt össze kell vetnünk a mágneses-tér vizsgálatokkal, majd az ott jelentkező mérési anomáliákat a régészeti feltárás során gyakorlatban is értelmeznünk, magyaráznunk és elemeznünk kell. Amennyiben a feltárás igazolja a különféle előzetes felmérések adatait, egyéb lelőhelyeken is kívánatosá válik az ilyenfajta komplex kutatás. Igen ritka esetben lehetséges csak teljes feltárást végezni, vagy legalább is jelentős részét feltárni egy-egy településnek, így különösképpen nem kell hangsúlyozni a szondákkal kontrollált telepkutatás lehetőségét, fontosságát.¹

¹ Ezúton mondok köszönetet H. VADAY ANDREÁNAK (MTA Régészeti Intézet), Örménykút 52. lelőhely ásatójának, aki e cikk bevezetőjét írta, s a továbbiakban is hasznos tanácsaival segített.

A talajszondázás mint módszer leírása

A talajszondázással — fúrással — a következő kérdésekre vártunk feleletet:

- mekkora a telep kiterjedése
- milyen vastag a kultúrréteg
- a telepen belüli objektumok meghatározhatósága
- optimális ásatási szelvények helyeinek kijelölése
- környezet-rekonstrukciós adatok.

Ezeknek a feladatoknak csak akkor tudunk eleget tenni, ha biztosított a fúrás néhány technikai feltétele. Leglényegesebbnek a talajminták keveredés nélküli felszínre hozását tartom. Jelentősen csökkentené a fúrások alapján megszerkesztett rétegszelvények pontosságát, ha az egyes — akár csak néhány cm vastagságú — rétegek eredeti helyzetét nem tudnánk pontosan meghatározni. A berendezés fordulatszámának és a spirálfúró menetemelkedésének kialakítása lehetővé teszi a fenti feltételek kielégítését. A percnkénti cca. 45 fordulat és a 40 cm átmérőjű fúró 40 mm-es menetemelkedése mellett az egy lépésben száz centiméteres hosszban felszínre hozott minta hűen tükrözi a rétegek valós elhelyezkedését. A motoros lehajtással rövid idő alatt nagyobb mennyiségű szondázást tudunk elvégezni.

A szondázás előkészítése

A terület részletes geodéziai felmérését követően a szondázási hálózat kitűzésére kerül sor. Telep előkutatása esetén a lelőhelyet egy háló sarokpontjaiban fúrjuk meg. Az oldalak hosszára tapasztalati úton az 5—10 m adódott a legmegfelelőbbnek, természetesen a helyi sajátosságok figyelembevételével ez sűrűsíthető. Az eddigiiek alapján az 1 m-es távolság jelenti a határt. Ennél sűrűbben nem érdemes fúrni, mert a kapott újabb információk minősége már nincs arányban a ráfordított munka mennyiségével.

A pontok kitűzését több lépésben végzem. Örménykút 52 esetében az alapot 50×50 m-es négyzetek rögzítése jelentette. Az így lefedett terület 57 500 m² volt. Fontos, hogy a rendszert a későbbi, akár évek múlva történő, pontos rekonstruálhatóság miatt a környezetéhez viszonyítva rögzítsük. Ez történhet fixpontok — betonkövek — telepítésével, illetve hosszabb időn keresztül meglévő tereptárgyakhoz — tanya, út, vasút — történő bekötéssel. Mivel lelőhelyeink döntő hányada mezőgazdaságilag művelés alatt lévő területen fekszik, indokolt mindkét módszer alkalmazása. A teljes szondázás tükrében 1625 m²-en 5×5 m-es, 15 000 m²-en 10×10 m-es, 36 000 m²-es 25×25 m-es hálót tűztünk ki. (1. ábra) Néhány területen 5 m-nél kisebb sűrűsítésre is sor került.

A szondázás kivitelezése

A geodéziai munkákat követően sorra kerülhet a fúrások elvégzése, amely két fő mozzanatra bontható:

- a fúrás, mintavétel elvégzése
- a minták helyszíni értékelése.

A fúrás leglényegesebb technikai részét már a minták zavartalanságának biztosításakor említettem, ezzel most bővebben nem foglalkozom.

Ahhoz, hogy hiteles képet nyerjünk a lelőhely régészeti értékelhető rétegtani

szerkezetéről, a helyszíni minősítésnek döntő szerepe van. Mivel a fúrás szakaszosan (100 cm-es mélységenként) történik, minden 1 m hosszúságú kiemelt mintát erre a célra készített rekeszes ládába helyezünk. Egy pont fúrásának befejezésekor így a teljes rétegsort tudjuk minősíteni, értékelni.

A meghatározás két szempont szerint történik:

1. Talajtani szempontból anyagára, szerkezetére nézve,
2. a rétegben található „mikronyomok” (hamu, faszén, patics, csont) alapján.

A rétegek határait cm-es pontossággal mérjük és a jellemző tulajdonságaikkal jegyzőkönyvben rögzítjük.

Az Örménykút 52. lelőhelyen először II, VII, XII, XVII mezők K-i határvonalán végeztünk fúrásokat, majd a XVIII, XIX, XX mező D-i oldala következett. Az első vonal, amely egyben a kiemelkedés tengelye, É—D-i tájolású metszetet adott a telepről.

A következő munkafázisban a területről általánosan képet adó 25 m-es hálózat pontjait fúrtuk meg.

A felszínre hozott talajminták alapján az alább felsorolt rétegeket különböztettük meg:

1. *fedőréteg*: a talajtakaró legfelső humuszos rétege. Vastagsága változó, átlagosan 0,8-tól 1 m-ig. Itt a bolygatás (pl. mezőgazdasági művelés) miatt régészeti objektumokhoz szorosan köthető talajréteget nem lehet megkülönböztetni, de erre közvetetten utaló információk innen is nyerhetők. (pl. a rendszeresen szántott területen is a felszínközeli objektumok következtében a talaj elszíneződését tapasztaljuk.)
2. *átmeneti réteg*: jellemzője a fedőréteg és az altalaj közötti harmonikus átmenet. A humusztartalom folyamatos csökkenése mellett az altalaj tulajdonságai válnak dominánssá. Az átmeneti réteg nem azonos a régészetileg szubhumusznak nevezett réteggel. Megfigyeléseim szerint területünkön döntően ebbe a rétegbe ágyazódva található a telepjelenségek. Könnyen, nagy biztonsággal kimutatható rész.
3. *bolygatott, de mikronyomokat alig vagy nem tartalmazó réteg*: szerkezete alapján megkülönböztethető, tömörsége eltérő a területen található természetes településű rétegektől. Szín szerint nem lehet meghatározni, mivel az átdolgozottság mértékétől függően a homogén színhatástól az erekben, foltokban jól elkülöníthető alapszínekig folyamatosan változhat.
4. *hamuval érezett agyag*: különböző vastagságú hamuerekre települt agyag ritmikus változásával alakult ki. Könnyen elkülöníthető réteg, jellemzője a világos szürke érezettség.
5. *agyagos hamu*: az előző réteg tükörképe, döntően hamut tartalmaz.
6. *szürke humuszos agyag*; az emberi tevékenység folyamán a fedőréteg anyaga mélyebb térszintre került. Eredeti szerkezetét túlnyomórészt megőrizte. Egyértelműen elkülöníthető. A réteg szondázással homogénnek bizonyult. Az ásás folyamán a részletesebb megfigyelések alapján a réteg finomítására nyílik lehetőség.
7. *hamu égett agyagrögökkel*: a lelőhelyen ritkán előforduló réteg. Hamuba ágyazott paticsmorzsák. Rossz megtartású, laza szerkezetű réteg.
8. *kevert talaj, egyenletes eloszlásban mikronyomokkal*: a harmadik réteg tulajdonságaival közel azonos, a különbség abban mutatkozik, hogy itt homogén eloszlásban — hintésben — faszén, patics, hamu rögöket tartalmaz.

9. *kevert talaj, jelentős hamu-feldúsulással*: a réteg jellemzője az egyenletes eloszlásban jelentkező hamutartalom. Szerkezete laza, jól elkülöníthető. Színére a világos szürke jellemző.
10. *kevert talaj, patics rögökkel*: égetett agyag rögöcskéikkel egyenletes eloszlásban hintett átdolgozott homogén réteg.
11. *faszenes agyag*: faszenet apró darabkákból tartalmaznak a feltárt rétegek, egyéb mikronyomok kíséretében.
12. *szürke és sárga agyagkeverék*: a réteg alkotóelemei a fedőrétegből és a steril agyagból tevődnek össze. Megtartották önálló tulajdonságaikat. Az átdolgozás mértéke nem érte el a homogenizálódás szintjét.
13. *steril természetes altalaj*: területünkön ez a réteg kötött tömör agyag. Teljes biztonsággal felismerhető, szondázásunk minden esetben ennek a rétegnek harántolásával zárult.
14. *sárga iszap*: ezt a réteget csak néhány esetben találtuk meg. Eredeti előfordulása feltehetőleg a sárga steril agyag alatt található meg.

A 10 m-es sűrítést a VII, VIII, XII, XIII, II, VI mezőknél végeztem el. A rétegsor alapján pozitív fúrások környezetében ennél kisebb távolságú pontokat is szondáztunk. Az I. és „A” mezőt kontrollként fúrtuk meg 5×5 m-es hálóban. Az „A” mezőben végzett 44 fúrás negatívnak bizonyult régészeti szempontból. Az I. mező DK-i sarkában még tapasztaltunk telepjelenségeket, de ÉNY-i irányba haladva ezek megszűntek.

A szondázás értékelése

A terepen végzett fúrások eredményeként a pontokban talált rétegsorokból alkalmas módon horizontális és vertikális metszetek szerkeszthetők. A fúrásokból egy pontra jellemző konkrét rétegsort ismerünk meg. Elméleti úton a szomszédos fúrási pontok közti területre kivetítve (vonal- ill. felületmenti metszetekkel) ábrázoljuk a rétegződést: ezzel a módszerrel nagy valószínűséggel reprezentáljuk a valós talajszerkezetet. A vertikális metszetrajzok többféle felbontással készülhetnek. Az áttekinthető metszeteken a kultúrrétegeket homogénnek tekintjük és mellette csak a három természetes telepítésű (fedő-, átmeneti és altalaj) részt ábrázoljuk. (2—3. ábra) Részletrajzokon a teljes feltárt rétegsort ábrázoljuk. (4—6. ábra) A fúrási pontok hálós rendszerű kijelölése esetén lehetőség nyílik különböző mélységszintek horizontális metszetének megszerkesztésére is. Örménykút 52. lelőhelyen ezt a VII. mezőn végeztem el. A kiemelt terület tekinthető a telep centrumának: több objektumot is találtunk, melyek kiterjedését pontsűrítéssel igyekeztünk meghatározni. Az objektumok konkrét felismerése a szondázási eredmények alapján csak hozzávetőlegesen lehetséges. Amennyiben ásatás során olyan rétegsorok kerülnek feltárára, melyek etalonként használhatók, a meghatározás nagy mértékben pontosítható. 57 db fúrás figyelembevételével hat mélységszinten szerkesztettem meg a különböző rétegek horizontális elhelyezkedését. (7—11. ábra) A horizontális és vertikális rekonstrukciók segítségével a telepjelenségek térbeli elhelyezkedésére kapunk irányadó információkat.

Összefoglalás

Az elvégzett szondázásokkal meghatározhattuk a telep határait, közvetett információkat nyertünk a területen elhelyezkedő, fúrással felismerhető objektumokról. Örménykút 52. lelőhelyen lehetőség nyílik a közvetett és tényleges feltárás eredményeinek pontos összevetésére. Az már most is nyilvánvaló, hogy a fúrással kapott információk alapján nagyobb biztonsággal nyithatók ásatási szelvények ott, ahol a telepjelenségek koncentrálnak. Mivel ritkán lehetséges egy lelőhely teljes feltárása, a fúrás és a különböző fizikai vizsgálatok együttes alkalmazásával olyan rekonstruált képet kaphatunk a lelőhelyről, melyet az ásatás során kontrollálhatunk, és további immár pontos adatokkal egészíthetünk ki. A terület tágabb rétegtani feltérképezése hasznos segítséget nyújt a kor természetföldrajzi sajátosságainak megismeréséhez is. A fúrási mintákból célvizsgálatokkal flórára, faunára, vízrajzra vonatkozó adatok is nyerhetők, azaz a talajszondázás egy komplex kutatás további adathalmazát adhatja.

Einleitender Bericht über die Untersuchung der Bodensondierung in einer sarmatischen Siedlung (Örménykút 52)

Varga, András

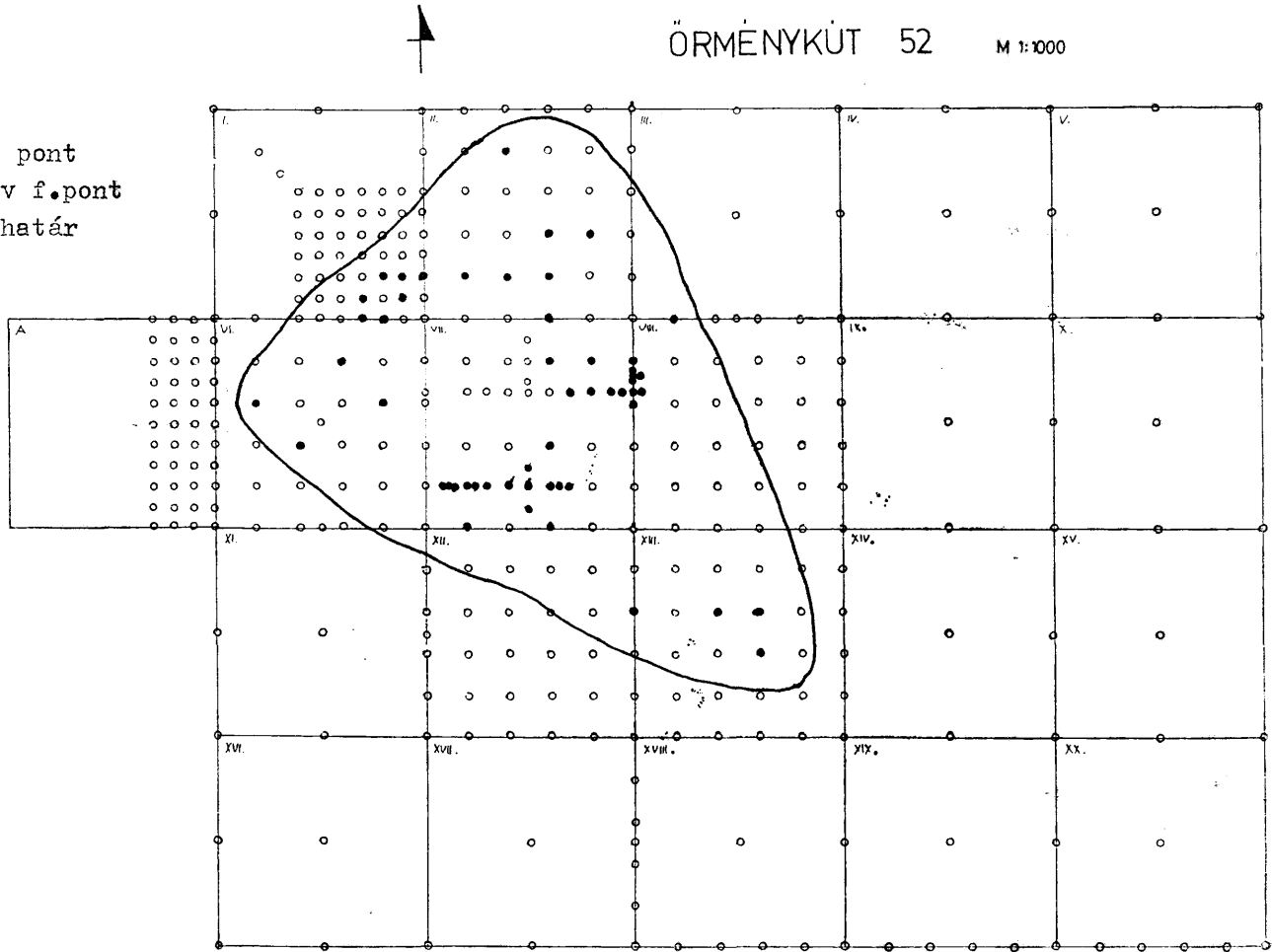
In diesem Aufsatz fasst der Autor das Ziel und das Wesen der Bodensondierung als Untersuchungsmethode, die der archäologischen Freilegung vorangeht, und die die Art bzw. die Verbreitung des Fundortes, die Dicke der Schichtenreihe, die umgebungsrekonstruktionellen Untersuchungen betrifft, zum ersten Male zusammen. Die Darlegung der Methode geschieht aufgrund der Untersuchungen in der Siedlung von Örménykút 52 aus der Spätsarmaten-Hunnenzeit.

Nach der technischen Beschreibung der Bodensondierung zählt der Verfasser die Schichten, die für den konkreten Fundort charakteristisch sind, auf, und stellt die Schnittskizzen, die mit deren Anwendung zu konstruieren sind, vor. Bei der Schichtenbeschreibung vermischt er die bodenkundlichen Merkmale mit den archäologischen Erscheinungen, wodurch es möglich sein wird, die archäologischen Objekte zu identifizieren und zu rekonstruieren.

Mit der kollektiven Anwendung von Bodensondierung und verschiedenen physikalischen Untersuchungen ist ein solches vorhergehendes Bild von dem untersuchten Gebiet zu bekommen, welches während der Ausgrabung kontrolliert und ergänzt werden kann.

Die Anwendung der Methode leistet ausserhalb des kartographischen Aufnehmens beim Kennenlernen der naturgeographischen Eigenschaften der weiteren Umgebung Hilfe, weil mit den Zieluntersuchungen aus den Bohrmustern eine komplexe Angabenbasis betreffs der Flora, der Fauna und der Hydrographie zu entwickeln ist.

- fúrési pont
- pozitív f.pont
- telep határ

1. ábra. Örménykút 52. lelőhely fúrési pontkiosztása, pozitív szondázások jelölése, a telep kiterjedése.

ÖRMÉNYKÜT 52

I. mező

fedő réteg

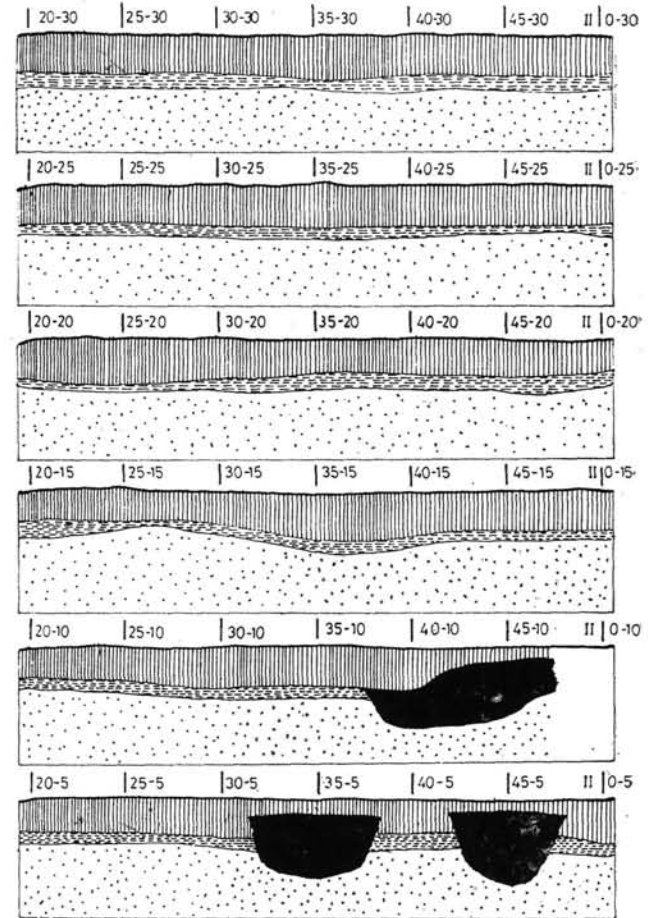
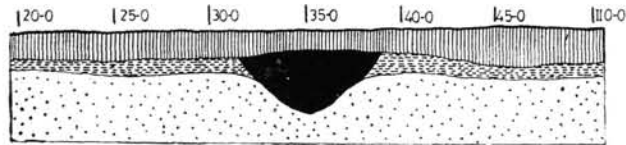
átmeneti réteg

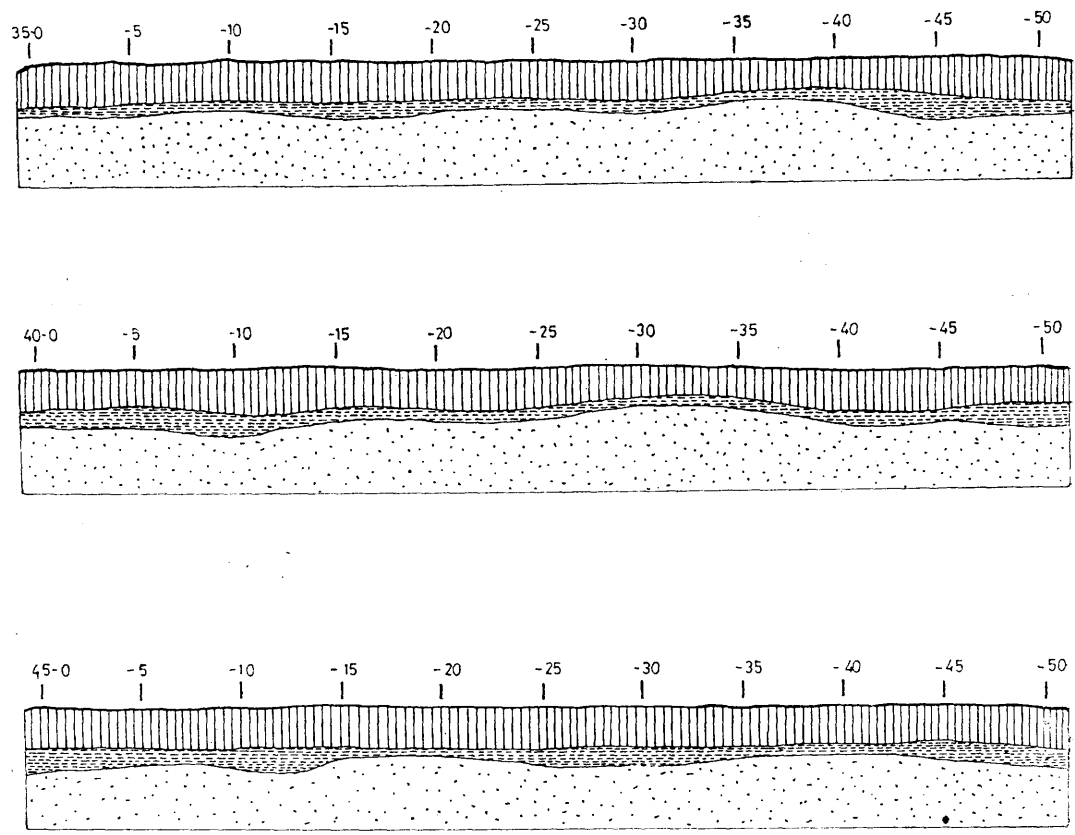
aljtalaj

kultur réteg

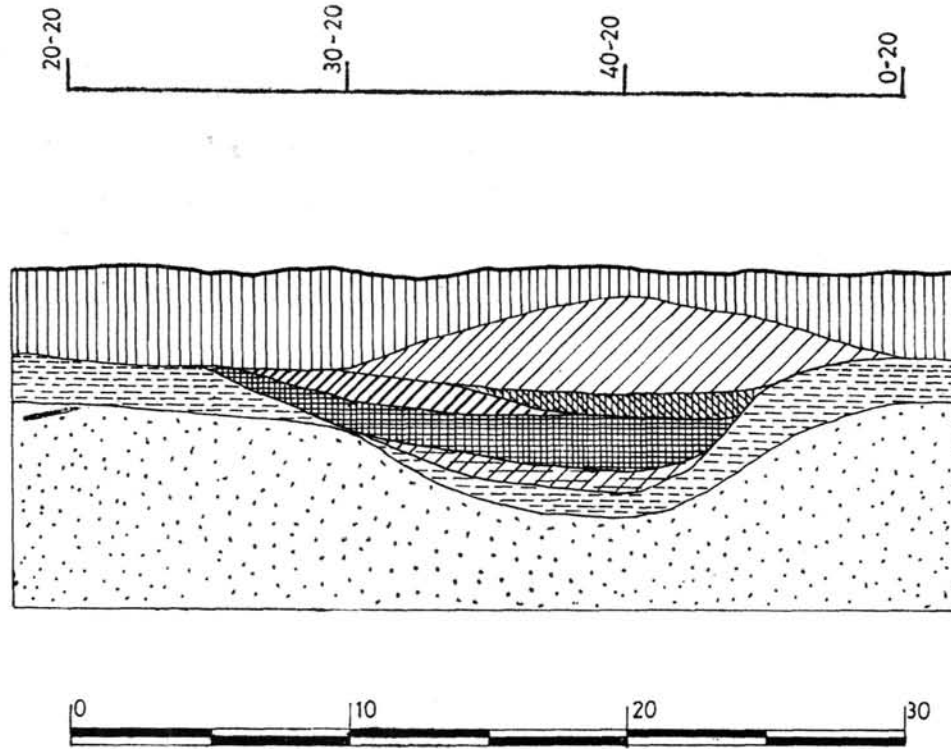
2. ábra. I. mező áttekintő metszete

ÖRMÉNYKUT 52 , A mező

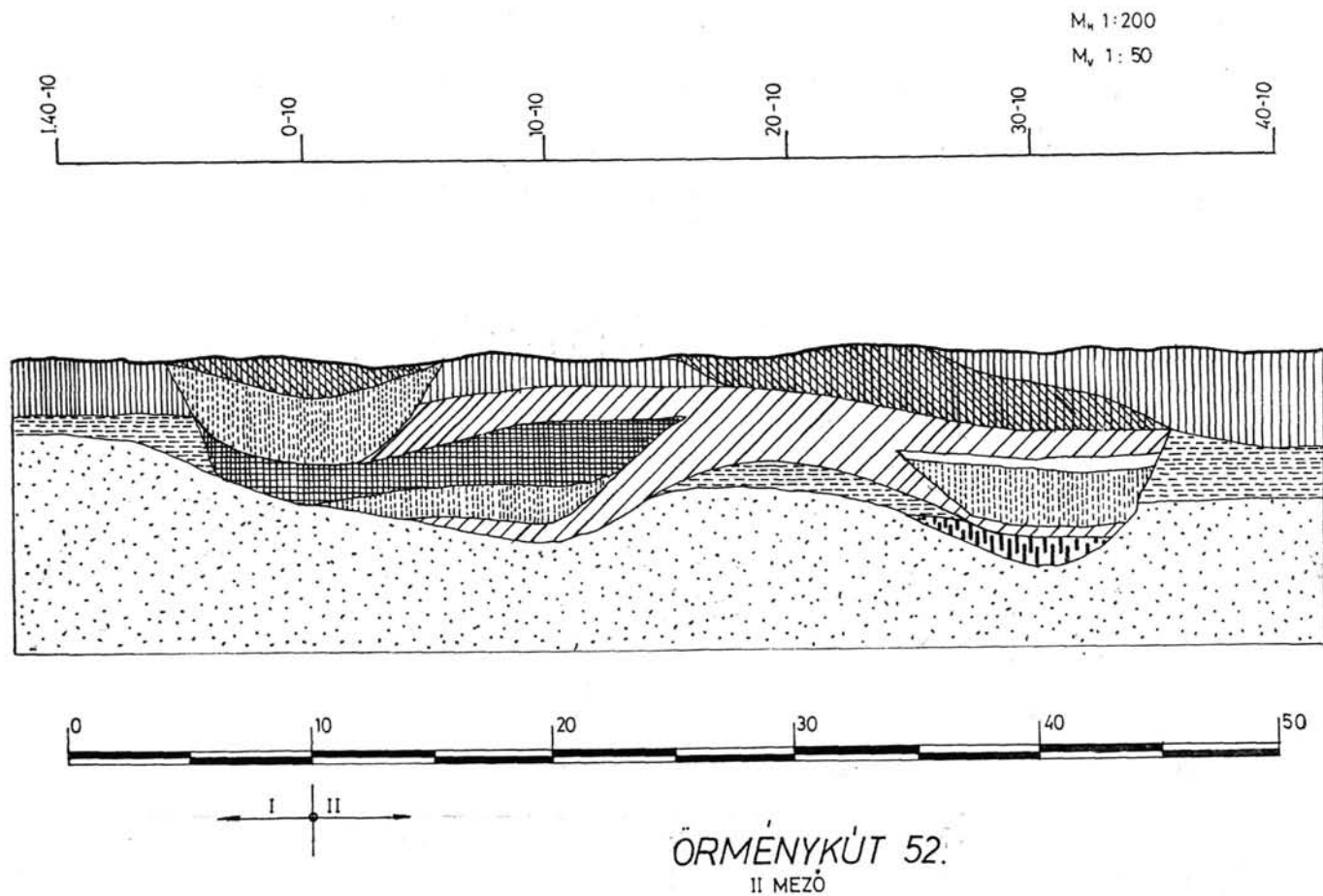
3. ábra. A. mező áttekintő metszete

M_H 1 : 200
 M_V 1 : 50

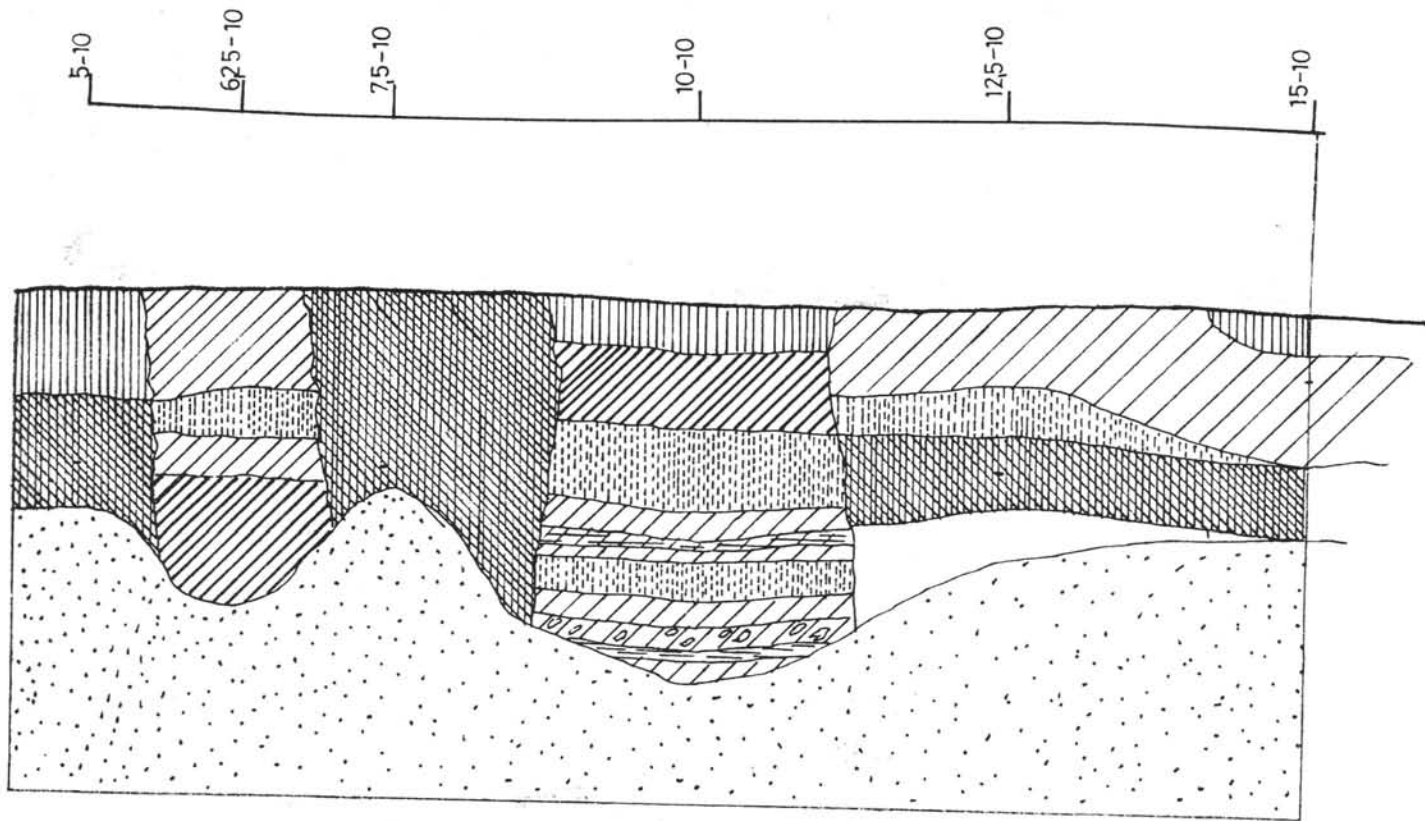

ÖRMÉNYKÚT 52. II. MEZŐ

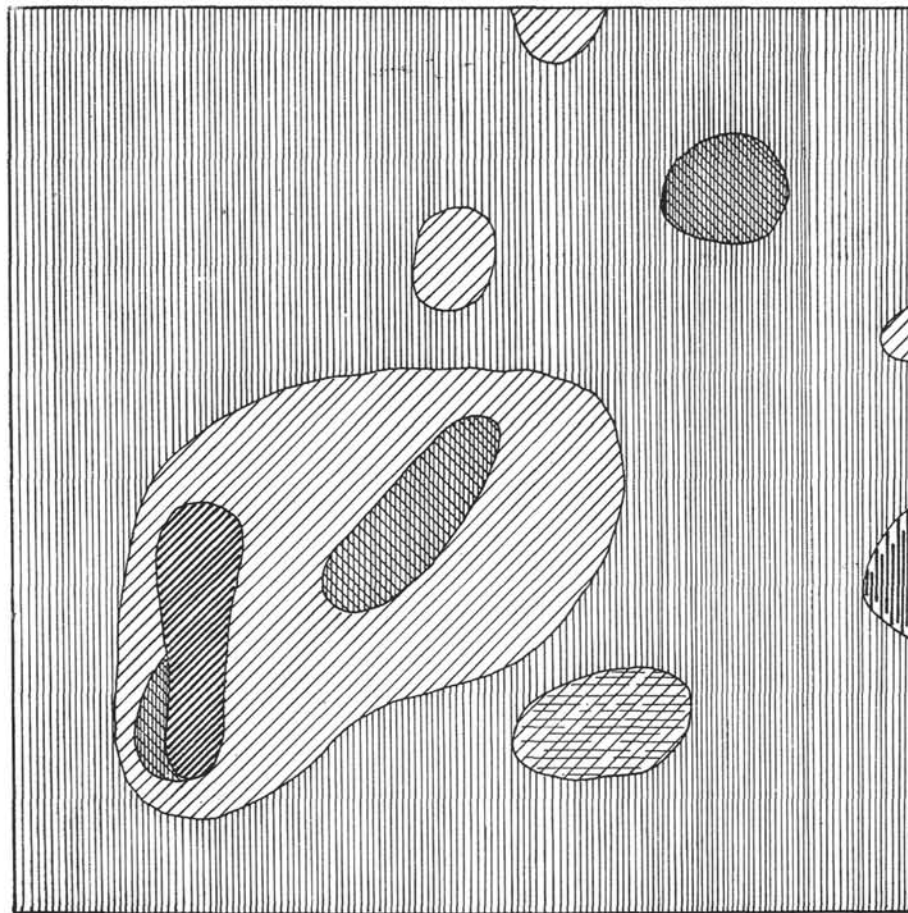
4. ábra. II. mezőben található objektum vertikális metszete

5. ábra. II. mező objektum-komplexumának vertikális metszete

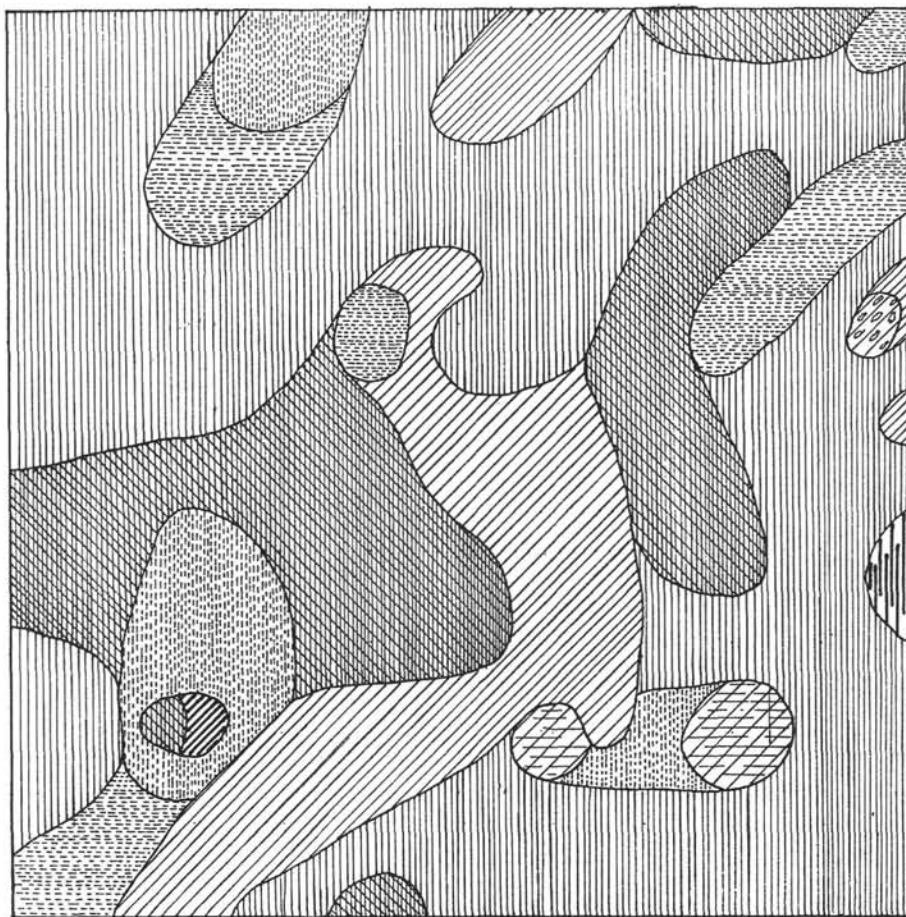

6. ábra. VII. mező objektumának vertikális metszete

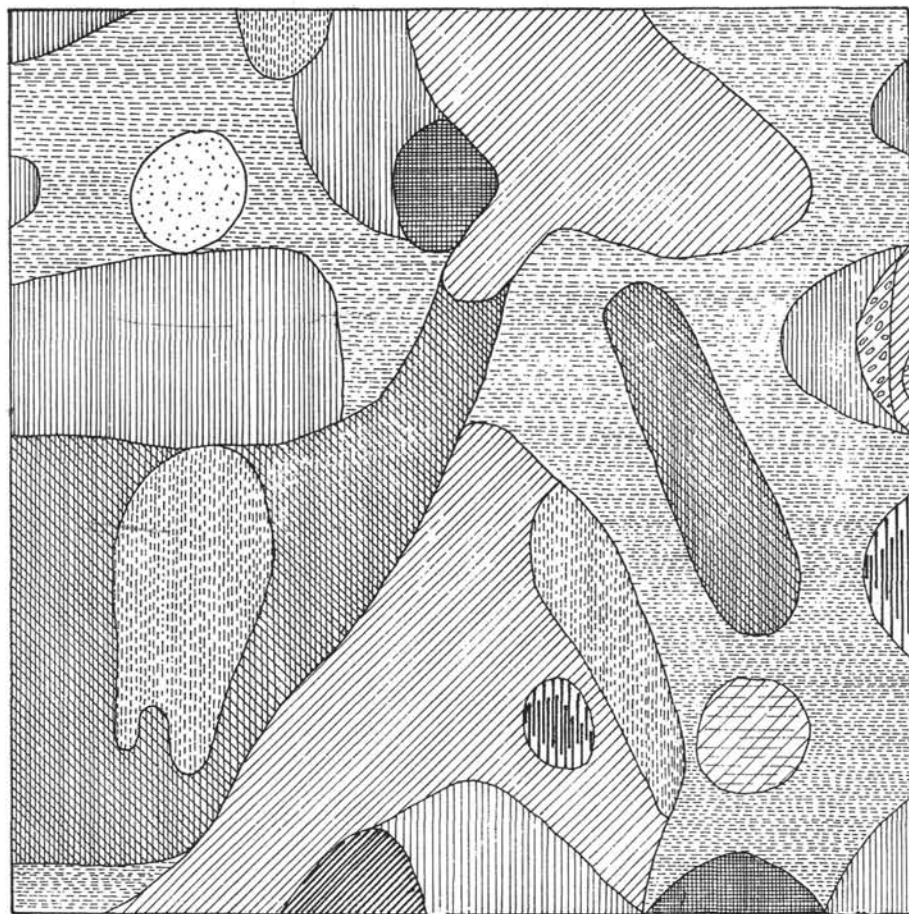
ÖRMÉNYKÚT 52
Vilmező
-0,4 m
M 1:200

7. ábra. VII. mező -0,4 m-es szintjének horizontális metszete

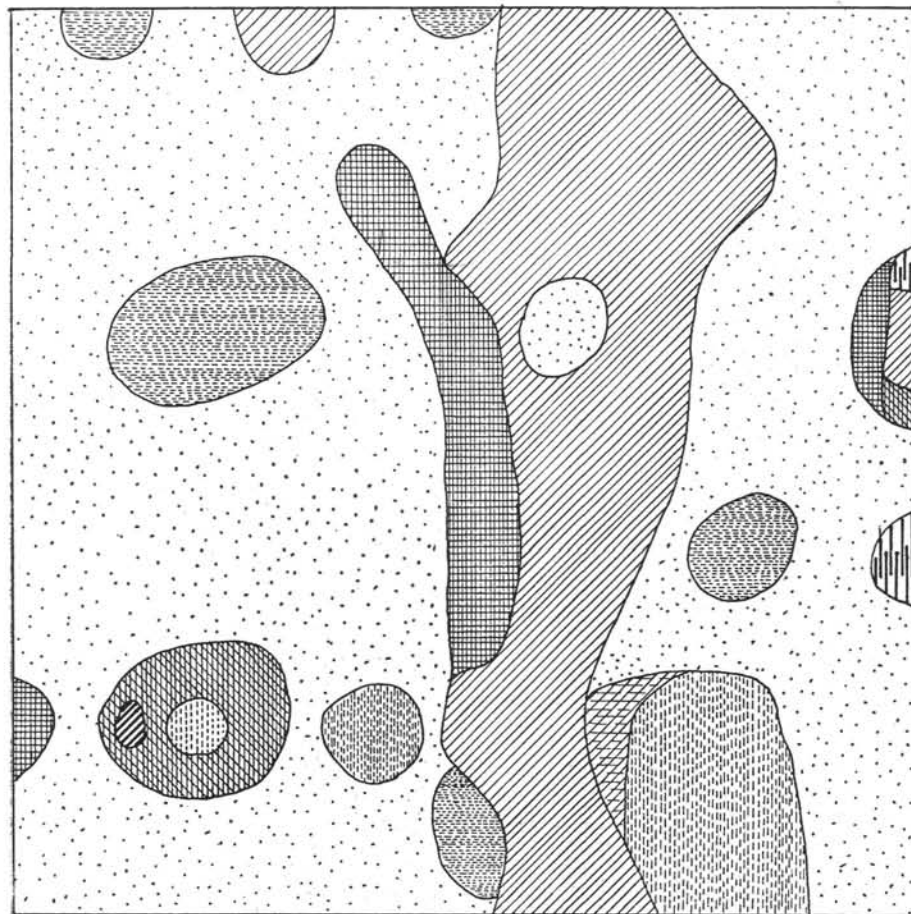
ÖRMÉNYKÚT 52
VII mező
-0,8 m
M 1:200

8. ábra. VII. mező -0,8 m-es szintjének horizontális metszete

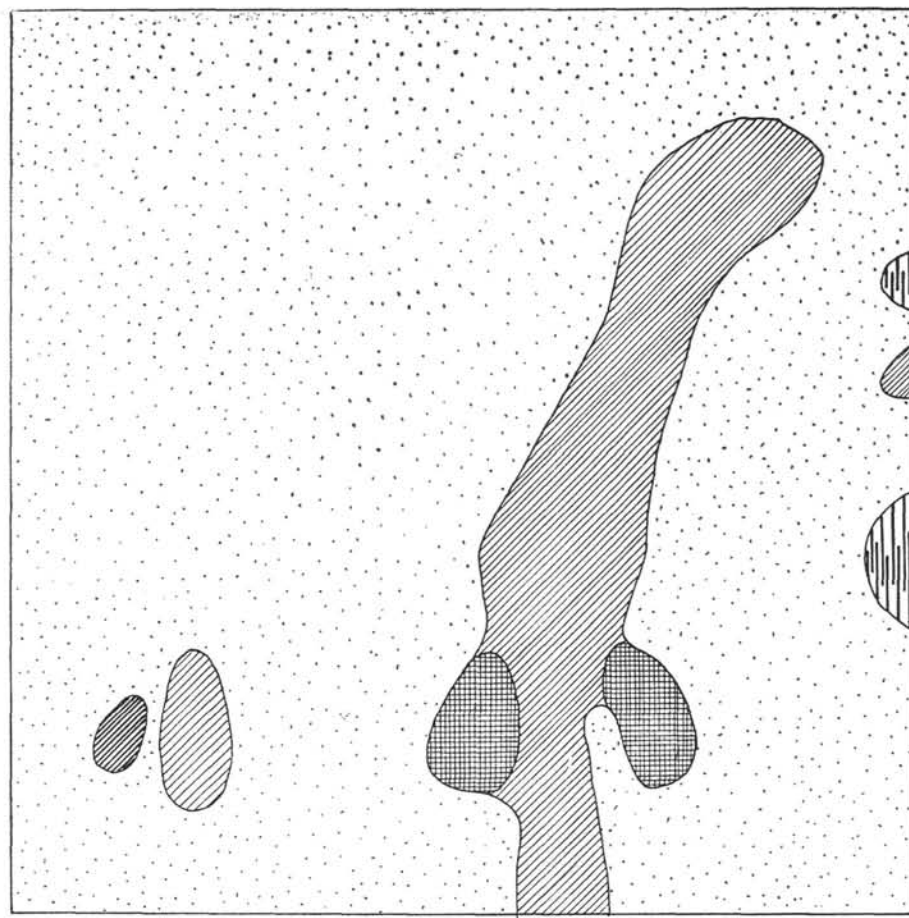
ÖRMÉN/KÜT 52
VII mező
-10 m
M 1:200

9. ábra. VII. mező – 1,0 m-es szintjének horizontális metszete

ÖRMÉNYKÚT 52
VII.mező
-1,5 m
M 1:200

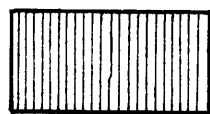
10. ábra. VII. mező -1,5 m-es szintjének horizontális metszete

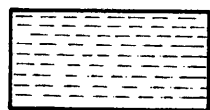
ÖRMÉNYKÚT 52
VII. mező
-2,0m
M 1:200

11. ábra. VII. mező - 2,0 m-es szintjének horizontális metszete

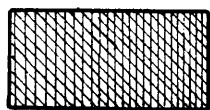
Jelkulcs

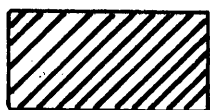
1

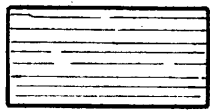
2

3

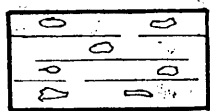
4

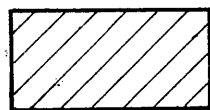
5

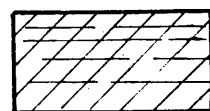
6

7

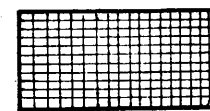
8

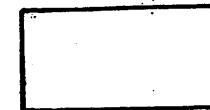
9

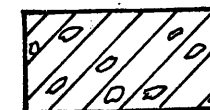
10

11

12

13

14

12. ábra. Rétegtani jelmagyarázat

Külső kemencék Szer Árpád-kori településén

VÁLYI KATALIN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Az elmúlt kilenc év során a szeri monostor gazdasági épületeinek és udvarának területén a kora Árpád-kori település számos objektumát tártuk fel.¹ A földbemélyített lakóházak, gazdasági épületek, terménytároló vermek, hulladékgyűjtők és különböző rendeltetésű árokrendszerek mellett számos ún. szabadban lévő (tehát lakóházhoz közvetlenül nem kapcsolódó), vagy néprajzi elnevezéssel élve külső kemence is napvilágra került. Mivel ezek jelentős része építőanyagát és formáját tekintve is eltérést mutat az eddig ismert, általánosan elterjedt hasonló korú külső kemencéktől, indokoltnak tartjuk a település teljes feltárásának és feldolgozásának befejezése előtt ismertetésüket illetve részletesebb vizsgálatukat.

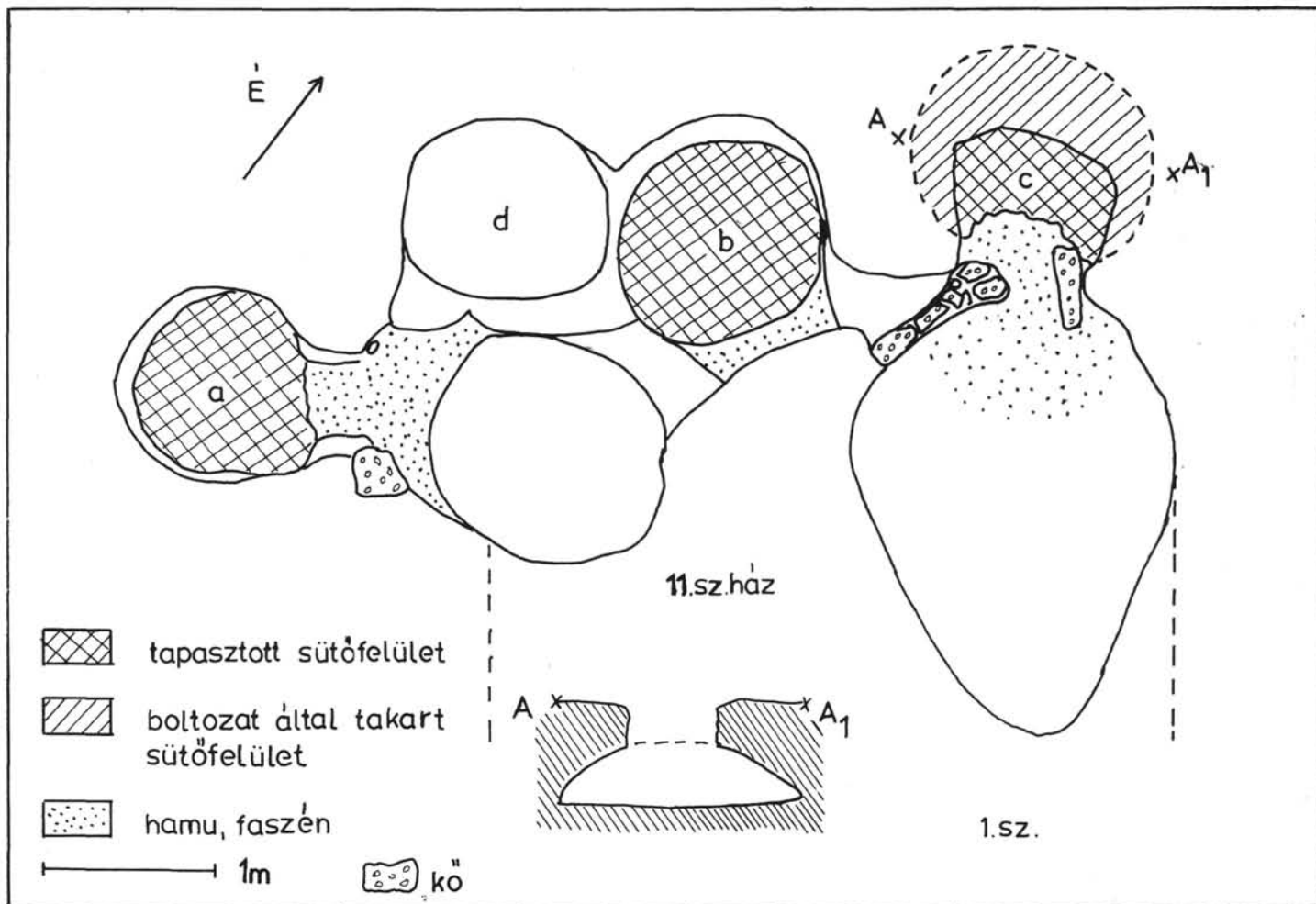
A kemencék *első csoportját* az Árpád-kori falvakból jól ismert egyszerű, *földbe-vájt kemencék* alkotják.

Egy elhagyott, földbemélyített lakóház oldalfalába egymás után három ilyen kemencét is vájtak, melyek szinte tökéletesen azonos méretben és módon készültek (1. tábla 1. sz. kemence csoport). Agyaggal vastagon letapasztott sütőfelületük erősen átégett. Boltozatuk ezzel szemben nem volt kitapasztva, s a vörösre átégett homokos földboltozat ezért nem is lehetett tartós, könnyen beomolhatott. Belső magasságuk mindössze 40–45 cm volt. Jellemző rájuk még a szűk szájnnyílás, melyet az „a” és a „c” kemence esetében a két oldalán kővel is megerősítettek. Használatuk sorrendje: „a” — „b” — „c”. Méreteik: „a” = 115 × 120 cm, „b” = 120 × 120 cm, „c” = 140 × 125 cm. Az „a” és „b” kemence közötti „d” jelzésű gödröt formája és mérete szerint szintén kemencekészítés céljából ásták, de építését nem fejezhatték be, mert a boltozata még elkészülése előtt beszakadt. A legkorábbi, tehát „a” jelzésű kemence használata archeomágneses korhatározás alapján kb. 1110-re tehető.²

A fentiekhez sok mindenben hasonló a 2. sz. kemence is (2. tábla 2.) Eltérést a sütőfelület kialakítása mutat, melynek erősen átégett agyagtapasztása alá állatcsontokat helyeztek el egy rétegben (2. kép). Szájnyílásáról sajnos nincs semmi információ, ugyanis egy erre haladó árokkal a szájnnyílás- és az előtér találkozását később elpusztították. A kemence használata azonban már korábban, az ároktól függetlenül megszűnhetett. Erre utal tapasztás nélküli, gyengén átégett, beszakadt földboltozata. Az előtér teknő alakú, befedésének nyomát nem találtuk. Méretei: a sütőfelület átm.

¹ VÁLYI KATALIN 1986, 224–235.

² Az archeomágneses korhatározásért Márton Péternek tartozom köszönettel. A feldolgozásában szereplő Ópusztaszer 2. sz. kemence azonos jelen dolgozatunk 1/a sz. kemencéjével, az Ópusztaszer 1. sz. kemence pedig a 2. sz. kemencénkkel egyezik meg.

1. tábla. Az 1. sz. kemencecsoport alaprajza

kb. 130×140 cm, az előtér hossza: 240 cm, szélessége: 120 cm. Használata arheomágneses korhatározás alapján 1050 tájára tehető.

Külső kemencéink építőanyag szerinti *második csoportját a kőből épült kemencék alkotják.*

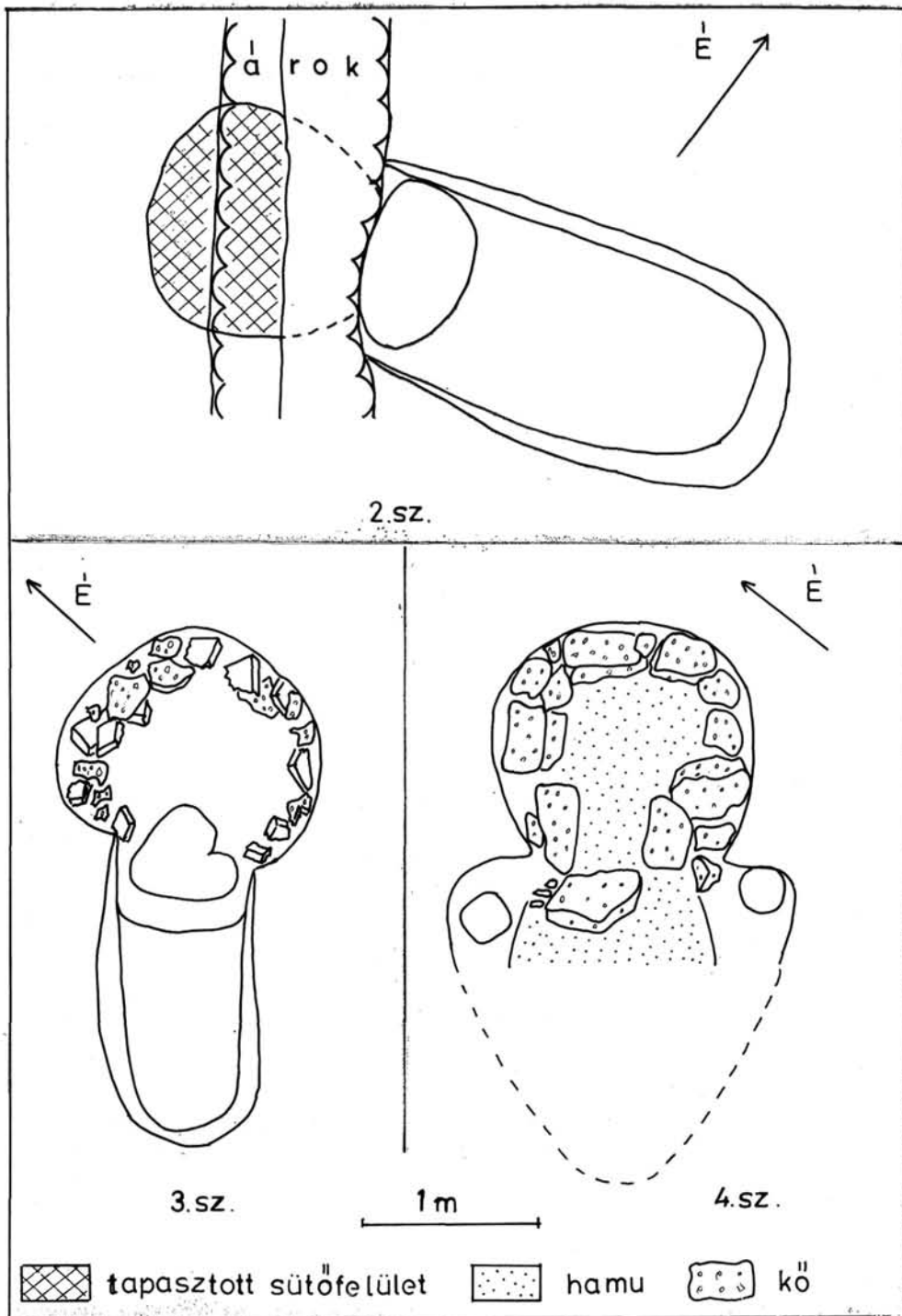
A 4. sz. kemencét egy szabályos kör alakú gödörbe nagy terméskövekből építették, kötőanyag felhasználása nélkül, oly módon, hogy a nagy kövek közötti réseket kisebb kötőredékekkel töltötték ki (2. tábla 4, 3. kép) A boltozatot ezután kívülről valószínűen földdel boríthatták be. A szűk szájnylás előtt lévő nagyobb kő eredetileg a szájnylás eltorlaszolását szolgálhatta. Tapasztott sütőfelülete nem volt, alját csak az elegyengetett és kissé ledöngölt, hamus-faszenes föld jelezte. Ezzel szemben a beszakadt boltozat kövei erős égésnyomokat őriztek meg. Előterének nagy részét az 1970-es években egy kutatóárokka elpusztították ugyan, de szerencsénkre megmaradt a szájnylás két oldalán lévő egy-egy oszlophely, ami az előtér fedésének egyértelmű bizonyítéka. Méretei: a kemence gödrének átm.=150×140 cm, az előtér sz.=200 cm, hossza ismeretlen. A kemence használatát a betöltésében talált leletek alapján a XI—XII. századra tehetjük (6. tábla 3.).

Hasonló módon épülhetett az 5. sz. kemence is (3. tábla 5. sz. 4. kép), melynek gödrét az elhagyott és már betemetődött 14. sz. objektum szélébe vágták bele. A kötőanyag felhasználása nélkül, kisebb-nagyobb kövekből készített kemence és a gödör fala közötti rést a szájnylás vonalában egy-egy élére állított téglatöredékkel töltötték ki, a beszakadt boltozat kötőredékei között pedig nagyobb kavicsokat is találtunk. Alja nem volt letapasztva, bontása közben rendkívül vastag (kb. 15—20 cm-es) hamuréteget figyelhettünk meg rajta. Az előtér fedésére utaló nyomot nem találtunk. Méretei: átm.=120×130 cm, az előtér Sz.=120 cm (a szájnylásnál), H.=125 cm. Leletanyag a kemencéből nem került elő, így korát csak stratigráfiai helyzete alapján állapíthatjuk meg. Pusztulását a felette áthaladó kelet—nyugati irányú kolostorkerítés falának alapozási árka okozta, aminek építését legkésőbb a XII. század közepére tehetjük. Így a kemence használata a XI. század második felében ill. a XII. század első felében határozható meg, s ezt a kemencét korban megelőző 14. sz. objektum leletanyaga is alátámasztja.

Formailag a második csoportba tartozik a 3. sz. kemencénk is, amely azonban építőanyagát tekintve átmenetet jelent a második és harmadik csoport között (2. tábla 3. sz., 3. kép). Ez a kemence egy kör alakú gödörből és egy hosszúkas, teknő alakú előtérből állt. A gödörben rengeteg kisebb-nagyobb kő- és téglatöredék feküdt, (a gödör fala mentén sűrűbben, mint középen), de mind másodlagos helyzetben, in situ nagyobb követ vagy téglát nem találtunk. A maradványok arra utalnak, hogy ez a kemence talán kő és téglá vegyes felhasználásával készülhetett, de a felhasználható építőanyagot később, használata megszűnése után kibányászhatták belőle. Így maradhatott csak az apróbb (esetleg a boltozat hézagainak kitöltésére használt) kő- és téglatöredék a gödörben. Alját, mely nem volt letapasztva, csak a kissé ledöngölt föld jelezte. Zavaró körülmény, hogy a tűztéren szinte semmi égésnyomot nem észleltünk, viszont a betöltésben több helyen égett, faszenes földet figyelhettünk meg. Előtere a szájnylás irányában enyhén lejtős, fedésére utaló nyomot nem találtunk. Méretei: a gödör átm.=150×130 cm, az előtér H.=170 cm, Sz.=80—90 cm. Leletanyaga a XIII. századra utaló cserepekből állott (6. tábla 1—2).

Külső kemencéink *harmadik csoportját a téglából épített kemencék jelentik.*

A 7. sz. kemence (3. tábla 7. sz.) tűztere a korabeli járószint alatt kb. 60 cm-el lehetett — tehát ez a kemence is legalább félig földbe volt mélyítve. Téglalap alakú, oldalfalai (és feltehetően a boltozata is) téglából készültek, sárga agyagot használtak hozzá kötőanyagként. Szájnyílásánál nem szűkült össze, s itt mindkét oldalon

2. tábla. A 2. sz., 3. sz. és a 4. sz. kemence alaprajza

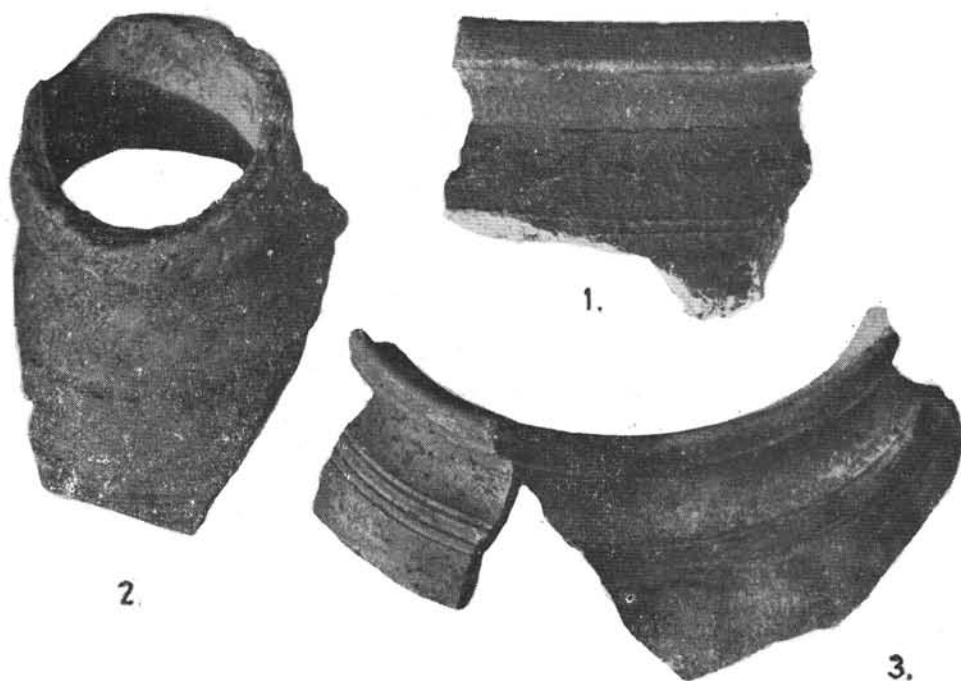
egy-egy nagyobb kővel erősítették meg. Tapasztás nélküli fűtőterét ovális mélyedés alkotta, amelyen igen vastag hamuréteg volt megfigyelhető. Fedett előterére utal a szájnylás előtt kb. 1/2 m-rel kibontott két oszlophely. Méretei: a kemence H. = 125 cm, Sz. = 105 cm, az előtér H. = 80 cm az oszlophelyekig. Pusztulását a feltehetően a XII. század közepén följéle épített kolostorépület okozta, aminek egyik fala pont a kemence fölött haladt. Használata így a XII. század közepe elé helyezhető, de építésének idejét a kemencéből előkerült pár db cserép (6. tábla 4—5.) alapján sem tudjuk pontosabban meghatározni.

Méretében, formájában, tájolásában és építésmódjában is megegyezik az előbbivel a 8. sz. földbemélyített *téglakemencénk*, (3. tábla 8. sz., 6—7—8. kép) ami egyben a 9. éve tartó feltárás során legépebben előkerült kemence. Téglalap alakú, sárga agyagba rakott téglából épült, melyeken másodlagos felhasználásra utaló nyomok nem voltak. Boltozatában az élére állított téglák közé nagyobb kavicsokat helyeztek el. Sütőfelülete egy sor téglára gondosan tapasztott agyagrétegből állt, s csak kevésbé volt átégve. Boltozata és oldalfalai ezzel szemben erős égésnyomokat őriztek meg. Lejtős előterének oldalfalait is kiteglázták, melyekben a szájnylástól kb. 1/2 m-re egy-egy oszlop helye volt látható az előtér fedésének bizonyítékaként. A kemence szájnylása rendkívül magas volt (70 cm), csaknem azonos a boltozat magasságával. Stratigráfiai helyzete hasonló az előző (7. sz.) kemencééhez: oldalfalának és boltozatának az észak-keleti széle ugyanannak a kolostorfalnak az alapozási árka miatt sérült meg (3 egymáson vízszintesen fekvő téglasor hiányzott erről az oldalról). Használata ezért ugyancsak a XII. század közepe előtti időre tehető. Megjegyzendő még, hogy az előtere egy kora középkori árok fölé épült, tehát semmiképpen sem a legkorábbi településobjektumok csoportjába tartozik ez a kemence. Méretei: 170×120 cm, az előtér H. = 200 cm, Sz. = 110 cm.

Csak részben lehetett földbe mélyítve a 9/a sz. *tégla-* és a szorosan melléje épített 9/b *jelzésű kőkemencénk* (4. tábla 9/a—b, 9. kép). A téglakemence az előzőekkel azonos formájú és méretű, de tájolása ellentétes. Oldalait vízszintesen egymásra fektetett és sárga agyaggal kötött téglasorok alkották, a gödör széléig megmaradt hézagot pedig élére állított téglákkal töltötték ki. Boltozatának megépítéséhez kavicsokat is felhasználtak. Jól tapasztott sütőfelülete erősen átégett, a téglákon másodlagos felhasználás nyoma nem volt. Méretei: H. = 160 cm (nem teljes!), Sz. = 110 cm. A közvetlenül mellé épített kőkemence kötőanyaga szintén sárga agyag volt, beomlott boltozatában kőtöredékeken kívül tégladarabokat és kavicsokat is találtunk. Agyaggal letapasztott tüzelőtere nem volt erősen átégve, s rajta vékony hamuréteg volt megfigyelhető. Érdekes, hogy míg a téglakemencének a szokásos módon a rövidebbik oldalán, addig a kőkemencének a hosszabbik oldalán lehetett a szájnylása, amit azonban egy arra haladó későbbi kerítésfal (?) alapozási árkával elpusztítottak. A kőkemence méretei: 175×100 cm (ez utóbbi nem teljes). Előterük feltárására még nem kerülhetett sor, mivel az eddigi szelvények területén kívül esik. Jól korhatározható leletanyagot nem találtunk a kemencékben, ezért csak közvetett módon, a legközelebbi párhuzamok alapján határozhatjuk meg használatuk idejét. Az 1970-es években a kolostor belső udvarának feltárása során a 9/a—b kemencéinkkel szinte teljesen azonos módon épült kő- és téglakemencepár került elő, melyek a kolostort megelőző időből származnak, s a kora Árpád-kori település emlékanyagához sorolja őket az ásató.³ Ez alapján, valamint a 7. sz. és 8. sz. kemencéinkkel való hasonlóságok alapján a téglakemencénk használatát is a XI. század második felére ill. a XII. század első felére tehetjük.

³ TROGMAYER OTTÓ—ZOMBORI ISTVÁN 1980. 22—23.

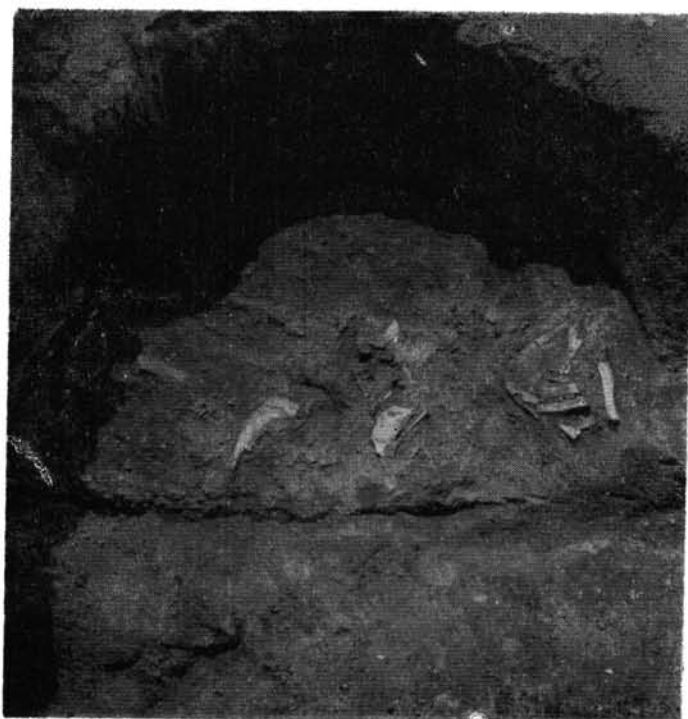
Az eddig tárgyalt valamennyi kemencének közös vonása, hogy teljesen, vagy legalább félig földbe voltak mélyítve, s hogy használatuk egyértelműen a település lakóihoz köthető. Végül a teljesség kedvéért, a téglából épített külső kemencéink két olyan példáját is bemutatjuk, melyek nem mélyedtek a földbe, s a korai faluhoz való tartozásuk is kérdéses. A 6. sz. *téglakemence* (3. tábla 6. sz., 5. kép) szabálytalan téglalap alakú, összeszűkülő szájnnyílása két oldalán valamint a hátsó két sarkán alul is egy-egy nagyobb kővel volt megerősítve. Sütőfelületét nem tapasztották le agyaggal, viszont vastag hamuréteg fedte. A valószínűen másodlagosan felhasznált téglákból habarcs kötőanyaggal épült kemence betöltésében egy oszloptöredék is volt, pár db. pontosabban nehezen korhatározható Árpád-kori cserép mellett. Méretei: 145×125 cm. A 10. sz. *kemence* (4. tábla 10. sz., 10. kép) az egyetlen, amelyik nem a feltárás területén, hanem attól mintegy 100 m-re délre, vízvezeték-fektetés közben került elő. Északi és nyugati fala sárga agyagba rakott, másodlagosan felhasznált téglákból épült, a keleti oldalfal kialakításához és a szájnnyílás megerősítéséhez pedig nagyobb köveket is felhasználtak. Mérete az összes eddigi kemencénél nagyobb (220×220 cm),

1. kép. 1=4. sz. kemence, 2, 3=10. sz. kemence

s formája is egyedülálló: szinte pontosan négyzet alakú. Alját nem tapasztották le agyaggal, de több cm vastag hamu fedte, akárcsak legyező alakú előterét, melynek fedésére utaló nyomot nem találtunk. Leletanyaga alapján (6. tábla 6—8.) használatát a XI. századra kell tennünk. Nem tudjuk azonban, hogy a közelében vannak-e korabeli lakóházak? Ezek ismeretének hiányában a kemence használatát nem köthetjük egyértelműen és kizárólagosan a kora középkori falu lakóihoz. Az előzőekhez viszonyítva a 10. sz. kemence több olyan sajátos vonást is mutat (így pl. a szokatlanul nagy mérete, a többtől teljesen eltérő négyzetes formája, az a tény, hogy nincs

földbe mélyítve), melyek felvetik azt a lehetőséget, hogy esetleg a legkorábbi kolostor szerzetesei is használhatták. Ez nem lenne meglepő, ha meggondoljuk, hogy a kolostorok egyre differenciálódó funkciói (mint ezt számos nyugati területről ismert példa is bizonyítja) gyakran különálló épületekben kaptak helyet — így nem ritka a kolostor zárt épülettömbjétől távolabb elhelyezett konyha — vagy sütőház sem⁴. A szeri monostor esetében is számolhatunk ezzel a lehetőséggel, bár a kérdés végleges eldöntése csak a feltárás befejeződése után várható.

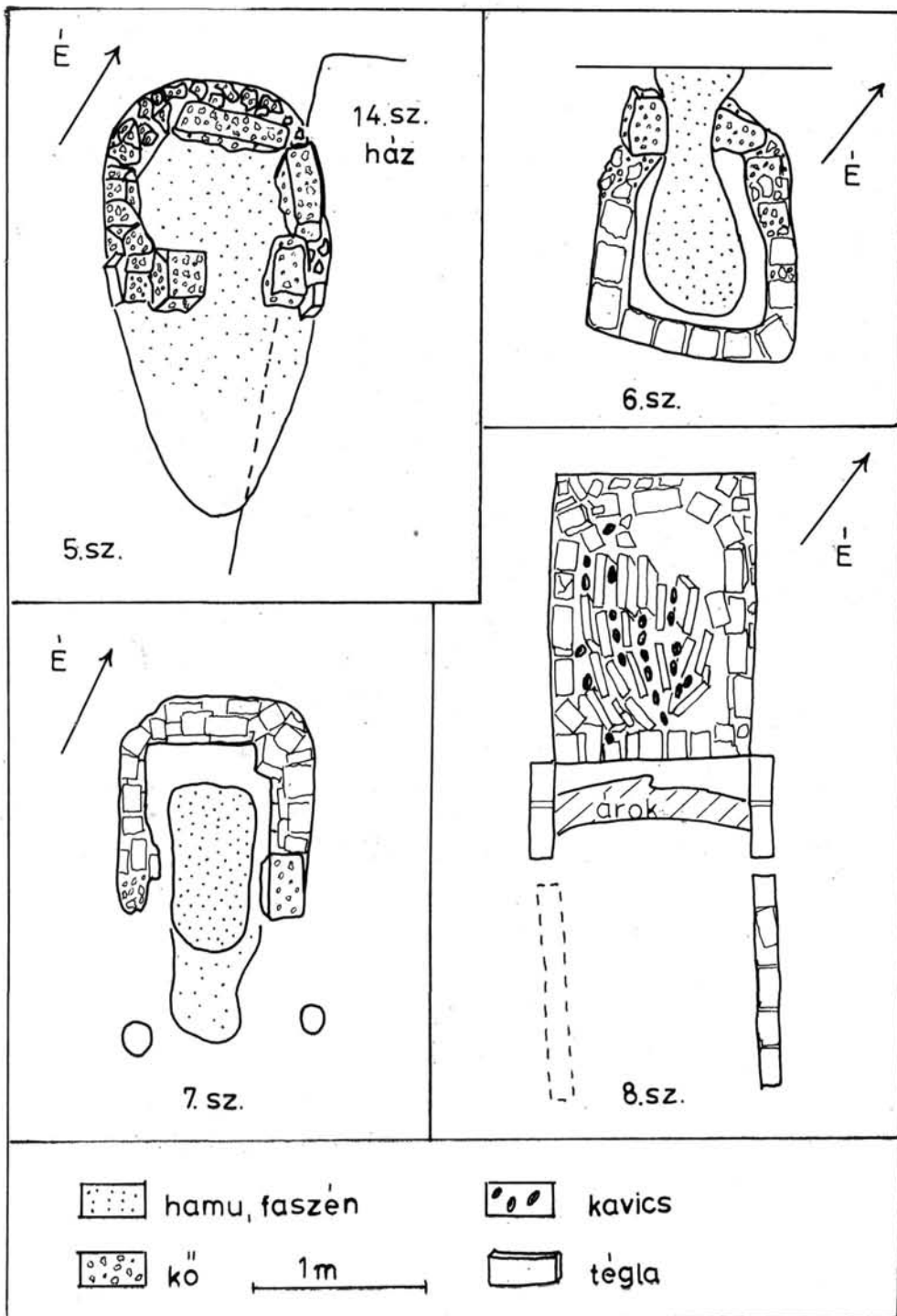

2. kép. A 2. sz. kemence sütőfelülete az agyagtapasztás felszedése után

Építőanyag és kronológia

Az ismertetett külső kemencék többségét (az utolsó kettő kivételével) egyértelműen a XI—XII. századi falu életéhez köthetjük. Így az a szokatlan kép bontakozik ki előttünk, hogy e másfél száz év alatt (a XII. század közepén ugyanis a kolostor-építkezések miatt e területen a település folyamatossága megszakadt) részben párhuzamosan működhettek egymás mellett az egyszerű-földbevált, a kőből és a téglából épített külső kemencék. Ezt a megállapítást támasztja alá az a tény is, hogy a velük egykorú földbemélyített lakóházak tüzelőberendezései ugyanezt a képet tükrözik. A főleg az Alföldön e korban általánosnak (szinte kizárólagosnak) mondható, földfalba vájt kemencén kívül láthatunk csak kőből épített (pl. 5. sz. ház), másodlagosan

⁴ ZÁDOR MIHÁLY 1978. 262.

3. tábla. Az 5. sz., 6. sz., 7. sz. és a 8. sz. kemence alaprajza

felhasznált téglákból sárga agyagba épített (8. sz. ház) ill. kő- és tégl együttes felhasználásával készített (2. sz. ház) kemencét is.⁵

A különböző építőanyagok kombinált felhasználására jó példát mutat a kőkemence gödrében „tömítésként” felhasznált 2 téglatöredék (5. sz. kemence), ill. a téglakemencék közül három esetben (6., 7. és 10. sz. kemence) a szájnnyílás megerősítése nagyobb kővel, de legjobb bizonyíték a két alkalommal is előforduló, szorosan egymás mellé épített tégl- és kőkemence együttes létezése.

Ha megvizsgáljuk a Kárpát-medencében feltárt földbemélyített házakban és szabadban lévő kemencéket építőanyaguk szempontjából, azt látjuk, hogy a kőből épült kemencék használata általában a X—XI. századra jellemző⁶. Ugyanakkor a kutatók

3. kép. A 3. sz. és a 4. sz. kemence

azt is hangsúlyozzák, hogy a kemencék építőanyaga a környezet adottságaitól is nagymértékben függött, s annak sem kor-, sem etnikumjelző szerepe nincs⁷. Ebből a szempontból azonban fontos megemlíteni, hogy olyan településeken is, ahol az agyagkemencék használata szinte teljesen kizárólagosnak mondható, fel-felbukkan egy-egy kőkemencés ház is (pl. Dobozon⁸ vagy Tiszalök-Rázomon⁹). Ez utóbbi két lelőhelyen a kőkemence megjelenése a környezeti adottságoknak és a helyi építkezési

⁵ VÁLYI KATALIN 1986. 5. kép (5. sz. ház), 2. kép (2. sz. ház), a 8. sz. téglakemencés ház még publikálatlan.

⁶ FODOR ISTVÁN 1977. 288, 1983. 102.

⁷ FODOR ISTVÁN 1983. 103.

⁸ KOVALOVSKZI JÚLIA 1974. 71.

⁹ MÉRI ISTVÁN 1952. 58—59.

szokásoknak is ellentmondani látszik, s azt a gondolatot sugallja, hogy a ház tulajdonosa „kőkemencés építkezési hagyománnyal” rendelkező településről érkezhetett. Hogy a környezeti adottságok mellett (vagy akár azokkal szemben) a kemencék építőanyaga esetleg mégis bizonyos építési hagyományok makacs őrzője is lehetett, arra bizonyíték a dunaújvárosi feltárás¹⁰, ahol a VII. századi avar településen kizárólag a kőből épített kemencék használata a jellemző, (még hozzá másodlagosan felhasznált római hulladékkő és nem ritkán téglák felhasználásával készültek ezek), ugyanakkor a mintegy 500 évvel későbbi, zömmel XII—XIII. századi falu lakói ugyanabban a környezetben nem éltek a lehetőséggel és házon belül- és kívül egyaránt kizárólag agyagkemencéket építettek.

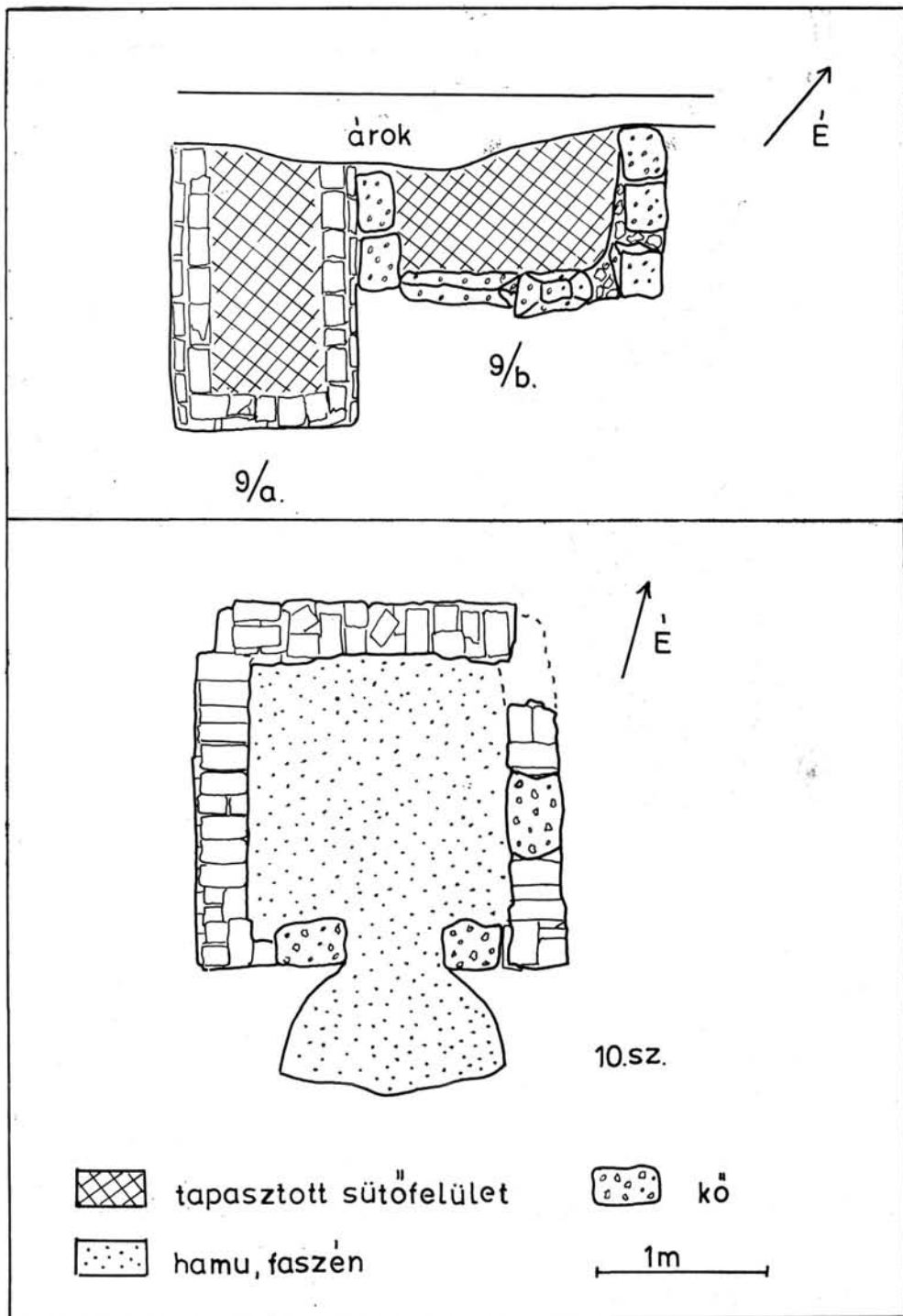
4. kép. Az 5. sz. kemence

Ha a szeri település belső kronológiáját megnézzük ebből a szempontból, azt látjuk, hogy a kőkemencés házak itt is a település korai időszakába tartoznak, használatuk a XI. század első felére tehető (de nem zárható ki végső soron, hogy a X. századra is visszanyúlik!), s ugyanez áll a 4. sz. külső kemencére is. De ugyanezre az időre tehető több egyszerű, földbevéjt kemencés ház és a 2. sz. állatcsontos-tapasztású külső kemence használata is. A kemencék leírásánál számbavett körülmények alapján úgy tűnik, hogy a XI. század második felétől ill. végétől számíthatjuk a továbbélő, egyszerű földbevéjt (pl. az 1. sz. kemencecsoport) és kőkemencék (így az 5. sz. és a 9/b jelzésű kemencék) mellett a téglából épített kemencék megjelenését.

A téglá építőanyagként való felhasználása egy újabb kérdéskörhöz vezet el bennünket, hiszen a kora középkori népi építészet területéről alig-alig van példa rá. A Tiszalök-rázomi külső kemencék szájnylását két oldalról néha kővel — vagy tégladarabbal erősítették meg¹¹, Székelykeresztúron pedig egy XII. századi földbe-

¹⁰ BÓNA ISTVÁN 1973. 9—92.

¹¹ MÉRI ISTVÁN 1963. 275.

4. tábla. A 9/a—b és a 10. sz. kemence alaprajza

mélyített lakóházban másodlagosan felhasznált téglákból nagyméretű kemencét építettek¹². Ugyanitt egy hasonló korú házban vályogtéglákból készített kemence maradványait említi a szerző. Kardoskúton a XII—XIII. század fordulóján épült templom anyagával zömmel megegyező méretű, s nem másodlagosan felhasznált téglákból készült, félig földbeásott, téglafalú épület maradványait tárta fel Méri István, melynek használatát a XIII. század első felére teszi¹³.

5. kép. A 6. sz. kemence

A szeri külső téglakemencék egy csoportjánál megállapítható volt, hogy a téglákat nem másodlagosan használták fel (így a 9/a, a 8. sz. és valószínűen a 7. sz. kemencénél), míg a többiekénél (vagyis a 6. sz. és 10. sz. külső kemencék ill. a 8. sz. ház téglakemencéje esetében) habarcsnyomok utaltak arra, hogy egy elbontott téglaeépületből származik a felhasznált építőanyag. Azonban akár elsődleges, akár másodlagos felhasználásról van szó, valószínű, hogy a téglákat eredetileg nem a faluban zajló kemenceépítések céljára készítették. Ebből adódik a kérdés, hogy vajon a templom melyik építési periódusával hozható összefüggésbe a kemencék építőanyaga?

A választ megnehezíti, hogy főleg a korai periódusoknak csak az alapozása maradt meg (felmenő fal csak egy esetben), amely a XI. század végén épült ún. Szent Galleni típusú templomig bezárólag kőből készült¹⁴. Ez utóbbi periódushoz köthető azonban a templomhajó nyugati harmadában álló 2,5 m átmérőjű, kerek, tömör téglá-

¹² BENKŐ ELEK 1984. 31—32.

¹³ MÉRI ISTVÁN 1964. 19—27.

¹⁴ HORVÁTH FERENC 1978. 161—163.

alapozás, ami az ásatók megállapítása szerint keresztelőmedence alapozása lehetett¹⁵. Ez az időpont elfogadhatónak tűnik téglakemencéink építésére vonatkozóan is, bár mint ezt a következőkben láthatjuk, más vonatkozásban számos megoldatlan kérdést is jelent.

A téglakemencékkel kapcsolatban feltétlenül ki kell térnünk az eredet kérdésére is. Szabadban álló téglakemencéinknek Magyarország területén korabeli párhuzamai nem ismertek¹⁶, s ugyanígy kora középkori földházakban sem került elő Székely-keresztúron és Szeren kívül eddig téglából épült kemence. A Kárpát-medencébe érkező magyarság keletről hozott építési hagyományai között pedig minden bizonnyal számolnunk kell a tégláépítkezés ismeretével is¹⁷. A Kazár birodalom területén jó alkalmuk nyílhatott a téglakészítés és felhasználás megfigyelésére, hiszen maga Sarkel vára is téglából épült. Igaz ugyan, írásos forrásból tudjuk, hogy Kazáriában a tégláépítkezés az uralkodó kiváltsága volt¹⁸, de a tégláépítkezési tilalom úgy látszik, csak a házak építésére vonatkozhatott. A sarkeli vár területén feltárt lakóházakban szép számmal található téglakemence azt sugallja, hogy a nagy mennyiségben rendelkezésre álló téglát a lakosság is felhasználhatta — ha ugyan csak kemenceépítés céljára is¹⁹. Ebből a szempontból figyelemre méltó adat lehet az is, hogy a keleti szláv állam központjainak előkelői már a X. században téglából építették palotáikat²⁰. Így elképzelhető, hogy ezen a területen is gyarapíthatták a Kárpát-medence irányába vonuló magyarok korábban szerzett ismereteiket²¹.

Árpád-kori kemencéinket vizsgálva Fodor István meggyőzően bizonyította azok keleti szláv eredetét s a Don vidéki Szaltovói kultúra közvetítő szerepét a szláv háztípus és zárt tüzelőberendezések megismerésében²². A fenti adatok alapján úgy véljük, téglakemencéink eredetét sem indokolt más területen vagy más korban keresni. A honfoglaló magyarság a kő- és agyagkemencék mellett a téglakemence készítésének ismeretét is hozhatta magával keletről, az építőkultúra más elemei mellett.

A hazai téglakemence párhuzamok hiányát elsősorban azzal magyarázzuk, hogy középkori falufeltárásaink zömmel a nagyobb monostoroktól távolabb fekvő terü-

¹⁵ HORVÁTH FERENC 1978. 163., TROGMAYER OTTÓ 1980. 16—17.

¹⁶ A 8. sz. téglakemencénket diákköri dolgozat keretében ismertette BÉRES MÁRIA (BÉRES MÁRIA 1982—83/1), aminek során tett megállapításaival és következtetéseivel kapcsolatban az alábbiakat jegyezzük meg:

1. Véleményünk szerint a boltozatban talált kavicsoknak sem a kemence funkciójának, sem eredetének meghatározásában nem tulajdoníthatunk jelentőséget. Igaz, hogy messziről szállíthatták Szerre, de éppen ezért kizárható, hogy kimondottan e célra hozták volna őket Valószínű, hogy a templomépítkezések során volt rájuk szükség, s a fel nem használt, maradék kavicsot építhették ékelés céljából a 8. sz. kemencén kívül az 5. sz. és a 9. sz. kemencék boltozatába is. A kavicsoknak a településen (és talán a templomépítkezések során is) betöltött szerepével más alkalommal kívánunk foglalkozni.
2. A szerző által legközelebbi analógiaként említett római kemence 10 cm vastag, erősen átégett agyagtapasztása valóban sütőkemencére utal — nem mondható el ez azonban egyértelműen a szeri kemencéről.
3. Különben sem látjuk megalapozottnak a szeri kemence római eredeztetését, ugyanis a külső kemencék folyamatos használata a római kortól a korai középkorig a Kárpát-medence területén nem bizonyítható (FODOR ISTVÁN 1985. 58—59).
4. A kemence stratigráfiai helyzete egyértelmű (lásd az ismertetésnél), a kolostorépületet időben megelőzi, ahhoz semmiképpen sem tartozhat. Nem valószínű, hogy a bencés szerzetesekhez lehetne kötni a kora-középkori faluban zajló ház- és kemenceépítkezéseket.

¹⁷ FODOR ISTVÁN 1983. 106.

¹⁸ PAULER GYULA—SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.) 1900. 224.

¹⁹ BELECKIJ, V. D. 1959. 41, 3. j., 66—74.

²⁰ FODOR ISTVÁN 1977. 286.

²¹ BARTHA ANTAL 1984. 536—538.

²² FODOR ISTVÁN 1983. 99—107, 1985. 51—68.

6. kép. A 8. sz. kemence előlnézete

7. kép. A 8. sz. kemence hátnézete

leteken történtek, pontosabban egy korai monostor körül sem került sor ezidáig település feltárására. A téglá népi építészet terén való legkorábbi felhasználására pedig csak ott adódhatott lehetőség, ahol a közelben nagyszabású templom, monostor- vagy esetleg várépítkezés folyt²³.

A fenti gondolatmenetnél azonban úgy tűnik, áthidalhatatlan hiátust jelent a honfoglalástól a XI. század végéig eltelt csaknem két évszázad. Ezért feltétlenül fel kell sorolnunk a téglakemencéink keltezését illetően fennálló bizonytalansági tényezőket:

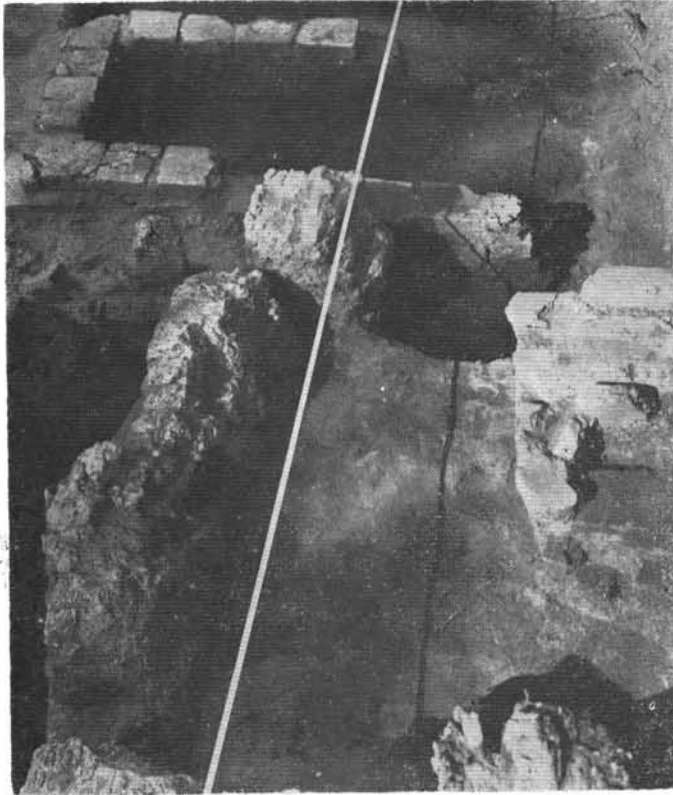
8. kép. A 8. sz. kemence boltozata

1. A téglakemencék esetében azok rétegtani helyzete és leletanyaga sem adott lehetőséget az *építés* idejének pontos meghatározására, jobb esetben (így pl. a 7. sz. és 8. sz. kemencéknél) is csak *pusztulásuk* legkésőbbi lehetséges időpontját tudtuk megadni. Így keltezésük lefelé gyakorlatilag nyitott; vagyis nincs bizonyíték arra nézve, hogy ne épülhettek volna korábban. A leletanyag (különösen a 10. sz. kemencéből előkerült fényezett felületű korsó aljtöredéke és a bordás nyakú korsó nyaktöredéke) korábbi keltezést is megenged (6. tábla 6., 7.). A 8. sz. téglakemencés lakóház leletanyaga ugyancsak a korábbi keltezés mellett szól²⁴.
2. A téglakemencék XI. század végi építését alátámasztani tűnő templom-periodizáció önmagában is hordoz keltezési nehézségeket. A nyolc építési periódus közül nem mindegyik keltezéséhez áll rendelkezésünkre közvetlen adat, különösen nem a legkorábbi periódusokhoz, melyek építési ideje így gyakorlatilag csak logikai

²³ MIKLÓS ZSUZSA a kora-középkori várak vizsgálata során hét várban talált tégláépítkezésre utaló nyomokat. (MIKLÓS ZSUZSA 1985. 147.)

²⁴ Lásd 4. jegyzet.

úton határozható meg²⁵. Ismereteink szerint az első téglalapítkezéssel az ún. Szent Galleni típusú templom esetében számolhatunk, méghozzá a korábban említett keresztelődmedence alapozáson kívül a feltehetően ugyanehhez a periódushoz köthető első kolostorépület pincéjében talált két pillér-alapozás is téglából épült. Mindezek kedvéért azonban nyilván nem égettek volna téglát, ha a templomépítkezéshez nem használták volna fel egyébként is. Így feltételezhetjük, hogy ennek a templomnak a felmenő falai (melyekből sajnos semmi nem maradt meg) legalább részben téglából épültek.

9. kép. A 9/a—b kemence

3. Nincs bizonyíték arra nézve, hogy a korábbi periódusok építésénél ne használhattak volna fel téglát. Még a legkorábbi templom esetében egyedül ismert felmenő falrészlet sem zárja ki, hogy pl. akár vegyes technikával (kő- és téglasorok váltakozásával) is épülhetett a templom.

A fentieket figyelembe véve meg kell állapítanunk, hogy nem tudunk perdöntő bizonyítékokat felhozni arra nézve, hogy a szeri téglakemencék megjelenése feltétlenül időbeli eltérést jelent-e a kő- és agyagkemencékhez viszonyítva, s így korhatá-

²⁵ TROGMAYER OTTÓ 1973/a 3, HORVÁTH FERENC 1974—75/1. 366—367, HORVÁTH FERENC 1978. 165—169, TROGMAYER OTTÓ—ZOMBORI ISTVÁN 1980. 19—21.

rozó szerepet sem tulajdoníthatunk nekik. De ugyanakkor arra nézve sincs perdöntő bizonyítékunk, hogy a legelső megtelepedőkhöz köthessük megépítésüket.

Így a szeri téglakemencék eredetét továbbra is nyitott kérdésnek tartjuk. Felvetjük, hogy a kora középkori magyarság a keletről hozott építési hagyományok, pontosabban egy megszerzett készség (ismeret) birtokában lehetett képes adaptálni egy (egyenlőre ismeretlen területről érkező) új építési módot. Talán nem tévedünk, ha a megtelepedő magyarságot itt érő új impulzusok sorában e kérdésben elsősorban a bizánci építészet hatására gondolunk. A legkorábbi templomhoz köthető több megfigyelés is, melyek arra utalhatnak, hogy különösen itt az Alföld délkeleti területén indokolt a görög térítés hatásával számolnunk²⁶.

10. kép. A 10. sz. kemence

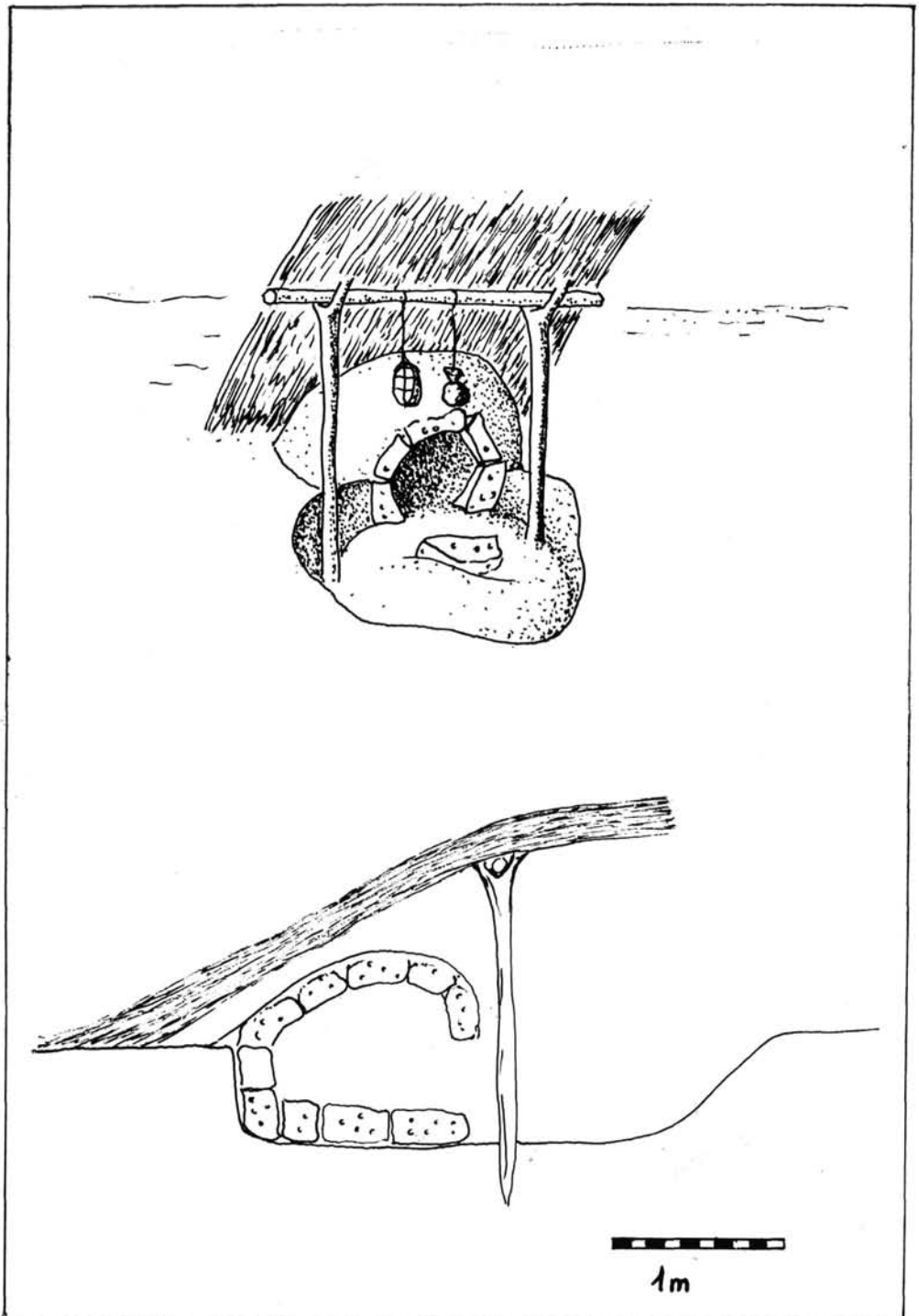
Szerkezet és funkció

Végül a szeri külső kemencék funkciójával kapcsolatban szeretnénk még néhány gondolatot felvázolni. Méri István az Árpád-kori szabadban lévő kemencéket e szempontból két csoportra osztotta:²⁷

1. sütőkemencék: jellemzőjük a szűk szájnyílás, a gondosan tapasztott és erősen átégett sütőfelület,
2. füstölők: szájnyílásuk teljes szélességében nyitott, aljuk nincs letapasztva és az előtér folytatásaként hátrafelé lejt.

²⁶ A feltárások során került elő bizánci eredetre utaló kőfaragvány és padlótegla is (TROGMAYER OTTÓ 1973/b. 9.), s ugyancsak bizánci hatásra utalhat az első templomperiódusok nagyméretű, téglatest alakú kvadereköveinek töltött falazású technikával való építése.

²⁷ MÉRI ISTVÁN 1963. 273—280.

5. tábla. Földbemélyített füstölőkemence méretarányos, elméleti rekonstrukciója és metszete

Az eddig feltárt 17 lakóházunkból csupán egyben volt a kemence alja sütésre alkalmas módon letapasztva, az összes többi tehát csak fűtésre ill. a téli hidegben főzésre volt alkalmas. Kenyeret ill. kenyérféle lepényt ezek szerint csakis a külső kemencékben süthettek. A külső kemencék közül a 4 egyszerű földbevéajt, ill. két tégl- és egy kőkemence rendelkezett sütésre alkalmas, agyaggal tapasztott sütőfelülettel. (Figyelemre méltó, hogy az e korban általánosnak mondható gyakorlattól eltérően Szeren egyetlen kemence tapasztásában sem találtunk cserépréteget, csak az egyik kemence tapasztása alá helyeztek el állatcsontokat.) Mivel a 9/b jelzésű kőkemencénk tapasztott alja alig volt átégve, ezt a kemencét kizárhatjuk a sütőkemencék sorából. Minden körülményt figyelembe véve a sütőkemence kritériumainak az 1/a—b—c, valamint a 2. sz. és a 9/a jelzésű kemence felel meg.

Az agyagtapasztás nélküli tüzelőterüek közül a 4. sz. kő- és a 7. sz. téglakemence közös jellemzője a szájnnyílásuk előtt kb. 1/2 m-el, kétoldalon jelentkező oszlophely, melynek megfelelőit a Tiszalök-rázómi szabadban lévő füstölőkemencéknél is megtaláljuk²⁸. Bizonyítható tehát, hogy a füstölőkemencék előterét befedték, méghozzá oly módon, hogy a kemence mögött valószínűen a földfelszínre támaszkodó féltetőt nem az előtér elejénél, hanem a szájnnyílás előtt támasztották alá két oszloppal, amelyek így egyúttal a kiáramló füst fölé szánt élelmiszer felfüggesztését biztosító rudat is tarthatták (5. tábla). A külső kemencék más módon való befedésére utaló nyomot viszont egyetlen esetben sem találtunk. Régészetileg ezért nem látjuk alátámasztottnak Méri István rekonstrukcióját a külső kemencék befedésére vonatkozóan,²⁹ ilyen tetőre utaló nyom ásatásokon eddig nem került elő, csak a XIX—XX. századból vannak analógiái.³⁰

A két esetben előforduló, közvetlenül egymás mellé épített tégl- és kőkemencéről jellemzőik alapján feltételezzük, hogy a téglakemencék mindkét esetben sütés, a kőkemencék pedig füstölés célját szolgálhatták. A füstölőkre jellemző, szájnnyílás két oldalán lévő oszlophelyek ismeretének hiányában is erre kell gondolnunk, mivel mindkét téglakemence gondosan tapasztott sütőfelülete igen erősen át volt égve, míg a kőkemencéké csak gyengén, viszont ez utóbbiakban vastag hamuréteg utalt a gyorsan eléggő, jól füstölő, nagy mennyiségű tüzelőanyag elégetésére.

Nem teljesen egyértelmű viszont a 8. sz. téglakemence funkciója. Gondos megépítése, jól tapasztott sütőfelülete ellenére több érv is szól a füstölésre való felhasználása mellett: így pl. az, hogy sütőfelülete csak gyengén, oldalfala és boltozata ezzel szemben erősen át volt égve; magas szájnnyílása, ami sütés esetén hátrányt jelentő hővesztéséget okoz; valamint az előtérben megfigyelt oszlophelyek füstölőkemencékre jellemző elhelyezkedése. Mindenképpen elgondolkodtató, hogy az egyértelműen sütőkemencéknek tartható külső kemencéinknél egy esetben sem találtunk befedésükre utaló nyomot, míg a füstölőknél három esetben is azonos, a fenti módon készített tető létezését feltételezhetjük. Ez alapján úgy gondoljuk, hogy a korai középkorban a külső kemencéket nem minden esetben fedték be, csak ha a funkció is megkövetelte. (Még az utóbbi évszázadból is vannak adatok, melyek szerint a külső kemencékhez nem minden esetben építettek védőtetőt, hanem pl. a lapos tetejű kemencéket télire valamivel — pl. deszkával — letakarták.³¹

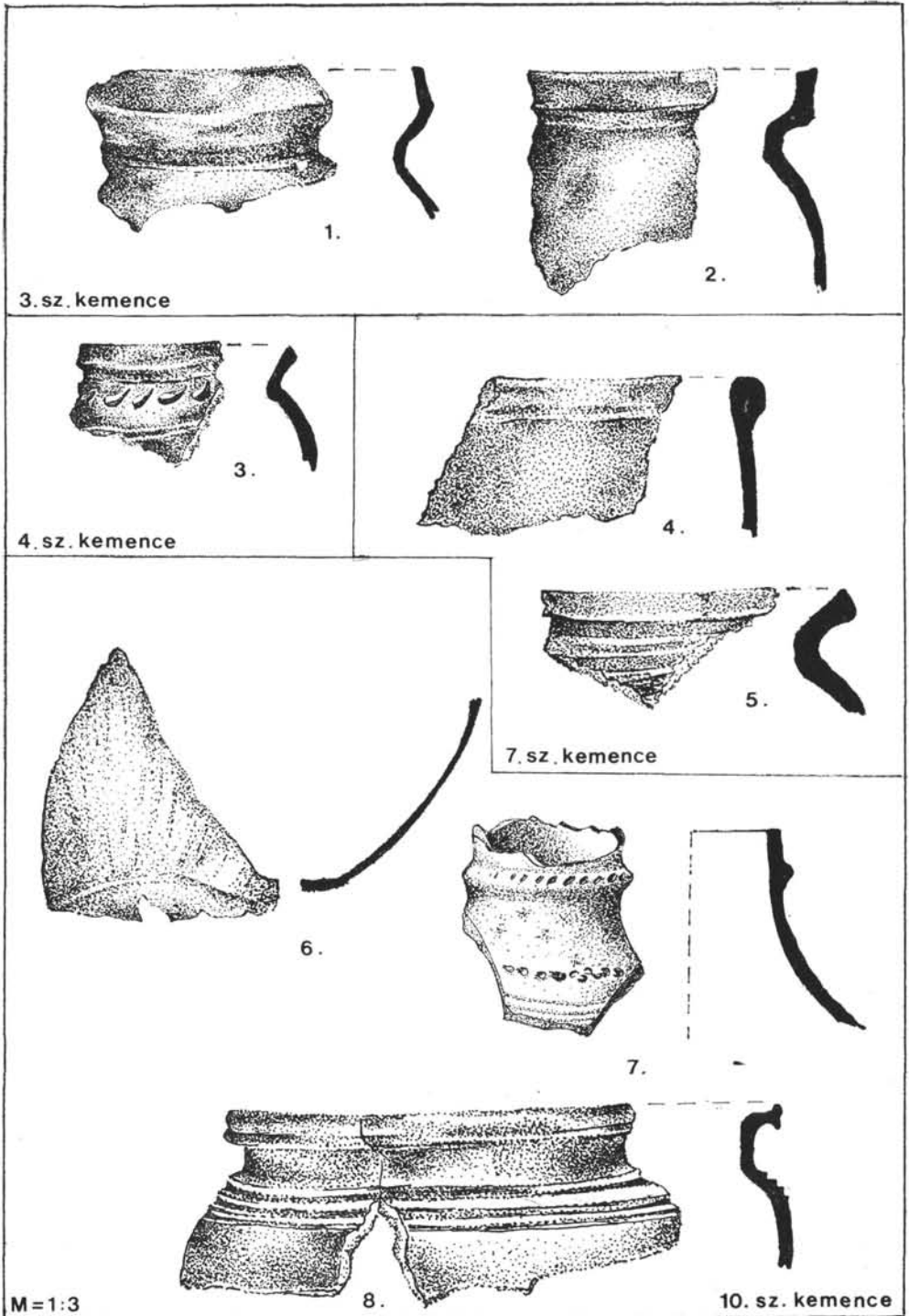
*

²⁸ MÉRİ ISTVÁN 1952. 4. kép C, 1963. 3. kép.

²⁹ MÉRİ ISTVÁN 1969—70. IV. tábla, 81.

³⁰ JUHÁSZ ANTAL 1984. 209, 210, 211. kép.

³¹ SABIÁN TIBOR 1988. 38—40.

6. tábla. A kemencék leletanyaga

Összefoglalva az elhangzottakat elmondhatjuk, hogy a szeri monostor területén a XII. század közepéig virágzó település lakói mind a lakóházaikban lévő, mind pedig külső kemencéik megépítéséhez sokoldalúan hasznosították a templomépítkezésekhez előkészített illetve az elpusztult templomépületekből származó építőanyagokat,³² magasfokú építési szaktudásról téve tanúbizonyságot. Nem zárható ki, hogy a kemenceépítéshez felhasznált építőanyag megválasztásában a környezet kínálta lehetőségek mellett a hosszú ideig továbbélő építési hagyományoknak is nagy szerepe lehetett. Nem ismerjük a területünkön megtelepedő magyarság törzsi-etnikai összetételét, de elképzelhető, hogy az eltérő építőanyagokat felhasználók mögött eltérő hagyományokkal, építési ismeretekkel rendelkező, esetleg más-más mikrokörnyezetből érkező népcsoportokat sejtethetünk.

Más lelőhelyeken folyó feltárások bizonyára még jobban kirajzolják majd azokat az eltéréseket is, amelyek pl. egy-egy nagyszabású monostorépítkezés hatására alakulhattak ki a környező falvak építkezési szokásaiban.

IRODALOM

Bartha Antal

1984 A magyar nép őstörténete. Magyarország története I/1, szerk.: Székely György—Bartha Antal Budapest, 375—574.

Beleckij, V. D.

1959 Zsiliscse Sarkela-Belov Vezsi. MIA 75. Moszkva—Leningrád. 40—134.

Benkő Elek—Uggy István

1984 Székelykeresztúri kályhacsempék. Bukarest.

Béres Mária

1983 Egy kavicsboltozós Árpád-kori téglakemence vizsgálata. MFMÉ 1982/83—1. Szeged, 173—187.

Bóna István

1973 VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Fontes Arch. Hung.

Fodor István

1977 Rappoport, P. A.: Drevnyerusszkoje zsiliscse. Rec., ArchÉrt 104 (1977). 285—288.

1983 Régészeti adalékok lakáskultúránk történetéhez. Népi kultúra—Népi társadalom XIII., Budapest, 81—118.

1985 Árpád-kori külső kemencéink keleti párhuzamairól. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Budapest, 51—68.

Horváth Ferenc

1976 Szer plébániatemploma és a település középkori története. MFMÉ 1974/75—1. Szeged. 343—374.

1978 Régészeti tanulmányok Csongrád megye középkori történetéhez. Doktori disszertáció, kézirat. Szeged.

Juhász Antal

1984 Szeged környékének településnéprajza és népi építészete. Kandidátusi értekezés, kézirat. Szeged, MFM—NA.

Kovalovszki Júlia

1974 Doboz. RégFüz I. 27. (1974) 71.

Márton Péter

1989 Néhány újabb archeomágneses adat a szekuláris variáció görbéihez. Magyar Geofizika XXX. évf. 1. szám, 26—36.

³² A téglá népi építészet terén való felhasználására Szeren a későbbi századokból, a mezőváros korából is van adatunk; házon belül és kívül is építenek kemencét téglából még a 14. században is (VÁLYI KATALIN 1989. 1, 2, 3. kép). Ez a tény ugyancsak a kemenceépítés hagyományörző vonására utalhat.

³³ A 6. tábla rajzaiért Molnár Zsuzsának tartozom köszönettel. A tanulmány kéziratát 1988-ban zártam le.

Méri István

- 1952 Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkevemőrci ásatások eredményeiről. I. ArchÉrt 79 (1952). 49—67.
1963 Árpád-kori szabadban lévő kemencék. ArchÉrt 90 (1963) 273—280.
1964 Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. RégFüz Ser. II. 12/a, Budapest. 1—75.
1969—70 Árpád-kori falusi gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. MMMK, Budapest. 69—84.

Miklós Zsuzsa

- 1985 Árpád-kori (XII—XIV. századi) kisvárák Magyarországon. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Budapest. 143—158.

Pauler Gyula—Szilágyi Sándor (szerk.)

- 1900 A magyar honfoglalás kútfoi. Budapest.

Sabján Tibor

- 1988 A búbos kemence. Műzsák Közművelődési Kiadó.

Trogmayer Ottó

- 1973/a Szer monostora. Művészet, XIV. évf. 8. szám.

- 1973/b Ond és az utódok. Magyar Hirlap, 1973. IX. 2.

Trogmayer Ottó—Zombori István

- 1980 Szer monostorától Ópusztaszerig. Gyorsuló idő sorozat, Magvető Kiadó, Budapest.

Vályi Katalin

- 1986 Árpád-kori falusi építmények a szeri monostor területéről. ArchÉrt 111 (1986/2). 224—236.

- 1989 14—15. századi falusi építmények Szer mezőváros területéről. Építészet az Alföldön I. Szerk.: Novák László, Selmeczi László. Acta VI, Nagykovács, 79—87.

Zádor Mihály

- 1978 Román építészet. Az építészet története. Középkor. Tankönyvkiadó, Budapest, 237—430.

Aussenöfen an dem frühmittelalterlichen Fundort Szer

Vályi, Katalin

Während den letzten neun Jahren sind auf dem Gebiet des Klosters in Szer zahlreiche Objekte des frühmittelalterlichen Dorfes zum Vorschein gekommen. Jetzt veröffentlichen wir die Untersuchung von zehn Aussenöfen, die wir nach ihrem Baumaterial in drei Gruppen eingeteilt haben.

1. *Die in die Erde hineingewählten Öfen:* Ofengruppe No. 1 und der Ofen No. 2 (T. 1—2.). Merkmale: die Backfläche wurde gelehmt und kräftig durchgebrannt, die Innenhöhe ist niedrig (40—45 cm), die Mundöffnung ist eng ausgestattet. Unter das Lehmen des Ofens No. 2 wurden Tiernochen gelegt. Sie wurden aufgrund der archeomagnetischen Altersbestimmung: der Ofen No. 2 gegen 1050, der No. 1/a gegen 1100 verwendet.
2. *Die in die Erde vertieften Steinöfen:* Öfen No. 4, 5 und 3 (T. 2; 3, 4; T. 3; 5). Merkmale: die in die Erde eingegrabene Grube ohne Bindstoff gebauten Öfen, die aus grösseren und kleineren Steinen bestanden, waren von aussen mit Erde bedeckt. Ihr ohne Lehmen fertiger Feuerraum war mit dicker Aschenschicht abgedeckt. Im Vorraum des Ofens No. 4 haben wir die Spuren der Tragsäulen vom Schutzdach gefunden. (Ihr Alter: 11. Jh; und die erste Hälfte des 12. Jh-s).
3. *Die völlig oder bis zur Hälfte in die Erde vertiefte Ziegelöfen:* Öfen No 7 und No. 8 (T. 3; 7, 8). Die Backsteine wurden in gelben Lehm gestellt. Der Ofen No. 7 besass keinen gelehnten Feuerraum, aber sein Vorraum war bedeckt. Ofen No. 8: In das Gewölbe wurden auch Kieselsteine gemischt, die Backfläche bestand aus einer mit Lehm angeklebten Ziegelreihe, die nicht kräftig durchgebrannt wurde. Aus den zwei Säulenstellen, die sich in den gezielten Seitenwänden befinden, können wir auf einen gedeckten Vorraum schliessen. Die Mundöffnung ist besonders hoch (70 cm) und ist mit der Höhe des Gewölbes fast gleich. Der Verfall beider Öfen wurde wahrscheinlich durch das in der Mitte des 12. Jh-s darüber gebaute Klostergebäude verursacht. — also ist es zu vermuten, dass sie um Ende des 11. Jh-s und am Anfang des 12. Jh-s verwendet wurden. Sogar zweimal haben wir direkt nebeneinander gebaute Stein- und Ziegelofenpaare (9/a—b, T. 4) gefunden. Die Mundöffnung wurde durch einen späteren Graben zerstört. Beide waren mit angeklebter Backfläche versehen, welche des Steinofens in geringem Masse, aber des Ziegelofens kräftig durchgebrannt war. Ins Gewölbe der Öfen wurden auch Kieselsteine eingebaut. Ihr Alter: Die zweite Hälfte des 11. Jh-s und die erste Hälfte des 12 Jh-s. Jeder behandelte Ofen war in die Erde vertieft und war von den Bewohnern des frühmittelalterlichen Dorfes zu benutzen. Schliesslich erwähnen wir zwei Beispiele für die Aussenöfen, die nicht in die Erde vertieft wurden und deren Zugehörigkeit zum frühen Dorfe auch fraglich ist: der Ofen No. 6 und No. 10. (T. 3. 6; T. 4. 10.).⁵

Baumaterial und Chronologie

Auf dem Gebiet des Dorfes in den 11.—12. Jahrhunderten konnten die einfach in die Erde hineingewühlten Aussenöfen und die aus Stein- und Ziegel gebauten teilweise parallel nebeneinander funktionieren. Genauso haben wir auch aus Stein- und Ziegel gefertigte Öfen in den zeitgenössischen, in die Erde vertieften Wohnhäusern.

Die Anwendung der im Karpatenbecken freigelegten Steinöfen ist im allgemeinen für die 10.—11. Jahrhunderte charakteristisch.⁶ Auch das wird von den Forschern betont, dass das Baumaterial der Öfen auch von den Gegebenheiten der Umgebung abhing, und dass es weder das Zeitalter noch das Ethnikum markiert.⁷ Aber auch in solchen Siedlungen, wo ausschliesslich bloss Lehmöfen angewendet wurden, tauchen auch manche Häuser mit Steinöfen ab und zu auf (Doboz⁸, Tiszalök-Rázom⁹), was mit dem verschiedenen Ursprung der Bautraditionen zu erklären ist. Auch darauf weist die Ausgrabung in Dunajváros¹⁰ hin, wo die Avaren im 7. Jh. bloss Steinöfen, später die Ungarn auf demselben Gebiet bloss Lehmöfen gebaut haben.

Der Verbrauch vom Ziegel als Baumaterial ist in der Volksarchitektur im Frühmittelalter kaum bekannt¹¹⁻¹³. Wir nehmen an, dass die Öfen in Szer aus den Ziegeln, die zum Klosterbau angefertigt und dabei nicht verwendet wurden, gebaut wurden. Aus der Kirche, dem sogenannten Typ St. Gallen, vom Ende des 11. Jh-s verfügen wir über Angabe vom frühesten Verbrauch an Ziegel¹⁴⁻¹⁵.

Wir nehmen an, dass die landnehmenden Ungarn der Kenntnisse der Bauweise vom Ziegel schon vom Osten¹⁷ mitgebracht haben, wo sie die Angelegenheit, sie kennenzulernen, einerseits im Reich der Kasaren¹⁸⁻¹⁹, andererseits in den Zentren der ostslavischen Staaten²⁰⁻²¹, hatten. István Fodor bewies den ostslavischen Ursprung unserer Öfen in der Arpadenzeit und die Vermittlerrolle der Saltovo Kultur auf dem Dongebiet bei der Erkennung des Haustyps und der Öfen der Slaven²² überzeugend. Aufgrund des oben Gesagten vertreten wir die Meinung, dass den Ursprung unserer Backsteinöfen auf einem anderen Gebiet oder in einem anderen Zeitalter zu suchen unbegründet wäre. Es ist nicht sicher, dass ein Hiatus in dem Ziegelbau in Szer von der Landnahme bis zum Ende des 11. Jh-s zu sehen ist:

1. Die Alterbestimmung unserer Backsteinöfen ist in der Zeit zurückgehend praktisch geöffnet — sie könnten auch früher gebaut wurden!
2. Wir haben keinen Beweis dafür, dass in den früheren Kirchenperioden kein Ziegel verbraucht wurde.

Als Möglichkeit weisen wir darauf hin, dass das frühmittelalterliche ungarische Volk im Besitz der vom Osten mitgebrachten Bautradition imstande war, eine — vielleicht aus dem Gebiet des Byzantinischen Reiches stammende — neue Bauweise zu adaptieren. Einige Bemerkungen, die mit der frühesten Kirche in Beziehung stehen,²⁶ deuten darauf hin, dass wir besonders hier, auf dem südöstlichen Gebiet der Tiefebene mit dem Einfluss der griechischen Bekehrung zu rechnen haben.

Struktur und Funktion

István Méri ordnete die Öfen aus der Arpadenzeit ihrer Funktion nach in zwei Gruppen ein: Backöfen und Rauchfässer²⁷. Den Kriterien des Backofens entsprechen unter unseren Aussenöfen der 1/a—b—c, der No. 2 und der No. 9/a. Unter unseren Rauchfässern zeigen die zwei Säulenstellen vor den Öfen No. 4 und No. 7 (deren Äquivalenten auch in Tiszalök-Rázom zu finden sind)²⁸ die Deckungsweise des Vorraums (T. 5).

Im Falle des eng nebeneinander gebauten Stein- und Ziegelofenpaares sind die Funktionsteilung vorzufinden: der Ziegelofen diente wahrscheinlich zum Backen und der Steinofen zur Räucherung. Wir nehmen an, dass der Vorraum der Aussenöfen im Frühmittelalter nicht in jedem Falle gedeckt war, nur wenn es auch funktionell erfordert wurde (z. B. die Aufhängung der Lebensmittel, die für Räucherung bestimmt waren).

Zusammenfassend: Bei der Wahl des zum Ofenbau verbrauchten Baumaterials konnten auch die bis langer Zeit weiterlebenden Bautraditionen neben den umgebungsbestimmten Möglichkeiten eine grosse Rolle spielen. Wir kennen die Stammes- und ethnische Zusammensetzung der sich auf unserem Gebiet niederlassenden Ungarn, nicht aber es ist vorzustellen, dass hinter den verschiedenen Baumaterial Verbrauchern solche Volksgruppen, die über differenten Bautraditionen verfügten und die vielleicht aus verschiedener Mikroumgebung ankamen, zu vermuten sind.

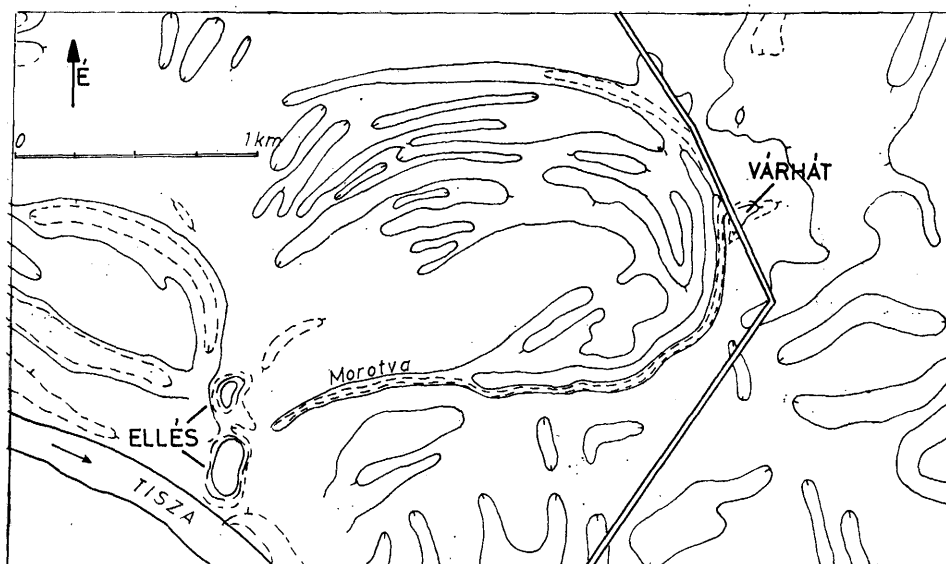
Középkori téглаégető kemencék Csongrádról és Békéscsabáról

LŐRINCZY GÁBOR

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A várhāti ásatás előzménye

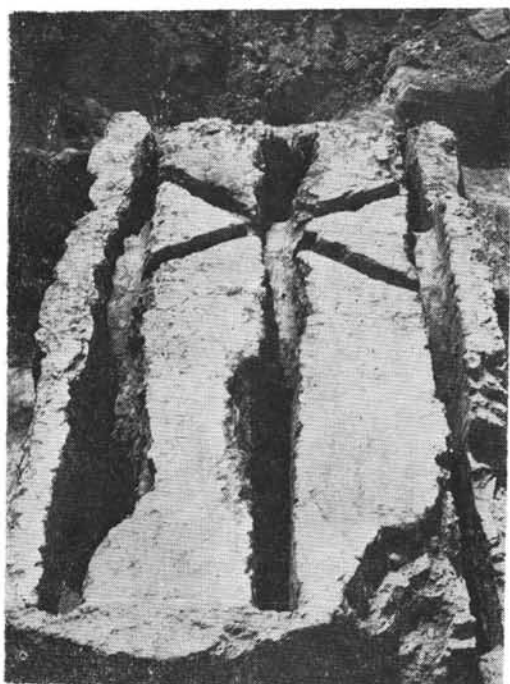
Csongrád északkeleti határrésze a *Nagyréti*, amely hatalmas kiterjedésű, a Tisza és a Körös által közrefogott alacsony fekvésű terület. A múlt század utolsó harmadában elvégzett folyószabályozási munkák előtt a vízjárta terület két kiemelkedő magaslata a *Várhát*nak és *Ellés*nek nevezett dombhát volt. (1. ábra) A terület betelepítését, tanyásítását és mezőgazdasági hasznosítását csak a szabályozás után kezdték meg. Korábbi lakhatatlanságát jelzi az eddig ismertté vált gyér régészeti leletanyag is.

1. ábra. Ellés és Várhát topográfiai helyzete

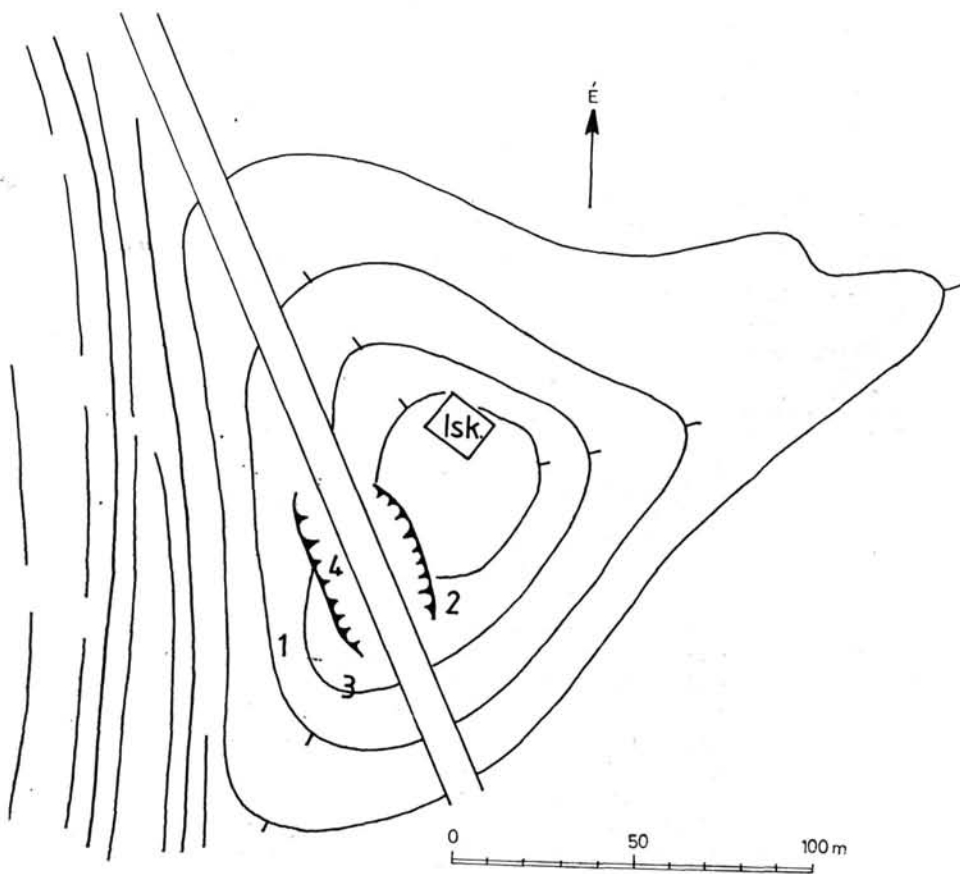
A legkorábbi adat, amelyet a területről és egyben a *Várhátról* ismerünk, 1863-ból származik. Eszerint az 1855. évi tavaszi áradás idején a Tisza vize a Várhát oldalából egy boltozott üreget, „alagutat” mosott ki.¹ Amint a későbbiekben látni fogjuk,

¹ Pesty Frigyes helynévgyűjtésének a Várhátra vonatkozó részletét lásd TARI LÁSZLÓ 1979. 199.

1. kép. a) Az 1929-ben feltárt kemence részlete,
b) Ugyanaz a kemence az 1987. évi feltárás után keletről nézve

ezt egy kemence fűtőterével lehet azonosítani. Minden valószínűség szerint ez az esemény élt tovább a csongrádiak emlékezetében. A régiségek és a régészet iránt érdeklődő Farkas Sándor szentesi gyógyszerészsegéd 1882-ben Csongrádon járva a Várhátra is ellátogatott. Erre feltehetően a csongrádiaktól hallottak alapján került sor.² A Nagyrét benépesedését követően, 1903-ban a Várháton tanyai iskolát építettek. A munkálatok során a domb tetején egy — véleményünk szerint az előzővel nem azonos — kemencére utaló nyomokat figyeltek meg.³ Közel három évtizeddel ké-

2. ábra. A Csongrád-várháti kemencék egymáshoz viszonyított helyzete. 1. 1855-ben előkerült kemence, 2. 1903-ban megfigyelt kemence, 3. 1929-ben és 1987-ben feltárt kemence, 4. 1936-ban előkerült kemence

sőbb, 1929-ben a Várháton keresztül vezető mezei út melletti telken, szőlő alá forgatás közben egy újabb kemence került elő. Csallány Gábor, a Csongrádvármegyei Múzeum igazgatója az objektumot feltárta, majd fotózása után visszatemette.⁴ (2. ábra) A következő, véleményünk szerint a negyedik kemencére 1936-ban, a

² LŐRINCZY GÁBOR 1988. 8.

³ TARI LÁSZLÓ 1979. 202.

⁴ ZALOTAI ELEMÉR 1949. 17.

Csongrádot Csépvával összekötő mezei út műúttá való átépítése közben bukkantak. Az út melletti árok vonalába eső kemencét Csallány Gábor feltárása és fotózása után a további munkálatok megsemmisítették.⁵ (2. kép a. és b.) Csallány az általa feltárt kemencéket középkori fűtőalkalmatosságnak határozta meg.⁶ Csallány Dezső és Párducz Mihály a visszatemetett kemencét, vagy egy újabbat akart 1959 őszén feltárni. A néhány napos szondázó ásatás azonban eredménytelennek bizonyult, mivel néhány szórványos szarmata kerámiatöredéken kívül mást nem találtak. Csallány Dezsővel ellentétben, aki a kemencék készítését és használatát a hun kor idejére tételte fel, Párducz Mihály középkori fűtőkemencének tartotta a csak Csallány Gábor által készített fényképfelvételekről ismert objektumokat.⁷ A B. Nagy Katalin hódmezővásárhelyi régész által 1964-ben végzett szondázó ásatáson is csak néhány szórvány római-kori lelet került elő.⁸ A területről legújabban az elmúlt években folytatott régészeti terepbejárás során kerültek elő leletek. A két folyó által közrefogott, több négyzetkilométernyi határból három lelőhelyen mindössze 5 darab szarmata és Árpád-kori cseréptöredék került elő.⁹ Az említett terepbejárás során a Várháton, 1986 őszén egy agyagnyerő gödör oldalfalában vörös elszíneződésre figyeltek fel Pölös Andrea, Kertész Róbert régészhallgató és Rózsa Gábor földmérő mérnök, a megyei múzeumi szervezet munkatársa.¹⁰ Ezt követő közös terepbejárásunk során megállapíthattuk — ismerve a szentesi Koszta József Múzeum adattárában őrzött Csallány-féle fényképeket — hogy a gödörfalban látható vörösre égett objektum azokhoz hasonlónak a része lehet, amelyeket Csallány Gábor tárt fel.

Az előkerült objektum feltárását a megsemmisülés veszélye mellett egyéb okok is indokolták. A Csallány által feltárt kemencéhez hasonló azóta sem került elő. Így használatára és készítése idejére vonatkozóan csak egy újabb kemence feltárása és több szempontú vizsgálata adhatott választ. Ugyanakkor az objektum, egyedisége és előkerülési helye alapján több — nagyrészt megalapozatlan — hipotézis és teória kiindulópontjává vált.¹¹

A csongrád-várháti kemence

A lelőhely az északkelet—délnyugati fekvésű, megnyúlt háromszög alakú dombhátat nagyjából észak—déli irányban átszelő műút nyugati oldalánál helyezkedik el. Az 1987. augusztus első hetében lefolytatott egyhetes leletmentő ásatás során egy 6×3 méteres szelvényt nyitottunk az agyagnyerő gödör oldalánál. (3. ábra) A kemence letapasztott és keményre égett égetőfelülete a mai felszíntől 20 cm mélyen került elő. Az agyagba vájt 400 cm hosszú és 180 cm széles kemence égetőfelületét hosszában három, 370 cm hosszú és 13—15 cm széles légjárat tagolta. Ezeket a járatokat közepesen egy „X” alakú, 13—15 cm széles és ugyanolyan mély vájjal kötötték össze, amely feltehetően az egyenletesebb hőelosztást segíthette elő. Az égetőfelület hosz-

⁵ TARI LÁSZLÓ 1979. 199.

⁶ CSALLÁNY GÁBOR az előkerült és általa feltárt kemencékről 4 darab fényképen kívül semmilyen írásos vagy rajzos dokumentációt nem készített. Az objektumról alkotott véleményét az üveglemezeket tartalmazó borítékra írta rá. Az üveglemezek a szentesi Koszta József Múzeum Adattárában található az R 4290—93 sz. alatt.

⁷ CSALLÁNY DEZSŐ 1961. 28—9., PÁRDU CZ MIHÁLY véleménye: MFM. Adattár 380—76.

⁸ TARI LÁSZLÓ 1979. 202—205.

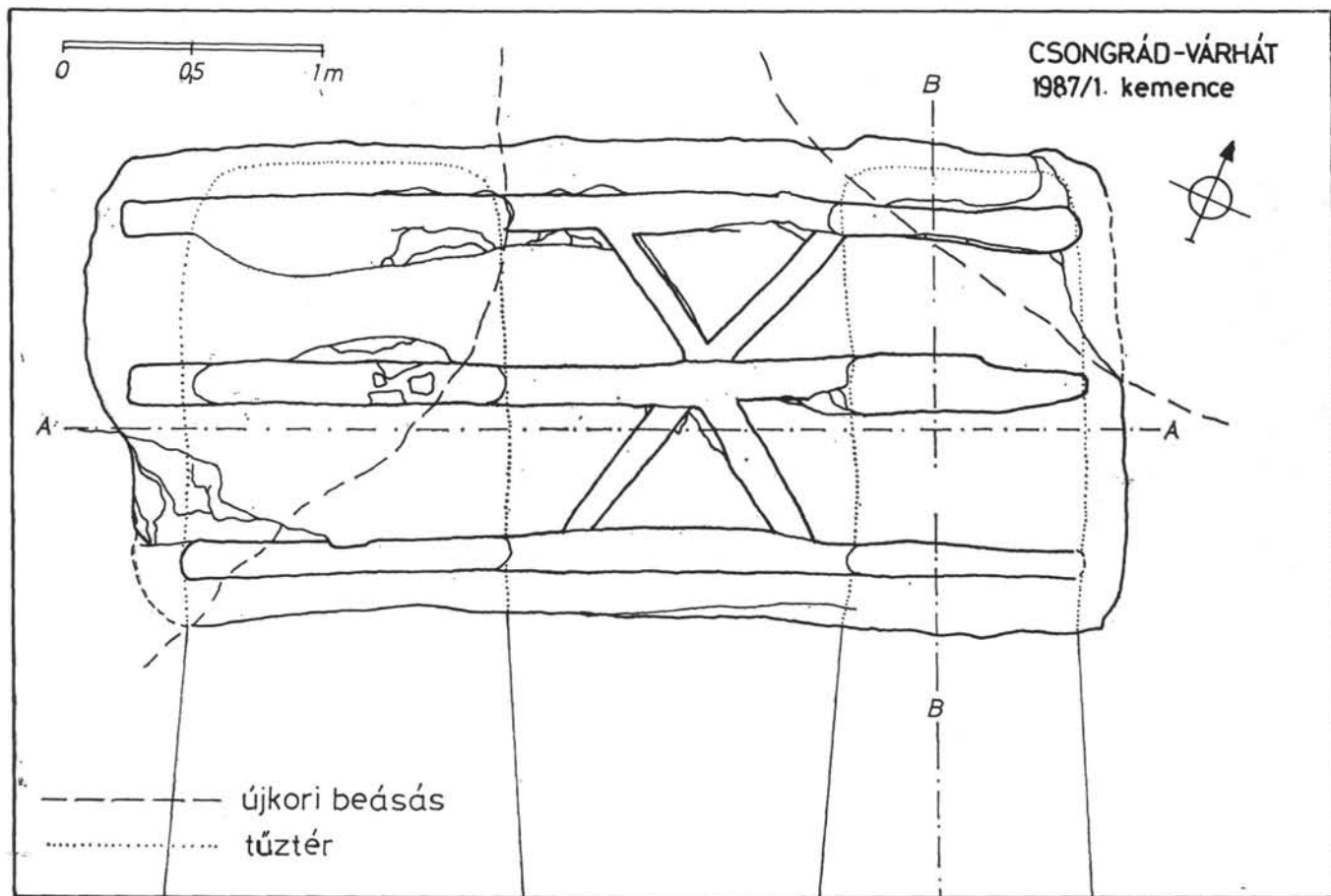
⁹ A területet bejáró Pölös Andrea régészhallgató szíves szóbeli közlése, melyet ezúton is köszönök.

¹⁰ Mindkettőjüknek köszönöm hogy felhívták figyelmemet az előkerült objektumra.

¹¹ CSALLÁNY DEZSŐ 1961., TARI LÁSZLÓ 1979., Az ásatást a városi tanács anyagi támogatása tette lehetővé.

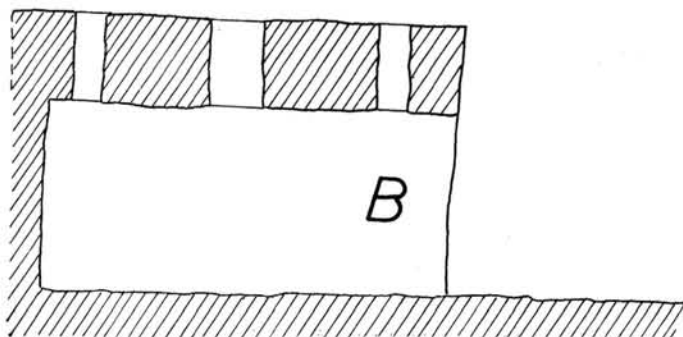
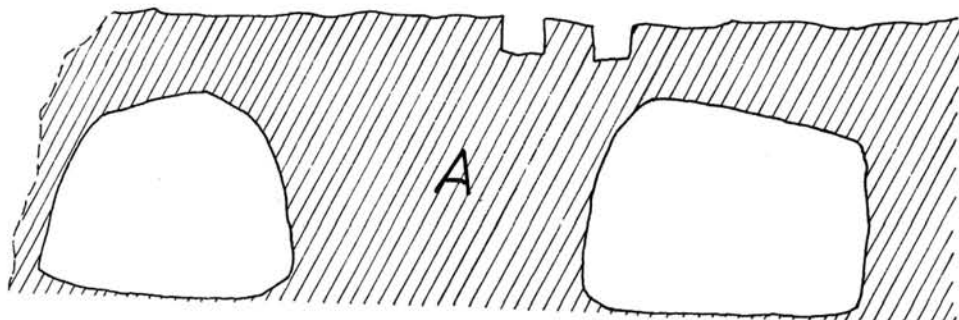
2. kép. Az 1936-ban feltárt kemence

3. ábra. A csongrád-várháti kemence felülnézete

szanti oldala alatt, egymástól 120 cm-re két, agyagba vájt 100—115 cm széles és 80—90 cm magas fűtőteret alakítottak ki. A fűtőtér és az égetőfelület között 30—35 cm vastag agyagréteg a már említett három járattal át volt vágva, tehát valójában egy rostélyt képezett. A járatok, az égetőfelület és a tűztér egyenletesen tapasztott és elsímított felületű volt, amely használat közben 2—3 cm vastagon keményre égett.

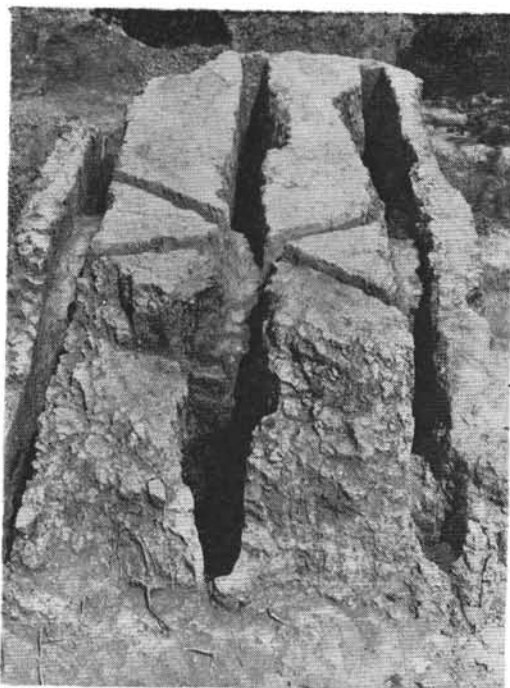
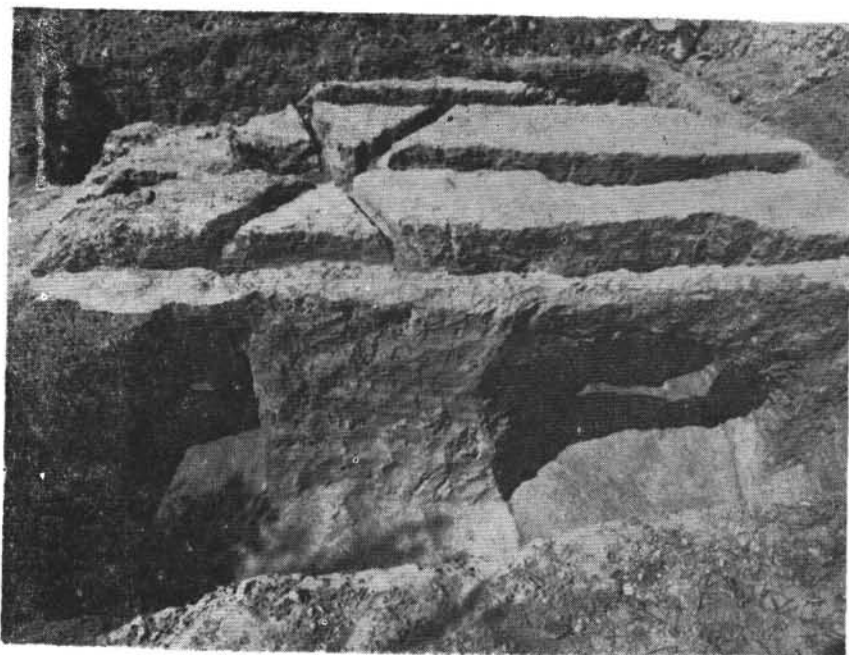
A feltárás során felmerült annak a lehetősége, hogy a most feltárt kemence azonos lehet a Csallány G. által egyszer már kiásott és lefotózott kemencék egyikével. Ezt valószínűsíti a bolygatatlan altalajtól elütő, paticsszemcsékkel kevert agyagréteg, amelynek alsó szintjén egy újabkori használt lábbeli is előkerült. A Csallány-féle fotók alapján az akkori felszíntől a kemence égetőfelülete mintegy 80—90 cm mélyen került elő.¹²

4. ábra. A várhíti kemence A és B metszete

Csallányék a rostély tetejétől számítva 45—50 cm mélyen ástak le a kemence mellett. Az eredeti állapotában megmaradt betöltés tanúsága szerint a két tűzteret nem bontották ki. Ezt most feltárva, a tűzterek alján 5—6 cm vastag hamuréteget, fölötté vörös, égett agyagmorzsalékos betöltést találtunk néhány negyed- és féltéglával együtt. A szelvényünkbe eső, mintegy 100 cm hosszú, a tűzterekhez dél felől csatlakozó, a kemenceszájtól fokozatosan szélesedő tüzelőárkok alja is tapasztott volt és a kemencék felé enyhén lejtettek. Az objektum feltárásakor korhatározó leletanyag nem került elő (3—4. ábra, 3. kép, a—b).

¹² A két kemence azonosságát döntően bizonyítja az eddigiek mellett, hogy mindkét kemence északkeleti sarkán hasonló törésvonal látható. (1. kép a. és b.)

3. kép. Az 1987-ben feltárt kemence délről és nyugatról nézve

A kemence funkciója, kora és párhuzamai

A feltárt objektum pontos párhuzamát sem a római, sem pedig a középkori, publikált hazai kemencék között nem találtam. Használatára és korára csupán a betöltésből előkerült téglatöredékek utalnak. Ezek minősége, az agyag eldolgosása és kiégetése, a téglák mérhető adatai, vastagsága és szélessége egyaránt kizárják a római korra való keltezését,¹³ inkább a kemence középkori használatát valószínűsítik. Mivel a kemence nem téglából épült, hanem az agyagos altalajba vájták és felépítménynek nyoma sem volt, ezért az előkerült téglatöredékek alapján az objektumot tégláégetőnek határozhatjuk meg.

Készítésének és használatának közelebbi időpontját azonban a néhány téglatöredék alapján meghatározni nem lehet. Felmerül ugyan annak a lehetősége, hogy a keskenynek és vékonyak tekinthető téglák alapján inkább Árpád-kori használatra gondoljunk,¹⁴ de ez is csak részben lehetséges. A középkori templomokon végzett falkutatásoknál ugyanis bebizonyosodott, hogy a 14—16. században a nagyobb méretűek mellett készítettek és használtak kisebb téglákat is. Az épületek egyes pontjain ugyanis (boltozatoknál vagy áthidalásoknál) az általánosan használt tégláknál vékonyabbakra is szükség volt. Az elmondottak miatt tehát közvetlen régészeti bizonyítékokkal nem tudjuk a tégláégető kemence korát meghatározni.

Az eddig feltárt tégláégető kemencék korhatározó régészeti leletanyagban való rendkívüli szegénysége tette indokolttá,¹⁵ hogy geofizikai kormeghatározási módszereket hívjunk segítségül. A várható kemencéből archeomágneses kormeghatározásra vett minták vizsgálatából kiderült, hogy a kemence készítésének és használatának ideje: 1300 ± 30 év.¹⁶ A várható téglatöredékek méretei is inkább az Árpád-korra, s nem a középkor későbbi időszakára való keltezést valószínűsítették.

Békéscsaba—mezőmegyeri tégláégető kemence

Békéscsabától északra, a mezőmegyeri határrészen egy, a környezetéből alig 1—1,5 méterre kiemelkedő, É—D-i part helyezkedik el. A magaslat keleti oldalán egy, a szabályozás előtt még bizonyára élő vízfolyás kiszáradt medre húzódik. A másik

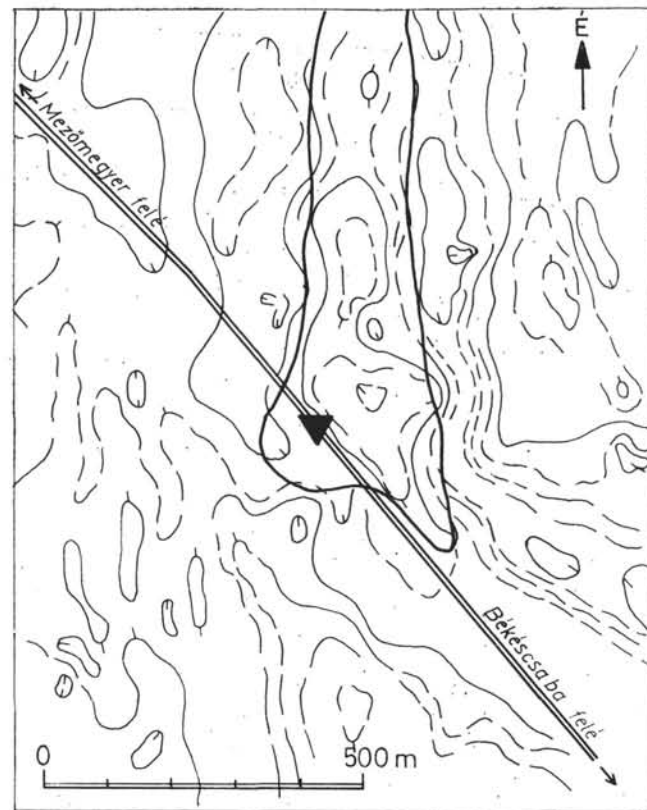
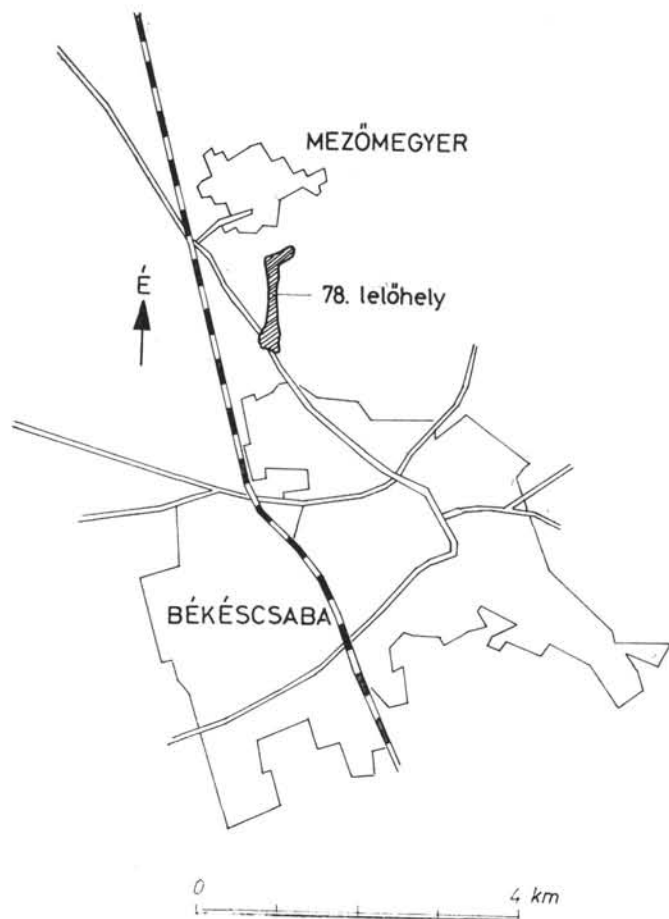
¹³ A téglák vastagsága: 4,5—5 cm, szélessége: 14,5—16,5 cm. Csongrádi Múzeum: 88. 46.1 ltsz.

¹⁴ MÉRI ISTVÁN 1964. 7., KOVALOVSKZI JÚLIA 1986. 112.

¹⁵ LŐRINCZY GÁBOR 1984. 157.

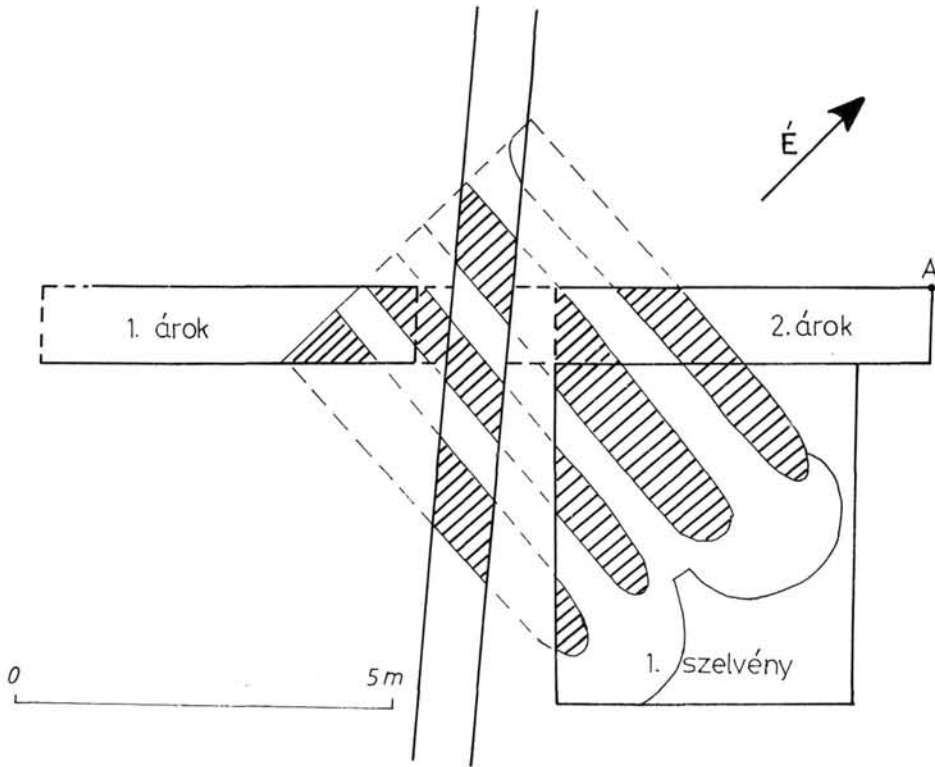
¹⁶ A vizsgálatokat DR. MÁRTON PÉTER (ELTE Geofizikai Tanszék) végezte el. Eredményeit baráti levélben foglalta össze, melyet szíveségéből közölhetek.

A Csongrád-várháti tégláégető archeomágneses kora. 1987. VIII. 7-én a kemence különböző részeiből összesen 24 db függetlenül orientált mintát vettünk. A minták tájolását mágneses kompasszal és ahol lehetett a napárnyék segítségével is elvégeztük. A mintákból a laboratóriumban 2,5 cm átmérőjű és magasságú hengereket fűrtünk ki, átlagban mintánként kettőt (vagy többet). A magnetométeres mérések JR—4 típusú közetgenerátoron történtek, mágneses tisztításra hőkezelést alkalmaztunk. Ennek segítségével meggyőződünk arról, hogy minden egyes minta stabil mágnesezettségű 400 °C után egyetlen, a kemence utolsó felmelegítése utáni lehűlés idejére datálható mágnesezettségű. Ennek irányát mintánkénti átlagolással, illetve a mintaátlagok átlagolásával határoztuk meg. $D = 16,3^\circ$, $I = 56,9^\circ$, $k = 253$, $1,9^\circ$ statisztikai méterekkel. A datálásra jelenleg használt szekuláris variációs görbék alapján (MÁRTON P. (1968) *Archaeomagnetic directional results from Hungary*. *Geophys. J. R. astr. Soc.* 86. 719—725.) az objektum archeomágneses kora: i. u. 1300 ± 30 év. A módszerre: MÁRTON PÉTER—GÖMÖRI JÁNOS: Kísérletek archeomágneses mérések alkalmazására égetett agyagobjektumok keltezésében. *Magyar Geofizika* (1986) XVII. 143—153. A kézirat lezárása után jelent meg MÁRTON PÉTER: Néhány újabb archeomágneses adat a szekuláris variáció görbéihez. *Magyar Geofizika* (1989) XXX. 1. 26—36., ahol a szerző a várható kemence korát a levélben megadottaktól valamivel tágabban, 1300 ± 60 évben adja meg.

5. ábra. a) A békéscsaba-mezőmgyeri lelöhely helyszínrajza, b) A kemence előkerülési helye

oldalán a terület ellaposodik. (5. ábra) Az enyhe kiemelkedésű part délnyugati sarkában, a Békéscsaba—mezőberényi műút nyugati oldala mellett, 1985-ben gázvezeték árkának ásása során vörös színű omladék került elő. A leletmentő ásatás keretében, Szatmári Imre békéscsabai régész két kutatóárokkal és egy szelvényrel egy $6,5 \times 4,5$ méter alapterületű kemence részletét tárta fel.¹⁷ (6. ábra)

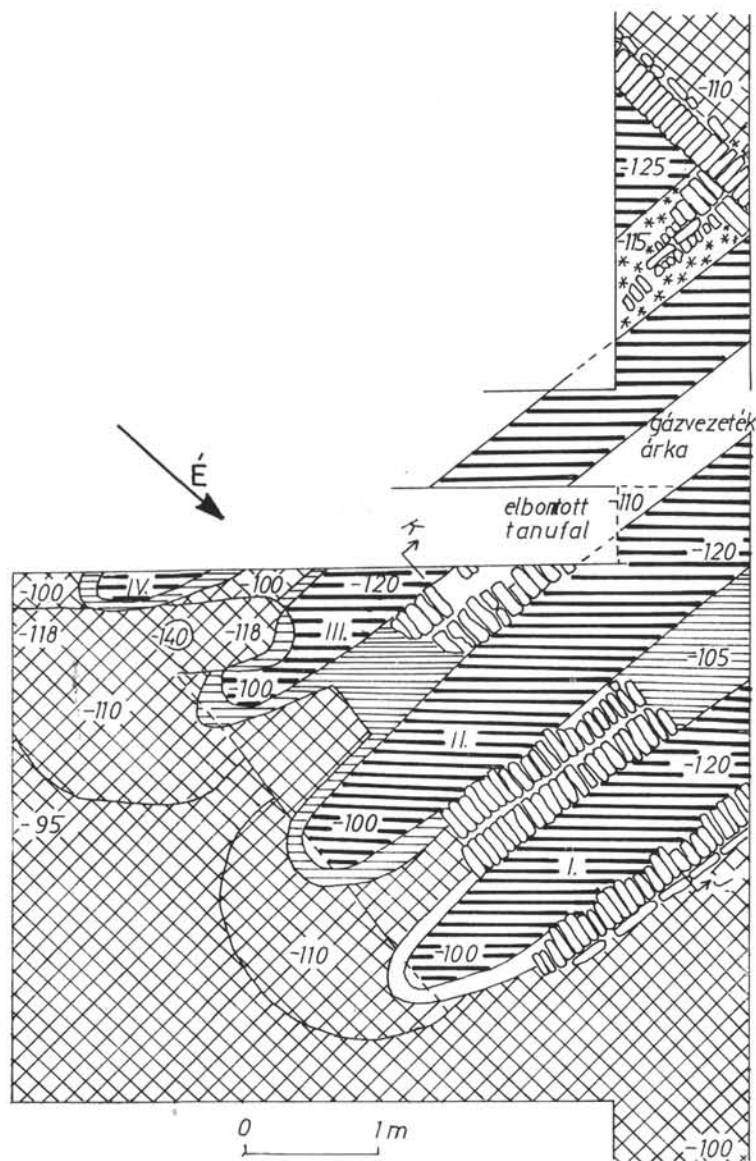
6. ábra. A békéscsabai ásatás felszínrajza

A földbeásott, a mai felszíntől 120 cm mélyen kialakított, három agyagpados, négy tűzteres kemence előkerült részletéből teljes biztonsággal kiserkeszthető annak formája és mérete. A kemencében a hossz tengellyel párhuzamosan voltak kialakítva az agyagpadok és köztük a tűzterek. Az alig 20 cm magas agyagpadokat a hosszanti oldalára fektetett és lapjaival egymás mellé illesztett téglákkal magasították, emelték meg. Ezen a téglasoron, egyes helyeken megszakítva, légjáratokat alakítottak ki. A tűzterek alján, melyek mintegy 15 cm vastagon voltak átégve, mintegy 10 cm vastag faszénréteget bontottak ki. A kemenceszájaktól a tűzterek fokozatosan lejtettek, a szintkülönbség mintegy 25 cm volt. Az oldalfalak és a kemence vége az agyagpadokhoz hasonlóan téglából volt építve úgy, hogy a külső oldalukat hosszabbik élére fektetett téglasorral takarták. A kemence előterében a fűtőnyílások előtt két sekély, félköríves munkagödör volt. Egy-egy gödörből két-két tűzteret tudtak fűteni. (7.

¹⁷ Köszönettel tartozom Szatmári Imrének a kemence publikálásának átengedéséért. A lelőhely a Békés megyei topográfiában a Békéscsaba 78. számú.

ábra, a—b) A kemence használatára az omladékból előkerült későközépkori, — 14—16. századra keltezhető — kerámiatöredékek utalnak.¹⁸

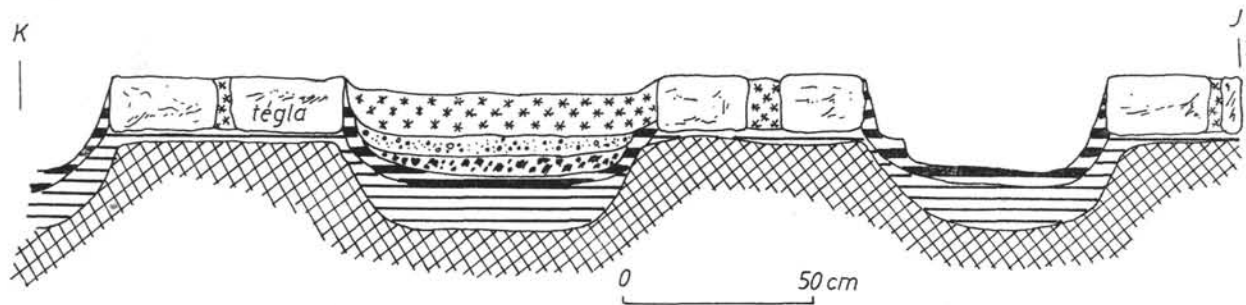
A várható kemencével teljesen megegyező objektumot nem találtunk a hazai szakirodalomban, sőt a hasonló kialakítású és funkciójú kemencék száma is igen

7. ábra a) A békéscsabai kemence felszínrajza,

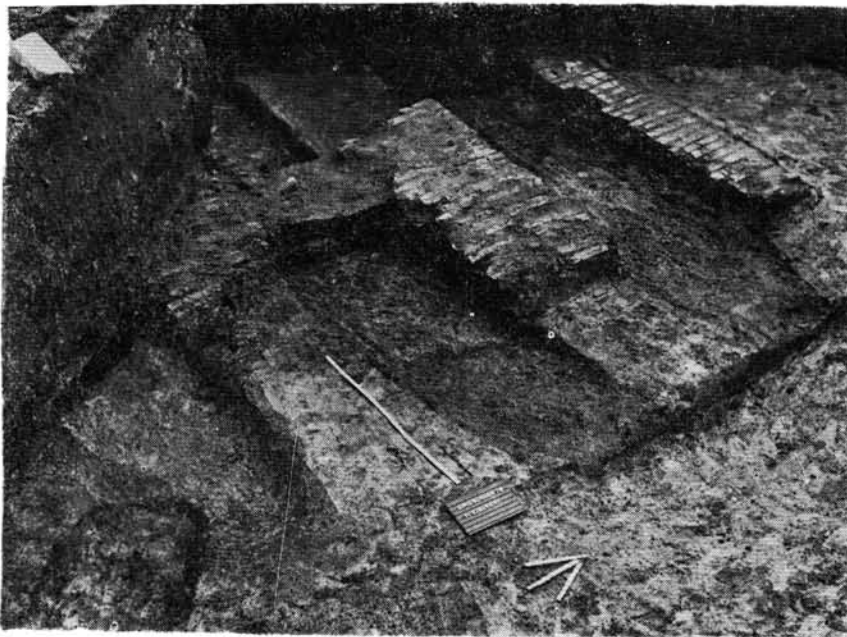
¹⁸ A kemencéből előkerült téglák méretei: 6,5—7×20×31, 5,5×23, 4,5×19,5×18,5, 4,5—5×17,5, 6×16—16, 5,5×14, Békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum: 86.3.22—28. ltsz.

- *tégla-keményységűre átégett agyag*
- *piros, átégett agyag*
- *„salétromos”*
- *faszén*
- *paticsos, tömör, piros omladék*
- *sárga altalaj*

b) A kemence k—j metszete

csekély. Eddig öt lelőhelyről 8 olyan objektumot közöltek, amelyeket funkciójuk alapján kapcsolatba hozhatunk a Várháton feltárt kemencével. Elsőnek említhetjük a *Hetényben (Chotin)* előkerült, ma még részletesen nem ismertett kemencét. A közel négyzetes alaprajzú, agyagba vájt kemence három tűztérrel rendelkezett.¹⁹ Ezzel a típussal azonos az a két kemence, melyet *Dömösön* tárt fel Gerevich László. Ez utóbbiak szintén 3—3 tűztérrel rendelkeztek, de a hetényinél hosszabbakra voltak kiképezve.²⁰ Amennyire a közölt fényképek alapján megállapítható, a dömösi két

4. kép. A békéscsabai kemence délnyugat felől

kemence közül az egyiknek az oldalfalait téglával rakták ki. A *zentai Mákosparton* leletmentés során előkerült és feltárt téглаégető agyagpadjai között két tűztér volt kialakítva. (8. ábra) Az agyagpadokat itt tűzcsatornák kötötték össze, melyek az egyenletesebb hőeloszlást biztosították.²¹ Gerevich László a dömösi kemencéket a statigrafiai megfigyelések alapján a 14. század előtti időszakra keltezte, Szekeres László pedig a zentai használatának az idejét az előkerült néhány kerámiatöredék alapján a 13—14. századra határozta meg.

Formáját tekintve a zentaihoz áll legközelebb a *Tiszalök-Kövestelken* feltárt három téглаégető kemence.²² A 3—5 tűztérrel kialakított, agyagba vájt, téglalap alakú kemencék közül a 2. és 3. számú kemence agyagpadjai téglával voltak kirakva. Ebben hasonlítanak az egyik dömösi kemence megoldásához. A tiszalöki 1. és 3. számú kemence agyagpadjaiban a zentaihoz hasonlóan vájt tűzcsatornákat bontottunk ki.

¹⁹ GEREVICH LÁSZLÓ 1983. 409.

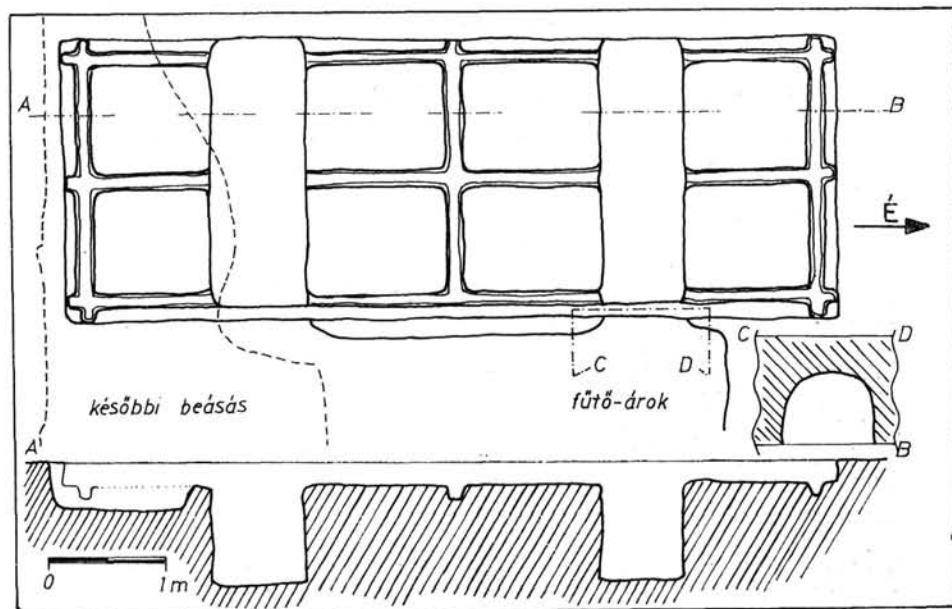
²⁰ U. o.

²¹ SZEKERES LÁSZLÓ 1985. 32.

²² LŐRINCZY GÁBOR 1984. 155—163.

A három tiszalóki kemencét korhatározó leletanyag hiánya miatt 1982-ben csupán történeti megfontolások alapján, s csak feltételesen lehetett téглаégetőnek meghatározni és használatát az Árpád-korra keltezni.

Az eddig felsoroltaktól eltérő a *pókaszeptki* kemence.²³ A négyzetes kiképzésű, agyagba ástott és ugyanakkor döngölt agyagból épített kemence rostélyos szerkezetű. Vándor László szerint a téглаégetés mellett mészégetésre is használták a 13. században.

8. ábra. A zenta-mákosparti kemence (Szekeres László nyomán)

Agyagba vájt, három tűzcsatornás kemencét tárt fel 1980–81-ben Valter Ilona *Őriszentpéteren*. A 33 m²-nyi égetőfelülettel kialakított, agyagpados kemencét téglából és folyami kavicsból kiképzett rostélyal építették. A kemence kivételesen rendelkezett jól keltezhető régészeti leletanyaggal és a reá vonatkozó írott forrással is. Ezek alapján az őriszentpéteri kemencét az 1500-as évek elején használták. Írott adat van arra is, hogy itt téглаégető műhely volt, a feltárássra került kemence tehát valószínűleg nem magában állt, hanem egy műhelyegyütteshez tartozott.²⁴

Áttekintve az eddig ismert középkori téглаégető kemencéket, megállapítható, hogy a Csongrád-Várháton feltárt objektum a vele megegyező funkciójú kemencék közül leginkább pókaszeptki kemencével hozható összefüggésbe. Nem tévesztve szem elől a köztük lévő eltéréseket (alakjukban és méretükben kimutatható különbséget), mégis elmondhatjuk, hogy a tűztér és az égetőtér között kialakított, állandó rostély meglelte közös bennük. Ez egyben meg is különbözteti őket a többitől. A Pókaszeptken megfigyelttel ellentétben azonban a Várháton égetett mészarabokat nem találtunk. Ezért az itt feltárt kemencét csak téглаégetésre használhatták.

²³ VÁNDOR LÁSZLÓ 1981. 73–76.

²⁴ VALTER ILONA 1987. 139–155. Köszönettel tartozom Valter Ilonának, hogy megismerhettem és felhasználhattam a megjelenés alatt álló tanulmányának kéziratát.

Középkori tégláégető kemencék a Kárpát-medencében

Az igen ritkán előkerülő és ismertté vált kisszámú középkori tégláégetőket és a rájuk vonatkozó ismereteinket legutóbb Valter Ilona foglalta össze. A négy különböző helyről ismert 7 kemence alapján megállapította, hogy a középkori kemencéket agyagba vájták. Ezek közül a pókaszepteki kemence tér el, ahol szilárd anyagból kialakított rostély került elő. Ilyen szempontból hasonlít a Pannoniában előkerült római kemencékre. Ez utóbbiak, ellentétben a középkori tégláégetőkkel, állandó boltozattal is rendelkeztek. A néprajzi szakirodalomban boksa kemencének nevezett típust Valter Ilona kelet-római hagyományokból eredezteti. Ezek szívós továbbélését és meglétének szórványos előfordulását még a 20. században is megfigyelték a Balkánon és a Kárpát-medencében. A boksa, ill. a szilárd anyagból épített mezei kemence közötti átmeneti formának tartja az Őriszentpéteri és a tiszalöki kemencéket. A rendelkezésre álló igen gyér adatok alapján megrajzolja a tégláégetés menetét.²⁵

Tanulmányának megírása óta újabb kemencék kerültek elő, ill. váltak ismertté. Így az alábbi helyekről sorolhatunk fel középkori tégláégető kemencéket: Békéscsaba-Mezőmegyer, Csongrád-Várhát, Doboz-Faluhely,²⁶ Dömös²⁷, Gyula-Szeregháza,²⁸ Hetény (Chotin),²⁹ Őriszentpéter,³⁰ Pókaszeptek,³¹ Tiszalök-Kövestelek,³² Zenta-Mákospart³³. A felsorolt 10 lelőhelyről több-kevesebb információ alapján 15 kemencéről tudunk biztosan. A lelőhelyek többségéről egy-egy kemencét ismerünk. Ennek ellenére véleményünk szerint szinte mindegyik lelőhelyen számolhatunk több kemence meglétével és egyidejű működésével. Békéscsabán a leletmentés és az azt követő szondázó ásatás csak a fentebb ismertetett kemencére és az attól nem messze lévő középkori templom feltárására korlátozódott. Nem tartjuk kizártnak, hogy a kemence környezetében újabb kerüljön elő. Számolhatunk ezzel akkor is, ha tudjuk, hogy a gázvezeték árkának ásása során, annak vonalában csak egy objektum vált ismertté.

Egy kemence került elő Csongrád-Várháton az 1936-os útépités közben. Ezen kívül ismerjük az út nyugati oldala mellett feltárt kemencét, valamint az út vonalától keletre, az iskola kerítésének építésekor megfigyelt kemence hozzávetőleges helyét is. Az 1855-ös árvíz által kimosott kemencét nem tarthatjuk azonosnak az eddig említett kemencék egyikével sem, mivel mindhárom a domb tetején került elő. Ezért ezt feltételeesen a Várhát morotva felé eső oldalára tételezzük fel. (2. ábra)

²⁵ VALTER ILONA 1987. 148—155.

²⁶ KOVALOVSKI JÚLIA 1986. 113.

²⁷ GEREVICH LÁSZLÓ im.

²⁸ A lelőhelyen 1933-ban Implom József ásatott. Egy Árpád-kori templom és a templom körüli sírok mellett két tégláégető kemencét is feltárt. „Megtaláltuk... azt a hatalmas háromszatú kemencét, amelyben a nagyobb méretű téglákat égették. Sőt egy másik kisebb, kétnyílású kemence is napfényre került, melynek boltozott nyílásai a későbbi kisméretű téglákkal voltak kitöltve. Ezeken a téglákon oldalt a készítő három-három ujját benyomta formáláskor, így ezeken könnyen felismerhető jegy van. ...A temetőnek csak kis részét tártuk fel. Ezen a kis területen csak 251 sirt vizsgáltunk meg alaposan. ... Az egyik sírban, amelyben Könyves Kálmán dénárja volt a csontváz száján, a fej körül kezdetleges sírboltképpen a régi méretű téglák voltak felállítva egymás mellett. ...viszont egy másik sírban az újabb fajta kisebb, három ujjnyomatos téglából volt sírboltféle kirakva. Az ebben a sírban talált érem mintegy száz esztendővel későbbi időre mutat.” Implom József: A Városi Múzeum ásatásai, Békés, 1933. nov. 19. Köszönettel tartozom Szatmári Imrének, hogy a lelőhelyre és a rá vonatkozó irodalomra felhívta a figyelmemet.

²⁹ GEREVICH LÁSZLÓ, 1983. 409.

³⁰ VALTER ILONA 1987. 139—155.

³¹ VÁNDOR LÁSZLÓ 1981. 73—76.

³² LŐRINCZY GÁBOR 1984. 155—163.

³³ SZEKERES LÁSZLÓ 1985. 32.

Az eddig megismert téглаégetők között, annak ellenére, hogy feltehetően ez az égetési forma lehetett a leggyakoribb, több szempontból is egyedülálló a Doboz-Faluhelyen megfigyelt kör alaprajzú téглаégetőhely. A gyulai, dömösi és a hetényi kemencék közvetlen környékén csak újabb ásatással dönthető el, vajon működött-e ezek mellett még több kemence is. A zentai leletmentés nagy felülete (400×35 m)³⁴ miatt nem zárható ki, de kevés az esélye újabb kemence előkerülésének. Őriszentpéteren a feltárt kemencén kívül továbbiak meglétéről írásos említés maradt fent.³⁵ A Tiszalökön feltárt és közzétett három kemencén kívül ismerjük a negyedik kemence pontos helyét is.³⁶ (9. ábra) Az előbbiekhöz hasonlóan Pókaszeptken is több kemencét tételezhetünk fel. Véleményünk szerint erre is utalhatnak azok a korábbi bejelentések, amelyek szerint sírásás közben gyakran bukkantak téglafalakra.³⁷

Mindezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy ezeken a helyeken kemence-együttesek, téглаégető telepek működtek. Ezek után felmerül a kérdés: a nagyszámú középkori templom és monostor mellett, melyeket az Alföldön leggyakrabban téglából építettek, miért csak ilyen kevés téглаégetőt ismerünk. Ritka előfordulásukat az esetleges előkerülésük mellett magyarázza az is, hogy a kisméretű, viszonylag kevés téglát igénylő falusi templomoknál föld feletti ún. mezei téглаégetéssel kell számolnunk. Ilyennek tartható a Doboz-Faluhelyen megfigyelt téглаégető hely.³⁸ A földbeásott, több éven át is használható téглаégetőket csak a nagyméretű, igen sok téglát igénylő templomoknál és monostoroknál, vagy egyéb épületeknél készíthettek.

Többszöri és több évig tartó használatra utalhat a pókaszepteki és a csongrádi kemencéknél tett megfigyelés. A kemencék égetőfelületét téglákkal fedték le.³⁹

Az eddig ismertté vált tíz lelőhely 15 kemencéjéről a rendelkezésünkre álló adatok alapján — ha végleges megállapításokat nem is — néhány észrevételt tehetünk. A földbe ásott téглаégető kemencék között, kiképzésük alapján megkülönböztethetünk agyagpadosat és rostélyosat. Az agyagpadosoknál talán egy kisebb határfokú, kevésbé hatékony változatot képvisel a hetényi, a dömösi és a tiszalöki 2. számú kemence. Ezeknél a padokban nem alakítottak ki légjáratokat. Az agyagpadokba vájt légjáratokkal kialakított zentai és tiszalöki 1. és 3. számú kemence az előzőekhez képest esetleg egy fejlettebb megoldást jelent. Valamennyi agyagpadosnál a tűztér és az égetőtér közvetlen kapcsolatban volt. Ennek egyik következménye, hogy a tűztérrel közvetlenül érintkező téglák túlégték, jelentősen deformálódtak.

Fejlettebb és hatékonyabb típusot képvisel a pókaszepteki és a csongrádi kemence. Itt az állandó rostély alkalmazásával megszüntették a tűztér és az égetőtér közvetlen kapcsolatát. Ennek eredménye az égetőtéren belüli egyenletesebb hőmérséklet lett. Ez minimálisra csökkenthette a túlégett téglák mennyiségét. A rostély kialakítását egy magasabb hőmérsékletet biztosító tüzelési technika tehetette lehetővé.

Állandó rostélya lehetett az őriszentpéteri kemencének is. Erre utal az egyik sar-

³⁴ Uo.

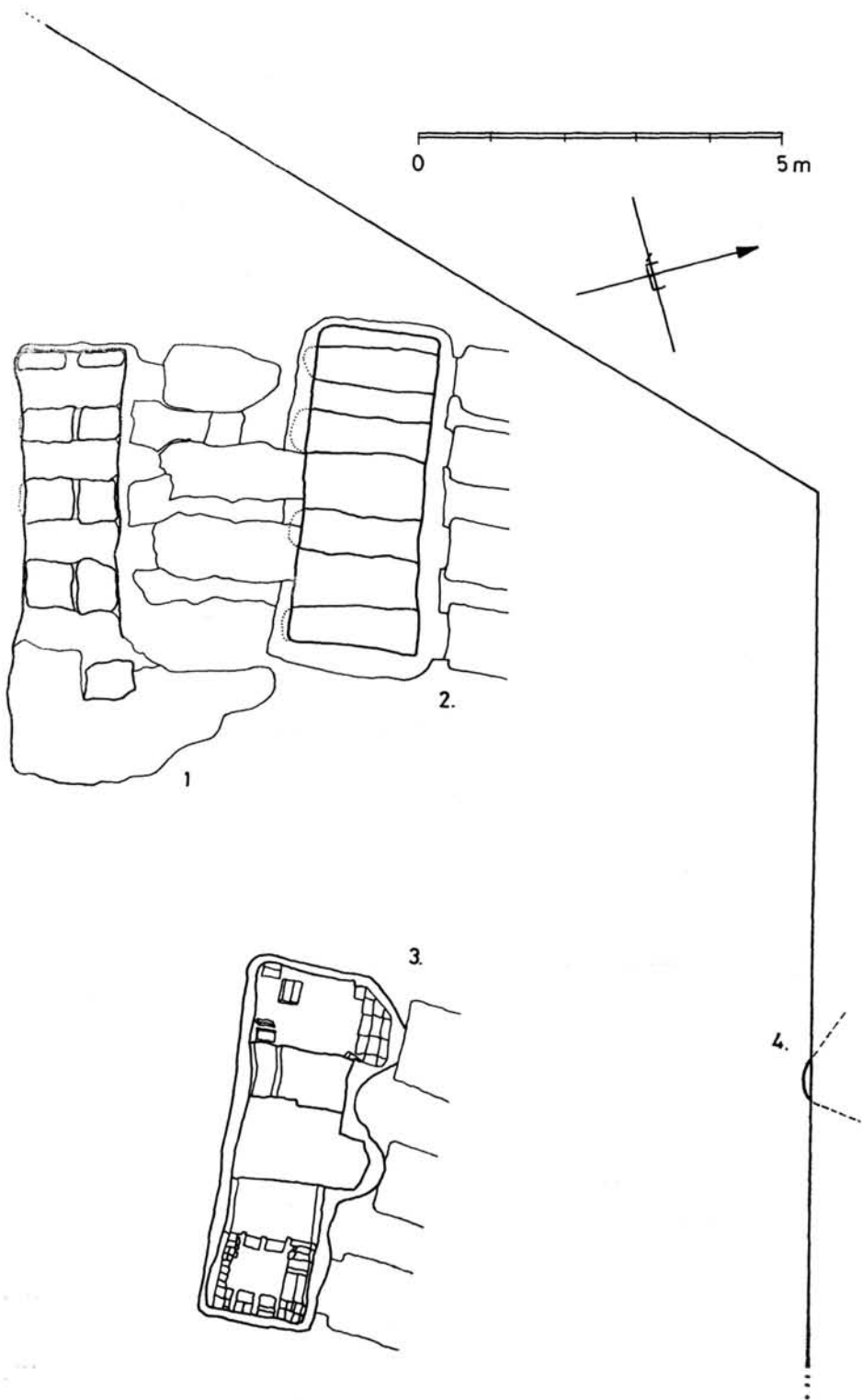
³⁵ VALTER ILONA 1987. 152—153.

³⁶ LŐRINCZY GÁBOR 1984. 155—163. A publikációt követően még folytatódott a területen a feltárás. Az utolsó szelvény sarkában egy újabb kemence vörös kontúrja került elő. Ennek helyét bármikor vissza lehet mérni és egy archaeomágneses kormeghatározás céljából fel lehetne tární.

³⁷ VÁNDOR LÁSZLÓ 1981. 73—76. Nem kizárt, hogy ezek újabb kemencék, és nem a község itt feltételezett középkori templomának falmaradványai.

³⁸ KOVALOVSKI JÚLIA 1986. 113.

³⁹ VÁNDOR LÁSZLÓ 1981. 73—76. Nem tudjuk ma még megmondani, hogy mi a magyarázata annak, hogy az 1936-ban feltárt várható kemence egyik légjáratát lapjára fektetett téglákkal fedték és felületük mintha tapasztva lenne. Míg a másikon hosszanti élére állított téglákat láthatunk olyan helyzetben, mintha az utolsó égetés után maradtak volna helyükön. (2. kép).

9. ábra. A Tiszalök-Kövestelken feltárt kemencék helyzete

kában épen maradt, téglából és folyami kavicsból készült rostély részlete.⁴⁰ Feltehetően az utolsó használat után bontották el a benne lévő téglák kedvéért. A legépebben előkerült tiszalöki, 3. számú kemence téglából épített „hevederívei” is rostélyt tarthattak.⁴¹ Feltételezhetjük, hogy minden tégláégető kemencénél, kivéve talán a dobozi tégláégető helyet, építettek bizonyos értelemben vett rostélyt. A tűztér tetejét áthidalva egyszerűbb és biztonságosabb volt egy sík felületre felépíteni a kiszáradt és az égetésre szánt téglákból a boksát. Így csupán az a különbség az agyagpados és a rostélyos kemencék között, hogy a téglából építetteket minden égetés után feltehetően szétszedték a kiégett téglák kedvéért. Az agyagpadok kialakításával, amely átmenet az agyagba vájt, vagy épített állandó rostély irányába, a felépítendő boksát stabilabbá tették. Ezzel jelentősen csökkenthették a túlégett és részben selejtté váló téglák mennyiségét.

Az ismert kemencék között alakjuk és formájuk alapján is tehetünk bizonyos megkülönböztetést. Egyes kemencéknél a hossz tengelyükkel párhuzamosan alakították ki az agyagpadokat és a tűztereket (Hetény, Dömös, Őriszentpéter, Békéscsaba). A tiszalöki, zentai és a csongrádi kemencéknél a hossz tengelyre merőlegesen alakították ki ezeket. A különbség magyarázatát jelen pillanatban nem tudjuk megadni, feltehetően tüzeléstechnikai oka lehet. Ugyancsak a fűtéssel függhetett össze az a ma még nem túl lényegesnek tűnő különbség, hogy a békéscsabai és az Őriszentpéteri kemencéket félköríves munkagödörből, a tiszalöki és a zentai kemencéket fűtőárokából fűtötték. A különbség az ismert kis esetszám miatt elég viszonylagos, mivel a többi kemencénél vagy nem lehetett jobban rábontani a kemence előterére, vagy a régi ásatásokon ezt nem figyelték meg.

Kisszámú előfordulásuk ellenére az ismertetett kemencék kora felöleli a középkor szinte teljes időszakát. Legkorábbinak tartható a Doboz-Faluhelyen megfigyelt tégláégető hely. Feltehetően a 11. században épített templomhoz szükséges téglákat égették itt.⁴² Korai időszakra, a 11—12. századra keltezhetőek a Gyula-szeregyházi kemencék.⁴³ Időben ezeket követi a dömösi és a hetényi kemencék használata a 12—13. században.⁴⁴ A 13. századra datálható a pókaszepteki⁴⁵ és a csongrádi, valamint feltételesen a tiszalöki⁴⁶ kemencék működése. A 13—14. század tájára keltezhető a zentai kemence⁴⁷ míg a két legkésőbbi és egyben legnagyobb alapterületű kemence az Őriszentpéteri⁴⁸ és a békéscsabai. Ez utóbbiak működése a 15—16. század fordulójára tehető. Nagyfokú hasonlóságuk is egyidejűségük mellett szól.

Három különböző méretű kemencenagyságot különböztethetünk meg. Legkisebbek a 6,6—8,7 m²-nyi égetőfelülettel kialakított tiszalöki és csongrádi kemencék. Ezek kétszerese, 16 m² körüli a zentai és a pókaszepteki objektumok alapterülete. Ezeknél valamivel nagyobb, kb. 19 m²-nyi a dobozi égetőtér felülete. A legnagyobb égetőfelülettel, 29—33 m²-rel a békéscsabai és az Őriszentpéteri kemencék rendelkeztek. Figyelemre méltó, hogy ez utóbbiak 4—5-ször nagyobbak voltak a tiszalöki

⁴⁰ VALTER ILONA 1987. 143.

⁴¹ LŐRINCZY GÁBOR 1984. 160. Ezek a „hevederívek” csak kötőanyag nélkül összerakott téglákból álltak.

⁴² KOVALOVSZKI JÚLIA 1986. 112.

⁴³ Lásd 28. j.

⁴⁴ GEREVICH LÁSZLÓ 1983. 409.

⁴⁵ VÁNDOR LÁSZLÓ 1981. 73—76.

⁴⁶ LŐRINCZY GÁBOR 1984. 163.

⁴⁷ SZEKERES LÁSZLÓ 1985. 32.

⁴⁸ VALTER ILONA 1987. 140—143.

és csongrádi kemencéknél. Mindezekből úgy tűnik, idővel folyamatosan növekedett a kemencék égetőterének nagysága.

Az eddigiek ismerete lehetővé teszi a római kori és a középkori téглаégetők összehasonlítását. A római téглаégető kemencék általános jellemzője, hogy téglából építették, és állandó rostéllyal, valamint boltozattal rendelkeztek. Egységes tűzterüket egy fűtőjáratból látták el fűtőanyaggal. Bár kisméretű, 6—18 m²-es alapterületű kemencéket is ismerünk, az általánosak a 28—30 m² körüliek voltak. Ezek mellett tudtak építeni és működtetni 56—60 m²-es téглаégetőket is.⁴⁹ A középkori kemencéket különböző mértékben az agyagos altalajba vájták, ásták. A változó, 2—5 tűzterrel rendelkező kemencéknél az égetendő téglából kiépített, a tűzterek feletti áthidalással kialakított rostély használata volt a gyakoribb. A pókaszeptki és a csongrádi kemencék tanúsága szerint ismerték az állandó rostély kialakításának technikáját is. Ezek a kemencék nem rendelkeztek állandó boltozattal, hanem minden egyes égetésnél vékony agyagrétegből készítették azt el. Átlagos alapterületük jelentősen kisebb a római téглаégetők méreténél.

A fentiek alapján úgy tűnik, a középkori téглаégetők kialakításánál nem a római hagyományokat és technológiát követték. A római hagyományok részbeni átvételére feltételeken a pókaszeptki és a csongrádi, valamint az őriszentpéteri kemencék esetében gondolhatunk. Erre a pókaszeptki kemence építési módja és a csongrádival azonos, állandó rostély utal, amelyben a római kemencékhez hasonlóan, légjáratok voltak kialakítva. Az őriszentpéteri kemencénél a rostélyba beépített folyami kavicsok használata alapján gondolhatunk esetleg a római előzményekre.⁵⁰ Ennek végleges eldöntésére ma még igen kevés adat, ill. feltárt kemence áll a kutatás rendelkezésére.

Az eddig ismertté vált középkori téглаégető kemencék közös jellemzője a tájban való hasonló elhelyezkedésük. A zentai és a tiszalöki kemencék gátépítés során, közvetlenül az ártér magas partján kerültek elő. A pókaszeptki kemencét Zala egy patakjának partján tárták fel. Az őriszentpéteri, a Szala patak bal partján működött. A békéscsabai egy mára már kiszáradt ér mellett, a gyulai a Fekete-Körös egyik, szabályozás óta víz nélküli medrének partján került elő. Ezek szerint mindegyik kemencét élővíz mellett alakították ki. A folyó részben a téglavetéshez szükséges vizet, részben a kész téglák szállításának lehetőségét biztosíthatta.

Válamennyi, eddig ismert középkori téглаégető közös vonása a korabeli településre utaló régészeti leletek igen kis számú előfordulása. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a településtől mindig távol jelölték ki a téглаégető telep helyét. De nemcsak a településtől, a téglák felhasználási helyétől is viszonylag távol. De ez a távolság nem volt olyan nagy, hogy ne lehessen a gyártási és a felhasználási hely kapcsolatára következtetni.

A zentai kemencét Szekres László az alig egy kilométerre lévő Bátka falu templomának építésével hozta összefüggésbe.⁵¹ A tiszalöki kemencékben égetett téglák rendeltetési helyét csupán találgatni tudjuk. A földrajzi közelsége alapján gondolhatunk az alig 4—5 kilométerre lévő löki Szent Miklós tiszteletere épített templomra, vagy az ennél közelebb feltételezhető Gyomán falu Szent Mártonnak szentelt egyházára is.⁵² A dömösi kemencékből kikerülő téglák felhasználási helyével kapcsolat-

⁴⁹ LŐRINCZ BARNABÁS: Téглаégető kemencék Pannóniában, in.: *Iparrégészet I.* 1981. Veszprém, szerk. Gömöri János.

⁵⁰ BÉRES MÁRIA: 1982/83—1. 178—179.

⁵¹ SZEKERES LÁSZLÓ 1985. 62.

⁵² MEZŐ ANDRÁS—NÉMETH PÉTER: 1972. 124—125.

ban Gerevich László nem foglalt állást,⁵³ azokat vagy a káptalani templom, vagy a királyi udvarház építésénél használták fel. A Hetényben feltárt kemencét csak feltételesen hozhatjuk kapcsolatba a falu Árpád-kori templomával, a pókaszepetki kemence⁵⁴ esetében ez Vándor László szerint bizonyos. Az előbbiekhöz hasonlóan, a békéscsabai és a gyulai kemencék esetében is a közelükben előkerült templomok építésénél használhatták fel az ott égetett téglákat. Ennek bizonyítása még a jövő feladata. Az ismertek közül egyedülálló az őriszentpéteri téglák felhasználása a huszárvár építésénél és folyamatos javításánál.⁵⁵

Csongrád-Várháton több tényező együttes megléte tette lehetővé a műhely (műhelytelep) kialakítását. A téglavetéshez szükséges ártéri agyag szinte korlátlanul rendelkezésre állt a vékony humuszréteg alatt. A nyerstégla készítéséhez szükséges jelentős mennyiségű vizet nemcsak a Várhátat körülvevő mocsaras területről nyerték, hanem főleg a dombot északnyugatról megkerülő egykori Körös-ág — az Árpád-korban minden valószínűség szerint bővizű morotva — biztosíthatta. Az égetéshez szükséges fa az ártéri erdőben rendelkezésre állt. Mindezek mellett döntő lehetett a hely kiválasztásában az is, hogy a falutól távolabb kellett a téglavetést és az égetést végezni, mivel ez utóbbi tűzveszélyes volt a településre.

A Várháton működő téglavető kemencék termékét nem helyben használták fel. Erre egyrészt a leletanyag teljes hiánya, másrészt a hely földrajzi adottsága utal. A mély fekvésű, vízjárta területből kiemelkedő Várhát magaslatához a legközelebbi, emberi megtelepedésre és megélhetésre alkalmas terület az alig 3 km-re lévő Ellés homokdombja. Itt építették fel a Bor nemzetség monostorát a 13. század végén. A földrajzi környezet és adottság szinte kínálja a két helyszín és objektum összekapcsolását. A közvetlen kapcsolatot a már említett morotva biztosította. (1. ábra) A várháti téglákat a morotva vizén, tutajokon szállíthatták az ellési monostor építéséhez.

Ezt valószínűsítik a monostorra vonatkozó források és a kemence közel egyidejűsége is. Az archeomágneses kormeghatározás szerint az 1987-ben feltárt várháti kemence használatának ideje a 13—14. század fordulójára tehető; az Ellés monostorára vonatkozó első írásos adat pedig 1306-ból származik.⁵⁶

A csongrádi múzeumban található, ill. az elmúlt 10 év során a helyszínen begyűjtött ellési téglák jellegük és méreteik alapján a monostor későbbi bővítéséből származnak. A téglavető és a monostor kapcsolatát egyértelműen és közvetlen módon csak az utóbbi feltárását követően lehet eldönteni. Ebben az esetben egy másik természettudományos vizsgálattal, pl. a termolumineszcens módszer segítségével össze lehetne hasonlítani a várháti és az ellési korai téglákat. Addig a kemencék és Ellés monostor kapcsolatát csak feltételesen kezelhetjük.⁵⁷

⁵³ GEREVICH LÁSZLÓ 1983.

⁵⁴ VÁNDOR LÁSZLÓ 1981. 73—76.

⁵⁵ VALTER ILONA 1987. 152—153.

⁵⁶ GYÖRFFY GYÖRGY: 1987. 895. A monostor ekkori nagyságát jelzi, hogy a Bor nembeli tulajdonosok 200 márkáért adták zálogba Kopasz nádornak.

⁵⁷ A rajzokat Czabarka Zsuzsa grafikus, a békéscsabai kemence fotóját Szatmári Imre, a csongrádi 1987-ben feltárt kemence fotóit a szerző készítette. A Csallány-féle fotók a szentesi Koszta József Múzeumban található üveglemezokről készültek.

IRODALOM

- Béres Mária**
1982/83 Egy kavicsboltozós Árpád-kori téglakemence vizsgálata. MFMÉ 1982/83—1. Szeged, 173—187.
- Csallány Dezső**
1961 Adatok Attila székhelyének kérdéséhez. JAMÉ II. (1959) 1961. 19—31.
- Gerevich László**
1983 The royal court (curia), the provost's residence and the village at Dömös. AAH XXXV/1983/3—4. sz. 385—409.
- Győrffy György**
1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. Budapest.
- Implom József**
1933 A Városi Múzeum ásatásai. Békés, 1933. nov. 19.
- Kovalovszki Júlia**
1986 Árpád-kori települések Doboz határán. In.: Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykőrös, 105—117.
- Lőrincz Barnabás**
1981 Téglaegető kemencék Pannóniában. In. Iparrégészet I. 1981. 77—94. Szerk.: Gömöri János.
- Lőrinczy Gábor**
1984 Árpád-kori téglaegető kemencék Tiszalök-Kövestelken. In. Iparrégészet II. 1984. 155—164. Szerk.: Gömöri János.
1988 A csongrádi múzeumi törekvések első korszaka. Farkas Sándor régészeti tevékenysége és a Városi Múzeum. In.: Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 1988. 7—21.
- Méri István**
1964 Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Régészeti füzetek II. Budapest.
- Mező András—Németh Péter**
1972 Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza.
- Szekeres László**
1985 Középkori téglaegető kemence Zenta-Mákoson. In.: Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1985. Szerk.: Juhász Antal. Szeged, 30—35.
- Tari László**
1979 Hol volt Attila főszálláshelye? — Adatok a Csongrád-várháti lehetőséghez. In.: Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 1979. Szerk.: Bálint B. Gyula.
- Valter Ilona**
1987 Az őriszentpéteri középkori téglaegető kemence. Com. Arch. Hung. 7. 1987. 139—155.
- Vándor László**
1981 A pókaszepteki kemence. In.: Iparrégészet I. 1981. 73—76. Szerk.: Gömöri János.
- Zalotay Elemér**
1949 A történész munkájának értelme. Az ember élete a Körös—Tisza tájon. Szentes, 1949. Kézirat a szentesi Koszta József Múzeum adattárában 73. 922. A.

A zombor-bükkszállási 17. századi temető sírleletei*

KOREK JÓZSEF

(*Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum*)

Amilyen korán és nagy arányban megkezdődött a honfoglaló magyarság tárgyi emlékeinek gyűjtése és feldolgozása, olyan vontatottan haladt a letelepült magyarság régészeti hagyatékának a feltárása. Oka csupán csak az volt, hogy a nagy költséggel járó ásatások kevés múzeumi anyagot szolgáltatnak. Az utóbbi két évtizedben lázas sietséggel igen sok kutató pótolta az előbbi évtizedek hiányait, és ma már elmondhatjuk, hogy az Árpád-kori és a vegyes házi királyok idejében élt lakosság hagyatékát elég jól ismerjük, és kronológiai tekintetben is meg tudjuk különböztetni az egyes korok emlékeit. Tapasztalhatjuk, hogy a régészet köre egyre jobban kitágul, és ma általánosságban a mohácsi vészig tartják létjogosultnak az ásó tudományát. A XVI—XVII. század régészeti emlékeit alig ismerjük, bár majdnem minden múzeumban találunk idetartozó leleteket. Ezekről az ásatók idegenkednek, mondván: a XVII. századi anyag igen fiatal és szegényes. Ez az oka annak is, hogy az e körbe tartozó sírmellékletek kora egészen bizonytalan, és nagy kilengések vannak az egyes felfogások között.

A múzeum raktárában pihenő XVII. századi temetők darabjainak korára a zombor-bükkszállási temető mellékletei világítanak rá, melyet a szegedi egyetem Embertani Intézetének irányítása mellett közérdekű munkaszolgálatosok tártak fel 1943-ban. Ezen az ásatáson esetenként magam is részt vettem.¹

145 sír anyaga került az Embertani Intézetbe, míg a szentesi múzeumba küldött anyag 10 mellékletes sírból származik. Mivel ezeknek sírleírása nincs, és a mellékletek összerakása önkényesnek látszik, szórványként kezeljük.

A temető temetkezési szokásában uralkodó irányítási mód az ÉNy—DK, fejjel ÉNy-on való fektetés; ilyen irányítású 70 csontváz. K—Ny-i irányítású, fejjel Ny-on fekvő sír 53 volt. Ny—ÉNy-on fekvő fejjel csupán az 57. sír feküdt. Koporsóban eltemetett mindössze 4 volt a temetőben. Különösen érdekes a koporsó nélkül eltemetett sírgödörök alakja. A fejnél szélesebb mint a lábnál, és általában a fejnél és lábánál levő sírgödör-szélesség úgy aránylik, mint 5:3-hoz. A sírgödör alakja teljesen fedi a koporsó mai formáját, ezzel helyettesítették a koporsót. A temetőben 28

* A cikk kéziratát 1944. június 1-én zártam le, és a Dolgozatok XX. kötetében jelent volna meg. A klisék elkészültek, a szedés megtörtént, de a kötet már nem jelent meg a háború végső szakasa miatt. A cikket változatlan formában adom közre.

¹ Köszönetemet fejezem ki ezen a helyen is Bartucz professzor úrnak jóakarató támogatásáért, hogy a régészeti anyagot a sírnaplóval együtt rendelkezésemre bocsátotta. Úgyisintén szíves kötelességnek teszek eleget, amikor Csallány Gábor múzeumigazgatónak megköszönöm, hogy a Szentre küldött tárgyakat elküldte, és a Bácskai Múzeum részére ajándékozta.

gyermekcsontváz feküdt, ami aránylag kevés a felnőtt egyének számához képest. 8 sír volt csupán bolygatott, és 49 sír tartalmazott mellékletet.

Nemhez nem kötött, de inkább a férfi viselethez tartoznak a pitykék vagy gombok. Radvánszky azt mondja róluk, hogy a XVI—XVII. században ezüstműből vagy aranyból készülnek, és ötvösök készítik, vagy ha fonálból készül, a gombkötők csinalják.²

Radvánszky megállapítása csak a főúri és nemesi rendre érvényes, mert a szegény nép ón és bronz pitykét viselt a dolmányán. A temetőben kétfajta pitykét lehetett megkülönböztetni, a nagyobb ón (29., 36., 42., 56., 57., 67., 69., 72., 88., 89., 85., 115. sírok; III. t. 12., 15., 17.) és a kisebb bronz pitykéket (138., 140., 145. sír; III. t. 16., 30., 31., 34—39., 42—45., 51—55.). Minden esetben belül üres, és füle van. A bronz pityke tömör formában már megvan az avarság hagyatékában,³ de általánosságban a honfoglalók terjesztik el.⁴ Az Árpád-korban már igen gyakori a lemezből készült pityke, gyakran gazdag filigram díszítéssel.⁵

Ónból, ólomból készült változata az ezüstöt helyettesíti; a vegyes házi királyok korában keletkezhetett, és élt a jelenszázig, egyes néprajzi szigeteken él ma is.

A kétágú bronzkapcsokat (40., 89., 91., 94. sírok; III. t. 46—49) szintén nem lehet egyik nem sajátos viseleti tartozékának sem tekinteni, mégis inkább a férfiakat jellemzi. Ha egy pár van belőle, akkor a nadrág, ha több, akkor a mente összekapcsolásában játszott szerepet. Divatjuk a XV. században kezdődik,⁶ és él a mai napig. Kezdetben kizárólag bronzból készült, de a 107. sírban már vasból is előfordul.

A 71. sír pecsétgyűrűjét és a 38. sír préselt rozettáját mindkét nem használhatta.

A nőket jellemzik a gyöngyök (42., 72., 85., 104/a., 106., 107., 122. sír; III. t. 1.), amelyek vagy ruhadíszül szolgáltak, vagy ékszer formában viselték. A leggyakoribb színek: fekete, kék, zöld, fehér; nagyságra és formára különbözők, anyaguk minden esetben üveg. Leggyakrabban nyakékkül szolgált, az előkelőbbeknél — sajnos, a jelen temetőben igen hiányosak a mellékletek elhelyezésének adatai — a gyöngyös pártát díszítették.⁷ Jól tudjuk, hogy a XVII. században milyen nagy szerepet játszott a párta.⁸

Egészen szokatlan a 85. sír több métert kitevő gyöngyfűzére. Elhelyezési módját nem ismerjük, de szokatlan nagy mennyisége miatt arra gondolunk, hogy többszörösen a derékra csavarva öv gyanánt használták. Ez a divat a XVII. században gyakori volt.⁹

Az övpárta kapcsát a bőrmaradvánnyal együtt a 94. sír darabja mutatja. Kapcsolási módja egy horog és egy hurkos tag segítségével történik, mely megegyezik a két tagból álló kapocspárok használati módjával.

A temetőben mindössze a 92. sírban van biztos nyoma a fejét övező párta használatának.

Sajátosan női mellékletek a tűk, amelyek vagy a haj összetartásában, vagy a

² BR. RADVÁNSZKY BÉLA: Magyar családi élet és háztartás a XVI—XVII. században. Bp., 1896. I. 112.

³ HAMPEL J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Bd. III. 212. 3.

⁴ FETTICH N.: A honfoglaló magyarság fémművészete. Arch. Hung. LXXX. 4., 5.

⁵ SZABÓ KÁLMÁN: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp., 1938. 47. 189—202. á.

⁶ BÁLINT ALAJOS: A kaszaperi középkori templom és temető. Dolg. 1938. XIX. t. 7—9.

⁷ Pl. a csecstói temető 75. sírjának pártája. FOLTINY—KÖREK: A csecstói templom és temető az Alföldi Tudományos Intézet I. évkönyvében. III. t. 1—33.

⁸ SZENDREI JÁNOS: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp., 1901. 101.

⁹ SZENDREI: i. m. 97.

fejdísz összefogásában játszottak szerepet. Anyaguk a legtöbb esetben bronz, ritkán vas. A temetőben két formában kerültek elő: kis tömör, gömbös (83., 42., 107., 114., 144. sír; III. t. 2—11., 27—29., 32., 38., 39., 53.) és üreges fejű, ún. bogláros formában (72., 85. sír). Gömbös fejű formáját már a XV. században megtaláljuk Makó-Mezőkopáncson¹⁰, Magyarcsanád-Bökényen.¹¹

A bogláros hajtűnek a XV. századi analógiáját a Kaszaperről ismerjük.¹² Egészen díszes, remek példányát ismerjük a nagybányai ékszerleletből¹³ és a XVI. század második felére és a XVII. század elejére datált tomaseváci (Torontál megye) kincsből.¹⁴ A hajtű, mint láttuk, a XV. században fellép, de általánosságban a XVII. századot jellemzi.¹⁵ A tűnek, mint már említettem, kétféle alkalmazása van. A gombosfejű tűk a kontyot tartják össze. „A kontyot két oldalt két jókora fejű tűvel tűzték fel. Ezen hajtűk ezüstből és aranyból készültek, gombjába gyöngyöt, saphirt, smaragdot, gyémántot és rubint foglaltak.”¹⁶

Bükkszálláson a népnek természetesen csak bronzból tellett. Másik alkalmazási módja a fejdíszekkel függ össze. Erre a célra a bogláros hajtűk szolgáltak. „A fej fehér fátyolkendővel van takarva, mely két oldalt 3-3 bogláros tűvel van a hajhoz szúrva.”¹⁷ Ez egy XVII. századi nagyszebeni nő fejdíszén fordult elő. A sok példa közül még csak egyet említek meg: „Kontya hátul lelógó piros kendővel van bekötve, mely egész homlokát betakarja, finom fehér fátyol van vetve rá, mely 3 bogláros tűvel van a kontyhoz tűzve.”¹⁸ Ez is egy század hajadon viseletéről való adat.

Határozottan női mellékletek a kisméretű cyprea kagylók (72., 85. sír; III. t. 18—26). A cypreák első megjelenése a szkítakorban kezdődik.¹⁹ A szarmata korban csak egészen nagy nagyságban fordult elő, és a nyakon hordták csüngőül.²⁰ Kis méretben a mi temetőnkben előforduló nagyságban a Pilin-Sirmány hegyen nyakék közé fűzve ismét megjelennek.²¹ Igen valószínű, hogy babonás erőt tulajdonítottak neki.

A temető korát a 144. sír érme határozza meg. Az érem pajzs alakú mezőjében a kettős fejű sas kettős horgas kereszttel van ábrázolva. Az érem II. Ferdinánd 1637-ben vert dénárja. A temető annyira egységes anyagot mutat, hogy kezdetét semmi esetre sem lehet a XVII. század kezdeténél korábbra tenni, és felső határát, bár a temető nincs teljesen kimerítve, a század végére helyezük. Megerősíti datálásunkat az a tény is, hogy rátemetkezést nem találtunk a temetőben.

A Bácska területéről még egy hasonló korú temetőt ismerünk Bodrogmonostorszegről.²² Gubicza szerint a kincslelet, melyet a Duna által leszakított parton találtak, 40 db egyházi és világi fejedelmektől származó ezüst pénzt tartalmazott. A lelet az érmeiken kívül 6 db — a hivatkozott tomaseváci kincs bogláros hajtűjéhez hasonló —

¹⁰ BÁLINT ALAJOS: A makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. Dolg. 1937.

¹¹ BANNER J.: A magyarcsanád-bökényi ásatások. Dolg. 1926. 82.

¹² BÁLINT: i. m. XVII. t. 7.

¹³ MIHALIK JÓZSEF: A nagybányai ékszerlelet. Arch. Ért. 1906. 121. 4. á.

¹⁴ KÖVÉR BÉLA: Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. Arch. Ért. 1897. 247. 3—5.

¹⁵ MIHALIK: i. m. 125.

¹⁶ RADVÁNSZKY: i. m. I. 264.

¹⁷ SZENDREI: i. m. 102.

¹⁸ SZENDREI: i. m. 104.

¹⁹ PÁRDUZ M.: A békéscsaba-fényesi temető Arch. Ért. 1943. VIII. 3. X. 18—20.

²⁰ PÁRDUZ M.: A szarmata kor emlékei Magyarországon. II. Arch. Hung. LIV. t. 3.

²¹ HAMPEL J.: Újabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeitől. Bp., 1907. LXVII. t. 15.

²² GUBICZA KÁLMÁN: A bodrogsgizeti Pálosmonostor. Arch. Ért. 1902. 1—7.

tűt, sok bronzhajtűt tartalmazott, s ezek, mint a bukkszállási temetőben is, mindkét formában előfordultak. A lelet még gyöngyöket, cyprea kagylókat és háromszögű lemezekből összeállított díszeket foglalt magában.²³ A bukkszállási temető a monostorszegi leletek korát a XVII. századra helyezi. A szentesi múzeum Szegvárról. Mindszentről őriz hasonló korú leleteket.²⁴

Felmerül a kérdés, hogy a bukkszállási temető ékszereit helyben készítették-e, vagy importcikk? 1732-ből, tehát a temetőt követő időből ismerünk kimutatást a magyarországi ötvösökről. Bácsbodrog vármegyében egyáltalán nem volt ötvös.²⁵ Ez még nem jelenti azt, hogy minden e korba tartozó ékszer importcikk a Bácskában, mert ötvös alatt elsősorban az aranyművest értették. Frey Imre említi, hogy Zomborban már az 1690. évi nagy szerb bevándorlás előtt is laktak szerbek, és ezek a különböző iparágak közül az ötvösséget is gyakorolták.²⁶ Ezek voltak a cincárok, akik I. Lipót alatt a szappanosokkal együtt egy céhet alkottak.²⁷ Ezeknek a munkáját látjuk a bukkszállási ékszereken. (A cincárok állatvágók és állatkereskedők voltak. A szerkesztő megjegyzése.)

Hátra van még annak a kérdésnek a tisztázása, hogy milyen nemzetiségű lakosság temetkezett a bukkszállási temetőbe. Gubicza a hasonló korú és kivitelű monostorszegi leletekről azt mondja, hogy sokác eredetűek.²⁸

Kövér Béla a hivatkozott tomaseváci kincsel kapcsolatban azt írja, hogy hazánk déli területén talált e korbeli kincsek szláv vidékről (Oroszország) kerültek ide, és útjuk a Balkán felé vezet.²⁹

Zombor az 1590. évi defter-jelentésben egészen kis hely, ahol mindössze 13 ház adózik.³⁰ 1701-ben Zombort besorolják a határőrvidékbe, amikor is 9 falu és 19 pusztta tartozik hozzá. A falvak és a puszták földrajzi helyzetét nem minden esetben ismerjük. Bukkszállás, mely nevét csak az újabb korban kapta, azelőtt Bukovác volt. Bukovác csak a török felszabadulás utáni 1690-i nagy szerb telepítés után népesedett be. A bukkszállási határban a török hódoltság korában állott egy Szelence nevű helység, amely 1703—1711 között pusztult el.³¹ A bukkszállási temető minden valószínűség szerint Szelencséhez tartozott. Egy további ásatás lesz hivatott eldönteni, hogy a középkorban szereplő Szöllös³² (Zewlews) nevének és településének folytatása-e Szelence, vagy nem. A temetőbe az ottani népesség megoszlása szerint temetkeztek magyarok, németek, szerbek, vegyesen. A temető sírleleteiből nemzeti-ségi megoszlás tekintetében semmi biztos adatot nem vonhatunk le, mert a temetkezési rítus egyformán — az összekulcsolt kéz helyzetéből (79 esetben) ítélve — keresztény. A divat, amit a megmaradt ékszerek és ruházati tárgyak mutatnak, teljesen egyöntetűek, és pl. a pitykét épp úgy megtalálni a magyarság, mint a német-ség, vagy akár a bunyevácok és sokácok népviseletében.

²³ Formában megegyezik a klostari temető ékszerével. HAMPEL: i. m. LXII. t.

²⁴ Az adatok közlését Csallány Gábor igazgató szívességének köszönjük.

²⁵ ILLÉSSY JÁNOS: Magyarországi ötvösök 1732-ben. Arch. Ért. 1904. 385—397.

²⁶ Ifj. FREY IMRE: Zombori szerb ötvösökről a XVII—XVIII. században. Arch. Ért. 69—71.

²⁷ FREY: i. m. 70.

²⁸ GUBICZA: i. m. 7.

²⁹ KÖVÉR BÉLA: i. m. 253.

³⁰ IVÁNYI ISTVÁN: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történeti helységnévtára. Szabadka, 1909. I. 145.

³¹ MUHI JÁNOS: Zombor története. Zombor, 1944. 69.

³² MUHI: i. m. 28., 33.

A temető sírjainak leírását az alábbiakban adjuk:

1. sír. Adatai nincsenek felvéve.
2. sír. M 110, ÉNy, Csh 158, M. n.³³
3. sír. M 110, ÉNy, Csh 166, R, M. n.
4. sír. M 94, Ny, Csh 120, R, M. n.
5. sír. Ny, Csh 175, R, M. n.
6. sír. M 110, Ny, Csh, 143, Ö, J. M. n.
7. sír. M 100, Ny, Csh 131, Ö, J. — A bal mellkason gömbös végű bronztű.
8. sír. M 100, Ny, Csh 164, Ö, J. — A jobb medencelapátban füles gomb. A lábánál színes üvegyöngyök.
9. sír. M 90, Ny, B, Gy, R, M. n.
10. sír. M 114, Ny, Cs 162, Ö, J, M, n.,
11. sír. M 124, Ny, Csh 158, J, M. n.
12. sír. M 110, ÉNy, Csh 154, J, M. n.
13. sír. Ny, Csh 162, Ö, Kö, M. n.
14. sír. Ny, Csh 114, Ö, Gy, M. n.
15. sír. Ny, Csh 154, Ö, R, M. n.
16. sír. Ny, J, M. n.
17. sír. M 180, ÉNy, Csh 182, J. M. n.
18. sír. M 120, Ny, Csh 162, J, M. n.
19. sír. M 100, Ny, Csh 116, Gy, Ö, Kö, M. n.
20. sír. M 95, Ny, Csh 175, J, M. n.
21. sír. M 114, ÉNy, Csh 163, Ö, Kö, M. n.
22. sír. M 116, Ny, Csh 146, Ö, J. A lábánál kék, fehér, zöld apró üvegyöngyök (25 szem; I. t. 1) Ltsz. 4321. Meg nem határozott helyről kis cyprea kagyló (I. t. 2). Ltsz. 4322.
23. és 24. sírok: hiányoznak.
25. sír. M 100, Ny, Csh 126, Ö, J, M. n.
26. sír. M 90, ÉNy, Csh 161, Kö, M. n.
27. sír. M 135, Ny, Csh 168 Ö, J, M. n.
28. sír. M 150, Ny, Csh 165, J. — A jobb fül táján vascsat.
29. sír. Ny, Csh 36, B. — A bal alsó állkapocs alatt ónpityke. (I. t. 3). Ltsz. 4323.
30. sír. M 150, Ny, Csh 94, Kö, M. n.
31. sír. M 70, Ny, Csh 150, Sm 180, 140, Ö, Kö. — A bal alsó bordák között oxidálódott vasdarabok.
32. sír. M 130, Ny, Csh 115, Gy, M. n.
33. sír. Ny, Csh 150, Ö, Kö, M. n.
34. sír. M 75, Ny, Csh 165, Sm 200, 125, Ö, J, M. n.
35. sír. M 150, Ny, Csh 157, J, M. n.
36. sír. M 130, Ny, Csh 150, Ö, Kö. — A nyak helyén törött ónpityke (I. t. 4., 5). Ltsz. 4324.
37. sír. M 135, K, Csh 169, J, M. n.
38. sír. M 110, D, Csh 150, Sm 180, 70, R. — Hatlevelű virágmotívumos préselt bronzrozetta (I. t. 6). Ltsz. 4325.

³³ A sírok leírásánál a következő rövidítéseket alkalmazzuk: M=sírmélység, Csh=csontvázhossz, Gy=gyermek, B=bolygatott, J=csontváz, jó fenntartású, Kö=közepes fenntartású, R=rossz fenntartású csontváz, Ö=a kezek az ölben összetéve, M. n.=melléklete nem volt, Sm=a sírgödör méretei, pl. 200, 74, 35=hosszúság 200, a fejnél a szélesség 74, a lábknál 35 cm. Az irányítást az égtájak kezdőbetűjével rövidítjük, és mindig a fej helyzetét jelöljük vele. Pl. ÉNy—D, ÉNy—DK irányítású csontváz ÉNy-on fekvő fejjel. Ltsz.=leltári szám.

39. sír. M 110, Ny, Csh 171, Ö, J, M. n.
40. sír. M 140, Csh 159, Sm 180, 70, Ö, B, J. — Bronzkapocs fele (I. t. 7). Ltsz. 4326.
41. sír. M 120, Ny, Csh 164, Ö, J, M. n.
42. sír. M 120, Ny, Csh 165, Ö, J. — A bordák között füles ónpityke (I. t. 9). Ltsz. 4328. — A medence táján koporsószeg maradványai. Meg nem határozott helyről 29 szem apró színes üvegyöngy (I. t. 8). Ltsz. 4327., valamint vastú töredék (I. t. 10). Ltsz. 4329.
43. sír. M 170, Csh 169, Sm 210, 60, 30, B, M. n.
44. sír. M 120, Ny, Csh 160, Ö, Kö, M. n.
45. sír. Hiányzik.
46. sír. M 120, Ny, Csh 172, Sm 200, 75, Ö, J, M. n.
47. sír. M 120, Ny, Csh 160, Ö, Kö, M. n.
48. sír. M 120, Csh 156, Ö, J, M. n.
49. sír. M 125, Ny, Csh 165, Ö, B, J, M. n.
50. sír. M 100, Ny, Csh 165, Ö, J, M. n.
51. sír. M 120, Ny, Csh 172, Ö, B, J, M. n.
52. sír. M 110, Ny, Csh 165, Ö, R, M. n.
53. sír. M 120, Ny, Csh 160, Ö, J, M. n.
54. sír. M 125, Ny, Csh 165, Ö, Kö, M. n.
55. sír. M 120, Ny, Csh 162, Ö, J. — A bal mellkas közepén füles pittyke (I. t. 11). Ltsz. 4330. — A mellkas közepén harang alakú bronzdíz.
56. sír. M 125, Ny, Csh 160, Ö, J, M. n.
57. sír. M 125, Ny—ÉNy, Csh 160, Ö, Kö. — A nyak alatt füles pittyke (I. t. 12). Ltsz. 4331.
58. sír. M 105, Ny, Csh 167, Ö, J. — A bal váll mögött és a bal comb közepe táján vas koporsószögek (II. t. 40—42). Ltsz. 4360—62.
59. sír. Adatai hiányzanak. M. n.
60. sír. M 130, Ny, Csh 156, Ö, Sm 200, 74, 35, Kö. — A koponya mellett 6 cm hosszú gömbös vastú.
61. sír. M 130, ÉNy, Csh 175, Ö, Sm 210, 80, 38, Kö, M. n.
62. sír. M 120, ÉNy, Csh 118, Ö, B, R, M. n.
63. sír. M 135, ÉNy, Csh 153, Ö, R, M. n.
64. sír. M 125, Ny, Csh 145 vállig, R, M. n.
65. sír. M 100, Ny, Csh 119, Ö, Sm 170, 70, 30, J, M. n.
66. sír. M 120, ÉNy, Csh 166, Ö, Sm 184, 57, 60, R, M. n.
67. sír. M 130, ÉNy, Csh 148, Sm 190, 60, 35, R. — A jobb medencelapáton füles pittyke (I. t. 13.).
68. sír. M 100, Ny, Csh 55, Sm 80, 30, 17, R, M. n.
69. sír. M 132, ÉNy, Csh 152, Ö, Sm 200, 68, 30, Kö. — A jobb mellkason füles pittyke (I. t. 14). Ltsz. 4332.
70. sír. M 110, ÉNy, Csh 58, B, R, M. n.
71. sír. ÉNy. — A bal gyűrűsujjon egymást metsző bekarcolt bronz pecsétgyűrű (I. t. 15). Ltsz. 4333.
72. sír. Csh 111 cm a vállig, Ö, R. — Színes, apró (26 szem kék-fekete) üvegyöngyök (I. t. 18). Ltsz. 4334. — Füles ónpityke (I. t. 22). Ltsz. 4338. — Félgömb formájú bronzlemez, közepén lyukkal (I. t. 19., 20). Ltsz. 4336, 4337. — Kis cyprea kagyló (I. t. 21). Ltsz. 4335.
73. sír. M 170, ÉNy, Csh 150, Sm 200, 65, 34, Kö, M. n.
74. sír. M 110, ÉNy, Csh 166, Sm 220, 73, 50, K, M. n.

75. sír. M 100, ÉNy, Csh 160, Ö, Sm 210, 65, 40. K, M. n.
76. sír. M 120, ÉNy, Csh 163, Sm 203, 62, 30, Kö. M. n.
77. sír. M 95, ÉNy, Csh 94, Ö, Sm 110, 30, 20, R, M. n.
78. sír. ÉNy, R, M. n.
79. sír. M 140, ÉNy, Csh 175, Ö, Sm 220, 80, 38, J. M. n.
80. sír. M 110, ÉNy, Csh 127, Ö, Sm 160, 60, 24, J. — A bal oldali bordák között két db rozsdás vas, ruhafosztlány között.
81. sír. M 100, ÉNy, Csh 149, Ö, Sm 180, 50, 35, Kö, M. n.
82. sír. M 135, ÉNy, Csh 173, Ö, Sm 200, 50, 32, R. M. n.
83. sír. ÉNy, Csh 108, Ö, Sm 140, 49, 30, R. — A jobb váll felett gömbös fejű bronztű (I. t. 23). Ltsz. 4339.
84. sír. M 128, ÉNy, Csh 158, a vállig, Sm 230, 75, 40, Ö, J, M. n.
85. sír. Adatai nincsenek felvéve. Mellékletei: Igen sok apró és közép nagyságú színes (kék, zöld, fekete) üveggyöngy, kb. 2,5 m hosszú (II. t. 14). — Ltsz. 4340. — Bronztűk (II. t. 15—17). Ltsz. 4341—4342. — Füles pityke bronzból, középen rátett huzallal (II. t. 18—22). Ltsz. 4345. — Füles pitykék ónból (II. t. 23—26). Ltsz. 4347—4351. — Cyprea kagylók, 11 db (II. t. 27—37). Ltsz. 4346.
- 85/a sír. M 120, ÉNy, Csh 152, Sm 180, 90, 32. Kö. M. n.
86. sír. M 132. ÉNy, Csh 170, Ö, Sm 200, 72, 30, J, M. n.
87. sír. M 120, DNy, Csh 177, Sm 220, 70, 50, R. M. n.
- 87/a sír. M 45, Gy, R. M. n.
88. sír. M 135, ÉNy, Csh 149, Ö, Sm 187, 57, 45. Kö. — A jobb alkar és a jobb oldali bordák alatt füles pitykék (I. t. 24—29).
89. sír. M 120, ÉNy, Csh 154, Sm 194, 74, 38. Kö. — A bordák között, a medence fölött és a jobb kar felett füles pitykék ónból. (I. t. 32—36). Ltsz. 4355—4359.; bronzkapcsok (I. t. 30—31). Ltsz. 4353, 4354.
90. sír. M 110, ÉNy, Csh 140, Sm 210, 85, 80. J. — A fej mellett és a lábaknál 2-2 kovácsolt, laposfejű koporsószeg (II. t. 38, 39). Ltsz. 4363—4366.
91. sír. M 110, ÉNy, Csh 163, Ö, Sm 200, 68, 50, R. — Füles pityke (I. t. 16), Ltsz. 4367.; és fél bronzkapocs (I. t. 17) volt a melléklete. Ltsz. 4368.
92. sír. Ny, Gy, B, R. — Fonott pártadisz bronzsal sodrott fonálból (I. t. 61). Ltsz. 4369.
93. sír. M 120, ÉNy, Csh 137, Sm 180, 70, 50. K. — A jobb alsókar alatt párta, övmaradvány, kapocsal (I. t. 52—53). Ltsz. 4372; bronz félgömb formájú díszek (I. t. 56, 57). Ltsz. 4373. — Bronzkapocs (I. t. 54, 55). Ltsz. 4370—4371. — Pitykék (I. t. 58—60). Ltsz. 4374. — Bronz hajtúk fejei. Ltsz. 4344.
94. sír. M 120, ÉNy, Csh, 137 a vállig, Ö, J, M. n.
95. sír. M 135, ÉNy, Csh 80, Sm 120, 40, 25, R. M. n.
96. sír. M 135, B, Kö, M. n.
97. sír. ÉNy, Csh 146, Ö, Sm 182, 45, 26, J. — A bal medence alatt fejes bronztű (I. t. 51). Ltsz. 4377.
98. sír. M 155, ÉNy, Csh 157, Sm 200, 58, 40, R. — A csigolyák között három füles pityke ónból (I. t. 37, 38). Ltsz. 4378—4379.
99. sír. M 131, ÉNy, Csh 166, Ö, Sm 180, 64, 44, R, M. n.
100. sír. M 110, ÉNy, Csh 173, Ö, Sm 175, 53, 34, K. — Két pityke (I. t. 39, 40). Ltsz. 4381.
101. sír. ÉNy, Csh 146, Ö, Sm 175, 53, 34. K, M. n.
102. sír. ÉNy, Csh 162, Ö, Sm 200, 55, 44, J. — A bal szemnél vastörédék tű (II. t. 7). Ltsz. 4382.

103. sír. M 120, ÉNy, Csh 160, Ö, Sm 200, 78, 40, J. M. n.
104. sír. M 120, ÉNy, Csh 134, Ö, Sm 160, 74, 48, R. — Bronzkapocs fele (I. t. 41). Ltsz. 4383. — Vastú töredéke (I. t. 42). Ltsz. 4384.
- 104/a sír. M 100, ÉNy, Csh 117 a vállig, Sm 160, 74, 46, R. — A nyakcsigolyák körül apró színes, fehér, zöld üvegyöngyök (I. t. 46). Ltsz. 4385. — A jobb vállnál bronz függőkarikák (I. t. 47, 48). Ltsz. 4386; a hozzájuk tartozó bronz láncszemmel (I. t. 49, 50). Ltsz. 4388. — Egy vékony huzal bronzból. Ltsz. 4387.
105. sír. M 130, ÉNy, Csh 160, Ö, Sm 210, 84, 46, J. M. n.
106. sír. M 110, ÉNy, Csh 152, Ö, Sm 186, 54, 30, J. — 8 apró színes gyöngy (II. t. 1), Ltsz. 4382. — Bronzkarika (II. t. 2). Ltsz. 4390.
107. sír. M 120, ÉNy, Csh 174, Ö, Sm 200, 69, 36, J. — Mellékletek: Fekete üvegyöngyszem, kettétört (I. t. 43). Ltsz. 4391. — Vaskapocs (I. t. 44). Ltsz. 4393. — Vastú (I. t. 45). Ltsz. 4392.
108. sír. M 100, Ny, Gy, R, M. n.
109. sír. M 120, B, Sm 200, 70, 45, M. n.
110. sír. M 90, Ny, Gy, Sm 84, 45, 30, R, M. n.
111. sír. M 110, DNy, Csh 165, Sm 200, 70, 34, J. — Oxidált vaslemez.
112. sír. M 110, ÉNy, Csh 140, Ö, Sm 194, 84, 51, J. — A bordák között füles pityke (Ltsz. 4394).
113. sír. M 110, ÉNy, Csh 100, Sm 130, 46, 30, R, K, M. n.
114. sír. M 84, ÉNy, Csh 44 a fejtől a térdig, Sm 95, 40, 30, R. — A koponya alatt két gömbös fejű tű (II. t. 12., 13; Ltsz. 4397, 4398).
115. sír. M 110, ÉNy, Csh 155, J. — Füles bronzpityke (II. t. 3).
116. sír. M 84, ÉNy, Csh 110, Sm 126, 46, 28, J. — A koponya alatt 5 cm hosszú vastú.
117. sír. M 110, Ny, Csh 160, Sm 200, 72, 40, K, M. n.
118. sír. M 86, ÉNy, Sm 96, 34, 18, R, M. n.
119. sír. M 126, Ny, Csh 178, Sm 240, 75, 46, R. — A bordák között pitykék.
120. sír. M 76, ÉNy, R, M. n.
121. sír. M 92, ÉNy, Csh 98, Sm 126, 50, 27, R. — A nyaknál szétmállott pityke.
122. sír. M 125, ÉNy, Csh 98, Sm 138, 47, 30, K. — A bal alsó karon apró színes, kék, zöld, fekete üvegyöngyök (I. t. 62; Ltsz. 4395). — A sír földjéből szegletes vascsat töredék került elő (I. t. 63; Ltsz. 4396).
123. sír. M 97, ÉNy, Csh 84, Sm 106, 37, 25, K. — Koporsópántok és koporsószegek képezték a mellékletet.
124. sír. M 125, ÉNy, Csh 154, Ö, Sm 180, 70, 38, J, M. n.
125. sír. M 103, ÉNy, Csh 91, Ö, Sm 120, 40, 22, K, M. n.
126. sír. M 97, ÉNy, Sm 104, 38, 23, K, M. n.
127. sír. M 130, B, M. n.
128. sír. M 130, ÉNy, Csh 174, Ö, Sm, 220, 74, 46, J, M. n.
129. sír. M 94, ÉNy, Sm 110, 46, 24, M. n.
130. sír. M 96, ÉNy, B, Sm 104, 50, 36, M. n.
131. sír. M 42, Gy, R, M. n. — A 114. sír felett feküdt.
132. sír. M 66, ÉNy, M. n.
133. sír. M 38, ÉNy, Csh 48, Ö, Sm 62, 25, 17, R, M. n.
134. sír. M 94, Ny, Sm 160, 50, 46, K, M. n.
135. sír. M 120, ÉNy, Csh 164, Ö, Sm 190, 74, 42, J. — A csigolyák között két füles bronzpityke.
136. sír. M 126, ÉNy, Csh 164, Sm 220, 66, 56, J. — A vállak felett oxidált koporsószegek (I. t. 64; Ltsz. 4399).

137. sír. M 38, ÉNy, Sm 40, 17, 12, R, M. n.
 138. sír. M 124, ÉNy, Csh 164, Ö, Sm 188, 63, 41, J. — A mellen két kis bronz füles pityke (II. t. 4., 5.; Ltsz. 4400, 4441),
 139. sír. M 112, DNy, Csh 127, Ö, Sm 146, 57, 32, R, M. n.
 140. sír. M 106, DNy, Csh 127, Sm 170, 68, 32, K. — A jobb felső karon füles bronzpityke (II. t. 6.; Ltsz. 4402).
 141. sír. M 108, ÉNy, Csh 154, Ö, Sm 190, 56, 38, J. — A bal felső kar alatt 6 cm hosszú, gömbös végű tű.
 142. sír. M 104, DNy, Csh 82, Sm 106, 42, 21, R, M. n.
 143. sír. M 110, DNy, Csh 143, Ö, Sm 178, 54, 26, J, M. n.
 144. sír. M 94, ÉNy, R. — A koponya bal oldalán ezüst érem (II. t. 9; Ltsz. 4404). — a fej közelében bronztű (II. t. 8; Ltsz. 4403).
 145. sír. Ny. Csh 139, Ö, Sm 162, 64, 40, K. — A nyakcsigolyán két füles bronzpityke (II. t. 10., 11; Ltsz. 4405, 4406).

A szentesi múzeumból származnak az alábbi leletek:

Színes, fehér, fekete, zöld, kék, apró és közepes nagyságú üveggyöngyfűzér 38 szemmel (III. t. 1: Ltsz. 4407).

Bronz hajtúk gömbös véggel, 16 db (III. t. 1—11; 27—29; 32., 33., 40; Ltsz. 4408).

Vas hajtú töredéke (Ltsz. 4409).

Kisméretű cyprea kagylók, 9 db (III. t. 18—26; Ltsz. 4410).

4 db ón pityke (III. t. 12., 15—17; Ltsz. 4411).

2 db bronz pityke (III. t. 13—14; Ltsz. 4412).

18 db bronz pityke (III. t. 30., 31., 34—39., 42—45; Ltsz. 4413).

Bronz kapocspárok (III. t. 46—49; Ltsz. 4414).

Vas tű (III. t. 41).

Koporsószegek lapos vas fejjel, 7 db. Ltsz. 4415.

Koporsókapocs vasból, töredékes. Ltsz. 4416.

Vas kés, hossza: 8 cm; Ltsz. 4417.

A másik a bükkszállási temetőhöz közelálló sírok — mint említettem — a bodrogzigeti pálos monostorból kerültek elő, és Gubicza Kálmán tárta fel azokat. A bodrogzigeti pálosok monostora Bodrogmonostortól Vörösmart irányában, azon a helyen fektült, amelyet a térkép Stara Szék, ill. Jagerhaus névvel jelöl. Ezen a helyen állt Windischgrätz herceg vadászlaka. Gubicza szerint, mikor a Duna még 450 m-rel beljebb folyt, az új meder helyén még egy dombhát emelkedett ki. Ezen a dombon is voltak épületmaradványok és nagyobb temető. A sírok közül fel is tárt néhányat, ezek, valamint a partból előkerült edények középkoriak voltak.³³

Gubicza közleményében egy kis kápolnát említ, amely félköríves absziszú, hossza 610, szélessége 380 cm. Stílusa és a quaderek mérete alapján az Árpád-ház korába keltezi. Temetőkápolna lehetett, a többi épülettől teljesen függetlenül állt. Körülötte nem volt temető, mint ez általános szokás volt. Mindössze 5 sírt talált benne. A zombori múzeum őriz néhány sírleletet, de azt nem tudtam megállapítani, hogy ezek a kápolna 5 sírjának mellékletei-e, vagy a már említett Windischgrätz-féle területen feltárt sírok.

A temető leletanyaga a következő:

I. csoport: pénzek (IV. t. 1—6; Ltsz. 2458).

A csoportban összesen 11 érem, közöttük 2 kegyérem található, amelynek egy része a Dunából leszakadt kincslelethez tartozik. Gubicza szerint a kincslelet 14,6 cm magas, 10,5 cm szájátmérőjű, öblös edényben volt. A pénzek egyházi és világi feje-

delmektől valók, s mind a mohácsi vész utáni időből származnak. Az általam közölt 6 db érem inkább zseton, mint pénz. Kettőn látszik némi éremkép és felirati nyom, de ezeket meghatározni nem tudtam. A legnagyobb valószínűség szerint a XVII. sz. első feléből származó francia zsetonok.

II. csoport: anyaga külön táblára volt felfűzve, és az alábbiakból áll: 5 gyöngyfűzér (IV. t. 7—9., 12). A gyöngyfűzerek különböző színű, zöld, fehér, fekete üvegyöngyökből állnak. A táblán volt: 1 bronz kapocs fél darabja (IV. t. 11), továbbá csontmaradvány, szegecsek, bronzlemezkek, valamint bronzot kitöltő meszes anyag (Ltsz. 2452).

III. csoport: e csoport 3 féle anyagból áll: *a)* díszes fejű hajtű rátapadt vászonrészletekkel (IV. t. 13); *b)* gyöngysor apró gyöngyökből, rajta cyprea csüngő (IV. t. 10); *c)* gyöngysor 4 cypreaából, amelyek a végeken és középen helyezkednek el apró fekete, zöld, fehér üvegyöngyök között (IV. t. 15). Ltsz. 2456.

IV. csoport: 3 gyöngyfűzér, köztük egyen cyprea kagyló található. (IV. t. 16—18). Ltsz. 2455.

V. csoport: Pártarészlet. Barna plüss alapon sodronyra font zöld zsinór 8-as alakban. Benne rozetták, gránátalma levelekből, a központban aranyos csillaggal, benne kékeszöld gyönggyel. A párta hossza: 6,2 cm, s hozzátartozott még 4 rozetta. Ltsz. 2457.

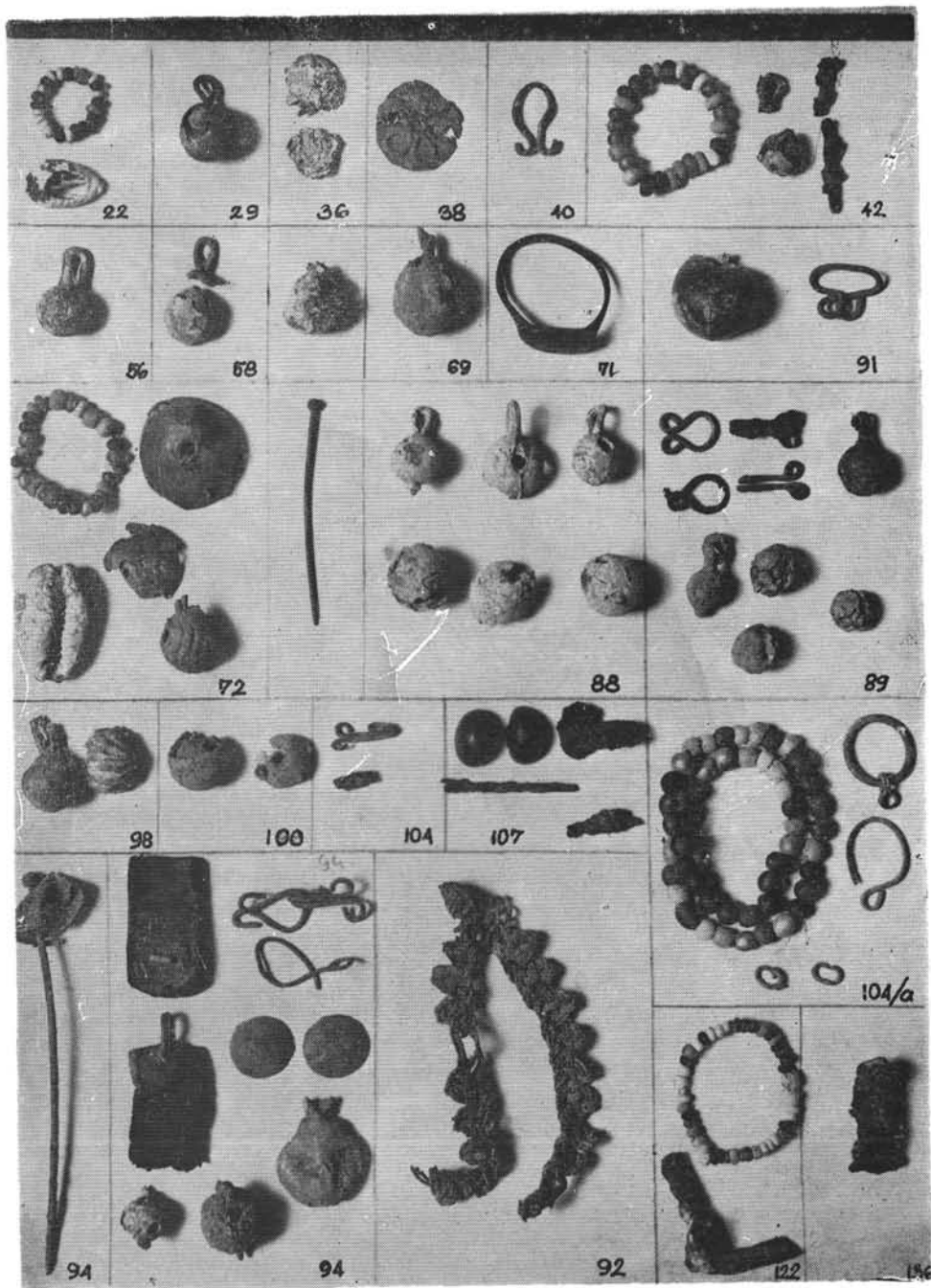
VI. csoport: A csoport áll 2 db gömbben végződő bronz függőből (V. t. 2—3), 2 db cyprea kagyló külön függőnek elkészítve (V. t. 6., 8), néhány szemből álló gyöngyfűzérből (V. t. 5), 1 db nyakékből, amely nagyobb méretű háromszög alakú bronzlemezbe áll. Ehhez 5 db szintén háromszög alakú lemez kapcsolódik karikával (V. t. 1), illetőleg különállóan még 2 db háromszög alakú lemezke, feltehetően az előbbihez hasonló formából. (V. t. 4, 7). Ltsz. 2450.

VII. csoport: Áll 5 db középen átlukasztott domború réz korongból, ruhadísz, vagy pártadísz lehetett (V. t. 9., 11., 12., 13., 17), 4 db ruhadíszből, amelynek egyik végén hurok, a másikon kettős hurok van (V. t. 10., 14., 15., 16). Gömbös végű bronztű (V. t. 18) és 1 bronzlemez (V. t. 19). Ltsz. 2451.

VIII. csoport: Egy táblára rakva az alábbiak voltak: Ovális alakú, füllel ellátott, ólomból készült kegyérem, rajta templom tornya, felirattal (V. t. 20). 8 db gömbös végű hajtű (V. t. 22—27), cypreaák (V. t. 28—30., 34., 35). — 1 szem kék üvegyöngy (V. t. 33), 2 háromszög alakú bronz csüngőlemez (V. t. 31—32). — Ovális alakú, Mária megkoronázását ábrázoló kegyérem ólomból (V. t. 41). — Két gyöngysor színes üvegekből (V. t. 40., 42), ill. 1 gyöngysor, fekete, fehér gyöngyökből, rajta bronzkarikákkal. (V. t. 43.) Ltsz. 2554.

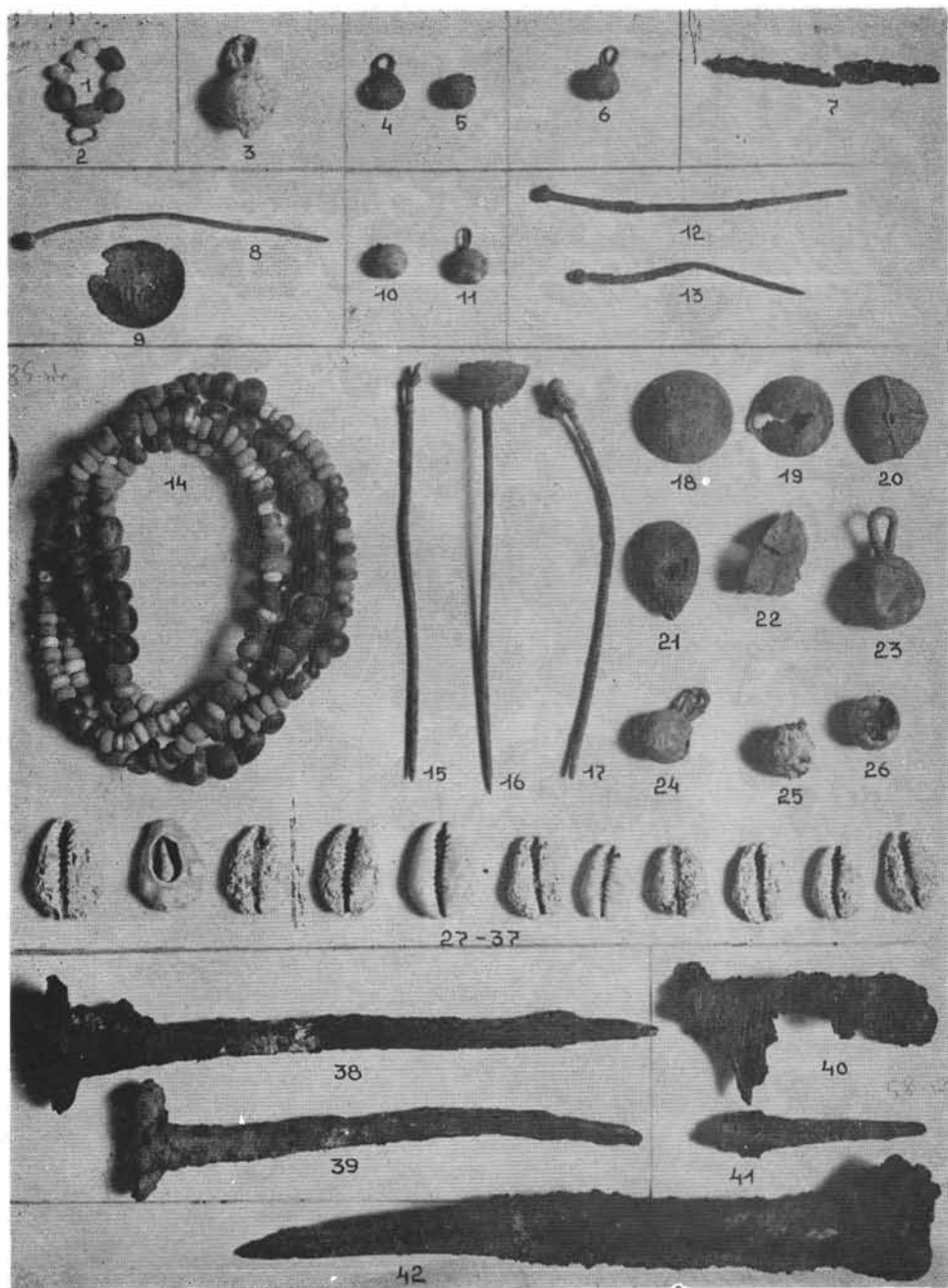
Az alábbi leletek találtattak még: bronz sodronyra tekert zsinórozott csipkék, piros, fehér, zöld színben. Ltsz. 2447. Cérnából készült fonalak gömb formára csomózva. Ltsz. 2448. Vászón és hálósövetből spirális sodrony zöld selyemfonállal s ovális bronz levelekkel díszítve. Ltsz. 2446.

A leletekhez tartozik még egy 12 cm hosszú, félgömb formát adó bronz díszítés, pitykék, 10 ruhakapcsoló kapocs bronzból, összeolvadt ruhadíszek közöttük aranyrögök. Ltsz. 2449.

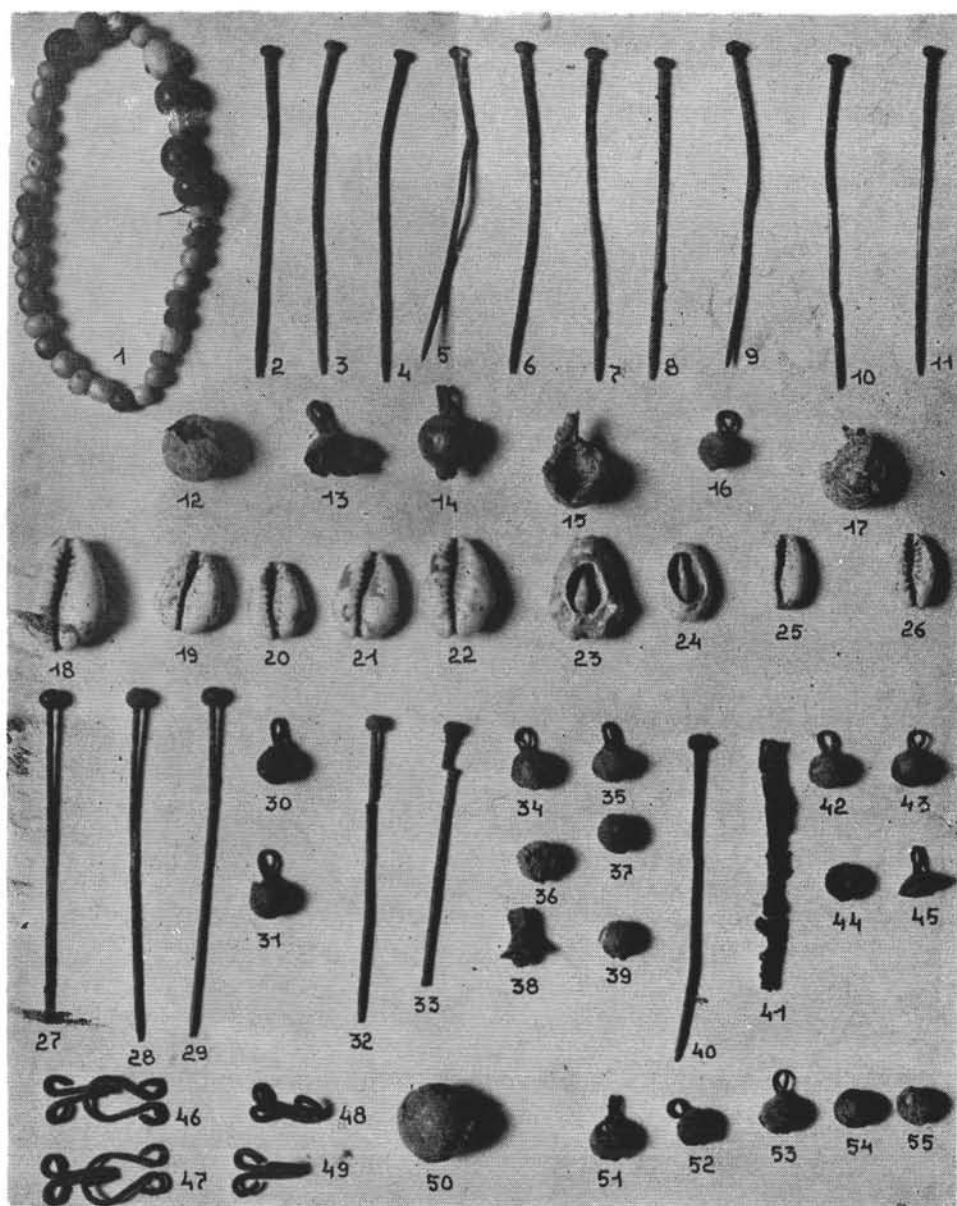
I. t. Zombor—Bükkszállás

1, 2=22. sír; 3=29. sír; 4, 5=36. sír; 6=38. sír; 7=40. sír; 8—10=42. sír; 11=55 sír; 12=57 sír; 13=67 sír; 14=69 sír; 15=71 sír; 16., 17=91. sír; 18—22=72 sír; 23=83 sír; 24—29=88. sír; 30—36=89. sír; 37—38=98. sír; 39—40=100. sír; 41—42= 104. sír; 43—45=107. sír; 46—50=104/a sír; 51=97. sír; 52—60=94. sír; 61=92. sír; 62—63=122. sír; 64=136. sír;

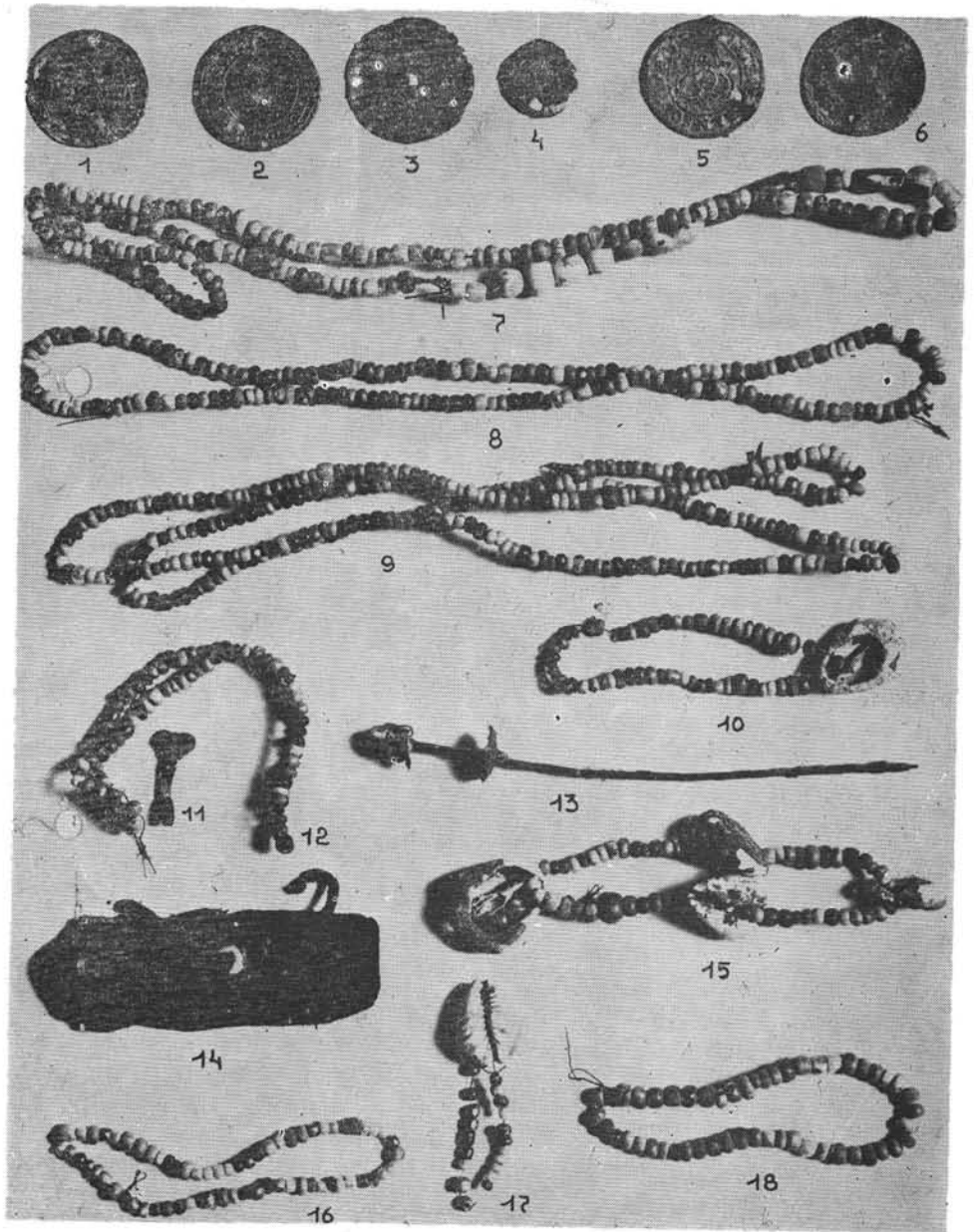

II. t. Zombor—Bükkszállás

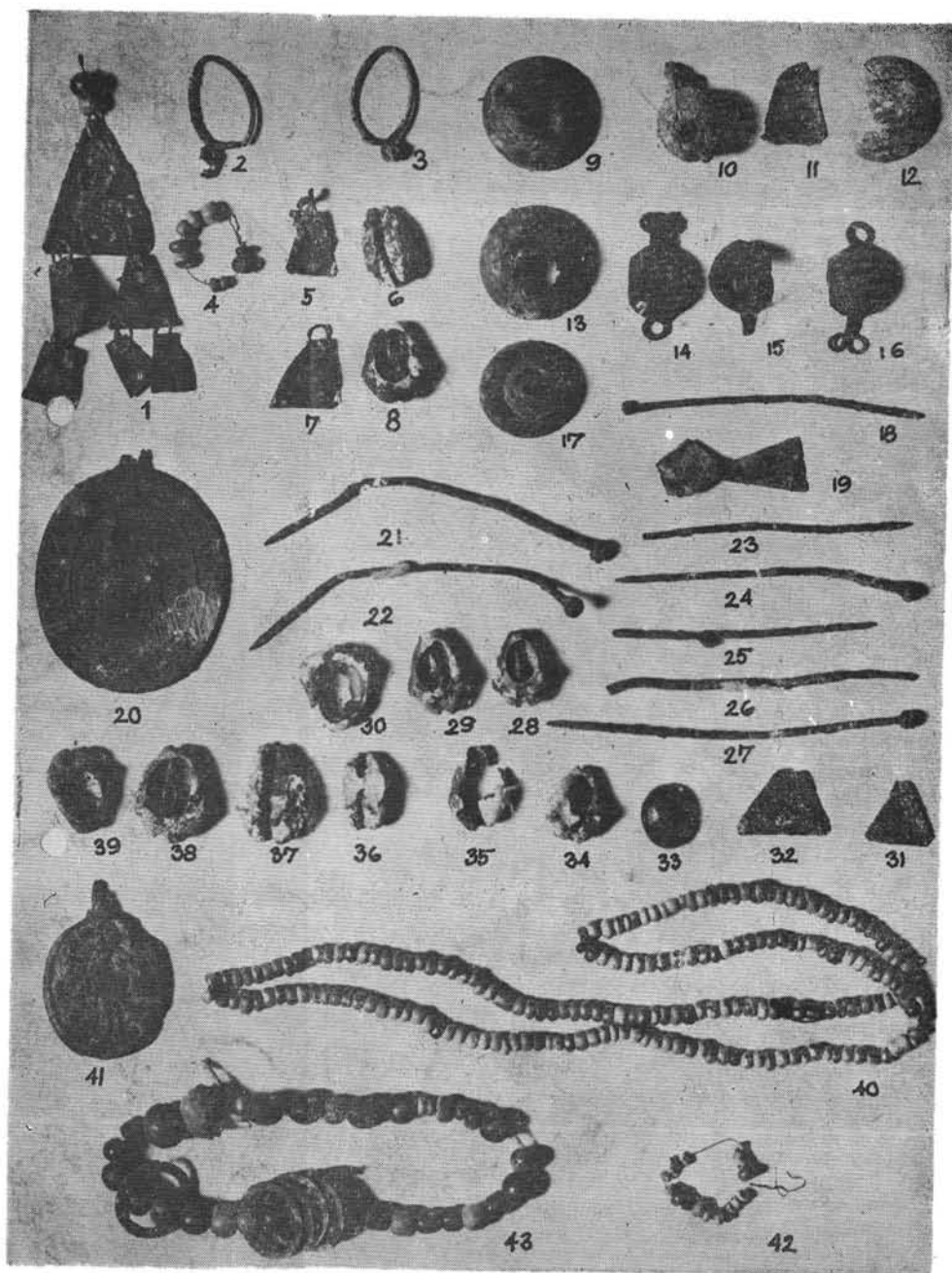
1, 2=106. sír; 3=115. sír; 4., 5=138. sír; 6=140. sír; 7=102. sír; 8., 9.=144 sír; 10., 11=145 sír;
12., 13.=114. sír; 14—37=85. sír; 38., 39=90. sír

III. 1. Zombor—Bükkszállás
 A szentesi múzeumból küldött anyag: 1—55.

IV. t. Bodrogmonostorszeg
1—18

V. t. Bodrogmonostorszeg
1—43

Összefoglalás

A Zombor-Bükkszálláson 1943-ban megmentett temető régészeti anyagát 1944-ben feldolgoztam. E feldolgozásból az alábbi összefoglalást adom az eredeti szöveg alapján:

A repülőtér építésénél előkerült nagy sírszámú soros temetőből 145 sír adatait rögzítették. A temető bolygatott része legalább 300 sírból állott. Erre utal a sírszám nélküli antropológiai anyag és a kubikusok által a szentesi múzeumba vitt viselet-tartozékok száma, amelyek szintén a zombori múzeumba kerültek, és 4321—4412 szám alatt vétettek leltárba.

A halottakat keresztény módon, nyújtott helyzetben, a mellén összefont karral vagy kinyújtva temették el, legtöbbször K—Ny, illetve DK—ÉNy tájolással, a lábnak kelet, illetve délkelet irányba való fektetésével. A 145 sírból a koporsóra utaló tartozékokon kívül 44 sírban figyeltek meg ruházati, illetve viseleti darabot.

A női viseletek közül legnagyobb számban a kontyhoz tartozó hajtűk maradtak meg bronzból (14 sír) és vasból (6 sír). Legtöbbször egy, néha több tűt szolgált a haj összefogására. A 7—8 cm hosszú bronztűk két formát mutatnak: gömbös fejűek, illetőleg ez alá applikált félgömb formájú korongok, ritkán egész gömbökkel (85. sír). A tűk a legegyszerűbb tömegáruk.

A fejdíszhez tartozott a pártá, a koszorú, amely azonban a leletek gyér volta miatt nem volt általánosan kialakult szokás, illetőleg korhoz, állapothoz kötöttnék látszik. A spirális pártadíszek szinte teljesen hiányoznak, helyettük a kétágú fonott bronzhuzalhoz horgolt, hurkosan átfont fonalpárták jellemzik. A fejdísz fő ékessége az apró cyrea kagyló volt, amely 3 sírban került elő, de a meg nem figyelt sírokban is bőségesen volt gyakran 20—30 darabban. A cypreánok feltűnése a viseletben nem kormeghatározó jellegű. Legkorábban a szkíták anyagában jelentkeznek, majd a X—XII. századi síroknál találjuk meg, legtöbbször gyöngysor közé fűzve. A XVI. századtól ismét divatba jön, elsősorban a déli-délkeleti eredetű kard törhüvelyes borításánál, nyakéknek, fejdísznek, elsősorban a Kárpát-medence déli területein.

A gyöngyviselés a fiatal lányokat illette. 8 sírban fordult elő kék, zöld, fehér aprószemű gyöngy. A gyöngyök teljesen azonosak formában és színben, egyazon piacról szereztek be a kis választékból.

Leggyakoribb tartozék a füles pityke, 17 megfigyelt sírból került elő, legtöbbször 4—6, néha ennél több példányban. Nem köthető nemhez, mert a női mentének, a férfi mellénynek egyaránt tartozéka, esetleg nagyságbeli különbség lehet köztük. A bukóváci anyagban feltűnően nagy az egyöntetűség, kivétel nélkül önből készültek, belül üresek, silány tömegáruk. A női mente díszítésére szolgáltak a félgömb alakú bronzlemezek, az ólomból lapított kerek díszek, a préselt virágmintás bronz rozetta, továbbá az egészen kisméretű láncdarabkák, amelyek háromszögletű lemezből kivágott díszek összekapcsolásában játszottak szerepet.

A mente-, illetőleg a nadrágviselettel kapcsolatosak a bronzból, vasból készült páros kapcsok, amelyeknek jelenlétét 8 sírban figyelték meg. Törékeny voltak feltételezi, hogy használatuk általános lehet. Vascsat mindössze a 122. sírban feküdt.

A temetőben egyetlen gyűrűt találtak, a 71. sírban. A vörösréz-ből készült pecsétjén levő bekarcolt díszítés XVI. századi formát mutat.

Koporsókra utaló szöveget csupán 4 sírban figyeltek meg, a koporsók a legegyszerűbb faladák, kovácsolt egyenes vasszögekkel, illetőleg kisméretű vaskapcsokkal összefogva.

A temetőben eltemetettek viseleti ruhatartozékai azonos kort képviselnek, nincsenek meg azok a nagy társadalmi különbségek, amelyek a kort jellemzik. Az elte-

metéssel járó viseleti szokás szerény körülmények között élő népeiségre enged következtetni, ahol a módosságot legfeljebb a mennyiségben való többlet jelzi.

A bükkszállási temető egyetlen kormeghatározó lelete a 144. sírből előkerült érem. Az érme II. Ferdinánd 1637-ből való dénára. A temető korának meghatározásához támogatást nyújt a bacsmonostori temető, amelyből Gubicza Kálmán tárt fel részleteket. Az anyagot a zombori múzeum őrzi 2446—57 leltári számok alatt. Az anyag — a 3. sír kivételével — nincs sírok szerint elkülönítve, a mellékletek összetételükben rokonok a bükkszállásával. Megegyeznek a gyöngyök színben, fajtában, és egészen biztos, hogy egyazon műhelyben készültek. A hajtúk, pitykék azonossága, a kisméretű cyprea kagylók használata nagyobb mennyiségben közel azonos kort mutat, sőt viselői ízlésében kialakult azonosságot, illetőleg etnikumot kell látnunk.

A zombori múzeum 2458 ltsz. alatt Bodrogszigetről 11 érmet őríz. 4 nehezen olvasható, 7 szinte olvashatatlan. Egyiken „Gott ergeben soll”, 3 korona és 3 körirattal, a hátlapon „Gottes Reich bleibe ewig”. A cifrázatok között birodalmi alma kereszttel és a Babenbergiek fehér szalagja, kék emállal. Ez az ovális veret biztosan kegyérem és XVII. századi.

Valamennyi érem jeton. Vítás a legkisebb, amely lehet pénz is, de valószínűbb, hogy ez is jeton. Mindössze kettőn látszik éremkép és felirati nyom. A legvalószínűbb, hogy francia jetonok, és a XVII. század közepére keltezhetők.

A bükkszállási temető egységes leletanyagot tükröz, s nincs nyoma annak, hogy egy középkortól kezdődő folyamatos település sírjai kerültek elő. Nincs valószínűsége annak sem, hogy a megmentett rész késői szakasza a temetőnek, mert a területen folyó földmunka a korai anyagot is a felszínre hozta volna. Az agyag összetétele elüt a magyarországi hasonló korra keltezett leletanyagtól, és etnikai anyagát szlávnak, bunyevácnak tartom. A népi viseletben még élő csüngők, hajdíszek, cypreakagylók feltétlenül erre utalnak. Az előkerült sírok viszonylag nagy számából arra következtethetünk, hogy a temető nagyobb településhez tartozott. Forrásokból ismert településsel véglegesen azonosítani nem tudom, feltehetően az elpusztult Bukováchoz tartozott. Összefügg a temető etnikuma a nagy szerb betelepítési akciókkal, és a temető korát a hódoltság korának végére — a XVI. század és XVII. század közepére — teszem.

Kiegészítés

A régészeti anyag, amely a Bácska területéről származott, az utolsó darabig visszakerült a zombori múzeumba, újra leltározva, kartonozva és kiállítva. Az ember-tani anyag, amelyet az Alföldi Tudományos Intézet tárt fel, ill. az egyetem Embertani Intézete, az teljes egészében az egyetem Embertani Intézetében tárolódott. A párizsi békeszerződés értelmében a magyar impérium alatt elhozott kulturális javakat vissza kellett adni, amelyet az 1954—57-ig tartó tárgyalások során a két kormány rendezett, ill. aláírt. Az átadás egyik feltétele volt a publikálási jog biztosítása. Így került sor a bükkszállási anyag antropológiai részének publikálására, amelyet Bartucz Lajos végzett: *Die anthropologischen Merkmale der Bevölkerung aus der Umgebung von Zombor (Sombor) im XV—XVII. Jahrhundert — Acta Univ. Sci. Bud. de Lor. Eötvös nom. Sec. Biol. 3. 23—48. (1960).*

Lektorai véleményemben kifogásoltam, hogy a füles gombokat Árpád-korinak minősítette Bartucz Lajos, de sikerült meggyőzőnöm, hogy bár formában hasonlóak, de a bükkszállásiak a XVII. sz.-ból származnak. Az antropológiai vizsgálat eredményei alapján Bartucz L. dináriaknak határozta meg a csontvázakat, és igen koraira datálta a temető kezdetét.

1975-ben Dombóvár-Békatón Gaál Attila leletmentés kapcsán 251 sírt, majd 1977-ben folytatva, összesen 260 sírt mentett meg a nagyméretű temetőből. Az akkor Magyarországon egyedülálló mellékletekhez én nyújtottam segítséget a zombor-bükkszállási anyag rendelkezésre bocsátásával, és így módjában volt összevetni a két temetőt. Megállapította, hogy a temetők egykorúak és déli eredetűek. Mivel valamennyi békatói sír pogány módon eltemetett, arra a következtetésre jutott, hogy a halottak mohamedán hitre tért iflások. A temetőhöz tartozó települést nem találta meg. (Gaál A.: A dombóvár-békatói XVI—XVII. századi temető, a Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, 1979—80. 133—223). A temető embertani feldolgozását Éry Kinga végezte: Balkáni eredetű, török kori népesség csontmaradványai Dombóvár határából, Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, 1979—80. 225—328. Összevetve a zombor-bükkszállási és a békatói embertani anyagot, nagyfokú azonosságot talált, és mindkettőre a dinári és az alpi formakör a jellemző. Elemezve a Bulgária, Albánia, Görögország és Jugoszlávia területén élő népességeket, úgy találta, hogy Nyugat-Szerbia, Bosznia-Hercegovina és Crna Gora térségében uralkodó a dinári-dinaroid rasszjelleg. Véleményem szerint az 1560-as évek elején a török megszállók a Dél-Dunántúlról elnéptelenedett magyar falvakban a Balkán-félszigetről iflásokat telepítettek be. Hasonló eredetű településnek tartja a Zombor-Bükkszálláson feltárt temetőt is.

Véleményem szerint 1944-ben megfogalmazott álláspontom ma is helytálló, és a bükkszállási népességet sokácnak tartom. Erre utal a keresztény temetkezési rítus, ill. a kegyérmekek, amelyek összefüggenek a már katolikus hitre tért sokáccsággal. Az a különbség, hogy míg Békatón nürnbergi zsetonok kerültek elő, a bátmonostori hasonló anyagban pedig francia zsetonok, szintén mutat különbséget. Abban egyezés van, hogy mindkettő templom nélküli temető, és ismeretlen ok következtében mindkettő megszűnik. Feltehető, hogy betelepítik őket más településekbe, és beolvadnak az ottani közösségekbe. Mindkét helyen hiányzik a település, bár tüzetesebb munkával remény van azok feltalálására.

A zombor-bükkszállási temető nem egy elszigetelt alkalmoszerű kutatás, hanem része annak a tervnek, amelyet a szegedi egyetem Régészeti Intézete végzett a Bácska történeti felkutatásában. Ennek összefoglalásaként közlöm a Kalangya 1944. évi júliusi számában megjelent „Kiegészítő adatok Zombor településtörténetéhez” c. cikkemet, amely a szakközönséghez sem juthatott el, hiszen ez a szám volt a Kalangya utolsó megjelenése. Zenta középkori településének felkutatását erre az időre már befejeztem, és „Zenta középkori templomhelyei” címen szintén a Kalangya 1944 márciusi számában, térkép kíséretében közzétettem. Zombor jelentőségét mutatja Muhi János „Zombor története” 1944 tavaszán megjelent könyve, amely csak a város területére korlátozódik. 1720-ban Zombornak 2916 lakosa volt, ugyanakkor Szabadkának csak 2376. 1851-ben Zombor lakóinak száma 23 000, Pécsé 15 318, Temesváré 19 081, Zágrábé 14 993. Így érthető, hogy a nagy határú Zombor településtörténetéhez szükséges volt a terület felkutatásának elkezdése, amelyből az alábbiakat rögzíthetjük.

„Muhi János a most megjelent „Zombor története” c. munkájában hangoztatja, hogy Zombor környékén sohasem végeztek rendszeres régészeti ásatásokat, ezért a szórványként előkerült aránylag gyérszámú lelet csak úgy alkalmas történelmi következtetésre, ha az ország más területén talált pontosan meghatározott tárgyakra támaszkodva, adnak felvilágosítást a letűnt korok történetére.

Valóban igaza van Muhinak, mikor azt írja, hogy a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat tagjai, akik számos helyen végeztek nagyméretű ásatásokat, saját székhelyüket, Zombort mostoha sorsban részesítették. A hiányos régészeti ku-

tatások következménye, hogy Zombor településtörténetét a rendelkezésünkre álló emlékek alapján nem lehet megírni, csupán adatokat lehet közölni. Végleges formába öntve Zombor településtörténete még hiányos lesz és az elkövetkező rendszeres kutatás eredményeinek figyelembevételével egészen új megvilágításba kerül. Amíg kellő anyag nem áll rendelkezésünkre, minden ilyen irányú munka jószándékú kísérlet lehet csupán.

Az eddig előkerült régészeti leletek tanúsága szerint Zombor területén a neolitikum végén jelenik meg az ember. A Bácskai Múzeum Zombor—Bajsa—Duboka lelőhelyről őriz péceli (bádeni) kultúrába tartozó leleteket. Nem nagy anyagról van szó, de a további kutatás biztos eredménnyel kecsegtet. A lelet tanúsága szerint tehát a Krisztus előtti III. ezred közepén már lakott volt e hely.

A péceli kultúrát hordozó nép — legalábbis egyes területeken — már ismerte a rézet, de nagy értéke miatt csak ékszer gyanánt használta. Krisztus előtt 1900 körül a réz és ón vagy antimón keverékéből születik meg a sokkal erősebb bronz, melyet a bronzkori kultúrák terjesztenek el. Ennek a kornak korai emlékeit eddig még nem ismerjük a város területéről. A késő bronzkort a bükkszállási sírlelet képviseli, melyet 1943-ban tártak fel a repülőtér építése alkalmával végzett földmunka során. A lelet két agyagedényből és egy díszített bronz fokosból áll.

Zombor—Sáponyán és Bukovácson, a mai Bükkszálláson a korai vaskorba nyúlik vissza a település. Sáponyán a Bikár-szálláson találták azt a bronzleletet, amelyet Frey Imre szóvá tesz a Zombor történetéről írt tanulmányában. Bukovácson ebbe a korba tartozó két urnát találtak, melyet a Bácskai Múzeum őriz 3360, 3361 leltári szám alatt. Mindkét lelőhely népe már ismerte a vasat. E leletek kora Krisztus előtt a X—IX évszázad; a kultúra hordozója az illyrség.

A fiatalabb vaskort egy Zombor belterületén előkerült edény, a külterületen a bükkszállási edények, a bezdáni-úti és a gradinai szállásoknál talált kelta pénzek képviselik. Valamennyivel foglalkozik Frey Imre az említett tanulmányában. E gyérszámú lelet is mutatja, hogy Krisztus előtt kb. 400-tól időszámításunk kezdetéig is volt település Zombor területén.

Krisztus születése táján jelennek meg Magyarországon a szarmata-jazygok. E nép hullámának áradata a megye székhelyére is eljutott. E korban temetkeztek a Gombos felé vezető vasút mentén a Mosztonga patak egyik nyúlványa mellett emelkedő halomba. Frey szerint a Mérő téglagyár, Thim téглаegető és a Szemző kerttel szemben lévő téglatelepen is kétségtelenül kimutathatók a szarmaták emlékei. Mind a négy lelőhelyen csak a temetőre van biztos adatunk.

Nagy lépéssel vitte előbbre a szarmata kor lelőhelyeinek kutatását a Magyar-út mentén most napfényre jutott szarmata telep. Lelelőhelye az a mintegy 200×120 méter kiterjedésű halom, amely a Mosztonga partján van. A még most is tartó útátvágási munka során 15 méhkas formájú agyagkitermelő, majd hulladék befogadására használt gödröt és 6 lakóházat bolygattak meg.

A Magyar-úti telepen a szarmata kor háztípusának egy újabb formáját találtak meg. Nagyméretű átlag 3—4 méter közötti alapterületű, megközelítőleg kerek alaprajzú. 150—200 cm mélységű méhkas formájú gödröt ásott a telep lakója. A gödör sarkán a házalap szintjénél 50—80 cm-rel magasabb szintben kerekalakú kemence állott. Tűzpadja letapasztott és kiégett. A ház alapja egy esetben volt csupán letapasztva, többinél az alapot csak a simára egyengetett föld jelezte. Pontos megfigyelések hiányában nem tudjuk rekonstruálni a tetőszerkezetet, de az alaprajz formája azt mutatja, hogy a tetőszerkezet megegyező lehetett Marcus Aurélius császár diadalívén ábrázolt köralakú nádtetes szarmata kunyhókéval. A Magyar-út mentén elterülő telep az első az országban, ahol jogosan beszélhetünk szarmata faluról.

A jazygok a temetőikben eltemetettek számából ítélve nem alkottak nagyobb települést, hanem sok helyen hagyták hátra emlékeiket szétszórt település formájában. Ez az oka, hogy Zombor területéről eddig már 5 biztos lelőhelyről ismerjük hagyatékukat.

A hunokkal beköszöntő nagy népvándorlás korából, mely egymás után zúditja népeit Magyarországra, a zombori határból csak a Kukula téglagyárból maradt fenn emlék. Az ott talált gazdag mellékletes csontváz a VII. század utolsó évtizedeire datálható és fajlag az avarokhoz tartozott. A népvándorlás kora Zombor múltjában eddig a legcsekélyebb számban van a leletek közt képviselve, pedig egészen biztos, hogy a terület rendszeres kutatása éppen ebből a korból igen sok lelőhelyről adna anyagot.

Amilyen szegényes Zombor a népvándorlás korából származó emlékekben, ugyanilyen szegény az Árpád-kori leletekben is. Okleveleink a helységek egész sorát említik, de még a helyüket is alig tudják megállapítani. Az Árpád-házi uralkodók idejéből eddig az éremleleteken kívül más régészeti emléket alig ismerünk.

Feltűnő ez már azért is, mert a mohácsi vést megelőző időkből több leletet ismerünk.

A város belterületén a Kukula téglagyárban és a Flórián utcában XV. századbeli leleteket találtak, melyek a zombori múzeumban vannak. A leletek telepre vallanak, tehát egészen biztos, hogy az emlékek a középkori Czobor-Szentmihályból valók. A két lelet tanúsága szerint Czobor-Szentmihály a mai Zombor helyén állott s ezzel Zombor névadójának helyzete végleg nyugvópontra jutott.

Zombortól északkeletre a középkorban egy Sáp nevű falu állott. Okleveleink főleg az Anjouk idejében említik, amikor az óbudai káptalanhoz tartozott. A XV. század elején elpusztult és neve csak a török hódoltság korában tűnik fel újra az elszávosodott Sáponya alakban. Az okleveleinkben említett Sáp a mai Sáponyával azonos és ezt az ott talált leletek is igazolják. Bár az előkerült régészeti anyag nem alkalmas arra, hogy korukat egészen szűk időhatárok közé szorítsuk, kétségtelen, hogy a török hódoltság előtti időből származik.

Általános magyar régészeti szempontból is figyelemre méltó eredményeket hozott Zombor területén az első nagyobb ásatás, amelyet a Horthy Miklós Tudományegyetem Embertani Intézete végzett 1943-ban Bükkszálláson. A repülőtér munkálatai során mintegy 150 sírból álló temetőt tártak fel. A temető kora a sírokból előkerült mellékletek és érem (II. Ferdinánd 1637) tanúsága szerint a XVII. század. Bükkszállást régebben Bukovácznak hívták, de ez csak török hódoltság után keletkezett s így a feltárt temető nem tartozott hozzá. A mai bükkszállási határban a török hódoltság alatt még volt egy Szelencse nevű település, amely mint tudjuk 1703—1711 között pusztult el. A feltárt bükkszállási temető minden valószínűség szerint ehhez a Szelencse faluhoz tartozott. További kutatás lesz hivatva eldönteni, hogy a középkorban szereplő Szöllős (Zewlews) azonosítható-e Szelencse nevével.

Kétségtelenül középkori település van a Paphíd közelében a Kliszának nevezett dombon. A helyszíni szemle és a próbaásatások folyamán tett megfigyelések minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy itt a mohácsi vést megelőző időkből templom állott. A földig lerombolt templom helyét biztosan jelzik az ott található téglatöredékek és az azt körülvevő temető sírjaiból előkerült csontvázak. A templom környékéről a XV. századból származó kályhaszemeket hoztak be a múzeumba, melyek a falu települési helyét mutatják. A tervezett ásatás sok nyitott kérdésre fog fényt deríteni, de már most is biztosak vagyunk abban, hogy a kliszai település már az Árpádok korában megvolt — éppen úgy mint ahogy a zentai Paphalmon tapasztaltuk —

noha a történelmi források mint falut csak a XVI. század első évtizedeiben említik először.

Utolsónak említjük a Wámoscher — Kruspér szálláson talált leleteket. Innen való a Bácskai Múzeum legszebb középkori telepányaga, mely mintegy 80 fémtárgyat foglal magában. Kora több évszázadra kiterjed. Gombosvégű sarkantyúi az Árpád-házi királyok uralkodásának utolsó harmadából származnak. A lelet egyes darabjai a XVII. századból valók. Kruspér szálláson a leletek tanúsága szerint század végétől a XVII. századig volt település.

A fent vázolt leletekkel kimerítettük mindazt, amit Zombor múltjáról régészeti megvilágításban eddig ismerünk. Mint látható, hézagos és kevés a régészeti anyag; ezeket is egy-két lelőhelytől eltekintve még az első világháború előtti időkből a Történelmi Társulat munkájából ismerjük.

Jugoszláviában a régészeti kutatások fellendülése következtében mind a régészeti koncepció, mind a régészek helyzete más volt, mint a Magyarországon kialakult múzeumoké 1868 óta (Jósa András Múzeum, Nagykálló). A jugoszláviai régészet koncepciója az európai kultúrákat kialakító lelőhelyekre, illetve a teljes feltárássra való törekvésre irányul (Vinča, Gomola, Šarvas, Ošijek, Zagreb, Šarajevo és környezete, Dálja, Gribič, Bács, Batina). Meggyőződésem, hogy a jugoszláviai régészet koncepciója közelit a magyarországihoz és Jugoszlávia bácskai és a hozzá tartozó bánáti részben bővül a régészek száma, és sor kerül a kisebb, helyi jelentőségű lelőhelyek feltáráására. A trianoni békéből adódóan ezen a területen is fellendül a történelmi kutatás. Meggyőződésem, hogy a jugoszláviai régészek *sina ira et studio* elv alapján tisztázzák a középkor történetét.

Régészeti leletek és ásatások híre a szegedi napilapokban

*A szegedi Városi Múzeum első korszaka
(1879—1904)*

FÁRI IRÉN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A szegedi múzeum kialakulását, a gyűjtemények létrejöttét több mű vázolja¹, ugyanakkor részletes, összefoglaló tanulmány nem készült az immáron századik évét is betöltött intézményről.

A régészeti szempontú megközelítés azért is indokolt, mert a múlt század közepén a régiségek és érmek gyűjtése, kereskedelme igen nagy divat volt.² Egy-egy régiségkereskedő nagy távolságokra eljutott ügynökei révén, a kiadott árverési katalógusok fontos információkat tartalmaznak. Míg a magángyűjtők³ a műtárgykereskedőkkel álltak szoros kapcsolatban, addig az iskolai gyűjtemények⁴ és az ekkortájt sorra alakuló régészeti társulatok egy adott terület tárgyakban megőrződött múltját igyekeztek összegyűjteni, melyek nem egyszer máig működő múzeumokat hoztak létre.

Az ország második legnépesebb városa címmel büszkélkedő alföldi nagyváros látszólag tökéletes érzéketlenséget mutatott saját históriája iránt. A szemléletbeli változás a pusztító 1879-es árvíz után következett be, amikor a nagyméretű földmunkákkal járó újjáépítés során nagy mennyiségű régiség került felszínre.

Dolgozatunkba a Szegedi Híradóban és a Szegedi Naplóban megjelent régészeti jellegű híreket vettük föl. A kezdő időpont 1879. január 1-je, az utolsó 1904. december 31-e.

Annak ellenére, hogy a lelethírek, főként a kezdeti években nem függenek össze a tárgyak múzeumba kerülésével, közleményünkben a lassan kialakuló Városi Múzeum korszakaihoz igazodunk. Korszakon az intézményvezető működési idejét értjük, aki mindenkor a város környékének első számú ásató régésze is volt. Így ennek a régészeti jellegű sajtószemlének az első része Reizner János működésének idejével foglalkozik. Bár Reizner 1904 januárjában meghalt, a teljes évet feldolgoztuk. További tervünk, hogy a nagynevű utódok, Tömörkény István és Móra Ferenc régészeti munkálkodását is áttekintsük a napi sajtó tükrében.

Munkánk kezdetén a szegedi határban előkerült leletekre vonatkozó híreket akartuk összegyűjteni, de az időigényes munka során célszerűnek látszott a majdani Csongrád megyei régészeti topográfia érdekében a közelebbi vidék, a megye lelőhelyei-

¹ Magyar Minerva 1900. 318—319., Magyar Minerva 1902. 439—442., Magyar Minerva 1904. 654—657., KISS FERENC—TONELLI SÁNDOR—SZ. SZIGETHY VILMOS 1927. 292—305. KULINYI ZSIGMOND 1901. 490—497., BEZERÉDY ISTVÁN 1984. 9—65.

² A régiségkereskedelemtől legújabbban Bóna István közölt érdekes adatokat. Rézkori leletek nehezen követhető útját bogozta ki dolgozatában: BÓNA ISTVÁN 1987. 36—38.

³ A szegedi magángyűjtőkről: SZELESI ZOLTÁN 1986. 289—323.

⁴ Az iskolai gyűjteményekről rendszeresen tudósítanak a szaklapok: az Archeológiai Értesítő és a Numizmatikai Közlöny.

nek kiírása ill. azon hírek fölvétele, ahol a földrajzi közelség révén a szegedi múzeum ásatott, vagy ahonnan lelet került be.

A legnagyobb gondot az időrendben felvett hírek közlésének mikéntje jelentette. Kézenfekvő lett volna a Régészeti Füzetek mintájára a korok szerinti, de a nyilvánvaló pontatlanságok miatt ezt elvetettük.⁵ A topográfiai sorrend látszott a legjobbnak, de itt egy másik probléma jelentkezett: az eltelt idő alatt történt közigazgatási átszervezések. Főként Szeged esetében jelentős ez a változás: hatalmas tanyás külterületből több falu vált önállóvá, egy-egy határrészen két-három új település osztozott. A szakirodalomból ismert lelőhelyek mai helynevekkel való azonosítása egyszerű, de a kisebb, kevésbé köztudottak lokalizálása időnként nehéz feladat. Ezért dolgozatunkat olyan adatgyűjteménynek szánjuk, amely segíthet a környéken, a megyében bármikor, bárhol előkerült lelet helyhez kötésében, az egykorú források segítségével. Az újságok adatait terjedelmi okokból nem vetettük egybe az Archeológiai Értesítőben megjelentekkel, sem a múzeumi leltárkönyvekkel. A Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum fennmaradt korabeli iratanyagát⁶ csak néhány esetben használtuk föl a lelőköri körülmények pontosításához.

Reizner János, akinek neve a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum életének első szakaszával forrt össze, még a pesti egyetemen ismerkedett meg a régészeti kutatás alapelemeivel. A jogi tantárgyak mellett Rómer Flóris műrégészeti előadásait is látogatta,⁷ majd visszakérülve szülővárosába megpróbálkozott ugyan egy történelmi és régészeti társulat létrehozásával,⁸ de a kezdeményezést közöny és érdektelenség kísérte. A fiatal jogász széles körű érdeklődését jelzik a helyi lapokban a pályakezdés éveitől megjelenő jogi, közgazdasági, művelődéstörténeti cikkek. Rövid ideig ügyvédként dolgozott, majd megválasztották a város al-, röviddel utána főjegyzőjévé.⁹ A régészeti gyűjtőmunka ebben az időszakban kikerült látóköréből. Inkább a kor szokásának hódolva — bár ez később szenvedélyévé és szerencsés körülmények folytán hivatali munkájává vált — könyveket és érteket gyűjtött. Ezen a téren sem volt autodidakta. Még az egyetemen hallgatott Magyarország éremtanáról, oklevéltani és forrástanulmányokat felölelő stúdiumokat.¹⁰

Pályája szerencsésebben alakult mint a kortárs Farkas Sándoré, aki évtizedekig csak mint magánember foglalkozhatott a számára kedves tudománnyal, a régészettel.¹¹

Reizner János 1882-ben foglalta el az árvíz utáni Szegedre került Somogyi-könyvtár könyvtárnoki állását. Bár az adományozó Somogyi Károly esztergomi kanonok sok mindenben nem értett egyet Reizner elgondolásaival, egy ideig elnézte, hogy

⁵ Az anyaggyűjtés során Kürti Béla hívta fel a figyelmünket a hazai szakirodalomban ez idáig egyedül publikált hasonló jellegű munkára: SZILÁGYI MIKLÓS 1982. 413—422. Szilágyi megmaradt a kor szerinti beosztásnál.

⁶ Az alábbi iratanyagot vettük alapul: Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum Irattára: Könyvtári Iktató 1882—1887, Könyvtári Iktató 1888—1897, Múzeumi Iktató 1888—1897, Könyvtári és Múzeumi Iktató 1903—1923 (csak az 1903—1904-es évek anyaga).

⁷ Leckekönyvi bejegyzése szerint „kitűnő szorgalommal” az 1865/66 évi második félévről. Az index, egyéb dokumentumokkal, fényképekkel a leányági unoka, dr. Csengery Józsefné tulajdonában van.

⁸ BANNER JÁNOS 1966. 3—15. A Szabadelví Körön belül létrehozott Régészeti és Történelmi Szakosztály feladata lett volna a város vidékén található minden régiség egybegyűjtése és megőrzése.

⁹ Életrajzát és irodalmi munkásságát ld. SZINNYEI JÓZSEF 1906. 743—747.

¹⁰ PERJÉSSY LÁSZLÓ szerk. 1904. 5—11., GIDAY KÁLMÁN 1982.

¹¹ A Csongrád megyei régészeti kutatás kezdeteiről jó áttekintést ad LŐRINCZY GÁBOR 1988. Ezúton köszönöm, hogy a kéziratot elolvashattam.

a könyvtár helyiségeiben ideiglenesen régiségeket tároljanak.¹² Reizner nagyhatalmú segítőre talált. Az akkori rendőrfőkapitány, Szluha Ágoston a pusztai kapitányokkal összeszedette az építkezések során Szeged határában előkerült leleteket, sőt a bejelentőknek jutalmat tűzött ki, és az így összegyűlt anyagot átadta a könyvtárnak. Reizner maga is végzett leletmentést és propagandisztikus célból a helyi újságokban közölte az adományozók nevét először havonta, majd évente. A kezdeti lendületet megtörte az alapító ellenkezése, aki a könyvtár integritását féltette az idegen tárgyak megjelenésétől.¹³

Reizner múzeumszervezési elképzeléseit 1888-ban fejthette ki először írásban.¹⁴ Ebben a tervezetében célszerűnek tartotta a könyvtár mellett berendezni a múzeumot, de a működését szervezetenként elkülönülve gondolta. A könyvtárhoz hasonlóan egy bizottság felügyelete alatt állt volna a múzeum és a belső tagokon kívül határozatlan számú külső tag alkotta volna a bizottságot. A „külsősöknek” a tanácskozási jogkörön túl fontos szerepet szánt: „Vidéki leletekről jelentéseket tehetnek, megbízásokat teljesíthetnek, az ásatásoknál részt vehetnek s a gyűjtemények rendezésében az igazgató hozzájárulásával segédkezhetnek.” (3 §) „A külső, különösen vidéki tagok részére ezenkívül egy utasítás készítenendő arról, hogy leletek és ásatások alkalmával az egyes dolgokra és azok épségére hogy kell intézkedni, miként kell eljárni. Így oklevelek és utasítások adandók a környékbeli lelkészeknek, tanítók és mérnököknek, kik így az ügynek, a múzeum apostolainak megnyerni lehet”... Sorai összecsenegének a több mint egy évtizeddel korábban indított és elakadt kezdeményezés alapelveivel. Ilyen szellemben érthető örömmel fogadta Farkas Sándor gyógyszerész felajánlkozását a meglevő gyűjtemény rendezésében.¹⁵ A dolgok azonban jórészt másképp alakultak és sokkal lassabban valósultak meg, mint Reizner elképzelte. Az elégedetlensége nyilvánult meg abban az előterjesztésében, amelyben újabb kísérletet tett egy szegedi történelmi és régészeti társulat alakítása ügyében¹⁶ az országban már működő és az értesülései szerint hamarosan megalakuló Csanád, ill. Csongrád megyei társulatok mintájára. Ez a tudományos egyesület 1892-ben Dugonics Társaság néven, kissé más profillal jött létre. A múzeum pedig a könyvtár mellett maradt és a lehetőségekhez alkalmazkodva nőtt-növegett.

Az 1888-as tervezetében Reizner a hangsúlyt — érdeklődésének megfelelően — az éremtárra tette. „Ez az osztály lesz a leggazdagabb [...] s idővel talán a többi közt Magyarország éremészetének lehetőleg teljes gyűjteményével dicsekedhetik, a mi magában véve is nagy dolog.”

Az éremeket rendezte és leltározta először,¹⁷ majd a régiségárat akarta felállítani. Ekkor került sor a második tanulmányúttjára a Nemzeti Múzeumba, 1890

¹² Részlet a városi tanács Tisza Lajos volt királybiztoshoz írt köszönő leveléből: „Egyelőre akként intézkedünk, hogy a régiségek a Somogyi könyvtárba, az e téren teljesen szakavatott könyvtárigazgató által kezeltessenek, a gyűjteményt az utókor számára nem csak megőrizni, hanem folyton gyarapítani szándékozunk.” Irattár 13/884. Ezt a több helyről származó nagyobb kollekciónak meg-előzték a szegedi polgárok pár darabos adományai: az érmekről 1883 áprilisától, a régiségekről az év augusztusától vezette Reizner a feljegyzéseit.

¹³ FÁRI IRÉN 1982. 159—165.

¹⁴ Irattár 1/888. A városi tanács szeptember 10-én tartott ülésén utasította Reiznert, hogy készítse el a múzeumszervezési tervet, ugyanakkor a Nemzeti Múzeum tanulmányozására Budapestre küldték. Reizner az október 18-i dátummal ellátott jelentését a kiküldetés teljesítése után november 10-én terjesztette a tanács elé. A múzeumügy fontosságára való tekintettel külön iktatókönyvet nyitott a múzeumi iratoknak és 1888—1897 között párhuzamosan vezette a könyvtári iratanyaggal. Az alább szereplő iratszámok az azóta is külön tárolt múzeumi anyagra utalnak.

¹⁵ Irattár 8/888, 20/889. Reizner és Farkas kapcsolatára LŐRINCZY GÁBOR 1988.

¹⁶ Irattár 35/1889.

¹⁷ Irattár 5/1890.

nyarán. Az utazás legnagyobb eredménye az volt, hogy Hampel Józseffel szorosabb kapcsolatba kerülve a régészeti tevékenysége kezdett fölerősödni. Szeptember 27-én megbízták, hogy a rábei leletről szerezzen információt, de ezzel egyidőben elkészítette első közleményét az Archeológiai Értesítő számára.¹⁸ Hampel válaszlevelében a valószínűleg szóban elhangzottakra is reflektál: „Az éremgyűjteményre kevesebb súlyt kellene fektetni nézetem szerint;” és a régészeti anyag esetében a vétel és csere helyett az ásatást ajánlja: „Csak egy-egy tiszamenti telepet tessék rendszeresen fölkutatni, van ott akár tíz szekrényre való anyag.”¹⁹ Reizner hajlandónak mutatkozott ásatásokat végezni, csak éppen az anyagi fedezetet nem tudta a nehézkesen és bonyolultan működő könyvtári bizottságon keresztül a tanácstól megszerezni. Éppen elég teherterhelés volt a városnak a könyvtár fönntartása és a múzeum új helyiségeinek bebútorozása. A Nemzeti Múzeumtól is csupán elvi támogatást kapott: „Köszönjük szíves ajánlatát a megindítandó rendszeres ásatás vezetésére; sajnos, hogy ez idő szerint csak elvben fogadhatjuk el; tényleg a szükséges összeget nem szentelhetjük reá, mert intézetünk költségvetésében tudományos ásatásokra nincs költség.”²⁰

Anyagi fedezet nélkül csak helyszíni szemlékre, kisebb leletmentésekre volt lehetősége. Egy országos, átfogó program keretében nyílt alkalma a tervszerű ásatásokra. 1894-ben a kormány megbízta az Országos Régészeti és Embertani Társulatot, hogy az ezredéves kiállításra minél több honfoglaláskori leletet kutasson föl és ehhez a megfelelő összeget is rendelkezésére bocsájtotta. A Szegedi Híradó december 6-i száma arról tudósít, hogy e célból Szeged határában Reizner János, Csongrád megyében pedig Tergina Gyula²¹ kir. tanfelügyelő kutat. Valójában már augusztus 29-én fölkérték Reiznert az együttműködésre, aki némi fönntartással elvállalta. A rendkívüli aszályos időjárás és a közeli hideg miatt azonban tavaszra javasolta a munkák elkezdését. Válaszában az addigi negatív tapasztalatait sem hallgatta el: „... megjegyezni tartozom, hogy a határunkban napfényre került leletek többnyire előzetes nyomozó kutatások és rendszeres ásatások nélkül, véletlenül kerültek napfényre. Én sokszor ásattam már okszerű nyomok után indulva. Sok költséget s még több időt áldoztam, de vagy semmi vagy csak csekély értékű eredménnyel. Szóval: nem vagyok szerencsés régész s különben is az a meggyőződésem, hogy régészeti emlékeket találni lehet, de keresni nem.

Vannak még telepeink, hol állítólag egyet mást találtak s a hol e szerint az ásatásra való inger fenn forogna. De a sikert egyáltalán nem biztosíthatom. Még azt sem, hogy az anthropológiai intézet részére csontok is kerüljenek.”²²

December 30-án kelt levelében megjelölte azt a tizennégy halmot, ahol ásatni akart:

1. az ásothalmi marha legelő területén Rieger János földbirtokos közelében levő domb; városi tulajdon. A parasztok részben megbolygatták Zákány főbíró kincseit keresve. Néhány bronz tárgyat és agyagedényt találtak.

„2. Madarásztói kapitányságban levő »kurva domb« feltárása. A város tulajdona, de bérbe van adva. [...]

¹⁸ Irattár 24/1890., REIZNER JÁNOS: A Szegedvárosi múzeumról. Archeológiai Értesítő 1890. 435—438.

¹⁹ Irattár 25/1890.

²⁰ Irattár 23/1890. 1890. október 29-én kelt levél Hampel József aláírásával.

²¹ Tergina Gyula a Nemzeti Múzeum Régiségtári Osztályán dolgozott előbb mint segéd, majd mint segédőr 1880 áprilisától tizenöt esztendőn keresztül. 1895-ben nevezték ki kir. tanfelügyelővé.

²² Irattár 22/1894. Reizner szeptember 4-én kelt levele Szendrei Jánoshoz, az Országos Régészeti és Embertani Társulat titkárához.

3. Nagyszéksós kapitányságban a »bojár halom« feltárása a Várady féle tanya szomszédságában. Művelés alatt álló magán tulajdon.”

4. Paphalom: a város tulajdona, nincs művelés alatt.

5. »Buzgány halom«. Fele részben a szegedi, másik fele részben a horgosi határon. Magán tulajdon, Börcsök Péter kapitányságában.

6. Tombác halom, a fekete szélen, Várady féle tanya közelében. Magántulajdon.

7. Templom hegy nevű domb, az átokházi Magyarai féle dűlőben. Legelő terület. A város köztulajdona.

8. »Templom hegy« Kereset pusztán, Tanács András és Czékus Károly bér-földjén. Kártalanítás kell.

9. »Templom hegy« Bokor Károly bérföldjén. Legelő terület.

10. »Székhalom« a felső határban, Fehértó mellett. Magántulajdon.

11. »Kettős halom« a dorosmai határon. Városi tulajdon, nem áll művelés alatt.

12. Sospál halom, Makraszék kapitányságban, művelés alatti magán tulajdon.

13. »Fekete halom« Péteri és Félegyháza határánál. Legelő terület, városi tulajdon.

14. Az öthalmi telepnek délnyugat irányában leendő folytatólagos megásása, illetőleg kémlélése. Magán tulajdon.”²³

E szép terv valóra váltását hiába keressük az egyébként jól informált lapokban. Pedig a szükséges pénzt március 8-án Reizner kézhez kapta és legott munkához látott. Mindössze egy rövid, semmitmondó hír jelent meg erről. A hallgatás oka a sikertelenség volt. Június 9-én kelt levelében a következőket írja: „Március április és május hónapokban három nagy halmot, Bojárhalom, Móra halom és a csorvai halmot ásattam meg. Sokat vártam s reméltem, de sajnos, mit sem találtam s mondhatom, hogy resteltem ezt a meddőséget. [...] Az első halom egy teljesen üres szűz halom volt. A másodikban mindössze egy magányosan elásott koponya volt. A harmadikban egy régi templom alapfalait sikerült kideríteni, a mely körül temérdek összehányt csontváz (ossarium) volt.” Majd bizalmasan megkérdezte, hogy az előlegül kapott 200 Ft-ból megmaradt 82 Ft-t visszaküldje-e vagy szeptemberben folytassa-e az ásást?²⁴ Szendrei válasza gyors és rövid volt: „Mint korábbi leveleimben is írtam volt, a leletek, illetőleg az ásítás sikeressége szempontjából felelősség senkit sem terhelhet. Miért is kérem, méltóztassék az ásításokat folytatni.”²⁵

A megbízatás tisztességes teljesítésén túl egyéni érdekek is a feltárások folytatására sarkallták Reiznert. A milleniumot maradandó művekkel megünnepelni kívánó város őt kérte fel Szeged történetének megírására. Néhány jó lelőhely segítette volna a település őstörténetét tisztázni.

A valóban rendszeres, tervszerű ásítások megindítására azonban várnia kellett a könyvtár és múzeum államosításáig. Az 1898-ban elfogadott állami felügyelet azt jelentette, hogy évente meghatározott összeget lehetett, sőt kellett egy előzőleg jóváhagyott program alapján a régiségtár gyarapítására fordítani ásítások útján. Ez a lehetőség élete fő műve, a városmonográfia szempontjából későn jött. Egyébként is megszorodtak adminisztratív terhei a könyvtár és múzeum új, jóval nagyobb épületbe költözésével és a múzeumi kiállítások rendezésével, megnyitásával. Továbbra is küldte közleményeit az Archeológiai Értesítő számára, de a terepmunkát egyre inkább Lázár Béla könyvtárosnak, majd az ő helyébe lépő Tömörkény Istvánnak engedte át.

²³ Irrattár 24/1894.

²⁴ Irrattár 2/1895.

²⁵ Irrattár 17/1895. Szendrei június 16-án kelt levele.

A Reizner János régészeti tevékenységét értékelő Banner János ezt írja:

„Mint szűkebb hazájának historikusa, nagy körültekintéssel és pontossággal vezette ásatásait, készítette feljegyzéseit. Ha megállapításai — a haladó tudomány álláspontjával nem is egyeznek — mindenkor a kor színvonalán állanak.”

„Húsz éves alapvető munkásságával a feltámadt Szeged környékének régészeti térképéről eltüntette azt a fehér foltot, amely az 1876. évi kongresszusra készült térképen olyan kedvezőtlen színben tüntette fel az utolsó éveit élő régi Szegedet és művelődési viszonyait.”²⁶

Jelen dolgozatunkkal szeretnénk a Reiznerről alkotott képet tovább árnyalni és a szakmai köztudatba eddig be nem került kisebb lelőhelyekkel a megye történetét gazdagítani.

1. Apatin (Bács-Bodrog vm.) (ma Apatin, Jugoszlávia)

Az Apatin környékén fölfedezett őskori avar sírokat Nenzen S. csont- és rovargyűjtő földülta, kiszedte azokból az emberi és állati csontokat. A rendőrség följelentést tett ellene. (SZH 1900. okt. 20. 5.)

2. Apatin (Bács-Bodrog vm.) (ma Apatin, Jugoszlávia)

Weingang János apatini polgári iskolai tanár, a megyei történelmi társaság választmányi tagja a napokban öt avar sirt talált. Nagyszabású kiállításon fogja bemutatni a leleteket az idén is az egyéb apatini és bácskai leletekkel együtt. (SzN 1902. aug. 7. 6.)

3. Begecs (Bács-Bodrog vm.) (ma Begec, Jugoszlávia)

A Bácskában, Begecs község mellett a nevezetes romok helyén Brezsovszki Vazul, a falu jegyzője ásatásokat végeztetett. Sikerült kiásni a római erősség egyik tornyát és két falát. Számos lelet került elő, római pénzek, edények, fegyvertöredékek, feliratos téglák bizonyosággal, hogy a VI. római légió építette. A pénzek Liciniustól Constatinusig datáltak. Az épület i. sz. III. században épült. (SzH 1902. árp. 5. 3.)

4. Bihar (Bihar vm.) (ma Bihar, Románia)

Szántás közben emberi égett csontdarabokkal telt urnákat, egy őskori, teljesen ép csákányt és bárdot, egy harapófogót, vas csipetőt, vas hosszú végű lovagsarkantyút, három darab ujjnyi széles lópatkót, egy ollót, két evő kést, két díszített cserépdarabot találtak. (SzH 1891. dec. 10. 5.)

5. Bulkesz (Bács-Bodrog vm.) (ma Buljkes, Jugoszlávia)

Bulkesz község környékén Jung Jakab földbirtokos ásatott. Megtalálták a régi Bolykeszi község maradványait, mely a mohácsi csata alkalmával pusztult el. Embercsontokkal teli sírokat találtak, régi fegyvereket, arany gyűrűket. Jung a leleteket a Nemzeti Múzeumnak fogja átengedni. (SzN 1904. dec. 29. 5.)

6. Csanytelek, Csongrád-sövényházi dongéri kanális (Csongrád vm.)

Farkas Sándor, a Nemzeti Múzeum megbízottja átvette Mayer Frigyes mérnöktől azokat a régészeti leleteket, amelyek a csongrád-sövényházi dongéri kanális földmunkálatainál előkerültek. Farkas a leleteket mint a Csongrád Sövényházi Armentesítő Társulat ajándékát a Nemzeti Múzeumnak küldte. A tárgyak színes üvegpaszta, csiszolt gránát, jaspis stb., gyöngyök, bronz fibulák, fémtükör, illatszer-csobolyó, agyagtálak, csésze, edénykék I. és II. századbeli sírokból voltak. Ritkaság az álló henger idomú, ezüst lappal záródó illatszeres edény és egy kőből csiszolt női fejet ábrázoló amulett. Vas lándzsa, kengyel és egyenes, rövid gomb-fogantyúba végződő vaskard is van a leletek között, de amely már Csongrád „Szent-Györgyi lelet a X. századból.” (SzH 1892. okt. 7. 4.)

7. Csongrád, Bökény (Csongrád vm.)

Csongrád belváros bökényi részén az ún. „pogányvár” sáncából Farkas Sándor bronz eszközök öntőműhely maradványait hozta felszínre. Az újraöntésre szánt töredékek között vannak czeltek, vésők, fibulák, kések, kardok, női hajékek, nagy számú sarlótöredék, sőt az előző korban használt barna rézeszközök is, ezeken kívül ön és bronz rögök. Kelta nép élt ezen a vidéken i. sz. 450 körül. (SzH 1891. szept. 5. 5.)

²⁶ BANNER JÁNOS 1936. 242—250.

8. Csongrád, Fohász utca

Csongrádon, a város ún. *sárkányfarki* részén, a Fohász utcában a 117—120 szám között és a város haszonbéres földjén Farkas Sándor régész, a Nemzeti Múzeum megbízottja nagy hun temetőt fedezett föl. Ásatást akar kezdeni, de a háztulajdonosok kártérítést kérnek. (SzH. 1892. júl. 20. 3.) Farkas Sándor elkezdte az ásatást Csongrádon a *sárkányfarki* részen, ahol már 1885-ben az Arch. Ért.-ben ismertetett hun leleteket találtak. A Busa Mihály, Lantos József, Zsiga János háztelken és a Fohász utcában végigvonuló nagy népvándorlási temetőt soros sírok alkotják, némelyik lovas temetkezés. „A mellékleteket: lándzsák, kardok, kengyelvasak, zablák, bronzcsatok, pitykék, szíjvégek stb. képezik, melyeken növényindák, kutyák, őzek, nyulak” láthatók. A Nemzeti Múzeum költségén és annak részére ásat Farkas. Ezen a lelőhelyen korábban már karpereceket, függőket, gyöngyöket, sírba rakott edényeket találtak, melyek közül többet a csongrádi iskolai múzeum őriz. (SzH 1892. júl. 23. 3.) Csongrád belterületén Farkas Sándor gazdag pogánykori temetőt tár fel. Talált illatszertartó edényt, nyak- és karéknak használt csiszolt köveket, köztük két igazgyöngyöt, egyik nagysága miatt ritkaságnak számít, finoman csiszolta rubinokat stb. A leletek a Nemzeti Múzeumba kerülnek. (SzH 1892. aug. 16. 1—2.)

9. Dombegyháza (Csanád vm.) (ma Békés m.)

Most kutatja egy tudománykedvelő társaság Dombegyháza határát. A Marcibányi dombegyházi halom csoportnál nagyméretű táborhely volt a népvándorlás elején. A csontokat és koponyákat a néprajzi múzeumnak küldik. (SzH 1903. jún. 11. 6.)

10. Élesd (Bihar vm.) (ma Alesd, Románia)

Élesden Balogh András gazdaember krumplikapálás közben egy régi cserépfazékban ezüst-pénzeket talált. A 150 darabból álló kincs 20 cm mélyen volt. A pénzek 1868, 1693 és 1703-ból valók. Néhány 1693-as veret a legérdekesebb, egyik oldalukon Leopold arcképe, másik oldalukon az osztrák címer van a császári koronával. Húsz darabot 1702-ben vertek. A találó beszámolt a leletről a szolgabíróknak, és az jelentette az alispánnal. (SzH 1900. máj. 2. 5.)

11. Felső-Szentmihályfalva (Torda-Aranyos vm.) (ma Sanmihaiul de sus, Románia)

Felső-Szentmihályfalván oláh lakos aranypénzt és 13 kg Mária Terézia ezüstöt talált. (SzH 1895. ápr. 7. 6.)

12. Glogovac (Arad megye) (ma Glogovat, Románia)

Szőlőtalaj forgatás közben több ezer, a XVI. század közepéből származó ezüstérmét találtak. A szolgabírótság lépéseket tett, hogy a leletet a tudománynak megmentsse. (SzH 1895. dec. 2. 5.)

13. Hódmezővásárhely (Csongrád vm.)

Hódmezővásárhelyen a napokban arany tárgyakat találtak: egy sima, nehéz karperecet, két darab keskeny, egyszerű mintájú aranszalagot s egy szűk, aransodronyból készült karperecet. (SzH 1893. jan. 25. 5.) „A szomszéd H.-M.-Vásárhelyen szántás közben több római régiséget találtak. A leleteket beszállították a főiskola múzeumába.” (SzH 1893. okt. 15. 6.)

14. Hódmezővásárhely, Batida

Megtalálták a régi Batida község elpusztult templomának a helyét a Batér északi partján, a batidai síkot a Batértől elválasztó keresztöltés lábától mintegy 130—140 méternyire. Két napi munka után jól látszik az épület alaprajza. A lelet mindössze egy török arany és egy olvashatatlan feliratú rézérem. (SzH 1895. szept. 20. 4.) Farkas Sándor ásatásait a batidai határban folytatja, a talált tárgyak a hódmezővásárhelyi főgimnázium régiségtárát fogják gyarapítani, mert az ásatások költségeit részben a város, részben a gimnáziumot fenntartó egyház fogja viselni. (SzH 1892. okt. 7. 4.)

15. Hódmezővásárhely-Csomorkány, templom

A város és a református főgimnázium sokat áldoz régészeti kutatásokra. A jövő héten a csomorkányi középkori templom romjait tárják föl. (SzH 1892. okt. 14. 4.) Kmetyó József főjegyző indítványozta a tanácsnak, hogy a csomorkányi templom megmaradt romjait hozzák rendbe és a földtulajdonossal együtt gondoskodjanak a védelméről, mivel csak ez az egy rom őri a vásárhelyi határban a tatárjárás emlékét. (SzN 1904. febr. 27. 5.)

16. Hódmezővásárhely-Csomorkány

Özv. Igaz Pálné Varró Anna csomorkányi földjén, ahol a régi Kristóhájlás vize szigetet alkotott, ott a földből most minden rendszer nélkül eltemetett embercsontok kerültek elő. Egyik „üregből”

tizennyolc koponyát és egyéb csontokat szedtek ki. „Egy kézszáron két ezüst karperec, egy másik mellett egy kisebb ezüst karika s egy ékszer, valószínűleg egy női mellű is föltaláltattott.” Varga tanár vezeti az ásátást. (SzH 1893. okt. 27. 3.)

17. Hódmezővásárhely-Erzsébet

Szeremlei Sámuel jelentéséből: Erzsébeten Csáki Lajos telkén volt ásátás. Leírás a városi monográfiába készül el, a leletek egy részét a Nemzeti Múzeumhoz és az Antropológiai Intézethez küldték fel. (SzN 1893. dec. 19. 3.)

18. Hódmezővásárhely-Fehértó

Szeremlei Sámuel vásárhelyi lelkész, mint az ottani gimnáziumi bizottság elnöke, benyújtotta az icén folytatott régészeti ásátásokról szóló jelentését a tanácshoz. Október 8.—november 9 közt több helyen ásattak. A Fehértó partján Imre Péter, Mucsi Sámuel, Székely Imre és Pál József földjén volt ásátás s az utóbbi helyen egy templom romjaira akadtak. „Itt feküdhettek valószínűleg Fejirthon község.” (SzN 1893. dec. 19. 3.)

19. Hódmezővásárhely-Gorzsa

A főgimnázium igazgató tanácsának megbízásából Varga Antal tanár ismét ásátásokat végzett a város határában. Gorzsán, Keleti Adolf földjén egy őskori temetőre akad. A leletek a főgimnázium régiségtárába kerülnek. (SzH 1896. aug. 25. 5.)

20. Hódmezővásárhely-Gorzsa, Feketehalom

Szeremlei Sámuel jelentéséből: a gorzsai Feketehalmon Epstein Gyula szívességéből volt ásátás. A részletes leírás a városi monográfiába készül el. (SzN 1893. dec. 19. 3.)

21. Hódmezővásárhely-Ketőshalom

Szeremlei Sámuel jelentéséből: a Ketőshalmon Takács István szívességéből volt ásátás. A városi monográfiába készül el a részletes leírás. (SzN 1893. dec. 19. 3.)

22. Hódmezővásárhely-Kopáncs

A Hódmezővásárhely város által biztosított összegből az idén is több helyen volt ásátás a határban. Técsi József ügyvéd kopáncsi tanyájának területén Oláh Imre tanár vezette a munkát. Az épületekkel részben beépített halom területén csekély eredménnyel járt a kutatás, pár hálonehezéket, néhány, többnyire körömmel díszített s gyengén vagy erősebben égetett cserépedény darabjait és egy IV. Béla korabeli rézérmét találtak. A főgimnázium régiségtára azonban erről a lelőhelyről származó tárgyakat már őriz: kőbaltát, bronzcsákányt, nyílhegyet, különböző korabeli érmekeket. (SzH 1895. szept. 20. 4.)

23. Hódmezővásárhely-Kutas

Tergina Gyula kir. tanfelügyelő, Oláh és Varga vásárhelyi tanárokkal régészeti ásátásokat kezdett a város határában. Bálint József kutasi út melletti tanyáján egy régi templom romjaira akad, „kemény, keresztalakú téglák mellett teméntelen emberi csontot, fibulákat s más régi ékszereket is talált. A kutatásokat a csárda környékén is megkísérelték, de eredménytelenül.” (SzN 1893. okt. 24. 3.) Bálint József és Mészáros Pál tanyáin, a kutasi útfélen, középkori faragott téglákat ástak ki, de épületalapokat nem találtak. (SzH 1893. okt. 27. 3.) Szeremlei Sámuel jelentéséből: Kutason Bálint József és Mészáros Mihály telkén volt ásátás. A városi monográfiába készül a részletes leírás. (SzN 1893. dec. 19. 3.)

24. Hódmezővásárhely-Kútvölgy

Szeremlei Sámuel jelentéséből: Kútvölgyön Varró Anna telkén folyt ásátás. Leírása a városi monográfiába készül el. (SzN 1893. dec. 19. 3.)

25. Hódmezővásárhely-Nagyhalom

Tergina Gyula dr. kir. tanfelügyelő Oláh Imre és Varga Antal főgimnáziumi tanárokkal két hét óta ásátást vezet a város határában. Az aranyági szőlők közt lévő Nagyhalom környékét a múlt évben Farkas Sándor szentesi régész megásatta, de leletre nem bukkant. A halom aljában most Tergina egész temetőt talált soros sírhelyekkel. A halom emberi mű, nem a természet alkotta. (SzH 1893. okt. 27. 3.)

26. Hódmezővásárhely, Marton Pál tanyája

Hódmezővásárhely határában Marton Pál tanyáján egy régi templomra bukkant. Az épület méretét nem sikerült tisztázni, de több terméskőből faragott oszlopfő, szegletkő, egy sírkő és sok csillámpala darab került elő. A kövek között sok emberi csont, két pár ezüst, négy pár bronz fülbevaló és egy kis ezüstpénz volt. (SzN 1896. szept. 22. 4.)

27. Hódmezővásárhely, Polyák-féle szőlő

A hódmezővásárhelyi Polyák-féle szőlőben őskori sírokra bukkantak, amelyekben karçok, lándzsák, kengyelvas és más tárgyak voltak. Ma Kmetykó József főjegyző és Tölcséri István főgimnáziumi tanár kiszálltak a helyszínre. (SzH 1904. aug. 19. 4.)

28. Hódmezővásárhely-szenterzsébeti templom

A héten kezdték meg a régi szenterzsébeti templom alapjainak kiásását, melyekről Pethő Ferenc készít rajzokat Szeremlei Sámuel, a város monográfiájának írója részére. (SzH 1893. okt. 27. 3.)

29. Hódmezővásárhely-Szent-Károly

Varga Antal tanár a főgimnázium megbízásából ismét ásásokat végzett a múlt héten. Szent-Károlyon, özv. Nagy Istvánné földjén őskori sírokat talált. A sírokban gyűrűket, nyílhegyeket és fülbevalókat letek, amelyek a főgimnázium régiségtárát gazdagítják. (SzH 1896. aug. 25. 5.)

30. Hódmezővásárhely-Szent-Király

Oláh Imre főgimnáziumi tanár Szent-Királyon, Nagy András István földjén ásott „s szintén több érdekes régiségekre bukkant.” (SzH 1893. okt. 27. 3.)

31. Hódmezővásárhely-Vereshalom

Szeremlei Sámuel jelentéséből: a Vereshalmon Nagy Péter szívességéből volt ásítás. Részletes leírás a városi monográfiában lesz. (SzN 1893. dec. 19. 3.)

32. Horgos (Csongrád vm.) (ma Horgos, Jugoszlávia)

A horgosi uradalomnak több pontján régészeti lelőhelyekre bukkantak Vedres bérlő, Ormódi Béla uradalmi ispán és Burg Dénes birtokos. E lap szerkesztője „aki szintén a nagyszerű Rómer Flóris tanítványa volt”, értesítette Reizner Jánost és együtt kirándultak Horgosra. A kirándulást meg fogják ismételni. (SzH 1890. ápr. 4. 6.)

33. Horgos

Horgoson Reök Iván birtokán a késő népvándorlás korából származó lelet került felszínre földmunkák közben. Legérdekesebb tárgy egy hegyes, széles peremű vassícs és egy háromszorosan összehajlított egyenes vaskard. Ezenkívül „karperecek, vas török és korongok, agyagedények, melyet a lovával eltemetett halott mellett találtak.” A leletet Reök Iván kir. főmérnök, a tulajdonos őrzi, de fel fogja küldeni a Nemzeti Múzeumnak. Dr. Tergina Gyula kir. tanfelügyelő kimegy a helyszínre. (SzH 1894. jan. 10. 3.) A ásítás eredménye több nyakék, nyaklánc és fülönfüggő. Eddig 22 sírt ástak fel. (SzH 1894. jan. 16. 4.)

34. Horgos-Királyhalom, Kamarási erdő (ma Horgos, Jugoszlávia)

A kamarási erdő mellett, Lieb József MÁV főkalauz telkén földmunkák közben egy hatalmas edényt találtak és két darabját egy hasonló másiknak. A kb. 1300-ból származó edényt a városi múzeumba szállították. (SzH 1900. nov. 22. 6.) A királyhalmi Lieb-féle villánál talált urnát Reizner kiállította a múzeum kincsei között (SzH 1901. febr. 23. 4.)

35. Kecskemét (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) (ma Bács-Kiskun m.)

Pósta dr. Kecskeméten egy népvándorlaskori temetőt tárt fel. A csontvázak arccal délre, egymástól öt lépésnyi távolságban voltak, bal kezüknél vasdárda, jobb kezüknél vasnyíl, a derék bal oldalán tör. Mindenféle bronz tárgyat is találtak. Egy kislány vázán tojásdad szemekből és sötétbarna üvegből álló gyöngysor volt. Minden gyöngyszem közepén ezüst fonccsal van körülvéve. A szentlőrinci ásások alkalmával megtalálták a Bajától Debrecenig húzódó nagy sánc nyomait. Több olyan halántékgyűrűt találtak a sírokban, melyek a IX—XI. századi magyar sírokban találhatók. Egy női váz fogai közül Bela Dux feliratú ezüst pénzecskét vettek ki, ami az 1048—1066-ig terjedő időkből való. (SzH 1894. szept. 26. 4.)

36. Kecskemét

Kecskeméten egy épülő ház telkén kőművesek két korsó ezüstpénzt találtak kb. másfél m mélyen. A rendőrségnek beadták az 1526. és 1880. között vert magyar pénzeket, amelyek a kecskeméti múzeumba fognak kerülni. (SzH 1902. nov. 22. 5.)

37. Kiskunmajsa-Kömpöc (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) (ma Bács-Kiskun m.)

Kömpöc pusztán árokásás közben egy sírra akadtak a munkások „a melyben egy teljesen fölgyverzett magyar leventének csontvázát találták meg lovával együtt.” A magányos sírt, amely mellett nincs másik, az uradalmi tisztség őrzi. (SzH 1887. aug. 28. 4.) A szegedi határ melletti kömpöci pusztán talált ősmagyar sírban fegyverek, egy lovas vitéz páncélborította csontváza volt. (SzH 1887. nov. 3. 5.) A kömpöci pusztán a tegnapi határjárás alkalmával egyik domb tetején lévő kiapadt kúthoz hasonló mélyedés fenekén emberi csontvázat és „egy régi bögrét” leltek. A csontváz fejfelé keletnek feküdt. (SzH 1891. okt. 16. 3.) A kömpöci pusztán a pásztorok egy honfoglalás kori csontvázat találtak, fejfelé keletnek. „A koponya alatt egy őskori kőedény fekszik.” Rainer főkapitány értesítette Reizner Jánost, aki ki fog menni a helyszínre. (SzN 1891. okt. 16. 1—2.) Reizner Kömpöcre megy, hogy Büchbauer, a pusztá bérlője engedélyezze az ásást. (SzN 1891. okt. 17. 4.)

38. Kula (Bács-Bodrog vm.) (ma Kula, Jugoszlávia)

A Bács megyei Kula közelében egy nagy cserépfazekat találtak, ami tele volt régi ezüsttel. A Telectska hegy alján lelt ezüstöket a hatóság fölküldi a múzeumnak. (SzN 1891. dec. 22. 4.)

39. Majdán (Torontál vm.) (ma Majdan, Jugoszlávia)

A napokban Majdánon odaváló asszonyok sárga agyag ásása közben egy edény régi pénzt találtak. Több száz vegyesházkorabeli ezüst dénár között egy Mátyás korabeli és egy Zsigmond idejéből való Szent-László aranyat találtak. (SzH 1904. jún. 11. 5.)

40. Makó, ártézi kút (Csanád vm.) (ma Csongrád m.)

A kút fúrása 300 méter mélyen tart, de jó vízre nem akadtak. Találtak viszont állati, leginkább madárcsontot, tölgyfa darabokat és az ősemlék házi eszközeit, megkövült alakban. (SzH 1892. jún. 4. 5.)

41. Martonos (Bács-Bodrog vm.) (ma Martonos, Jugoszlávia)

A m. kir. kincstár joggyi igazgatósága fölkerlte a szegedi hatóságot, hogy vizsgáljon ki egy kincsleletre vonatkozó hírt. Tudomásukra jutott, „hogy egy Mózes Antal nevű martonosi lakos, aki Szegedre a hetivásárookra dereglyével bejár s a hídfőnél szokott kikötni, egy régi nagyobb aranypénzt hordozott a szegedi ékszer üzletekbe, az arany értékének megállapítása végett [...] dicsekedett hogy 1500 darab olyan aranypénzt talált, mint aminőt fölmutatott, Weisz Károly martonosi lakos földjén”. A polgármesteri hivatal keresi az illetőt. (SzN 1889. jún. 16. 5.)

42. Mártély (Csongrád vm.)

A Körös—Tisza—Maros Ármentesítő Társulat védtöltéseinek javításakor a mindszent—apátfalvi szakaszon, a Szekfű csárdái részen, a munkások pogánykori magyar temetőre bukkantak. Bronz és aranyékszereket, agyagedényeket, lovas csontvázakat találtak. A társulat szakigazgatója a leleteket a Nemzeti Múzeumnak elküldte. A múzeum ásást tervez a területen. (SzN 1891. okt. 24. 4—5.) A mártélyi pusztán talált népvándorlaskori temetőt a Nemzeti Múzeum megbízásából Farkas Sándor szentesi régész kutatja. Farkas a héten kezdte a munkát és eddig 10 sírt tárt föl. A sírok két sorban egymástól tíz méter távolságra fekszenek, az egyik sorban a gazdagok, a másikban a szegények temetkeztek a mellékletek alapján. A csontvázak között egyaránt volt férfi és női váz is. Mind hanyatt fekvő, fejfelé nyugat felé, csak egy feküdt egész oldalt, némelyik lábánál kutyacsont volt. Egyik sírban sólyom csontvázat találtak. A leletek közül kiemelkedik a két egyenes kard, az egyik gazdagon aranyozott markolatú, ezenkívül zablákat és kengyelvasakat is találtak, az egyik férfi sírban egy pár súlyos arany függőt, a női sírban pedig gyöngy és csiszolt kőékszereket. Több bronz és vas tárgy, pár cserép bögre és egy csont síp egészíti ki a leletek sorát. Farkas szerint a temető hun, i. sz. IV—V. századból való. Az ásásokat Farkas befejezte. (SzH 1891. okt. 31. 4.) A Körös—Tisza—Maros Ármentesítő Társulat töltései mellett a mártélyi szakaszon a munkások két régi sírra bukkantak. A Nemzeti Múzeum igazgatósága 60 frt jutalmat küldött a leletekért. (SzN 1891. okt. 31. 2.) A Szekfű csárdánál Farkas Sándor hun temetőt ásott. A munkákat Reizner János a Somogyi-könyvtár igazgatója, Tergina Gyula tanfelügyelő, Szeremlei Sámuel hődmezvővár helyi lelkész és több tanár fogja meglátogatni. (SzN 1891. nov. 10. 4.) Szilágyi László társulati mérnök és Farkas Sándor a múlt héten újabb két sírt tárt föl Mártélyon. A csontvázak tájolása ellentétes volt az eddi-

giekkel. Ezekben a sírokban is kardokat, csatokat, karpereceket, gyűrűket találtak, némelyik nemeskővel volt kirakva. A tárgyakat a Nemzeti Múzeumba küldték. (SzH 1891. nov. 14. 4.) Farkas Sándor az Országos Régészeti Társulat tagja Pulszky Ferencnek, a múzeum igazgatójának megbízásából engedélyt kért Fekete Mártontól, a Körös—Tisza—Maros Ármentesítő Társulat igazgatójától, hogy a társulat töltésein ásatasson, ahol pogány-magyar kori leleteket remél az eddigi kutatások alapján. (SzN 1892. máj. 13. 4.) Tergina Gyula megyei tanfelügyelő a Nemzeti Múzeum megbízásából a napokban Mártélyon ásatott, talált egy kőbaltát, négy bronz függőt és egy karéknak használt gyöngyfűzért. (SzH 1892. aug. 16. 1—2.) Szilágyi László mérnök a mártélyi Tisza melléken az ún. Csanyi parton ásatott. Egy előkelő hun harcos sírját tárta föl. A csontváz jobb kezénél egy egyenes kard és egy tőr volt, a kardszíjhoz egy bronz csat és bronzveretek tartoztak. A sírban még egy pár sértetlen nagy arany függőt lelt. A tárgyak a vásárhelyi gimnázium régiségtárába kerülnek. (SzH 1898. júl. 15. 4.)

43. Mezőhegyes (Csanád vm.) (ma Békés m.)

A szegedi kir. ügyészséghez nagy értékű régiségek érkeztek, a battonyai kir. járásbírószágtól. Mezőhegyesen Rigó József gazdálkodó a kertben ásott, amikor a nagy mennyiségű régi ezüstpénzre: huszasokra, tallérokra és egyéb régiségekre rábukkant. Beszolgáltatta a kir. járásbírószágnak. (SZN 1900. márc. 27. 8.)

44. Mindszent (Csongrád vm.)

Mindszent község mellett, a mindszent—apátfalvi Ármentesítő Társulat töltésein földmunka során nagy mennyiségű aranypénzt találtak a munkások. A leletet eltitkolták, de egyikük a vásárhelyi járásbírószágon feljelentést tett. A bíróság lefoglalta a pénzeket, felküldte a miniszteriumhoz, amely a lelet egy részét átengedte a Nemzeti Múzeumnak. A 240 forintot értékesített részből a Pallavicini őrgrófot illető hányadot, 70 forintot az őrgrófnak adta, aki az összeget a mindszenti szegényeknek adományozta. (SzN 1882. jún. 15. 3.)

45. Mindszent, Felső-Korhány

A múlt héten Nagy Géza, a Nemzeti Múzeum őre folytatta Farkas Sándor munkáját Mindszenten, a Felső-Korhányon, ahol a pogány magyarkori földvár hun temetőjét kutatja. Feltárt egy lovas sirt, egy női sírban pedig gyöngyöket és edényeket talált. „Farkas Sándor szerint Szer városa az első országyűlés helye a Hármás Tisza partjánál, a mindszenti csúccsal átellenben fekvűt.” (SzN 1895. nov. 7. 3.)

46. Mindszent-Telek

A mindszenti gőzhajóállomásnál az ún. Telek magasparton, ami Pallavicini Sándor őrgróf tulajdona, Fodor Ferenc bérlő szántás közben egy régi harangot talált. „A harang egy lapos terméskőre volt borítva s alatta megtalálták az ütőt, továbbá találtak egy kétágú akasztó-vasat, egy karikát s cöveket, a melyeket a rozsdá nagyon megviselt.” A harang magassága 472 mm, súlya 43 1/2 kg. Nincs rajta írás vagy jegy. Ezen a helyen korábban is több alkalommal kerültek elő cserépedény darabok, csontok, hálónéhezékek. A leletek további intézkedésig az uradalmi mérnöknel vannak. (SzH 1884. márc. 30. 3.)

47. Nagykőrös-földvár (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) (ma Pest m.)

Kada Elek és Nagy Géza múzeumi őr befejezte a kőrösi földvár ásatását. A 20—30 m széles árokkal övezett vártól 100 ölnyire temetőt találtak, „hol a holttestek mellett érdekes régiségekre akadtak: hamuval telt úrnákat, bronz karpereceket, melltüket, tóralakú kardokat stb.”. A város munkásokat biztosított a munkákhoz, a felügyeletet főgimnázium tanulók látták el. A leletek az ev. ref. főgimnáziumba kerülnek. (SzH 1895. nov. 7. 4.)

48. Nagyszentmiklós (Torontál vm.) (ma Sannicolaul mare, Románia)

A felső-torontáli ármentesítő társulat a Nagyszentmiklóssal határos parton földmunkákat végeztet s közben „egy valóságos temető helyre bukkantak, mely inkább óriási kriptá”. A munkát szakértők érkezéséig szüneteltetik. (SzH 1897. máj. 4.4.) Egy tudománykedvelő társaság ásatásokat végez több helyen Torontál és Csanád megyében. A kutatások központja Nagyszentmiklós község, „ahol az ötvenes években Attila kincsét fölfedezték”. „tiszán magyar pogány kori temetkező hely; távolabb kor szerint váltakoznak a temetők, kezdve a kelták korától a mohácsi vészig”. A leleteket beküldték a Nemzeti Múzeumba. (SzH 1903. jún. 11. 6.) Nagyszentmiklós határában, ahol Buócz főszolgabíró Attila kincsét kiásatta, két pásztorfiú újabb kincsleletet talált. A mezőn egy rozsdás karikát láttak a földben, amely egy erős sodronyra volt erősítve. Egy 9-10 kilós fémtömböt ástak ki,

amelynek szép sárga fénye volt. Egy kocsin arra járó keglevicházi sváb gazdának megmutatták a leletet, aki magával vitte. A hatóság nem tett semmit, hogy a hír valóságát igazolja. (SzN 1904. jan. 10. 6.)

49. Nyiret (Szolnok-Doboka vm.) (ma Nires, Románia)

Pásztorgyerekek a „Drakuj” dana mellett több száz darab római pénzt találtak. Emlékfeliratos római urnákban voltak elhelyezve a Justinianus korabeli pénzek. Ugyanakkor letek egy megkövedett bocskort is, mely állítólag a rajta olvasható írásjelekből Trajan császár hadvezéréé volt. (SzH 1893. márc. 2. 4.)

50. Óbéba (Torontál vm.) (ma Beba Veche, Románia)

Reizner múzeumigazgató és Török Aurél antropológus Óbéba határában ásatott három napig azon a helyen, ahol a nyáron sikerrel jártak. Abban a 14 sírban, amit feltártak, arany és bronz ékszerek, kerámiák, csontból, vadkanagyarból és borostyánból készült ruhadíszek vannak. A leletek a városi múzeumba, a csontvázak az Antropológiai Intézetbe kerülnek. (SzH 1903. szept. 18. 6.)

51. Oroszlámos (Torontál vm.) (ma Banatsko Arandelevo, Jugoszlávia)

Oroszlámoson a vasúttársaság újra földmunkát végeztet. Tavaly az ottani halmoknál egy lovas sírt találtak, melyben ezüst ékszerek voltak. Most olyan sírra bukkantak, amelyben az emberi csontváz mellett ló és kutya csontok vannak. Két ezüst karikát a szakaszvezetőség megmentett és értesítette a hatóságot. Reizner János könyvtárigazgatót megbízták a régészeti feltárásokkal. (SzN 1898. okt. 8. 3.) Az oroszlámosi vasútállomás mellett fekvő területről földet hordat a szegedi üzletvezetőség. Csontvázakat és különböző tárgyakat találtak. A szegedi tanács megbízásából Lázár Béla könyvtáros a helyszínen járt és a városi múzeumba két ezüst hajgyűrűt, zablát, kengyelvasat hozott be, amelyek a honfoglalás előtti időszakból valók, avarok vagy hunok. A sírokban a csontvázakat mind ülőhelyzetben találták. Az ásatást folytatják. (SzH 1898. okt. 9. 6.) A tanács a költségekre 100 forintot utalt ki. (SzH 1898. okt. 11. 3.) Lázár Béla négy, ülőhelyzetben lévő sírt tárt föl. A csontvázak mellett apró tárgyakat lelt: hajgyűrűket, egy szem gyöngyöt, átlukasztott disznógyar amulettet, apró ezüst gombokat két szélükön füllel, közepükön kör dísszel. Az ásatást befejezte, mert „nagyobb szabású leletre így nincs kilátás”. A leletekkel együtt a csontvázak is a szegedi múzeumba kerültek, egyet Budapestre, az Antropológiai Intézetbe küldenek korhatározásra. (SzH 1898. okt. 15. 2.) Török Aurél antropológus Reizner Jánossal Oroszlámosra utazott ásatási céllal. (SzN 1903. júl. 19. 8.) Török Aurél befejezte az ásatást: „a kutatók buzgalmit számos érdekes lelet koronázta.” (SzN 1903. júl. 19. 8.)

52. Őcsöd (Békés vm.) (ma Szolnok m.)

Őcsödön, a Körös parton, dr. Baky Endre orvos szőlőjében földforgatás közben különféle tárgyakat, edényeket letek. Később a Csallány Gábor vezette ásatás két telepet és több mint száz tárgyat tárt fel. Ezek néhány kivétellel, összesen 98 db neolitikus tárgy, a szentesi múzeumba kerültek. Egy embert ábrázoló kis edény közülük a legérdekesebb. (SzH 1901. febr. 2. 7.)

53. Rábé (Torontál vm.) (ma Rabe, Jugoszlávia)

A Torontál megyei Rábé faluban régiségekre bukkantak. Jelentették a Nemzeti Múzeumnak, ahonnan Reizner Jánost kérték föl helyszíni szemlére. (SzH 1890. okt. 21. 4.) Reizner Rábén kétszer is ásatott és mindkét esetben „becses prehistorikus tárgyakra bukkant. Ezek a leletek, kőbalták, barbár agyagedények és a bogárhalmi híres leletekhez hasonló függők és pitykék most a szegedi múzeum tulajdonát képezik.” (SzH 1891. okt. 18. 6.)

54. Sándorfalva-Hatrongyosi magaslat (Csongrád vm.)

Az új község, Sándorfalva háztelkeinek felosztásakor egy bizottság az új, biztonságosabb árvízvédelmi vonal helyét szemlélte. Reizner János főjegyző, a bizottság tagja több őskori leletből arra következtet, hogy a hatrongyosi magaslaton egy őskori telep van. (SzH 1879. máj. 27. 3.) A sövényházi vonalon, a gátépítési munkák során: „több ponton, de különösen a „Hatrongyos” nevű dombon számos régiséget vetett föl a kubikosok műszere.” A helyszínen a mérnökök őrzik a tárgyakat: különféle edényeket, urnákat, fegyverdarábokat, sarkantyúkat, kézimalom-köveket és koponyákat. A leletek között van egy oszlopfő és néhány római császárkori pénz. Reizner főjegyző „szakavatott archeológusunk” meg fogja vizsgálni a tárgyakat. (SzH 1880. márc. 25. 3.)

55. Sándorfalva-Hatrongyos (Csongrád vm.)

Tószögi András a sándorfalvi Hatrongyoson szántás közben egy cserépedényben apró ezüstpénzeket talált. Az egész leletet néhány kivétellel, amit a kanászgyerekek elcsentek, az edény

töredékeivel együtt a szegedi múzeumnak eladta. Összesen 234 db pénz volt, I Lajos (1342—1382) verete 49 db, III. Béla (1173—1196) 141 db, apró szerb és bosnyák érme 52 db. Sok eddig hiányzott a gyűjteményből, pl. Kotromanovic István boszniai fejedelem, Nagy Lajos ispánjának garasai. (SzN 1897. nov. 26. 6.)

56. Sövényháza, Hantháza-Testhalom (Csongrád vm.) (ma Ópusztaszer)

Pallavicini Sándor őgróf engedélyével Török Aurél Pusztaszeren ásatott. Először a Hantháza melletti Testhalmon, „a eredmény nélkül, mert a köralakú, mintegy 10 méter átmérőjű sírhelyek valószínűleg már igen régen kifosztottak”. Egy sírban egy törött koponya darabot találtak. (SzH 1885. jún. 28. 3.)

57. Sövényháza-Kőtörés (Csongrád vm.) (ma Dóc)

Szluha Imre uradalmi ispán tudatta, hogy Kőtörésen, ahonnan avar kori tárgyakat már őriz a múzeum, újra bronz- és agyagleleteket talált. (SzN 1904. márc. 15. 4.) A Percsora melletti Kőtörésen szőlőtelepítéskor a következő tárgyak kerültek felszínre: tiz edény, vas hadicsákány, sarkantyú és egy díszcsat, aminek „a szege és járója bronzból való, maga a csat finom munkával borostyángyantából van kifaragva”. (SzH 1904. jún. 11. 5.) A kőtörési leleteket Szluha uradalmi ispán beküldte a múzeumnak. „A lelet maga vaskori s egy Árpád-kori jellegzetes sarkantyú után itélve, a X—XI. századból való. Az ugyanezen helyről tavaly előkerült lelet anyaga bronz, leginkább szíjjvég-díszítések.” (SzN 1904. aug. 18. 2—3.)

58. Sövényháza-Monostor (Csongrád vm.) (ma Ópusztaszer)

Göndöcs Benedek szermonostori apát és országgyűlési képviselő Pusztaszer jelentőségéről ír. „A pusztai területen az úgynevezett Tóhajlati részen még láthatók az ősi apátság és szentegyház romjai.” A környékről sok régészeti lelet került elő, melynek egy része Tisza Lajos királybiztoshoz, másik része az ott lakó Haraszthy Jákó ferencesrendihez jutott. Pallavicini őgróf beleegyezett az ásatásba. (SzN 1882. ápr. 30. 4.) Megkezdték az apátság föltárását Rómer Flóris vezetésével. Rómer szerint a meglévő romfal nem a templom homlokzata, hanem egyik oldalfala. Ennek alapján jelölte ki az ásatás irányát. Már az első árokkal megtalálta a főhajó bal oldali oszlopsorát. „Ezt követte a második sor kiásása s végre a második mellékhajó oldalfalának kiszabadítása.” A glagováci (orodi) prépostság keresztalakú templomához hasonlíthatott a bazilika. A főhajó hossza 25 m, szélessége 8 m, az oldalhajók hossza 18 m, szélessége 4 m. A szentély és a torony alapozását még nem találták meg. „A templom főoltára keletnek fekszik; a zárda, melynek alapfalai eddig még csak részben kerültek elő, úgy látszik a templomtól délre és keletre feküdt.” Sok embercsontot találtak. A költségeket Göndöcs és Pallavicini őgróf fedezte. (SzH 1882. máj. 4. 3.) Török Aurél hétfőn Reizner Jánossal Pusztaszeren folytatta a kutatást. Stadel ispán segítségével a templom romjai között egy feldúlt sírt bontott ki. Lelet: mindössze egy „rozsdasáttal gyűrű” volt, pecsétlapján az Árpád-kori érmekhez hasonló vésettél, amit Török magával vitt. (SzN 1885. márc. 25. 2.) Török egy XII—XIV. századi ezüst pecsétgyűrűre akadt. (SzH 1885. márc. 31. 2.) Néhány ép csontvázat sikerült összeszedni az ásatás alkalmával. (SzH 1885. jún. 28. 3.)

59. Sövényháza-Szaporhegy (Csongrád vm.) (ma Sándorfalva)

Dr. Török Aurél antropológus Kállay főispán és mások kíséretében kirándult Sövényházára az ún. szaporhegyi parthoz, amely emberi csontmaradványokkal van tele. „A hatóság gondoskodásából már eleve számos kémlelőárkot ástak”, de ép csontvázra nem akadtak. Török két hiányos vázat vitt magával. (SzH 1885. márc. 24. 2.) A népes kíséretben Szluha főkapitány, Reizner János, Nagy Sándor szerkesztő is ott volt. (SzN 1885. márc. 24. 1-2.)

60. Szabadka, Barátok tere (Bács-Bodrog vm.) (ma Subotica, Jugoszlávia)

Kútfúrás közben Szabadkán, a Barátok terén másfél m mélyről egy 1586-os aranypénzt hozott föl a fúró. Átadták a helybeli múzeum és könyvtár egyletnek. (SzH 1903. máj. 8. 4.)

61. Szeged (Csongrád vm.)

A Szent János szobor eltávolításakor, az ásás alkalmával a szobor talapatánál egy poharat találtak régi ezüst és rézpénzekkel. A rézpénzek néhány kivételével a múlt századból valók, az ezüstök a jelen század elejéről. Mária Terézia idejéből való ú. n. polturákból 3 db van, kettő kisebb és egy nagyobb. A polturák egyik felén a magyar korona, a másikon a királyné képe latin körírással. Az ezüstpénzeknek csekély az értékük. A pénzek közül 1 db 17 pengő krajcáros, 3 db 6 pengő krajcáros, 2 db 3 pengő krajcáros. „Az értékes régi pénzeket a gyűjtemények közé teszik.” (SzN 1882. jan. 22. 2.)

62. Szeged

A felsővárosi Dugonics utca és Kossuth Lajos utca sarkán állt a múlt század közepe tája óta egy Szt. János szobor. A boltozatos üregben vas ernyőzet védte, nemrég ki is festették. A ház a kincstár tulajdona, most sóhivatali tisztak lakása. Tegnap délután labdázó gyerekek leverték és összetört a homokkőből faragott, az idő által megviselt szobor. (SzN 1897. ápr. 21. 5.) A tavasszal összetört Nepomuki Szt. János szobor helyén új, díszesebb, aranyozott szobrot emeltek a hívők adományából. (SzN 1897. aug. 5. 5.)

63. Szeged határa, Majdán (Torontál vm.) (ma Majdan, Jugoszlávia)

„Ősrégi csengők. A napokban egy szegény földműves ember két arany csengőt hozott be Reizner János könyvtár igazgatóhoz”, amit Szeged határában talált²⁷. Reizner szerint kora népvándorláskoriak, a III. és V. század közötti időből valók. Reizner kérésére a tanács 488 forintot utalt ki átadásra és régiségek vételére. (SzN 1895. jún. 15. 4.)

64. Szeged-Alsóváros, Kettős utca

Alsóvároson csatornázás közben a munkások egy cserépfazéka bukkantak, „nagy mennyiségű régi aranypénzt találtak benne.” Egymás közt elosztották, de Szekula József alsóvárosi rendőrbiztos a cserépedény egy darabját és a régi pénzek egy részét elvette tőlük és a kapitányi hivatalba vitte. A pénzek többnyire II. László és II. Lajos magyar királyok idejéből származnak. Politzer Sándor ékszerész is vásárolt a munkásoktól, de később ő is beszolgáltatta a kapitányi hivatalnak. (SzH 1881. júl. 30. 2.) Ezüstpénzzel teli cserépedényt találtak (SzN 1881. júl. 30. 3.) Az ékszerész a pénzeket nem a munkásoktól, hanem két bejegyzett cégű kereskedőtől vásárolta. (SzH 1881. júl. 31. 2.) Az ékszerész saját maga juttatta a kapitányi hivatalba a pénzeket²⁸. (SzN 1881. júl. 31. 3-4.)

65. Szeged, Berliini körút

A Berliini körút 7. sz. ház kerítésépítése közben emberi és állati csontvázakat találtak. Ahol a ház áll, régen temető volt. Olyan koponyákat is találtak, amelyeken „látszik az évszázadok előtt beléjük lőtt nyíl helye [...] Kár, hogy a csontvázak egy részét spódiumgyárba szállították a praktikus házigazda, mását pedig elásatta.” (SzH 1892. márc. 27. 4.)

66. Szeged-Felsőnyomás

Két napja a vásárhelyi sugárút végén lévő területen, az új puskaporos torony mellett Reizner János vezetése alatt két munkás dolgozik. A terület egyes helyein, miután a talajt kb. 30 cm mélyen a nagy körtöltéshez kikubikolták, forgatott földrétegre akadtak. Földült sírokat találtak, mivel a területen korábban kerti- vagy szőlőművelés folyt. Egy érintetlen sírból egy fibula és egy félig égetett áldozó-csésze került elő. A fölösött többi sírból mindössze egy cserép ivópohár került ki, ugyan-csak népvándorláskori. Találtak még két tűzhelyet konyhaedény maradványokkal. „Különösen a cserepek bütykös díszítése viseli magán a barbár korszak nyomait.” Kállay főispán is kikocsizott a helyszínre. Reizner a három tárgyat a városi régiségtárban helyezi el. (SzH 1885. ápr. 22. 2.) Felsőnyomáson, azon a helyen, ahol a katonai puskaporos torony áll, őskori sírokra és tűzhelyekre bukkantak, miközben a torony udvarát feltöltötték. Értesítették a főkapitányt, aki Reizner Jánossal a helyszínre ment. Reizner 10 sírt tárt föl és többek közt egy női vázban egy szép fibulát talált. (SzN 1885. ápr. 21. 3.) Előző nap 10, ma 15 sírt bontott ki, „de az eredmény nem felelt meg a várakozásnak”. (SzN 1885. ápr. 22. 3.)

67. Szeged, Földi utca

Tegnap a Földi utca 9. sz. alatti Rieger takarékpénztári hivatalnok telkén, házépítő munkások két csontvázat ástak ki, kb. 1 m mélyen. Az egyik női, a másik gyerek váz volt, melléklet nélküliek. (SzH 1893. máj. 11. 6.)

²⁷ Az újságíró félreértette a szót. Nem csöngőt, hanem két arany *csüngőt* hoztak a múzeumba. A háromszög ill. gúla alakú arany fülbevalókat egy arany halánték gyűrűvel együtt találták Majdánon, az új temetőben sírásás alkalmával jún. 5-én. V. ö. Irattár 15/1895 Reizner jelentése a tanácshoz, 21/1895, 24/1895, 28/1895 Reizner-Hampel levélváltás. Bár Majdán sosem volt Szeged határa, Reizner szándékosan hallgatta el a valódi lelőhelyet, mert leletmentést tervezett a területen.

²⁸ A pénzek részletes listája Irattár 43/885. 59-65. sorszám alatt. Összesen 891 db ezüstpénzt vett át Reizner a főkapitánytól.

68. Szeged, Hétválasztó szálló

A napokban az Aranyas vendéglő udvarának hátsó részét kertté akarták alakítani, ezért föl-
ásták a földet. Pár lábnyi mélységben a napszámosok emberi csontvázra akadtak. A csontok régiek,
törékenyek. „A rendőrségnél a lelet nincs bejelentve.” (SzH 1887. ápr. 11. 5.) Helyesbítés: nem az
Aranyas, hanem a Hétválasztó udvarán találták a csontvázat. (SzH 1887. ápr. 14. 5.)

69. Szeged, Kendergyár

Az újszegedi kendergyár mellett karácsony előtti napon cölöpnek való üreget ástak és „egy
husz kr-os nagyságú aranypézt került a napvilágra”. A pénz II. Ferdinánd idejéből való, egyik felén a
király alakja, a másikon az 1633-as évszám. A kendergyári főügyelő megvette a munkásoktól és a
Somogyi-könyvtár múzeumának ajándékozta. (SzH 1888. dec. 28. 4.) Az újszegedi kenderkikészítő
telep területén ásás alkalmával találtak egy négy krajcár nagyságú aranypénzt, II. Ferdinánd korit,
1630-as dátum van rajta. A pénzt a gyár igazgatója, Hipp Dezső a Somogyi-könyvtárnak adta.²⁹
(SzN 1888. dec. 28. 3.)

70. Szeged, közúti híd

Az újszegedi rózsaliget földmunkálatai során mintegy ötven emberi csontvázat leltek. Meg-
állapították, hogy legalább negyven évvel korábban elhalt férfiak maradványai. (SzN 1891. márc.
17. 5.) Az újszegedi oldalon, az ártérben, csaknem a közúti híd alatt néhány emberi csontváz részeire
leltek. Az újszegedi rózsáskert feltöltéséhez innen hordják a földet. (SzH 1891. márc. 18. 4.) A cson-
tok a közúti híd újszegedi végétől északra, kb. húsz lépésnyire kerültek elő, nagyon valószínű, hogy
a lőporraktár robbanás áldozatait rejtette ott a föld. (SzN 1891. márc. 18. 4, 19. 3, 20.4, 23.2.)
Az a hír, hogy az újszegedi rózsáskertben 50 emberi csontvázra akadtak, nem igaz, mivel a helyet
nem ássák, hanem töltik a Tisza árteréből hordott földdel. Ott találták azt a néhány emberi csontot,
amit „a rendőrség egy gyermek-hullára való koporsóba eltemettetett”. (SzH 1891. márc. 23. 1-2.)

71. Szeged, Móra iskola

A Móra iskola alapozásánál rájöttek, hogy a kiásott föld alkalmatlan az udvar feltöltésére,
mert kiállhatatlanul rossz szagot terjeszt. „A föld rothadó hullákkal és porladozó csontokkal van
tele, minthogy évtizedek előtt e helyen temető volt.” (SzN 1892. júl. 24. 4.)

72. Szeged-Öthalom

„...az alföldi vasút-töltés betöméséhez az Öthalom földjét hordják hajókon.” A munkások sok
emberi csontot „több darab régi ékszert, hüvelyk vastagságú kőedényeket, kardot, sat. találtak [...] Ugyancsak az Öthalom belsejében találtak egy meglehetősen nagyságú, kiégett oldallal bíró vermet,
a mely tele volt kölessel.” A leleteket össze kellene gyűjteni és megőrizni a város számára. (SzH
1879. máj. 18. 3.) Leletek között ezüstpénzek, cserépedények, réz karperecek, sok késpenge, női
nyakékszerek vannak. A Nemzeti Múzeumból egy szakértőt küldtek az ásatásra. (SzN 1879. máj.
20. 3.) A „Tolna” gőzhajón elszállították a leleteket a fővárosba. „Jankovich kormánybiztos intéz-
kedése folytán azonban egy láda, különböző régiségi tárgyakkal, a szegedi főgimnázium múzeumának
engedettetett át.” (SzH 1879. máj. 20. 2.) Elismeréssel említi Jankovich kormánybiztos, a leletek meg-
mentésében játszott szerepéért. (SzH 1879. máj. 23. 3.) Az öthalmi leletek megérkeztek a Nemzeti
Múzeumba. Varázséji Gusztáv, a NM hivatalnok a több mint száz sírból saját jelenlétében 34-et
tárt fel, prehistorikus, római kori és honfoglalás kori sírokat. Egy Ducas Mihály korából való arany-
érmet is találtak. (SzN 1879. jún. 29. 4.) A leletek utolsó részletét, 14 csontvázat, néhány durva cse-
répedény töredéket, egy felismerhető bélyeg nélkül téglát és 3 szarvasagancsot elküldtek a Nemzeti
Múzeumba. (SzN 1879. júl. 23. 3.) A Nemzeti Múzeumban kiderült, hogy a „talált érc darabok”
jó ezüstműből valók, ezért a múzeum ezüsttárába helyezték el a tárgyakat. (SzN 1879. aug. 3. 3.) Va-
rázséji Gusztáv: A szeged-öthalmi őstelep és temető. Az Arch. Ért.-ben megjelenő cikket közli.
Varázséji Gusztáv május 10.-jún. 24 között volt a helyszínen. Érkezése előtt kb. 40 sírt bontot-
tak ki, utána mintegy 60-at, melyek közül 42-t vizsgált meg és írt le. (SzN 1881. jan. 28. 1-2., uo.
jan. 29. 2-3., uo. jan. 30. 2.)

73. Szeged-Rókus

A rókusai temető melletti akol telepen egy 1618-ban, Lipót uralma alatt vert aranypénzt találtak.
Egy dísznő túrta ki a földből. Herman Ottó volt országgyűlési képviselőnek adták a talált pénzt.
(SzN 1881. jún. 10. 3.)

²⁹ Irrattár 261/889. Hipp Dezső gyártulajdonosnak köszönet 1 db magyar aranyért.

74. Szeged, Szabadkai sugárút.

A Szabadkai sugárút 16. sz. Bodvai-féle telken kőművesek 2-3 m mélyen több emberi csontvázat találtak. A telek különféle pontjairól kerültek elő. A csontokat ládába téve kiszállították a temetőbe. (SzH 1895. júl. 4. 4.)

75. Szeged-Szillér

A Szillér oldalon, a Czibula-féle ház tájékán egy régi, kőből épített sírt fedeztek fel a víz lecsapolási munkák alkalmával. Szegednek ez az egyik legmélyebb pontja, ezért meglepő a felfedezés. (SzH 1879. aug. 5. 3.)

76. Szeged-Székhát

Székháton nem volt az ásásnak eredménye, de Vetró Sándor birtokos az általa talált bronzleleteket a múzeumnak adományozta. (SzN 1904. aug. 18. 2-3.)

77. Szeged, Templom tér

A Templom téren a Szent Háromság szobron munkálkodnak, és ott, ahol korábban a Szűz Mária szobor állt, közvetlenül alatta két sírt találtak. A koponyák, kar- és lábcsontok maradtak meg. A rendőrség segítségével a temetőben újra eltemették a csontokat. (SzN 1896. júl. 23. 2.)

78. Szeged-Téglagyár

Három polgári iskolai fiú a téglagyár telep tavanál, az egyik gödör partján csontokat talált. Jelentették a rendőrségnek. Bende tb. alkapitány két tűzoltóval kiment a helyszínre, ahol emberi gyerek koponyákat és állati maradványt is talált. A rendőrség tovább nyomoz. (SzN 1902. febr. 4. 6.)

79. Szeged, Tisza meder

Szeged fölött a Tiszán három kotrógép dolgozik. Érdekes leleteket hoztak felszínre: cifra veretes régi kardot, egy hatalmas pikát, egy jókora ágyúgolyót, valószínűleg a 48-as időkből valók. A tárgyakat Káló Gyula kir. mérnök, a Marostorok rendezésének művezetője őrzi, és majd elküldi a városi múzeum részére. (SzN 1892. szept. 10. 4.)

80. Szeged, Török utca

A Török utca és a Budapesti sugárút sarkán levő ház udvarán a tulajdonos Kőhegyi Lajos dr. az utcára kivezető csatornát csináltatott. Gödörásás közben két csoportban emberi csontvázakat találtak sarkantyúval, bronzgombokkal és néhány rozsdás vasanyaggal. A sírok vagy a tatárjárás idejéből valók vagy az újabb korból. (SzH 1891. okt. 11. 6.)

81. Szeged-Vár

Kováts István építőmester a szegedi várból származó téglákat 1858 óta gyűjti és rajzolja. (SzH 1880. febr. 29. 3.) A várbontás alkalmával „a vár falaiból és a kazamaták fölötti rétegekből gyéren kerültek elő régi műtárgyak”. (SzH 1881. márc. 2. 2.) A várban lévő katonai szertáru szolgáló régi kápolnát, mely útjában áll a rekonstrukciónak, ki kell üríttetni. (SzH 1881. máj. 13. 3.) A vár udvarán, csatornaásás közben 9 db velencei aranyat találtak a munkások, melyeken Szent Márk képe van. Egy faragott török fejet is letek, emberi csontokra „minden lépésnyire akadnak az ásásnál”. (SzN 1881. nov. 5. 2.) A csatornaásásnál, egy faragott török fejet és nagyobb mennyiségű arany-pénzt találtak. Az osztozkodásból kimaradt egyik munkás jelentette a rendőrségnek és az két nap alatt összesen 19 db aranypénzt szedett össze. „Az aranyak velenceiek, a dogék korából, csak egy belga pénz van köztük.” (SzH 1881. nov. 6. 3.) A várfal tetején, az ott levő földanyag elhordása közben egy elrohadt vászonba takarva kilenc emberi koponyát találtak. (SzN 1882. febr. 2. 3.) A hatóság megbízásából Kováts István építész figyelemmel kísérte a várbontást és „300 db különféle nagyságú égetett téglát és 1000 db faragott terméskövet gyűjtött össze”. Ideiglenesen a saját házában tárolja. (SzH 1882. ápr. 19. 2.) Kováts csak egy kis részét tudta megmenteni a várbeli faragott köveknek, mert „többnyire olyan falrészeket kellett fölrobbantani, a hol a legérdekesebb faragványok voltak befalazva.” Házának udvarán megnézhető lesz a gyűjtemény. A különféle stílusú és kőfajtájú töredékek alapján legalább nyolc templom és középület darabjait használták föl a várhoz. (SzH 1882. máj. 3. 3.) Felhívja a közönség figyelmét a Kováts építész házában, Török u. 7. sz. alatt levő kiállítására, amit 7-től 31-ig lehet megtekinteni. „A kövek nagyrészt góth-stylhez tartozó templomrészek, ezenkívül vas, réz, csont és üveg régiségek, vas- és kőgolyók, kézi gránátok, sat.,” láthatók. (SzH 1882. máj. 6. 2.) A vár területéből kialakított Wesselényi utcában, csatornaásáskor 4 m mé-

lyen, „ösrégi” emberi csontokkal teli 8 m hosszú sírboltot találtak. A vár északi részén a kápolna helyén van a sír. (SzN 1882. szept. 30. 2.) A várbontásból származó téglá- és kőtörmelékéből eleinte „egy emlékszerű építményt” akartak létesíteni, de ez költségesnek bizonyult, a másik terv, hogy egy gúlát rakjanak össze belőle, célszerűtlen lett volna. Végleges helyük valószínűleg a Somogyi-könyvtár folyosóján és az épület udvarán lesz. (SzH, 1884. dec. 17. 2.) A kövek Reizner János véleménye alapján a Somogyi-könyvtárba kerülnek. (SzH 1885. jan. 31. 3.) Vö.: HORVÁTH FERENC—ZOMBORI ISTVÁN: 1986. 167—225.

82. Szeged-városháza

A városháza alapjának méretmegállapítására közvetlen a városháza falai mellett három ponton leástak. Az északi oldalon, egy ölnyi mélységben két ép, fekvő helyzetű férfi csontvázat találtak egymás mellett. Az épületet 1799-ben alapozták, így csak ezután kerülhettek oda. (SzH 1881. szept. 28. 2.)

83. Szeged, Zárda utca

Felsővároson a Zárda utcai volt Heiter-féle ház udvarán, a ház falától egy m-nyi távolságra kb. egy öl átmérőjű gödröt ástak. Egy boltozott kriptára akadtak, mely félig tele van vízzel és sok embercsontot szedtek ki belőle. Szluha főkapitány és Reizner igazgató kimentek a helyszínre. Reizner a téglázatból és a kriptá mellett lelt elrozsdásodott késből arra következtet, hogy a kriptá újabbkori, XVII. vagy XVIII. századból való. A városnak a múlt századból való legrégebb térképe szerint a Zárda utca helyén levő Barátok utcája a minoriták közeleső temploma felé vitt. A térképen a régi templom — a mostani elemi iskola — körül temető van. Lehetséges, hogy a temetőhöz tartozott a sírbolt. (SzH 1887. júl. 27. 2.) Tárgyat nem találtak, csak 16 koponyát. Visszafalazták a kriptát. (SzH 1887. júl. 28. 2.) A törökvilág alatt lerombolt legelső felsővárosi templom állt azon a helyen, ahol a Heiter ház van. (SzH 1887. aug. 28. 15.)

84. Szeged-Alsótanya: Átokháza, Rívó erdei dűlő (ma Ásotthalom)

Az alsótanyai Átokházán, a Rívó erdei dűlőben Tömörkény István, őt követően Reizner János vezette a városi múzeum ásatásait. Reizner megtalálta annak a jazyg kori fibulának a párját, amit előző héten Tömörkény lelt. Mindkettő zománcos, email betétes fibula és a múzeum ezekkel együtt már hat ilyen tárgyat őriz. (SzH 1903. febr. 26. 5.)

85. Szeged-Alsótanya: Átokházi kapitányság, Vajda Benjamin szélmalma (ma Ásotthalom)

Az átokházi kapitányság alsó részében, Vajda Benjamin szélmalmának dombján két napig Tömörkény István ásatott. Kiss Ferenc erdőmester erről a lelőhelyről már őriz leleteket. Az eddig talált sírok dél felé tájoltak, bronzkoriak, vasnak csak alig van nyoma. Több gyöngysor került elő, égetett anyagból, kék és zöld színű üvegből, fehérre fakult borostyánokból. Egyik sírban bronz gyűrű és egy kalapácsolt bronz kerék volt. Egy gyermekváz csontjain gyöngysorok voltak, a nyakában egy kicsi bronzcsengetyű. Másik sírből bronz fibula került elő. Egy fegyver nélküli férfi sírban sok állati csont, közte agyaras vadkanállkapocs volt. Az edények nem korongon készültek. A leletek a városi múzeumba kerültek. (SzN 1903. febr. 18. 4.)

86. Szeged-Alsótanya: Bojárhalom (ma Domaszék)

„Ördög József alsótanyai gazda, a feketeszélen az 542. számú, úgynevezett jámborkahegyi szőlőt bírja.”⁸⁰ Egy évvel ezelőtt, egy dombot akart lehányini. Ásás közben körülbelül másfél méternyi szélességben öt emberi és három lócsontvázat talált. „A középső csontváz horpadt bordacsontjai, gégeje, lába és keze, melyben ércnyilat tartott, tele voltak aggatva különféle arany és ezüst ékítményekkel, a többi csontvázak fejénél karikákba font aranyfüggők, kezeiken pedig karpereczek és gyűrűk voltak.

Az öt csontváz lábainál egymás mellett három ló óriási csontváza feküdt. A lócsontvázak is tele voltak szórva ezüst csatokkal, a középső lovon érc nyeregkápa, a másik lovon pedig kengyel és zablá-érczek, továbbá ezüst ékítmények, könnyű ércszerszámok vannak.” Ördög a csontokat behányta a gödörbe egy emberi és egy lókoponya kivételével, a tárgyakat rongyokba göngyölve berakta egy kamrába. A leletről Eördögh Ferenc szegedi ügyvédnek beszélt, aki behozatta vele az

⁸⁰ Irattár 29/891. Reizner jelentése a leletről Hampel Józsefnek 1891. febr. 12-én: „Ördög András tanyája és tanya földje a bojárhalmi iskola mellett levő nagy dombtól északnyugat irányban mintegy másfél kilométernyire fekszik. [...] (:laknak a f. 542. sz. a Vass Imre kapit.)”

összesen 267 db tárgyat és a polgármesteri hivatalba vitte. „Csattok, gombok, karpereczek, nyaklánczok, függők, (valamennyi arany és ezüst), mindenféle lószerszámok, (valamennyi bronzból, mely csupa rozsdá és piszok már, a zablavasak törekenyek, a középső lókapája omlik), egy óriási nyíl, érc rózsák és czirádás ékítmények. Egy arany gyűrű oly tiszta, mintha most került volna ki az ötvös kezéből.” A többi ékszer jó állapotú. A leleteket Reizner János fogja megvizsgálni. (SzH 1890. dec. 31. 5-6.) Reizner tanulmányozza a sírleleteket. (SzH, 1891. jan. 3. 2.) A szeged-bojárhalmi lelet iránt nagy az érdeklődés. Reizner az Országos Régészeti és Embertani Társulat ülésén ismertetni fogja. (SzH 1891. jan. 17. 4.) Az ülésről: SzH 1891. márc. 24. 3., márc. 31. 1., ápr. 2. 3., SzN ápr. 13. 1.

87. Szeged-Alsótanya: Bojárhalmi kapitányság (ma Domaszék)

Reizner János „holnap alsótanyán, a bojárhalmi kapitányságban régi magyar temetőt keres”³¹ mivel onnan már sokszor kerültek elő szántás közben régi fegyverek, pénzek, sarkantyúk, csontvázak. „Reizner tanulmányozza a sírleleteket. (SzH, 1891. jan. 3. 2.) A szeged-bojárhalmi lelet iránt nagy az érdeklődés. Reizner az Országos Régészeti és Embertani Társulat ülésén ismertetni fogja. (SzH 1891. jan. 17. 4.) Az ülésről: SzH 1891. márc. 24. 3., márc. 31. 1., ápr. 2. 3., SzN ápr. 13. 1.

88. Szeged-Alsótanya: Domaszék, Nógrádi Antal szülője (ma Domaszék)

Az alsótanyai Domaszéken, Nógrádi Antal szülőjében pogánykori magyar sírleletet találtak. A hely partos, homokos talajú. A valószínűleg férfi csontváznál volt egy lófej négy lábbal és patával, apró, tört lószerszám ezüsből, egy rovátkás gomb, több díszes pityke tulipán motívummal, egy csiholó, egy zablakarika, egy kengyelvas, egy terhelő csat, két ezüst karperec. Pálffy Antal tanyai kapitány értesítette Reizner Jánost. „A leletek már megszemlélhetők a kulturpalotában.” (SzH 1903. jan. 14. 3.)

89. Szeged-Alsótanya: Domaszéki kapitányság, tanya 234. (ma Domaszék)

Alsótanya 234. sz. alatt lakó Engi Ferenc és tanyaszomszédja, Tombácz Pál egymás mellett szülőjükben dolgoztak, amikor Engi a szomszédja földjén egy vasfazékban aranyfüles gombokat és régi osztrák, spanyol és szász tallérokat talált az 1783-, 1786-, és az 1796-os évekből. Az 1783 évbeli tallér egyik oldalán az osztrák címer, a másikon a magyar szent korona van, felirata: P. Leopold V. S. D. G. P. R. H. Etr. B. A. A. N. D. Etr. Az 1786-os felirata: Frid. August. D: G: Dux: Stax. Elext. X. Eine Monarc., szász címer és a szász uralkodó domborképével. Az 1796-os talléron a spanyol címer és a spanyol uralkodó van, a felírás némileg kopott, nehezen olvasható: Ferdinand I.-V. D. Siciliar. Et. H. Infans, Hispania. Engi behozott néhány ezüst tallért a rendőrségre, a többi holmit Tombácznál hagyta. László Kálmán alsótanyai kapitányt kiküldték a domaszéki kapitányságba, de Tombácz eltűnt a leletekkel. (SzN 1902. máj. 4. 13.) Tombácz önként jelentkezett és 166 db régi pénzt vitt be a rendőrségre. (SzN 1902. máj. 6. 12.)

90. Szeged-Alsótanya: Feketeszéli kapitányság, Makra István tanyája (ma Domaszék)

Rainer főkapitány arról értesült, hogy a Feketeszéli kapitányságban Makra István tanyáján, szülőföldjén 40-50 emberi csontváza bukkantak „minden ősrégi jeleivel, mindenféle tárgyakkal”. Állítólag egy kápolnaszerű építmény maradványait is felfedezték a csontvázak közelében. Reizner János kiutazott a helyszínre. (SzN 1897. márc. 7. 6.) „A fekete széles földben Makra Imre tanyáján két méter mélyen vagy ötven emberi csontváz feküdt szép sorban egymás mellett” Reizner kint járt a helyszínen, kápolna-romot egyáltalán nem talált, sem mellékletet a csontvázaknál, így a temető korára nem tud következtetni. Lehet, hogy a török időkből való, vagy a tanya népének tiltott temető helyéül szolgált, ahogyan rendes temető és pap hiányában még egy évtizeddel azelőtt gyakorlatban volt. (SzN 1897. márc. 11. 4.)

91. Szeged-Alsótanya: Feketeszéli kapitányság, Ördögh György földje (ma Domaszék)

Az Alsótanyai feketeszéli kapitányságban, Ördögh György földjén, ahol már találtak lovasírokat, Tömörkény István ismét ásott. Négy sírt talált, egy gyerekét, két férfit és egy nőt. A gyereksírban csak a csontváz volt, „az emberekből vasból való fegyverdarabok kerültek elő. Egyike lócsontos volt. A női sírban két függőt találtak, meg egy orsókövet.” A leletek honfoglaláskoriak és a városi múzeumba kerültek. (SzH 1902. márc. 26. 2.)

³¹ Irattár 24/894. „Nagyszéksós kapitányságban a »bojár halom« feltárása a Várady féle tanya szomszédságában.” Reizner 1894. dec. 30-i ásási terve. 2/895. Bojárhalom „egy teljesen üres, szűz halom volt.” Reizner levele Szendreihez 1895. jún. 9.

92. Szeged-Alsótanya: Kancsalszék (ma Domaszék)

A kancsalszéki kapitányságban Oltványi József gazda fia egy-két ásónyomra a földjükön egy csákányalakú bronzszármot talált. A leletet behozták Beck István jegyzőhöz, aki a városi múzeumnak ajándékozta. (SzN 1904. jan. 10. 5.) Oltványi József alsótanyai kancsalszéki gazda a városi múzeumnak adott egy bronzkori fokost, melyet a tanyájuk mellett talált. (SzN 1904. márc. 15. 4.)

93. Szeged-Alsótanya: Kápolnadomb (ma Mórahalom)

A közigazgatási központ mellett a kápolnát lebontották, mert a helyébe templomot építenek. Bányákat nyitottak a halomban, mert az építkezéshez jól használható homokot tartalmaz. Ekkor sírokat találtak. László Kálmán pusztai kapitány és Mihályfy Ferenc kántor értesítették a városi múzeumot, ahonnan Tömörkény István kiment a helyszínre. „A halom, amelynek a mai elnevezése kápolnadomb, de régebben az öregek állítása szerint Kenyérvárnak hívták, rendszeres ásatást tartani ezidőszert a ráhordott építkezési anyagok miatt nem lehet”. Eddigi leletek egy cserépedény, vascszkók s egy jókora, a törökvilágból való török aranypéncz.” (SzH 1903. márc. 27. 4.) Mihályfy kántor három „régikori” agyagedényt és egy orsókövet küldött be a múzeumba az alsótanyai központból. (SzN 1904. jún. 5. 5.) „Ugyancsak az alsótanyai, kenyérváro-dombi ásatás leletei is kibővültek a Mihályfy Ferenc kántor úr által beküldött anyaggal.” (SzN 1904. aug. 18. 2-3.)

94. Szeged-Alsótanya: Királyhalom (ma Ásotthalom)

Kiss Ferenc szegedi erdész újabb régészeti leletet fedezett föl a tanyavilág homokbuckái között, amit az ekevas fordított ki: egy sírt, melyben egymás mellett emberi és lócsontváz volt. „A ló csontjai közt ott volt a régi formájú kengyelvas, a lovas csontlábánál sarkantyú, mellette középkori fegyvernem és egy jókora, a törökvilágból való török aranypéncz.” (SzN 1889. jún. 25. 6.) A szegedi múzeum gyarapodása: „Kiss Ferencz m. kir. főerdész úrtól 1 drb ezüst tatár érem s 8 drb ezüst szíjdiszitmény (pityke) s 2 drb bronz csattöredék.” (SzN 1899. júl. 7. 7.) A királyhalmi sírban a lóval etemetett váz mellett két kengyelvasat, nyolc ezüst pitykét és egyéb ezüstartágyat találtak. A temetés 906 táján történt. (SzN 1891. ápr. 2. 1-2.)

95. Szeged-Alsótanya: Királyhalmi kapitányság, Bilisics (ma Ásotthalom)

Az alsótanyai királyhalmi kapitányságban az ún. bilisicsi haszonbérleti földeken kubikosok leletekre akadtak. Kiss Ferenc erdész jelenlétében kiásták a sírokat. Két női csontvázat találtak, mellettük három cserép urna volt, az urnák fenekén hamu. Az egyik nő kezén két bronz karperecet, a másik ujjain bronzgyűrűket, a csontváz mellett hajdiszító tüket és fülbevalókat leltek. Kiss Ferenc a bronzkori tárgyakat és a csontokat a szegedi múzeumnak adta. (SzH 1902. jan. 5. 7.) Kiss Ferenc áll. erdőmester bilisicsi bérletén Tömörkény István több napig tartó ásatással öt sírt tárt föl. Talált bronz karpereceket, gyűrűket, bronzpengét, cserépedényeket, ételmaradékok nyomát, egy koponyát hosszú bronzszöggel átlóva. A leletek a kereszténység első századából valók és a városi múzeumba kerülnek. (SzH 1902. febr. 25. 5.) „a leletek a legelső átmeneti vaskorba valók”, vagyis a La-Téne korszakba. (SzN 1902. febr. 25. 5.) Kiss Ferenc erdőmester és Tömörkény István ismét ásatott. Most 16 gödröt tártak föl, némelyik üres volt, máshol melléklet nélküli hiányos vázakat találtak, „míg más gödrökben kielégítő volt az eredmény”. A lelőhelytől nem messze, más helyen is kutattak, ahol vaskori tárgyakat leltek: kő- és vas nyílcsúcsot, egy fekete kőből való nucleust, vasékszert, zablát, kétélű vaskardot, üvegedényt, orsókövet, különböző díszítésű és nagyságú cserépedényeket és azok darabjait, köztük egy méceszt. (SzN 1902. okt. 14. 3.) Kiss Ferenc erdőmester Bilisicsről negyven db pogánykori vastárgyat juttatott a múzeumba, „köztük kengyelek, sarlók, törkés, harczifejsze, csikó-zablák s széles vaskard töredékei”. (SzN 1904. márc. 15. 4.) Az alsótanyai átokházi puszta Bilisicsnek nevezett részén, Kiss Ferenc kir. erdőmester tanyája körül ismét urnasírokra akadtak a munkások. Az agyagedények mellett hat bronz karperecet, öt hosszabb-rövidebb bronztűt, magórló követ és orsókarikát találtak. A leleteket a tulajdonos a városi múzeumnak adta. (SzH 1904. dec. 11. 7.)

96. Szeged-Alsótanya: Köröséri iskola (ma Ásotthalom)

Folytatják a bronzkori sírmezők föltárását. „A sírmezők a régi Körösér után megmaradt tavak és semjékek mentén vannak s igen hosszan vonulnak el Átokházától a régi vízfolyás mentén befelé.” Tömörkény István a köröséri iskola környékén kutatott „a Templomhegy s a Süveghalom között, a Bérczi-tó partján levő magaslaton”. A bolygatatlan sírokból a csontvázak oldalt, összehúzódtott helyzetben fekszenek. Mellettük edények, a női váz karján bronz karperec. Szokatlan formájú kőbalta, korongolt edénytöredék és egy női sírból 30 db üveg- és ékkögyöngy került elő. (SzN, 1903. okt. 21. 5.)

97. Szeged-Alsótanya : Zákányi kapitányság (ma Zákányszék)

Németh Péter az alsótanyán, Zákány kapitányságban, ásás közben egy 1636-ból való aranyat talált. Egyik oldalán egy páncélos alak, a másikon egy kiterjesztett szárnyú sas látható. A sasos oldalon: Ducatus civitatis Tremoniensis, 1636, a másik felén: Ferdinand, II. romanorum imperator semper augustus körirat látható. Németh a főkapitányhoz hozta be a pénzt, aki a jutalék lefizetése után a Somogyi-könyvtárnak ajándékozta. (SzH 1888. aug. 3. 4.) Az arany 1632. évből való.⁹² (SzN 1888. aug. 3. 4.)

98. Szeged-Felsőtanya

„A Szeged-felsőtanyai puszták sívó homokrétege alól egy idő óta csudálatos leletek kerülnek napfényre.” (Utalás a kömpöci sírra.) „ugyanakkor a felsőtanyán egy tanya előtt az országút oldaláról elhordott egy buckahalmot. A homokdomb helyén nem maradt más, mint egy csontváz.” (SzH 1887. nov. 3. 5.)

99. Szeged-Felsőtanya : Balástyai kapitányság, Malatinszky-tanya

A napokban „a balástyai kapitányságban hozott ismét érdekes leleteket napfényre a szélvihar, a mely nálunk a Rómer Flórisokat, Henszlmann Imréket és Torma Károlyokat helyettesíti a kincstakaró homokpusztákon”. A Malatinszky-tanya mellett a szél egy nagy gödröt ásott. A tanyaiak a gödörben régi ezüstöt találtak, római és görög pénzeket, legtöbbet Konstantin császár korából valót. Szluha főkapitány elrendelte, hogy szedjék össze a pénzeket. (SzH 1887. nov. 3. 5.) Nem találja a felsőtanyai rendőrség az ezüstpénzt. „De mert odakint nem igen szoktak valótlan pletykákat suttogni az emberek, azt hiszik, hogy a pénztalálás tényleg megtörtént.” A nyomozást az alsórészen folytatják, ahol szintén van Malatinszky-tanya. (SzH 1887. nov. 12. 3.)

100. Szeged-Felsőtanya : Csengele (ma Csengele)

Kéry János csöngölei birtokán határárkolás közben a munkások egy fazéknyi ezüstpénzre akadtak. Egy majsai gazda elvette tőlük, mivel az árok Szeged és Majsai határai között fekszik. A külterületi rendőrség jelentette Szluha főkapitánynak. (SzH 1887. máj. 24. 2-3.) A Kéry-féle haszonbéres birtokon a szél megbontotta az árok homokos oldalát és az ott játszó majsai gyerekek vették észre az ezüstpénzeket, mivel nem fazékban voltak, hanem csomóba leásva, és elvitték. Vadász pusztai kapitány a környékbeli tanyákon kb. 40-45 db, többnyire XVI. századi apró magyar ezüstöt, polturákat és lengyel ezüstpénzeket szedett össze. Van köztük II. Lajos idejéből kezdődően 1524, 1546, 1559, 1569 és 1592-es veretű. A szóbeszéd szerint a majsai fiúk egy kilónyi ezüstöt vittek magukkal. (SzH 1887. máj. 29. 3-4.) A főkapitány ártirt a községhez, hogy kutassa föl a pénzt. A majsai bíró elküldött 16 db-ot. Többnyire I. József és Maximilián idejéből valók. A majsai fiúk 2 ft-ot kaptak a 16 db pénzért. (SzH 1887. júl. 6. 3.) A csengelei pénzleletet, az összesen 34 db középkori magyar, német és lengyel pénzt Szluha főkapitány a Somogyi-könyvtárban helyezte el.⁹³ (SzH 1887. nov. 3. 5.)

101. Szeged-Felsőtanya : Felső-Csöngöle (ma Csengele)

Reizner a csöngölei dombok alatt templomalapokat kutat. Az 1863-as Luca-szél romfalakat bontott ki azon a helyen, az öregek emlékeznek egy félkör alakú alacsony falra, amelyet ismét behordott a homok. (SzH 1891. okt. 16. 3.) Két nagyobb dombot „templomhegy”-nek neveznek. „Az egyik domb, mely a majsai és a szentlászlói határhoz eső sarokban van, kőtörmelékkal volt tele-szórva. A kisebb halom, melyet fű borított, a csöngölei várostanya és a csöngölei órház közt fekszik.” Reizner a majsai oldalon lévő templomdombnál kezdte az ásást, ami a majsai-csongrádi út mellett, a városi bérföldek közt van, a síkból magasan kiemelkedik, egy dűlőit víz keresztül rajta. Reizner két kutató árkot ásott. A domb keleti felén nem talált alapfalakat, csak egymásra temetett ötven emberi csontvázat. A déli oldalon a törmeléken alul fél méterre két helyen megtalálta a párhuzamosan futó falakat, ennek nyomán haladtak tovább. Kiástak egy hat méter széles, nyolc m hosszú négyszögű épületalapot. A földből készült alapozás fölött a termésköböl u.n. darázköböl készült falból kevés maradt meg. Az épület keleti-nyugati tájolású, de az apszis helyén még az alapozást is feldúlták a későbbi időkben. A templom belsejében a törmelék között két harang darabjait és egy ezüst pecsétygyűrűt találtak. A gyűrű díszítése alapján a XIII.—XIV. sz.-ban készült. A templom a domb szélén van, ezért a domb közepén is több árkot húztak, ott azonban csak törme-

⁹² Irrattár Könyvtári Iktató 116/888. A Dortmundban 1636-ban vert aranyért 5 fri-t utalványozott a tanács a főkapitánynak.

⁹³ A csengelei pénzlelet, 44 db, listája: Irrattár 94/887. Újabb 16 db átvételéről tanácsi határozat: 121/887. (Reizner s. k. írása 18 db-t vett át.)

léket és emberi csontokat találtak. A leleteket Reizner János a múzeumban helyezte el. (SzH 1891. okt. 18. 6-7.) A nagyobbik dombot Reizner egy hét alatt 10 munkással ásta meg, a kisebb halmot a következő héten kezdi. (SzN 1891. okt. 18. 1-3.) Az Archeológiai Értesítő júniusi számában megjelent cikkekre hívja fel az olvasók figyelmét, melyben Reizner a felső-csöngőlei templom ásását ismerteti. (SzN 1892. jún. 26. 5.)

102. Szeged-Felsőtanya: Szatymaz (ma Szatymaz)

Wagner Nándor gyűjteményét meg akarja vásárolni a város a múzeum számára, mert a tárgyak nagy része lokális érdekű, a sövényházi és szatymazi ásásokból került ki. (SzH 1885. szept. 27. 3.)

103. Szeged-Felsőtanya: Szatymaz (ma Szatymaz)

„Mulatott Botka András³⁴ vesztettül: szórta az ezüstpénzt a szatymazi állomás kocsmájában.” Az I. Ferenc idejéből való ezüstöket a múltkori nagy vihar után találta a dorozsmai határban, ahol a szél a földet is fölszaggatta. A hatóság a még meglévő 85 db-t lefoglalta 25 frt 45 kr értékben. (SzH 1889. aug. 11. 5.) Előző nyáron Nagy András nevű tanyai ember Szatymazon kapálás közben ezüst pénzeket talált. A leletet Vadász Lajos jelentette a főkapitánynak, aki a városi múzeum részére megvásárolta. Reizner János szerint 12 újabbkori kivételével értékes pénzekből áll a lelet, 1849-ben áshatták el. (SzH 1890. jan. 17. 5.)

104. Szeged-Felsőtanya: Szatymaz, Zsótér Dezső földje (ma Szatymaz)

A szatymazi vasútállomás mentén Zsótér Dezső birtokos földjén, szántás közben melléklet nélküli emberi csontok kerültek elő a homokból. Zsótér egy közös sírba rakatta a csontokat és a helyét egy faoszloppal jelölte meg. (SzH 1901. okt. 31. 5.) „A szelíd domborulású síkon egy közeli lapály feltöltése végett gerendás kubikolást végeztet a tulajdonos” és ekkor 30-40 cm mélyen találtak a sírokat. A temető múlt századi lehet, a közeli Dóró-féle tanya a 48-as hadjárat idején tábori kórház volt, onnan sok halottat temettek el. (SzN 1901. nov. 6. 5.) Zsótér Dezső tanyáján talált csontokból egy lánányit az Antropológiai Intézetnek korhatározásra elküldtek. (SzH 1901. nov. 21. 4.)

105. Szeged-Röszke

A Sövényháza-Szeged ármentesítő társulat töltésének építéskor a munkások egy ép, hamvaszürke kis cserépkorsót, egy szürke vastagfalú nagy cserépedény darabjait, 20-30 db kék gyöngyöt, egy csillagalakú, egy fontnyi súlyú, közepén kifúrt kódarabot, valószínűleg buzogányt találtak. A tárgyakat a kapitányi hivatal lefoglalta. (SzH 1885. márc. 1. 2.) Röszkén valószínűleg női csontváz mellett két hosszú bronztűt, két bronz karperecet és egy 10 cm hosszú tűzkövet találtak. „Az egyik tű a koponyacsonton keresztül volt ütve s a vége az állkapocs alatt több hüvelyknyire kiállott, a másik pedig a jobb karcsonton volt átverve.” Az egyik karperec sodrott, a másik tömör. A leletek a kapitányi hivatalba kerültek. Már kb. 50-60 db szűkszájú cserépedényt ástak ki. (SzH 1885. márc. 5. 2.) Röszkéről Molnár lovasbiztos öt tárgyat: 2 peracet, 2 tűt, 1 kovaeszközt hozott be. (SzN 1885. márc. 7. 2-3.) Reizner János és Bánlaky Lajos főmérnök a röszkei töltésépítésnél járt. A Sárosvölgy északi oldalát és a piaristák tulajdonában levő telkeken ásott gödröket nézték meg. Nagy területen emberi csontok és edények összetört töredékei heverték. Ezután a Sárosvölgyön egy kibányászott gödörben egy népvándorláskori női sírt bontottak ki. (SzH 1885. márc. 13. 3.) A fejével keletnek fektetett csontváz jobb lábánál leborítva egy tégelyszerű cserépedény volt, a lábak oldalán kék üveg és üvegpasztá gyöngyök, a jobb kézfnél a karon két bronz karperec, mellettük egy bronz-edényke kis fogóval, ettől nem messze egy kis, hosszúkas üvegalakú edény. Mindkét tárgy piperedényke lehetett. A nyaknál borostyánkőfűzér, köztük egy ép fibula. A halántékon két nagy bronz fülbevaló. Kis gyermekcsontváz feküdt a lábak között. (SzH 1885. márc. 13. 3.) A röszkei útépítésnél járt Reizner, Bánlaky főmérnök és Csikós József gyógyszerész. A sárosvölgyi kubikgödrökben egy népvándorláskori női sírt tártak fel bronz és gyöngy ékszerekkel. A leletek a Somogyi-könyvtár gyűjteményébe kerültek. (SzN 1885. márc. 13. 3.) Kállay főispán, Szluha főkapitány és Reizner János újabb lelethírre Röszkére utazott, ahol „a töltés egyik kiásott medrének szélén” három emberi csontvázat találtak. A csontok között két kovakőkés volt, a harmadik kést az egyik munkás adta oda. A csontvázat és a tárgyakat a Szegedre érkező Török Aurélnak meg fogják mutatni. (SzH 1885. márc. 20. 2.) A Röszkén talált tárgyak jegyzéke, amelyeket Szluha főkapitány a Somogyi-könyvtárnak megőrzésre átadott: „1. kovakő penge. (elhely: Sárosvölgy) — 2. 2 db agyagedény. (Kézi készítmény) — 3. Háló-nehezék (középen lyukkal, gömb alakú, oldalt mélyen rovátkolt). — 4. u. a. körte alakú, felső részén lyukkal. — 5. Orsó-kő. 6. Agyagedény füllel (gyermekjátárszösz) 7.

³⁴ Botka András valószínűleg azonos Nagy András felsőtanya-szatymazi lakossal. Irattár 1/1890. Tanácsi határozat 85 db ezüstpénz átvételéről 23 frt 40 kr értékben,

Agyagedény, csésze alakú. (2 db, az egyiknek felső része csorba) — 8. Ugyanaz, korongon készült, bögre alakú, füllel két db. — 9. Agyagedénydarabok, 9 db. — 10. Egy ősbölnévszarv. — 11. Egy koponya — állkapocs alsó része. 12. Phoeniciai üveg-gyöngyök, opalizált kék színűek, 26 db. — 13. 4 db bronz karperec. — 14. Egy darab kisebb karperec. — 15. Négy db ép bronz függő. — 16. Bronz karikagyűrű. — 17. 3 db 30-30 cm hosszú bronztű. — 18. Egy bronztű töredék. — 19. U. a. gombvéggel. — 20. U. a. nagy gombvéggel, szára kigyózott. — 21. U. a. két darabra törve, gombvéggel. — 22. Bronzkarperec. — 23. Bronz lyra-alakú szij díszítmény, 20 db. — 24. Bronz fibula sodronyból. — 25. Bronz szíjvégek. — 26. Bronz pitykék. — 27. Nyitott bronz karperec. — 28. Hornyolt bronz kartekercs. — 29. Aranyozott réz-csat. — 30. Ezüst érem. Hasonlít az Antonius korabeliekre, alakok és írások kivehetetlenek és olvashatatlanok. — 31. Poltura 1704-ből. — 32. Rézcsatt. — 33. Celt, tokos véső, bronzból. — 34. 19 db újabkori ezüst- és 40 db réz- és bronzérem. — 35. Kő turbán, török sárgó feje, lelhelye a szegedi vár. — 36. Bronz fibula. — 37. 2 db. bronzkarperec. — 38. 2 db bronz-függő. — 39. Vödör alakú bronz edényke fogantyúval. — 40. U. a. palack idomú. — 41. 9 db nagy gyöngy-borostyán. — 42. 100 db apró gyöngy-paszta borostyán-, üveg- és karneolból. — 43. 2 db bronz-karperec. — 44. Szij díszítmény, töredék, grif állatkát ábrázolva. — 45. Agyagedény. — 46. Agyag nehezék szövöszékhez. — 47. Egy átfúrt nagy krétagyöngy. — 48. Símitott kővéső töredék. — 49. 3 db csillámpala.” (SzH 1885. márc. 29. 4.) Reizner János az Országos Régészeti és Embertani Társulat közgyűlésén a szeged-röszkei leletekről nagy érdeklődéssel kísért előadást tartott. (SzN 1892. febr. 24. 4.) Reizner tanulmányát a társulat titkára dr. Szendrey olvasta föl. (SzN. 1892. febr. 25. 4.) Az Archeológiai Értesítőben megjelent ismertetésre hívja föl a figyelmet. Az i. u. II. századból való tárgyak: érmek, fibulák, gyűrűk, gyöngyök, tűk, karperecek, övdíszek stb. a szegedi városi múzeum tulajdonában vannak. (SzH 1892. ápr. 24. 5.)

106. Szeged-Röszke: Széll Gergely tanyája (ma Röszke)

Széll Gergely borkimérő tanyája mellett egy dombból a lapályt kezdték feltölteni. Munka közben nyolc csontvázat találtak. Az egyik csontváz mellett két függő és több gyöngy volt. Jelentették a leletet a Somogyi-könyvtárnak, ahonnan Tömörkény István kimegy a helyszínre. (SzH 1902. jan. 31. 3.) Három emberi csontvázat találtak. Molnár lovaskapitány bejelentette a városi múzeumnak. (SzN 1903. jan. 31. 5.)

107. Szeged-Szentmihálytelek

A sövényházi-szegedi ármentesítő társaság töltésépítési munkái során régészeti leletre bukkantak. A csontváz mellett agyagbögre, régi szerkezetű szeg, rézkarika, szíjcsat volt. A tárgyakat a városházára vitték. A főkapitány tudatta a munkásokkal, hogy mindenki a lelet értékéhez mérten jutalmat kap. (SzN 1885. febr. 25. 2.) Szentmihályteleken gátépítés közben ismét őskori tárgyakat leltek: egy ép és egy töredékes fibula, két lőszerszámdíszítmény, egy „csatt alakú” és négy „gomb alakú díszítmény” és ugyanilyen tárgy néhány töredéke, kilenc különböző méretű karperec, tizennégy karvédőtekerics-töredék, egy 40 cm hosszú, három darabra tört nagy tű s három, ugyanilyen tű töredéke, egy átlukasztott, kerek orsó, két kézzel formált, ép „ős-népvándorláskori” bögre, három korongolt „későbbi népvándorláskori” bögre és egy nagy kovaszilánk. A főkapitányi hivatalba helyezték el, ahol már több lelet van. (SzH 1885. márc. 7. 2.) Szentmihálytelek és Röszke közt a sövényházi ármentesítő társulat útépítési munkálatai során nagy mennyiségű régészeti tárgy került napvilágra. Bánlaky Pál főmérnök egy 62 darabos gyűjteményt adott át a kapitányi hivatalnak, mely bronztárgyakat (díszítmények, ékszerek, percek, tűk) és népvándorláskori bögréket tartalmaz. A leletek leírása egyezik a SzH-val. (SzN. 1885. márc. 7. 2.)

108. Szegvár-Sáphalom (Csongrád vm.)

Csallány Gábor a megyében végzett ásatairól ír. A Sáphalomban több száz csontvázat találtak, melléketlet azonban nagyon keveset, alig tíz darabot, köztük bronz karperecet, több halántékgyűrűt. (SzN 1898. okt. 6. 3.)

109. Szemlak (Arad megye) (ma Semlak, Románia)

Endre- és Zsigmond-kori ércpénzeket talált Barbura János az Arad megyei Szemlakon szőlő-ásás közben. Az 1406 és 1591-ben vert pénzek között nagyobb alakúból kb 100 db, a másik, kisebb alakúból ezernél több van. A leletet az aradi adóhivatalba vitte, ahonnan a Nemzeti Múzeumba küldik. (SzH. 1904. dec. 23. 6.)

110. Szentes (Csongrád vm.)

Csallány Gábor ismét kutat Szentes város közelében. „Az új ásások helye ezúttal a kongóút mellett, közel a Tiszához, a város homokbányáiban van, ahol Csallány már eddig is több hunavarkorabeli sírt tárt fel.” (SzH 1900. jún. 26. 5.)

111. Szentés-Berekhát

Csallány Gábor, a Csongrád megyei Történeti és Régészeti Társaság tagja Berekhátton, Dancsik Gergely földjén római kori barbár sírleletet talált: egy díszes csontkést, egy vaskést és egy bronzcsatot. (SzN 1898. okt. 6. 3.) Csallány Gábor Berekhátton, Dancsik Gergely tanyáján góth sírokat tárt fel. A sírokban arany fülönfüggők, egy zománcos rekeszes csat, egy rekeszes zománcos fibula, egy vassisak, kardok, lándzsák, török, nyílhegyek, kések, karperecek, fibulák, gyöngyök, díszes csontfésűk, csatok, kapcsok és edények voltak. (SzH 1901. aug. 13. 4.) A szentesi régészeti társaság ismét Berekhátton, a Dancsik-féle földön ásott. Ezúttal 20 sírt találtak — köztük egy római. Ebből a II—III. századi germán temetőből eddig 120 sírt tártak fel. (SzN 1903. okt. 9. 5.) Csallány Gábor Berekhátton egy I—II. századi góth-gepida temető 40 sírját és több lakótelepét tárta fel. (SzN 1904. nov. 15. 6.)

112. Szentés-Fertő

Csallány Gábor, a Csongrád megyei Történeti és Régészeti Társulat titkára folytatta a Fertőnél tavaly kezdett hun-avarkori temető feltárását. Kada Elek kecskeméti polgármester volt a vendége, aki maga is szenvedélyes régész. Csallányinak szerencséje volt, „a sírok telve voltak mellékletekkel”. Két csontvázat kiemeltek, hogy a társulati múzeumban üvegkoporsóban a temetkezési módot szemléletessé tegyék. (SzH 1900. aug. 24. 3.)

113. Szentés-Kistőke

Tóth Gergely kistőkei birtokos földásás közben bronzkori sírokat talált. Csallány Gábor mikor értesült a leletekről, kiment a helyszínre. A gazda beleegyezett az ásatásba. (SzH 1902. aug. 29. 4.)

114. Szentés-Kórógy-part

Csallány Gábor három napig ásott a város határában a kukoricatörés után felszabadult földeken, a Mogyoróshalom környékén, Lapistón és Dónáton, a Balogh János-féle földön, melyet Tóth Sándor bír hasznabérbe, a Kórógy partján és 11 avarkori sírt sikerült feltárnia. Kevés tárgyat talált. (SzH 1899. nov. 3. 3.)

115. Szentés, Kurca-parti utca

Szentésen, a Kurca-parti utcában, Komáromy Lajos társulati mérnök háza építése közben az egyik munkás, Leány Imre aranyleltre bukkant. A két, díszes, népvándorláskori függőből az egyik már a múzeum birtokában van, valószínűleg a másik is odakerül. (SzH 1900. jún. 26. 5.)

116. Szentés-Mogyoróshalom

Csallány Gábor Mogyoróshalmon kilenc sírt tárt fel. Egy sír X-XI. századi lovastemetkezés volt, a váz melléklete: kard, kengyel, vaszabla, karperec, gyűrű. A többi sír III. századi jazig. Egy gazdag női sírban a váz nyakán calcedon gyöngyöket, vállán egy-egy fibulát, bal karján karperecet, gyöngysort, jobb karján két karperecet, ujján gyűrűt, derekán övcsatokat, bal lábán két kis bronzcsengengettyűt, mindkét lábán sok gyöngyöt, lába mellett vaskést és orsógombot talált. Orsógomb minden női sírban volt. (SzN 1898. okt. 6. 3.)

117. Szentés-Nagytőke (ma Nagytőke)

Szedér János nagytőkei tanyáján fülteés közben sírokra lelt. Csallány Gábor az államsegély megérkezése után ásatni akar a gazda beleegyezésével. (SzH 1902. aug. 29. 4.)

118. Szentés, Purjesz Dávid-ház

Szentésen a Purjesz Dávid-féle házat lebontotta az új tulajdonos és az új ház alapozásánál sírookra bukkantak. A telek másik részén, jégverem ásásakor diófakoporsók darabjaira, vésett pitykékre, egy jól konzervált nyeststüvegre, és egy kacagánygallérprémre akadtak. A XVI—XVII. századi leleteket a gimnáziumi múzeumnak adták. (SzH 1892. máj. 10. 6.)

119. Szentés-Zalota

Csallány Gábor Zalotán, közel a Köröshöz, egy kis halom körül több, I. Mátyás, II. Lajos és I. Ferdinánd korabeli ezüst dénárt talált. (SzN 1898. okt. 6. 3.) Csallány Gábor Zalotán Németh György és Gyarmati János földjén egy római kori temető 25 sírját tárta fel. A csontvázak északnak tájoltak, majdnem minden esetben II. századi római pénzdarab volt a szájukban. Nagyon sok a gyöngy, közel ezer darab, a nyakon, a karon és főleg a bokán viselték. A sírokban továbbá karpere-

ceket, függőket, zománcozott fibulákat, nyakékeket és tíz esetben a csontváz lábánál edényt találtak. Közel ehhez a helyhez négy avarkori sírt lelték, melyekből 45 darab bronzdíszet vettek ki úgy, hogy sikerült megfigyelni helyüket a sízjon. A vázak arccal keletnek feküdtek, lábuknál kedvenc állatuk. A férfi és a női csontváznál 1-1 kutya, a nagyobbik gyereknél egy szárnyas, a kisebbnél egy bárány csontváza, ennek nyakán egy aranyozott csengő volt. Karpereceket, gyöngyöket, függőket is találtak. (SzN 1904. nov. 15. 6.)

120. Szerb-Csanád = Nagycsanád (Torontál vm.) (ma Cenadul Mare, Románia)

Egy tudománykedvelő társaság több helyen ásatásokat végez Torontál és Csanád megyében. A Szerb-Csanád mellett a téglagyár telepén avar sírokat találtak: a vázak mellett kések, kardok, gyöngyök, bronzcsatok, szíjvégek, edények voltak. (SzH 1903. jún. 11. 6.)

121. Szilágysomlyó (Szilágysomlyó vm.) (ma Simleul silvaniei, Románia)

Egy szilágysomlyói lakos kertjében ásás közben nagy kincsleletre bukkant. Sok arany- és ezüstedény került felszínre, értékük megközelíti az egymillió forintot. (SzH 1889. ápr. 26. 4.)

122. Szőreg, Apátság (Torontál vm.) (ma Szeged, Csongrád m.)

Kálmány Lajos adománya: „1 méces, 2 kisebb füles öblöny” (SzH 1883. dec. 2. 3.) Szőregen, a katolikus temető melletti omladéknál, a hajdani apátságnál egy évvel korábban Reizner János kutatott. Egy márvány oszlopfőből, amit a szőregi községhez tartozó őrzik és freskótöredékes vakolatdarabokból gazdag templomra következtetett. Reizner halála után Tömörkény István tárgyalja a kérdést az Archeológiai Értesítőben. (SzN 1904. nov. 6. 4.)

123. Szőreg-templomdomb (Torontál vm.) (ma Szeged, Csongrád m.)

Tóth Gyula néptanító több régi pénzt és egy, a szőregi templom domboldalában lelt bronz karperecet adományozott a múzeumnak. (SzH 1892. márc. 20. 3.)

124. Szent-Iván (Torontál vm.) (ma Újszentiván, Csongrád m.)

Edel János szentiváni gazda az uradalmi földeken az ú. n. római sáncon szántás közben nagy mennyiségű régi arany- és ezüstpénzt talált. (SzH 1893. márc. 29. 4.)

125. Tápé, Lebő (Csongrád vm.) (ma Szeged, Csongrád m.)

Reizner János több napig ásatott a Tápéhoz tartozó Lebő nevű magaslaton. A leletben csak egyetlen veresréz tárgy fordul elő, egyéb tárgyak: kőbalták, kőkalapácsok, kővésők, nyílhegyek és pattintott pengék különféle kőből, obsidiánból, opálból, sílexből. „A sírokból előkerült edények mind a kezdetlegesség formáit mutatja, van köztük egy alighanem fölfüggesztésre alkalmas méces,” Sok szárvas és ózsontot ástak ki. (SzH 1903. márc. 15. 8.) A tápéi réti Lebő-hegyen Tari Ferenc malajdoki gazda bérletén szántás közben két veresréz fejszét és egy veresréz fejszéket talált. Vétel útján került a múzeumba. (SzN 1904. márc. 15. 4.) A lebői rézeletekért 10 K-t fizetett a múzeum. (SzN 1904. aug. 18. 2-3.)

126. Tápé-rét

Pálffy Ferenc polgármester ókori tárgyat hozott be a réti tanyájáról. Egy nagyobb bronzkorsó füle, melynek tövén egy alak látható. A kanásza találta a réti földeken, a fűzes mellett. A kemény rögéből kiszakította, egy ideig rejtegette, azt hitte, arany, sőt értékesíteni akarta. A polgármester „illetékes kezekbe” adta a leletet. (SzH 1902. júl. 23. 4.)

127. Teés pusztá (Csongrád vm.) (ma Magyartés)

Hegedűs Imre algyői róm. kath. lelkész a Somogyi-könyvtárnak adományozta a teési pusztán talált 40 db-ból álló régiséggyűjteményét, amiben van kővéső, egy kőkalapács, két bronz tárgy, több barbakori agyagedény, hálósúly, és orsó. (SzH 1885. ápr. 5. 2.)

128. Temesvár (Temes vm.) (ma Timisoara, Románia)

Az Osztrák-Magyar Bank épületének építésekor 32 db, valószínűleg a török uralom idejéből származó ezüstermet találtak. A pénzeket a múzeumnak adták. (SzH 1903. dec. 3. 5.)

129. Törökbecse (Torontál vm.) (ma Novi Becej, Jugoszlávia)

A Tiszából, Törökbecse alatt egy mamut fogat és több mamut csontot hozott felszínre a szegedi áll. folyamkotrás hivatal egyik kotrógépe. A hét kilót nyomó leletet a kezelőség a szegedi hivatalhoz szállította be. (SzN 1900. aug. 21. 3.)

130. Törökkanizsa (Torontál vm.) (ma Nova Kanjiza, Jugoszlávia)

Törökkanizsáról a bíró, Dus Vince két tárgyat adományozott a szegedi múzeumnak. A két lábperc egyike csiszolt serpentin kőből van, a másik kagylóból. Egy csontváz alsó lábszárcsontján találtak árokásás alkalmával. (SzH 1891. nov. 21. 3.)

131. Vasand (Bihar megye) (ma Osund, Románia)

Oláh mezei munkások nagy kincsleletre bukkantak. Nyolc itce ezüst- és aranypénzzel teli ólomcsuprot fordított ki az ekevas. A közeli kocsmában a vendéglős jelentette a szolgabírónak, hogy 1660-ból való arannyal és ezüsttel akarnak fizetni a vendégei. A kincs egy részét így sikerült összedzenni. (SzH 1892. máj. 17. 4.)

132. Vesszős és Szomolya közt-Tisza medre (Sövényháza, Csongrád vm.) (ma Szeged-Algyő és Szeged-Tápé határán, Csongrád m.)

A halászkok hálójában akadt fenn egy 24 hüvelyk hosszú, teljesen ép mamut szarv. (SzH 1881. máj. 31. 2.)

133. Zenta (Bács-Bodrog vm.) (ma Senta, Jugoszlávia)

A partvédelemhez szükséges föld elhordása közben a zentai határban régi romokra akadtak. A hatalmas téглаoszlop templom alapja lehetett. Nem ásták ki, mert a föld birtokosa Király Sándor nem volt jelen. „Valószínűleg a török pusztulás korából való.” (SzN 1897. ápr. 18. 8.)

134. Zenta, Tiszameder

Zombor Mihály nyug. városi vámpénztárnok több őszállatsontot adományozott a múzeumnak, amelyek még az 1874. évi kotrások alkalmával kerültek elő a zentai Tisza szakaszból. (SzN 1904. máj. 25. 3.)

135. Zombor (Bács-Bodrog vm.) (ma Sombor, Jugoszlávia)

Zomborban, a zentai kapu mellett egy téглаégető telepen kb. másfél méter mélyen emberi csontváza és mellette különböző tárgyakra akadt egy kubikus. A valószínűleg népvándorláskori sírban egy 90 cm hosszúságú vas kardpenge, egy hármasszárnyú nyílhegy és élesre lapított nyílvég, egy tárgy, ami kés vagy talán lándzsavég lehetett és egy bronz csat volt. (SzH 1892. jún. 14. 5.)

136. Ismeretlen lelőhely

Egy szántó ember a földben egy korsó régi pénzt talált, amelyeket eladogatott. A kávéházban is járt házalni velük. A pénzekből egy a városi múzeumba került adományként. „Réznek látszik, de nem az, hanem ezüst. A dák idők előttről való, maczedóniai mintára verette valamely barbár fejedelem. Érdekes volna megtudni, hogy hol találta és mennyit.” (SzN, 1900. márc. 2. 5.)*

IRODALOM

Banner János

1936 Régészeti kutatások Szegeden. Dolgozatok. Szeged. 242—285.

1966 Reizner János és a szegedi múzeum. MFMÉ 1964/65-1. Szeged, 3-15.

Bezerédy István

1984 Az alapítás és az első igazgató. In: A Somogyi-könyvtár száz éve. Szerk. Péter László. Szeged. 9-54.

Bóna István

1987 Javarezkori aranyleleteinkről. VMMK 18/1986. Veszprém. 21-81.

Fári Irén

1982 Reizner János a könyvtár- és múzeumigazgató. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. Szeged, 159—165.

Giday Kálmán

1982 Reizner János. Kézirat, Somogyi-könyvtár, Szeged.

* A lelőhelyek azonosításában Varga András (MFM) volt segítségemre. Munkáját ezúton is köszönöm. A dolgozatot Kürti Béla, a régészeti osztály vezetője (MFM) lektorálta. Szakmai észrevételeit, tanácsait ezúton köszönöm.

Horváth Ferenc—Zombori István

1986 Kováts István leírása és rajzai a szegedi vár kőfaragványairól (1878). MFMÉ 1986-1. Szeged, 169-225.

Kiss Ferenc—Tonelli Sándor—Sz. Szigethy Vilmos

1927 Szeged. Budapest.

Kulinyi Zsigmond

1901 Szeged új kora. Szeged.

Lőrinczy Gábor

1988 A csongrádi múzeumi törekvések első korszaka. Farkas Sándor régészeti tevékenysége és a városi múzeum. In: Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 7—21.

—
1900 Magyar Minerva. I. évf. Budapest.

—
1902 Magyar Minerva. II. évf. Budapest.

—
1904 Magyar Minerva. III. évf. Budapest.

Perjéssy László szerk.

1904 A Szegedi M. Kir. Állami Felső Kereskedelmi Iskola Értesítője. 1903—1904 isk. évről. Szeged.

Szelesi Zoltán

1986 Műgyűjtés Szegeden I. MFMÉ 1984/85-1. Szeged, 289-323.

Szilágyi Miklós

1982 Régészeti leletek és leletmentések híre a szekszárdi újságokban. SzBBÁMÉ X—XI. Szekszárd. 413-423.

Szinnyei József

1906 Magyar írók élete és munkái. XI. köt. Budapest.

**Nachrichten über archäologische Funde
und Ausgrabungen in den Szegediner Tageszeitungen**

Fári, Irén

Die Autorin hat die archäologischen Nachrichten aus zwei Szegediner Tagesblättern in topographischer Reihenfolge und nach Ortsnamen einordnend gesammelt. Der erste Zeitpunkt, 1879, ist ein tragisches, jedoch ein bedeutungsvolles Datum im Leben der Stadt Szeged. Obwohl das Hochwasser die Stadt ruiniert hatte, gab es der Entwicklung gleichzeitig einen wichtigen Stoss. Aus der Reihe der zum Wiederaufbau Hilfe leistenden Gaben hebt sich die Spende von Károly Somogyi, dem Domherren in Esztergom, ab, der seine aus 50 000 Bänden bestehende Bibliothek der für ihn unbekannt Stadt spendiert hat. Da es damals kein Institut oder gesellschaftliche Organisation gab, die die während den Bauarbeiten zum Vorschein kommenden, archäologischen Funde gesammelt hätten, nahm der Bibliothekar, namens János Reizner, in der Bücherei Somogyi die mühsame Aufgabe auf sich.

Die zeitgenössischen Zeitungsartikel folgen der Herausbildung des Szegediner Stadtmuseums und seinen ersten Jahrzehnten auf der Spur. Sie enthalten auch wichtige Angaben von solchen Fundorten, deren Objektmaterial nicht ins Szegediner Museum gelangte.

Embertain

Újabb neolitikus (Tiszai kultúras) antropológiai leletek Hódmezővásárhely-Kökénydombról

FARKAS GYULA—SZALAI FERENC

(Szeged, JATE Embertani Tanszék)

Hódmezővásárhely környékéről már korábban is tártak fel neolitikus leleteket. A Hódmezővásárhely-Kökénydomb-Kapocsi (Szabó) tanya lelőhelyen 1928. augusztus 5. és szeptember 7. között végzett ásatáskor¹ megmentett 15 sír közül 5 férfi, 4 nő, 3 gyermek, 3 meghatározhatatlan nemű volt. A férfiakat a jobb, a nőket a bal oldalukra fektetve temették el. Az antropológiai leletekről csak annyit tudunk, hogy a 12. sír csontvázát in situ a hódmezővásárhelyi múzeumba szállították, a többi sorsa ismeretlen.

Az 1940-ben ugyanitt végzett ásatás során előkerült 10 sír közül a 8.-at az eneolitikumba datálták², de ennek sincs meg az embertani anyaga.

1941. augusztus 4 és 30 között, az előbbi két lelőhely által határolt területen további 7 sírt tártak fel, melyek közül kettő volt eneolitikus³. Ezeknek a csontvázai jelenleg a JATE Embertani Tanszékének gyűjteményében vannak elhelyezve, vizsgálatuk már korábban megtörtént⁴.

Banner egy másik tanulmányában említi⁵, hogy 1942. augusztus 3—28. között egy hulladékgödörben ugyanitt egy, jelenleg az előbb említett gyűjteményben levő gyermekcsontvázat tártak fel és azt a tiszai kultúrába datálták.

Végül még egy helyen található utalás a Kapocsi-tanyán végzett ásatásokra⁶, amelyből nem lehet egyértelműen megállapítani a kérdéses lelőhelyen feltárt összes sírok számát, mivel eszerint 38 sírnak kellett volna felszínre kerülni, s ez ellentétben van a korábbi beszámolókkal.

Hódmezővásárhely-Kökénydombon egy másik lelőhely is van, amely a Vörös tanya megnevezést kapta. Itt 1940-ben ugyancsak a tiszai kultúrába datált csontváz került elő⁷, amely a jelenlegi szerzők egyikének megállapítása szerint⁸ fiatalkorú nő lehetett. A lelet a már említett antropológiai gyűjteményben van elhelyezve és datálását más helyen is megerősítették⁹.

Legújabbán Horváth Ferenc, a szegedi Móra Ferenc Múzeum ősrégésze végzett

¹ BANNER J., Dolg. 6 (1930) 49.

² BANNER J.—FOLTINY I., Folia Arch. 5 (1945) 8.

³ BANNER J., Arch. Ért. 78 (1951) 27.

⁴ FARKAS GY., A Délalföld őskoránakp aleoantropológiája. Kandidátusi értekezés (Szeged, 1975) 66.

⁵ BANNER J., Dolg. 18 (1942) 138.

⁶ BANNER J.—KOREK J., Arch. Ért. 76 (1949) 9.

⁷ BANNER J., Dolg. 16 (1940) 181.

⁸ FARKAS GY., i. m. (1975) 68.

⁹ BANNER J.—FOLTINY I., Folia Arch. 5 (1945) 8.

Hódmezővásárhely-Kökénydombon rétegtani hitelesítő ásatást¹⁰ és 1985-ben az 1. szelvényből három sírt tárt fel, melyekben a tiszai kultúrába datált emberi csontvázak voltak. Az antropológiai leletek a már említett gyűjteményben vannak elhelyezve és ezekről szeretnénk rövid ismertetést nyújtani. Az alább közlendő leltári számokkal azonosíthatók a csontmaradványok.

1. sír (9631. lsz.)

Calvarium, bal maxilla és os zygomaticum, mandibula, hiányos és rossz megtartású csigolyák és sacrum, a felső végtagból a scapulák, humerusok, claviculák, továbbá mindkét os ilium, az alsó végtagból a jobb femur és tibia diaphysise képezi a leletegyüttest.

Nagyon fiatal egyén, ezért nemét nem lehet megállapítani.

Elhalálzási kora a fogváltás alapján 7—8 év (Inf. II.), az elcsontosodás alapján 6—8 évre becsülhető.

Anatómiai jellegzetességei a mindkét oldali incisura supraorbitalis, a 26-os fog palatomesialis részén levő Carabelli csücsök, a bal os zygomaticumon két foramen, a jobb oldali os temporale pars tympanica-ján foramen Huschke, mindkét arcus superciliarison foramen frontale, a palatum durum bal oldalán járulékos, kisebb foramen palatinum.

A koponyán néhány patológiás elváltozás is felismerhető. Így a jobb orbita-tónél cribra orbitalia, a koponyatetőn poroticus elváltozás és a 64-es fog nyakánál caries.

A koponya csontokon megállapítható méretek és indexek a következők:

Méretsz. (Martin)	Méret	Méretsz. (Martin)	Méret	Méretsz. (Martin)	Méret, index
1.	176	20.	114	70.	38
1c.	174	65.	98	71.	28
8.	129	66.	72	8:1	73.2
9.	81	69.	23	9:8	62.7

A koponya norma verticalisban pentagonoid, a glabella 2., a prot. occ. ext. 0. a fossa canina 3., az alveolaris prognathia 3. fokozatú. Norma occipitalisban ék alakú dentitio folyamatban volt.

2. sír (9614. és 9615. lsz.)

A csontok két személyhez tartoznak, a továbbiakban 2A és 2B jelölést kapnak.

A 2A jelzésű csontvázból csak néhány fog- és csonttöredék maradt meg. Ezek: négy kinőtt tejfog koronája, egy maradó fog csírája, valamint az atlas, a bal femur, a bal tibia és néhány más hosszúcsont töredéke.

Elhalálzási kora a fogazat alapján 1—4 évre tehető (Inf. I.).

A 2B-vel jelzett csontvázhoz egy jó megtartású jobb humerus tartozik. Elhalálzási kora 6—8 évre tehető, (Inf. II.).

3. sír (9616. lsz.)

Ebben a sírban egy jó megtartású, majdnem hiánytalan csontváz volt.

A koponyán több anatómiai jellegzetesség található. Ilyen a mindkét oldali arcus superciliarisnál megfigyelhető sekély incisura supraorbitalis és foramen frontale, a jobb oldali foramen zygomaticofaciale hiányzik, a mandibula bal felében levő fogak

¹⁰ HORVÁTH FERENC szóbeli közlése.

buccalis részén erőteljesebb kopás van, az occlusios felszín a szájüreg felé lejt. A 14-es fognál tengely körüli rotáció észlelhető, a bal oldali foramen mentale jóval tágabb. A sutura lambdoideaban mindkét oldalon egy-egy varratsont van és mindkét pars asterica idő előtt elcsontosodott. A jobb falcsonton foramen parietale fejlődött ki. A foramen mastoideum a varraton kívül található a bal oldali részen. Tuberculum pracondylaris, a palatum durumnál kétoldali járulékos, kisebb foramen palatinum figyelhető meg.

A postcranialis vázcsontoknál mindkét humerus collum chirurgicum-jának mediális részén 2 cm²-es nagyságú felritkulás van. A crista tuberculi majoris alsó harmadánál csontkinövés figyelhető meg. Mindkét ulna distalis vége ívalakban kissé oldal felé hajlik. Az 5. thoracalis csigolyától az 1. lumbalis csigolyáig a corpus vertebrae aszimmetrikus, de a gerincen kóros görbület nem látható. A bal scapulanál sulcus circumflexus van. A jobb oldali os coxae-nál járulékos sacralis felszín alakult ki. Mindkét femur diaphysisének fossa hypotrochanterica-ja előtt tarajszerű csontperem látható, a linea aspera mindkét femuron tarajszerűen kiemelkedik, a caput femorisokon Poirier felszín, a jobb femuron trochanter tertius van. A két patella-nál vastus bevágás található. A két tibia középrészén a sagittalis átmérő jóval nagyobb, mint a transversalis, alsó részükön lateralis „squatting” felszín alakult ki. A fibulák diaphysise vastos. A bal calcaneuson tuberculum peronealis van.

A csontok 20 jellege alapján végzett megfigyelések szerint szexualizáltsági jelzője +0,8, tehát férfias. Megemlítendő viszont, hogy a koponyán a nemi jellegek gyenge fejlettsége az egyén fiatal korával magyarázható. Becsült átlagos elhalálási kora mindent egybevetve 18—19 évre tehető (Juv.).

A hosszúcsontok méretei alapján számított termet Manouvrier eljárásával 173,57 cm, Pearson módszerével 174,70 cm, Breitinger szerint¹¹ becsülve 175,82 cm, mindhárom érték Martin beosztása alapján¹² a magas kategóriába tartozik.

A koponya legfontosabb megállapítható méreteit és indexeit az alábbi összefoglalás tartalmazza.

Méretsz. (Martin)	Méret, index	Méretsz. (Martin)	Méret, index	Méretsz. (Martin)	Méret, index
1.	188	40.	102	62.	53
1c.	178	45.	125	63.	40
5.	108	46.	98	65.	120
8.	130	47.	106	66.	101
9.	100	48.	66	69.	31
17.	132	51.	37	70.	53
20.	113	52.	29	71.	32
32/1a.	51°	55.	51	72.	91°
38.	1258				
8:1	69.1	9:8	76.9	52:51	78.3
17:1	70.2	47:45	84.8	63:62	75.2
17:8	101.5	48:45	52.8		

Az indexek alapján hyperdolichokran, orthokran, akrokran, eurymetop, euryprosp, mesen, mesokonch és leptostaphylin.

¹¹ FARKAS GY., Antropológiai praktikum I. Paleoantropológiai metodikák. JATE TTK jegyzet (Szeged 1972) 101—104.

¹² FARKAS GY., 1972, 108.

1. tábla. Hódmezővásárhely-Kökénydomb, neolitik, 3. sír. Juvenilis férfi koponyája

Norma verticalisban ovoid, a glabella 3—4., a prot. occ. ext. 2., a fossa canina 4., az alveolaris prognathia 3. fokozatú. Norma occipitalisban házalakú, a fogsorív U alakú.

A lelet taxonómiai szempontból nehezen értékelhető. A hosszú koponya, a magas termet és a meglehetősen gracilizálódott jellegek az atlantomediterrán és gracilis mediterrán rasszra utalnak, viszont a széles arc és a szemüregjelző cromagnoid benyomást kelt¹³. Az őskori koponyákon gyakran előfordul, hogy a gracilizálódott cromagnoid, vagy a markánsabb mediterrán jellegek alapján a leletek nordoidnak határozhatók. Ebben az esetben is erről lehet szó. Ez viszont a neolitikumban antropológiai és etnogenetikai szempontból nehezen értelmezhető.

Végeredményben amellett foglалhatunk állást, hogy egy markánsabb mediterrán egyénről lehet szó, aki nordoid benyomást kelt, de fiatal kora miatt jellegei még nem teljesen alakultak ki (1. tábla).

**Neue neolithische (aus der Theiss-Kultur)
antropologische Funde von Hódmezővásárhely-Kökénydomb**

Farkas, Gyula—Szalai, Ferenc

Die Verfasser legen die Skelettreste von zwei 6—8-jährigen Kindern und einem 18—19 Jahre alten Manne, die im Fundort Hódmezővásárhely-Kökénydomb (in Südungarn) im Jahre 1985 freigelegt wurden, dar. Der letzte befindet sich in gutem Zustand. Die Funde stammen aus dem Neolithikum, genauer aus der Theiss-Kultur. Sie ergänzen die Angaben von der früher schon bekannten neolithischen Bevölkerung in der behandelten Gegend. Am Skelett des jungen Mannes sind mehrere pathologische Deformationen sichtbar. Dieser Fund zeigt die gemischte Abart der Merkmale von den mediterranen und cromagnon Rassen.

Die kurze Darlegung ist als Beitrag zu betrachten.

¹³ FARKAS GY., 1972, 208—210.

Néprajz

Gyermekjátékok Csongrád tanyavilágában az 1910—1930-as években

BÁRKÁNYI ILDIKÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A játék összetett tevékenység, minden közösség kultúrájának szerves része, melynek jellegzetes és általános vonásai egyaránt vannak. A gyermekek játékaik egy részében utánozzák, s így elsajátítják a felnőttek tevékenységét, tárgyi környezetét, miközben szabad teret engednek fantáziájuknak és művészi hajlamaiknak is. Játékaik más részének viszont saját, autonóm világuk ad keretet. Egy-egy közösség játékaik időben változnak, s jellegüket több tényező: a természeti környezet, a gazdasági és szellemi háttér, valamint a játékosok egyénisége egyaránt befolyásolja.

Dolgozatomban azokat a játékokat szeretném bemutatni, amelyeket az 1910-es, '30-as években ismertek, játszottak a Csongrád környéki tanyákon élő, 5—12 éves (az egyszerűség kedvéért: iskolás korú) gyermekek. Adataimat elsősorban középparaszti (10—50 holdon gazdálkodó) családok egykori gyermekeinek visszaemlékezéseiből gyűjtöttem. A játékokkal, gyermekérettel kapcsolatban ez idáig néhány gyermekversen, mondókán kívül nincsen nyomtatásban megjelent tanulmány, leírás erről a területről.¹ Annál értékesebbek viszont Váry Gellért piarista pap feljegyzései „A csongrádi nép különféle szokásaiból”, 1862-ből, melyek között négy, gazdag szövegváltozatú társas játék, valamint a pünkösödölés és a betlehemezés részletes leírása is szerepel.² Mind az anyaggyűjtés, mind a feldolgozás során nagy hasznomra szolgáltak a megyében gyűjtött, korábbi leírások, melyek segítettek az emlékezet végessége miatt olykor töredékes anyag értelmezésében.³

Mielőtt a játékok ismertetésére térnék, hadd szóljak néhány szót arról, mikor és hol nyílt alkalmuk játékra a tanyai gyermekeknek.

Tavasztól őszi jóságörzés közben a legelőn játszottak. Bár a szülők számon tartották a legeltethető földeket, s nem engedték „összehajtani”, azaz közösen legeltetni az állatokat, a *komázni* vágyó gyermekek ezt a szabályt nem mindig tartották be.

„*Tanyán laktunk. A gyerekjáték nálunk a gyepen történt, mert rá vótunk szorítva, hogy foglalkoztassanak bennünket is... Amikor iskolásak vótunk, akkó köllött a libára vigyázni, időközönként meg a disznóra vigyázni. Nagyon sok esetben úgy vót, hogy mikor mentünk hazafelé, mán akkó: — Tedd le a táskád, de mán szaladj a jósághó! — Fogd a könyved, aztán ülj ki a jósághó! Általában az vót, hogy nem játszottunk, ha-*

¹ ORTUTAY GYULA—KATONA IMRE: Magyar Népdalok I. kötet. Bp. 1975. A 81, 85, 86, 89, 92. oldalon öt mondóka leírása található.

² A csongrádi Múzeum névadójának, TARI LÁSZLÓNAK a tulajdona volt a kézirat, KATONA IMRE által került az Ethnológiai Adattárba. Száma: EA 4245.

³ Ezek összegzését Felföldi László elvégezte 1974-ben. Különös hasznomra volt Papp Imre szentesi néprajzi gyűjtő kézírata a szegedi múzeum Néprajzi Adattárában.

nem tanultunk a jószág mellett. Majd mikó nyár vót, akkó játszottunk. Össze nem vót szabad hajtani, mert kinek-kinek megvót a saját területje, meg az se vót megengedve, hogy a disznót meg a libát összeverjük egy csapatba. De úgy, hogy egyik felül legelt a liba, másik felül a disznó és akkó időközönként összemertünk játszogatni.” (Újvári Pálné)

„Mikor elfeküdtek a disznók, a kanászyerekek akkor süllöztek. Összehajtottak legeltetni, azt akkó játszottak.” (Túri Kiss Györgyné)

„Mink nagyon jó helyen vótunk, egy nagybirtokos szomszédságában. Űneki a majorja nem ott vót, úgyhogy ott jószágot nem tartott. Mikor a termést betakarították, akkó a szomszédok hajthattak oda ...örültünk neki, hogy hajthatunk a Balog Ivánné földjire, akkó aztán összehajtottunk. Ha nem akart a másik szomszédgyerek kigyünni, oszt komázhatnánk vót, akkó bekiáltottunk neki, hogy: — Hej, hajcsá' mán kifele te is! Oszt akkó összetereltük egy csapatba a jószágot. Ott aztán lehetett komázni, mert nem kellett úgy vigyázni, mint mikor a saját kis parcellán legeltettük a jószágot.” (Ornyik Sándor 1907—1986.) A komázó pásztorgyerekek közé azok is beálltak játszani, akik amúgy nem pásztorkodtak, s a városról kikerült kanásznak is akadt barátja a többi gyerek között.

„Mán aztán vót társaság...lányok is vótak arra, úgyhogy aki még nem pásztorkodott, az is kigyütt oda közénk.” „Hát azt nem lehet mondani, hogy úgy összejártunk vóna a tanyán. Az mán akkó vót, mikó még pásztorok vótunk, pásztorkodtunk. Vót ott a szomszédunkba egy házaspár, egy kis családjuk vót nekik, egy lány...mikó nagyobbacska vót a lány, hát nem állították ki a jószághó. Aztán hitak a városru egy fiút, olyan idős vót, mint én, aztán nagyon összekomáztunk. Együtt vótunk, a jószágokat is együtt hajtottuk, meg minden.” (Kátai Ferenc)

A legeltetés közben játszott társas játékok közül a legkedveltebb a süllőzés, a kókázás és a csülkőzés volt.⁴

A tanyaudvarban játszották szabad idejükben a bújócskát, a „Hiss le pite a fárol”-t, a golyózást stb. A szomszéd és rokon gyermekeknek jó lehetőség volt a közös játéokra, ha a szülők olykor-olykor meglátogatták egymást. A legfontosabb, mindennapi játszótársak azonban elsősorban a testvérek voltak, gyakori volt egy családban a 4—6 gyermek is. Azok, akik az iskolában, vagy legeltetés közben jobban összetartottak, egy banda tagjai voltak.

Az énekes-táncos játékok javarészt az iskolában, az iskolaudvaron játszották, akárcsak a gombozást, a sántaiskolát, az opaszolást, kislányok a bikázást.

Az őszi napok elteltével a játék színtere mindinkább a ház, a szoba lett, s ezzel a kevés helyet, korlátozottabb mozgást igénylő játékok kerültek előtérbe.

„Mán ősszel...hogy beszorultunk, hogy mán nem kellett a jószágokat kint legeltetni...akkor cirokbul, vagy izikszárbul csináltunk loakat, meg teheneket. Játszani szabad vót vele a lakásba, de nem szabad vót széthagyni, vagy valami. Aztán, na, mostmár nem játszunk, akkó vittük a komrába, oszt akkó vót egy sarokba tiszta, üres hely, odavittük. Mikó mán gyüttek az őszi esők, hogyhát nem mehetett ki a gyerek, untuk magunkat odabe, akkó elővettük, oszt játszottunk.” (Ornyik Sándor)

„Úgy nézett ki az a tanyai élet, hogy vót egy szoba, abba nevelkedett az egész család. Ott vótak a szülők, ott vót idősebb bátyánk, nővéreink, hát sokan vótunk. A gyerek nem foglalhatta el az asztalt. Néha talán a padkán, egy kicsit nahát... (játszhattak), de nem sokat, nem vót megengedve.” (Újvári Pálné)

A játékok színhelye az életkorral együtt is változott. Míg a kisebb gyermekek egész éven át a házban, a ház körül játszogattak, s készen kapták többnyire játé-

⁴ A játékok ismertetését a megfelelő helyen végeztem el.

szereiket, addig úgy 5—6 éves kortól a kapott játékszereket felváltotta a saját készítésű, s a pástorkodással, a gazdasági munkákban való részvétellel a testedző, ügyességi és versenyszerű játékok egyre nagyobb szerepet kaptak, a felnőttek napi tevékenységének utánzásával együtt.

„Vótak faragott kis falovak, azután meg katonák, meg minden. De annyira megbecsültük, hogy! Szépen játszottunk vele és hogyha vége vót neki, akkó szépen összepakoltunk, osztán vót a szekrénybe helye neki, édesanyám mondta, hogy hun tartsuk. Később aztán, amikó nyóttünk, egész évbe kint lehattünk, akkó ugyanazt játszottuk, amit szüleinktől láttunk, mint gyerekek, apájaink munkáját utánóztuk.” (Ornyik Sándor)

A tanyai gyermekek, ha alkalmanként bevitték őket a városba, a nagyszülők lakta városi házba, megfigyelték az utcabeli gyerekek játékát, de részt ritkán vettek benne, legfeljebb, ha hosszabb időre maradtak.

„Vót ahun mán láttuk az utcán, mikó néha hazahoztak bennünket, hogy a városiak... rongyot csavargattak össze és avval rongylabdát csináltak. De a mienk (a szőrlabda) ez olyan precíz, ez olyan kerek vót, mint a gumilabda. Ha odaütték a földhő, akkó mint a plafon, annyira fölugrott. A rongylabda, ha ledobták, csak puffant egy nagyot, osztán lent maradt a földön.” (Ornyik Sándor)

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a játékokat Lajos Árpád, Gazda Klára és Lábadiné Kedves Klára nyomán 5 csoportban ismertetem.⁵

I. Játék a természeti környezettel (egyszerű játékok)

A tanyai gyermekek kicsiny koruktól kezdve együtt éltek a természettel: ismerték a kertben és vadon termő növényeket, megfigyelték a bogarakat, házi és vadállatokat, madarakat. A természet ismerete nemcsak később használható tapasztalatokat nyújtott, hanem néhány növény és állat játékszerűl is szolgált. Az akácfa virágát, a papsajt kerek termését, a földimogyorót megették.

„A disznó, ha a földön fölül nem talált élelmet, akkor dúrta ki a gyökereket, különösen olyan mocsáros helyen. Dúrtak akkora gödröket, hogy mink is belefeküdhettünk. De a tarlón ottan nemigen vót, ottan csak földimogyoró vót, ha vót. Azt is szerették, azt is dúrták kifelé. Mink is vittük néha az ásót kifelé, oszt akkó ástuk kifelé a földimogyorót, ott ahun a disznó megtalálta. Lehúztuk a haját neki, osztán ettük. Finom vót nagyon.” (Ornyik Sándor)

Az ártéren a lehajló fűzfaágakból hintát kötöttek. Jóságőrés közben tavasszal a cserebogarakat gyűjtötték. Az akácfa levelét, fűszálat, zöld búzasást az ujjuk közé szorították és sípoltak vele. A *gólyacsőr* nevű növény magházát elvirágzás után, még zölden körömmel felhasogatták, s mikor az fokozatosan kaszaformájúra görbült, mondogatták: *Kaszálj, kaszálj anyádnak!*⁶ A négylevelű lóherét is gyűjtötték, azt tartották, hogy szerencsét hoz. A katicabogarat a tenyerükre vették, s következő mondókát mondták neki:

*Szállj el, szállj el katicabogárka
Sós kútba teszlek, onnan is kiveszlek,
malom alá teszlek, ott meg összetörnek!
Hess! — és ezzel elhajították.*

⁵ Az ismertetésből kimarad a mondókák és a dramatikus játékok leírása, megfelelő adatok hiányában.

⁶ Szentesen ez így hangzott: „Kaszálj nekem búzát, árpát, én meg adok kukoricát!” PAPP IMRE X/b/34.

„Ha találtunk katicabogarat, annyira kellett rá vigyázni, nem is szabad vót eltaposni, örözöttük mindig. A tenyerünkbe vettük, hogy:

*Szállj el katicabogárka,
sós kútba teszlek, onnan is kiveszlek,
kerék alá teszlek, onnan is kiveszlek*

Addig mondtuk ezt neki, ameddig el nem szállt a kezünkről.” (Újvári Pálné)

Főként a fiúk gyűjtötték a mezei pókokat. Egy madzag végére szurkot sodortak, s a póklyukba eresztették. Addig mozgatták, míg a pók bele nem kapott, akkor kihúzták.

„Tavaszi felé meg mán, ha sikeredett, kisnyúlakat fogtunk, azt neveltük. Vót házinyúl is, de az nem vót olyan kedves, a vadnyúl az olyan szép vót! Mikor a herét kaszálták a bátyám, akkó mán nagyobbak vótak, azok tanálták.” (Újvári Pál)

Váry Gellért írta le a következő, a gólyához szóló gyermekverset:

*„Gója, gója gilicze
Mit viszó a szádba?
Szőröcskét, szőröcskét.
Minek az a szőröcske?
Szitát kötögetni.
Minek az a szitácska?
Korpát szitágní.
Minek az a korpácska?
Disznót hizlalgatni.
Minek az a disznócska?
Kocsit kenyegetni.
Minek az a kocsicska?
Fát hordogatni.
Minek az a fácska?
Házat csinágní.
Minek az a házacska?
Legínyeket lányokat belecsalogatni
Jó meg veregetni.”*

„Ezt akkor szokás mondani, mikor a gólyák többen egy csapatot képezve rendkívüli magasságban keringölnek.” — fűzte hozzá.⁷ Sajnos, ezt a mondókát már töredékeiben sem sikerült megtalálnom.

II. Játékszeres játékok

Az 1930-as évek közepéig a tanyai gyermekeknek kevés vásári, vagy bolti játékszer vásároltak szüleik, azok is jobbára apróságok voltak: golyók, esetleg kis ólomkatonák, vagy elvéve vásári, papírfejű rongybaba, nagy ritkán gumilabda.

„Emlékezni se emlékszek arra, hogy nekem vettek vóna játékot, semmit se. Később mán ugye, mikó apám megtanított, akkó mán én is csináltam kiskocsit, mindent. Szárizikbül, meg fábul is.” (Kátai Ferenc)

⁷ VÁRY GELLÉRT 1862. 26—27.

„Mikor már a mi gyerekeink vótak, akkó már Áginak vettünk babát, gyerekkocsit, Jancsinak vettünk rollert. Az akkor még csak fából vót. Ez '36-ban, vagy '37-ben vót. Akkor Jancsinak vettünk a piacon a nagynénimmel fából való kocsit, sűrke lóval. Fából vót az is.” (Újszászi Jánosné)

A játékszereket a kicsiknek a szülők, vagy nagyobb testvéreik készítették, később maguk alkották őket. Készítésükhöz a különféle növények szárát, termését, virágát, fát, papírt, madzagot, drótot, eltört cserép darabjait, rongyot és sok más, a felnőttek szemében használhatatlannak tűnő dolgot használtak fel. Az egykor gyermekek által készített játékok mára rég elkallódtak, csak az emlékezet őrizte meg őket, s hasonló sorsra jutott a készen kapott játékok többsége is. Akad azonban, aki ma is féltve őrzi hajdani babáját, vásáron vett babaágyát. A játékszerek sokaságát formájuk és használatuk szerint csoportosítottam.⁸

1. Csutkababák a Tari László Múzeum gyűjteményéből, menyasszonynak, menyecskének, öregasszonynak öltöztetve. Rekonstrukciók, Szepesi Istvánné készítette őket 1986-ban. Lsz. 87.8.4., 87.8.5., 87.8.6., 87.8.7.

A *játékbabák* közé sorolhatók mindazok a játékszerek, amelyek emberi alakot ábrázolnak, még akkor is, ha csak ideiglenesen töltik be ezt a szerepet, vagy ha nem öltöztetik, babusgatják őket. Néhány figura kivételével a babák készítésében inkább a kislányok jeleskedtek.

A legegyszerűbb baba a pipacs bimbójából készült. Külső burkát lefejtve, szirmait lefelé hajtva babaformát kaptak, melynek feje a magház, ruhája a lehajtott szirmolepel volt. A tök termését ősszel kivájták, üres héjába szemet, száját, orrot vágtak, majd belsejébe gyertyát állítottak. Nagyobb fiúgyermekek szívesen ijesztgették vele a lányokat.

⁸ Ebben LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA példáját követtem.

Babakészítésre alkalmas volt a kukorica szára is. „A kukoricaszárat levágtuk, arra ráformáltuk kukoricahajbul a fejit. A karját kukoricahajbul összesodrottuk, bekötöttük a végét. Kibodroztuk az alját és akkor megállt. Szemét rajzoltunk neki ceruzával, meg száját.” (Újvári Pálné)

Ízicszárból olyan módon is készítettek babát, hogy fejét és végtagjait külön-külön erősítették a hosszabbra hagyott törzsére. Arcát nem rajzoltak, viszont előfordult, hogy fodros ruhát varrtak neki. Öltöztethető babákat készítettek még ezenkívül fából, rongyból és kukoricacsutkából. „A csutkababának keze nem volt. Ruhát varrtak neki, az alját felszegték, a nyakán összehúzták. Később csináltunk olyat, hogy fából dróttal csináltunk kezeit, akkor már lehetett olyan ruhát csinálni, aminek ujjja is volt. Bekötöttük hátra a fejit, mikor mit csináltunk vele. Öltöztettük, fektettük.” (Újszászi Jánosné) (1. kép)

Ha a kukoricacsutkát csak egyszerűen vászonnal körbecsavarták, majd átkötötték, akkor pólyásbaba lett belőle, aminek arcát szintén nem rajzoltak.

2. Fababa, menyecskének öltöztetve, fodros szélű rövid kötényben. Rekonstrukció, Újvári Pálné készítette 1987-ben. Tari László Múzeum, lsz. 87.28.3.

A fababa teste gallyból készült, melynek végére többszörösen körbecsavart, egyszínű rongyot kötöttek, ez volt a baba feje. Fekete ceruzával arcát is rajzoltak neki, az igényesebbek pedig karja gyanánt vékonyabb gallyacskát kötöttek a testen keresztbe. „Mikor még én gyerekeskedtem, nem volt ám ilyen alvósbaba, hanem fából csináltunk meg csutkából. Fával: bekötöttük a fejit és akkor orrát, szemét rajzoltunk a babának és akkor felöltöztettük, ez volt a játék. A kukorica bajuszát, mikor még nyers volt, akkor szépen így leragasztottuk tojásfehérjével, hátra lett fésülve, azt oda ragadt neki.” (Újszászi Jánosné) (2. kép)

A rongybabát az édesanya, vagy a nagyobb lánytestvérek varrták a kislányoknak. Feje, törzse és végtagjai külön-külön készültek, elhasználódott vászonnemű darabjából. A testrészeket fűrészpórral vagy más rongyhulladékkal tömték ki. Arcát színes fonállal varrták ki, esetleg szemének gombot is felhasználtak. Említették azt is, hogy haját tehénszőrből ragasztották. Fejére hátrakötött kendő került, ruhája pedig több is volt. A rongybabákat, mint a csutka- és fababát, többféleképpen is öltöztették: menyasszonynak, menyecskeként, öregasszonynak, de akár fiúnak is. A kis ruhácskák leginkább szoknyából és blúzból, valamint az elmaradhatatlan kötényből álltak, de az ügyesebbek „slingelt” szárú bugyit, alszoknyát is varrtak nekik. Elszakadt selyem nagykendő darabjából ünneplőruhát is szabtak. Egy-egy lánykának 3–4 rongybabája is volt (3–4. kép). Különös becsben álltak a nemzeti

3–4. Rongybabák öregasszonynak, illetve menyecskeként öltöztetve. A menyecskeként „mejjes köténye” van. Rekonstrukció, Szepesi Istvánné készítette 1986-ban. Lsz. 87.8.3. és 87.8.1. (Tari László Múzeum)

ruhás (magyar ruhás) rongybabák, amelyek fejére pártát tettek, színes szalagokkal feldíszítve, lábukra pedig piros papucsot varrtak. (5. kép) A kislányok úgy 12–13 éves korukig babáztak. Még a '20-as évek elején is ritkaságnak számított a vásárban árult, préselt papír fejű rongybaba. Előfordult az is, hogy megvették a külön árult babafejet, s otthon varrták hozzá a testét. Porcelánbabájuk inkább csak városi kislányoknak volt. Vegyeskereskedésekben árulták, kb. 15 cm hosszú, mozgatható kezű-lábú babák voltak, amiknek azután otthon készítettek babaruhát.

Inkább fiúk fabrikálták az *ugráló jancsit*. Két hosszabb, vékony lécre madzaggal mozgó kezű-lábú emberalakot erősítettek, amely a lécek összenyomásakor átfordult, bukfencet vetett. A figura kezét és lábát vékony falemezből vágták ki, törzsét pedig faragták. Színes ceruzával atlétamezt festettek neki. (6. kép) „*Meg csináltunk olyan babát is, a falra, hogy húzni kellett a spárgát és akkor szétvetette a karját és a lábát. Volt olyan is, hogy a nyelvét is kiöltötte. Főleg papírbul csináltuk azt. Aki ügyesebb volt, ki is festette. Ott csüngött sok helyen a falon.*” (Újszászi János)

Nagyapák, édesapák faragták gyermekeiknek a *fűrészelő babát*. Egy darabból kifaragták a törzsét, lábát, fejét. Kezét két kis lécdarabból készítették, melyeket előre-nyújtva szegelték a testére. Keze közé kb. 1 m hosszú, fogazott lécet erősítettek, ennek aljára pedig valamilyen nehezéket raktak. Az asztal szélére állítva előre-hátra ingott, de nem esett le. (7. kép) Mozgása a superfűrész használatára emlékeztet.

Télen hóembert készítettek itt is, amelynek fejére rossz lábast, kalapot tettek, orrát piros paprika jelképezte, szemöldököt, pörge bajuszt korommal rajzoltak neki, s rossz kabátot adtak rá.

5. „Nemzeti ruhás” rongybaba a Tari László Múzeum gyűjteményéből. Rekonstrukció, készítette Szepesi Istvánné 1987-ben. Lsz. 88.4.1.

A *játékállatok* közül a leggyakoribb a ló, ökör, tehén és disznófigura, melyeket cirok-, vagy kukoricaszárból (*ízik*) készítettek. „Az apám az nagyon szeretett, aztán mikó vót egy kis ideje, akkó bementünk, oszt akkó szárizékbül csinált szarvasmarhát, ökröt, tehenet, fejőstehenet...mindent csinált, e vót a játékunk. Később mán ugye, mikó apám megtanított, akkor mán én is megcsináltam mindent.” (Kátai Ferenc)

Valamennyi állat teste egyformán készült, apró jelekkel érzékeltették a különbséget. Törzsük két íz mellett elvágott szárdarab volt, amibe láb gyanánt négy, ízékből hasított lábat erősítettek. Az ökröknek hosszú, villás szarvat készítettek, a ló fejét külön kis darabból tűzték a törzsére, s két fülét is hasítottak. A fejőstehénnek tőgyét csináltak, a disznó orra pedig „másképp”, azaz ferdén lefelé állt. A játékok készítése során a természet minél pontosabb utánzására törekedtek. „Ahogy láttuk a természetben, mert még akkor nem ilyen szarvatlan tehenek vótak, hanem az a szürke magyar marha vót, két méteres szarvval, meg két és fél méteres szarvval, oszt arrul. Csináltuk a testvéremmel, a Lajossal. Én mostan olyan szarvát csinállok neki, mint a Rigó. Én meg — azt mondja — emilyet csinállok neki, mint a Rajzosnak. Meg akkó csináltunk kisebbeket, azok meg bornyúk vótak, éppen úgy, mint a nagyot.” (Órnyik Sándor)

Az ökröknek jármot is csináltak: „úgy, mint a valóságos járom vót. Ahogy láttuk, hogy egyik embernek négy ökre vót, láttuk, hogy még hat ökör is húzott egy szekeret,

oszt akkó csináltunk tizenkettőt is, összekötöttük a járommal, utána járomrúddal, minthogyha valóságos lett volna.” (Ornyik Sándor)

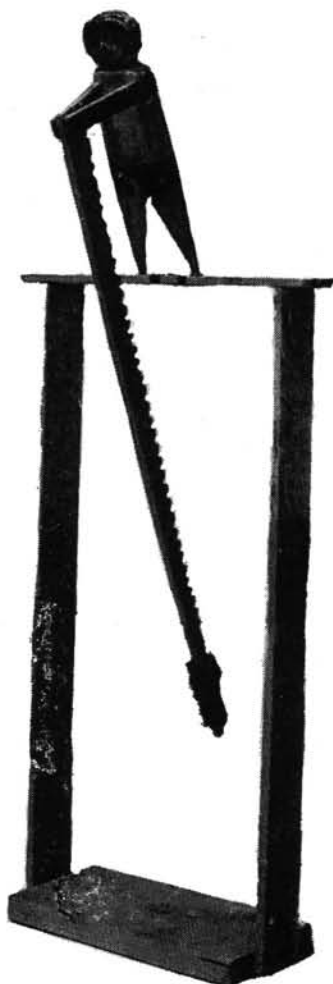
Ökröket csutkából is készítettek, illetve a drótjáromba fogott csutkával úgy játszottak, mintha ökör lett volna.

Tyúktojásból madarat lehetett képezni. Tartalmát kifújták, papírból farkát, szárnyát hajtogattak, aztán cérnára kötve a mennyezetre erősítették. A madár kultikus jelentése elhalványult.

A kislányok szívesen készítettek maguknak *ékszereket* jószágörzés közben a különféle növényekből. Nyakláncot fűztek a papsajt kerek leveléből, a gyermekláncfű szárából. Búzavirágból koszorút fontak a fejükre. A pitypang termését, amit *fújóká*-nak neveztek, „óranak” használták. Ahányadjára az összes pihét sikerült róla elfújni, annyi óra volt. A fiúk papírból csákót hajtogattak maguknak.

6. „Ugrálójancsi”. Rekonstrukció,
Újvári Pál készítette 1986-ban. Tari László
Múzeum, lsz. 87.28.6.

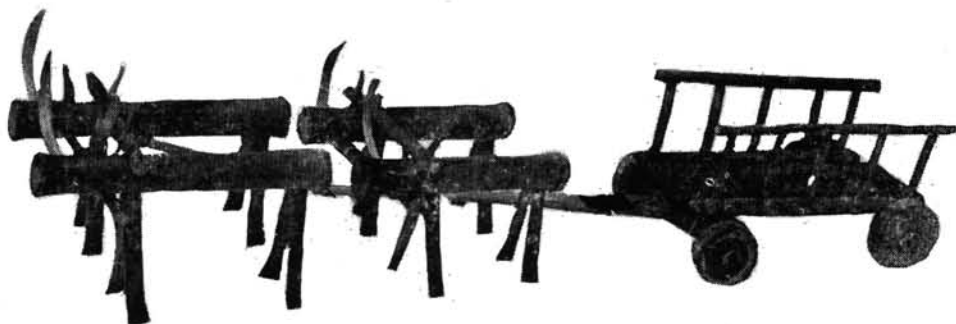

7. Fűrészelő baba. Készítette Újvári Pál
1987-ben. Tari László Múzeum,
lsz. 87.28.5.1—2.

Különféle *játéképületeket, építményeket* is összerakosgattak pásztorkodás közben, vagy a tanyaudvaron, a ház körül. „Gyufásskatulyából vertünk ki sarat vályognak. Megszáradt, abból beépítettünk egy kis házikót. Üveglapot tettünk ablaknak, akkó valamibű, keménypapírbű tettünk rá födelit. Tettünk bele — csináltunk kukoricaszáróbű ökröt, vagy babát csináltunk, akkó babaágyat. De ez mind kukoricaszáróbű, kukoricahajbűl vót, meg amit össze tudunk szedegetni.” (Újvári Pálné)

Kukoricamorzsolás után a csutkákat egymásra rakosgatva istállót, ólat építettek, amibe csutkából, fizikszáróból készült ökrök, tehének kerültek. A kukorica száróból is építettek házat, egész tanyaudvart rendeztek be gémeskúttal, vályúval. A kislányok sárból, cserépből katlant építettek, amin fűszállal, papsajttal, vízzel főzőcskéztek.

A legegyszerűbb *bababútorokat* a mezőn szedett bogáncsból ragasztották össze. Székeket, asztalt, ágyat, fotelokat lehetett belőle készíteni. A tartósabb bababútorokat gyufásskatulyából, papírdobozból csinálták. A szarkaláb virágával szőnyeghez hasonlóan borították be a földet: „...összedugdostuk és olyan hosszú láncot csináltunk belőle, mondjuk úgy 20—30 centit. Akkor tettünk egy másik olyan hosszú mellé. A mezőn mindig csináltunk olyan sima részt, akkó beborítottuk és úgy nézett ki, mint egy szép szőnyeg.” (Újvári Pálné)

8. Négyökrös szekér kukoricaszáróból. Újvári Pál készítette 1986-ban. Tari László Múzeum

Az 1930-as években már előfordult, hogy a szülők babasarkot rendeztek be kislányuknak. A kis bútorokat fából fabrikálták, amit azután bársonydarabokkal „kárpitóztak”. Jobb híján a kislányok tört tányér darabjaiból, más limlombból raktak ki asztalt, „telázsít”. Nagy becsben tartották a vásárokon árult, asztalosmunkával készült, festett bababútorokat.

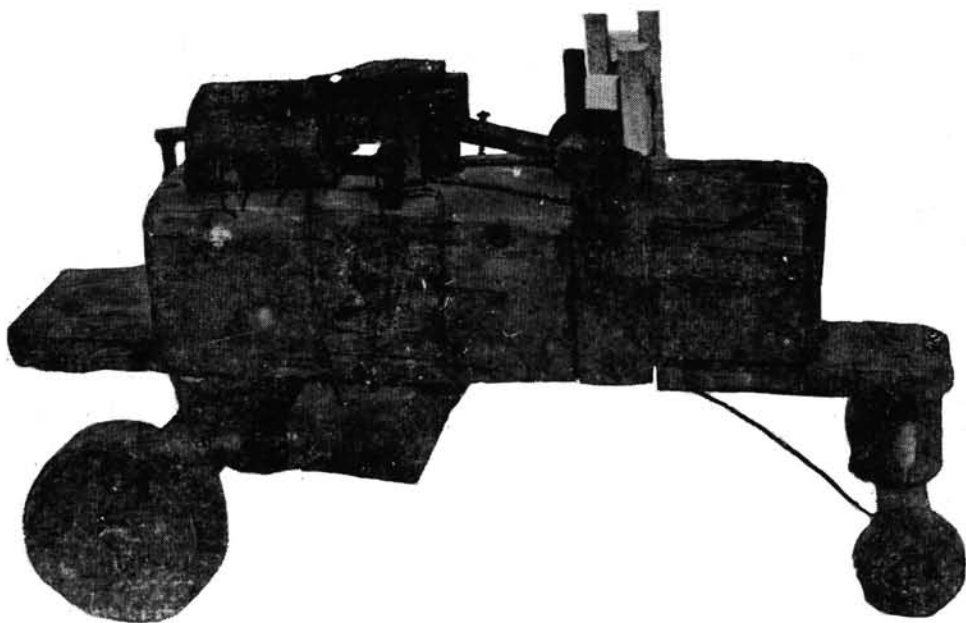
A játékszerek egy része a munkába nevelődés eszköze is volt. A gyermekek kicsiny koruktól kezdve részt vettek a családi munkamegosztásban, s szüleik tevékenységét játékaikban is igyekeztek utánozni. „Ami edesapánktól láttunk, azt csináltuk úgy gondolatba, meg azután beszédbe, meg minden. Meg aztán a tanyai gyerekek nem volt sok ideje, mikor mán nagyobb vót. Mert mikor 5 évesek vótunk, már akkor őrizni kellett azt a pár tehenet. Két tehene meg két bornyúja volt edesapámnak... meg azután a malacokat, a disznókat. Úgyhogy ezzel foglalkoztunk, úgyhogy játék nem sok vót.” (Ornyik Sándor)

A gyermekek által készített játékszerek között talán éppen az említettek miatt szerepelnek szép számmal a *gazdasági és munkaeszközök* kicsinyített másai. A kislányok kukoricaszáróból vályút, jármot faragtak, gereblyét, hengert és más szerszámokat. Az ostort, ami félig játék, félig munkaeszköz volt, többnyire maguk készítették

a gyerekek. Nyelét körtefából faragták, az ostort madzagnál fonták, végére csapót kötöttek. A tanyaudvaron és a jószágok terelésekor „durrantottak” vele.

A nagyobb, illetve ügyesebb fiúk komolyabb gépek mását is összeeskábálták, fából, drótból. „Sokmindent megcsináltunk mink gyerekkorunkban. Ekét. Húztuk azt a kis ekét, olyan szépen szántott, mint a rendes eke. Fából vót a gerendelye, aztán bádogbul vót a kormányja, meg az ekevasa neki. Akkó kiskocsikat csináltunk fából, lajt-kocsit, hordó helyett rágurítottuk a göröncsöt...Megcsináltuk még a cséplőgépet is. Vót hozzá kis gőzös, azon is megvót minden. Nem gőz hajtotta, hanem csigakerék. Madzag vót rátéve, ahogy húztuk, a fölső lendkerék olyan gyorsan ment, mintha magától ment vóna. Kint az út szélén, a jószág mellett játszottunk, cséplőtünk.” (Újvári Pál)

Az ilyen, nagyobb fantáziát és kézügyességet igénylő játékszereket természetesen nem tudta minden gyerek elkészíteni. Az ügyesebbek kérésre más tanyabeli pajtásainak is megcsinálták.⁹

9. Fából készített traktormodell a Tari László Múzeum gyűjteményéből. Lsz. 85.43.13.

A különféle járművek szintén kedveltek voltak. Kocsit készítettek szárízékből. Rácsos oldalát alakították ki, alja vékony falemezből, kerekei korong alakúra vágott fadarabból, vagy szintén szárízékből készültek. (8. kép) Készítettek kocsit fából is, főként nagyobb fiúgyermek, illetve édesapjuk. Oldalai is tömör falapból voltak. Madzagot kötöttek rá, a kicsiket kocsikáztatták vele, vagy más fuvaroztak. A traktorok megjelenése után azok kicsinyített mását is elkészítették fából, a cséplőgéphez hasonlóan. Egy ilyen traktormodell a Tari László Múzeum gyűjteményében is megtalálható. (9. kép) Repülőgépet, hajót papírból hajtogattak. A fiúk kedvelt játékszere

⁹ A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében századunk elejéről származó gőzgép, cséplőgép található, amelyek fából készültek. Hasonló játék gépeket közül LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA a Dráva-szögből.

volt a gólyaláb. Két hosszú botra kb. 50 cm magasságban „prímet” szegelték, azon lépkedtek.

Télen kedves időtöltés volt a korcsolyázás. A korcsolyát házilag készítették. Lábfej hosszúságú fadarabot háromszögletűre faragtak, úgy, hogy a felső széle 3 ujjnyi széles volt, míg az alsó „éle” kb. 1 ujjnyi. Aljára hosszanti irányban vastag drótot erősítettek, orrára, sarkára madzagot kötöttek, amit kis fapálcika segítségével csavartak szorosra a cipőn. Általában egy korcsolyát használtak, ha egy párat kötöttek fel, akkor *güsztyönnyel* (kb. másfél m hosszú, szöges végű bottal) hajtották magukat. A boltban vásárolt korcsolya szenzációszámra ment, 60—70 év távlatából is emlékeznek arra, kinek volt ilyen. „*Korcsolyáztunk sokszor éjjelig is. De akkor a korcsolyát maga csinálta az ember, fából. Arra vót egy vastag drót erősítve és úgy vót felkötve madzaggal a lábára. Egy szöges bottal a lábunk közt rúgtuk magunkat, azt olyan sebesen mentünk a korcsolyával! Harminc gyerek is vót ott a nagy jégen. Versenyez-tünk, ki tud jobban menni.*” (Újvári Pál)

Készítettek *fakutyát* is, amit két güsztyönnyel hajtottak. Barkácsoló kedvű fiúk próbálkoztak kormányozható szánkó elkészítésével is. A szánkót a kisebbeknek édesapjuk készítette szintén házilag, fából.

A '30-as évektől egyre több készen vett talicska, kocsis, tank és játékaútó került a tanyai gyermekek játékaik közé is. A legegyszerűbb *játékfegyver* volt a sárpuska. Ez nem volt más, mint kerekre formált, alján bemélyített sárdarab, mely földhöz csapva nagyot pukkant.¹⁰ Veszélyes volt a kulcspuska, amit gyufaméreggel sütöttek el. A papírpuska újságpapírból hajtogatott, veszélytelen, durranó hangot adó játékszer volt. A krumplipuska vastagabb libatollból (szárnya tollából) készült. A levágott tolldarabba kis fatolókat faragtak, aminek a segítségével a vékonyra vágott krumpliszeletből nyert „golyókat” kilőtték. A bodzapuska az előzővel azonos elven működött, kócot, rongydarabot, papírgalacsint töltöttek bele. Játsozottak csúzlival is, amely ma is ismert, veszélyes játékfegyver. Kedvelt volt a nyílpuska, amit fűzfavesszőből hajlítottak, két végét pedig madzaggal vagy dróttal kötötték össze. A nyíl-vessző egyik végén kicsit bevágott nádszál, vagy vessző volt, másik végébe szöveget erősítettek. Falra rajzolt körbe, vagy más kijelölt célba lőttek vele. Ugyancsak a célba-találást gyakorolták az ostor végére kötött kavics, vagy göröngy eldobásával is. Vásárban fapuskát is vettek, ezek mintájára a nagyobbacska fiúk maguk is faragtak hasonlót. Vállukra vették, háborúztak vele, közben csak úgy „szájjal *puffogtak*” hozzá. Jóságörzés közben a pásztorfiúk összetett markukkal „*píttypalattyoztak*”. Ujjaik mozgatásával szabályozták a markukba fújt levegőt, madárfütyyre emlékeztető hangokat kicsalva belőle. Akácfalevelet, zöld búzasást, fűszálat ujjuk közé szorítva sípoltak. A fésűre tett selyempapír harmonika gyanánt szolgált. Libatollból, nádból sípot, tavasszal fűzfafütyürűt készítettek. Fél dióhéjra cérnával gyufaszálat kötöttek, s az így készült „*csettegővel*” kisebb testvéreiket szórakoztatták, bosszan-tották. Ízékből szárhegedűt készítettek, amit megnedvesítve lehetett megszólaltatni. A *bungattyú*, vagy *búgattyú* készülhetett kis falemezből, vagy nagyobb gomb felhasználásával is. A falemezt madzagra erősítve, fejük fölött pörgetve idéztek elő zúgó hangot. A gombot pedig a két lyukon átfűzött madzag segítségével pörgették, úgy szólaltatták meg.

A régi, fából esztergált cérnaorsók végei alkalmasak voltak pörgettyű készítésére. Hegyes pálcikát faragtak bele, azzal pörgették asztalon, vagy más sima felületen. Vásárokon árulták a jojót, de otthon elkészítették az ügyesebbek, szintén cérnaorsó

¹⁰ Vö.: KISS LAJOS: Hukkozás. In: Gyermekjátékok Vásárhelyen. KOVÁCS JÁNOS is említi Szegedről, mondóka kíséretében.

levágott végeiből. A csongrádi tanyákon is hajtották madzagostorral a csigát, amely keményfából készült.¹¹

Tavasszal, mikor a bőjti szelek megérkeztek, *sárkányt* készítettek. A sárkányok váza nádból készült, amit selyempapírral, vagy újságpapírral vontak be. A papír széleit kovással ragasztották le. Szakállára, farkára keskeny papírcsíkokat kötöttek. Igen kedvelt volt a nemzeti színű szalagokkal feldíszített sárkány. A sárkány testét ritkán díszítették, ha mégis, akkor szintén nemzeti színű papírral vonták be. A leggyakoribb a hatszögletű sárkány volt, de ismerték a rombusz alakút is. Meghajlított fűzfavessző volt a váza a *szitafejű* sárkánynak, ami nevét onnan kapta, hogy a levegőben szitáló mozgást végzett. Volt olyan fiúgyermek is, aki hétfejű sárkányt is készített, olyan módon, hogy a hatszögletű sárkányfej minden sarkára egy-egy újabb fejét erősített, a középső fej végének meghosszabbított végeire.¹²

A tanyai gyermekek *labdái* tehén-, illetve lószőrből készültek. „*Labda vót, de rugdosni még akkó nem nagyon rugdostuk, még akkó nem is hallottunk, meg nem is tudtunk rulla, hanem hát mán láttuk aztat, hogy ilyen iskolás kislányok, hogyha begyüttünk valamiér a városba, hogy dobálták egymásnak a labdát, kapkodták, meg minden. De mink nem tudtunk hozzájutni labdáhon. Azt is, hogy hogy csinátunk? Tavasszal, mikó a téli szőrt váltották lefelé a szarvasmarhák, mentünk az istállóba, oszt vót vakaró, amivel tisztán tartották, meg vakarták a szüleink mindíg, oszt akkó vakartunk ilyen csomó szőröket lefelé. Két-három hébe is beletelt, mire átváltott a tavasi meg a nyári szőrre. Azt a szőrt megvizeztük, vittük a kúthoz, a kútná vót vályú, akkó aztat göngyölgettük össze, vizeztük, addig-addig göngyölgettük, hogy az a szőr összeát. Ha kevesebb vót a szőr, kisebb labdát csinátunk, ha több vót, ilyen nagyot is.*” (Ornyik Sándor)

A szőrlabdát egymásnak dobálták, falhoz, földhöz ütögették, jól pattant. Volt, aki a szőrlabdát rongyba is belevarrta.

Lányok játszották a cérnalevevő játékot. Két lány egymással szemben állva, bizonyos szabályok szerint egy összekötött madzagot vett át egymás ujjairól. Jó ügyességet és nagy figyelmet kívánt ez a játék. A különböző madzagformáknak meghatározott neve volt: bölcső, híd, háló.

Végezetül azokat a játékszereket említem, amelyek egyik csoportba sem illesz- kednek szorosan. Ilyen a hinta, amely minden tanyaudvar képéhez hozzátartozott, kötéllel a fára erősített kis deszkaülőke formájában.

Nagyobbacska gyerekek aratáskor „*fügefészket*”, az aratókoszorút fontak a búzakaralászokból, az ügyesebbek kérésre másoknak is. A lakásdíszül szolgáló kalászfonat szentelmény jellege elhomályosult.

Az egyes játékszerek készítésének megvoltak a maguk fortélyai, egyedi változatai. A gyermekek körében is voltak kiemelkedő ügyességű, találékonyabb, ötletgazdag fiúk, lányok, akik kérésre szívesen készítettek pajtsaiknak is játékokat. Ilyen volt pl. Újvári Pál, aki ma is meglepi unokáit egy-egy régi játékkal, s a csongrádi múzeum gyűjteményét is több rekonstrukcióval gyarapította. Ugyanakkor az elkészült játékokat a gyermekközösség megbírálta, pl. a kislányok a rosszul sikerült rongyabát szégyellték a többiek előtt.

A játékkincs továbbiakban ismertetésre kerülő része a kötött népi játékok összefoglaló csoportjába tartozik. Közös jellemvonásuk, hogy állandósult cselekményt, szöveget, dallamot, szabályt tartalmaznak, ugyanakkor tartalmi sajátosságaik alapján további alcsoportokba sorolhatók.¹³

¹¹ A játékot KISS LAJOS is leírja Vásárhelyről.

¹² A sárkánykészítést és a sárkányformákat KISS LAJOS írta le szinte páratlan részletességgel

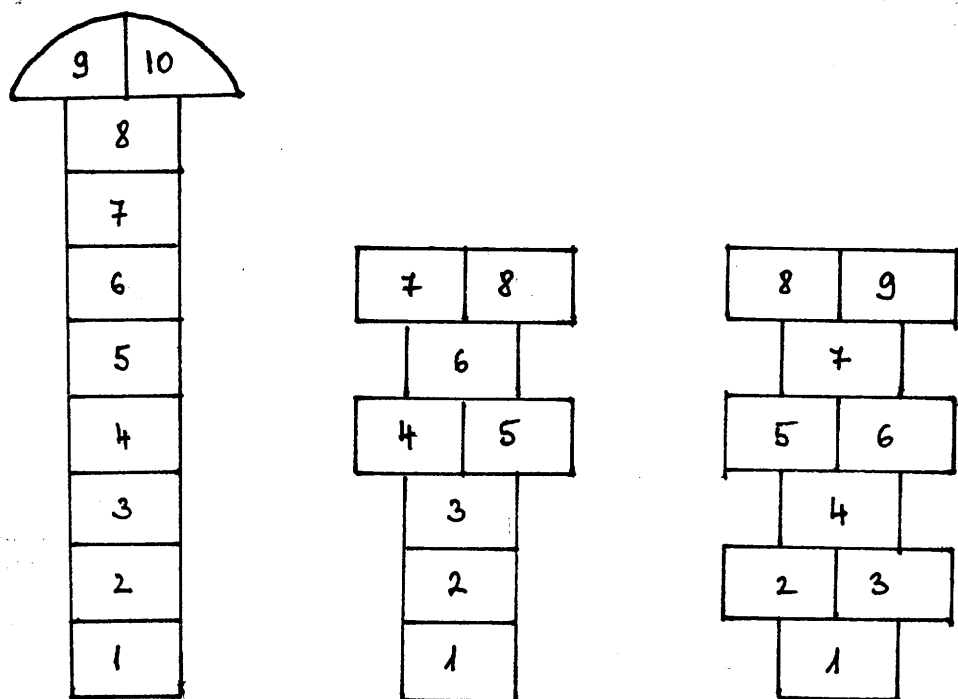
¹³ GAZDA KLÁRA 1980. 135.

III. Mozgásos vagy testedző játékok

A *testgyakorló, virtuskodó* játékok indítéka az erőben, ügyességben, gyorsaságban való erőpróba, illetve versengés. Főként fiúk játéka volt jószágörzés közben a *cigánykerekezés*, a *bukfencvetés*, amit felváltva, versenyezve mutattak be. A *csillagrúgáshoz* két fiú kellett: az egyik hanyatt feküdt, a másik fölé hajolt, s egymás lábát megfogva, bukfencezve haladtak.¹⁴ A *bakugrás* szintén fiúk játéka volt, ketten játszották. Egyikőjük előre hajolt, a másik pedig igyekezett szétterpesztett lábbal keresztülugrani rajta. A *lócázást* legalább 5–6 fiú játszotta. „Egyik odaállt a falhoz. Akkor a másik odatette a fenekéhez a fejét, hárman, négyen. Osztt akkor a többiek ugrottak föl, azt ugrottak rá. Mondjuk játszottuk nyolcan. Egy a falhoz állt, három meg úgy. Az a másik négy meg ráugrott arra a háromra, hogy melyik bírja tovább. Lóca-e mán? Azt akkor aki alul vót, azt mán nem bírta, akkor mondta, hogy lóca, azt akkor leugrottak róla. Akkor aztán csinálta a másik banda. Jó játék vót, én szerettem. Vót olyan, aki nekiszaladt, de nem bírt felugrani, azt röhögtük.” (Újszászi János)

A *lovazást* is inkább fiúk játszották, jószágörzés közben. Egymást madzaggal fölkantározták, fűzfagallyból zablát is csináltak, s ugyanúgy bántak az így felszerezett „lóval”, mintha igazi lett volna.

Az *ostorozásnál* többen jó erősen megfogták egymás kezét, s kanyarogva futottak. A sor elején álló játékos volt az *ostoros*, a végén pedig a *csapó* futott, aki könnyen

10. Sántaiskolák.

¹⁴ Vö.: PAPP IMRE 1968. X/b/8. o.

felbukhatott, ha az ostoros hirtelen megrántotta a sort. (A játék Tápén kancsikázás, Szentesen csapózás, Vásárhelyen bukózás néven volt ismeretes.)¹⁵

A kislányok szívesen *ugrálóköteleztek*, akár úgy, hogy saját maguk, akár úgy, hogy egyik társuk „hajtotta a madzagot”, s a harmadik ugrált. Vesszővel *sántaiskolát* rajzoltak a porba, s versenyeztek, ki tudja hibátlanul kijárni. A *zsinórra* (vonatra) dobni, a lábat letenni, vonatra lépni tilos volt. A sántaiskolának több változatát is ismerték. (10. kép) A játékot Kiss Lajos templomozás néven ismertette Vásárhelyről.¹⁶

A *kergetőző* játékok közül a legegyszerűbb a *fogócska* volt. A *fogó* személyét kiszámolóval döntötték el.

„Zöld erdőbe jártam,
Szarkafészket láttam,
abba vót a tojása,
találd ki, hogy hány vót benne!”

„Egyedem, begyedem,
hajnád ki,
hogy mit mondok
találd ki!”

„Én, te, ő, mi, ti, ők,
Csongorádon nagyobb számár
nincs, mint ő!”

„Piros kendő pi-pi-pi,
az alatt van valami.
Két kis egér, két kis nyúl,
menjen ki az ifiúr!”¹⁷

„Egyedem, begyedem, kendertánc,
hajdú sógor mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
csak egy karaj kenyeret!”

„Egyedem, begyedem, tengertánc,
Beteg-e még a finánc?
Beteg bizony, nem eszik,
a temetőbe fekszik!
Ráfutott a vadalma,
annak is a hatalma!”

A játék szabályai általánosan ismertek ma is. „Körbeálltak, incselkedtek vele, az egyiknek utánaeredt, utólérte, azt az lett a fogó. Vót olyan, hogy a gugg vár. Mikó utólérte volna, akkó leguggolt, azt akkó nem lehetett tovább zavarni.” (Újszászi Jánosné) Más szabály szerint, ha a játékos elkiáltotta magát, hogy „csűröm magam”, akkor szintén nem lehetett tovább kergetni, egészen addig, míg azt nem mondta „szabad”.

Tanyaudvaron játszották a „Hiss le pite a fáról”-t.¹⁸ 4—5 gyerek egy-egy fa mellé állt, egy pedig odaállt valamelyik elé, s azt mondta: — *Hiss le pite a fáról!* Ezalatt a többi játékos igyekezett futva fát cserélni. Az irányító játékosnak arra

¹⁵ PAPP IMRE 1968. X/b/7. o., TÖRÖK JÓZSEF 1971. 788., KISS LAJOS 1964. 46.

¹⁶ KISS LAJOS 1964. 51.

¹⁷ Ugyanezt a kiszámolót írta le PAPP IMRE 1968. X/b/2. o.

¹⁸ Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 417.

A következő leginkább leány gyermekek időtöltése,
de éppen kirárolagasan.

Mikor vásár vagy ünnepnap délutánokon többen
egy helyen összejönnek, választanak maguk körül
egy gazdasszonyt, libapásztort, farkast és libákat.
A gazdasszony kiküldi a mezeire a libapásztort, a
hol egy kicsi távolabbra hírodva áll a farkast
képviselő szemely. A libapásztort csakhamar meg-
szólal:

Anyám, anyám, éhetném.

Anya.

Szűjj haza.

Pasztor.

Nem merek.

Anya.

Mitü?

Pasztor.

Farkas van a veremben.

Anya.

Mit iszik?

Pasztor.

Kos fejet.

Anya.

Mibe moodik?

Pasztor.

Aramyos kis talba.

Anya.

Mibe tüközik?

Pasztor.

Soncos kutya farkába.

Anya.

Ilaxa gyűsöz-i árpakenyérre?

Pasztor.

Nem.

Itt az anya még több más enniivalót előszámlál, mellyre a pásztor mindig nem-mel felel míg legutoljára ezt kérderi: „Nát mézes kalácsra? Melly kérdés után a farkas előugrik helyéről, és a hara felé futó libák közül egyet elkap, és tanyájára hurcolja, E kihajtását a libáknak s a pásztor kérdégetét mindaddig ismétlik, míg csak a farkas a libákat mind el nem ragadorta. Ekkor a gazdabrony a pásztorral együtt fölkerkedik az elveszett libák keresésére, és rábukkanva a farkas tanyájára kérderik tőle:

Nem látott kee erre egy csapat libát?

Farkas...

De bizony láttam erre mentek a csapat uton. - Ekkor elindulnak és egy darabnyira haladva visszajönnek és tudtúl adva a farkasnak sikertelen kutatásukat, az ismét utasítja őket a szemwónó útra, honnan szinte eredménytelenül visszatérve, utasítatnak a tüsök útra, a hol némi kis faeskákat dugdosva ujjaik közé érkeznek vissza, és fölkerik a farkast, hogy szedné ki e tüsököket, mellyek keresés közben ujjaikba mentek. A farkas megteszi, de valahányszor odanyúl, mindannyiszor kezére csapnak. Évalatt az elragadoxott libák tenyerikkel csattogni kezdenek, mit a keresők észükbe véve azonnal kérderik: Mi csörög a kee öljábat? Mire a farkas mentegetőre mondja: A disznóimnak adtam énmi egy kis kukoricát, azok esznek. Nem hisszük, úgymondanak am azok, mutassa kee még. A farkas erre odavetve a keresőket a libákhoz s mint ha kinyitná az ajtót, azok egyszerre rárohannak s előbb tovább kergetve, ha utólenik jól megcsipkedik. Itt vége lévén e játéknak a mondott módon tetszés szerinti ismét elkerdhetik.

kellott törekedni, hogy valamelyik szabadon maradt fát elfoglalja közben. Népszerű volt a „Cika párom”, vagy „Hátulsó pár előre fuss” nevű játék is, amelyet már Váry Gellért is említett. A játéknak Tápén *csigakettős* a neve.¹⁹

Idetartozik a *Kinn a bárány, benn a farkas* néven ismert játék is. A játékosok körben álltak, a kör belsejében volt a farkas, kinn pedig a bárány. A körben álló játékosok igyekeztek mindenféle módon megakadályozni, hogy a farkas kitörjön a kör belsejéből, s elfogja a bárányt. Ha mégis sikerült, a bárányt gyorsan beengedték, s fordított mondókával folyt a játék tovább.²⁰ Ismert volt a *ludasjáték* is (Gyertek haza ludaim...), amelynek gazdag változatát írta le Váry Gellért 1862-ben. (11. kép) A vizsgált időszakból ennél jóval egyszerűbb formáját találtam ennek a játéknak.²¹ „Volt egy gazdasszony — így mondtuk, jó távolabb kint a mezőn, 10—15 lépésre voltak a libák. Oldalt pedig állt egy farkas. És akkor a gazdasszony hívta a libákat, hogy:

G: Gyertek haza, libuskáim!

L: Nem megyünk!

G: Miért?

L: Félnünk!

G: Mitől?

L: Farkastól!

G: Hol van?

L: Bokorban!

G: Ne féljetek, bir-bir-bir!

Akkor szaladtak a libák. Akit elkap a farkas, az áll ki farkasnak. Ha nem bír egyet se megfogni, marad farkas.” (Túri Kiss Györgyné)

Az „Üsd a harmadikat” c. játékot páros számú játékosok játszhatták. Kettesével egymás előtt állva kört alkottak. Két játékos a körön kívül kergette egymást. Ha a fogó már majdnem elérte a másikat, akkor az beugrott a körbe valamelyik pár elé, s akkor a hátul állónak kellett tovább futnia. Ebbe a játékcsoportba tartozott, s ismert volt a „Ne nézz hátra, jön a farkas” és a „Hiss, kánya...” c. játék is. Míg az utóbbinak Szenteseiről szöveges változata került leírásra, addig Váry Gellért már a múlt század második felében azt írta róla, hogy semmilyen említésre méltó „drammaticus mozzanat” nem kapcsolódott hozzá.²²

A küzdő—vetélkedő játékok közül inkább a fiúk játszották az „Adj király katonát!”, melynek szabályai talán mindenhol ismertek ma is.²³

Lovazásnak nevezték azt a játékot, mikor egymás nyakába vagy hátára ülve harcoltak, hogy ki bírja a másikat hamarabb a „nyeregből” kiütni.²⁴

A botos játékok közül a *süllőzés* vagy *tekézés* volt a legnépszerűbb.²⁵ A játék tulajdonképpen a Porzsolt Lajos által leírt, „kanászos” nevű játék egyszerűbb változata.²⁶ A *süllő* kerekre faragott, fából készült labdaféle volt, amit a játékosok egy kb. 1 m—1,30 m hosszú, lapos végű bottal hajtottak, a szabályoknak megfelelően.

¹⁹ TÖRÖK JÓZSEF 1971. 798.

²⁰ Vö.: PAPP IMRE X/b/41. o. és KOVÁCS JÁNOS 1901. 407.

²¹ Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 408—409. és TÖRÖK JÓZSEF 1971. 789.

²² Vö.: PAPP IMRE 1968. X/b/38. o. Párbeszédesszöveggel írta le a játékot.

²³ Leírta PAPP IMRE 1968. X/b/17., TÖRÖK JÓZSEF 1971. 789., KOVÁCS JÁNOS 1901. 408. o., BÁLINT SÁNDOR 1980. 55.

²⁴ Vö.: KISS LAJOS 1964. 45.

²⁵ Tápén *cserebészés* vagy *tekézés* néven volt ismert. Török József 1971. 801., Szegeden *kanász* vagy *tekéző*. Kovács János 1901. 420., Szentesen *Kuska be!* PAPP IMRE 1968. X/b/25. o.

²⁶ PORZSOLT LAJOS 1985. 53—55. o.

Egyel kevesebb lyukat vájtak körben a földbe, mint ahányan játszottak, a kör közepére pedig egy nagyobb lyukat csináltak, amibe a süllőt bele kellett hajtani. A játék elején kiválasztották a kanászt, aki az egyik játékos által elütött süllőt elment keresni. Ha megtalálta, botjával igyekezett a középső lyukba terelni, amit a többiek igyekeztek megakadályozni. Közben a játékosok botjuk végét egy-egy lyukban tartották, s ügyelniük kellett, hogy a kanász az üresen hagyott lyukba bele ne tegye a saját botját, mert akkor szerepet kellett cserélniük. „Ha nem találta a süllőt a kanász, akkor mondta: — Sós a lukam, szabad a disznót keresni! Ha hamarabb megtalálta a kanász, mint aki elment keresni, akkor sikerült a süllőt belekergetni, akkor beletehette a botját a másik lukába. Akkor az maradt a kanász. Azt amikor belehajtotta, középre, annak is kellett vigyázni, aki elütötte, hogy a kanász nehogy bedugja a lukába a botját, mert akkor amannak kell a süllőt keresni.” (Újszászi János)

A süllőzést pásztorkodás közben játszották, fiúk, lányok vegyesen. Talán érdekes megemlíteni, hogy a játékok közül legelsőként szinte minden adatközlő erre emlékezett. A *csülkőzés* szabályai a Tápén játszott változathoz hasonlóak lehettek, pontosan azonban már nem sikerült rögzítenem. „Akkó vót a csülök. Hát parasztnak mondom, ilyen darab fa. Akkó azt lehetett háromnak, négynek játszani. Kimentünk a kocsuútra a tanyán, vagy a szőlőbe és akkó ilyen bot vót, ütöttük vele a csülköt, azt a fát el. Akinek sikerült... az vót a játék.” (Újszászi Jánosné)²⁷

Fiúk is, lányok is *karikáztak*, rossz kerékabroncsot hajtottak bottal, versenyezve, ki bírja tovább, ki bírja gyorsabban.

Az elbújásos játékok közül a legáltalánosabb a *hunyzás* volt. „Kiszámoltuk, ki a hunyó. Azt akkó az egy fához állt, olvasott mondjuk tízig, húszig. Addig el köllött bújni. Akit leghamarabb megtalált, az lett a hunyó.” (Újszászi János)

Játszották ennek a játéknak az *opaszolás* néven ismert változatát is. A hunyó kijelölt helyre: fához, falhoz, ajtóhoz állt, a többiek pedig elbújtak. „*Opasz-fa volt az iskolában. Ott számolt a hunyó, 50—100-ig. Opasz, aki el nem bújt! Akkorára mindenki elbújt. Öten-nyolcan játszották. Akit meglátott a hunyó: Opasz, Pista! Ha valaki leopaszolta, ő maradt a hunyó. Ha felinél többet megtalált, akkor az volt a hunyó, akit először leopaszolt.*” (Túri Kiss Györgyné)²⁸

A kézügyességi játékok közül a *gombzás* és a *kókázás* voltak a legnépszerűbbek a fiúk körében. A *gombzást* kétféleképpen játszották. Az egyik változatban húztak egy vonalat, s arra dobták egymás után a gombokat. Aki eltalálta a vonalat, az már nyert, övé lett a többi gomb is. Ügyesebb játékosnak egy kalapra való nyeresége is összegyűlt. *Csapni* pénzzel is, gombbal is lehetett. Kettlen-hárman játszották. Egyszerűbb változatában ha a falhoz csapott pénzdarab a számra esett akkor nyert, ha fejre, vesztett. A vesztes pénzt tett be. Másik változatában a pénzt, vagy a gombot szintén a falhoz *csapták*. Az első gomb távolságához mérték azután a többit is. „*Vót a régi kétfilleres, abból csináltunk, úgy hívták, rajtszúzli. Rátettük egy csavarra, azt akkó lyukasztóval megütöttük az akkó olyan púpós vót. Kiválóan tudott ugrani, ha a falra ütöttük. Nagyon örültek az asszonyok neki, mert sok gyerek leverte a meszet is. A rajtszúzlival nagyon jó vót csapni, mert a gombbal nem mindegyikkel vót jó. Úgy hívtuk: — Gyere csapni! Csinálták ám pénzre is, mikó mán nagyobb gyerekek vótak.*” (Újszászi János) Nyerni megegyezés szerint lehetett. Ha a két gomb közötti távolság „egy bök vót, két gombot kellett fizetni — attól függött, hogy vótak megegyezve. Ha rá-sikerült, hogy csak 1 ujnyi vót, azért meg már három gombot. Az arasztért meg egy gombot. Ha nagyobb vót a távolság, akkó semmit se.”²⁹ (Újszászi János)

²⁷ Vö.: TÖRÖK JÓZSEF 1971. 801—802., BÁLINT SÁNDOR 1980. 48.

²⁸ Vö.: PAPP IMRE 1968. X/b/3—4. o.

²⁹ Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 422. „falhoz vető” és PAPP IMRE X/b/11—13. o. gombzás I—III.

...A golyózást öt égetett, színes agyaggolyóval, ún. márványgolyóval játszották. A földbe fúrtak egy nagyobb lyukat, ehhez egy vagy több, kb. 1 m hosszú vonalat, rónát húztak. A golyókat behajlított mutatóujjal egyenként lökték a róna mentén a lyukba. Ahány golyót sikerült belegurítani, annyit nyertek.³⁰

Szintén a fiúk játéka volt a kókázás. Jóságörzés közben, a gyepen játszották. Fúrtak egy nagyobb lyukat a földbe, s attól egyenlő távolságra még egyet-egyet. A játékhöz egy bicska kellett még, amit behajlított mutatóujjal megpördítettek, miközben mondogatták: *Fordulj kóka simájára!* Ha a bicska sima (bevágás nélküli) oldalára esett, a játékos kanyaríthatott egy darabot a középső lyuk felé a saját lyuka mellől. Az a játékos nyert, aki ilyen módon hamarabb ért el a középső lyukhoz. Ha az egyik játékos véletlenül belevágott a bicskával a másik területébe, akkor a kivágott gyepdarabot bekötött szemmel elvitették vele, s mikor a kötést levették a szeméről, meg kellett találnia, hol tette le.³¹

A nagyobb kezűgyességet igénylő játékok közül kiemelkedik a kislányok *bikázás* néven ismert szórakozása. (Kapókövezés.) Négyen-öten összejöttek, versenyre játszották, 8—10 éves korukban. A színes márványgolyót, amiből 5 kellett a játékhoz, a szülők a városban, boltban vásárolták. Márványgolyó híján pitykegombbal is játszhatták. Az öt golyót a markukba vették, egyet letettek, a többi négyet feldobták, azt el kellett kapniuk. Amikor elkapták, letettek még egy golyót, ami a markukban maradt, újra földobták, és így tovább. Végén a játék megfordult, a letett köveket kellett fölkapkodni.

A labdajátékok közül keveset ismertek ebben az időszakban. A szőrlabdával focizni nem lehetett, inkább csak dobálgatták. Gumilabdát a falhoz pattogatva a kislányok a következő mondókát mondták:

*Egy előre
Két kettőre
Három hatra
Hat kilencre
Űsd ki tízre
Tizenegyre
Tizenkettőre
Ezer ejtőre
Ez fölkapóra
Ez jó háton puffogtatóra!*

A végsőzóra leengedték a labdát a földre, ott pattogtatták tovább.³²

IV. Énekes-táncos játékok

Ezeket a játékokat inkább lányok játszották, leginkább az iskolaudvaron, szünetben. A *párválasztó* játékok közül Váry Gellért még szép leírását adta a „Haj, széjszája” c. játéknak, nekem azonban már emlékét sem sikerült megtalálnom.³³ „Összefogózza karélyt képeznek, s egy belülről áll. A karélyt képzők lassúdan forognak, miközben némi sajátos hanglejtéssel e verseket mondják:

³⁰ Tápén: gülüzés. TÖRÖK JÓZSEF 1971. 796., Vásárhelyen: likkerezés. KISS LAJOS 1964. 47—48.

³¹ Bonyolultabb szabályokkal játszották Szegeden a „dudellázást”, Szentesen a „bicskázást”. BÁLINT SÁNDOR 1980. 49—51. és PAPP IMRE 1968. X/b/33. o.

³² Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 403—404. o.

³³ Vö.: PAPP IMRE 1968. X/b/14. o., TÖRÖK JÓZSEF 1971. 805. o.

*Haj szénája szénája
Széna szakadékja
Benne vagyon kerek asztal
Öleld akit szeretsz.
Ezt ölelem
Ezt csókolom,
Komám asszony lányát.
Né hijjatok engem
Dobó Ilonának
Csak hijjatok engem
Virágzó Pannának
Haj ki tavaji bornyú.*

E legutolsó sor elmondására a középben álló kiugrik és a karélyt képzők közt foglal helyet, míg előbbi állását egy másik tölti be.”³⁴

Ismerték a „*Beültettem kiskertemet...*” kezdetű játékot is, de inkább csak az iskolában, szünetekben játszották. A *hidasjátékok* közül a „*Bújj, bújj, zöld ág*” és a „*Bújj, bújj, medve*” maradt meg az emlékezetben. Az utóbbi játékban a játékosok párba álltak, összefogott kezüket magasra tartották. A leghátsó pár előrement a híd alatt, miközben ezt énekelték:

*Bújj, bújj medve
gyere ki a gyepre!
Ha kijöttél, légy csendesen,
hogy a vadász rád ne lessen!*³⁵

A *sétáló-menetelő* játékok közül kedvelt volt a „*Kiskacsa fürdik...*” A lányok körbeálltak, egyikőjük körbejárt, miközben énekelték:

*Kiskacsa fürdik fekete tóba,
anyjához készül Lengyelországba.
Mosakodik, mosakodik,
Kibe törülközik?*

Egy valakibe „törülközött”, azzal helyet cseréltek, s folytatódott a játék tovább.³⁶ A „*Lánc, lánc, eszterlánc*” c. játék is népszerű volt, de főként iskolában játszották ezt is, akár csak a „*Most viszik, most viszik Danikáné lányát*” kezdetű párválasztó játékot.

V. Értelmező és szórakoztató játékok

E csoportba a gondolkodást, megfigyelőképességet és érzékszerveket fejlesztő, olykor tréfás, nevetető vagy fejtörő játékok tartoznak.³⁷

Kisebb gyermekek szórakoztatására téli estéken az édesanyák a petróleum-

³⁴ VÁRY GELLÉRT 1862. 10.

³⁵ Vö.: TÖRÖK JÓZSEF 1971. 790. o.

³⁶ Több szövegváltozatot irt le KÁLMÁNY LAJOS. Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 412. o. és PAPP IMRE 1968. X/b/20. o.

³⁷ GAZDA KLÁRA 1980. 136., 144—146.

lámpa fényénél árnyjátékot mutattak: kezükkel libát, kutyát, nyuszifület formáltak, s a falra vetítve mozgatták a figurákat. Szintén a kicsik kedvére szolgált a „Gólya viszi a fiát...”. Ketten összefogódkodtak, olyan módon, hogy egyik kezükkel a saját, másikkal a pajtásuk vagy testvérük csuklóját fogták meg jó erősen, s az így formált ülőkén vitték a kisebbeket, a fenti mondatot ismételve.

Fiúk, lányok vegyesen játszották az „*Erre csörög a dió*”-t. Egyik játékos szemét bekötötték, a többiek pedig körbeállva tapsoltak, incselkedtek vele: Erre csörög a dió, emerre a mogyoró! Ha sikerült a fogónak valakit elkapnia, s kitalálta, kit fogott meg, akkor azzal helyet cseréltek.

Nagyobb fiúk játszották a *seggreverőcskét*, vagy más néven *újhúsozást*, sokszor még katonakorukban is. A játékosok közül egynek a fejét kalapba, sapkába bújatták, hogy ne láthasson, aztán előrehajolt. A többiek felváltva csaptak a fenekére, miközben hangosan zümmögtek. Akit felismert, azzal helyet cserélt az eltakart szemű kitaláló.

Szobában is lehetett játszani, az előzőhöz hasonlóan, a „*Megy a gyűrű vándorútra*” c. játékot. A játékosok körbeálltak, s egy madzagot fogtak a kezükben, amire egy karikát (gyűrűt) fűztek. Középen állt egy játékos, aki leste a karika útját, miközben a körben állók énekelték, hogy:

*Megy a gyűrű vándorútra,
Egyik kézből a másikba,
Aki tudja, meg ne mondja,
Merre van a gyűrű útja.*

Ha a kör közepén álló játékos kitalálta, kinek a kezében volt éppen a gyűrű, akkor azzal, akinél megtalálta, helyet cserélt. A „*Csem-csem gyűrű*” kicsit hasonló játék volt az előzőhöz. Váry Gellértnél szép, teljes leírása található: „A többiek sorba ülnek kettő kivételével, kik közül az egyik félreáll, a másik pedig párhuzamosan összetett kezei közt tartva egy gyűrűt azt következő versek elmondása mellett valamelyiknek az ülők közül kezébe rejti:

*Csém csém gyűrű
Kallan gyűrű
Nálam nálam
Arany gyűrű.
Kérd ki, kérd ki
Kis fiátú,
Ellenbéli szomszédjátú.
Irom
Pirom
Tök tök dinnye
Zód ága, zód levele
Piros borka
Borhajtékja
Ángyom tudja
Ki ne mondja.*

Midőn e versek elmondása alatt a dugó a gyűrűt az ülők valamelyikének a kezében hagyta, a félreálló előjön, s akinél a gyűrűt rejteni gondolja, arra reá mutat, kinek

ha nincs kezében, akkor ismét félre kell húzódnia, mindaddig, míg valakinél meg nem találja, mely után annak, kinél megtalálta, ő foglalja el helyét, az pedig félrevonul.”³⁸

Inkább szobában, mint szabadban játszották a *csúszkát* is. „*Vótunk többen minálunk, mink is vótunk többen nagyobbak, meg vótak alkalmazott gyerekek is. Akkó leültünk a szoba közepin. A lábunkat összetettük, így fölhúztuk, azt csináltunk korbácsot zsebkendőből. Akkó egy golyót elgurítottunk így a lábunk közt. Ott vót középre állítva egy, annak le köllött hajulni, oszt elfogni. Ha nem, akkó a hátára a kis korbáccsal! Azt mindig mondták, hogy: Itt a csúszka, ott a csúszka!*” (Újvári Pál)³⁹

A nevetető játékokban a szereplők tréfás párbeszéddel teszik próbára egymás komolyságát. Az „Ördög vagy-e, angyal vagy-e?” kérdezőtő játék alapos leírását megtaláljuk Váry Gellértnél. A gazdag szövegváltozatnak töredékekben sem sikerült nyomára akadnom.⁴⁰ Fiúk játszottak főként a T-V-M-S szerencsekockával, még legénykorukban is. Egy kocka négy oldalára a fenti betűket írták, melyek jelentése: tesz-vesz-minden-semmi. A kockát a pörgettyűhöz hasonlóan megforgatták, s amelyik oldalával felfelé esett, annak megfelelően vesztek, vagy nyertek. Pénzre játszották. Szívesen játszották a malomjátékot is, a táblát sokszor a porba rajzolt mező vagy papírlap helyettesítette, a figurák pedig bab- és kukoricaszemek voltak.⁴¹

*

A leírtak alapján bizton állítható, hogy a csongrádi tanyai gyermekek játécai közül valamennyi ismert volt a megye többi településén is. Gyűjtésem tapasztalata szerint a munka és a játék szoros egysége jellemezte a tanyai gyermekek világát, különösen szembetűnő a felnőttkorra való felkészülés motivációja a játékszerek készítésénél. A hasonló gazdálkodási struktúrák, életmódbeli párhuzamok is magyarázzák az egyes játékszerek tág határok közötti azonosságát, ugyanakkor számolni kell a vásári mintákkal, valamint az iskolai kézimunka hatásával is. A társas játékok spontán szerveződésével inkább a mozgásos és testedző játékok esetében találkozunk, ennek okát a játékkalkalmak korlátozott lehetőségeiben és a játszó társaságok vegyes összetételében kereshetjük. A visszaemlékezések szerint a kötöttebb mozgásformákkal és dallammal-szöveggel rendelkező körjátékokat inkább az iskolában játszották, ahol lehetőség nyílt az azonos korosztályú, esetleg azonos nemű gyermekek számára nagyobb létszámú játszócsoportok szervezésére. A tágabb földrajzi környezetben gyűjtött és leírt társas játékok is javarészt megegyeznek az általam rögzítettekkel, mivel a kultúra más jelenségeihez hasonlóan a játék sem ismerte a közigazgatási határokat. A nagyobb méretű összehasonlítást további feladatommak tartom, az egyes játékokra vonatkozó részletek pontosításával együtt.

*

Adatközlők: Ornyik Sándor, 1907—1986., Újvári Pál, sz. 1907., Újvári Pálné Máté Anna sz. 1911., Kátai Ferenc sz. 1906., Kátai Ferencné Kovács Rozália sz. 1914., Vincze Józsefné Kiss Mária, sz. 1905., Blázsik Györgyné Samu Julianna sz. 1909., Újszászi János sz. 1913., Újszászi Jánosné Maszlag Ágnes sz. 1914., Túri Kiss György sz. 1909., Túri Kiss Györgyné Csípai Ilona, sz. 1914., Szepesi Istvánné Szántai Erzsébet, sz. 1927., Tábi Imre sz. 1939., Keller István, sz. 1911.

³⁸ VÁRY GELLÉRT 1862. 9—10. Vö.: PAPP IMRE X/b/37—38. o. és KOVÁCS JÁNOS 1901. 411. o.

³⁹ Tápén csúszda: TÖRÖK JÓZSEF 1971. 797.

⁴⁰ VÁRY GELLÉRT 1862. 6—8.

⁴¹ A játék elterjedésében valószínűleg iskolai hatást kell látnunk.

IRODALOM

- Bálint Sándor*
1938 Népünk ünnepei. Budapest.
1980 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. rész. MFMÉ 1978/79—2. Szeged.
- Felföldi László*
1974 A Csongrád megyei gyermekjáték-kutatás. In: Somogyi-könyvtári műhely, 74/3. Szeged, 321—327.
- Gazda Klára*
1980 Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia. Bukarest.
- Kálmány Lajos*
1877—78 Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. I—II. Arad.
- Kiss Áron*
1891 Magyar gyermekjáték—gyűjtemény. Hasonmás kiadás, Budapest, 1984.
- Kiss Lajos*
1964 Gyermekjátékok Vásárhelyen. Sárkányozás. Sárkánykészítés. In: Vásárhelyi kistükör. Budapest, 42—53, 54—59, 59—64.
- Kovács János*
1901 Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged.
- Lábadiné Kedves Klára*
1984 Barkócafoszori. Alfalusi (drávaszögi) népi játékszerek. Eszék.
- Lajos Árpád*
1968 Módszeres szempontok a népi gyermekjátékok rendszerezéséhez. HOMÉ 7. 139—156.
1971 Magyar népi gyermekjátékok gyűjteménye. Szerk. Hajdú Gyula. Budapest.
- Papp Imre*
1968 A tanyai gyermekek élete Szentes tanyavilágában gyermekéveimben, 1910—15 között. Kézirat. MFM—NA 91—68.
- Porzolt Lajos*
1885 A magyar labdajátékok könyve. Budapest. Hasonmás kiadás, Kecskemét, 1985.
- Török József*
1971 Gyermekjátékok. In: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 785—809.
- Váry Gellért*
1862 Följegyzések a csongrádi nép különféle szokásaiból 1862-ben. Kézirat. EA 4245.

Children's Toys and Games played on Csongrád farms from to the 1910—1930s

Bárkányi, Ildikó

The town of Csongrád, with approximately 20 thousand inhabitants, situated in southern portion of the Hungarian Great Plain, in the early part of the 20th century was mainly an agricultural settlement. The peasants working in the agricultural domain mostly lived in farming communities, only migrating to the city in their old age. The economic median of the peasantry who owned between 8 to 20 acres of land and on average bore between 4 to 6 children who after their schooling day would work in the fields and on the farm as well. Children began this routine between the ages five or six years old. During their extra curricular free time — mostly during school and work breaks and while watching over their flocks, they could find some time to develop their own forms of amusement through toys and games.

With the help of their parents, they would create toys from plants and nuts, wood, paper and rags which they could find. The young boys would chiefly make play guns tools and cars — while girls preferred dolls, jewellery and furniture. In terms of sport equipment, children also made themselves sleighs, skates and made balls out of rags or fur from farm animals. They made kites from paper, which they created from several designs. Manufactured toys were rare, only making their appearance in the late 20s.

The games they played were tests of skill and strength. The preferred games were those played with teams, two examples being *tekészés* and *csülkőzés*, being the most popular games at the time. Girls played amongst themselves, making a circle where they would sing and play.

They also played with marbles, buttons and balls — separate games were created, each with their own rules.

At the end of the 19th century, a vicar from Csongrád wrote a book concerning the vocabulary and songs used — but by this period they had become obsolete.

A szarvasmarhatartás és a tejfeldolgozás a makói tanyákon

FEJÉR GÁBOR

(Makó, József Attila Múzeum)

A szarvasmarhatartás szerepe a magyar népi gazdálkodásban közismert, tudományos kutatása számos jelentős eredményt hozott. Annál szembetűnőbb, hogy a tehéntej feldolgozásának vizsgálata háttérbe szorult a juhtej feldolgozásával szemben. Ennek oka abban a jelenségben kereshető, amelyet Györffy István A magyarság néprajzában így fogalmaz meg: „Nagyobb mérvű tejjgazdaságot a juhászatban találunk. A tejjel való bánás igazi mesterei a fejős juhászok.”¹

A gazdaságtörténeti adalékokban egyébként sem bővelkedő Makóra vonatkozó néprajzi szakirodalomban sem kapnak e témakörök igazán szerepet, jóllehet, a város a 16. században az Alföld egyik legjelentősebb marhaexportőre volt, s a nagyállattartásnak még a 18. században is meghatározó voltát Bohdaneczky Edvin említi.² Tóth Ferenc a parasztság 18. század végi tárgyi ellátottságát vizsgálva szót ejt ugyan a táplálkozás eszközanyagáról, eredményeit azonban nem követték újabb kutatások.³ A város tágabb környezetét illetően Bálint Sándor mindenre kiterjedő figyelmének köszönhetően rendelkezünk e tárgykörökre vonatkozó adatokkal.⁴ Szigeti György az apátfalvi táplálkozási gyakorlat vázlatos ismertetését adja,⁵ legújabbán pedig a vajkészítésre vonatkozó szörványadatok találhatók Viga Gyula tanulmányában.⁶

Jelen dolgozat sem vállalkozik a kérdéskör monografikus feldolgozására. Csupán a makói nép egy részénél, a tanyán élőknél végzett kutatás eredményeit teszi közzé. Ezért az látszik helyesnek, ha a fentebb idézett összehasonlító hivatkozási helyeket a kutatás jelenlegi szakaszában csak jegyzetben közöljük. Ettől is el kell tekintenünk Nagy Gyula állattartásról írott alapvető munkájának vonatkozó fejezete esetében, amely módszerét tekintve jelen tanulmány követendő példajaként szolgált.⁷ Azonban éppen rendkívüli adatgazdagsága következtében a precíz hivatkozások a jegyzetapparátus indokolatlan felduzzasztását eredményeznék.

A kutatás választott módszeréből adódóan eredményeink általánosan a két világháború közötti időszakra érvényesek. Egyes esetekben az időhatárok szájhagyomány révén a századforduló, esetleg az azt megelőző évekre, illetve a tanyás gazdálkodás tömegméreteit felszámoló 1960-as évekig terjeszthetők ki.

*

¹ GYÖRFFY ISTVÁN 1933. 168.

² HOFER TAMÁS 1988. 56., BOHDANECZKY EDVIN 1940. 39.

³ TÓTH FERENC 1983. 23.

⁴ BÁLINT SÁNDOR 1976. és 1977.

⁵ SZIGETI GYÖRGY 1974.

⁶ VIGA GYULA 1987.

⁷ NAGY GYULA 1968.

*Tejfeldolgozáson értjük azon tevékenységek összességét, amelyek eredményeképpen a tej fizikai és kémiai átalakulások során minőségi változáson megy át; az eljárások végtermékei a tejtermékek.*⁸ A dolgozat bemutatja emellett a szarvasmarhatartás azon összefüggéseit (tartásmód, takarmányozás, fejés stb.), amelyek a tejhasznóvételre és ezen keresztül a tejfeldolgozásra kihatással lehetnek. Nem érinti azonban a tejnek és a tejtermékeknek a táplálkozási szokásokban betöltött szerepét, ellenben utal ezek értékesítésére.

*

A makói tanyai parasztok társadalmának önszemlélete meglehetősen híven tükrözi a valós helyzetet. „Szögényparaszt”-nak a nincsteleneket nevezték, a „kisparaszt” 5—10 (—20) kat. holdon gazdálkodott. A gazdaságok zömét a 20—40 kat. holdas birtoktestek tették ki. „Ez vót a legtöbb,” nagyobb birtokost csak keveset tartottak számon.⁹ A termesztett növényfajok termését részben maguk élték fel, a felesleget értékesítették, illetve állataik takarmányozására használták.

A nevelt állatok számát a földterület nagysága alapvetően meghatározta. „Mindég azt számolták, tíz hód föld bír el egy lovat, mög egy tehenet.” Emellett egyéni tényezők is döntőek voltak, elsősorban a jószág szeretete, amelynek eredményeképpen 10—20 kat. holdon is neveltek 3—4 lovat és ugyanannyi tehenet, amelynél több a gazdaságok zömében nemigen volt. Másfelől, aki „kényelmesen élt, az mondjuk tartott 20 hód földhön két lovat mög egy tehenet, egy kocát, oszt végeztünk.” Ugyanakkor az állatok száma vissza is hatott a növénytermesztésre. Azt tartották: „Négy ló köll, ha szépen akarsz szántani.” A kisparasztokat így jellemezték: „Hát ugye azok egy lóval kínlódtak, vagy összefogtak másokkal.” A lovat fogatolták, a tehenet fejték, ritkábban fordult elő, hogy tenyészt-, vagy hizóbikát tartottak. Az állatállományt a jószágok saját szaporulatából újították fel; a szaporulat egyébként mellékhasznóvételnek számított. A tehennek 10 éves koráig van értéke, 7—8 évesen igyekeztek eladni, amikor borjas volt „fias tehen”-ként, mert akkor a legkapósabb. A változó számú sertéstartás általános volt, az anyakocák szaporulatát leginkább hizóként értékesítették, és minden évben levágtak saját célra 1—2 disznót. E leggyakrabban tenyésztett állatok mellett minden tanyán voltak baromfiak, melyek mennyisége igen magas számot is elérhetett (egy gazdaságban 40—40 liba és pulyka, 150 gyöngytyúk, 80 csirke, illetve tyúk), s amelyekből szintén jutott piacra.

A gazdálkodás hasznát, a megélhetés és az esetleges felhalmozás forrását elsősorban az állattartás szolgáltatta.

Szarvasmarhatartás

A szarvasmarha szaporulata, ha nőnemű: „kisborjú”, „üszőbornyú” ahogy nő, 1 éves elmúlik: „üsző”. Az első fedezetés után nevezik „hasas üszőnek”, esetleg már ekkor „tehen”-nek, majd az ellés után „tehen”-nek. A hímnemű jószág megnevezése életkortól függetlenül „bika”, helyenként fiatal korban „bikabornyú”.¹⁰

A tehéntartás fizikailag nehezebb munkái a férfiakra hárultak. A gazda feladata volt „ötetni, itatni, ajjazni, ganét kihordani alóla, vakarni, abrakot adni...”, a fejést

⁸ A tejtermékek szabatos definícióját I. KISBÁN ESZTER 1977., 1981. és 1982.

⁹ A dolgozatnak nem feladata a makói tanyai társadalom részletes ábrázolása. Erre nézve I. ERDEI FERENC 1932.

¹⁰ VÖ. BÁLINT SÁNDOR 1976. 472.

és a tej feldolgozását végezték a nők. A fiatal lányok már 12 éves korban fejhettek.¹¹ A férfiak részvállalása nem volt egyforma. Volt, ahol az etetés gondja is az asszonyra várt, más helyt a férj, ha több (4) tehén volt, a fejésben is segített; ismét másutt még akkor sem fejt meg, amikor a felesége gyermekágyas volt. A munka fogásait bele-
nevelődés útján a szülői háznál szerezték.

A teheneket reggel és este (délután) etették, utána mindig itattak. Télen, s az év egyéb szakaszaiban, amíg el nem fogyott, „csutkát” (leveles kukoricaszárat) adtak, abrak gyanánt pedig zabdarát és kukoricadarát. Azt tartották, a tehén akkor tejel, jól, ha sokat iszik. Itatásra mindig kapott száraztakarmányként „hereszénát” vagy „zöldfűszénát”. Abraknak használatos volt még a darált cékla, a „cékláspolyva” (reszelt takarmányrépa polyvával keverve, másnapra adják a jószágnak, miután „összepuhult”), a városi malmoktól vásárolt „napraforgópogácsa” (olajsajtolás után visszamaradt összpreléselt melléktermék) és „magdara”, amely a gabonából kiválasztott gyommagvakból készült (az 1930-as évektől használata megszűnt). Ősszel etették a tököket.

Télen az istállóban etettek, nyáron a fejős teheneket a tanya körül legeltették („kipányváztuk a gyöpre”), a borjakat és a hasas jószágot kiadták gulyába, a „közös járásba”, tavasztól ősziig.

4 fejős tehenet nevelő gazdaságban az éves takarmányszükségletek fedezésére 1 kat holdon vetettek árpát, 0,5—0,5 kat. holdon zabot és takarmányrépát. A kukorica mennyiségét így számolták: „Háromszáz kéve csutka, azt mondták annyi köll egy jószágnak egy télire ... Az egy holdnak a termése.” A gulyában 1 éves korig 2 tehenre számoltak 1 kat. hold legelőt, az 1 évesnél idősebb „számos marha” esetében pedig 1 jószágra 1 kat. holdat. Így a ház körüli legelőn a fejős tehenek számára sohasem volt elegendő a rendelkezésükre álló terület. Ha a „mező elfogyott”, pótlásként júniusig szénával, onnan kukorica fattyával takarmányoztak. A tanya körüli kazlak és szárkúpok elfogytával a helyükre vetett „mislingőt” (sűrűre vetett kukoricát) adták a jószágnak. A fejős teheneket nyáron is abrakolták.

A tehén akkor adta a legtöbb tejet, amikor borjas volt. Az ellés előtt 6 hétig nem fejtek, hogy jobban nőjjön a borjú, és mert akkor „erős” a tej, ami a tejterméken is megérzik: „Hat hétig elapasztottuk. Keveset fejtünk tüle, hogy apasszon el. Apasztattuk, úgy neveztük.” Az ellés után fejt első tej neve a „fecstej”, „fröcstej”, helyenként azonban nem alkalmaznak rá külön megjelölést: „Mink nem mondtuk, csak láttuk azt, mög tudtuk, hogy a színe egész más vót a tejnek. Olyan sárgás, gönnyes”. A tehén ezt a tejet kb. 1 hétig, 8—10 napig adta. Általános volt, hogy az eltérő minőséget a jószág tisztulásával magyarázták. Leggyakrabban takarmányozásra használták, a disznóknak adták, esetleg darával keverve, vagy megaludni hagyták, és így keverték darával. Így kaphatták a baromfiak is. Előfordult, hogy az anyaállatnak adták vissza itatás formájában. Emberi fogyasztásra csak ritkán alkalmazták; ekkor felforraltva ették. Forraláskor a tej összement, ennek a neve „gurászta”. Az első tejhez fűződő, országszerte széles körben elterjedt szokáshagyományokkal csak formai egyezések ismerhetők fel, a cselekmény mágikus indoklása nem volt felfedezhető.¹²

A borjút 4 hetes (másutt 2 hónapos) korában választották el, hogy „nő törje az anyját, mög szokjon takarmányra”, mert megtörténhetett, hogy „kirágja az anyja csöcsit, oszt nehéz fejni”. Elválasztáskor a borjút elkötötték az anyja mellől. Volt, hogy csak annyi tejet fejtek le a tehéntől, hogy a borjúnak ne maradjon elég, így az

¹¹ Vö. BÁLINT SÁNDOR 1976. 472. és SZIGETI GYÖRGY 1974. 142. A Magyar Néprajzi Atlasz II/111 szerint a fejés Makón férfimunka.

¹² Vö. BÁLINT SÁNDOR 1976. 471. és SZIGETI GYÖRGY 1974. 144.

kényszerűségből szokott rá az elé helyezett takarmányra. Volt, hogy teljes mennyiséget lefejték, és utána vödörbe öntve itatták a borjúval. Ekkor ujjukat beledugták a tejbe, hogy a borjú azt szophassa, és így szokjon rá az ivásra. Ez utóbbi módszerrel az elválasztáshoz kb. 1 hétre volt szükség. Szopásgátlót („palóka”) akkor alkalmaztak, amikor a tehenek a tanya körül szabadon ki voltak csapva legelni a „tallóra”. A járompalóka és a borjúkantár voltak az ismert formák.¹³

Naponta kétszer fejtek, az etetéshez kapcsolódó időben, de előtte sohasem; szoktatástól függött, hogy etetés közben vagy utána. Igyekeztek a fejés kialakított rendjét tartani, mert tapasztalataik szerint a tehén akkor jobban leadja a tejet. A borjas tehenet a szopás alkalmával egyezően háromszor fejték. A napi harmadik fejest az elválasztás után egy jó hónapig még folytatták. Ősztől tavaszig istállóban fejtek. Nyáron, ha a legelő jószág a tanya mellett fához kötve éjszakázott, ott is megfejték. Mások nyáron sem szerettek kint fejni, mert a tehén „gyüszménéködött a légy miatt”, és volt, hogy a tehén nem is állta a fejest csak az istállóban. Mindig tiszta alomra fejtek.

A fejéshez mindennapos otthoni ruházatban fogtak, legfeljebb kötényt kötöttek maguk elé. Kezet mostak, majd a „fejő”-ben meglangyosított tiszta vizet vittek ki az istállóba, és az itatásra használt, vagy külön erre a célra fenntartott vödörből megmosták, végül „csöcsűrülő”-vel megtörölték a tehén tőgyét. Ezután megszírozták. A zsírt tarthatták kint az istállóban, kis polcon erre a célra félretéve kisebb edényben, bögrében letakarva, de alkalmanként is kihozhatták a kamrából, az étkezési zsírból. Ekkor a fejő „csúcsához” (kiöntőnyílásához) ragasztották a kívánt mennyiséget. A fejest mindig ülve végezték, „fejőszék”-en, általában a tehén jobb oldalán, de mindig arról, amerről a borjú szopott. Marokkal fejtek, mert nehéz volt, de óvatosan: „gyengén szorítani is és húzni”. Kezdhették a két első csöccsel, vagy a maguk felé esőkkel, volt, aki egyszerre fejte az egyik első és az átelleses hátsót, hogy „nő húzza úgy félre a tehén tőgyét”. A tejet fejőbe eresztették, amit a két térdük között tartottak, vagy ha a tehén nyugodt volt, letettek a földre. Vödörbe is fejték.

A lefejt tejet a konyhában „szűrőn”, „szűrőszitán”, „átszűrtek”, „szétszűrtek”, hagyományos feldolgozás céljára köcsögökbe, szeparáláshoz nagy fazékba. A szűrés hatásfokát a szűrőbe borított ritka szövésű kelmével fokozták. Szeparáláshoz később használtak le vesszűrőt, hogy gyorsabban haladjanak.

Ha a tehén csapkodott a farkával, fejés közben vagy egy segítőnek kellett azt fogni, vagy madzaggal lekötötték a lábához. A rúgós tehenet elrekesztették gerendával, vagy béklyót, „nyűgőt” tettek a lábára kötélből. Az ilyen jószág fejsét nem szakították meg, mert akkor megugrott. Ha a fejő félig volt, már vitték a fazekat, öntötték át a tejet és folytatták a fejest.

A fejés eszközei között már a 20. század első évtizedeiben is általánossá váltak a fémedények; az itatásra használt, horganyozott bádogvödör, zománcozott bádogvödör, és a fejő. Ezek gyári készítésűek voltak, és a városi szakboltokban szerezték be a tanyaiaik. Ebbe a csoportba sorolhatók a tejszűrők és a tárolásra használatos fazekak. Ezeket használat után mosószer nélkül kiforrázták, és általában a kamrában tárolták, a fejőt és a szűrőt egymásba téve, szegre akasztva, de a fejő két használat között száradhatott a napon a köcsögökkel együtt. A fejőszéket hagyományosan a gazda készíti házimunkában, s a családban generációnként öröklődött. Általában becsapolt lábú kisszék, amely morzsolószékként is funkcionálhat. Használaton kívül az istállóban tartották, esetleg szegre akasztva. A *csöcsűrülő* funkcióváltozáson átment tárgy: „nem direkt újonnan arra lött véve, hanem egy rongy, na ez jó lősz csöcs-

¹³ Vö. BÁLINT SÁNDOR 1976. 471—472.

tűrülőnek”. Ezt használat után kimosták és az istállóban szegre akasztották. Mások a tanya udvarán álló fa ágára akasztották, ahol télen-nyáron a fagy, az eső és a nap „kiszitta”. A hagyományos tejgazdaság sokáig használatban lévő tárgyai a cserépköcsögök, amelyeket a „göloncsértől” vásároltak a piacon és szintén öröklődtek a családokban. Még az 1950-es években is használatban voltak, alkalmazásukat a tejszeparátor elterjedése tette szükségtelemmé.¹⁴

4 tehenet tartó gazdaságban általában két fejő volt, ha megteltek, az istállóban a „placcra” (az ajtó előtti szabad területre) helyezett fazékba gyűjtötték a tejet. 2 tehenre mintegy 12 db különböző térfogatú (1–4 literes) köcsögre volt szükség. Az az asszony, aki 3 tehenre 10 db-ot tartott, időnként fémedények használatára kényszerült. Ha egy tehen naponta 7–8 l tejet adott, annak tartása már nem érte meg, az ilyet eladták. 15–16 l-rel voltak elégedettek, ha kisborjason 20 l körül adott, esetleg többet, az már nagyon jó eredménynek számított, ahhoz nyáron is abrakolni kellett. Kimagasló hozam volt a 30 l, amit kiállításra szánt jószágnál úgy értek el, hogy naponta háromszor fejték, és abrakolták. Állandóan istállóban tartották, és ott is le volt függönyözve az állása, hogy a legyekről nyugta legyen. A hozam, úgy tartották, a fajtán kívül a takarmányozástól függött. Azt szokták mondani: „A szájából fejik a tehenet”.¹⁵ A legjobb hozam a zabdara, a napraforgódara és a magdara alkalmazásával volt elérhető. A tejhozam mágikus úton történő befolyásolására irányuló törekvés a két világháború között erősen visszaszorult. Ismert volt a *rontás* alkalmazása: „A sógornőmtől hallottam, hogy a szomszédasszony mögrontotta a tehenüket, mer véros tejet adott. Mer a szomszédasszony átgüött, oszt benézött az istállóba, oszt azt mondta, hogy de szép tehen, vagy mit tudom én, oszt aztán véroset adott...” Szemmelveréstől a növendék jószágot is féltették, védekezésül nem engedtek senkit a közelébe. Mások azt tartották, ha a tehen alá vizelnek, az nem állja a fejést. Fejéskor nem szerették az idegent az istállóban, de ennek okát azzal magyarázták, hogy akkor a tehen nyugtalan lesz.¹⁶

Tejfeldolgozás

A nyers tejet, „édös tejet”, fejéskor „habos tejet” egyéni ízlés szerint fogyasztották, esetenként igen, de nagyban nem adták el.¹⁷

Az „aludttej” az oltóanyag nélküli tejfeldolgozás terméke. Aludttej készítésekor a tejet lábosba, tálba, bögrébe öntve meleg helyre, a „kaszli” (konyhaszekrény) tetejére tették, ott másnapig megaludt. Leginkább nyáron készítették, aratáskor kedvelt étel volt. Mások a növendék baromfiaknak, pulykának, gyöngyösnek repcelevéllel, hagymaszárral keverve adták. Az aludttejből készített túró a „szérdék”. A megalvadtt tejet megmelegítve felöntik. Az így nyert túró rágós, száraz.

Makón a tejsírt, a „tejsínt”, „tejfölt” a hagyományos eljárással köcsögökbe szétszűrt tej tetejéről kézzel vagy kanállal, „kisebb állású levesmerő kanállal” szedik le, „mögfolözik”. Az esti fejtés reggelig, a reggeli estig állt — télen, hidegben két napi mennyiséget is összevártak —, hogy „fölgyüjjön a föle neki”. A tejet nem hagyták megsavanyodni, mert akkor nem lehetett belőle jó minőségű túró készíteni. A tejföl addig állt, amíg „föladta a savót”, „mögaluđi”, eközben kicsit meg is savanyodott,

¹⁴ Vö. BÁLINT SÁNDOR 1976. 473. és SZIGETI GYÖRGY 1974. 142—143.

¹⁵ Vö. BÁLINT SÁNDOR 1976. 475.

¹⁶ Vö. BÁLINT SÁNDOR 1976. 472—473.

¹⁷ A tejtermékekre és a feldolgozás mikéntjére nézve az összehasonlító adatok hivatkozási helyeit összevontan adjuk meg: BÁLINT SÁNDOR 1977. 152—155., SZIGETI GYÖRGY 1974. 143—144., KISBÁN ESZTER 1977., 1980., 1981., 1982., VIGA GYULA 1987. 85., 88.

„olyan aludtejszerűre”, „erős” lett. Akkor „fölnötték keményre”, hogy a savója lecsöpögjön. Így nyerték a „csorgatott tejfölt”, ami szinte vágható keménységű volt. A tejfölt árulták is; amíg nem kelt el, a kamrában, nyári melegben a kútba leeresztve tárolták. Éjszakára zománcos kantába téve akasztották a kútostorra, nappal a vályúhoz kötött láncon lógatták le.

A tejfölből kavarták ki általában fakanállal vagy pusztá kézzel a „vaj”-at, az „írósvaj”-at. A dongás köpülő 19. század végi használatát már csak az emlékezet őrzi, míg 1935-től tudunk a keverőlapátos köpülők használatáról is, általában az 1920-as évektől elterjedt tejszeparátorokkal összefüggésben. A köpülés során a vajból kicsapódó folyadék az „író”, amelyet általánosan takarmányozásra használtak, vagy csak a szemébe öntötték, de előfordult, hogy fogyasztották is. A vajat fa vagy fém szagatókkal kb. 10 dkg-onként, hagyományosan azonban inkább kézzel formázva 1—2 maroknyi darabokra szaggatták, és tányérra téve, szőlőlevélbe helyezve, vagy zsírpapírba csomagolva árulták. Előfordult, hogy csak akkor készítették vajat, ha a tejföl megsavanyodott, így a vaj erős lett. Ezért ezt gyakran sütötték ki, azaz megforralták és újra kifagyasztották. Ez volt a „sült vaj”, amelyet zsír helyett saját zsírségeletre használtak, inkább a század első évtizedeiben.

Az oltóanyagot alkalmazó túrókészítési mód Makón olyannyira meghatározó volt, hogy ezt az Alföldön széles körben ismert eljárást itt a mai napig helyi sajátosságként tartják. Az oltott túró lefölezött tejből készül, azt „beótták túrónak”. Oltóként „gyomorót” használtak, amit a hentesektől lehetett vásárolni, de elkészíthették maguk is: „Disznónak a gyomrát kimostuk, oszt lédaráltuk húsdarálással két-ször, akkor egy ... jó nagy marok só köllött egy gömböcnek... aztán mög egy liter savó. Hogy az savanyítsa. Oszt akkor azt betöttük a kemöncéhön, melegre, oszt ott ért. Ért egy hónapig is. Oszt aztán azzal ótottunk egész télön”. Később használatba jöttek a gyógyszerárakban kapható poroltók („porótó”), de volt, aki amíg a tanyán élt, 1965-ig, végig gyomoroltót használt. Ha manapság rákerül a sor, a szintén gyógyszerárakban beszerezhető *BETOCIT* kapszulát alkalmazzák.

Oltáskor a tejet „möglangyosították”, „tögymelegre”, „kézlangyosságúra”, majd a tejszűrőn át, vagy laza szövétű ruhadarabba hajtva kavargatva, passzírozva belemosták az oltó hatóanyagát a tejbe. A tejet összekavarták, hogy az oltó eloszlása egyenletes legyen. 1 kávéskanál oltó kb. 10 liter tejhez volt elég. Nagy, sokszor 15—20 l-es zománczott fémedényben oltottak. Úgy számoltak, hogy 5 liter tejből lesz 1 liter túró. Fedővel letakarva meleg helyre tették, de nem sugárzó hőnek kiteve, télen a kemence mellé, nyáron a napra. Másnapra feladta a savóját. A jól beoltott túró olyan volt, mint a máj. Ha nem kellett attól tartani, hogy a meleg miatt megromlik, esténként más fazékba átöntve hideg helyen tárolták, mert a „túró” annál finomabb, puhább volt, minél tovább állt savóban. Ebben az esetben a piacra indulás előtt való nap „fölnötték”. Ekkor vájdlingba (esetleg az abba helyezett „csikmákszűrőbe”) terítették a „túróruhát”, „csurgatóruhát”, és abba szedték át a megaludt túrókat. A ruha négy sarkát összekötötték, és felakasztották „nyútófára”, szögre, egyéb helyre, ahol másnapra „lécsgott”. Az így nyert túró neve az „ótástúró”. Édes tejből is készítették. A vájdlingba, tálba lecsurgatott savót általában jószágnak adták, de a nyári melegben lehűtve fogyasztották is.

A „sajt” készítésekor egy fejet tejet „fölösen” (lefölezetlenül), egyet lefölezve oltottak be, de erősebben. Több oltót használtak, hogy a tej megsavanyodás nélkül hamarabb, hozzávetőleg 1 óra alatt aludjon meg. Ekkor betekerték a „sajtosruhába”, és még melegen kézzel kinyomkodták a savóját. Ezután sajtprésbe téve préselték egy pár óráig vagy egy fél napig, majd kivétel után szárították. Száradás után nyári katalanban megfüstölték. A katalanra keresztbe fektetett fapálcákra tették a sajtokat, és

ruhával letakarták. Alá polyvával tüzeltek lassú tűzön. A gazdasszonynak végig ott kellett ülnie vigyázva, hogy a tűz fel ne lángoljon. Kevéssel több, mint egy óra alatt a sajtok piros színűre füstölődtek. Egy darab 1—1,5 kg súlyú volt; a kamrában tárolták, polcra helyezve.

A „gömölye”, „erőstúró” készítésekor édes tejet oltottak be úgy, mint a sajt esetében. Miután megaludt, ruhába öntve kézzel kinyomkodták a savóját, majd felkötötték, hogy lecsöpögjön. Ezután két hétig napon sárgára érlelték, a „kotárka-párkányon” lévő deszkalapra téve. Végül megsózták, ledarálták, majd „túrósdezsában” összegyúrva tárolták. Később készítették fazékban is. Egyesek szerint a darálás előtti termék a gömölye, ledarálva erőstúró.

A tejszeparátor a centrifugálás elvén választja ki a tejből a tejfölt, s elkülöníti a visszamaradó „sovány tej”-től. A szeparálásra szánt tejet nagy, 10—20 l-es fémedényekbe szűrték, az volt a cél, hogy minél több legyen egy darabban. Általában a reggeli fejtés után szeparáltak: az „esteli” tejet ehhez fel kellett melegíteni lassú tűzön. Volt, aki a frissen fejt tejet is melegítette, annyira, „hogy csak a kezünk elállja”.

A sovány tejet sok helyen csak takarmányozásra használták, így azt ereszthették egyenesen a moslékos vödörbe. Azt tartották, megéri, mert az ezzel etetett jószágok nagyon szépek lettek. Ha beoltották, csak oltástúrónak lehetett elkészíteni, mert túlságosan „száraz”, sovány volt.

A szeparálással nyert tejfől kevés és zsíros volt, „abból nem sok író gyött ki”, nem volt érdemes eladni. Zománcozott edénybe gyűjtötték, mert akkor lehetett könnyen kikeverni, mikor „mögfagyt”. Piacra indulás előtti nap vajat készítettek belőle. Egy hét alatt 4 tehenet tartó gazdaságban 4—5 kg gyűlt össze, azt kézzel két-három adagban kavarták ki, majd vizet ráöntve és újra kinyomkodva kimosták. Az így készült vaj „édös” volt.

Az édes vaját már inkább vajszaggatóval formázták 10 és 25 dkg-os darabokba, és csomagolták. Általában feneketlen szaggatót használtak.¹⁸ Megmártották meleg vízben, majd a vizet lerázva előre leszabott zsírpapírra helyezték. Ekkor: „*innet vöszöm a vaját, szép takarosan belenyomkodom, és a tetejét lésímítom egy késsel, akkor a szaggatót lëvöszöm róla. Úgy, mint ahogy a vályogot szaggatják...*” A kész vaját a zsírpapírba csomagolták.

A tejes edényeket használat után, még az 1950—60-as években is mosószer nélkül, forró vízben mosták el, az egyéb mosatlantól elkülönítve. Másra nem szívesen használták, és semmiképpen sem főztek bennük. Épségükre, zománcukra nagyon vigyáztak. A köcsögök a napon száradtak, kerítéslécen és „köcsögtartón”, természetes vagy mesterséges köcsögfán. A fémedényeket mosogatás után lecsöpögtették, és konyhaszekrényben vagy kamrában tárolták. Ezeket a fejtés eszközeinél leírtak szerint szerezték be. A vajszaggatókat kisiparosok árulták piacon. A sajtréseket, túrósdezsákat, mint a munkavégzés hagyományos, napjainkig használatos tárgyait bognár-, illetve kádármesterekkel csináltatták megrendelésre. Ezek a darabok rendszerint öröklődtek. Az előbbieknél nagyobb értékű szeparátorokat emellett viszont már használtak is adták-vették, de a makói, vasárut forgalmazó üzletekben is kaphatók voltak. E módon szerezték be a keverőlapátos köpülőket is. A túróruhákat erre a célra készen, méterre vásárolták üzletben. A feldolgozás munkaeszközeit mindennapos használat esetén, üzemen kívül a konyhában tartották, ha pedig tartósan nem használták ezeket, akkor a terjedelmesebbeket felvitték a padlásra.

*

¹⁸ FELFÖLDI LÁSZLÓ gyűjtése szerint Makón is ismert volt a díszített vajnyomó minta, de azt inkább a környékbeli szlovákság kedvelte. József Attila Múzeum Néprajzi Adattára NA 39—88, és VIGA GYULA 1987. 88.

Az elkészített tejtermékek mindegyikéből a saját szükségleten felüli mennyiséget eladták. Leginkább túróból, tejfölből és vajból képződött felesleg, de sok esetben vaját is csak azért készítették, mert a piactól messze lakva nem tudták a tejfölt tartósítani. „Mindön úgy jó frissibe, egy-két napig. Ha hidegen, hogyha tartjuk, akkor tovább tart, de különben ... a teteje, úgy mondjuk azt, hogy mögborjúsodik”. Ha a helyzet megkívánta, hetente kétszer, általában azonban egyszer vitték áruikat a makói piacra, a hétfőre. A tanyán nem kereskedtek termékeikkel. Kocsin, némelyek féderes kocsin mentek a városba. A kocsiba, ha kellett, szalmát tettek, hogy a portéka ne törjön. A vaját garabolyba, a túró túrósruhába takarva és garabolyba téve, esetleg hólyagpapírral leköttét fazékban vitték, csakúgy, mint a tejfölt, onnan mérték szét. A sajtot egész darabokban, az erős túrút dézsákból árulták. A piacon való árusítás női munka volt.

A felesleget, elsősorban a vaját, nem mindig vitték piacra, hanem közvetlenül eladták a városban, főleg cukrászoknak. Általános volt az is, hogy a tejterméket a Makón lakó szülők házához vitték be, és onnan „*állandó kuncsaftok*” vásárolták meg: „*elhordták innét a háztul*”. Ilyen esetekben előfordult, hogy megrendelésre is dolgoztak, és piacra csak azt vitték, ami ott nem kelt el. Ugyanakkor a piacon kimaradt árut a szülők otthon próbálták meg értékesíteni.

Összefoglalás

A makói tanyák tejgazdaságáról szerzett ismereteink az alábbiak szerint foglalhatók össze.

A tejgazdálkodás rendszere a házi gazdaságban intenzíven nevelt szarvasmarha tejére épült. A tartás és tejhasználat módjait alapvetően az okszerűség, egyúttal a mágikus eljárások erős visszaszorulása jellemzi. A tejfeldolgozás kétféle rendszere különböztethető meg. Hagyományosnak nevezhető, a tehén tejét illetően az Alföldön széles körben alkalmazott, oltóanyagot tartalmazó módszer. Ezt a tejszeparálásra épülő eljárást kezdte fokozatosan kiszorítani az 1920-as évektől. A korábban fő terméknek számító tejfölt és oltástúró helyett innen számíthatóan kerül fokozatosan előtérbe az édesvaj, szemben a hagyományos módon készült, valamivel alárendeltebb szerepet játszó erős vajjal. A többi tejtermék (aludttej, aludttejtúró, sajt, gömölye, erős túró) alárendeltebb szerepet játszott. A melléktermékek általánosan csak állati takarmányozásra voltak használatosak. A tejtermékek választéka a vizsgált korban jóval szűkebb, mint a környező településeken, ez a termelés intenzívválódására utal. A feldolgozás rendszere meglehetősen egységes társadalmi rétegenként, csak mennyiségi különbségek figyelhetők meg. Szervesen illeszkedik a város szűkebb és tágabb környezetének rendszerébe, kevés specifikus vonást mutat (az aludttej helyett a tej főlőzése beoltás előtt, az aludttej-felhasználás és az aludttejtúró csekély szerepe, az erős túró terminológia használata).

A munkaeszközök korszerűsödése a második világháborúig viszonylag korai időponttól és jó ütemben követhető nyomon (fémedények, túrósdézsza, szeparátor, keverőlapátos köpülő). Az utolsó újítás, ami szélesebb körben elterjedhetett, a sertésgyomorból készült oltót felváltó gyógyszerészeti készítmények használata. A világháborút követően az állatállományának a kollektivizálás okozta megcsappanása következtében a termékmennyiség és a jövedelmezőség fokozott visszaesésével kell számolnunk. A jelenség következtében részint csökkent a tejfeldolgozást űzők száma, részint állandósultak az eszközhasználatban és a munkavégzésben mutatkozó különbségek, valamint párhuzamosan ezzel néhány idejétmúlt fogás (a vaj kézzel történő

kikavarása, cserépköcsögök használata), végül pedig jelentős mértékben tovább szűkült a termékszerkezet.

Mindezek ellenére Makó termelőgazdaságában, ha mennyiségi tekintetben nem is, a tejfeldolgozással foglalkozók napjainkig megkülönböztetett helyet foglalnak el. Ma már csak tejfölt és oltott túrót készítenek. A piacon külön helyük van — télen a savanyítók társaságában —, és az 1988-ban átadott új piactéren számukra épült az első, szilárd alapokkal rendelkező építmény.

IRODALOM

Bálint Sándor

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. MFMÉ 1974/75—2. Szeged

1977 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Második rész. MFMÉ 1976/77—2. Szeged

Barabás Jenő (szerk.)

1987 Magyar Néprajzi Atlasz II. Bp.

Bohdaneczky Edvin

1940 Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanádvármegyei Könyvtár 36. Makó.

Erdei Ferenc

1932 A makói tanyarendszer I—III. Népünk és Nyelvünk. 81—89., 140—148., 193—198.; Utóbb megjelent: Erdei Ferenc összegyűjtött művei. Településpolitika, közigazgatás urbanizáció. (Szerk. Halász József és Kovács István) Budapest, 1977. 241—268.

Hofer Tamás

1988 Magyar vágómarhák Tirolban. In: Emléklapok Tóth Ferencnek. A Makói Múzeum Füzetei (=MMF) 60. (Kézirat) Makó. 56—63.

Györffy István

1933 Gazdálkodás. A magyarság néprajza II. Budapest. (é. n.)

Kisbán Eszter

1977 Aludttej. Magyar Néprajzi Lexikon (=MNL) I. 97.

1980 Köpülő. MNL III. 302—303.

1981 Sajt. MNL IV. 390—391. Savó. MNL IV. 433—434.

1982 Tejfel. MNL V. 228. Tejfeldolgozás MNL V. 228. Tejtartó edény. MNL V. 229—230. Túró. MNL V 370—372. Túrósbödön. MNL. V. 372. Túróska MNL V. 372. Vajkészítés MNL V. 461—463.

Nagy Gyula

1968 Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. Néprajzi Közlemények 1—2. Bp.

Szigeti György

1974 Az apátfalvi nép táplálkozása II. MFMÉ 1971—1. Szeged

Tóth Ferenc

1983 A makói parasztgazdaságok ellátottsága 1781-ben. MMF 33. Makó

Viga Gyula

1987 A vajkészítés eszközei Magyarországon. Ethn. MCVIII. 83—100.

Rindviehhaltung und Milchverarbeitung in den Gehöften von Makó

Fejér, Gábor

Der Aufsatz stellt die Kuhmilchverarbeitung der Gehöftbauer in Makó zwischen der Periode der zwei Weltkriege (in einigen Fällen auf die Jahrhundertwende und die 1950-er, 1960-er, Jahre ausbreitend) bzw. im Zusammenhang damit die praktischen Griffe der Rindviehhaltung, die auf die Milchbenutzung Einfluss üben könnten.

Die Milchverarbeitung gründete sich auf der Milch der in der Hauswirtschaft intensiv gezüchteten Viehe. Der Milchverbrauch im rohn Zustand war nicht bestimmend, die Milchprodukte waren von grösserer Bedeutung. Das Produkt der ohne Vakzine behandelten Milch ist die *Sauermilch*, bzw. der daraus bereitete Quark, der *szérdék*. Gegenüber diesem Suermilchquark, der im Lande im grösseren Masse verbreitet war, wurde in Makó mit dem regional tiefländischen Verfahren aus der mit Vakzine geimpften Milch Impfquark (*ótástúró*) zubereitet. Die Käseruzbereitung gehört auch dem Impfstoff verwendeten Verfahren an. Auch der Verbrauch der von der Milchfläche gesammelten Fette, der *Sahne*, bzw. der daraus bereiteten *Butter* war von Bedeutung. Diese Technologie wurde durch den am Anfang der 1920-er Jahre verbreiteten Milchseparator modifiziert, der mit modernerer Arbeitverrichtung die Absonderung der MilCHFette und der Milch beschleunigt hat. Bis zum zweiten Weltkrieg zeigt sich eine ausgeglichene Entwicklung sowohl in der Produktion als auch in den Arbeitsinstrumenten. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde dieser Produktionszweig durch die veränderte Wirtschaftssituation stufenweise zurückgedrängt, aber seine Spuren sind auch noch heute zu erweisen.

Csanyteleki népdalváltozatok

SZIGETI GYÖRGY

(Budapest)

Bevezetés

Csanytelek Csongrád megyei község a Tisza mellékén, a Szegedet Csongráddal összekötő műút mentén, Csongrád várostól 16 km-re fekszik.

Már a történelem előtti korban emberi lakóhely volt Csanytelek területe, hiszen a Tiszában mindenkor elegendő hal szolgált az itt élők táplálékául. A nagy számban talált régészeti leletek is tanúskodnak az itt élő egykori emberek életéről. Honfoglaló őseink szláv törzseket találtak ezen a helyen. A királyság megalapítása után a vidék lakossága már Szent Gellért működése idején keresztény lett.

Csanytelek először *Chonu* névalakban a Bars megyében fekvő garamszentbenedeki apátság alapító oklevelében szerepel, mivel I. Géza király az apátságnak ajánlódta Csanyteleket, a határában lévő halastavakkal együtt. A későbbi oklevelekben így szerepel a falu neve: *Chani, Chano, Chantelek*.

Az 1241-ig jól fejlődő falu a tatárjárás alatt teljesen elpusztult. Később a kunok nyugtalanították a visszatelepülők életét, minek következtében még 1421-ben is néptelenül állt a hely.

A garamszentbenedeki apátságnak ezt a nehezen ellenőrizhető és a szomszédoktól zaklatott távoli birtokát Sáry Péter székesfehérvári kanonok, Hunyadi János volt kancellárja, későbbi királyi kincstartó szerezte meg, és még az 1561. évi adójegyzékben is a Sáry család nevében szerepel.

Gyula ostroma után a törökök is elpusztították a falut. Birtokosa 1602 után Lugassy János lippai kapitány volt, aki rác katonákat telepített a birtokára. Lugassy örököse Borbála lánya, Bercsényi Imre neje lett. Ők birtokolták akkor Csanyt. A felszabadító háborúk során újból pusztává lett falu 1701-ben a Bercsényi Miklóstól elkobzott javak között tűnt fel, mint lakatlan hely.

Csanyteleket III. Károly király 1702-ben gróf Schlick Lipótnak adományozta Csongrád faluval együtt. Gróf Károlyi Sándor adománylevelében is pusztaként szerepel 1722-ben. Ezen az uradalmi pusztán 1759-ben 30 alkalmazott élt, de 1828-ban 1699 Csanytelekre települt lakosnak már 223 háza volt és a falu területének jelentős részén virágzó dohánykertészet létesült.

A mai csanyteleki templom 1828-ban épült. A lakosság 1930-ban 4600 főnyire szaporodott, és leginkább őstermeléssel foglalkoztak (3607 fő). Az őstermelő lakosság közül 534 az önálló gazda 488 segítő családtaggal és 1163 eltartottal. Gazdasági cseléd 393, gazdasági munkás 1004. Az iparosok, kereskedők, alkalmazottak, szabadfoglalkozásúak, napszámosok, nyugdíjasok és házcselédek összesített száma 1012.

A község határának területe 1930-ban 10 405 kat. hold, aminek közel 50%-a gróf Károlyi László örököseinek felgyői uradalmához tartozott (4643 hold). Nagyobb

birtoka volt még a határban a községnek (767 hold), a Csongrád-Sővényházi Ármen-tesítő Társulatnak (377 hold) és örgróf Pallavicini Alfonznak (291 hold). Az OFB. 1668 holdat osztott ki 715 igénylő között, kisebb-nagyobb parcellákban.

A földdel nem rendelkezők, vagy saját kevéske földjük jövedelméből családjukat eltartani nem tudók ezeken a nagyobb birtokokon, főleg a felgyői gróf Károlyi uradalomban keresték a kenyerüket mint uradalmi cselédek és summások.¹

Csanytelek határából vált ki 1948-ban *Felgyő* község 2340 lakossal, ahol megalakult a Felgyői Állami Gazdaság.²

Csanytelek lakóinak száma 1960-ban 4500 fő volt.³

Csanyteleki népdalváltozatok

A csanyteleki népdalgyűjtéshez az ötletet 1973-ban egy helyi népdalkör szervezése adta. Két kiváló énekes adatközlő: Majzik Alfonzné, Nagy Erzsébet 54 éves és Pintér Ferencné, Nagy Rozália 52 éves vállalkoztak akkor, hogy gazdag dalkészletükből néhány csokorra való népdalt énekelnek az alakuló „Csanyteleki Asszonykórus” számára. A magnetofonszalagra rögzített mintegy 60 dalból 50-et lejegyezve be is küldtem 1974-ben az Országos Néprajzi és Nyelvjárési Gyűjtőpályázatra. Ebből kiemelve 10 summásdal megjelent a Csongrád Megyei Honismereti Híradó 1974. évi számában.

Az 1973-ban gyűjtött csanyteleki népdalváltozatokból, a teljesség igénye nélkül, kellő válogatás után mindössze 33 került ebbe a dolgozatba.

A közölt dalok közül egynek az előadásmódja „*Parlando, rubato*” (1. sz.), a többi 32-é „*Tempo giusto*”.

Az említett 1. sz. dal országosan is ismert *betyárdalnak* változata. Legnagyobb számban a *szelmi dalok* szerepelnek. Ezek közül kettőben (12. és 13. sz.) a *summás* szövegváltozat is megjelenik. Csak summás szöveggel 6 dal szerepel a dolgozatban (2., 6., 7., 14., 21. és 32. sz.). Ezek híven tükrözik az egykori summások keserveit és vágyait. A csanyteleki summások 1944-ben az Esztergom megyei Marót pusztára, a hercegprímás akkori uradalmának egyik majorjába is elkerültek, hét hónapra. Közük volt Pintér Ferencné, Nagy Rozália énekes adatközlő is.

Az egykori uradalmi cselédek és béresek életére való utalás két dal szövegében is megtalálható (23. sz. és 24. sz. 5. vsz.). *Regruta- és katonadalok* a 10., 16. és 25. sorszámmal jelöltek.

A dalok szövegében sokszor keverednek az ö-ző és köznyelvi kifejezések.

A népdalok zenei elemzése

I. FORMA, SORSZERKEZET-MUTATÓ

a) *Nem architektonikus felépítésű népdalok*

A B B C	1
A B C D	7

¹ CSONGRÁD VÁRMEGYE. Vármegyei szociográfiák Bp. 1936. II. 34.

² ÚJ MAGYAR LEXIKON Bp. 1961. II. 306.

³ ÚJ MAGYAR LEXIKON Bp. 1961. I. 481.

b) *Visszatérő formaszervezet*

A A ⁵ A _v ⁵ A	15
A A _v ⁵ A _v ⁵ A	16
A A ⁵ B A	18, 27
A B B A	11
A B B _v A	3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31
A B B _v A _v	2, 22
A A B A	32, 33

II. SZÓTAGSZÁM-MUTATÓ

a) *Izometrikus dallamok*

10	8, 21, 27
11	2, 3, 12, 17, 24, 25, 26
12	11, 18

b) *Heterometrikus dallamok*

6—6—10—7	16
10—10—12—10	9, 10
11—11—13—11	4, 28
11—11—14—11	15
11—11—12—14	7
12—12—8—12	27
12—11—8—12	6
12—11—11—12	30
12—11—11—14	29
12—14—14—12	22
13—10—10—13	5
13—11—11—13	13, 19
13—12—12—13	20
13—13—14—14	14
14—12—11—14	31
14—14—16—14	32
15—14—16—14	23
15—15—16—15	33

III. HANGKÉSZLET—HANGNEM—HANGTERJEDELEM (AMBITUS)

A népdalok hangjainak számjelei:

The image shows two staves of musical notation. The first staff contains ten notes with handwritten labels below them: V., VII., VII., #VII., 1., 2., b3., 3., 4., 5. The second staff contains ten notes with handwritten labels below them: b6., 6., 7., #7., 8., 9., b10., 10., 11.

1. *LÁ-végű dallamok*

pentaton (2 és 9 pien hangokkal)	1—11	13
dór (pentaton fordulatokkal)	VII—7	29
	1—9	6, 24
	1—b10	2
eol	1—8	19, 32
	1—b10	8, 9, 10, 16, 33

2. *LÁ-végű dalok módosított hangokkal*

dór, kétféle terccel (dó, di)	1—9	28
kétféle szexttel (fa, fi)	1—9	12
	V—10	18
eol #7-tel (szi)	1—11	11
dór, kétféle szeptimmel (szó, szi)	1—8	31
	1—9	17
eol, kétféle terccel (dó, di) és		
kétféle szeptimmel (szó, szi)	#VII—8	1
moll, kétféle szexttel (fa, fi) és		
kétféle szeptimmel (szó, szi)	#VII—8	27

3. *DÓ-végű dallamok*

hexachord (bővítménnyel)	1—9	20
	1—10	7
dúr	1—8	22
	1—9	26, 29
	1—10	4, 5, 14, 15, 23, 25
	#VII—9	21
mixolid	1—8	30

IV. SORVÉGZŐ (KADENCIA)-MUTATÓ

5	<u>5</u>	5	1
1	<u>5</u>	8	2, 3, 4, 5
1	<u>5</u>	7	6
1	<u>5</u>	6	7
1	<u>5</u>	5	8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15
1	<u>5</u>	4	16, 17, 18, 19, 20
1	<u>5</u>	3	21, 22, 23
1	<u>5</u>	2	24, 25, 26, 27
1	<u>5</u>	1	28, 29, 30, 31
1	<u>1</u>	5	32
1	<u>1</u>	1	33

Megjegyzés néhány dallamhoz, azok sorszámanak jelöléséhez

10. Ebben a dalban az 1. és 4. sor első ütemének végén a *fa-re-ti* romlott alak a *fa-mi-re* helyett.
22. A dal 2. 3. sorában a kilencedik-tizedik hang ugrása *kvintttörés*, mert a valószínű é-g kisterc helyett a hívalkodó á-g kis szeptim szól.
27. A dallam a „Kondorosi csárda mellett” kezdetű műdal újabb táncritmusos változata. Eredetije gr. Festetich Leó (1800—1884) dallama Arany János versére.
- Avasi Béla főiskolai tanárnak ezúton köszönöm meg a dolgozathoz nyújtott segítségét.

A DALOK BETŰRENDES MUTATÓJA (Elöl a dalok sorszáma)

23. A bérösnek jól megy dolga
33. Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág
14. A felgyői iroda
6. A felgyői nagy barakba'
25. Apró szeme van a kukoricának
9. A szegedi híd alatt, híd alatt
18. Az eke a földet nem magának szántja
21. Azért, hogy a piros alma kerek
9. Csanyteleki halastó, halastó
17. Csanyteleki templom tornya de magos
26. Csanytelekön kidobolta a bíró
15. Egy se kislány kinek nincs szeretője
25. É' köll menni katonának messzire
10. Esik eső az árpatallóra
12. Ez a tábla kukorica de sárga
12. Édesanyám adjon Isten jó estét
2. Édesanyám hol van az az édös tej
2. Édesanyám azzal búsít engömet
15. Édesanyám sokat intett a jóra
4. Ég a gyertya a függönyös szobába'
10. Ferenc Jóska húszéves koromba'
31. Fölszállott a fecske
24. Három ajtó van az ököristállón
27. Három ürü, három bárány nem nagy falka
24. Házunk végén nyílik a tearózsa
32. Jaj de széles, jaj de hosszú a maróti utca
22. Karikára hajlik a rozsmaring ága
16. Kaszárnya, kaszárnya
29. Kék csillagos ég, ha beborul kiderül
22. Két út van előttem
21. Kislány, kislány, csinos barna kislány
5. Kivicses kavicsos a mi házunk eleje
7. Marót pusztán hét hónapot töltöttem
28. Már énnékem hazafelé mennem kell
4. Megy a kocsi, porzik az út utánna

1. Nem messze van ide Kismargita
27. Nincs szebb madár, nincs szebb madár a fecskénél
8. Rozmaringnak csak az a szokása
30. Sej, árvacsalány szúrta meg a kezemet
20. Sej, búza, búza, búza, de szép tábla búza
13. Sej, haj, az Alföldön halászegény vagyok én
13. Sej, haj, édesanyám summásnak beíratott
32. Sok jó estét, sok jó estét mondtam az anyámnak
19. Sűrű sötét felhők vándorolnak az égen
11. Szántóföldön kinyílt a búzavirág
33. Szöged felől, Szöged felől
3. Túl a Tiszán mandulafa virágzik
18. Ültettem ibolyát, várom kikelését
26. Végig mentem a csanyteleki nagy utcán
8. Ződ búzában keskeny a gyalogút

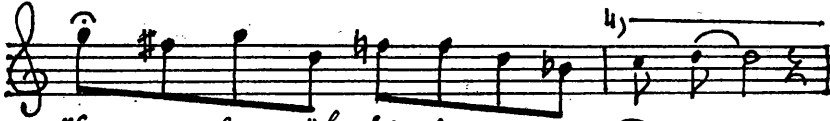
1.

Énekeltte: Majzik Alföldi,
Nagy Erősebet 54 éves, 1973.

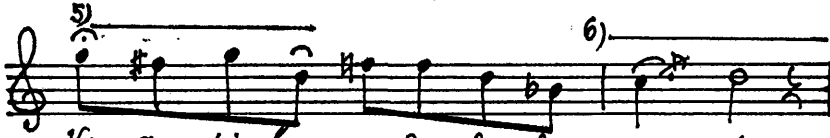
Parlando, rubato $\text{♩} = \text{cca } 72$

1. Nem mar-sze van i-de his-mat-gi-ta,

kör-nyes kö-rül foly-lya azt a Ti-sza.

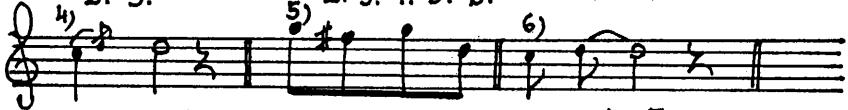
kö-ze-pi-ben a Le-bu-ki csár-da,

ab-ba' mu-lat egy be-tyár bú-jó-ba?

2. 5. 2. 3. 4. 5. 6. 2. 3. 4. 5. 6.

2. 3. 5. 6 4. 2. 3. 4. 5.

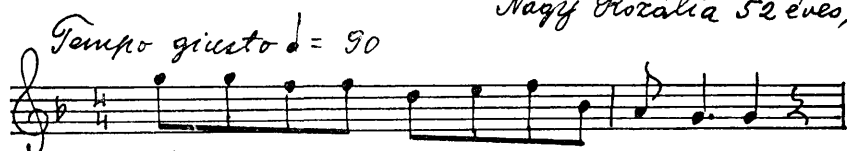
2. Amoda el jönnek a zsandárok,
Már messziről csillog a csákójuk.
Elöl jön a zsandárok káplárja,
Igenyöst a Lebuki csárdába.

3. Aggyon Isten Lebuki csárdásné,
Hát ez a szép pejparipa kié?
Jó bort iszik ennek a gazdája,
Most jött ide, nincs egy félórája.

4. Külgye ki hát ennek a gazdáját,
Nem bántjuk mink, csak adja meg magát.
Ki sem megyek, meg sem adom magam,
Ha úgy tetszik, vigyék el a lovam.
5. A lovamat nem annyira bánom,
Csak a nyergöt, szerszámot sajnálom.
Szügyellőben a bugyellárisom,
Abba' vagyon százezer forintom,
6. Egyet adtam egy szép paripájé',
Másikat meg rávaló szerszámért.
Harmadikat egy szép barna lányért,
Kit nem adnék széles ez világért.

2.

*Énekeltte: Pinter Terencné,
Nagy Rozália 52 éves, 1973.*

1. É- des- a- nyám az- sal bí- sít en- gö- met,

Nem si- tat meg hogy- ha sum- más- nak me- gyek.

Majd meg si- tat- nak az é- gi ma- da- tak,

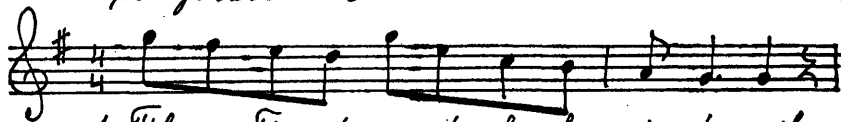
A- la- hol a ma- ri- ti hö- gyek a- latt.

2. Édesanyám, hol van az az édös tej,
Mellyel engem summás lánynak nevelt fel.
Atdad volna azt a tejet madárnak,
Ne nevelté' volna fő' summás lánynak.

3.

Énekeltte: Majzik Alfonsné,
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

Tempo giusto $\text{♩} = 90$

1. Túl a Ti-szón man-du-la-fa vi-rág-zik,

Man-du-la-fa vis-be hul-lik, el-d-zik.

Ha el-d-zik majd meg-szá-rad a nyel-töm,

Sze-ret-het-e már szö-két, bar-nát, nem lá-nom.

2.

2. Édesanyám erresszen el a bálba,
Kötő nékű' a rózsaszín ruhámba'.
Gyász mán nékem a rózsaszín ruhám is,
Elhagyott a legkedvesebb babám is.

4. Énekette: Majzik Alfonz né,
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 103

1. Ég a gye-tya a lig-gö-nyös szo-bá-ba',

Bar-na kis-lány szo-mor-ko-dik ma-gá-ba.

Né szo-mor-ko-dj bar-na kis-lány ha-nem gye-re ki,

Ö-le-lő-re vár a ka-rám i-de-kei.

2. Megy a kocsi, porzik az út utánna,
Három kislány ül a kocsi farába'.
Negyediknek nincsen apja, se édesanyja,
Egész héten rajtam ragyog a csókja.

5.

Énekeltte: Majzik Alfoncné,
Nagy Ersebet 54 éves, 1973

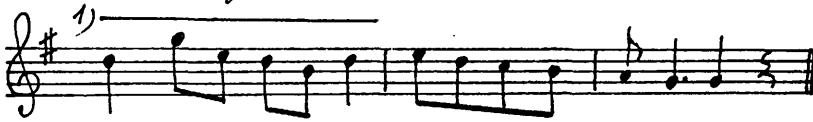
1. Ki- vi- ces ka- vi- ces a mi há- zunk e- le- je,

O- da- jár a ba- bám min- döm es- te.

O- da- jár a ba- bám min- döm es- te,

1) J- si- gye m az a- nyád nem ü- lök az ö- led- be.

2. 3.

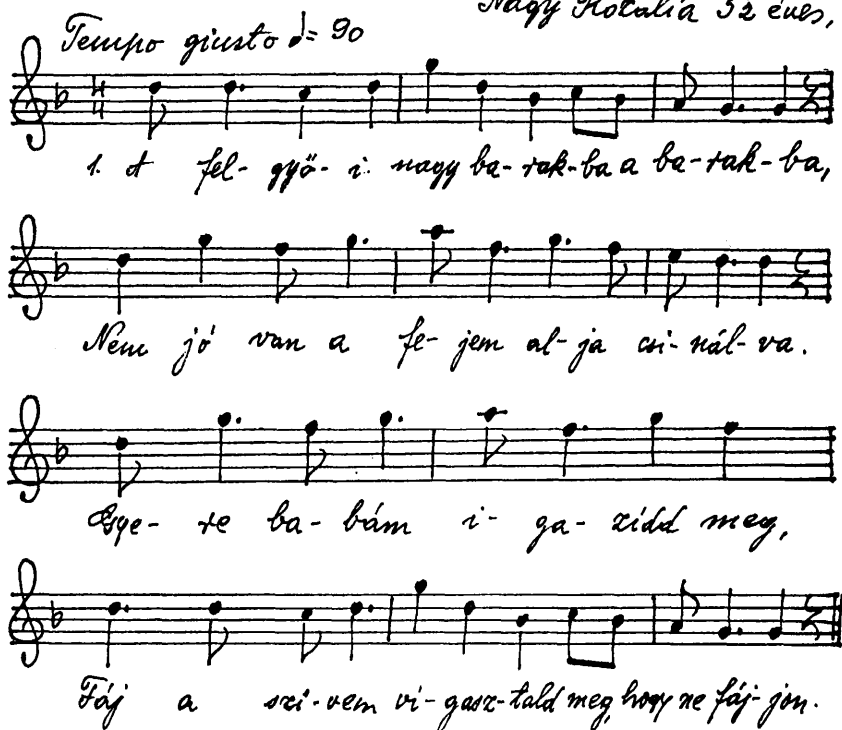
2. A mi házunk előtt van egy magos almafa,
Terítve van alatta az alma.
Terítve van alatta az alma,
Majd meglátod barna kislány, párod nem leszek soha.

3. A mi házunk előtt van egy magos diófa,
Tetejére szállott egy madárka.
A madár azt fütyüli az ágon,
Majd meglátod barna legény, párod leszek a nyáron.

6.

Énekeltte: Pintér Tereszke,
Nagy Rozália 52 éves, 1973.

Tempo giusto $\text{♩} = 90$

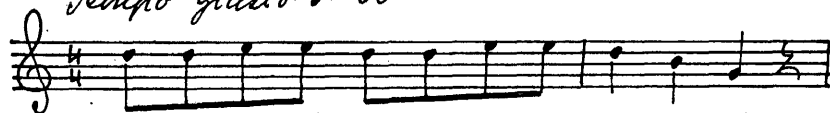

1. A fel-gyö-i nagy ba-rak-ba a ba-rak-ba,
Nem jó van a fe-jem al-ja csi-nál-va.
Gye-re ba-bám i-gyűjts világot,
Fáj a szi-ven vi-gasz-tald meg hogy ne fáj-jon.

2. A felgyői nagy barakba, a barakba,
Eltévedtem benne én az éjszaka.
Gyere babám gyűjts világot,
Mutasd meg a kijáratot, hogy mēre van.

7. Énekeltte: Pintér Terencné,
Nagy Rozália 52 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 90

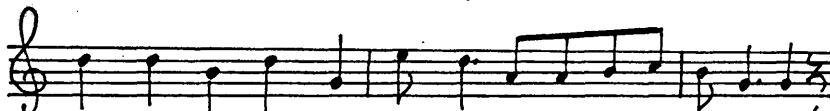
1. Ma-rót pusz-tán het' hó-na-rot töl-töt-tem,

Ad-dig is egy bar-na le-gényt sze-ret-tem.

O-lyan coi-nos bar-na le-gény jött én hoz-zám,

Még azt ö-le-löm so-ha so-ha el nem fe-lej-^{töm.}tem.

2. Marót pusztán nem sok időnk van hátra,
Pakolunk és megyünk az állomásra.
Nem sajnáljuk pallérunkat, intézőnket,
Ismerősünket, sem a, sem a szép szeretőnket.

8. Énekeltte: Majzik Alfanoné,
Nagy Erzsébet 5 éves, 1943.

Tempo giusto ♩ = 120

1. Lőd bi-zó-ban kes-keny a gya-log-út.

En-gö-met a ré-gi ba-bám meg-unt.

U-gyan ba-bám hogy tud-tál meg un-ni.

Én i-ga-zán tud-ta-lak sze-ret-ni.

2. Járhatsz kislány, járhatsz a templomba,
Rossz hír hallik rólad a faluba'.
Be is ülhetsz a legelső székbe,
Elhervad a rózsá a kezvedbe'.

3. Rozmaringnak csak az a szokása,
Télen nyáron zöld annak az ága.
Télen nyáron karikára hajlik,
Az én rózsám összē' házasodik.

Alkalmazkodó ritmus

9.

Énekeltte: Majzik Alföldi
Nagy Erzsébet 54éves, 1973

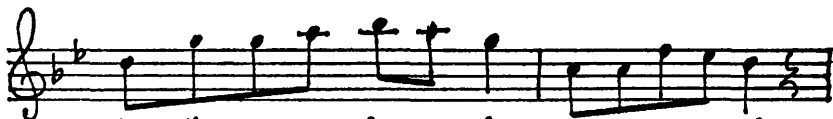
Tempo giusto ♩ = 103

1. Csúgy-te-le-ki ha-las-tó ha-las-tó,

Be-le-es-tem ko-csis-tól, lo-ras-tól.

Faj Jo-te-nöm ki vax ki, sej, haj ki vax ki,

Hor a ba-bám két kar-ja nem vax ki.

2.

2. 3.

2. A szegedi híd alatt, híd alatt,
Rézsarkantyúm ott maradt, ott maradt.
Gyere rózsám keresd meg, sej de keresd meg,
Ha megleled, pengesd meg, pengesd meg.
3. A budai hegy alatt, hegy alatt,
Az én babám rozsmaringot arat.
Én vagyok a rozsmaring kévékötője,
Barna legény igaz szeretője.

10.

Énekeltte: Majzik Álfmzene
Nagy Erőseket 54 éves, 1973.

Tempo giusto $\text{♩} = 90$

1. É-sik e-ső az í-ra tal-ló-ra,

Áye-re ba-bám ül-tesz föl a ló-ra.

Áyön-ge va-gyok nem bi-tok ba-bám föl-ül-ni,

His nej lo-rám nem a-kat meg-áll-ni.

2. Ferenc Jóska húszéves koromb',
Besorozott engöm katonának.
Tizenkilenc, húszéves babám most vagyok,
Katonának derék legény vagyok.

11.

Énekeltte: Majzik Alföldi,
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 90

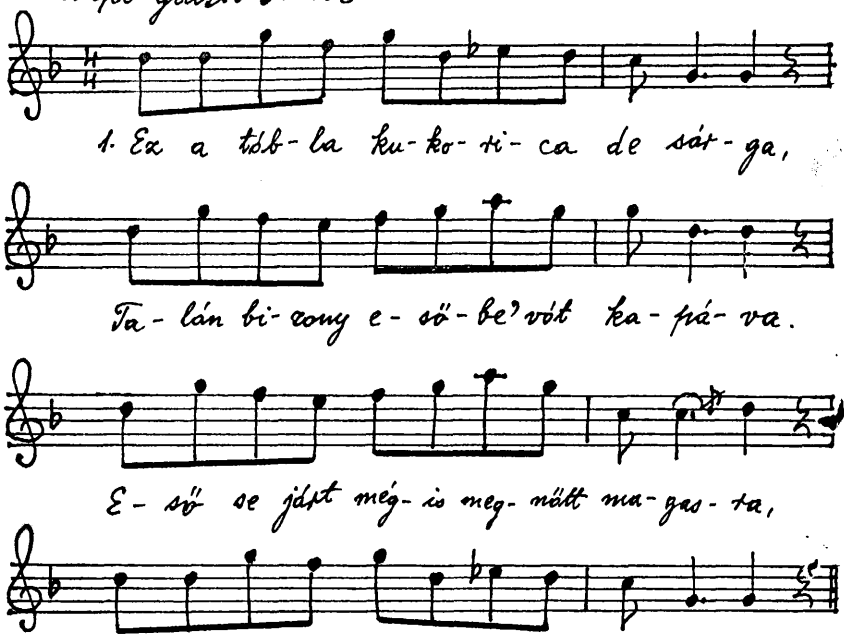
1. Szán-tó-föl-dön ki-nyí-lott a bi-ea-ri-tág,
 Ize-ret-te-lek tud-ja azt az e-gész vi-lág.
 De már ma-s-tan el-be-szél-lek fii-nek-fé-nak,
 Nem szó-ret-lek meg-mond-hadd a jó a-nyád-nak.

2. Ükkfa, bükkfa, mandulafa most virágzik,
 Az én kedves kisangyalom mással játszik.
 Játszadazzál szívem párja, én nem bánom,
 Csak a rádrakott csókjaimat sajnálom.

3. Barna kislány kísétál a temetőbe,
 Gyöngyvirágos koszorút visz a kezébe'.
 Nem tanázza a babája gyászos sírját,
 Hová tegye gyöngyvirágos koszorúját.

12. Énekeltte: Pintér Terencné,
Nagy Rózi 52 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 103

1. Én a tób-la ku-ko-ti-ca de sár-ga,
Ta-lán bi-sony e-ső-be'vót ka-riá-va.
E-ső se jót még-is meg-nált ma-gas-ta,
Most va-gyok a sze-re-tőm-mel ha-rag-ba.

2. Nem füstöl a pirituszgyár kéménye,
Fehér galamb szállott a tetejére.
Ismertelek fehér galamb, ki voltál,
Szeretőmnek hírhordója te voltál.

3. Sárgadinnye nem egyez a göröggel,
Nem egyez az én szívem a tieddel.
Mer' a tied csalfasággal van tele,
Megcsalnád az enyimet, ha lehetne.

Summás szövegváltozat:

4. Édesanyám, adjon Isten jó estét,
Hazajöttem mint egy váratlan vendég.
Hazajöttem vagy örömré vagy búra,
Marót pusztá, de beléd vagyok unva.

5. A barakban ketten hálunk egy ágyon,
Gondolsz-e rám egyetlen egy virágom?
Énrám gondolj, ne arra a barnára,
Árva szívem majd meghasad utána.

6. A barakba' de sok időt töltöttem,
Addig is egy barna legényt szerettem.
Olyan csinos barna legényt szerettem,
Amíg élek soha el nem felejtöm.

13. Énekelté: Pántó Ferenccé,
Nagy Roxália 52 éves, 1973.

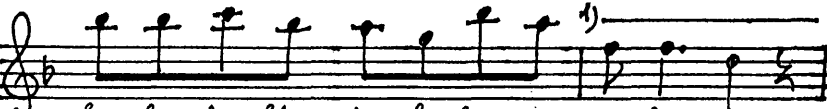
Tempo giusto $\text{♩} = 103$

1. Sej, haj, az al-földön ha-lász-le-gény va-gyok én.

Ti-sza part-ján kis kuty-kó-ban la-kom én.

Sző-ke kis-lány jöjj be hoz-zám fü-ken-mi,

Sej, haj, é-des-a-nyám majd gon-dódat vi-se-li.

1)

6.

2. Sej, haj, sötét felhők tornyosulnak az égen,
Hull a zápor az alföldi vidéken.
Szőke kislány selyemkendőd megázik,
Sej, haj, gyöngé vállad, fehér nyakad megfázik.

3. Sej, haj, szétoszlottak már a sűrű fellegek,
Isten véled kedves legény, én megyek.
Élj boldogan, a jó Isten áldjon meg,
Sej, haj, néha olykor rólam is emlékezz meg!

Summás szövegváltozat:

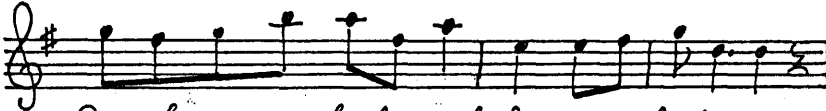
4. Sej, haj, édesanyám summásnak beíratott,
Még amikor a bölcsőbe' ringatott.
Édesanyám nem tudta, hogy mit csinál,
Sej, hogy a summásra ilyen kutya világ vár.
5. Sej, haj, a maróti nagy baraknak teteje,
Hét hónapra vagyok bele temetve.
Hét hónapra elhervadok, sárgulok,
Sej, haj, kedves babám de soká szabadulok.
6. Sej, haj, életömnek a legszebbik korába',
Vótam summás a maróti határba'.
Vessön lángot Marót puszta kellős közepe,
Sej, haj, csak még egyszer kijöhettek belőle.

14. Énekeltte: Pintér Ferencné,
Nagy Rozália 52 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 90

1. A fel-gyö-i i-ro-da zsin-delya te-te-je,

De sok csa-nyi kis-lány-nak ben-ne a kis köny-ve.

Az e-nyém is ben-ne van, most-ak^a-tom ki-vét-ni,

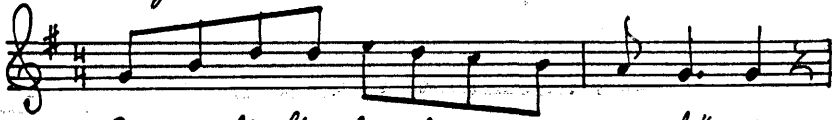

Nem a-ka-tok tölt nyá-tom cu-kot-sé-pát ka-pál-ni.

2. A felgyői iroda, zsindegy a teteje,
De sok csanyai kislánynak benne a levele.
Lám az enyém nincs benne, itt van a zsebömbe,
Hét hónapi szerelöm van bele jegyözve.

15.

Tempo giusto ♩ = 103.

Énekeltte: Majorik Alfonsné
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

1. Egy se kis-lány ki-nek nincs sze- te- tő- je,

ki- nek nin-csen ki-var-rott szeb- ken- dö- je.

Ki- var-rom a szeb-ken-dő-met csip- lés- te tő- zés- ta,

Csuy- te- le- ki le- gé- nyek boss- szú- já- ta.

2. Édesanyám megfogta a kezemet,
Hogy ne öleljem meg a szeretőmet.
Kiveszem az édesanyám kezéből a kezemet,
Mégis megölelöm a szeretőmet.
3. Édesanyám sokat intett a jóra,
Este későn ne menjek el sehova.
Nem hallgattam édesanyám sok jó intő szavára,
Rávit a szerelöm a csalfaságra.

16. Énekeltte: Hajnik Alföldi,
Nagy Etűbet 54 éves, 1943.

Tempo giusto ♩ = 103

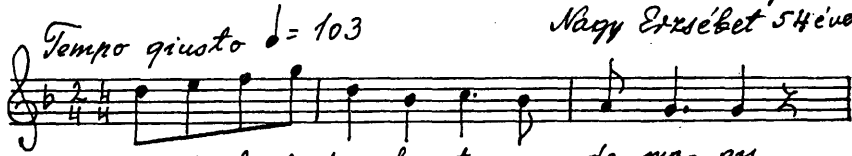
1. Ka-szár-nya, ka-szár-nya,
Sü-tü ab-lak raj-ta.
Sü-tü ab-lak, ben-ne ke-tek asz-tal
Sej, gyászle-ve-lem raj-ta.

2. Gyászlevelem rajta,
Nincs ki elolvassa.
Majd lesz nékem egy betyáros szeretőm,
Sej, aki elolvassa.
3. Olvasd babám, olvasd,
Gyászos leveletem.
Jövő hónap huszonhatodikán,
Sej, elvisznek engömet.
4. Elvisznek engömet
Idegen országba.
Itt kell hagyni a betyáros szeretőm
Sej, más lacibetyárnak.

Alkalmazkodó ritmus

17.

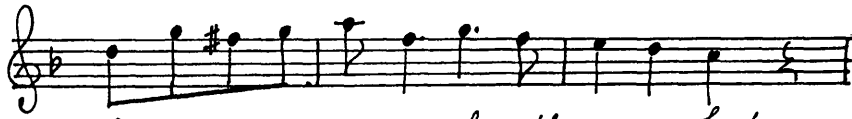
Énekelté: Majzik Alfonc
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

1. Csany-te-le-ki temp-lom tor-nya de ma-gos,

Te-te-je-be' van két al-ma de pi-ros.

Né szed meg a pi-ros al-mát meg-to-had,

Né sco-mo-títsd a szí-vem meli' meg-ha-sad.

2. Csanyteleki templom tornya, de magos,
Tetejibe' van két rózsza, de piros.
Az egyiket leszakajtom magamnak,
Másikat meg a kedves galambomnak.

3. Nincsen széle a fekete kendőnek,
Nincsen igaz szava a szeretőmnek.
Vöszök olyan kendőt, melynek széle lesz,
Választok szeretőt, aki igaz lesz.

Alkalmazkodó ritmus

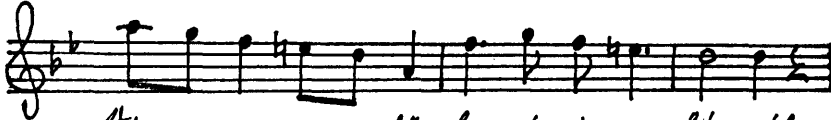
18.

Énekeltte: Majzik Alfoncne',
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 90

1. Ül-tet-tem i-bo-lyát ud-rom ki-ke-lé-sét,

Ha-som a sze-re-töm hoz-cám jö-re-lét-sét.

Mi-kelt az i-bo-lya, de nem az a tel-jes,

El-jött a sze-re-töm, de nem az a ked-ves.

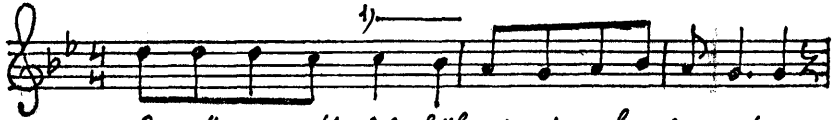
2.

2. Az eke a földet nem magának szántja,
Az anyja a lányát nem magának szánja.
Ha magának szánja, zárja bele kalitkába,
Ne eresse el a legénnyel a bálba.

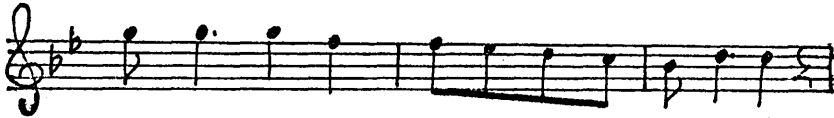
Alkalmazkodó ritmus

19. Énekeltte: Majorik Alföldi,
Nagy Ernő bot 54 éves, 1972.

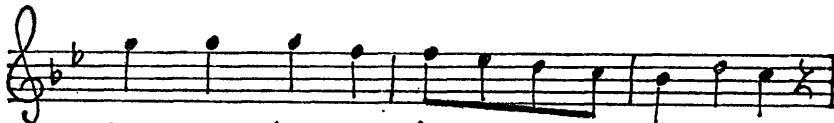
Tempo giusto ♩ = 90

1. Sü-rü sü-tét fel-hők, ván-dó tol-nak az é-gen,

Ma-ta-dá-som nincs e-szen a vi-dé-ken.

Itk van it-va föl a ván-dó fel-hők-re,

Sze-ret-te-lek ba-bám, el kell vol-mi ö-tök-re.

3.

2. De nagy bánat érte a szívemet vasárnap,
Más kislánnyal hirdették a babámat.
Még pénteken nem hittem el valóban,
Hogy ne menjek babám véled el a templomba.
3. Árkolják már sej haj, a csanyteleki temetőt,
Engem temesettek bele legelsőbb.
Elsőbb engem, azután a babámat,
Hogy ne tartson sej haj, több szeretőt magának.

Alkalmazkodó ritmus

20.

Énekeltte: Majzik Alfoncse,
Nagy Erővel 54 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 103

1. Sej bi-za, bi-za, bi-za, de szép táb-la bi-za,

Kö-ze fe-be van egy van egy nagy di-ó-fa.

Di-ó-fa-ta tá-tá-tá-szál-lott egy csó-ka,

En-gö-met is a ba-bám ta-ni-tott a csók-ta.

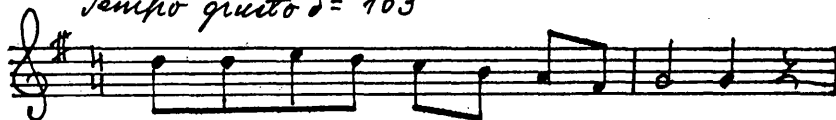
2.

2. Sej, szőlő, szőlő, szőlő, de szép tábla szőlő,
Közepében van a van a rizling szőlő.
Rizling szőlő válik a leve-levelétől,
Sej, én is most válok a régi szeretőtől.

Alkalmazkodó ritmus

2. 1. Énekeltte: Pintér Terencsné,
Nagy Rozália 52 éves, 1973.

Tempo giusto $\text{♩} = 103$

1. A - zót, hogy a fi - vos al - ma ke - rek,

En - gö - met egy sum - más le - gény sze - tet.

Ha sze - tet is nem ü - lök mel - lé - je,

Van más né - ki má - tik sze - re - tő - je.

2. Kislány, kislány, csinos barna kislány,
Elvönnélek, ha szögény nem volnál.
De hiába vagy a falu szépje,
Ha a neved nincs a telekkönyvbe'.

22. Énekelte: Majzik Alfonzú,
Nagy Etzsebet 54 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 120

1. Két út van e-lét-tem nem tom mö-te möny-nyek,

Két sze-te-töm van én-né-ken nem tom mik-hozmönny-nyek.

Ha a szé-ké-hez el-me-gyek a bar-na ha-tág-szik,

Így lát ez én-szi-ven so-ha meg nem nyug-szik.

2. Karikára hajlik a rozsmaring ága,
Ennek a szép barna lánnak én leszek a párja.
Karika a jeggyűrűje, visszaadom néki,
Ötöt is, hatot is ad neköm a régi.

Alkalmazkodó ritmus

23.

E'nekelte: Majorik Alfonsné,
Nagy Erzsébet 54éves, 1973.

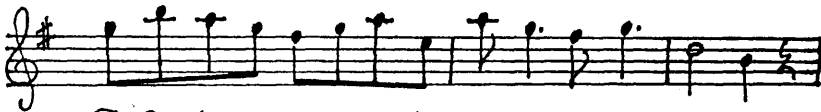
Tempo giusto ♩ = 120

1. A bérösnek jól megy dolga, sejt semmi-re sincs gondja,

Béres-gazdag a parancsot megcsinálja.

Te Pista méggy borsnál-ni te Jancsi szánta-mi,

Főska pedig itt-hon marad a lányoknak ucsizni.

2. A bérösnek jól megy dolga, sejt semmire sincs gondja,
A négy ökröt megpucojja és járomba fogja.
Hajlós ustor a kezibe, föláll a szekérre,
Onnat nézi, möre van a göndörhajú szeretője.

Alkalmazkodó ritmus

24.

E'nekelte: Majzik Alfonsné,
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 120

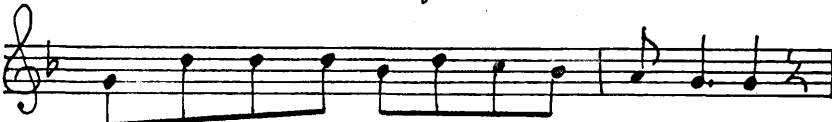
1. Híd-zunk vé-gén nyi-lik a te-a-tó-za,

Bar-na le-győ e-gyet sza-kaj-tott tó-la.

Podt-wak én is o-lyan tó-za le-het-nék,

Hit sze-ret-tem an-nak jót-ja le-het-nék.

5.
1 1 1 3 4

2. Amíg élek, átkozom az anyámat,
Mért nem adott engemet a babámnak.
Adott volna ahhoz, akit szerettem,
Amíg élek, soha el nem felejttem.
3. Kimentem a kiskertembe gyomláni,
Bús gerlice utánam jött vizsgálni.
Szárnya alól kiejtett egy levelet,
Rá van írva, hogy a babám nem szeret.
4. Bánatomba én is írtam levelet,
Bús gerlice szárnya alá rejtettem.
Bús gerlice, vidd el ezt a levelet,
Tedd az ablakába a szeretőmnnek!
5. Három ajtó van az ököristállón,
A babámat egyikbe sem tanálom.
Az van írva az ajtófélfájára:
Így jár, kire haragszik a babája.

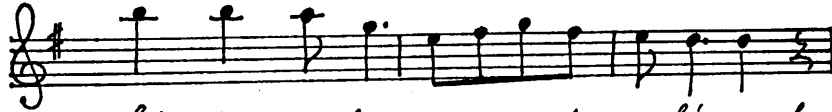
25.

Énekeltte: Majzik Alföldi
Nagy Erzsébet 54 éves, 1943.

Tempo giusto $\text{♩} = 140$

1. Ap- tó sze-me van a ku- ko- ri- cá- nak,

Szép ter- me- te van a mos- ta- ni lány- nak.

Szép ter- me- te vé- lony kar- csú de- re- ka,

Jobb vál- lá- ta jön- dő- tö- dik a ha- ja.

2. Apró szeme van a kukoricának,
Mért nincs nékem olyan anyám mint másnak?
Mert ha nékem olyan volna mint másnak,
Nem soroztak volna be katonának.
3. É' köll menni katonának messzire,
Itt kell hagyni a babámat, nincs kire.
Terád hagyom legkedvesebb barátom,
Éljed véle világotat, nem bánom.
4. Maj' ha letelik a három esztendő,
Büszkén mondom: add vissza a szeretőm!
Élted véle világotat idáig,
Én meg élem koporsóm bezártáig.

Alkalmazkodó ritmus

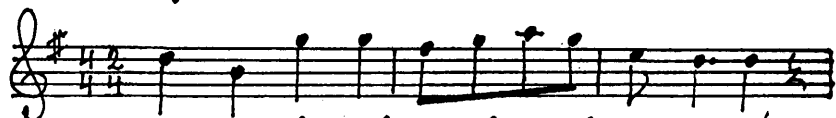
26.

Énekeltte: Majorik Alföldi,
Nagy Erősbet 54éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 103

1. Csany-te-le-kön ki-do-bol-ta a bi-tó,

Ró-sa-fá-val tü-zel a szel-ga-bi-tó.

Fo-gok én még ró-sa-fá-val tü-zel-ni,

Ki-el-ha-gyott fog még engöm sze-ret-ni.

2.

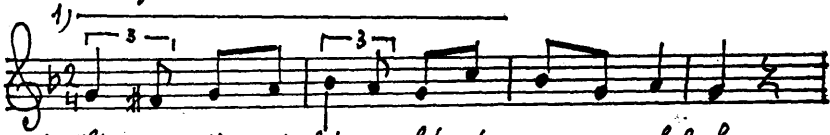
2. Végigmentem a csanyteleki nagy utcán,
Betekinttem a babám ablakán.
Éppen akkor vetötte föl az ágyát,
Rozmaringgal söpörte a szobáját.

Alkalmazkodó ritmus

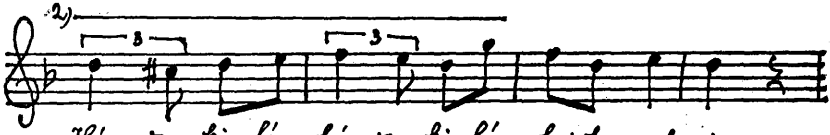
27.

Énekeltte: Majzik Alfréd
Nagy Erősebet 54 éves, 1973.

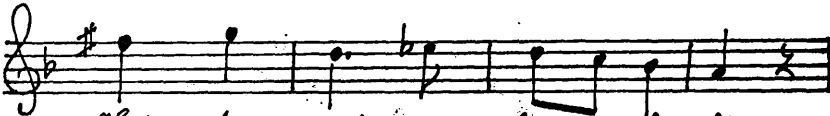
Tempo giusto ♩ = 90

1. Hát-rom ü-üi, hát-rom bá-rány nem nagy fal-ka,

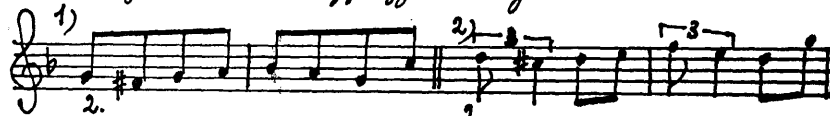
Hát-rom kis-lány, hát-rom kis-lány haj-to-gat-ja.

Haj-to-gat-ja ha-ra-fe-lé,

Csany-te-le-ki gyöngy-ri-tá-gos csát-da-mel-lé.

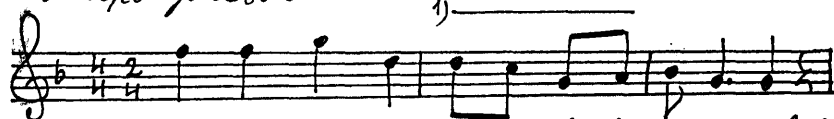

2. Nincs szebb madár, nincs szebb madár a fecskénél,
Fehér lábú, fehér lábú menyecskénél.
Fehér lábát mosogatja,
A babáját az ölibe csalogatja.

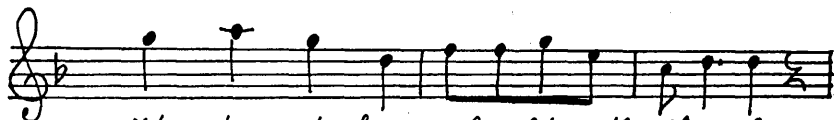
28.

Énekeltte: Majrik Alfoncne',
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

Tempo giusto ♩ = 90

1. Már én né- kem ha- ra- fe- lé men- nem kell,

Már én né- kem a ba- bám- tól vál- ni kell.

Húzd ki ba- bám a hó- fe- hét se- lyem ken- dő- det,

Hagy hul- laj- tom be- le a köny- nye- ri- met.

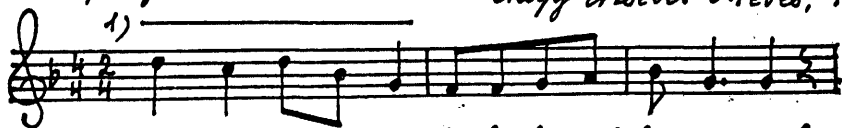
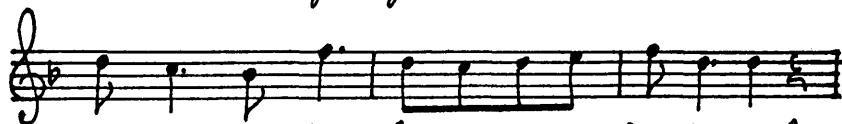
2. 3.

2. Már énnékem hazafelé mennem kell,
Már énnékem a babámtól válni kell.
Lehúszom az ujjamról az aranygyűrűmet,
Felcserélem szebbé a szeretőmet.
3. Tegnap este jöttem meg a csatából,
Leesett a vas a lovam lábáról.
Nyisd ki kovács a fekete műhelyajtódat,
Vasald meg a keselylábú lovamat.

Alkalmazkodó ritmus

29.

Tempo giusto ♩ = 103

Énekeltte: Majzik Alfonzine,
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.1.)
1. Kék csil-la-gos ég ha be-bo-sul ki-de-sül,

Az én ba-bám ha meg-lát is ki-ke-sül.

Ke-sül-hecc mán ré-gi ba-bám ö-rök-re,

2.)
s sok ha-sug sa-va-id nem jut-nak az e-szöm-be.

2. Piros pántlika a galárisom kötője,
Legény lögyön, aki aztat megkösse.
Enyimet is megkötötte egy barna,
Le is zárta a bús szívemet a sírba.

Alkalmazkodó ritmus

30

Énekeltte: Majrik Alfonsné,
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

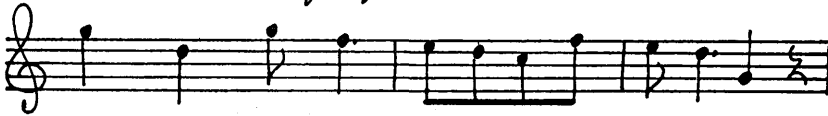
Tempo giusto $\text{♩} = 90$

1. Sej, ár-va-csa-lány szit-ta meg a ke-se-mét,

Bar-na le-gény csal-ta meg a sei-ve-mét.

Bar-na le-gény ne csald meg a sei-ve-mét,

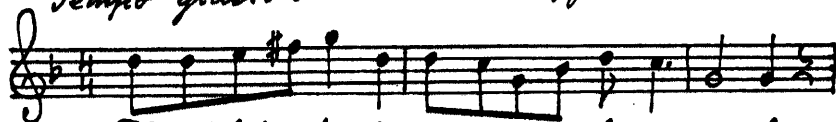
Sej, én a-kor-tam meg-ual-ni a ti-e-det.

2. Sej, a faluba' azért haragszanak rám,
Szegény vagyok, mégis szeret a babám.
Szeress babám, tied leszek, nem másé,
Sej, értem halj meg, ne az édesanyádé'.

31.

Énekeltte: Majzik Alfonz né,
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

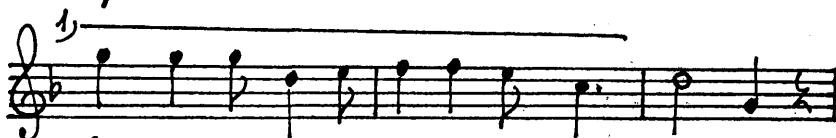
Tempo giusto ♩ = 120

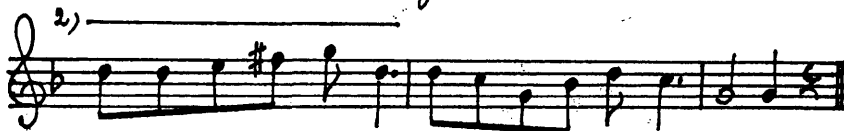
1. Föl-szál-lott a feu-ke, föl a ma-gas le-ve-gö-be,

Mag-kér-de-zem, nem-e lát-ta a ked-ve-sem?

Lát-tam biz én a cony-te-le-ki ré-ten,

Ho-sly lá-bi lo-rát le-gel-tet-te kö-tö-fé-ken.

2.

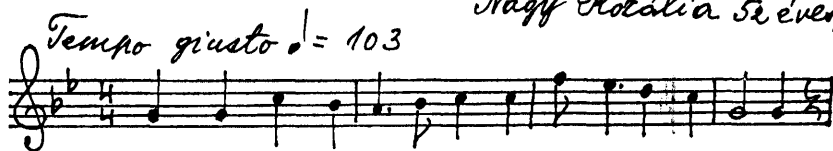
2.

2. Mikor hozzád jártam, babám mindég álmos voltál,
Szóltam hozzád, de te mindég haragudtál.
Éntőlem már ki is alhatod magadat,
Nem ölelem által a vékony karcsú derekadat.

Alkalmazkodó ritmus

32.

Énekeltte: Pintér Józsefné,
Nagy Rozália 52 éves, 1973.

1. Jaj, de szé-les, jaj de hosszú a ma-tó-ti ut-ca,

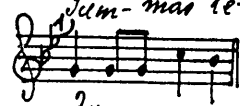
Jaj de so'-kat, jaj de so'-kat vi-gy-men-tem raj-ta.

Az: gy men-tem ko-tek hét hó-na-pig min-den ál-dott es-te,

Sem-más le-gény a sze-re-töm áld-ja meg az Ie-ten.

2.

2. Sok jó estét, sok jó estét mondtam az anyámnak,
Csak mégegyszer, csak mégegyszer vállaljon lányának.
Vállaljon el kedves édesanyám, én már hazajöttem,
Ezt a hosszú hét hónapot sírva letöltöttem.

Alkalmazkodó ritmus

33.

Tempo giusto ♩ = 120

Énekeltte: Majzik Alfanoni,
Nagy Erzsébet 54 éves, 1973.

1. Ab-la-kom-ba ab-la-kom-ba be-sü-tött a hold vi-lág,

A-ki két-töt há-r-mat sze-tet so oinos at-ta jr' vi-lág.

Lám én csak e-gyet sze-re-tet, még is de so-kat szem-ve-dek,

Ez a ku-tya be-tyár vi-lág csal-ta meg a szei-re-met.

2. Szöged felől, Szöged felől jön egy fekete felhő,
Siess kislány, siess kislány, mert megver a nagy eső.
Nem sietek olyan nagyon, fáj a szívem, sajog nagyon,
Most tudom már, miért sajog, a szeretőm elhagyott.
3. A szögedi, a szögedi, a szögedi híd alatt,
Vasalják a, vasalják a keselylábú lovamat.
Még a lovamat vasalják, babám szívét elrabolják,
Ez a kutya betyár világ csalta meg a szívemet.

Alkalmazkodó ritmus

IRODALOM

Avasi Béla

1971 Népdal, népzene. (Zenei elemzés) Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 675—687.

Bálint Sándor

1933 Szeged népe. Új gyűjtés I. Szeged.

Csikvári Antal (szerk.)

1936 Csongrád vármegye. Vármegyei szociográfiák. Bp.

Járdányi Pál (szerk.)

1961 Magyar népdaltípusok. Bp.

Kerényi György (szerk.)

1961 Népies dalok. Bp.

Lele József—Waldmann József

1971 Népdal, népzene. Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 688—736.

Péczely Attila

1965 Népdal. Orosháza néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 511—562.

Volksliedvarianten von Csanytelek

Szigeti, György

In der Einführung legt der Verfasser die Geschichte von Csanytelek kurz dar. Das Gemeinde liegt entlang der Landstrasse, die Szeged mit Csongrád verbindet, von der Stadt Csongrád 16 km entfernt, in der Nähe der Theiss.

Im weiteren schreibt er von den Verhältnissen der Volksliedvariantensammlung in Csanytelek, wofür er die mitgeteilten 33 Lieder nach dem Inhalt (Liebes-, Betyaren-, Gedingen-, Gesinden-, Rekruten- und Soldatenlieder) bekanntmacht.

Die Lieder sind nach ihrer Vortragsart folgenderweise aufzuteilen: 1 „Parlando, rubato“ und 32 „Tempo giusto“.

Die musikalische Analyse der mitgeteilten Lieder wird durch die folgenden Indizes veranschaulicht: 1. Form, Struktur; 2. Silbenzahl; 3. Tonbestand, Tonart, Stimmumfang; 4. Kadenz.

Zum Schluss ist der Aufsatz mit dem alphabetischen Verzeichnis der Lieder, der Aufzählung der Sekundärliteratur und manchen Bemerkungen zur Melodie ergänzt.

Történelem

Makó város úrbéri küzdelmeinek kezdetei 1778—1805

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Az egykori Csanád megye a hódoltság után jelentéktelen kis megyévé zsugorodott. Bánáthoz tartozó területe a karlócai béke értelmében még a török birodalom része, a török háborúk után az udvar nem állította helyre a megyerendszert. A 18. század elején Csanád megye négy kamarai településből állt: Battonyából, Földeákból, Tornyából és Makóból. Az előző három helység magánföldesúri birtok lett; Földeákot 1729-ben Návay György, Battonyát 1746-ban Monostori Berinay László, Tornyát 1752-ban Marczibányi Lőrinc vásárolta meg. Makóra a csanádi püspökség vetette ki hálóját, ugyanis a püspökség fenntartásához nem volt elegendő bevételük. A 17. század folyamán a kis mezővárosnak sikerült olyan pártfogókra szert tennie, akik elhárították a püspökség bekebelező terveit. 1614-ben Bethlen Gábor védte meg a makóiakat Herovics Mátyás püspök egyházi tizedszedési törekvéseitől. Zsongor Zsigmond püspököt 1646-ban Rákóczi György fejedelem kénytelen megfigyelmeztetni. Macripodari Jácint hiába eszközölt ki 1660-ban protekcionális levelet a Makóval szomszédos Csókás, Szentlőrinc, Dálegyház, Igács, Szentmiklós, Csika területére, mert ezeket Lipót király gróf Balassa Imrének adományozta. 1682-ben Balogh Miklós püspököt, majd pedig utódait: Tvornikovich Mihályt és Dolny Istvánt a kincstár tartja távol Makó megszerzésétől.

Nádasdy László 1719-ben már megkapta élete tartamára a királyi haszonvételeket, de a földesúri jogokat a kincstár továbbra is magának tartotta fenn. Stanislavich Miklós püspök 1746-ban örök adományul kapta Makót, ettől kezdve a szabamendetlű lakosok fokozatosan jobbágyi sorba süllyedtek. Amikor az egyik egyezséglevélben Stanislavich Miklós 1743-ban püspöki jobbágyoknak nevezte őket, a város a pozsonyi káptalan előtt tiltakozott ez ellen.

A csanádi püspökség 1746-ban nemcsak Makót, de a hozzátartozó pusztákat: Igács, Kopáncs, Csókás, Rákos, Dál, Szentlőrinc, Tömpös, Lele pusztákat is örök adományul kapta. Mária Terézia 1751-ben Engl Antal püspöknek ajándékozta Szentmiklós pusztát, Felhegyes, Császárvár és Margita szállásokat is.

A Mária Terézia-féle úrberrendezés pontosan meghatározta az úrbéres telek terjedelmét, ami Makón 36 hold szántóból, 20 kaszás rétből és 1 hold (1100 □-ól) belső telekből állt, de a legelőről csak azt írta, hogy elegendő bocsátassék a jobbágyok rendelkezésére. Találón írta Tóth Lőrinc: „Az egész úrbéri rendezésben talán legfontosabb, legkényesebb, legtöbb féltékenységet s legerősebb szenvedélyeket ébresztő tárgy ... a legelők kérdése.”² A makói úrbéri per hol parázsló izzással, hol csil-

¹ BÁLINT A. 1926. 27. SZIRBIK M. 1926. 100. INCZEFI G. 1970. 171. TÓTH F. 1974. 57.

² FÜR L. 1972. 109.

lapíthatatlan lángolással egy évszázadig húzódtott. És ennek a nagy pernek legfőbb témája a legelő birtoklása illetve használata volt, valamint a jobbágy—földesúr viszonyt meghatározó szerződés. Ahogyan a püspökök váltották egymást, rendszerint új szerződést kötöttek, amelyben az évi taksa összege mindig magasabb lett. Így Nádasdy Lászlóval 1200, Stanislavich Miklóssal 1741-ben 1800, 1843-ban 3000, 1847-ben 5000 forintban állapodtak meg.

Az úrbéri per Christovich Imre püspöksége idején indult. A földesúr 1778-ban közvetlenül a felséghez folyamodott, az urbárium által biztosított roboterő felhasználása céljából a város használatában lévő legelő egy részét majorsági birtoknak kívánta kivágtatni és elkülöníteni a közlegelőtől.

Az úriszék 1779. január 16-án teljesíthetőnek tartotta a püspök kérését. A megyei törvényszék 1779. március 9-én a közlegelőből 60 sessio (1 sessio=56 jugerum) kihasítását ítélte meg mint allódiomot. A helytartótanács 1779. október 18-án ki-mondta: „Makó városának lakosai 1699-ik évben az egész határt megkapták; s az uradalom által kért puszták, mint amelyek az úrbéri executiora megbízott tisztviselők által, a község használatában lévő s annak birtoka közé kebelezett részek vettek föl: továbbra is a község birtokában hagyandók.”

A város egyezkedésre kényszerült. Az 1780 áprilisában kötött szerződés értelmében a közlegelőből 3 sessio földet adnak át az uradalomnak majorság létesítése céljából. A püspök holta napjáig teljes földesúri jussal átadja a királyi haszonvételeket (termékek dézsmáját, árendákat, bárány és apró dézsmákat, italok kocsmáztatását, sörnek, pálinkának főztetését, a mézárszékeket, a Szentiván napi vásárt, a heti vásárokat, a halászó vizeket). A város az urbariális köteleességek és a királyi haszonvételek megváltása fejében 9000 forintot fizet készpénzben. Minden jobbágytelek után egy napi két marhas szolgálattal tartoznak. Természetben 150 köböl búzát, ugyanannyi zabot, 60 boglya szénát, 2000 kéve nádat vagy gyékényt, 60 akó makói bort, 50 bárányt, urbariális kappant, csirkét, vaját és tojást kellett teljesíteniök. Az uraság a maga jószágait a községével egy falkában, egy járásban járathatja, de ezáltal a lakosok jószágainak legkisebb megszorítását sem okozhatja.³

Bár a Stanislavich Miklóssal kötött szerződéshez viszonyítva az 1780. évi kontraktus a város szemszögéből nézve sokkal terheesebb, mégis kedvezően zárult az első úrbéri per. Sikerült megakadályozni az uradalom allodiális birtokának kialakítását, a közlegelő elkülönítését. Az uraság vissza kényszerült adni az időközben elfoglalt területeket, meg kellett térítenie az okozott károkat.

Hosszabb betegség után Christovich Imre 1798-ban Makón elhunyt. A püspöki szék két évig betöltetlen maradt. 1800-ban Kőszeghy László lett a megyéspüspök, így 70 év után ismét magyar nemzetiségű, szegedi születésű, polgári családból származó főpap került az egyházmegye élére.

Juhász Kálmán egyháztörténész szerint Gellért püspököt kivéve ő előtte egyetlen csanádi püspök sem alkotott annyit, mint Kőszeghy László. Christovich Imre fedezte fel tehetségét, a pécsi tanárt Temesvárra vitte, megtette titkárnak, majd kanonoknak, 1783-ban püspöki helynöknek. A püspök betegsége idején káptalani helynökként kormányozta az egyházmegyét. Így az egyházmegye vezetésében fél évszázadot töltött. A hódoltság megtépázta a csanádi egyházmegyét is. Hivatalba lépésekor a Mohács előtti kétszáz plébániából csak három működött. Kőszeghy László plébániák és templomok sorát emelte. Újjászervezte az egyházmegye közigazgatását: főesperességeket és esperességeket hozott létre. A lelkipásztorok utánpótlására papnevelőintézetet alapított. Az elaggott papok ellátására egyházmegyei nyug-

³ REIZNER J. 1892. 125.

díjintézetet létesített. Kőszeghy Lászlót a historia domusokban *rideg lelkületű, kíméletlen, kegyetlen jelzőkkel illeték*. Juhász Kálmán szerint határozott egyénisége és szigorú egyházas felfogása mellett derűs kedélyű, melegérzésű, mindenkin segíteni igyekvő természetű főpap volt.⁴

Makó krónikása, Szirbik Miklós szerint: „Kőszeghy Ó Excellenciája alattvalóinak tiszteletét meg tudta nyerni. Különösen ékesítette őket a mindenkire való nyájjasság, a különböző Vallásúak eránti példás türelem, melyet Papjaiba is annyira beléjek csepegtetett, hogy erre, és az ebből következett szép egyességre nézve a különböző felekezetek között, a Csanádi Megyének méltán elsőséget lehet adni. Valahányszor Makóra jött, a Reformátusok oskoláját is meglátogatni, s a jelesebb előmenetelű gyerekeket megjutalmazni el nem múltatta. Ugyan ezzel érdemelte azt, hogy neki itt a Reformátusok Templomába is utolsó tisztesség tétellett 1828-dik esztendő Január 31-dik napján, én lévén az első szónok, minden rendű és vallású termédek Hallgatónak jelenlétében.”⁵

Az 1821. évi árvíz után utasította Giba Antal uradalmi földmérőt a szentlőrinci városrész rendezésére. Az ő javaslatára a belső legelőből kétszáz holdnyi terület hasítottak ki Újváros tovább fejlesztésére. Ennek megvalósítására csak négy évvel halála után került sor, de a püspök iránti tiszteletből azt a teret, amelyen később az újvárosi református és római katolikus templom felépült, László térnek nevezték el⁶ és a tér közepén tiszteletére vörös márványkeresztet állítottak. Kőszeghy László építtette 1826-ban a püspöki rezidenciát és neki tulajdonítják az úgynevezett makói disztichont:

Makó vetekszik Velence híres városával,
Az tengerre épült, ennek trágya az alja.⁷

Nagy egyházépítő terveihez sok pénzre volt szüksége, a volt határőrvidéki területen nem sikerült tizedszedési jogát érvényesítenie, ezt makói jobbágynak akarta behajtani. Évekig tartó heves pereskedés indult.

Az úrbéri szerződés megkötése körüli harc

Kőszeghy László kinevezése után kinyilvánította, hogy a status quot tudomásul veszi, azon nem kíván változtatni; és ezt nem tájékozatlanságból mondta, hiszen hosszú idő óta helynökként vezette az egyházmegyét. Időközben teljesen makói rokonsága befolyása alá került, ugyanis az uradalom jószágigazgatója, teljhatalmú vezetője, plenipotentiáriusa, öccse, Kőszeghy János volt, tisztartója pedig Kőszeghy Ignác.

II. József császár 1784-ben nemcsak helybenhagyta a Christovich Imre püspökkel kötött szerződést, de azt is meghagyta, hogy az örökös legyen és minden következő püspökre kiterjedjen. Mivel a császár halálos ágyán visszavonta rendelkezéseit, ebből az uradalom azt a következtetést vonta le, hogy a szóban forgó szerződés nem örök. A város viszont ragaszkodott a régi szerződéshez, kinyilvánították, hogy addig, amíg attól ő felsége el nem mozdítja, el nem áll. 1802. augusztus 25-én a királyi

⁴ JUHÁSZ K. 1942.

⁵ SZIRBIK M. 1926. 25.

⁶ BOROVSKY SAMU a László teret tévesen Szent László térnek nevezi és a középkori Szent László falu helyével azonosítja. Csanádvármegye története II. 561.

⁷ BOROVSKY II. 332. MFMÉ 1971. I. 172. Péter L. 1985. 32.

határozat a Christovich-féle szerződést megszüntette, de mivel egyezsége nem tudtak jutni, 1802. szeptember 29-én megkezdődött egy hosszantartó, szenvedélyes úrbéri per.

A pereskedő felek között áthághatatlan szakadék tátongott. A város ragaszkodott szabadalmasabb jogállapotához, a püspökség viszont mindenáron az urbárium szerinti teherviselést kívánta érvényesíteni. A Mária Terézia-féle urbárium a földesúr és a paraszt viszonyát pontosan meghatározta, de a mezővárosok státusa rendezetlen maradt.

A város a földesúri és királyi haszonvételeket egy évszázadig háborítás nélkül bírta, az új földesúr viszont 1802. október 14-én kinyilvánította, hogy „semminemű királyi vagy földesurasági jussához tartozandó beneficiumokat — a kegyes urbárium rendszabása szerint esendő haszonvételeken kívül — árendába nem fog engedni.” A beneficiumok visszaadását az úriszék és a megyei törvényszék is megítélte, amit az uralkodó is megerősített. Ez utóbbiról a helytartótanács 1804. szeptember 18-i leiratában értesítette a pereskedő feleket. Az uradalom nemcsak a regálé beneficiumokat veheti vissza, de az ahhoz tartozó épületeket is. A leirat szerint a város nagyságának és népségének figyelembevételével az uraság határozza meg, hogy az urbáriális kocsmáltatás idején hány helyen vagy házban engedélyezi a bor árusítását. Végül is a város hat helyen folytathatja az úrbéri kocsmáltatást és csak a három országos vásár haszonvétele illeti meg.

A pereskedő felek mindvégig más elvi alapról indultak ki: az uradalom az urbárium szerinti, a község pedig a szerződésben rögzített adózás híve volt. A püspökség 1801. március 19-én összeállította az urbárium rendelkezése szerinti követeléseit, és a perben ezeket a követeléseit vonultatta fel.

Az ujjonnan tett conscriptio szerint, ki hagyván a zsidókat, kik mindenben különös contractus mellett ezután is tractáltatni fognak, nem különben plébánus és nótárius urakat, úgy az cántorokat is, kik a kegyelmes urbárium szerint minden adózásoktól szabadok, találtatnak azon mezővárosban colonialis házak N ^o 760, zsellér vagy szántó és kaszálló földek nélkül való házak pedig 1039, öszveséggel tehát 1799 házak, mellyek után 1 forintjával esne az méltóságos földesuraságnak	f	xr(krajcár)	
Hasonlóképpen a 621 2/8 sessiobul kihagyván a fent nevezett szabad személyekre 8 3/8 sessiot, marad adózás alatt 612 7/8 sessio, ezek után minden sessiot 52 marhás szolgálati napszámmal felvévén, esne a méltóságos uraságnak 31 869 1/2 két marhás napi szolgálat, ezeket 24 xrokkal számlálván tenne pénzbéli váltsága.	1 799		
Az 1039 zsellérek pedig, egyet 18 napi szolgálattal számlálván, tartoznának az méltóságos földesuraságnak szolgálni 18 702 gyalog napokat, ezeket pedig 12 krajcárjával számlálván, a pénzbéli váltság tenne	12 747	48	
Az 207 ház nélkül való zsellérektől pedig egyenként 12 gyalog napi szolgálattal számlálván, esne a méltóságos földesuraságnak gyalog napi szolgálat 2484, ezeket 12 krajcárjával felvévén, a váltságbéli pénz tenne	3 740	24	
Minden négy egész helyes gazda hosszú fuvar is 4 marhával menetelt és jövetelt belé számlálván négy napi járó földre tenni tartozik és így Makó várossától esne 153 3/4 hosszú fuvar, ezt ámbár urbárium szerint sem megváltani, sem pedig más munkára fordítani nem szabad is, az igaz compotus végett mégis 3 f 12 krajcárokkal számlálván, tenne	496	48	
Kappany, csirke, tojás és vaj megváltása minden sessio után 48 krajcárokkal számlálván, tenne	490	18	
Az urbáriális borjú is, ha minden egyik hely után 3 krajcárokkal számláltatnak, tenne	30	38	5/8

Közönséges szokás szerént minden sessio után tized fejében, melly itten kilentzed helytet esni állittatik, 12 posonyi mérő búza vagyis őszi vetés után esendő termést calculusra vévén 612 7/8 sessio után földesuraságnak esne átallyába 7351 posonyi mérő búza, mellynek mérőit 45 krajcárokkal számlálván, tézsen	5 514	45
A tavaszi termesből pedig úgymint árpa, zab, kukoritza és kölesből átallyába egy sessio után 15 posonyi mérőt számlálván, esne 9190 1/2 mérő, ezt 18 krajcárjával felvévén, tenne	2 757	9
Borbéli tizedet is legalább számlálni lehet átallyába 1000 akóra, akóját pedig 2 forintjával és így váltsága fejibe esne	2 000	
Bárány tizedből is legalább béjöheth	1 000	
Lentse, borsó, bab, kender és len tizedből is lehet reményleni	200	
Pálinka főző üstök, mellyekkel a szállós gazdák a törkölyt kifözni szokták, árendája is fel mehet	100	
Méheknek dézsmája kitétetik	200	
Így tehát az urbáriális adózások summája tenne	31 568	50 5/8

A kommunitás elfogadhatatlannak tartotta az urbárium által tervezett úrbéri kötelezettségeket, az abban foglaltak könnyítésére utasította az előljárókat. A város elutasító magatartása miatt, a következő év októberében már taktikusabb ajánlattal állt elő a püspökség. Javasolta, tartsanak próbaesztendőket, ezalatt ki-ki tapasztalhatja az urbáriumba foglalt szolgáltatásoknak és adózásoknak súlyát és három esztendő után véglegesen döntsenek, hogy urbáriális szerződés mellett akarnak-e maradni vagy az urbárium rendelése szerint kívánják a kiszabott terhet „békével viselni”. Az uralkodó döntését a helytartótanács 1804. szeptember 18-i leirata tartalmazta: „Azt, hogy nem contractus szerént tractáltassanak és urbárium alá vettessenek a lakosok, csak kérdésbe sem lehet hozni, mert az ellenére volna mind a királyi commissáriusoknak kiadott felséges instructio 26 §-ának, mindannak, hogy a megszállásnak idejétől fogva mindenkor contractus szerént tractáltattak.” Az utasítás szerént a szerződést 15 évre kell megkötni és a robot megváltásából 13 497 f 30 krajcárt az uraságnak el kell engednie.

A végleges szerződés megkötése előtt, 1804. december 20-án az uraság pontokba foglalta kívánságait, amelyre a város előljárói írásban válaszoltak.

1. Királyi rendelkezés határozta meg a szerződésnek 15 évre történő megkötését.
2. Az uraság minden jobbágytelek után 6 két marhás robotot kívánt, a zsellérházak után 6 gyalog napot, a házatlan zsellérektől in natura nem kért semmit, a többi robotnapot 24, 12, 12 krajcárral megengedte megváltani. A város egy napi két vonó marhás szolgálatot, egy napi gyalog szolgálatot ajánlott föl,összegszerűen pedig 20, 10, 10 krajcárt. A város a belső és külső legelő kimérését jó és hasznavehető földből kérte.
3. Az 591 7/8 sessio után esendő urbáriális vaját, kappant, csirkét, tojást, borjút in natura fenntartja az uraság.
4. A hosszú fuvart in natura kívánja a földesuraság. A város óhaja, hogy ez „alkalmatos időben téteszen, valamint menet vagy jövet két napi útnál többet ne tegyen és vagy menet vagy jövet teher nélkül tegyen.
5. Ha elegendő nád és gyékény terem, minden házhelyes lakos 40 kéve nádat vagy gyékényt vág az uraságnak és a megmutatott helyre hordja.
6. A búzából és árpából vagy zabból esendő dézsmát az uraság a kamarális mód szerint kívánja, vagy minden egész telek után 10 posonyi mérőt, a város 3—3 köből (vagyis 6 posonyi mérő) mennyiséghez ragaszkodik.
7. Az uraság a Fehérház melletti kukoricaföldek, a gerizdesi, szardicsi szőlők melletti kenderföldek, a szentlőrinci kertek után is kívánja a dézsmát. A község alkalmazkodik a királyi rendelkezéshez.

8. A bárány dézsma teljesítése.
9. A rajméhek utáni dézsma in natura beszédése.
10. A szőlőnek piacon való árulását tiltja az uradalom, szüret előtt a tulajdonos házi szükségletre csak mértékletesen hordjon belőle haza. A város az eddigi gyakorlatnak megfelelően szín borból kívánja a dézsmát teljesíteni.
11. Külső italoknak behozatala tilos, a város a királyi rendelkezéshez tartja magát.
12. Mivel a szentlőrinci szőlőkertek területe 46 holdról 182-re emelkedett, az uraság a továbbiakban ragaszkodik a szőlő-, kukorica- és kenderföldek mostani státusához.
13. Az uraság a házak számát és a házatlan zsellérékét is meghatározza. A község kéri, hogy a vidéki lakosok beengedésével a lakosság ne szaporodjon, a törzsökös népesség növekedéséből származó adót a szerződés összegének pótlására használják fel, mivel a beszédési hiányok elkerülhetetlenek.
14. Az uraság visszaveszi a regálékat, de a három országos vásár haszonvételét meghagyja. A község kocsis lovainak és a katonaság lovainak tartására az elfoglalt területből 20 sessiót kér kiadatni. A város országos vásár alkalmával sátraiban szeretne bort méretni.
15. A házak, földek, szőlők cseréje és eladása az uraság engedélye nélkül nem történhet.
16. Az uraság kilátásba helyezi, hogy „atyai segedelmét tehetsége szerént nem fogja megtagadni”.

Négy éves vajúadás után, 1804. december 28-án aláírták a szerződést. A robot tekintetében a város az egy napi ígás, illetve az egy napi gyalog robot megajánlását el tudta fogadtatni, a többi robot napnak megváltása viszont 24, illetve 12 krajcár maradt. A dézsma mennyisége búzából is, illetve árpából vagy zabból is 6 posonyi mérő maradt. Sikerült elérniük, hogy gabonából a dézsmát ne szalmába, hanem szemül szedjék.

Kőszeghy Lászlóval kötött úrbéri szerződés ugyan lényegesen előnytelenebb volt, mint a 24 évvel korábbi. Nagy érvágásnak számított a haszonvételek visszavétele. A pereskedés során a közösségnek viszont sikerült érvényesítenie azt a törekvését, hogy lényegében mindennemű urbáriális in natura teendő szolgáltatásoktól szabad legyen és az urbáriumnak még az árnyékától is távol essen.

A Kőszeghy Lászlóval kötött szerződés

Anno 1804. die vero 28° mensis decembris az méltóságos és főtisztelendő csanádi püspök Kőszeghy László Úr őnagysága, mint ezen tekintetes nemes Csanád vármegyebéli Makó nevezetű mezővárosnak földesura egyrésztül, másrésztül pedig ugyan Makó püspöki mezővárosnak bírági, esküttyei és közönségesen minden lakossai között az felséges királyi végső kegyelmes resolúciónak (jövahagyásnak), melly 18° septembris 1804-dik esztendőbéli datum és 20 824dik numerus alatt az felséges királyi magyar helytartótanács által, ugyanezen tekintetes nemes Csanád vármegyéhez küldetett, itten pedig 27dik novemberbe ez hanyatló 1804dik esztendőben tartott generális gyűlés alkalmatosságával publicáltatott és az földes uraságnak kiadatott, nyilván való értelme szerint, következő urbarialis contractus tétetett, úgy mint

1mo Minthogy már ezen felséges királyi végső kegyelmes resolútió által meghatározatott, ezen urbarialis contractus egymás után folyandó tizenöt esztendőkre, ugyan-

azért ezen egyesülés is kezdetét fogja venni első januáriusba 1805dik esztendőben és fog minden változtatás nélkül mindakét részről megtartatni 1819dik esztendőbeli december holdnapjának utolsó napjáig. Ez idő alatt tehát

2do Ámbár az most említett felséges királyi végső resolútió által helyben hagyatott is az kegyelmes urbárium szerint kiosztott 621 2/8 colonialis sessióknak száma, ezeket pedig ugyantsak az földesuraság sem kívánnya fogyasztani, mégis mivel urbarialiter exempta sessióknak csak 4 4/8 sessiók, úgymint: az magyar és orosz catholicus plébánosoknak és reformatus prédicatornak kinek-kinek egy sessió, nem különben az három templomba rendelt három kántornak kinek-kinek fél sessió rendeltettek az kegyelmes urbárium szerint, az méltóságos földesuraság, mint azon kívül is diaecesanus [megyés] püspök a népnek szaporodására nézve az nevezett exemptusoknak [kivételezettek] és a templomok szolgálaink sorsát egyenlőképpen megjavítani kívánván, még az két plébánosnak és prédicatornak kinek-kinek 1 2/8 sessió, nem különben a catholicus magyar kántornak 3/8 sessiót, úgy az három templom harangozóinak kinek-kinek 2/8 sessiót; öszvességgel pedig 9 3/8 sessiót az urbarialis és contractualis [szerződéses] adózások és szolgálatok alól felszabadítani kíván; valamint az uradalomba lakos nemes urakat, város nótáriusait és más egynehány különböztetést érdemlő személyeket is, az ilyen tsupán földesuraságot illető és a contributionalis fundusnak semmi rövidséget nem okozható adózások és szolgálatok könnyebbségire nézve tulajdon dispositiojára [rendelkezésére] feltartani magában eltökéllette. Illy titulus [cím] alatt azért még 20 egész sessiót, öszvességgel pedig 29 3/8 sessiót az egész számból, tudnia illik 621 2/8 sessiókbul kihagyatni kíván, innét tehát nyilván következik, hogy contractualis [szerződés szerinti] adózás alatt 591 7/8 sessiónál több nem maradhat, azt mindazonáltal itten világosan megjegyezvén, hogy a méltóságos uraság azon esetre, ha tudnia illik a nemes urak vagy az fent említett különböztetést érdemlők közül valaki mostani birtokának haszonvételét akár melly paraszt lakosnak által engedni kívánná s az iránt az uraságnál tartozó jelentést tenne, ha különben a földet által venni kívánó személy ellen semmi törvényes kifogása nem volna, abban akadályt tenni nem fog.

Ezek után pedig ugyanaz kegyelmes urbáriumnak rendelése szerént minden egy sessiót 52 napi két marhás szolgálattal számlálván, öszvességgel 30 777 1/2 napi illyes szolgálat esik, amellyekbül jöllehet az földesuraság tulajdon gazdaságának előmozdítására minden egy egész sessió után négy napi két marhás szolgálatot in natura [természetben] megtartani kívánna, mivel mindazonáltal az communitas egy sessiótul egy marhás szolgáltnál, az zsellérekre nézve pedig egy háztul egy gyalog szolgáltnál többet nem ajánlana, és így ez szerint a földekkel bírókra nézve ugyan a 30 777 1/2 fél két marhás robotbul az sessiók száma szerént in natura ígért 591 7/8 két marhás szolgálatoikat kihúzáván (amellyet minden lakos az uraság tisztje által kirendelendő időben hűségesen és hasznosan leszolgálni köteleztetik) marad megváltani való 30 185 5/8 két marhás szolgálat. — Az 1333 házzal bírókra nézve pedig az urbarialiter felszámlált 23 994 gyalogszolgálatbul az in natura ígért egy-egy gyalog szolgálatoiknak 1333bul álló számát kivonván, marad megváltani való 22 661 gyalog szolgálat, amelyekhez 204 ház nélkül lévő zsellérek urbarialiter felszámított 2448 gyalog szolgálatbéli tartozásokat hozzáadván in summa az megváltani való gyalog robotoknak száma lészen 25 109. Hogyha tehát az fent kitett 30 185 5/8 két marhás szolgálatoikat a legközelebb sedrialiter megállított urbarialis s a felséges resolútióban is provocalt calculus szerint egyet-egyet 24 krajcárral számítván a lakosok megváltják, annak váltóságának egész mennyisége téssen 12 074 forintot 15 krajcárt, nem különben, ha az feljebb számba vett 25 109 gyalog napok, egyet-egyet 12 krajcárral vévén megváltatnak, téssen a váltóság ára 5021 forintot 45 krajcárt, a városban lévő 2097 paraszt

házak után pedig a füst pénzt in florenis 2097 felvén, s mind a két rendbéli robotok váltásával öszveadván, téssen az communitás készpénzbéli tartozása summája 19 193 forintokat 3 krajcárokat. Mivel mindazáltal az végső kegyelmes resolutionnak értelme s határozása szerint a méltóságos földesuraságnak önként való kegyes ígéréthez képest az most említett 19 193 forint, 3 krajcárokból 13 497 forintokat 30 krajcárokat ki kell húzni, felmarad 5695 forint és 33 krajcár; amely e szerint meghatározott summát köteleztetnek az előljárók igaz proporció szerint az lakosoktól beszédni, és két ízben, úgymint felit Szent György napkor, felit ismét Szent Mihály napkor, az méltóságos uraság makai cassájába esztendönként minden vonogatás és hiánosság nélkül lefizetni.

3^{io} Az fejebb kitett 591 7/8 sessiók után, minekutánna már az belső legelőnek térsége, melly tsak 8334 jugerumba határozatott meg, az alább való részeknek adjustatiójára nézve éppen 9927 jugerumra és 881 quadrát öltre, a külsőnek pedig, melly 7350 jugerumra és 881 quadrát öltre, a külsőnek pedig, melly 7350 jugerumba volt megállapítva, hasonló adjustatiók végett 8277 jugerumra 1026 quadrát öltre extendáltatott [kiterjesztetett], és így öszvességgel 18 025 jugerumot 807 quadrát ölet foglalt el, annyival is inkább köteleztetik a communitas esendő urbarialis vaját, kappant, csirkét, tojást és borjút administrálni, ugyanazért az kegyelmes urbárium 4^{dik} punctumának 2^{dik} 3^{dik} és 5^{dik} paragraphusa szerént, mindezeket az földesuraság tulajdon szükségire feltartván megkívánja, hogy a lakosok ezen tartozásokat az erre rendelt tisztnek dispositiója szerént megtegyék; nem különben minden 30 egész sessió után egy borjút administráljon, valamint

4to Az kegyelmes urbarium 3^{dik} punctumának 12^{dik} paragraphusa értelme szerént esendő hosszú fuvart is, minthogy eztet sem megváltani, sem más munkára fordítani meg nem engedtetik, az földesuraság in natura megkívánnya.

5to Minthogy közönséges tapasztalásbul tudnivaló az, hogy ezen makai határba már több esztendőktől fogva sem nád, sem gyékény éppen nem szokott termeni, az kegyelmes urbarium 3^{dik} punctumának 13^{dik} paragraphusában foglalt kötelességeket csak akkor fogják a lakosok tellyesíteni, amidőn az uraság illetén haszonvételt engedhet.

6to A fellebb említett felséges királyi végső resolutio által az is meghatározatott, hogy az földesuraság búza, árpa vagy zab termésbül esendő dézsmáját ne szalmába, hanem szemül szedje be, emellett pedig kegyelmesen rendeltetett az is, hogy az földesuraság ezen most említett gabona termésbül esendő dézsmáját azon mód szerint, amint ez iránt már az interimális egyesülés megtörtént és ususba is vétetett és megtartatott, administráltassa: melly rendeléshez képest tehát minden sessió után 6 possonyi mérő búzát és 6 pozsonyi mérő árpát vagy zabot, nem különben minden fertály föld után egy rudas szalmát fognak a lakosok esztendönként az uraság tisztjeinek quietantiaja [nyugtája] mellett administrálni, a gabonát ugyanannak idejibe jól ki szelelve, és amilyen a fölgyibe kinek-kinek teremni fog, az uraság makai granáriumába behordván az szalmát pedig az uradalmi tisztség által a határban kimutatandó helyre öszvetakarítván. Ha pedig valaki ezen meghatározott dézsmáját birtoka szerint meg nem adná, sőt azt esztendőről esztendőre halasztaná, az ollyantul sessionális földje el fog vétetni, és más szorgalmatosabb jobbágnak átal fog adatni.

7mo Az Fehérház mellett, Gerezdesen és a Szarditsi szőlők mellett úgy nem különben Szent Lőrincen lévő kukorica, kender s más vetemény földektül s azoknak termésébül a lakosok az dézsmát az uraságnak annyival is inkább megadni köteleztetnek, mivel ezen vetemény földek és kertek a sessionale constitutumok közé felvétetve nitnsenek.

8to Az báránybul és raj méhekből az ország törvénye és az kegyelmes urbárium uta-

sítása szerint az uraságot illető dézsmát annak idejében kiadni, hasonlóképpen kötelezettek a lakosok.

9° Az szőlős gazdák a többször említett kegyelmes resolutionnak világos értelmihez képest arra intetnek, hogy szöllejek termését szüret előtt tsak mértékletesen és tulajdon házi szükségekre hordják, a dézsmát pedig az uraság szin borba olly móddal fogja kivenni, hogy amidőn a lakosok a mustjukat törkölyöstül együtt a magok házokhoz haza hordják, az uraság a maga tisztsége által minden lakosnak a mustját megvizsgáltatván, conscribáltatni fogja olly véggel, hogy ezen concriptiobul kitetszhessen amidőn a dézsmálás végbe fog vitetni, ha vallyon az lakos nem titkoltaé el szembetűnőképpen a borának mennyiségit, a mellyen hogyha valamellyik rajta kapattatna, s' ellene az illyetén titkolás kivilágosodna, minden személy válogatás nélkül egész szölleje termése confiscaltatni fog, az esendő dézsmát pedig minden lakos köteles leszen az méltóságos uraság helybéli pintzéjébe bévinni s' számon adni.

10° Mindennemű idegen italoknak titkos és engedelem nélkül való béhozása annyival inkább kimérése mind az kegyelmes urbárium, mind az felséges végső resolutionnak meghatározása szerint az esztendőnek minden részeibe tilalmaztatik, annyival is inkább, mivel az földesuraság ígéretet téssen arról, hogy a magokat jelentendő lakosoknak vagy betegek számára vagy az urbáriumban meghatározott solennitásokra külföldi bort folyó áron adni fog; a communitás pedig az urbarialis kortsmáltatása ideje alatt, hogyha az felséges resolutio engedelmihez képest idegen borokat kívánna kortsmájira béhozni, azoknak számát az uraság tisztségénél leginkább azért bejelenteni köteles leszen, hogy általal egyrészrül megtudattasson, ha vallyon valami praevaricatiók ezáltal is nem történnék-é, másrészrül pedig, hogy amidőn az város közönséges jövedelmeit illető számadások vizsgálóra vétettetnek, annál könnyebben átal lehessen látni, hogy a communitás hasznainak ezen egy ágából a közönségnek mennyi jövedelme lehet, és az jól-e avagy rosszul adminisztráltatott.

11° Intetnek az communitásnak előljárói, azok által a városnak minden lakosai, hogy szöllejeket, kukorica, kender s más veteményes, az hetedik punctumba fellebb már emlékezetbe jött földjeiket azontúl, amibe most találtatnak, kiterjeszteni egyátaljába ne merészeljék.

12° Ami pedig egyszóval minden némű regalebeneficiumokat illeti; mivel azok egyedül az földesuraság tulajdonai, azokat magának feltartja, következendőképpen a jobbágyok minden azok ellen teendő praevaricatiótól egy átáljába eltiltatnak, egyedül az három országos vásároknak haszonvételibe meghagyatnak.

13° Az földesuraság híre és engedelme nélkül földjét, házát szőlőjét vagy veteményes kertit akár eltserélni, akár pedig eladni szabad nem leszen.

14° Mivel már az gyakrabban említett felséges királyi végső kegyelmes resolutio által meghatároztatott, mind az Makó püspöki mezőváros lakossainak urbarialis competentiájok, mind pedig az földesuraság tulajdon királyi beneficiumjainak és az földesurasági egyenes jussoknak, amellyeket az communitas az mindenkori árenda mellett öszvezavarva tartott, és nagyobb részibe magának tulajdonított, törvényes birtoka, az communitas intetik, hogy az sessionale constitutumok szerint, nékiek addig is, még ezen utóbbi felséges resolutio által regulázatni kegyelmesen rendelt főképpen külső fundusok és sessionale constitutumok az földesuraság által, ha ezt szükségesnek itélné, munkába vétetődhetnek, és az belső rendszabások is voltaképpen mindenkben kiadattathatnak, az mostani birtokokban lévő földjeiken, úgy az kiszabott belső és külső nyomásokon, vagyis pascuumokon, nem különben az communitas haszonvételire különösen meghatározott, és az időnek alkalmatosságával azonnal kimérendő négyszáz holdbul álló közönséges kaszálójokon, s meghatározott hat helyen folytatandó urbarialis kortsmáltatáson, valamint az három országos

vásároknak még most meghagyatott haszonvételein kívül semminémű juszt magának akárminémű szín alatt ne praesendáljon, hanem ha az földesuraságot mind az kegyelmes végső resolútió, mind kegyelmes urbárium, mind pedig országunk törvénye szerént illető beneficiumokból az lakosok valamit szükségekhez képest használni óhajtanának, az olyanok árendálása végett magokat előljárójok által az földesurasághoz fordítsák, ki ha jobbágyainak kéréseket illendőnek és szükségesnek lenni ítéli, emellett azoknak engedelmes és csendes magok viseleteket tapasztalni fogja, atyai segedelmét kitelhetőképpen meg nem fogja tőlük tagadni. Mindezeket tehát már így meghatározván.

Végtére: mi is Makó püspöki mezővárosnak bíráji, esküttjei és közönségesen minden lakosai az fellebb és rendel kitett punctumokba megállapított kegyességit az méltóságos földesurunknak jobbágyi engedelmességgel és hálaadó szívvel vévén magunkat ezen megmagyarázott és előttünk értelmesen el is olvastatott conditióknak állandó megtartására kötelezzük úgy, hogy az feljebb is kitett, első januáriusi 1805^{dik} esztendőbéli terminustól fogva, az alatt is, még az felséges ratificatió elérkezend, mindazokat, mellyek ezen contractusnak punctumjaiba foglaltatnak, híven meg fogjuk tartani, mellyre is magunkat in solidum obligáljuk és kötelezzük.

Ennek azért nagyobb erősítésére és bizonyítására adjuk ezen mindkét részről subscribált és usualis petsétünk alatt expediált contractualis levelünket négy egyenlő exemplárban azon tekintetből, hogy ennek egyike az felséges magyar helytartótanács által felséges urunknak és fejedelmünknek kegyelmes tekintete eleibe terjesztessen, az másika az tekintetes nemes Csanád vármegye leveles tárjába conserváltassék; harmadika az méltóságos földesuraság mellett megmaradjon; negyedike pedig Makó püspöki mezőváros communitásának kiadattasson. Költ Makón az felülírt napon és esztendőben. PH Remetei Kőszeghy János m. p. több nemes vármegyéknek tábla-bírája, mint ezen földesuraságnak plenipotentiariusus [teljhatalmú megbízottja].

PH N. N. püspöki Makó város bírája, esküttjei és a lakosok közönségesen.

PH Coramme Pauló Szilessy m. p. Inclitus commitatus Csanádiensis ordinarius fiscale, qva asistente.

PH et coramme nobis pro legali testimonio praesentibus Joanne Návay m. p. Inclitus commitatus Csanádiensis ordinarius judex nobilium

PH Gregorio Vargha m. p. ejusdem Inclitus commitatus ordinarius jurassore.⁹

A szerződés megkötése előtt az uraság kifejezésre juttatta, hogy annak aláírása esetén kegyességét fogja a város tapasztalni, átadja a legelő mezőnek azt a részét, amit elfoglalni szándékozott. Az uraság 1805. január 26-án mégis azt közölte, hogy a kopáncsi legelőből megtart 224 holdat, a lelei rétből pedig 723 hold 980 ölet, a többit 20 745 forintért árendába adja a városnak. A kommunitás úgy határozott, hogy az 1804. december 28-án megkötött szerződéstől elállnak és ennek ellentmondanak. A végleges szerződést csak a királyi biztos tevékenysége után, 1805. szeptember 13-án kötötték meg.

A legelő elkülönítése

A török hódoltság idején mintegy másfél tucatnyi falu pusztult el Makó térségében. A néhány főre csökkent lakosság Makóra települ és a lakatlan pusztákon állattartásra rendezkedett be. Így a helységnek a 16. századi virágzó alföldi vágómarha tenyésztésben és kivitelben kimagasló szerep jutott. 1563—64-ből fennmaradt hét és fél hónap forgalmát rögzítő váci török vámnaplóban 30 248 nyugatra hajtott ökör

⁹ Uo.

elvámolásáról készült jegyzék. Az ökrök közül 3175-öt Makóról hajtottak föl. Ezt a számot egyetlen más alföldi helység sem múlta felül: Debrecen 2132, Szeged 1718, Kecskemét 1661 marhával szerepelt.¹⁰ Az újjátelepülést követően ugyan a földművelés szerepe rohamos fejlődést mutatott, de a Mária Terézia-féle úrbérrendezés végre-hajtásakor, 1781-ben még jelentős volt az állattartás, ugyanis a szántó 621, a legelő, rét és kaszáló 605 sessiót tett ki. A város előljárói 1805-ben arra hivatkoztak: „Nem kívánnánk pedig jószágainktól megválni, mert a mi élelmünk keresésének és annak, hogy a közönséges terhek hordására alkalmasak lehessünk, egyedül való módja a marhatartás.”¹¹ A Mária Terézia-féle úrbérrendezés során 1771-ben a Makó határában lévő pusztákat — mint külön határral nem jelölt földrészeket — a közlegelő területéhez vették fel. A földmérésen alapuló 1781. év urbárium negyedik pontja ki is mondta: „A legelővel kapcsolatban deklaráljuk, hogy a lakosok rendelkezésére áll.” Egy 1798. évi megyének küldött jelentésben arra a kérdésre, hogy „Bír-e valamely szabad pusztát, ha bír, ki annak a földesura?” — ez áll: „Amely pusztákat bír, azok a földjéhez urbarialiter inkorporáltatva vagynak.”¹²

Nagyon meglepte a makóiakat a püspökségnek 1802. szeptember 15-i keresetlevele, melyben a község használatában lévő pusztákat visszakövetelte, mondván, hogy azokat csak haszonbérbe bírták. Az úriszék 1803. február 25-i ítéletében a pusztákat visszaadta az uradalomnak, a községnek 410 hold kaszálót és úrbéri legelőül 8334 hold területet adtak át.

A város a megyei törvénysekhez fellebbezett, de az uradalom mit sem törődve azzal, hogy a per nem zárult le, 1803 tavaszán a közlegelő egy részét önhatalmúlag elfoglalta: a kopáncsi külső marhalegelőből barázdával, a rét felőli belső legelőből pedig hantokkal elszakasztott egy-egy jelentős területet, ugyanakkor a kaszálónak használt szigetektől is eltiltotta a lakosságot. Az uradalomnak nem állt szándékában majorsági gazdálkodásra áttérni, a legelőfoglalás nem ezzel függött össze, hanem az elszakasztott területet árendába kívánta adni. Itt tehát szó sincs arról, hogy a jobbágytelki gazdálkodást majorsági gazdálkodással akarta volna felváltani. Az uradalom tevékenysége arra irányult, hogy a mindenkori szerződésben rögzített szolgáltatásokon túlmenően újabb jövedelemre tegyen szert.

A város előljárói azon nyomban kérték Kőszeghy János plenipotenciáriust, hogy amíg a per nem zárul le, az uraság adja vissza az elfoglalt területet. Felajánlották, hogy az eddigi 60 boglya szénát 20 boglyával megtoldják. Természetesen a vármegyétől is segítséget kértek. Návay Mihály alispán kívánságára Kőszeghy János közölte, hogy az uradalom a kopáncsi külső legelőből elbarázdált részt visszaadja, de a réti kaszálót megtartja magának kaszálónak. Ezt az intézkedést maga a püspök is jóváhagyta és megintette az előljárókat, hogy nyughatatlanságukkal az adózó nép békességét ne zavarják.

Az önhatalmú elkülönítésnek ezzel még nincs vége. Az uradalom 1805 februárjában a zugolyi és csipkési fűzfás erdő használatától tiltotta el a községet, pedig ezt a lakosság saját hasznára ültette, gyenge korukban dajkálta, csőszeivel őriztette, saját költségén esztendőnként megújította, a Maros vizétől töltéssel oltalmazta. Szerintük ez a város beneficiomaihoz tartozott, része a belső legelőnek. 1805 tavaszán az uraság elfoglalta a város urbáriális jángori kaszálóját és ezt a maga számára felszántotta és bevetette. A megyegyűlés latorkodásnak nevezte az uradalom törvényellenes földfoglalását és elrendelte annak visszaadását.

¹⁰ KÁLDI NAGY GY. 1965—66. 32—34.

¹¹ Makó előljárói Kőszeghy Lászlónak. Csanádi Püspökség makói uradalma iratai. 1805. 134—36.

¹² MVL Régi iratok 224.

Míg az úriszék 1803. február 25-én 8334 holdban állapította meg az úrbéri közlegelőt, a megyei törvényszék ezt 15 684 holdra emelte. „Miután az egész határ az 1782-ik évi mérnöki felmérés szerint 1309 sessio; ebből urbarialis sessio tesz 621 2/8, a község kaszálója — mint terület — 7 sessio, urbarialis legelő 149 sessio, a szőlő 12 sessio, összesen 789 2/8 sessio. Fennmarad 579 6/8 sessio, melyből az úriszék által megítélt 8334 hold úrbéri legelő kiegészítéséül, a csókási és kopáncsi pusztákból, a meglévő úrbéri legelőhöz még 7350 hold kihasítandó, így az egész úrbéri legelő 15 684 holdra emelendő, a többi az uraság használatára hagyatik.” Az uradalom legelője Kopáncson 6764, a lelei pusztán 15 126 hold, vagyis összesen 21 890 hold.

A helytartótanács 1804. szeptember 18-i határozata szerint: „a puszták visszaadása érdemileg helybenhagyatik, azon hozzátétellel, ha a földek regulációja után a mondottakon kívül valami még fennmarad, az az uraság rendelkezése alá bocsátassék.” A helytartótanács rendelkezett arról is, hogy a kukoricás, veteményes és szőlő földek a lakosoknál maradjanak. Miután a külső és a belső legelőt a megyei törvényszék ítélete alapján az uradalom kimerítette — bár ez jogtalan volt —, a város a legelőt árendába kérte Kőszeghy László püspöktől. Az uradalom a kopáncsi és a lelei pusztáért évi 20 745 forintot és 3-3 ezer kéve nádat, gyékényt kívánt, amit természetesen a város képtelen megadni. Az uraság a kopáncsi pusztát nemcsak legelő bérletként kívánta hasznosítani, tervezte, hogy a házas zselléreknek 2 forint holdankénti összegért árendába adja, végül 10 évre két orosházi lakosnak adta bérbe.

Mindez természetesen az egész közösséget sújtotta, de mivel a közlegelőt az úrbéri földek után számították, ezért ebben az új helyzetben a földnélküli zsellérek teljesen legelő nélkül maradtak, pedig több mint ötödfélezer jószáguk volt.

A földnélküli zsellérek jószágállománya

Ökör	246
Fejőstehén	535
Öreg marha	371
Tavalyi marha	272
Öreg ló	531
Tavalyi ló	24
Sertés	185
Juh	2328
	<hr/>
	4492

Már a helytartótanács is kezdte sokallni az uradalom önkényes és erőszakos tevékenységét. Az 1805. március 26-i leiratában rosszállásának adott hangot, hogy az uradalom nem várta meg a törvényszéki döntés helybenhagyását és erőhatalommal elfoglalta a városbelieknek ezideig legeltetésül használt több területét, ezért a városbelieket vagyonjaiknak tönkrementésére és elpusztulására fenyegeti. A megyének pedig meghagyta, hogy kebeléből egy tisztí küldöttséget nevezzen ki egy részre nem hajló mérnökkel. A városbelieknek annyi legelőt kell kihasítani, amennyi jószágaik számára elégséges. Figyelmet kell fordítani arra is, hogy használhatatlan földet telki állományba ne vegyenek fel.

A létrehozott megyei küldöttség igen alapos munkát végzett. A megyei deputáció előbb szemlét tartott a kopáncsi pusztán. Megállapították, hogy a pusztának egyharmada használhatatlan, urbáriális legelőként nem jöhet számításba. A szíkes területen a fő Szentiván nap előtt (június 24.) el szokott száradni, nedves esztendőben elfutja

a víz, ezért nem terem. A vásárokon a makóiak marháit messziről meg lehet ismerni, a sártól olyan a lábuk, mintha térdig sárga csizma lenne rajtuk.

A belső legelőnek az ugarföldek felőli része többnyire használható, de a Maros partjától a szegedi és földéaki határig eső részt szinte minden esztendőben elönti a víz árja, csak a gerincek maradnak szárazon. Kiöntések idején ezekre a hátságokra szorulnak a pásztorok jószágaikkal. A deputáció is tapasztalta, hogy a tehéncordák, paripa vagy kanca ménesek, fejős juhok és sertések úgy álltak a kiemelkedő földszávon, mint baromvásárokon szoktak. Szárazság esetén annyira megrepedezik a föld, hogy a botot egy rőf mélységre is le lehet dugni.

A küldöttség nem elégedett meg a rovatos összeírásban nyilvántartott jószágállománnyal, személyesen kihallgatta a pásztorokat is. A kopáncsi pusztán három ökörscorda, négy gulya és egy ménes volt, a belső legelőn hat tehéncorda, négy ménes, tizenhét juhnyáj és tizenkét csürhe legelt. Néhány nagyobb gazdának külön volt juhásza és csürhése.

A város közlegelőin járó jószágállomány 1805-ben

Heverő és jármos ökrök	3 845
Gulyabeli marhák	3 720
Fejős tehének	3 753
Ménés és kocsis lovak	3 228
Juhok	25 084
Sertések	6 826
Összesen:	<u>47 256</u>

Pártatlan szakértőnek Vedres István szegedi földmérőt kérték fel, aki mindenképp megállapította, hogy Makó városának legelő mezeje és nádas rétje sem a földes uraság, sem az urbárium behozására rendelt királyi comissió, sem az urbáriális executiot eszközöző magisztrátuális személyek által sohasem voltak elválasztva és ennek csendes birtokában volt a város. Az urbáriális reguláció 1782. március 8-án ismét elegendőnek találta a legelőt és rétet, annak birtokába a várost meghagyta. Tehát annyi legelő és rétet illeti meg — Vedres István okfejtése szerint — a makói lakosokat, amennyit az 1782. évi urbárialis executio meghagyott.

Az urbárialis reguláció során 1779-ben Vertics József földmérőt rendelték ki, az ő fölmérése szerint a legelők és nádas rétek kiterjedése 34 059 hold.

Makó város legelői és rétjei 1779-ben (holdakban)

Pusztá-Kopáncs és Csókás, a jármos ökrök, gulyák és szilaj ménesek számára rendeltetett	13 888
A belső legelő, azaz Nyomás a fejős tehének, juhok és hámos lovak számára	8 334
A lelei Pusztá, mely nádas és gyékényes lévén, leginkább a sertések tenyésztésére engedtetett	11 032
A lelei Pusztá között lévő gerincek, melyek dohány alá valók	469
Ugyanazon pusztában imitt-amott lévő alacsonyabb háta a kaszálásra alkalmasok	196
Két, ezen városhoz tartozó szigetek, melyek a Maroson túl fekszenek	<u>140</u>
Összesen:	34 059

A 34 059 hold legelő és rét között csak 15 129 hold a hasznavehető, a többi 18 930 hold szíkes, zsombékos, vízjárta, így csak ritkán használható. Az uraság az összes legelőnek, illetve rétnak csaknem felét (48,3%-át) vette el. Vedres István a terület minőségét illetően is végzett méréseket és számításokat.

A legelő és a rét minőség és elkülönítés szerinti megoszlása
(1100 □-öles holdakban)

	Jó föld	Vízjárta	Összesen	%
Makó város	10 612 3/11	7 004 5/11	17 616 8/11	51,7
Püspöki uradalom	4 516 8/11	11 925 6/11	16 442 3/11	48,3
Összesen:	15 129	18 930	34 050	100

Vedres István a legkritikusabb kérdésre, hogy mennyi legelő illeti meg a makóiakat, logikus okfejtéssel adott választ. Hivatkozik a Coronalis Districtusra, amely szerint a szántóföld mennyiségének felét kell kiadni legelőből. Mivel Makón egy jobbágytelek 56 holdból állt, így 28 jugerum legelőt kell biztosítani. Összességében a 621 egész telek után 17 395 hold legelőt kellene kiadni. A felsőbb rendelkezés megengedi a zselléreknek is a marhatartást. Részükre egynyolcad részt, vagyis három és fél holdat lehet számítani. Az 1067 zsellér részére 3734 1/2 hold legelő szükséges. A telkes jobbágyoknak és zselléreknek összesen 21 129 1/2 hold legelőre lenne szükség, de jó minőségű legelő a város határában csak 15 129 hold van, ezért ezt pótolni kellene szíkes, vízjárta területekből. Vedres István egy másik megközelítésben is a város nagyobb legelő igénye mellett érvel. Az urbárium szerint egy egész helyes birto- kos Makó városában 8 lovat, 14 tehenet, 12 ökröt, 90 juhot és 12 sertést tarthat, vagyis összesen 136 jószágot. A 621 sessió urbáriális szántó után 84 456 darabot.

A telkes jobbágyok az urbárium szerint tarthatnak (darab)

	1 telek után	621 telek után
Lovat	8	4 968
Tehenet	14	8 694
Ökröt	12	7 452
Juhot	90	55 890
Sertést	12	7 452
Összesen:	136	84 456

A zsellérek egynyolcad részt, vagyis családonként 17 jószágot tarthattak. Az urbárium tabellája szerint 1771-ben 391 házzal bíró és 107 ház nélkül való zsellér volt Makón, a 498 zsellér összesen 8466 jószágot tarthatott, a telkes jobbágyok és zsellérek együtt 92 922 darabot.

A városbeliek az urbárium szerinti jószágállományt a sok rossz legelő miatt nem tudták sohasem tartani, így más uraságoktól kényszerültek ökreiknek pusztát, sertéseiknek rétet bérelni.

A megyei küldöttség a várost az egész volt legelő használatába visszahelyezte, ezt a megye 1805. május 15-én helyeselve terjesztette fel a helytartótanácsnak. Kőszeghy László püspök a makóiak erőszakos foglalásai miatt a felséghez folyamodott.

Az udvari kancellária 1805. március 17-i levelében az erőszakos foglalástól eltiltotta a makóiakat. Az uradalom a megyei küldöttség állásfoglalásával természetesen nem értett egyet, a püspök közvetlenül a felséghez folyamodott. Ferenc király aláírásával 1805. július 19-én parancs érkezett: a makói úrbéri ügyek végelintezésére Temes megye főispánhelyettesét, Muszlay Antalt királyi biztosnak nevezte ki.

Muszlay a per tanulmányozása után Vedres István és Vertics József mérnököket kiküldte a kopáncsi pusztára, hogy kettejük eltérő mérési adatait a helyszínen egyenlítsék ki. Muszlay a kopáncsi pusztán szeptember 6-án tartott helyszíni szemléje során tapasztalta, hogy a barmok odahagyták a látszólag jobb minőségű füvet és a szíkes területre tértek és ott megállapodtak. A szíkfüvek ugyanis a nyári melegben elfogynak, de a tavaszi és őszi esőzések idején feljavulnak. Ennek figyelembevételével úgy találta, hogy két és fél hold szíkes legelő egy jobb minőségű holdhoz hasonlítható. Így a kopáncsi pusztából a makóiak legelőterületét az eddig megállapított 7350 holdról felemelte 9997 holdra. A belső legelőt pedig az eddig kinyilatkoztatott 8334 holdról 13 323 holdra emelte. Így a belső és külső legelő 23 320 hold lett. Az uradalom kikötötte, hogy a töltések karbantartása a város feladata.

Az uraság erdőfoglalását a királyi biztos salamoni ítélettel zárta, a 154 hold 815 □-ölet kitevő csipkési és szentlőrinci erdő a városiaknak jutott, a 181 hold 1073 3/6 □-ölnyi zugolyi erdő pedig az uraságnak.

A város 400 holdnyi kaszálójának ügye szerencsésen zárult. A területet felemelték 524 holdra, ami a község tetszése szerinti helyen kimérhető.

Az orosházi kopáncsi pusztá bérlete törvényes, a királyi biztos őket a bérletbe visszahelyezte.¹³

A végleges úrbéri szerződés megkötése előtt a városbeliek részéről észrevételek hangzottak el a robot megváltás összegéről, a kukorica tizedről és az in natura szolgáltatásokkal kapcsolatban, de ezeket elvetették, és a királyi biztos tevékenységének megfelelően az alábbiak szerint módosították az 1804. december 28-i szerződést.

Az 1804. december 28-i úrbéri szerződés módosítása

A püspöki méltóságos makai uradalom s Makó városa lakosai közt fennforgó urbarialis állapotok elintézésére kegyelmesen kirendelt felséges királyi Commissio helyben hagyása szerint a fent tisztelt uradalom s jobbágysai között a múlt 1804-dik esztendei december 28-ik napján megkészült contractus punctumában e következő közmegegyezésből származott változtatások tétettek, úgymint: Az harmadik punctum helyett: A fellyebb kitett 591 7/8 sessio után, minek utána a külső legelőnek egész térsége, mely 7350 jugerumokban volt megállapítva, azon tekintetből, mivel a felséges királyi commissio (bizottság) a vízjárta székes és motsáros földeket, mellyek öszvességgel tesznek 4375 jugerumokat, a meghitelte-tett szomszéd helységek lakosai betsűjök utasítása szerint is úgy határozta meg, hogy azokbul 2 1/2 jugerumok vétessenek egy jó hold helyett, öszvességgel 9997 holdakban határozatott meg, a belső legelőnek pedig egész kiterjedése, melly különben 8334 holdakba állítatott meg, rész szerint az azok között találtató kevésbé használható részek hijánosságára kipótolására, rész szerint pedig arra nézve, mivel az méltóságos uraság kívánságához képest a communitas az általa plántált, nevelt és tökéletességre hajtott 181 jugerumokból álló úgynevezett zugolyi erdőt,

¹³ MVL Úrbéri peres iratok. 1805. 24 168.

ugyanaz méltóságos uraságnak minden arra tett költségei visszatérítése kívánása nélkül oly móddal által eresztetté, hogy ahelyett és a Maros mellett nyúló töltések esztendőről — esztendőre való conservációja magára lett válalása tekintetéből a communitásnak a méltóságos uradalom pascuumába, mely már különben is rosszabb részek javítása fejébe 9927 holdakban 881 □-ölemben a múlt télen kihatároztatott, a Karika töltéstől a földeáki határon az Ürmösháti kertészekhez közel lévő határfáig egyenes lineába adná tserébe által, erre pedig a méltóságos uraság a község megelégedésére reá is állott 13 323 holdakra öregbítettett és így a külső és a belső legelők öszvességgel 23 320 holdakat foglalnak magokba, a község köteles részen kegyelmes urbárium 4-ik punctuma 2-ik, 3-ik és 5-ik cikkelye értelméhez képest a méltóságos uraságnak urbarialis vaját, kappant, csirkát, tojást és borjút a sessiók száma szerént az uraság tisztisége keze alá adminisztrálni.

Ad 12um Hozzáadatik: az uraság az urbarialis kortsmáltatás ideje alatt mind a felséges resolutio, mind az urbarium világos értelme szerint, sehol egyebüt, csupán tsak a vendégfogadóiba fog bort méretni.

Tizennegyedik punctum helyett: az uraság tulajdon magát illető jussai mint a regale, mint a dominale beneficiumokra nézve meglévén határozva, úgy nem különben a communitásnak is *urbarialis competentiái a sessionale constitutumok*ban ugyan 621 2/8 sessiókban (feltartván magának az uraság, ha szükségesnek ítélné, a sessióknak új felmérése jussát). A pascuumban pedig úgy kívül mint belül 23 320 jugerumokban kilévén adattatva, azonkívül a csipkési 69 jugerumokból s 498 □-ölből, szentlőrinci 68 jugerumokból 582 □-ölekből álló, úgy nemkülönben a Maros partján némely privatusok által plántált s felnevelt erdők továbbra is a communitas szabad birtokára és tetszésére hagyattatván, végtére az urbarialis kaszálló Igátson és Jángoron által adva lévén, valamint az uraság semminemű urbarialis földeket elfoglalni nem fog, úgy az communitas is magát az uraságnak magát semmiféle jussaiba avatni nem fogja.

Mely fellyebb is említett 1804-ik esztendei 28-ik decemberbe költ contractusnak ez szerint rendbeszedett pontjainak bétellegesítésire mi is püspök Makó várossa lakossai és előljárói magunkat kötelezzük. Költ Makón septembernek 13-ik napján 1805.

LS Remetei Kőszeghy János mp. méltóságos csanádi püspöknek plenipotentiarius

LS N. N. Makó város Bírái és Elöljárói

LS Coram me Antonio Muslay Comissario Regio mp.

LS Coram me Paulo Szillessy m. p. Inclyty Commitatus ordinaris

fiscale qua communitatis Makóviensis Assistentente.

Ezzel a több éves vizzálykodás véget ért, ismét béke és csendesség lett. Az uradalom tudomásul vette a királyi biztos intézkedéseit, a város is belenyugodott a döntésbe. Az uradalom annyiban elérte a célját, hogy a legelőhöz és réthez jutott, a makóiak szívós harc árán kersztül tudták vinni, hogy a körülmények között megtarthattak elegendő legelőt. Muszlay Antal határozott és következetes volt. Már megérkezése után közölte, hogy zabolátlanságot, önkényeskedést nem tűr meg. Az eljárás befejeztével megállapította, hogy működése során kicsapongásokat, ellenszegüléseket nem tapasztalt.

Muszlay Antal 1805. szeptember 13-án kelt jelentését felterjesztette a helytartótanácsához. Az uralkodó a királyi biztos eljárását 1807. február 27-én hagyta jóvá. Ezzel az ún. 1802. évi úrbéri per lezárult.

A makóiak legelőelkülönítő pere lényegesen különbözött az országban lezajlott hasonló pereskedésektől. A sequestracio általában a majorsági állattenyésztés bővülésével függött össze. A földesurak nyájaikat a közös legelőn legeltették és egyre jobban kiszorították onnan a jobbágyok jószágállományát. Így a jobbágyoknak is

érdeükben állt a közös legelő szétesztása. Az elkülönítéssel kapcsolatos 1836. évi VI. törvénycikk a jobbágycikkek érdekében született. A csanádi püspökség nem törekedett majorsági állattartásra, a kopáncsi pusztát kizárólag azért kívánta megszerezni, hogy bérbeadja, és a püspökség fenntartásához ezúton is pénzbevételre tegyen szert. Más a helyzet a lelei réttel, mert a kaszálókra — az istállózott állattartás miatt — szüksége volt az uradalomnak; bár a megművelhető területeket dohánykertészeknek itt is bérbeadta.

Országosan az úrbéri perek során a földesurak kinyilatkoztatták, hogy mennyi legelőt ajánlanak meg a jobbágyságnak és a bíróság döntött az odaítélés mértékéről, vagyis jogi aktus révén osztották meg a legelőket. Nem így Makó esetében, ahol az uradalom egyszerűen kihasította a számára kiválasztott területet és azt kibarázdáltatta. A csanádi püspökség eljárása drasztikusabb volt.

A vizsály forrása mindenütt abból eredt, hogy a földesúr magának igyekezett minél nagyobb és jó minőségű területet biztosítani. Ezen a téren a makóiaknak sikerült előnyösebb ítéletet kiharcolniuk. A megítélt 23 320 hold legelőből mintegy 3320 hold illette meg a zselléreket, akkor minden egész helyes jobbágnak 32 jugerum legelő jutott.¹⁴ Ez pedig számszerűleg igen magas. Az 1832—36-os úrbéri törvények egy egész úrbéres telek utáni legelő járandóság alsó határát 4, a felsőt 22 holdban állapította meg. Für Lajos által összeállított kimutatás szerint ennél nagyobb legelő terület csak Kalocsán fordul elő (42,5 hold). Ugyancsak 32 hold esett egy telekre Szarvason és Szentesen is, a kimutatásban szereplő egyéb helységeknél ennél kevesebb.¹⁵ A makóiak jogérzéke így is igazságtalannak tartotta a legelő egy részétől való megfosztásukat. Szerintük csak közös legelőt lehet elkülöníteni. Elgondolásukat igazolta évtizedek múltán az 1836. VI. törvénycikk, ugyanis ha a földesúr a legelő használatáról a jobbágycikkek javára lemondott, akkor a rendelet szerint legelő járandóságra nem tarthat igényt.

Az úrbéres telek mostani 32 holdnyi legelő mennyisége megtévesztő, ugyanis a megítélt pusztá egy része szikes vagy vízjárta. A jó minőségű legelőből csak 17 jugerum jutott. Ha a rossz minőségű legelőt átszámítjuk a Muszlay féle kategórizálással (két és fél hold rossz minőségű legelő ér fel egy hold jóval), akkor egy úrbéres telek után 25 jugerum esik. Így már nem kimagasló a makóiak legelőterülete, de az 1836. évi törvény által megállapított felső határnál még mindig magasabb.

A városnak az elkülönítés előtt sem volt elegendő a legelője, hiszen 1799. január 1-től Keglevics Ádámotól bérelték a királyhegyesi pusztát. 1805 novemberében pedig a helytartótanácshoz fordultak, hogy a szomszédos székegyházi (mai Nagyér) kamarális pusztát bérbe vehessék. 1808. április 24-én az uradalomtól kényszerültek kivenni holdanként 2 forint összegért a lelei rétnek egy részét.

A legelőelkülönítési perek során a földesúr a maga számára jó minőségű legelőt igyekezett kihasítani. Amikor a megyei deputáció 1805. május 1-én a kopáncsi legelő minősítésekor tanúként hallgatta ki a komlói és a palotai előljárókat, akik azt vallották, hogy a legelő egyharmad része oly haszontalan, hogy azt „urbarialis pascuumba bévenni nem lehet”. Az uraság által elfoglalt felső rész szerintük jobbacska, mint amit a helységnek átengedett. A belső legelő esetében viszont fordított volt a helyzet, itt az uradalom megelégedett az alacsonyabb fekvésű lelei réttel. Így arányaiban a makóiaknak jobb minőségű legelők jutottak.

Makó legelőelkülönítő pere abban az időben indult, amikor országosan még

¹⁴ Szász Ferenc uradalmi ügyész szerint a közlegelőből minden sessiora 29 hold esik.

¹⁵ FÜR L. 1972. 113.

szórványosan fordult elő sequestracio. Mindez a reformkorban gyorsult fel, bár 1848-ig kevés befejezett perről van ismeretünk. Az 1853. évi úrbéri nyílt parancs kötelező erővel rendelte el a közös legelők elkülönítését, így az önkényuralom korában az úrbéri perek tömegesen zajlottak.

Mappa a kopáncsi pusztáról

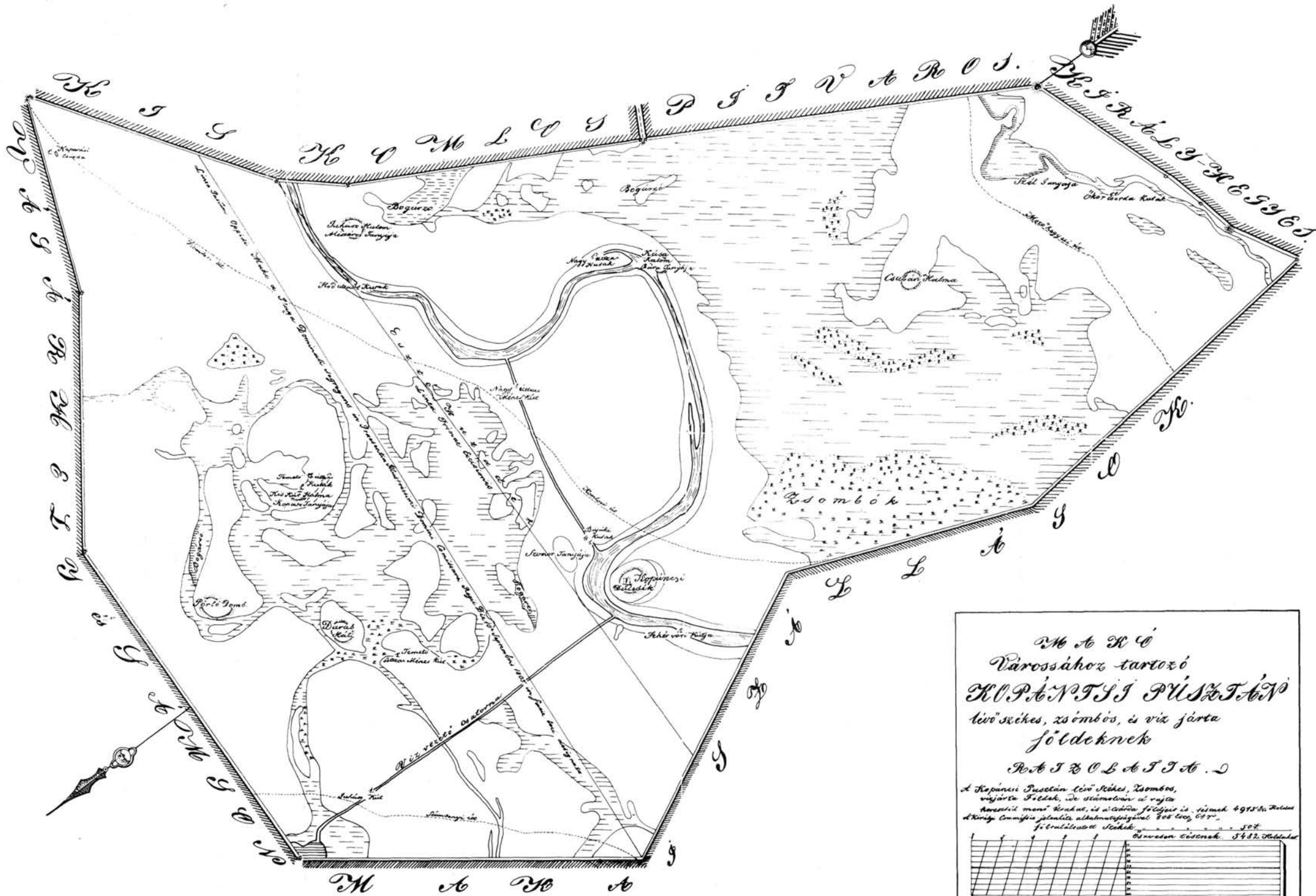
A helytartótanács 1805. március 26-i leiratában elrendelte egy részre nem hajló mérnök bevonását. A megye erre a feladatra Vedres István szegedi mérnököt kérte fel, akit három feladattal bízott meg:

- a) Micsoda közönséges földeket vagy legelőmezőket bírt legyen eddig Makó városa és azok minémű tulajdonsággal bírnak?
- b) Mit vett el magának a méltóságos uraság ezen legelőből és mennyit, hol és micsodás földet hagyott meg legelőmezőnek Makó városa számára?
- c) Mintegy mennyi hold földből állónak kellene lenni urbárium szerint a makói közönséges haszon alá való földeknek vagy legelő mezőknek, akár mekkoráságukra, akár pedig a rajta legeltetendő marhák számának mennyiségére nézve?

Hogy Vedres István munkáját megkönnyítsék, rendelkezésére bocsátották Verics József Makó úrbérrendezéséről készült mappáját és a kívánt szükséges írásokat. Vedres István a megyei küldöttséggel kiszállt a kopáncsi pusztának azon részére, amelyet az uraság a maga részére kibarázdált. A küldöttség jelentése szerint „Vedres inzsellér úr jelenlétünkben felvén és megmérvén egy néhány lineát és a haszonvétel végett az általunk kezébe adott mappát autenticalta.”¹⁶ A deputáció a városnak meghagyott külső legelőn folytatta a szemlét, Szeged város mérnökét arra kérték, hogy a puszta nagyságáról, valamint mikor, miképpen és mennyi ideig lehet használatásáról írásban tudósítson. Ez a jelentés 1805. május 5-én el is készült. Vedres István az írásbeli összegzésen túlmenően megbízták a kopáncsi puszta mappájának elkészítésével is. A felmérést a térkép felirata szerint 1805. június 14—21 között végezte.

A királyi biztos a térképet „D” mellékletként csatolta jelentéséhez. Ennek másolata Csanád vármegye irattárába került. Erről egy későbbi úrbéri per kapcsán Giba Antal készített másolatot: „Tekintetes Csanád vármegye részéről 1838-ik év a Sz. András hava 26-án Makón tartott közgyűlésen 2063-ik szám alatt hozott kegyes végzése következtében másolta Makón Böjtelő hava 23-án 1839. Giba Antal mk. Tekintetes Csanád vármegyének Rendszerinti mérnöke.” A térkép hitelesítése is megtörtént: „Az eredetivel egyeztetvén mindenben egyezőnek lenni bizonyítom. Makón, Február 23-án 839. Eszt. Mátéffy Pál mk. T. Csanád Vármegye r(endes) h(ites) mérnöke.” Makó város előljárói és úrbéri válaszmánya 1857-ben megbízta Mátéffy Pált, hogy Gyulán, az úrbéri törvényszéknél hitelesítse a térképet. A mappára az alábbi szövegek kerültek: „Úrbéri ügyben. Hogy ezen térkép a n(agy)váradí cs. kir. n. tek. úrbéri Törvényszék által 1857^d év május 23^{kán} 372 sz. a. mag. leirattal beküldött s Makó Város úrbéri ügyeire vonatkozó régi iratok között D. betű alatt találtatott Térképpel a gyulai cs. k. urb. Törvényszék hivatalánál egyeztetett legyen ezzenel bizonyítom. Gyulán 1857^d év Június 24^{én} Reithoffer Lajos cs. k. urb. tsz. tiszt.” „Főntebbi hivatalos hitelesítés kapcsában megjegyeztetik miszerint a térképen látható és keresztül vont két rendbéli mérnöki hitelesítés a gyulai cs. k. urb. Törvényszék levéltárában lévő térképen nem találtatott. Gyulán 1857. Június 24^{én} Reinthoffer

¹⁶ MVL Úrbéri peres iratok 1805. 456.

M A K O
 Városhoz tartozó
 H. O. P. A. N. T. S. I. P. U. S. K. I. A. N.
 községek, zombók, és víz járta
 földeknek
 H. O. P. A. N. T. S. I. A. N.

A Képviselői Testület községek, Zombók,
 vízjárta földek, és szántóknak a rajza
 Aranyos mértékű, és a földön felül és alul 49153, Kalmán
 a Községi Tanács által a határozatával 1868. évi 697.
 f. határozattal készült.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Összesen 5482. Hektár

Készítette: János 11. 1868. évi 11. sz. határozat. 1868. évi 697. sz. határozat. Készítette: János 11. 1868. évi 11. sz. határozat. 1868. évi 697. sz. határozat.

Lajos cs. k. urb. tsz. tisztt. ” Továbbá „Hogy ezen átnézeti térkép Makó város kérésére a gyulai Nagy Tekintetű Urbéri Törvényszék hivatalánál előmutatott Vedres István féle 1805. évi felmérés szerint készült térképpel összegegyeztetvén, megegyezőnek és a helyiségek elnevezései a magok helyén, különösen az első választó vonalon „Osztó Huzadék” alatta „Linea primae Excisionis” a második választó vonalon pedig „Linea Pascuum Oppidi Makó a Plaga Dominali Segregans in Praesentia Illustrissimi Domini Consiliarii Regii die 10° Septembris 1805 in facie loci designata” beírva találtattak. Gyulán 1857. év június 24^{én} Müller Pál mk. cs. kir. Békés Csanád megyei mérnök.

Ez a Giba Antal féle másolat (pontosan a másolat mása) a városi mérnöki hivataltól a makói József Attila Múzeumba került. (Leltári száma: 67.9.) Erről a példányról rajzolta Fári Irén, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa az itt közreadott térképet.

A térkép címe: Makó Várossághoz tartozó KOPÁNTSS PÚSZTÁN lévő székes, zsómbós, és vízjárta földeknek RAJZOLATJA.

A 46×64 cm méretű, fekvő formátumú rajzlapot vászonra vonták. A közep-hajtások mentén töredezett, egyébként jó állapotú. Délnyugati tájolású. Méretaránya: 1:28 800 vagyis 1 hüvelyk 400 ölnek felel meg. Nyelvezete magyar. A térkép színezett: a határvonal piros és sötétkék, a legelő zöld, a vizes területek kék színűek, a kopáncsi rom piros, az utak barnák.

A térkép vízrajza igen siralmas állapotot ábrázol. Tele van alacsony, vízjárta területtel. Ezek egy része a nyári melegben kiszárad, de vannak állandó vizek is. Három tóvá szélesedő vizet Bogárhoz néven tünteti fel. Tálasi István kutatásai alapján írja Inczeff Géza: „A legelésző jószágot időnként egy hegyes bogár bántja, körme alá búvik, bőre alá furakodik és ezzel nagy fájdalmat okoz. A nyugtalankodó jószágot bogárázaskor homokos vagy vizes területre hajtják és a homok meg a víz megöli az élősdit.” A pusztát középen egy patakszerű kanyargós vízfolyás, a Kopáncsi ér két részre osztja. Az északi területen egymáshoz kapcsolódó vízrendszer jött létre, mely nagyobb esőzések, a Maros és a Tisza kiöntésekor tóvá dagad. A déli fele nagyrészt zsómbókos. A térkép feltüntet két vízlevezető csatornát is. A kopáncsi pusztá 13 888 holdjából 5482 hold hasznavehetetlen. Vedres István a térkép címe alatt megjegyezte:

„A Kopáncsi Pusztán lévő Szikes, Zsómbos, vízjárta Földek,
ide számlálván a rajta keresztül menő utakat és a Csárda földjeit is,
tésznek 4975 Holdak
A Királyi Commissio jelentése alkalmatosságával 805. Eszt. 6^{ik} 7^{én}
föltaláltatott székek 507

Összesen tésznek: 5482 Holdak

A mappán ábrázolt terület domborzatilag igen szegényes. A Darab hát, a Pörlő domb emelkedik ki és néhány halom: Kis kút halma, Juhász halma, Kása halom, Csobán halma. A legelő szintjéből kimagasodik még Szomor tanyája és különösen a kopáncsi templomrom környéke.

A kopáncsi pusztát Komlós, Pitvaros, Királyhegyes, a makói szállások, Vásárhely és Sámson határolja. Keresztül szeli a komlói út, érinti a Sámsonyi és a Mezőhegyesi út.

Az objektumok közül a *Kopáncsi dűledék* a legjelentősebb. Mezőkopáncsot 1596-ban perzselte fel a török, ettől kezdve egyre pusztult kis gótikus temploma, de a

¹⁷ INCZEFFI G. 1970. 154.

térkép készítésekor még tornya részben állt, ugyanis az 1835. évi *Canonica Visitatio* szerint „... a torony romjai is láthatók.”¹⁸ A pusztta keleti csücskében, a komlói út mellett volt a *Kaparási Csárda* (régii neve Lesgödöri csárda). A térkép öt tanyát tüntet fel, ezek a pásztorok állandó lakhelyei voltak. A *Mészáros tanya* Mészáros Mihály Hold utcai gulyásé, a *Szél tanya* Szél István ökörcsordásé, a *Bara tanya* Bara István Nagy utcai gulyásé — ahogyan ez az 1804. évi marhaösszeírásból kiderül.¹⁹ A *Kopasz* és a *Szomor tanyában* is pásztor lakhatott.

A város településszerkezete a Pusztán megismétlődik, ugyanis az egyes városrészek, utcák egymástól elkülönítve legeltettek. A térkép feltünteti az itatásra szolgáló gémeskutakat. Az 1804. évi állatösszeírást összevetve a térkép adataival, képet nyerhetünk a pusztai legeltetés rendjéről:

- A *Bujáki kutak* környékén Sima István bujáki gulyás a katolikus városrész 1056 számos marháját legeltette.
- A reformátusok több barmot mondhattak magukénak. A *Hold utcai kutaknál* Mészáros Mihály pásztorasága alatt 700 marha és 215 ménesees ló volt.
- A *Temető utcai kutaknál* Molnár András gulyás a mai Kálvin utcaiak 1148 marháját őrizte.
- A *Temető utcai Ménes kútnál* Varga István csikós számadása alatt 310 lovat tartottak számon.
- A Kása halom közelében lévő *Nagy utcai kutaknál* Bara István gulyás az újvárosiak 750 számos marháját terelte.
- A *Nagy utcai Ménes kút* közelében Horváth Mihály a Nagy utcai és a bujáki ménesees volt a számadója.
- A *Fehérvári kútnál* Fejérvári Péter gulyása, Nyitrai Samu 66 gulyabeli marhát őrzött.
- A Pusztta déli részén, az *Ökörcsorda kutaknál* Varga János számadása alatt 1456, Pálincás Mihály kezén 1393, Szél István gondozásában 100 heverő és jármos ökor volt.
- A *Juhász kút* környékén is legeltettek juhót, de a birkalegelők inkább a belső nyomáson voltak.²⁰

Göbölyt, vagyis hízásra fogott szarvasmarhát az urbárium óta nem tartottak a pusztán, mert ezen a sovány legelőn nem mentek semmire. A makaiak jó, de sovány marhát a vásárhelyiek szerették megvásárolni, mert jó legelőre hajtván azokat, felhizlalták és jó pénzen eladták.

A térkép a város és az uraság legelőjének mappán történő rögzítése céljából történt. Vedres István az első kiasítás osztó vonalát is feltüntette: „Osztó huzadék. Linea Primae Excisiones.” Muszlay Antal kijelölte a végleges határvonalat az alábbi felirat szerint: „Linea Pascui Makóviensis Anno 1805 die 12 septembris in praesentia Illusztrissimi Domini Commissarii Regii designata” = Makó város legelőjének és az uraság területének szétválasztó vonala a jelenlévő igen tisztelt királyi biztos 1805. szeptember 10-i helyszíni elrendelése szerint.

Az uraságnak ítelt területre estek a Temető utcai kutak, a Temető utcai Ménes kút és a Juhász kút. Így legelő nélkül maradt 1148 marha, 310 ló és mintegy másfél-

¹⁸ SZABÓ I. 1936. 16.

¹⁹ MVL Urbéri peres iratok 1805. 456.

²⁰ Uo.

ezer juh. A legelőnek ezt a részét a Hold utcai gulya és ménes is használta, mintegy 915 számos jószág.

Vedres István mérésével tovább finomította Vertics József 1778. és 1781. évi felmérését. Mivel megbízói a vízjárta területek mennyiségére voltak kíváncsiak, ezt térképén nagy gonddal ábrázolta. A mappa legfőbb értéke az alapos vízrajz.

A belső legelő ábrázolása

A belső legelőről készült 1805. évi térkép a legismertebb makói mappa, ugyanis több kiadványban is szerepel. A térkép eredeti példányát — Vertics József alkotását — Bécsben őrzik, Horváth István korabeli másolatát az Országos Levéltárban (leltári száma: S. 12. Htt térk. div. XVII. № 13/2), a Giba Antal-féle későbbi másolatot a makói József Attila Múzeumban (leltári száma: 67.3.). Ez utóbbiról készítette Fári Irén, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa az itt közzétett mellékletet. Muszlay Antal királyi biztos „F” alatt mellékelte jelentéséhez a térképet.

A makói múzeum példányán hasonló záradékok találhatók, mint az ismertett Vedres-térképen. Ezek közül a megyei mérnök hitelesítési szövegét idézzük: „Hogy ezen átnézeti térkép Makó város kérésére a Gyulai Nagytelketűt Urbéri Törvényszék hivatalánál előmutatott és Horváth István által 1805^{nik} évben másolt térképpel összehasonlítván, megegyezőnek és a helységek elnevezései is magok helyén, különösen a Lelei uradalmi birtokot v makai közlegelőtől elválasztó vonalon beírt határjelölő írás szövege szerint »Linea Pascui Makóviensis 1805 Die 12 Septembris in Praesentia Illustrissimi Domini Commissarii Regii designata« beírva találtattak. Gyulán 1857-dik év június 24^{én} Müller Pál mk. cs. kir. Békés Csanád megyei mérnök.”

A térkép 63,5×95,5 cm méretű. Jó állapotú, csak a hossz- és középhajtások mentén töredezett. A 2—3 négyzetcentiméternyi hiány nem zavaró. 1980-ban az Országos Levéltár Anyagvédelmi Osztálya restaurálta, ekkor új vászonra vonták. Északi tájolású. Méretaránya: 1 : 14 400, vagyis 1 hüvelyk 200 ölnek felel meg. Nyelvezete latin. Kellemes pasztellszínekkel festve: a belterület világos-rózsaszín, a kertek, erdők rózsaszínek, szőlők igen világos, a kenderföldek egy árnyalattal sötétebb szürkék, a legelők világoszöld, a vizek világoskék színűek. A főfeliratok pirosak vagy piros árnyalatúak.

Az ábrázolt területet a Maros, a lelei pusztá (Pars Praedii Lele), Földeák (Terrenum Possessionis Földeák), a makói lakók ugar földjei (Latus Agrorum Arvum Colonorum Makovisensum) és Apátfalva (Terrenum Possessionis Apátfalva) határolja.

A város déli határát a Maros képezi (Fluvius Marosius). A folyó veszélyesen kanyargós volt. A Makai felső szigetnél feltűnteti a régi medret, a Holt Marost is, de a derékszögű kanyarulatnál már ismét keletkezett egy kisebb sziget. A félsziget-szerű Goszpodí hajlásról 1804. július 7-én egy nádori törvényszéki delegáció jelenlétében úgy döntöttek, hogy Zombor kapja meg a Makai Felső és Alsó szigetet, a Goszpodí hajlást pedig a makóiak. A térkép feliratozása szerint: „Plaga Goszpodí Hajlás nuncupata quae per Dominos Terrestres vigore Cambialis Transactionis Coram Ito Delegato Judicio Palatiani Anno 1804 7. Julii cessa est Epescopali Dnio Makoviensi in vicem Insularum Felső et Alsó Makai szigetek.” Magáról a cse-réről 1804-ben külön térkép is készült.²¹

²¹ Sipos István Makó Kölcsey u. 1. szám alatti lakos tulajdona. Buzás László-fél pausz másolat a József Attila Múzeumban.

A Marosnak szabályozás előtti kanyarulatait (Baranyi, Zugolyi, Csípkési, Landori) érzékletesen ábrázolja. A mappa még több szigetet is feltüntet, feliratozva: Porondot, Nagy porondi szigetet és a Tömpösi szigetet. A víz sodrásának passzív oldalát több helyen porond képződéseket is ábrázol. A mai Töltés utcánál volt az átkelőhely: Trajectus Zomboriensis. Ez a dereglyés rév kizárólag személy forgalmat bonyolított.

A város kanálisa, a Nagyér ekkor már nincs élő kapcsolatban a Marossal, de medre még igen széles. A mai Szegedi utcánál feltüntet rajta egy hidat.

A belső legelő — különösen annak nyugati fele — tele van vízárt területtel. Ilyenek elsősorban a tavak: a *Horgas tó*, a *Bán tó* és a *Halas tó alias Mikotsa*. Alacsony fekvésű a *Jakab fenék*, a *Mámai fenék*, a *Gatsibai zombók*. Neve szerint is lapos terület: *Nagy Kákás*, *Kis Kákás*. Igen sok kisebb-nagyobb ér is behálózta a legelőt: a *Szardicsi ér*, *Által ér*, *Borsos ere*, *Horó ere*, *Vékony ér*, *Jángori ér*, *Venae Caricetose* (a zombék folyása), *Venae uliginosae et salnitrosae* (zombékos, szikes ér), *Dáli ér*, *Canalis*, *Görbe tó*, *Pallagi fokja*.

A belső legelő jelentős része annyira alacsony fekvésű, hogy a megyei deputációnak 1805. májusában a szomszédos helyiségek előjárói tanúvallomásaiban elmondták, hogy ritka az az esztendő amikor a víz el ne borítaná. Régi időben nád termett ezekben, de a 19. század elejére már annak gyökere is kiveszett, egyebet izetkénynél, viradits kórónál s más haszontalan füveknél nem terem, ez is, ha hirtelen apad a víz, mind megdől és hasznavehetetlenné válik.

A belső legelő keleti fele mezőség, valamivel magasabb fekvésű, nyugati része, a rét alacsonyabb, vizenyősebb terület. Az előbbi a tehéncsordáknak és a méneseknek, az utóbbi a sertéseknek és juhoknak a legelő területe. A református ótemető és Gerizdes térsége az átlagos terepszintnél magasabb, de ezeket a területeket nem legelőnek, hanem kenderföldnek használták. Innen indult a marosi védtöltés (Aggeres), amely általában követte a Maros kanyarulatait. Ahol a folyótól távolabb esett, az meder változásokból származott. Nyugaton volt a *Karikatöltés*. Egy régi töltés szakasz a Makai Alsó szigetnél is látható.

Szintén mesterséges képződmények a halmok: *Vita*, *Szardicsi halom*, *Kutalj halma*, *Jángori kettős halom*, *Korondé halma*, *Lukas*, *Vas halom*, *Mikocsa halma*, *Szőlő halom*. Az apátfalvi határnál fekszik a *Nagy határ* (halom). Magaslaton volt a kivégzőhely (Patibulum) és a város belterületén a *Calvaria*. A belső legelőtől északra, az ugar földeken tünteti fel: a *Kecskés*, *Goszpodi* és *Halász halmot*. Tömpösön feküdt az *Öregasszony dombja*. Kiemelkedő területek voltak még — miként nevük is jelzi —: *Paphát*, *Ürmöshát*, *Borzhát*.

A város belterületét a mai Liget-, Töltés-, Révész-, Zrínyi-, Apaffi-, Kossuth-, Dobó-, Gyóni Géza-, Hosszú-, Murányi-, Arany János-, Batthyány-, Szűnyog- és Tisza utca határolta. Településszerkezetiileg egymástól jól elkülönülő egységekre oszlott: a törzsökös városra, a közép városra és Újvárosra. A Nagyérrel határolt törzsökös város Bujákból és Szent Lőrincből állt. Az előbbi centrumában a belvárosi római katolikus templom volt (Ecclesia Róm. Catholicorum), mellette a város első köztéri szobrával, a Boldogságos Szűz Anya szoborral (Statua RMV), a Szent Lőrinci városrész középpontjában a református templommal (Templum reformatorum). Nagyjából a két városrész között helyezkedett el a városháza (Domus Oppidiane). A mai főtéren egy kápolna állt (Capella in Foro), ezt Nepomuki Szent János tiszteletére emelték. A középvárosban laktak a zsidók, templomuk a mai Korona mögött (Sinagoge Judeorum). Tőlük délkeletre települtek le a görögkatolikus ruténok, az orosz fertálynak nevezett városrészük a templomuk (Templum Ruthenorum) és temetőjük (Coemeterium Ruthenorum) között terült el. Tőlük délre, a református

ótemető vonaláig húzódott a reformátusok által lakott új fertály. A Kossuth utca környékén, a püspöki rezidenciától (Residentia episcopalis) a zsidó temetőig (Coemeterium Judeorum) elterülő városrész a törzsökös város lakóiból települt vegyes felekezetű városrész. Újváros ekkor a mai Köztársaság tértől a mai Gyóni Géza utcáig épült ki, kis telkeivel inkább a helység zsellérségének nyújtott lehetőséget hajlék építésre. A már említett temetők éppúgy, mint a mai Petőfi park helyén lévő római katolikus temető (Coemeterium Catholicorum) és az újvárosi református temető (Coemeterium Reformatorum novum) a településen kívül terült el. Hasonlóan távolabb esett a Kálvária is.

Művelési ágak szerint a térkép feltünteti:

- mindenekelőtt a legelőt
- a szőlőket (Vineae Fingo, Vineae Prütskös, Vineae Ujhegy, Vineae Szardits, Vineae Verébhegy, Vineae ad Calvariam, Vineae in Sz. Lőrincz, Vineae Innenső és Túlsó Jángori szőlők)
- dohányföldeket (Hortulani Tabacarii, Hortulani in Czirok méhes)
- kenderföldeket (Canabeta in Gerizdes)
- gyümölcsöskertet (Horti Fructiferi in Sz. Lőrincz)
- kukoricaföldet (Fagopiretum)
- erdőket (Sylva Kákás Dominalis, Sylva Dominalis in Sz. Lőrincz, Sylva Communitatis in Sz. Lőrincz, Sylva Zugoly (Dominalis), Sylva Csipkés)
- füzest (Sallicetum privatos Colororum)
- nádist (Gatsibai Zsombók)

Az elpusztult települések közül feltünteti: Szentlőrincet (Praedium Sz. Lőrincz), Szentmiklóst (Praedium Szent Miklós, Sz. Miklósi Telek alias Kis Telek), Tömpöst és Szentmargitát (Diverticulum Margita).

Az utak legyezőszerűen behálózzák az egész legelőt. A város belterületén nem tünteti fel az útvonalakat. Feliratozott utak: Via Szegediensis, Via Leleiensis, Via ex Horohát, Via tempore sicc Földeakinum ducens, Via Földeakiensis, Via Vásárhelyiensis, Via Rákosiensis, Via Királyhegyesiensis, Via Apátfalviensis. Kisebb útcsomópontok jöttek létre Margitánál és Mikócsánál. Ezek minden bizonytalansággal a vízjárta területekből adóttak, így a belterület érintése nélkül el lehetett jutni pl. Vásárhelyről Szegedre, Rákosra, Királyhegyesre vagy Apátfalvára.

A térkép néhány fontosabb objektumot is jelölt. A Maros partján mészégető kemencéket (Gas Circulatoris), az átkelőhely közelében, a zombori oldalon csárdát (Diversorium). Ekkor még álltak a szentmiklósi és tömpösi templom romjai. A Horó északon volt egy *Csordakút*. A belső legelőn lakóépületeket a térkép nem tüntet fel, de a kertészségek házeit igen, számszerűen tizenháromat. Ezekről az 1805 májusában felvett tanúvallomások is tesznek említést. Arra a kérdésre, hogy nagy vizekben az ún. Cirok méhesi, borzháti, ürmösháti, horoháti, gencsháti, kingézi, sárhegyi és pannaháti kertészek megmaradhatnak-e helyeiken, azt válaszolták, házaik áradáskor nem romlanak el, de földjeiket elborítja a víz, ezért dohánytermelés helyett halászni kénytelenek. Az apátfalvi határ közelében volt az uradalom egyik épülete, a *Fehérház*.

A térkép Muszlay Antal királyi biztos által megállapított 13 323 hold legelőnek mappán való ábrázolása céljából született. A Lele felőli határvonalat felirattal is jelezte.

A térképet helytörténeti, településtörténeti, földrajzi és nyelvészeti szempontból egyaránt vizsgálták, így a helyismereti irodalomban fontos hely illeti meg. A későbbi — szinte vérre menő — legelőperekben mint alaplodokumentumra mindig hivatkoztak.

Ezt tükrözi a térképnek az Országos Levéltár példányán, a hátlapon feltüntetett különböző hivatkozási szám:

F (tintaírás)
313 (tintaírás)
57/859 (piros tintaírás)
C. 59. Dep. urb. 1805. 173:23 (ceruzás írás)
Ad 1556 1907 (piros tintaírás)
193—839 (ceruzás írás)
137/857 (tintaírás)
13 (ceruzás írás)

A térkép nem tüntette fel az uradalomhoz csatolt területet, pedig a vízfolyásokkal tagolt lelei puszta ábrázolása nagyban növelte volna a térkép értékét. Egy ilyen nagyméretű mappa elkészítésére nem állt rendelkezésre elegendő idő, a per kimenetele szempontjából pedig nem bírt különösebb jelentőséggel.

*

A város előljárói jó kompromisszum készséggel tudomásul vették Muszlay királyi biztos intézkedéseit, illetve a királyi jóváhagyást, bár azzal — sőt az uradalom legelő elkülönítő törekvésével — sem részleteiben, sem összességében nem értettek egyet. Mindenesetre a sequestráció jogi tény lett, kimondták, hogy az uraság semminemű urbarialis földet elfoglalni nem fog, a kommunitás az uraságnak semmi jussába beavatkozni nem fog. A királyi biztos hatalmi szóval zárta le a pert, de figyelmen kívül hagyta, hogy

- az úrbérrendezés során a kérdéses pusztákat az úrbéri legelő részeként kezelték,
- érintetlenül hagyta — nemcsak Muszlay, de az 1804. szeptember 18-i királyi leirat is — azt az 1778. évi királyi resolútiót, amely kimondta, hogy Makó város lakosai 1699-ben az egész határt megkapták és az továbbra is a község birtokában hagyandó.

Muszlay Antal a pusztai tüzet eloltotta ugyan, de az továbbra is ott parazslott és nem lehetett tudni, mikor fog ismét lángot.

Három évtized múltán, 1837-ben Makó városa újította fel a pert. A hasznavehetetlen legelőknak jó minőségűvel történő felcserélését kérte és a rohamosan szaporodó házas zsellérek legelő illetőségének kiadását. A per néhány év múlva már négy különböző tartalmú perré duzzadt. 1858-ban a gyulai törvényszék előtt folyt, végül a nagyváradai főtörvényszék 1858-ban hozott ítélete zárta le. Ez tette lehetővé a belső legelő kiosztását, minden beltelki ház után egy járandó (2200 □-öl) földet osztottak ki. Ez lett az alapja az amerikai utas makói agrárfejlődésnek. A hagyma pedig a város alatti kertekből szántóföldi termék lett.

Függelék

Makó város közlegelőin járó marhák összeírása (1805)

	Ökör	Marha	Tehén	Ló	Juh	Sertés
Varga János ökörcsordás vallja, hogy számadás alatt vagyon	1456					
Pálinkás Mihály ökörcsordás számadása alatt	1393					
Szél István ökörcsordás számadása alatt	1000					
Molnár István Temető utcai gulyás számadása alatt		1148				
Sima István Bujáki gulyás számadása alatt		1056				
Bara István Nagy utcai gulyás számadása alatt		750				
Mészáros Mihály Hold utcai gulyás számadása alatt		700		215		
Miskolczy János Hold utcai csordás számadása alatt			778			
Bajusz Gábor Bujáki csordás számadása alatt			700			
Szász József Nagy utcai csordás számadása alatt			655			
Pálinkás Ignác Újvárosi Nagy uczabeli csordás számadása alatt			679			
Basa András Lelei csorda pásztor számadása alatt			155			
Nyitrai Samu Fejérvári Péter gulyás számadása alatt		66				
Hajdú Gergely Sőház utczi csordás számadása alatt			786			
Varga István Temető utcai csikós számadása alatt				310		
Horvát Mihály Nagy utcai és Bujáki csikós számadása alatt				525		
Szabó István nyomási csikós számadása alatt				1025		
Dósza Ferenc nyomási csikós számadása alatt				1153		
Ifj. Pális Péter juhász számadása alatt					2294	
Czifra Pál juhász számadása alatt					1800	
Karátson András juhász számadása alatt					1731	

	Ökör	Marha	Tehén	Ló	Juh	Sertés
Gorcsa György juhász számadása alatt					1318	
Sztán Demeter juhász számadása alatt					1587	
Kis János juhász számadása alatt					1618	
Erdei Tódor juhász számadása alatt					1870	
Serbán Imre juhász számadása alatt					1400	
Janka János juhász számadása alatt					1818	
Nagy István juhász számadása alatt					1731	
Sati Gábor juhász számadása alatt					1820	
Erdei Sámuel juhász számadása alatt					1524	
Kimpán László juhász számadása alatt					180	
Juhász Mihály Fejérváry Péter juhász számadása alatt					650	
Báló János Lelei kertész juhász Bazarádi János számadása alatt					131	
Gorcsa János Szütsök juhász számadása alatt					1620	
Gorcsa Gábor Barnák juhász számadása alatt					300	
Öreg Farkas János Újvárosi csürhész számadása alatt						500
Ifj. Farkas János Hold utcai csürhész számadása alatt						430
Binecz Ferenc Török Temető utcai csürhész számadása alatt						410
Váradi Mihály Nagy utcai csürhész számadása alatt						1000
Mészáros Mátyás Bujáki csürhész számadása alatt						670
Galó János Söház utcai csürhész számadása alatt						585
Sima János Fejérváry Péter csürhész számadása alatt						261
Hideg Mihály Bujáki csürhész számadása alatt						850
Büts Mátyás Újvárosi csürhész számadása alatt						395
Bürgés István Szabó Ferenc csürhész számadása alatt						201
Igaz Pál csürhése Kiss Jakab számadása alatt						165
A Jó gazdaság Nyája, Oláh Mihály számadása alatt						437
Nagy utcai csürhész Labdás Benkő számadása alatt						393
A Szücsök falkája, csürhése Tóth János						380
Gazdák, akik saját juhaikat magok őrzik					1692	
Gazdák, akik a magok állította kanással őriztették sertéseiket						149
	3849	3720	3753	3228	25 084	6826

Vertics József felmérése Makó határáról (1805)

A makói lakosok földbirtokai	Vegyes minőségű hold	öl	Kiváló minőségű hold	öl
Jobbágyok úrbéri telkei (591 7/8 sessio)	33 145			
Nemesi telkek (20 sessio)	1 120			
9 3/8 kiváltságos telkek mint a plébánosoké, tanítóké, jegyzőé stb. egyrészt a kegyes urbárium erejével, másrészt az uraság tetszése által megállapítva	525			
A város kaszáló rétje Igáson, kivéve a mocsaras területeket, amelyek nem alkalmasak fütermelésére és az átvezető utakat kivéve, együttesen 40 (1100 □-öles) holdat tesznek ki	525			
Kaszálásra alkalmas rét Jángoron kitesz 228 holdat és 1070 □-ölet, jótékonykodásra meghagyva 83 holdat és 1070 □-ölet hozzászámítva	145		83	1070
Az egész úrbéri terület	35 190		83	1070
Külső legelő Kopáncs pusztán, ha egyenes vonalat húzunk Székegyháza határától egészen a makói telepések kunyhós földjeiig, jelezve Sárkány Ferenc földjét, amely belenyúlik az urasági földbe, elválasztva a magasabb helyektől:	5 600		—	—
A szikes és nedves helyeken, amelyekből 2 1/2 holdat egy holdnak vettek, ezért:	1 750	—	—	—
A szomszédos területek kártalanítására ráadtak még'	—	—	2625	—
Az utak elfoglalnak ezen külső legelőn:			22	
A legelő kiterjedése Kopáncs pusztán összesen:	7 350	—	2647	—
Az úgynevezett Karika Töltés, belső legelőn, amely egyenes vonalban átszeli az ürmösháti dohánykerteket, egészen a határáig és ezen kertek alatt Makó város kerttulajdonosait és a földéaki községet választja el egy kiemelkedő területe:	5 411	—	—	—
Az árvíznek kitétt területek:	2 923	—	—	—
Az áradás kártételeinek kitétt, már említettek kárpótlására kiegészítették még a telket:	—	—	4 328	45
Ennek a belső legelőterületnek kárára vannak még, további ártalmas dolgok: Általér, Horóér, Jángori ér, Margita, Mikotsa, Dál erei, részben Nagy és Kiskákás, amelyeken a legeltetés megindítása hiábavaló lenne:	—	—	484	118
A belső legelőn az utak elvesznek:	—	—	177	—
Az egész belső legelő kitesz összesen:	8 334	—	4 989	163
Makó város közösségének erdői Szent Lőrinczen:	68	582 3/6	—	—
Magántulajdonos lakosok erdei a Maros partján, a zombori kompnál, ezek beültetve kitesznek:	16	835	—	—
Csipkés az erdőőr földjével:	69	498	—	—
A makói lakosok erdei összesen:	154	815 3/6	—	—
A kukoricaföld a telekállományban még nincs bevezetve, Fehérháznál biztosítanak:	39	970	—	—
Kenderföldek egyelőre nem számítanak bele az állományba Gerézdesen:	202	696	—	—
Szarditsról elnevezett szőlőskerteknél:	78	350	—	—
A gyümölcsös kertek Szent Lőrinczen a telekállomány értékelését nem befolyásolják:	171	375	—	—
Hasonlóképpen az úgynevezett Lúdváron:	10	388	—	—
A telekállományba szintén nem számítanak a szőlőskertek:				

A makói lakosok földbirtokai	Vegyese minőségű hold ö		Kiváló minőségű hold ö	
Szent Lőrinczen:	125	440	—	—
Prücskösen és Fingón:	208	197	—	—
Újhegyen:	32	29	—	—
Szarditsón:	191	777	—	—
Verebesen:	15	95	—	—
Kálváriánál:	220	974	—	—
Az urasági magtárnál:	13	401	—	—
Tulsó Jángori szőlők:	54	1049	—	—
Innentső Jángori szőlők:	128	169	—	—
Az állományba be nem vett telkek:	1 493	66 3/6	—	—
Belső telkek (az utak kivételével) kitesznek:	—	—	630	—
Utak:	—	—	203	1017 3/6
Római katolikusok temetője	—	—	8	872
Rörög katolikusoké:	—	—	3	628 3/...
A reformátusoké: az új: 18 hold és 992 □-öl, a régi pedig 7 hold 994 □-öl, együtt kitesznek:	—	—	26	886
A zsidóké:	—	—	—	864
A kivett telkek összes területe:	—	—	873	968
A makói lakosok földbirtokainak megismétlése:	—	—	—	—
A jobbágytelki állomány teljes egésze:	35 190	—	83	1070
Legelő kiterjedése Kopánts-pusztára:	7 350	—	2647	—
Belsőé:	8 334	—	4989	163
Erdőké, a makói közösségé és telepeseké:	154	815 3/6	—	—
Be nem járt telkek telekállománya:	1 493	66 3/...	—	—
A szolgáltatások alól kivett telkeké:	—	—	873	968
Végösszegben:	52 521	882	8594	1
Urasági területek:	—	—	—	—
Uradalmi szállásföld:	168	—	—	—
Kopánts pusztán, mégpedig a magasabb területeken	4 076	992	—	—
Kopánts pusztán, mégpedig a szikeş és vízjárta helyeken 1184 hold és 696 négyszögöl, amelyet visszakapnak a tartós használat révén, de azokat állandóan hasz- nálni nem lehet és ezek között mindig fennáll annak a veszélye, hogy azok teljesen haszontalanok, ha egyedül azokat veszik igénybe:	974	952	—	—
A többi, 209 hold és 844 négyszögöl, rosszabb minőségű földek:	—	—	209	844
Az utak ezen a területen elfoglalnak:	—	—	10	512
Az uradalmi terület kiterjedésének összegezése Kopántson:	5 051	844	220	256
Lele majorság a belső legelőterület vonalától a Karika töltéstől, egészen az Ürmösháti dohánytermelők Kertjeinek belsején lévő határköig, amely makói terület és kiterjesztve elválasztja Földeák birtokot, innen pedig Vetyehát elnevezésű szegedi birtokig náddal borított terület és zombékos terület veszi körül Mejeréren, Kingéczen, Biberés réjtén, Méhestsapáson, Kárászozson, Papteleken, Rudas- réten, Hajdován, Darabréten, Gentsréten, Mámai fenéken, Gát Szakadáson, Kollát-éren, Lutsháton, Kölestön, Kalarai Szigeten, Tempesi Telken, Jakab-fenéken, Gatsibai Zsombokon, Paphaton, a magasabban fekső helyeken és a dohánykertészek földjén kívül, valamint a mocsarakon kívül, vala- mint a mocsarakon kívül, amelyek ott sajátságosan következtesen megismétlődnek, zombékos terü- letet tartalmaz, — amelyet azért szántani szoktak:	8 525	2 3/6	—	—

A makói lakosok földbirtokai	Vegyes minőségű hold	Minőségű öl	Kiváló minőségű hold	Minőségű öl
Az előbb felsorolt lelei kiterjedésben benne foglal- tatik az Őrs Síkja mocsár, Kövesd, Lelei sík, Keskeny sík, Biberés síkja, Disznóér, Nagy Luts, Kárászos Ludus, Gents, Kis Gyűrűsi Fenék, Lellei Jó, Mellye Fenék, Sás ér, Nagy Fenék, Rókajukas-hátnál, amelyeket haszon nélkülieknek kell venni:	—	—	2513	236 3/6
Vékony erek, Biberés erei, Mejek fokja, és a kitörések (felfakadások) a Réti csárda mögött:	—	—	76	832
A nádas és zombékos területek összesítése Lelén, egészen Makó város belső legelőjéig:	8 521	2 3/6	2667	238 3/6
Szabó András szigete, amelyet „szigetnek” neveznek, Hajdova és Kalárai Sziget között:	22	688	—	—
Kalárai Sziget Tömpes sziget Hajdova	—	—	—	—
Kalárai Sziget Porondi sziget Hajdova	18	128	—	—
Kalárai Sziget Goszpodai szigetnek nevezett és a nádori bíróság jelenlétében megegyezés révén, Alsó és Felső Makai szigetért elcserélve alkotják:	148	137 3/6	—	—
A szigetek összessége:	197	159 3/...	—	—
Kiemelkedőbb területek a nádasban, amelyek alkalmasak dohánykertészetre				
Pannaháton:	12	498	—	—
Kingétzen:	32	444	—	—
ugyanott Hosszú Széken:	6	480	—	—
ugyanott Homokháton:	4	1097	—	—
ugyanott Tök Halmon	—	700	—	—
Darabháton:	8	373	—	—
Kis Darabháton:	2	795	—	—
Mogyoros háton	8	890 3/6	—	—
Kis Mogyorósháton:	—	1046 3/...	—	—
Nagy Gyűrűsön:	34	904	—	—
Kis Gyűrűsön:	19	984	—	—
Gents-Háton:	107	514	—	—
Terület összesítése a magasabb nádas között:	235	1026	—	—
Dohánykertészek a nádasok között Jángorig bezáróan használják, mégpedig:				
a Kis Leleiek:	94	391	—	—
Nagy Leleiek:	109	289 3/6	—	—
Sírhegyiek:	10	799	—	—
Rókajukas háton:	9	474 3/...	—	—
Ürmösháton:	15	654	—	—
Borzháton:	16	447	—	—
Czirok Méhesen:	16	876 3/...	—	—
Jángoron:	36	130	—	—
A dohányosok kertjeinek összege:	308	761 3/6	—	—
Az uradalmi erdők kitesznek:				
Kákáson)	36	670	—	—
Kákáson Halastón (mikolcsai):	111	691 3/...	—	—
Kákáson Szent Lőrinczen a Maros partja alatt:	60	1028 3/...	—	—
Kákáson Zugolyon, egészen a Maros partjáig, ahol szigetet képez:	181	1073 3/...	—	—
Az urasági erdők összességére:	391	163 3/...	—	—

A makói lakosok földbirtokai	Vegyes minőségű Hold	öl	Kiváló minőségű Hold	öl
Területek a kocsmák körül, a kunyhós és meg nem művelt földek között, mégpedig:				
Igács kocsmája körül:	22	—	—	—
Rákos kocsmája körül	14	—	—	—
Dál kocsmája körül:	62	—	—	—
Összesen:	26	—	—	—
Uradalmi földek megisméltése:				
Uradalmi szállásföld:	169	—	—	—
Az uradalmi föld kiterjedésének összegzése				
Kopáncson:	5 051	844	220	256
Lelén lévő földeké, egészen a legelő vonaláig:	8 521	2 3/6	2667	238 3/...
Tömpösi stb. Szabó András szigeteinek:	197	153 3/...	—	—
Területek a magasra nőtt nádasok között:	235	1026	—	—
Dohánykertek:	308	761 3/...	—	—
Uradalmi erdők:	391	163 3/...	—	—
A területek nagysága a vendéglők körül, a kunyhós földek között, amelyek fel vannak szántva, ez kitesz:				
	62	—	—	—
Végösszegezés:	14 935	751	2887	494 3/6
Összegző kivonat Makó város egész földjéről:				
A makói lakosok földbirtokainak végösszegezése:	52 521	882	8594	1
Uradalmi területek	14 935	751	2 887	494 3/...
Minkettő összegezése:	67 457	533	11 481	495 3/...
Ehhez ha hozzáadjuk a soronkívüli területek mennyiségét:				
	11 481	495 3/...	—	—
Makó város földjeinek teljes kiterjedése lesz:	78 938	1028 3/...	—	—

Makó, 1805. okt. 1. Vertics József, aláírása: sajátkezűleg. — Csanád, Csongrád és Békés vármegye rendszerinti földmérője és táblabírája. Makó város Pusztáinak, Szőlőhegyeinek, Réttyének, vagyis egész Határának felmérése. — 1805. okt. 1.

IRODALOM

- Bálint Alajos*
1926 Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Makó. Csanádvármegyei könyvtár: 1.
- Borovszky Samu*
1896—1897 Csanád vármegye története 1715-ig. 1—2.
- Für Lajos*
1972 Jobbágyföld — parasztföld = Szabó István: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848—1914. I. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Inczefi Géza*
1970 Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Juhász Kálmán*
1942 Remetei Kőszeghy László csanádi püspök. Kiadványok Jézus Társasága Magyarországi történetéhez: 31.
- Káldi Nagy Gyula*
1965—66 Statisztikai adatok a török hódoltsági terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560—1564-ben. Történeti Statisztikai Évkönyv. Bp. 32—34.
- Reizner János*
1892 Makó város története. Szeged
- Szabó Imre*
1936 A Makó-Mezőkopáncsi templomrom. Makó. Csanádvármegyei Könyvtár 31.
- Sztribik Miklós*
1926 Makó városának leírása. Makó. Csanádvármegyei Könyvtár 6.
- Tóth Ferenc*
1974 Makó településtörténeti vázlata. MFMÉ 1972/73—1. Szeged. Különlenyomat: A Makói Múzeum Füzetek: 14. Makó.

A csongrádi Kossuth-levelek

ERDÉLYI PÉTER—SEBŐKNÉ GOMBOS ZSUZSANNA

(*Csongrád, Tari László Múzeum*)

A csongrádi Tari László Múzeum őrzi Kossuth Lajos kilenc, eddig publikálatlan levelét. Az 1845—46-ban írott levelek jelentősége elsősorban abban van, hogy egyetlen témát ölelnek fel, és felfoghatók Kossuth gyakorlati tapasztalatainak forrásaként is, hiszen mint ügyvédi tevékenységének tárgyai, hozzájárultak az örökváltással kapcsolatos elméleti munkásságához.

Izgalmas kérdés a levelek utóéletének vizsgálata: 1940-ig lappangtak a városi levéltárban, mígnem egy halászlát joggal összefüggő, a Károlyi-család és más csongrádi birtokosok közötti perben felhasználták őket. Ekkor erről említést tett a Szegedi Napló is, mint szenzációsnak nevezhető felfedezésről.¹ A levelek megőrzését dr. Csikós Nagy József szegedi ügyvéd páncélszekrénye biztosította, majd az ügyben érdekelt dr. Ormos Lajos, Csongrád városi árvaszéki ülnök óvta, aki 1948-ban hivatalosan átadta a város polgármesterének.²

Az 1950-es évek közepén a város vezetése az akkor szerveződő múzeumi munkaközösségnek adta át megőrzésre és feldolgozásra. Ez utóbbi elmaradt; de szerencsére a megőrzésről az 1958-as leltározás gondoskodott.³

A levelek megírása 1845. június 16. és 1846. október 26-a közé esik. Tartalmuk: Csongrád mezőváros örökváltásának gyakorlati megoldása a vásárhelyi—csongrádi Károlyi uradalommal szemben. Bár az örökváltás ekkor nem vált valóra, mégis fontosnak tartjuk a leveleket, mint a korabeli kossuthi elméleti-politikai koncepciók gyakorlati próbáját. Másrészt azért is, mert a levelekben leírt információk, tapasztalatok közrejátszhattak Kossuth elméleti elgondolásainak formálódásában, finomításában.

Kossuth és a csongrádiak kapcsolatteremtésének történetéhez nincsenek dokumentumaink, csupán a levelek utalnak arra, hogy Csongrád küldöttei keresték fel Kossuth Lajost, akinek ebben az időben „annyi dolga mellett örökváltási ügyekkel kellett foglalkoznia, hogy jövedelmét kiegészíthesse”.⁴

Első levelében Kossuth jelzi, hogy az ügy lebonyolításához szükséges anyagi fedezetet nem a Magyar Kereskedelmi Társasággal kívánja biztosítani, hanem

¹ Szegedi Napló, 1940. szeptember 15.

² Csongrádi Kis Újság, 1948. márc. 21., valamint dr. Ormos Lajos szóbeli közlése.

³ Az 1958-as leltári számok a következők: a Csongrádi Múzeum Régészeti leltárkönyve: 58.3.4-12.

⁴ KOSÁRY D., 1946. 322. o.

angol—francia banktőkével. Ez a mozzanat egyúttal a magyarországi belső hitelviszonyok hiányára is utal.⁵

Kossuth elképzelése a lebonyolításhoz szükséges pénz megszerzésére a vukovár—fiumei vasúttársasági tőkejegyzéshez kapcsolódott. Ebben is központi szerepet szánt egy francia tőkecsoportnak, amely Besnard nevű ügynöke révén a Magyar Kereskedelmi Társaságnál már 12 millió forintnyi részvényt kötött le a vasút építésére.⁶

Kossuth Besnard kívánságára kéri a csongrádiakat, végezzék el a szükséges összeírásokat, becsléseket, hogy az ügynök a visszafizetés fedezetét biztosítva lássa. A város lakóinak jövedelmét ekkor főleg a haszonbéres földek biztosították, iparból származó jövedelem alig volt. A visszafizetési garanciát az ún. hypotekális földek jelenthették.⁷

Ugyanebben a levélben ismerteti Kossuth a hitel visszafizetésével kapcsolatos javaslatát, amely szerint: „azt ajánlanám neki (Besnardnak), hogy 25 esztendő alatti Amortisatiót, 5 1/2 pcent kamatot vegyen alapul —, ez utóbbit azonban kevesellni látszott”.

Az 1845. június 22-én Tinnyén kelt második levelében Kossuth már közli az alku alapját: ez 1 millió forintos alapot jelentene, amelyből évente 70 ezer forintot kellene visszafizetni — ebből 5% a kamat, a többi amortizáció — 26 éven át, a 27. évben még 80 ezerrel megtoldva. Kossuth szerint ez olyan jó ajánlat, amelyet aki nem fogad el, annak „vagy nincs akarattya költsönt adni, vagy bőszy nyúzó uzsorás”.

A három nappal később, június 25-én írott levelében a Besnard-ral történő alkudozások tényeit közli; Besnard további igényeit, amelyek újabb 1%-kal növelnék a kamatot. A Hetilap 1846. január 20-i száma már a megkötött szerződésről tudósít, amely a későbbiek ismeretében tévedés, illetve azon információ alaphulhat, amelyet Kossuth január 2-i levele is tartalmaz: ebben közli a csongrádiakkal, hogy az árendális szerződés megvan, Csongrád szabad községnek tekintheti magát. A Hetilap ugyanezen száma szól egy alföldi község meghíusult külföldi hitelügyletéről. A meghíusulás okaként említi a magyarországi jogi viszonyok nehézkességét, illetve azt, hogy az osztrák bankok érdeke az, hogy az egyéb nyugat-európai tőke maradjon távol a kölcsönügyletektől.⁸

⁵ Igaz, hogy az 1830-as években már gyorsul a tőkefelhalmozás, de ez elsősorban kereskedelmi tőke. A felhalmozott tőke egy része maradt a kereskedelemben, a másik része a hiteléletbe áramlott. Az eddigi személyes természetű hitelforrások elapadtak. Így földesúrnak és polgárnak egyaránt érdeke volt a magyarországi hitelélet felpozícióba hozása, amely a Pesti Hazai Első Takarékpénztár megalapításával megindulni látszott. SPIRA GY., 1983., 141—142. o., 1963. 160., 168. o.

⁶ Besnard Magyarországra utazásáról Kossuth 1844. szeptember 18-i Burg Károlyhoz, a Károlyiak gazdasági tanácsnokához írt levele tudósít. Ebben olvashatjuk a következőket: „az érdekelt teljhatalmú biztos ... September 10-kén Párisból okvetlenül megindul”. A levél fotokópiája a Petőfi Irodalmi Múzeumban található. A levélre a figyelmünket Pajkossy Gábor történész hívta fel; köszönjük segítségét. Lásd még: GERGELY A., 1982. 87. o. és Pesti Hírlap, 1945. aug. 24.; szept. 18.

⁷ A város 1845. dec. 27-én olyan örökváltási szerződést kötött földesurával, amelynek hatályba lépése egészen 1848-ig halasztódott. Ebben szerepel az a 10 000 hold hypotekális (zálog-) föld, amit a kölcsöntőke törlesztésére hasítottak ki a csongrádiaknak. Így egy csongrádi telekre 13 1/4 hold szántó, valamint 26 1/2 hold réti legelő esett. Az örökváltási szerződés szerint 358 úrbéri telek, 884 házas zsellér és 1068 házatlan zsellér összes szolgáltatásainak megváltásáról kell gondoskodni. GÁT L., 1978. BLAZOVICH L., 1985. 317—321. o. A korábbi örökváltás szerződésekről a Károlyi uradalmakban lásd. BARTA I., 1961. 98. o. (Nyíregyháza), BARTA L., 1978. (Szentes).

⁸ Ugyancsak Pajkossy Gábor hívta fel figyelmünket Kossuth Lajos 1845. november 20-án Csongrád földesurához, gróf Károlyi Istvánhoz írt levelére, amelyben arra kérte a grófit, hogy minél előbb kösse meg a csongrádiakkal az örökváltási szerződést, mert ez a feltétele a külföldi kölcsön megszerzésének. Arról is tájékoztat a levél, hogy már októberben a rendelkezésükre bocsátották volna a szükséges kölcsönt a francia—angol bankházak, ha az örökváltási szerződés meg lett volna kötve. Országos Levéltár, Kossuth-gyűjtemény II. M. 3. és a Hetilap 1846. jan. 20-i számában megjelent „Bosszantó különösség” című cikk információi alapján.

A levelekből kicseng írójuk naív bizakodása a kölcsöntőke megszerzésének bizonyosságában, amikor ilyen kifejezéseket használ, mint „azon helyzetben vagyunk, hogy válogathatunk utak és emberek közt, kiktől a pénzt Kegyetek elfogadják”, vagy „van elég ember aki helyt álljon” (ti. Besnard helyett is).

Furcsa ezt olvasni akkor, amikor a következő, november 30-i levelében ő maga említi az európai pénzügyi válságot, amely hamarosan általános válsággá nőtt.

Ennek ellenére Kossuth még ekkor is biztosra ígéri a kölcsönügyletet. Besnard helyett azonban, aki valószínűleg megbízói utasítására visszalépett, Szabó Pál fiumei kereskedőt, a Magyar Kereskedelmi Társaság Kossuth által akkor még nagyrabecsült igazgatóját kéri fel a külföldi tőke megszerzésére. Az esetleges késelelem áthidalására javasolja, hogy a város a Károlyiaktól az urbariális adózásokat vegye haszonbérbe 40 ezer forintért, amelyet a Kereskedelmi Társaság áruszerződés formájában adna kölcsön. Ez a megoldási javaslat is a kor hitelviszonyainak és jogi gyakorlatának kuszaságában gyökerezett. Másfelől bizonyítja azt, hogy mekkora szakadék tátong a kossuthi vezércikkekben hangoztatott és követelt, államilag támogatott kötelező jellegű örökváltság elképzelések és a gyakorlati megvalósíthatóság között.⁹

A korábbi tervek meghiúsulását vetítik előre az augusztusi, a szeptemberi és az októberi levelek. Ezekből kitűnik, hogy Kossuth hiába próbálta rábírní Szabó Pált a csongrádi ügyek érdemi továbbvitelére. Ekkor már mindketten a Kereskedelmi Társaság soron következő közgyűlésére összpontosítottak, amelyen Szabó Pál veszteségeket mutatott ki, amelyek a Társaság katasztrófáját vetítették előre.¹⁰

Október 26-án Kossuth ezt írta Csongrádra: „Szabó annyi bajt hagyott ránk, annyira megingatta a magyar hitelt, hogy e percben minden további lépésem haszontalan volna”. Szabó Pál szélhámoságának lelepleződése nemcsak a városnak okozhatott azonban gondot. Jelentősebb volt ennél az, hogy az egész reformtábor gazdasági vállalkozásait rendítette meg anyagilag és főként erkölcsileg.¹¹

A kilencedik levélben Kossuth minden elkeseredése mellett is megcsillant még egy reménysugarat: közli a csongrádiakkal azt a német nyelvű levelet, amelyet egy kereskedőtől kapott. A levél ugyan elutasítja a kölcsön pillanatnyi lehetőségét, de nem zárja ki annak esetleges későbbi realizálását.

Kossuth és Csongrád város levélváltása ezzel lezárult, további kapcsolat nyoma nem ismeretes, egészen az 1848-as toborzókörútig, amelynek egyik állomása a város volt.¹² Az örökváltsági ügy is elaludt. A végső megoldást csak az 1848-as áprilisi törvények hozták meg.

A kilenc Kossuth-levél mindezek mellett adalék ahhoz, hogy a korabeli Magyarországon a reformkor egyik fő törekvése, az örökváltság miatt futott zátonyra a gyakorlati megvalósulás során annak ellenére, hogy az országgyűlések és a politikai publicisztika folyamatosan napirenden tartották a témát.

Kossuth statisztikai adatok híján is érzekelte, hogy kevesen tudják megváltani magukat az úrbéri kötelezettségektől. Ezt igazolja Varga János adata is, amely szerint 1840 és 1848 között az úrbéres parasztok 1%-a tudta csak megváltani magát. Ezek részben jómódú alföldi parasztközösségek voltak, és az országos telki állomány alig 1,89%-át tették ki.¹³

⁹ SZABÓ I., 1952. 544—551. o., 553. o., ÉBER E., 1948. 21—23. o., VARGA J., 1982. 1192—1199. o., SZABAD GY., 1977. 96—97. o.

¹⁰ KOSÁRY D., 1946. 323—24. o.

¹¹ GERGELY A., 1982. 106. o.

¹² SÁGHY M., 1910. 51—59. o.

¹³ VARGA J., 1971. 99. o., Pesti Hírlap, 1845. febr. 2., aug. 7., 1846. máj. 22., máj. 26., jún. 30.

A csongrádi kudarc után Kossuth visszavonult az örökváltsági ügyek jogi-pénzügyi lebonyolításától. 1882. november 21-én kelt visszaemlékező levelében ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Néhány hónappal a 47—48-ki országgyűlés előtt Hódmezővásárhely küldöttséget küldött hozzám, hogy meg akarja magát váltani, földesura, (Károlyi) hajlandó az alkura 5 millió forintért; kérnek, nem tudnék-e közökre járni, hogy ezt az 5 millió forintot kölcsönkapják. Azt mondtam nekik: Ne siessenek, várják be a jövő országgyűlést; valami mindenesetre fog történni... Várjanak. Követték tanácsomat s megmenekedtek ötmillió forint adósságtehertől.”¹⁴

Míg a levelek Kossuth hitteli naivitását tükrözik, addig az ebből való kiábrándulást és a reális lehetőségek felismerését mutatja az egy évvel későbbi álláspontja a vásárhelyi ügy kapcsán.

A kilenc levél másolatát az alábbiakban közöljük.

A levelek

1.

Pest Június 16. 1845.

Tisztelt Uraim!¹⁵

Azon bizodalomnál fogva, mellyel Önök Csongrád Városa örökváltsága végetti költsön eszközzése végett csekély személyemet küldőik nevében is megtsisztelni szíveskedtek, van szerencsém azt a mi e részben ekkorig történt tisztelt Uraságtokkal írásban a végett közölni, hogy szóbeli jelentéseknek némileg pótlékkül szolgálhasson.

Miután tisztelt Uraságtok engem a tekintetben megkerestének, nem késtem a Magyar Keresk. társaság összeköttetéseit e költsön eszközzésére használni, minek következtében Besnard úr Párisból, több francia s angol nagy tekintetű házak bizományos ügynöke, ezen s több rokon ügyek eszközzése végett Pesten megjelent, s nekem ígéretet tőn Magyarországból addig el nem menni, míg a Csongrádi költsön ügy iránt is tisztába nem jövünk.

En Besnard úrral mint Uraságtok előtt tudva van, több rendbeli értekezéseket tartottam, s szerencsés valék benne a Csongrádi költsön ügye iránt oly rokonszenvef gerjeszteni, miszerint nem csakazon meggyőződésre jutott, hogy ezen költsön a hittelezők részéről a legnagyobb biztossággal eszközölhető, hanem különösen arról is meggyőződnék, miként az illy financiaális legeratiók között mindenek felett a községek örökváltsága végettiek, a legszilárdabb alapon nyugszanak, s a jövődöbeli hasonló munkálatokra is legörvendetesebb kilátást nyújtanak.

Ennek következtében őt az örökváltságok törvényes állapotáról, hazánk hypothecalis rendszeréről, s jószág átruházási törvényeinkről kellőleg felvilágosítván kijelentette, hogy a költsönt eszközölhetőnek tartja, — elfogadható kereskedelmi munkálatnak nézi — s annak véghezvitelére biztos kilátással biztathat.

Kívánja pedig mindenek előtt, hogy a költsön alapja, az alap értéke, jövedelme, s a visszafizetési biztosítás módjai vele közöltessenek. Ezt szerencsém volt az Uraságtok által kezemhez szolgáltatott adatok nyomán akként kidolgozni, miként annak másolatát Uraságtok magokkal viszik.

¹⁴ LUKINICH, J., 1927. 227—229. o.

¹⁵ A többes számú megszólítás a csongrádiak által 1845. május 5-én választott 64 fős testületre vonatkozik, amelynek feladata az örökváltság ügyeinek intézése volt. GÁT L., 1978. 42. o.

E tekintetben tehát kettő szükséges 1) hogy az Uraságtok közöljék küldőikkel, miszerint tudva legyen, valljon nincsen e az ellen valami kifogásuk: s ha volna, az iránt Besnard úr felvilágosíthatassék. 2) hogy ezen alapnak hiteles alakbani igazolása végett a szükséges összeírások s felbecslések mielőbb törvényhatósági úton megtéssenek, s hiteles pecsét alatt kiadassanak. — Ezen becslés tekintetében megjegyzem, miszerint Besnard úrban némi scrupulust támasztott, hogy közel 3 millió ftnyi értékhez képest a jövedelem aránytalanul kevés. Én igyekeztem őt capacitalni, miként ez jó lélekre, s a hitelező kedvezményezésére mutat. — Miként a lakosoknak privát s industrialis jövedelme fölveve teljességgel nincs, hanem jóformán csak az alapot képező föld őseredeti haszonbéres számvetése. Mindenesetre még is tanácsos lesz e tekintetben a lakosság vagyonságáról általában említést tenni, összes jövedelmük körülbelőleges evalicatióját megemlíteni, s a normális jövedelmi állapotból egyetlen egy tételt sem hagyni szám nélkül, valamint a föld a földpénz értékének növekedéséről némi adatokat közbe szőni.

Besnard úr a francián kívül más nyelvet nem tudván, említett kimutatásomat franciára kell vala fordíttatnom. Már munkában van, holnap készen lesz, s uraságtok nevében át fog neki adatni, mire ő viszont a költsön finaciális tervét kidolgozandja, mit én magyarrá lefordíttatok, s Uraságtoknak azonnal leküldöm. Terve alapjául Uraságtok kívánata szerint azt ajánlám neki, hogy 25 esztendő alatti Amortisatiót, s 4 1/2 pcent kamatot vegyen alapul — ez utóbbit azonban keveselni látsozt. Majd megalkuszomat.

Ő ezen tervet kegyetekkel: a mi alaprajzunkat viszont, s később tervére nézve Uraságtok által adandó nyilatkozatot bizományosaival közölni fogja, s válaszukat viszont azonnal tudomásomra juttatandja, mit én ismét Uraságtoknak azonnal megküldök.

Kértem őt, látogassa meg Csongrád városát, miszerint szemmel lássa, hogy van mire költsönözni. — Ez gondolom a dolog érdekében áll. Látogatása a folyó hónap vége felé történendik, miről én uraságtokat eleve értesíttetni fogom, s elfogadásáról és újtjáról gondoskodni kérek.

A költsön ügyét nagyon előfogná mozdítani hahogy a Városi Közönség a mlgos földesurasággal¹⁶ alkuban a váltság iránt előbbre menne, s ha az alkut határozottan meg nem kötné is, legalább a váltságbér kívánata s ajánlata iránt némi előleges intézkedések jönnének.

A költsön, a mennyire eddig tudhatom, mintegy 3% provisióba kerülend, értvén a Keresk. társaság provisióját, a francia agens provisióját, s még egy főkép érdeklett banquier háználi költségeket. Tessék ehhez a maguk részéről, s itteni költségeket hozzá venni, s hozzavetőleg tudni fogják, hogy a költsön mennyibe kerül.

Ezúttal tehát nincs egyéb hátra, mint hogy a szükséges elő dolgozatok pontos s lélekismeretes elkészítését ajánljam s a város szabadsága iránti indulatból szíves közbenjárásomat, s ügyöknek befolyásom általi előmozdítását teljes készséggel megígérjem. Tisztelettel s nagybecsüléssel lévén Tisztelt Uraságtoknak kész köteles szolgáljuk

Kossuth Lajos

A csongrádi Tari László Múzeum.

Helytörténeti gyűjtemény. Ltsz. 80. 1. 7. (A továbbiakban: CSTLM Helyt. gy.)

¹⁶ Csongrád földesura gróf Károlyi István (Kaplony, 1794. nov. 18. — Fót, 1881. jún. 12.) volt.

2.

Tinnye, Jun. 22. 1845.

Tisztelt Uraim!

Tegnapi becses látogatásuk folytán egykissé számra veték a tervezett költsön alapjára nézve; melyet én Kegyetek részéről maximumnak tekintek, s mellynél én vesztesebben elvállalni semmi esetre sem javasolnám, sőt azon alapon a költsönt saját magam befolyásával is eszközölhetőnek hiszem. — Ide zárom tehát azon számvetést, s kérem tessék engem értesíteni hajlandók volnának e illy bázison alkura lépni.

1.000.000 pft-ot vettem fel alapul s évenként 70.000 pft vissza fizetést; miből 5% kamatra, a többi amortizációra fordíthatnák. E szerint 26 év alatt le volna törlesztve, mihez ha még Kegyetek a 27-ig évet, és pedig kerekszám kedvéért 80.000 pftot — mintegy jutalomul hozzá adnák, azt hiszem olly feltételeket ajánlanának, mellyeket aki el nem fogad: vagy nincs akaratja költsönt adni, vagy bőszy nyúzó uzsorás.

Válaszokat azért kérem ki, hogy ha ezen alap tetszik, a kellő lépéseket megtehessem.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel
alázatos szolgáljuk

Kossuth Lajos

CSTLM Helyt. gy. ltsz. 80.1. 8.

3.

Tinnye, jun. 25. 1845.

Teljes bizodalomú Főbíró Úr!

Ön, s társai becses levelük nyomán, a kívánt költsön eszközzésére megteszem a szükséges lépéseket, s nem nyugszom míg meg nem lesz. Erre szavamat adom.

Azonban bár mi elriasztók voltak is Besnard urnak első ajánlatai, annyira elriasztók, hogy Szabó Pál úrral kedvetlenségbe is keveredtem miattok, mert komolyan rosszaltam neki. hogy illy tervet a Keresk. társaság nevében tőlle csak egy pillanatra el is fogadott; — még sem láttam okszerűnek Besnarddal az érintkezést egyszerre félbe szakítani. Folytattam tehát az alkudozást, s ím mondhatom, hogy már most a dolog egészen másképpen áll. — Besnard úr legutóbbi levelében nekem már illy ajánlatokat tesz: állítólag mint *minimumot*, mellyet elfogadni kész.

Kamatul 5 pcent, amortisatióra 2 pcent. — Eddig körülbelül egyeznének terveink, mert ez évenként épen 70.000 frtot tenne. Ámde még 1 pcent prémiumot kíván, a letörlesztés egész idején át, azonban hozzá teszi, hogy ezt reducálni lehet a törlesztés arányában; mit én akkint értek, hogy az évi fizetés maradhatna 70.000; s a kívánt prémiumot az évszámban lehetne kiegyenlítni.

Azon kívül maga számára, egyszer mindenkorra 1 % provisiot kíván s 600 frtot előleges költségek fejében. — Ez gondolom nem tenne akadályt.

Csak az 1 pc premium forog tehát kérdésben. — Gondolom, vették Kegyetek az én 5 pcentes alapú tervemet: látandják abból, miként 26 év alatt 2 pcenttel a tőke le törlesztetnék. Szívesen kérem, tessék nekem megírni, hány esztendőre volnának

hajlandók reá állani évenkénti 70.000 Ft. fizetéssel, mellyből 5 pcent kamatra a többi törlesztésre legyen fordítva.

Minden esetre kérem, tessék a méréseket s összeírásokat siettetni, de kivált az uraságali alkut, mert ez a dolog veleje.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel
Tellyes bizodalomú főbíró urnak
kész köteles szolgája

Kossuth Lajos

A levél címzése kívül:

T.cz.
Slávik János urnak Csongrád Városa főbírájának
Csongrádon.

CSTLM Helyt. gy. ltsz. 80. 1. 9.

4.

Pest, Szeptember 26. 1845.

Tisztelt Uraim!

Ámbár ugyan Besnárd urnak megjelenését két hét óta hasztalan várták Pesten tisztelt Uraságtok, — minthogy őt fontos külföldi vállalatok a megérkezésben késleltetik, reményilem még is azon meggyőződéssel mentek haza, hogy a mi a költsönt illeti, a részben a legtökéletesebb megnyugvással lehetnek tisztelt Uraságtok, s lehetnek megbízóik Csongrád Városának érdemes közönsége. Csak Isten adja, hogy az örökváltság iránt oly bizonyosak legyenek már valahára, mint aminő bizonyosak lehetnek a költsön iránt.

Kérem is tisztelt Uraságtokat, méltóztassanak érdemes küldőiknek nevemben megvinni, hogy a költsön iránt annyira meglehetnek győződve, hogy ha minden valószínűség dacára Besnard úr egész pozitivitással adott szavának nem állna is, ez legkevesebb zavart sem okozhatna, mert most Istennek hála a Csongrádi költsönre nézve azon helyzetben vagyunk, hogy válogathatunk az utak és emberek közt, kiktől a pénzt Kegyetek elfogadják; s Besnard úrtól nem függ a siker, mert őt, s ha kell más tízet is nélkülözhetünk; hanem tudják Kegyetek, hogy ha kereskedelmi s finaciális vállalatokban az ember egyszer valakivel összeköttetésbe lép, s neki a vállalatot megajánlja, sem a hitel, sem a becsület tekintete nem engedi, hogy az ember mással is kötelezettségbe bocsátkozzék, mert a kettő közül az egyiket az ember bolonddá tenné, s ez által hitelünket hasonló vállalatokra nézve kockáztatnánk.

No már, mi Besnard úrral lépén alkuba, s ő a mint kegyetek hiteles összeírást elküldjük, ő nekünk válaszul a pénzt hozza el, — a becsület és hitel szilárdság nem engedi, hogy mással végezzünk, mielőtt tapasztalnók, hogy amaz nem tud, vagy nem akar szavának állni. — Azonban egy általában nem gondolnék vele, ha szavának nem állna is, mert más száz út van nyitva előttünk már most, mellyen a dolgot, egy pár levél váltással elvégezhetjük. —

Magok hallották kegyetek a tegnap előtt Londonból érkezett De Wyot urtól, mikint az illy költsönök jó hitelü ember által iniálva, Angliában igen nagy tetszésre számíthatnak, s ha Besnard neki s társainak szolt volna dolog iránt, ő maga is kész volt volna s most is kész volna a dolgot végre hajtani. De mint mondám, ő reá sem szorultunk, és semmi egyes emberre nem; mert van elég ember, aki helyt álljon.

Ámde méltóztassanak megfontolni, minő kimondhatatlan compromissióba jöttem volna én s jöttek volna magok Uraságtok, ha Besnard urat történetesen némelly fontos dolgok a megérkezésében nem gátolják, és ő megjelenik, s magával hozza a pénzt, vagy bankutalványt, s Kegyetek azt által nem vehetik, vagy vele szerződést nem köthetnek, mert a földes urasággal még a váltság iránt meg nem egyeztek, — *holott a váltság teszi a költsönnek nélkülözhetlen alapját.* — Jöjjön el Besnard ma, jöjjön el holnap úgy felkészülve, hogy vele azonnal kötni lehessen, vagy végezzek én más akárkivel a pénz iránt, mit fogunk csinálni, ha Kegyetek a földes urasággal még nem végeztek? Valóban mondom, én szinte rettegek, s kívánom, hogy Besnard még ne jöjjön meg, mert illy forma nagy pénz ügyeknél, nem lehet a capitalistákat Pétertől Pálhoz utasítani, s alku ígéretekkel kecsegtetni. — Kegyetek pedig még nincsenek azon állapotban, hogy vele végezhesenek, mert a váltság iránt meg nem egyeztek a földes úrral.¹⁷

Kérem annakokáért Kegyeteket, s az egész Közönséget, szíveskedjenek minden igyekezetüket csak oda fordítani, hogy a váltsági alku iránt tisztába jöjjenek, csak ez legyen meg, a pénz iránt a legtökéletesebb nyugodalomban lehetnek. — Ebben nem leszen, nem lehet semmi felakadás.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel
alázatos szolgáljuk

Kossuth Lajos

CSTLM Helyt. gy. 80. 1. 10.

5.

Csongrád Városa örökváltsági ügyében felhatalmazott Bizottmánynak

Pest November 30. 1845.

Tisztelt Bizottmány!

Jó és nagy dolgok nehézséggel jártak mindenkoron. Így van a Csongrádi örökváltság végetti kölcsönnel is. Istennek hála, hogy a nehézségek legrosszabb esetben is csak idő veszteséget okozhatnak.

Midőn az örökváltsági költsön eszközlésére fel szólítottunk, Európa finaciális körülményei a legkedvezőbb állapotban voltak. Szétküldvén külföldi ügynökeink között a költsön végetti felszólítást balcsillagzatunk úgy akará, hogy legelőbb is Párisi ügynökünk, Besnard úr adna kedvező választ, mellynek alaposságára nézve legkevésbé is kételkednünk annyival inkább nem vala okunk, mivel a Fiumei Vasuttra Besnard úr egy állítólag már alakult társaság nevében 12 millió frt-ot írt alá, s csak a felett panaszkodott, hogy ez nagyon keves az ő számára, sőt egy-két millió frtnak biztonságul a Pesti Keresk. bankba akár mikor letételére is ajánlkozott.¹⁸

— Egy emberről, ki ellen ekkor ügynöksége vitelében panaszunk nem volt, ki illy nagy dolgokat kötelezőleg magára vállalt, lehetetlen volt feltennünk, hogy könyelműleg játszik szavával. A Csongrádi képviselő urak magok is szóllottak vele; én közlöttem a tisztelt bizottmánnyal Besnard úr leveleit, közlöttem többek között azt is, mellyben határozott bizonyossággal oda nyilatkozik, hogy a Csongrádi költ-

¹⁷ Kossuth valószínűleg még nem tudhatott arról, hogy 1845. szept. 19-én az örökváltsági szerződés szövege már kész. BLAZOVICH L., 1985. 318. o.

¹⁸ BESNARD 12 millió forintos részvényjegyzéséről bővebben: GERGELY A., 1982. 87. o.

sönre szükséges pénz már megvan, s azt September végére okvetlenül magával hozza. Illy bizonyos biztatások mellett sem a becsület, sem a kereskedési hitel nem engedé, hogy ugyan azon egy dolog iránt, melyet Besnard úr már bevégezettnek mondott, másokkal csak alkudozásokba is bocsátkozzunk, mert két követ fúni, két gyékényen árulni egyes embernek sem illik, olly intézetnek pedig mint a M. K. társaság valódi vétek volt volna, mellynek következtében csak a reményről is le kell vala mondania, hogy szilárd kereskedelmi házak, valaha vele érintkezésbe bocsátkozzanak. Minden egyéb házak felszólítását tehát vissza kellett vonnunk, s várnunk a Besnard úr által a pénz letételre kifizűött napot. — Besnard nem jött meg. Francia könnyelműséggel szavát megszegi, s én bizonytalanságba esve, az ember ígéretei iránt, határ napot szabtam neki, tudtára adván, mikint ha akkorig nem teljesíti a mit ígért, őt haszontalan iparlovagnak fogom tekinteni, s minden nemű megbízatásomat vissza vonom. És ő csakugyan e határnapot sem tartotta meg, mire én nem csak a Csongrádi költsön iránt eltörtem a pálcát fölötte, hanem a vasúti aláírásokból is kihuzattam nevét, s 12 millióját.¹⁹

Kezünk végtére szabad volt; de kimondhatlan idő vesztéssel ment csak október közepe táján, küldhettük szét Európa főpiacain a Csongrádi költsön tervet; mire nézve annyit változtatnánk, hogy nem valamely külföldi banquierhez folyamodtunk a költsön eszközlése végett, hanem a Keresked. társaság maga lépett fel mint vállalkozó, s ekint saját állásának becsületit, és tekintetét a Csongrádi költsönhöz kötven, a külföldi tőkepénzeseket csak részletetésre szólította föl. A minék úgy a költsön biztosítására, mint a visszafizetés s az adósságboli megmenekvés tekintében sok kedvező oldala van.

Ám de időközben az átkozott Besnard ketsegtetései miatt elvesztők a legjobb időt, mert Októberben már Európa szerte olly financialis crisis ütött ki, mellyhez hasonlóra ember nem emlékezik. A kamatláb Hollandiában, hol múlt nyáron még 2—3 percenten állott 14 percentre, s Párisban és Angliában is szörnyű mértékben növekedett; a legjobb hitelű házak rakásra dőlnek, mint őszi legyek: s e crisis még folyvást tart és növekszik, mert annak következése, hogy industrialis (vasúti) papirosokban csak például Francia országban egyetlen vasútra 34 társaság versenyezven s mindenek több milliót tartozván biztosítékul letenni, 600 milliónál több csak ezen egy vállalat miatt van a francia bankban letéve, s ott hever, mind addig az adjucatio meg nem történik, s annak következtében 34 társaság közül 33 heverő millióit vissza nem kapja.

Így van a dolog Angliában is, hol 150 társaság pénze hever illy vállalatokban, s ez okozá, hogy midőn az európa szertei rossz aratás élelmi szükségét idézett elé, a tapasztalás azt mutatá, hogy nincs elég folyó pénz Európában az élelmi szükségek fedezésére; a kamatláb irtózatosan felhágott, s így természetes, hogy kevés embernek lehet kedve Csongrádnak 5 percentre költsön adni pénzét, midőn váltó és compte útján könnyű szerrel 10—14 pcentet kaphat.

Ezen crisist előre nem láthatók, és valóban csak a Magyar Keresk. társaság hitel szilárdsága eszközölheté, hogy még illy körülmények közt is kaphattunk a költsönre résztvevőket több száz ezer forintig; ámbár meg kell vallanom, hogy ezek közt is vannak olyanok, kik ma aláírván, egy hét múlva, arra kérnek, függesztenők fel ezen munkálatot, míg a crisisnek vége lesz, mivel e pillanatban pénzüket 10—14 pcent haszonnal forgathatják.

Ezen crisis még mindig növekszik ugyan, de soká már teljességgel nem tarthat, mert ha csak azt vesszük is fel, hogy a francia kamarák December végére össze

¹⁹ Valószínűbb: Besnard vonult vissza az üzlettől. GERGELY A., 1982. 101—102. o.

vannak híva, s akkor a vasúti adjudicatiok megtörténvén, 33 társaság conditionalis pénze kiadatik, csak ez által is 600 millió frankkal növekszik az európai forgó pénz, melyet nem tudandnak hirtelen hová tenni; — és valóban épen ez oknál fogva Párisból kapjuk a legszilárdabb ajánlatokat, csakhogy mindenütt az van hozzá kötve, hogy várjunk, míg a vasúti adjucationak vége lesz, most csak annyit tudnak, hogy pénzt adhatnak; de ki pénze lesz az, az adjucatioig meg nem mondhatják, mert ha A. nyeri el a vasutat B. C. D. sok pénze disponabilis lesz; ha ellenben B nyeri el, A. X. Y. sok pénze lesz disponabilis.

Arról tehát, hogy a pénz meglesz, a legkathegoricusabb szóval biztosíthatom kegyeteket, s még mindig meglehet, hogy új esztendőre is meglesz; de igen könnyen megtörténhetik, hogy egy pár hónappal a dolog késni fog s nagyon hibáznak kegyetek, ha e miatt legkevésbé is nyugtalankodnának. —

Mi minden esetre a költsönt ollyannak tekintjük, melyre nézve a Magyar Keresk. társaság mint vállalkozó lépven föl, becsületét, hitelét kötötte hozzá, s azért, ha ég, föld össze esküdnek is ellene, létre fogja hozni minden bizonnyal, de hogy egy pár hónappal hamarabb vagy később történhetik, azon rationabilis ember fel nem akadhat.

A lehető késedelem okai olly világosak, hogy nekem arra nézve Burg tanácsnok urat²⁰ is tökéletesen sikerült megnyugtatni, elannyira, hogy szükség esetére egy évvel, tehát 1847-ik Januárig is késznek nyilatkozott a várakozásra.

Szabó Pál igazgató úr, minden esetre Decemb. 15-én Párisba utazandik, ezen költsön regulatiójára, s addig nem jó vissza, míg minden tökéletesen consummálva nem lesz, mit annyival könnyebb lesz eszközölnie, minthogy épen mialatt e levelet írom, vettük egy Párisi nagytekintetű egyénnek kötelezőleges aláírását, mellyben arra kér, hogy az egész költsönt neki engedjük, s legfőlebb két hónap alatt consummáljandja. Nem is azért kell tehát igazgató úrnak ki mennie, hogy pénzt teremtsen, hanem hogy a többi rendbeli ajánkozásokat össze egyeztesse és regulázza. —

A költsön tekintetében e szerint Uraságtok tökéletesen nyugodtak lehetvén, csak arra kellett gondoskodásunkat intéznünk, hogy ha új évre meg nem történhetnék a dolog, Csongrád városa közönsége a földes úr irányában már új évkor megszűnjék urbarialis praestatiókat tenni, mivelhogy az ezek iránti computus csak új évkor történhetik, s ha most nem eszközölhetik a változás egy egész évet kellene várni az örökváltság eszközlésével. —

Ennek egyetlen egy módja van: t. i. haszonbérbe venni a földes uraságtól az urbarialis adózásokat egy esztendőre; az örökváltsági összeg kamatját számítva haszonbérül. Burg tanácsos úr erre reá állt olly feltétel alatt, hogy az uradalmi birtok instructioja végett pénzre lévén szüksége, 40.000 pft neki új esztendő napján Arenda fejében befizetessék; ollyan formán, hogy esztendő folytában akármikor letétetvén az örökváltsági summa, ezen 40.000 ftból annyi, a mennyi azon ideig haszonbérül jár lehuzassék, a többi pedig az örökváltsági összegbe beszámítassék, a mi a községre nézve semmi terhet nem okoz, mert ha nem új évkor kapná meg a költsönt, annak intézését sem új évtől, hanem csak a pénz átvételének napjától fizetné.

E szerint a 40.000 forintot kelletnék kiteremteni, azt mi az Uraknak a Kereskedelmi társaság pénztárából költsön adjuk, vagy is helyesebben szólva előlegezzük. De mivel a társaság saját pénztárából szabályai szerint költsön adásokat nem tehet, a szerződést olly formába kellett önteni, miszerint módunkban legyen a 40.000 fto kiszolgáltatni. Ezen forma pedig nem más lehet, mint Áruszerződés, — minél fogva

²⁰ Burg Károly Károlyi István gróf jószágigazgatója volt.

Uraságtok kötelezik magokat bizonyos mennyiségű természetvényeket a társaságnak kiszolgáltatni, s a társaság erre 40.000 pftot előlegez; olly feltétellel, hogyha Uraságtok a természetvényeket ki nem szolgáltatják, a 40.000 ftot tartozzák kamatjával, s 2 % provisióval vissza fizetni.

Igen világos, hogy a dolog Uraságtokra nézve semmi veszéllyel, de még csak veszteséggel sem jár. Mert ha időközben a költsönt megcsináljuk, — természetesen lehúzzuk magunknak a 40.000 ftot; s a 2 % provisió sem jár veszteséggel, minthogy az beszámíttatik azon 2 % provisióba, mellyet a költsön végrehajtásakor az egész milliótul tartozandnak Uraságtok a társaságnak fizetni. Ha pedig (a mit gondolni sem lehet) olly szerencsétlenek volnánk, hogy a költsönt akkorig véghez nem vinnők, Uraságtok megfizetik 40.000 ftunkat, mire a hypothecalis 10.000 hold földnek arendába adása könnyű módot szolgáltat, s ezzel az egész dolog ki van egyenlítve. — Az egész szerződés csak pusztá forma, de ollyan forma, melly nélkül mi szabályaink szerint pénzt nem adhatnánk, ne legyen tehát semmi scrupulusuk, erősítsék meg ezen szerződést, mert csak így eszközölhetik, hogy az urbarialis szolgálatok már új évkor megszűnjenek, a bizonyosan eszközözendő költsön segedelmével soha többet vissza nem kerülendők.

Ajánlom tehát ismételve javaslatom elfogadását, s kérem a közönséget nevemben biztosítani, miszerint mindennel, mi ember előtt szent, jót merek állani, hogy ha csak fél év alatt valamely nagy világ háború nem üt ki, Csongrád városa közönsége az arendalis és áruszerződési Contractus aláírásával, magát örökre szabad köznek tekintheti.

Tisztelettel, s nagyrabecsüléssel
alázatos szolgáljuk

Kossuth Lajos

CSTLM Helyt. gy. ltsz. 80. 1. 11.

6.

Pest, Jan. 2. 1847.

Tisztelt Urak!

Csongrád közönsége a kötött arendalis szerződés s a Magyar Keresk. társaság pénztárából előlegezett 40.000 pft lefizetése következtében, magát ez órától szabad községnek tekintheti.²¹ Ezen örvendetes esemény többé visszaesési crisisst nem szenvedend, melly szavamnak igazolásául van szerencsém tisztelt Uraságtokat értesíteni, hogy az 1.000.000 pftnyi kölcsön iránti alkudozás lényegére nézve, már szerencsésen berekesztettnek tekinthető, s most már csak az iránt folyik a néhány napok alatt berekesztendő értekezés, hogy a költsönadó tőkepénzre minő határnapokra tartozzék a pénzt kiszolgáltatni, ez iránt könnyen tisztába jövünk, s Csongrád városának mai naptól élvezni kezdett szabadsága felbonthatatlan és örök legyen. —

Melly jelentésem mellett tisztelettel vagyok

T Uraságtoknak
alázatos szolgálja

Kossuth Lajos

CSTLM Helyt. gy. ltsz. 80. 1. 12.

²¹ A korabeli sajtó is — tévesen — befejezett tényként könyveli el a csongrádi örökváltság életbe lépését. Vö. Pesti Hírlap, 1846. jan. 25., Hetilap, 1846. jan. 20.

7.

Tisztelt Városi előljáróság!

Igen ellévén foglalva csak egy pár sor tudósítással szolgálhatok. Melly annyiból áll:, hogy a n. m. Helytartó Tanács intézvénye ellenében a legjobb mód: elválasztani az urbarialitást, külön szerződésbe, a többitől, s ez utóbbiakra a vétel summának tetemes jó részét írni, — amaz (a váltság,) ha mi olcsó legyen is részvény szerint felbonthatlan; emezt jó nagy summával kell felbonthatatlanná tenni, s ez utóbbit sem vármegyének sem Consiliumnak be sem mutatni.²²

A pénzt a mi illeti, a Kereskedelmi Társaságnál bizonyos bajos körülmény jövén közbe, mellynek elintézése az aug. 27-kén tartandó közgyűléstől függ; — e gyűlésig, s annak eredményeig semmit sem írhatok. Akkor majd tudósításumat el nem mulasztom.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel
alázatos szolgálója

Kossuth Lajos

Pest aug. 21. 1846.

Szabadalmas Csongrád m. városa érdemes előljáróságának.
Csongrádon.

CSTLM Helyt. gy. ltsz. 80. 1. 13.

8.

Pest, Sept. 1. napj. 1846.

Tisztelt örökváltsági választmány!

Küldöttjeik megkeresése következtében azt mit nekik szóval mondék ezennel írásban is kijelenteni ezennel szerencsém van:

T. i. mindig megvoltam győződve a Mlgos földesuraságnak azon jóakarataról, hogy az örökváltság keresztül vitelére nézve a felsőbb hatóságoknál előfordulható nehézségeknek kiegyenlítésére a városi községnek teljes készséggel segéd kezét fog nyújtani. — E részben tehát azon utat követve, mellyet kegyetek nélkülüm is jól választottak, de én is javaslatommal helyesltem, nincsen ok legkisebb aggodalomra.

A mi magát a költsönt illeti, én ugyan személyemre nézve illy dolgokba nem örömet avatkozom, mert ha egyrésztől polgártársaimnak illy szent és nemes ügyben, minő a szabadság ügye, segéd kezét nyújtani életem legkedvesebb kötelességének ismerem is, — másrésztől megvallom, nem nagy kedvem telik olly alávaló gyanúsításoknak kitéve lenni, minővel minap Önök ügye miatt az Augsburgi német lapban²³ illettek azon nyomorult emberek, kik Magyarhonban a szabad polgárok számának gyarapítását nem szeretik, és éppen ezért kezdet óta mindig a Csongrádi költsön dolgokba nem úgy, mint magányos egyén, hanem csak mint a Kereskedelmi társaság választmányi tagja folyom be voksommal, helyeslven az ügynek társaságunk igazgatósága általi elvállalását s befolyásomat arra használva, hogy az igazgató

²² A Helytartótanács kifogása a szerződés ellen az volt, hogy olyan javadalmakra is vonatkozik, amelyek az örökváltsági törvények értelmében (1836. VIII., 1840. VII.) jobbágyra vagy községre nem átruházhatók. Zsilinszky M., 1897. 123. o. és Országos Levéltár, Kossuth-gyűjtemény I. 264.

²³ Az augsburgi újság, amely a kossuthi elképzeléseket gyakran támadta, az Augsburger Allgemeine Zeitung volt. GERGELY A., 1982. 92. o., valamint Országos Levéltár Kossuth-gyűjtemény I. 216.

úr, kit a dolog kivitele illet, ezt legfontosabb teendői egyikének ismerje, egyszersmind örvendve, ha egy más alkalommal, mint például a finansialis terv kidolgozásánál, vagy a 40 ezer pftos előlegezésnél, Csongrád városa közönségének némi szolgálatjára lehessen.

Azonban ismervén a jelen pénz crisis idejében a dolognak nehézségeit, mindig azon meggyőződésben voltam, hogy Szabó Pál igazgató úrnak külföldrei személyes kiutazása képes leghamarább célhoz vezetni. Nyolc hónapja, hogy e kiutazást mindig sürgetem: igazgató ur több ízben ígéretet is tett ez iránt, de fájdalom a társaság ügyvitelének közbe jött súlyos bajai miatt, ígéretének teljesítésében legjobb akaratja mellett is, mind a mai napig akadályozva volt.

E dolgoknak vég resultátuma a Társaságnak múlt August. 27-kén tartott közgyűlésétől vala felfüggesztve, és ámbár keservesen esett a veszteség, melly e nehéz évben társaságunkat érte, mindazáltal Istennek hála a közgyűlés akkint intézte társaságunk dolgait, hogy az semmi további bajtól nem tarthat.

Most hát a dolgok rendes folyamatában lévén Szabó Pál igazgató urat cathorikus nyilatkozatra szólítottam fel, mondja meg teljes bizonyossággal September első felében kimehet-e külföldre? s van e reményége a dolgot keresztül vinni? — kijelentvén, hogy ha kielégítőleg nem nyilatkozik, én a dolgot magam veszem kezembe, s magam teszek a dolgok kivitelére lépéseket. Ő azt felelte, hogy ha így van a dolog, September derekán mindenesetre kiutazik, de az eredményről eleve bizonyost nem mondhat. Én arra nézve, hogy kiutazzék, őt minden esetre szaván fogom, de a másodikra nézve nem lévén nyilatkozatával elégedhetve, ezennel kijelentem, hogy igazgató úr eljárását ugyan igénybe veszem, de nem csak hogy magam is külön lépést teszek, hanem már valósággal tettem is; s eredményéről néhány nap alatt fogom önöket tudósítani.

A költségre nézve, melyet Szabó Pál úr liquidál, ne tessék azon véleményben lenni, mintha ő ezt azért tette volna, mintha közbenjárását meg akarná szakítani — távolról sem — én még is a mondó vagyok hogy ezt nem kellett volna most számlába vennie, sem az áruszállítási dologgal egybe kötni. E napokban választmányi ülésünk lesz — hiszem hogy a választmány is így fog iránta nyilatkozni.

Ajánlom magamat szíves indulatikba
Tisztelettel lévén

alázatos szolgáljuk

Kossuth

CSTLM Helyt. gy. 80. 1. 14.

9.

Pest. Octob. 26. 1846.

Tisztelt főbíró úr!

A hír bizonyosan kegyetekhez is megvitte azt hogy ifj. Szabó Pál a Keresk. társaság igazgatója nem tudván számot adni gyalázatosan megszökött.²⁴

Itt van kulcsa miért halogatta mindig a kegyetek költsön ügyét is. Eljátszván külföldön hitelét, nem mert kiutazni, s alávaló hazugsággal mystificálva engem is kegyeteket is, a legjobb conjuncturák idejét elvesztette velünk.

²⁴ Szabó Pál szökéséről részletesebben: KOSÁRY D., 1946. 323—324. o.

Én — mint írásm — tettem ugyan lépéseket, mintegy September közepén magam részéről. De sajnálattal azonban köteles őszinteséggel jelentenem kell, hogy a Banquiertől, kivel alkuba valék, tegnap, October 25-én a következő levelet vettem: „Durch den Inhalt Ihren beiden sehr geerten Schreiben vom 12^t und 20ten ha ben Sie mich mit der Gewährleistung der Csongrader erschöpfend bekannt gemacht, und ich habe nun eine Basis für das ganze Anlengeschäft. Ob ich dieses aber in einem sechs Monathen, in einem Jahre, oder vielleicht auch gar nicht zu machen im Stande bin, kann ich jezt nocht nicht bestimmt sagen eben so wenig als ich es wermag sch on jezt zum bestimmen, nach welchem Zinsfusse dasselbe realisirbar sein wird. Der gegenwertige Moment ist so critisch, das vorläufig durchauskei ne Parti alen zu placiren sind, und es must vor allen erst die Zeit abgewartet werden, wo sich diese geldwirren calmiren.

In kurzem werdeich das Anlehen xxxxx sche in circulation setzen, und sobald ich sehe, dasz der Abzug der Partialen ziemlich von statten eght, werde ich mein Augener kauf das Csongrader Anlehen richten. So viel ist gewisz, dasz mir die Ausführung dieses Anlehens aus mehrfacher Hinsicht am Herzen liegt, und nah mentlich weil ich mich dann als Mitbeförderer der Freykaufung der Csongrader berrachten könnte, und auch dabeg einen Nutzen in Aussicht habe, den ich als Kaufmann doch auch nicht von der Hand weisen kann. Rechnen sie also darauf, dasz ich dieses Geschäft nicht aus den Augen verliere und sobald es an der Zeit ist darauf zurückkommen werde.

Es ist in der Angelegenheit nichts versäumt. Denn die Geldverhältnisse sind schon seit geränmer Zeit so critisch, dasz sich schwerlich irgend ein Hans veranlast finden würde, für jezt darauf zu reflectiren.

Genehmigen Sie etc. etc.”²⁵

Így szól a levél szóról szóra. Reménység, de nem bizonyosság. Mindenesetre pedig világos, hogy új évig más nem történhetik. Szabó annyi bajt hagyott ránk, annyira megingatta külföldön a magyar hitelt, hogy e percben minden további lépésem haszontalan volna. Hogy mihelyt a crisis el múlik Kegyetek költsönét megcsinálom, ezt ígérhetem, — de időt távolra sem határozhatok. Ám tegyék, ha jónak látják, más utat megkísérteni, de akár kihez fordulandnak, annyit minden esetre szükségesnek látok, hogy az arendát még egy évre jó eleve meghosszabbítani ügyekezzenek, mert új évig nincs ember a ki Kegyeteknek pénzt teremtsen.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel
kész szolgálja

Kossuth Lajos

CSTLM Helyt. gy. ltsz. 80. 1. 15.

²⁵ A német levél fordítása: „Az Ön október 12-én és 20-án kelt két igen tisztelt levelének tartalma által megismerkedtem kimerítően a csongrádiak kezességével, s most már van kiindulópontom az egész kölcsönügyhöz. Most azonban nem tudom, hogy egy vagy hat hónapon belül vagy talán egyáltalán képes leszek-e lebonyolítani, s azt sem tudom, milyen kamatláb alapján realizálható az. A jelenlegi pillanat oly kritikus, hogy egyelőre semmiféle résztőkék nem helyezhetők el, és mindenek előtt azt az időt kell kivárni, amikor a pénzügyi válságok enyhülnek. Rövid idő múlva a kötvényt forgalomba hozom és mihelyt látom, hogy a részletek levonása nem megy eléggé, akkor a figyelmet a csongrádi kötvényre fogom fordítani. Annyi biztos, hogy ennek a kölcsönnek a lebonyolítása több szempontból is szívügyem, nevezetesen azért, mert haszonra van kilátásom, amit én mint kereskedő nem dobhatok ki a kezemből. Számítson tehát Ön arra, hogy ezt az üzletet nem veszítem el szemem elől, s mihelyt eljön az ideje, vissza fogok rá térni. Így én ebben az ügyben semmit sem fogok elmulasztani. Jóllehet a pénzvviszonyok már huzamosabb idő óta olyan kritikusak, hogy aligha található bankház, amely a fenti ügyre kedvezően reflektálna.

Fogadja Ön stb. stb.” (A fordítás dr. Héjjas Zoltán munkája.)

IRODALOM

- Barta István*
1961 Korai örökváltsági szerződések. Agrártörténeti Szemle, 1. sz.
- Barta László*
1979 A szentesi örökváltság. Csongrád megyei könyvtári füzetek. 10. Szeged.
- Blazovich László* (szerk.)
1985 Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv I. A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig. Szeged.
- Éber Ernő*
1948 Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Huszadik Század, 1. sz. 16—29.
- Gát László*
1978 Csongrád város örökös megváltása. Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád.
- Gergely András*
1982 Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fumei vasút. Értekezések a történeti tudományok köréből. Budapest.
- Kárpáti László* (szerk.)
1978 Kossuth Lajos, az ügyvéd. Az Országos Ügyvédi Tanács Kiadványa. Budapest.
- Kosáry Domokos*
1946 Kossuth Lajos a reformkorban. Budapest.
- Lukinich Imre*
1927 Kossuth Lajos és a Magyar Történelmi Társulat. Századok, 226—230.
- Sághy Mihály*
1910 Csongrád 1848—49-ben. Csongrád.
- Spira György*
1963 Egy pillantás a Hitel írójának hitelviszonyaira. Történelmi Szemle.
1983 Négy magyar sors (Széchenyi, Batthyány, Petőfi, Kossuth) Nemzet és emlékezet. Budapest.
- Szabad György*
1977 Kossuth Lajos pályája. Ismert és ismeretlen megnyilatkozások tükrében. Budapest.
- Szabó István*
1952 Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok, 509—592.
- Varga János*
1971 A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest.
1982 Batthyány és a jobbágyfelszabadítás. Századok, 1193—1228.
- Zsilinszky Mihály*
897 Csongrád vármegye története. III. Budapest.

Kossuth-Briefe aus Csongrád

Erdélyi, Péter—Frau Sebők Gombos, Zsuzsanna

Der Aufsatz stellt die im Museum Tari László von Csongrád aufbewahrten Kossuth-Briefe vor. Lajos Kossuth wickelte als Rechtsanwalt die Grundablösungengelegenheit des Marktfleckens Csongrád in den Jahren 1845—46 ab. Die praktische Ausführung der Grundablösung wurde durch schwere Sorgen gehindert. Unter anderen z. B. der Ausfall des Darlehenskapitals bzw. das, dass der Agent der französischen Bankhäuser, namens Besnard, die sichere Realisation des den Bewohnern in Csongrád zu gewährenden Kredits von einer Million Forint, nicht sah. Die bisher noch unveröffentlichten Briefe sind wichtige Beweise auch dafür, dass die freiwillige Grundablösung in der Praxis nicht zur Beseitigung der Fronverhältnissen führen konnte.

Der einleitende Aufsatz berichtet auch über die abenteuerliche Reise der Aufbewahrung von den 9 Briefen, wonach sie als die Beweise eines Besitzstreites in den 1930-er Jahren von einem Dignitar in Csongrád behütet wurden.

Makó római katolikus temetői a 18—19. században

ORBÁN IMRE

(*Szeged, Móra Ferenc Múzeum*)

Az emberek földünk legkülönbözőbb tájain történelmünk korai idejétől különös gondot fordítottak a megholtak ünnepélyes szertartásokkal való eltemetésére. Ezért az így keletkezett temetkezési helyek alapos vizsgálata nélkül aligha lehetséges egy közösség művelődésbeli állapotának átfogó jellemzése. Dolgozatunkban a makói római katolikus temetők történetére, a temetési szertartásokra és szokásokra vonatkozó 18—19. századi adatokat gyűjtöttük össze. Eközben a teljesség igénye nélkül, egy átfogóbb kép kialakítása végett, kitekintünk a városban lévő görög katolikus közösség temetkezési helyére is.

A város vallási viszonyai¹

Makó protestáns lakosságának jelentős része a török kor és a nem egyszer súlyos megpróbáltatásokat jelentő, II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc után telepedett ide. A római katolikus népesség viszont jórészt a vidék hajdan virágzott helységeinek megmaradt és a városba húzódott lakosaiból tevődött össze. Számuk igen csekély lehetett. Az akkori keresztelési anyakönyvek megmaradt adatai szerint 1712-ben 16 s 1717-ben is mindössze 33 volt az újonnan kereszteltek száma.

A katolikusok másik részét az 1740-es években Stanislavich Miklós püspök kezdeményezésére ide települt görög katolikusok alkotják. Ezt a közösséget egyfelől a nyelvileg gyorsan asszimilálódó, vagy talán már a bevándorlás idején magyar ajkú ún. „ruszinok”, másfelől egy kis lélekszámú, folyamatosan a városba szivárgó románok alkotta.

A város vallási sokszínűségét és a katolikus népesség számbeli súlyát az alábbi, általunk összeállított táblázat² szemlélteti.

¹ A makói Szent István plébániatemplomban 1860-ig ismereteim szerint 1782-ben, 1803-ban, 1835-ben és 1859-ben végeztek egyházlátogatásokat. Az ezekről készült latin nyelvű jegyzőkönyvek közül az 1803-as nincs meg, talán valamelyik temesvári levéltárból még előkerül. Az 1835-ös teljes egészében, az 1859-es pedig piszkozatban és csonkán a plébánia levéltárában található. Ezekre Tóth Ferenc nyugalmazott múzeumigazgató hívta föl a figyelmemet. Hálás köszönet érte.

² Az 1827-es és 1839-es adatok REIZNER JÁNOS 1892. 83. l. Az 1835-ös és 1859-es adatok az ezen években a Szent István plébánián végzett kanonika vizitációk jegyzőkönyveiben, az 1835—36-ra vonatkozó értesülések SZIRBIK MIKLÓS 1926. 41. l. találhatóak. Érdemes megjegyezni, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvek katolikus, Szirbik Miklós műve pedig református fölméréseket tükröz.

Hitfelekezetek	Követők száma az alábbi években				
	1827	1835	1835—36	1839	1859
római katolikus	5367	6849	6763	6763	7217
róm. kat. a tanyákon		776			1693
görög katolikus	1817	1907	1907	2000	1711
görögkeleti		13	13	20	43
református	8853	8452	10 488	10 488	13 256
evangélikus		91	253	253	364
zsidó	1111	1111	1120	1120	1296

Nemzetiségi szempontból a város sokkal egységesebb. Erről a Szent István plébánián végzett egyházlátogatások alkalmával fölvetett jegyzőkönyvek a következőképpen tudósítanak bennünket: „Ezen város lakosai főként magyarok, ezen kívül románok, németek, ruszinok és néhány görög...”³ Ugyanerről Szirbik Miklós, református prédikátor 1836-ban a következőket írta: „Makó Városának lakosai *nemzetekre nézve* többnyire Magyarok; Vagynak számosan Sidók, Oroszok, ezek között Oláhok, s egynéhány Görögök; vagynak Tótok ...egynéhány Németek is. De ezek mind tudnak Magyarul, az Oroszok pedig már annyira megmagyarosodtak, hogy közöttük csak egy sins, a ki nemzeti nyelvét tudná. — A Czigányok számba se jönnek, noha nem kevesen vagynak, a Városnak keleti oldalán külön szakaszt formálva, mellyet Bétsnek hívnak.”⁴

Az említett felekezetek közti viszonyt többnyire a békesség jellemezte. Erről ugyancsak Szirbik Miklósnál az alábbiakat olvashatjuk: „Egyébiránt örömmel emlitem itt meg azt a szép egyességet, barátságot, mely Makón a különböző Vallásbeli Felekezetek között uralkodik. Nem tudnak itt semmit arról az idegenségről, mellyet sok helyeken a Felekezetek között tapasztalhatni; a barátválasztásban, a társalkodásban nem kérdik azt, hogy tiszteli valaki az Istent? egyik a másiknak Vallásos szokását nem gúnyolja, Templomát nem útálja; temetési és más innepélyes alkalmatosságokkal a Reformátusok a Katolikusoknak, és Oroszoknak, ezek viszont amazoknak Templomába tódulnak. — A lelkeknek Attya, és a szívek mozdulásának Igazgatója vigye ezt az egyességet elébb, és indítson másokat is e példának követésére.”⁵

Sajnos ez az egyetértés nem volt jellemző a görög katolikus hívekre. A szent helyek, valamint a liturgikus nyelv használata miatt a ruszinok és a románok közötti viszony egyáltalán nem mondható békésnek. Ellentéteik még a 19. század közepén is durva összetűzésekhez vezettek.⁶

A római katolikus temetők területi változásai

Makó újbóli benépesülése után a vallási szertartások helyéül szolgáló templomok fölépítése mellett új temetők megnyitása is szükségessé vált. A katolikusok kezdetben az előkerült maradványok tanúsága szerint a mai Szent István térre és

³ Mind az 1835-ös, mind az 1859-es egyházlátogatási jegyzőkönyv hasonló módon és azonos szavakkal nyilatkozik erről.

⁴ SZIRBIK MIKLÓS 1926. 37. l.

⁵ Uo. 43—44. l.

⁶ A makói görög katolikus templomban végzett 1844-es egyházlátogatási jegyzőkönyv is megemlékezik róla. A dokumentum a parochia levéltárában található.

ennek környékére temetkeztek. Középkori hagyományoknak megfelelően végső nyughelyül a templomuk körül kialakított cintermet választották. Sajnos erről nem sokat tudunk. Annyi azonban bizonyos, hogy előbb egy fűzfavesszőből font, sárral tapasztott falú „templomocskát” emeltek, és 1718-ban szilárd anyagokból egy újabbat építettek. Ezt egészen 1772-ig használták, mikoris elkészült a ma is álló, barokk plébániatemplom.⁷

A régi templom köré temetettek síremlékei sokáig megmaradtak. Közülük jónéhány még 1835-ben is látható volt. Ezekről az ekkor készült egyházlátogatási jegyzőkönyv a következőképpen emlékezik meg: „Mínthogy 60 év előtt a temető a templom mellett volt, régi sírok még ott ugyan találhatóak, de már újakat nem ásnak.”⁸

Ezenkívül, egyes föltételezések szerint az 1738—39-es pestisjárvány áldozatainak külön nyughelyet jelöltek ki a város határában, az ószegedi út mentén. Ez lenne az ún. *pestistemető*. Ennek főnnállására vonatkozó adataink nem elég egyértelműek. Annyi bizonyos, a területen állt egy Szent Rozáliának, a pestisben szenvedők védőszentjének tiszteletére épített kápolna, amely mára sajnos már elenyészett.⁹

Az új plébániatemplom építésének befejezése után nem sokkal, 1776—1777-ben a katolikusok fölhagytak a templom köré való temetkezéssel, s mindkét rítus követői immár külön-külön, a vidék egy-egy magasabb, az átlagos szinttől körülbelül egymásfél méterre kiemelkedő pontján újabb temetőket nyitottak. A Csanád vármegyei helységekben lévő temetőkről készült 1786-os kimutató¹⁰ Makóról a következőképpen számol be. A városban ekkor négy temető volt.

A helységek megnevezése	A temetők megnevezése, akikhez valójában tartoznak	A lakott terület vagy a házak és az egyházak körletén belül v. kívül	Távolságuk a helységtől	Kiterjedésük	A sírok milyensége	Melyik évben létesültek
Makó városnak van 4 temetője	Az első a katolikusokhoz tartozik	A lakott területen (házak, egyházak) kívül	104 öl	8 591 □-öl	ásott	1776
	A második a reformátusokhoz	uo.	40 öl	10 728 □-öl	ua.	1759
	A harmadik a görögkatolikusokhoz	uo.	73 öl	1 720 □-öl	ua.	1777
	A negyedik a zsidókhoz	uo.	5 öl	735 □-öl	ua.	1777

⁷ A templom építésével kapcsolatos iratok a Szent István római katolikus plébánia levéltárában vannak.

⁸ A latin szöveg az 1835-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv 24. oldalán olvasható. Mivel ezen érintett szakasznak fönnmaradt a plébánia levéltárában egy magyar fordítása, inkább ezt idéztük.

⁹ TÓTH FERENC 1988. 14.

¹⁰ TÓTH FERENC 1974. 54. Az eredeti dokumentum Sipos István tulajdona.

Az 1776-ban használatba vett, s valaha a mai Petőfi park és a környező utcák területén létezett római katolikus temető a 19. század elejére betelt. A város egyébként is lassan körbefogta, így nem felelt meg a kor általános egészségügyi követelményeinek sem. Ezért már az 1810-es években felmerült egy újabb temető létesítésének a gondolata. Minderről a templom „Historia Domus”-a a következőképpen számol be: „Mivel a hívek közös temetője, mely az új házhelyek kiosztása által a lakosok házai közé esett, felsőbbi rendeletek értelménél fogva használaton kívülnek rendeltetett: ennek helyébe egy, az úgy nevezett Sovány szőlők között fekvő és körül árkolt új terület adományoztatott a tek. püspöki uradalom által...”¹¹

Ezen új terület kijelölésével kapcsolatos első intézkedéseket 1813-ban hozták. Az események megbolygatták a város közvéleményét. Mindamellett, hogy gondot jelentett a kisajátítandó területekért cserébe megfelelő földek kiválasztása, a város népét már előre aggasztotta a temető esetleges későbbi nagyobbításának gondolata. Birtokaik védelmében még a régebbi temető további fönntartását is megfelelő megoldásnak tartották. Ezért „Az Helybéli RCatholica Eklésia részéről lévő Elöljáróság” 1813-ban az e kérdésben írt folyamodványát a következőképpen zárja: „Az adatván hozzá, hogy ezután nem fogja kívánni (ti. a püspök), hogy a Temető, a nyomásnak (-legelő) fogyasztásával, másomnan nagyobbítasson, mert az Eklésia részéről fog gondoskodás lenni, hogy a mostani régi Temetőhöz közelebb az érfelett lévő szőlőkől, azoknak meg vétele által, tétessen meg a Temetőnek nagyobbítása.”¹² A makói püspöki uradalom levéltárában fönntmaradt dokumentumok szerint a megállapodás megszűlése után az érintett gazdák — Török János, Sterba István, Jenei Péter, Nagy György Mihály, Igaz János, Bánfi Péter — a várostól délnyugatra lévő új hegyi szőlőknél kaptak ellenszolgáltatásként megfelelő területeket.¹³ Így a temető megnyitására 1817. február 3-án sor kerülhetett.¹⁴ A nagyobbítása területének kicsinysege miatt hamarosan időszerűvé vált. ÉK és DNy felől újabb részeket kapcsoltak a sírkerthez, melynek kiterjedése így kb. kétszeresére növekedett.

Hamarosan a sors kiszámíthatatlan játéka folytán, éppen a város polgárainak kérésére, a kezdetben egyáltalán nem óhajtott nagyobbítás ismét napirendre került. Ezt az 1831-es kolerajárvány tette szükségessé.

A ragály rendkívül súlyos volt. „Voltak napok, amikor 25—30 ember meghalt. Este még halottaikat gyászolták, másnap már ők is a hűvös, meszes tömegsírban pihentek. Barát barátot, rokon rokont kezd kerülni, nehogy kézszerítése, érintkezése által a borzasztó, szintoly kínos mint gyors halál fullánkjit közölje a szeretett egyénnel, vagy vegye át tőle. Minden ház, s amennyire lehetett, annak minden tagja elzárá, elkülönözé magát egyebektől halálos félelemben. És csak a harangok folytonos kongása, s a néptelen utcákon festetlen, gyalulatlan koporsókkal, vagy ezek hiányában zsákokba rejtett holt tetemekkel elrobogó szekerek zaja hirdette az elzárkózottaknak, hogy nem egyedül vannak még életben” — írja az egykori krónikás.¹⁵

A vész a lakosok között igen nagy riadalmat keltett. A hatóságok megtiltották egyebek mellett a közös istentiszteleteket, temetéseket és halotti torokat. A rendes egyházi szertartás tilos lévén, a holtakat ruhájukkal és ágyneműjükkel

¹¹ Az azóta elkallódott „Historia Domus”-ból 1870-ben készült magyar nyelvű fordítás. A dokumentum a plébánia levéltárában található. A szöveg hitelességét Bódy Antal plébános igazolta aláírásával és az egyházközség pecsétjével.

¹² A Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Makói Fióklevejtára, a Makói Püspöki Uradalom iratai, Tiszti széki iratok 36/1813. 1913. április 20-án kelt irat.

¹³ Uo.

¹⁴ Lásd a 11. sz. jegyzetet.

¹⁵ BÁLINT NAGY ISTVÁN 1928. 67—68.

együtt a temető szélére hordták össze, „hol a katolikusokat az egyház papja az esteli órákban beszenteli, azután az éj leple alatt mésszel telt tömegsírokba temetik.”¹⁶ Az eljárás egyenetlenséget szított a polgárok között. A helyi illetőségű Görbe István egyenesen a papok ellen lázított, mondván, azok „csak kényelemszeretetből nem temetik el a halottaikat, hiszen a kolera nem is olyan veszélyes, amilyennek festik”.¹⁷

A város katolikus népességének vezetői azonban tudatában voltak a helyzet súlyosságának. Látván temetőjük gyors betelését, 1831. december 16-án a következő beadvánnyal fordultak az itteni püspöki uradalom tiszti székéhez.

„Tekintetes Tiszti Szék!

A legközelebbi múlt nyári sűrű halálozások által Temetőnk annyira bételvén, hogy abban a temetkezés jövőre nézve tsak egy vagy Két esztendeig történhetik meg, főképpen, ha (: amitől az Isten mentsen meg bennünket :) a múlt nyári sűrű halálozáshoz hasonló szerencsétlen pusztító halálozás ütne ki,; mire való nézve mély alázatossággal folyamodunk a Tekintetes Tiszti Székhez, esedezván, hogy azon tekintetből, mivel a most meglévő temetőnk mellett fekvő magas földek, melyek a Temető mellett, Körül szőlőkkel vagynak béültetve, leg alkalmasabb helyet adnának a mostani Temető betelése után leendő temetkezésre, annyival inkább, e szerént az elhunyt Társainknak hamvai is egy helen levén az esztendőnek lefolyása alatt a megholt hívekért tartatni szokott halotti Isteni szolgálatok az együtt nyugvo hívek Közt tartathatnának, az érintett szőlő földekből, mint a temetkezésekre a környül állásokhoz képest leg alkalmasabbakból Temetőnknek meg nagyobbítását, Kegyesen meg engedni, az arra szolgálendő földmennyiséget Kimutatatni méltoztasson...”¹⁸

A tiszti szék még ugyanezen év szilveszterén Milutinovits Gergely tiszttartót és Bódi Miklós számtartót bizta meg az ügy vitelével. Utasította őket, vizsgálják ki, milyen mértékű bővítésre van szükség, s mely területeken lehetne a legkevesebb sérelemmel kijelölni a temető új részeit.

A püspöki uradalom igen körültekintően járt el. A területkisajátítások által érintett tizenöt szőlősgazda kártalanításáról a tiszti szék már 1832. január 28-án intézkedett: „hogy ki-ki közülök a Temetőnek el foglalandó szőlője helyében a nyomásból (ti. a környező részekből) másfél annyi földet fog kapni...” A továbbiakban, mivel az elvett területeken gyümölcsösök és szőlők voltak, hozzáteszi: „... hogy (a gazdák) 3 Esztendő alatt, a meddiglen tudniillik az új Ültetések meg gyarapodhatna, az előbbi Soványi Szöllejeket is használhatták; és hogy ezeket Tsak azon három Esztendők Elteltével, a midön tudniillik az el foglalt Térség árokkal békerítettik; légyenek kötelessek Ki vágatni...”¹⁹ Az így létesített új részeket Róka József, makói plébános 1835. szeptember 22-én ünnepélyes külsőségek közepette megál-dotta.²⁰

Mindezek ellenére az ügy mégsem volt teljesen problémamentes. A temetőt ugyanis szőlőskertek és termőföldek vették körül. A terület növelése így csak a távolabbi birtokokhoz vezető dűlőutak fönntartásával volt lehetséges. Az 1859-es egyházlátogatás alkalmával fölvelt jegyzőkönyv fájdalmasan jegyzi meg ezzel kapcsos-

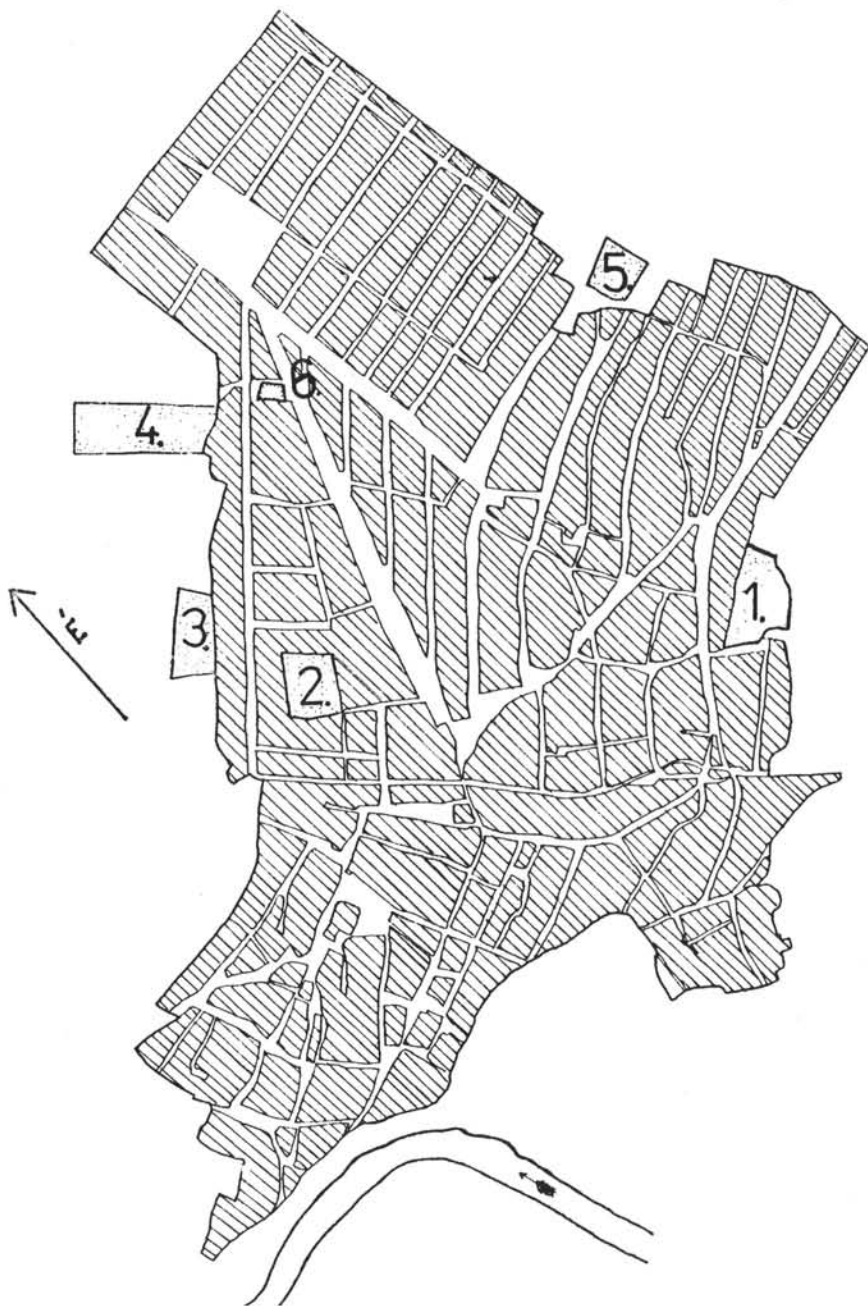
¹⁶ Uo. 56.

¹⁷ Uo. 68.

¹⁸ CSML Fióklevéltára, a Makói Püspöki Uradalom iratai. Tiszti széki iratok 1831. december 16-án kelt irat.

¹⁹ Uo.

²⁰ A makói Szent István plébánia levéltárában lévő, az elkallódott „Historia Domus”-ból készített múlt századi latin nyelvű kivonat.

Makó vázlatos képe Giba Antal 1824-es térképe alapján

A térképen lévő számok magyarázata:

1. Református ó-temető
2. A régi római katolikus temető
3. Az új római katolikus temető
4. Az új református temető
5. Görög katolikus temető
6. A régi zsidó temető

latban, hogy az utak mentén a sírkeresztek az átmenő forgalom következtében a „könnyelműség és a gonoszság miatt olykor kiszakíttatnak és széttöretnek”.

Ez utóbbi temető megnyitásával az 1800-as évek első évtizedeiben a városnak tehát két római katolikus temetkezési helye lett. Még megvolt a régebbi, a mai Petőfi park helyén, ahová ugyan már nem temettek, de a kegyeleti idő letelte előtt nem számolták föl. Ezt a nép „ótemető”-nek vagy „régii temető”-nek hívta.²¹ Az újabbat pedig, melynek területi kialakulását áttekintettük, általában „új temető”-nek, illetve „pápista temető”-nek nevezték.²²

A temetőket tekintve a 19. század első felére kialakult helyzetről Szirbik Miklós a következőképpen ír: „Körülotte (ti. a város körül) vagynak a Temetők u. m. a R. Katolikusoknak, és Sidóknak Észak felől egy egy, minthogy már a régiekbe nem temetkeznek; a Reformátusoknak kettő, a régi, mellybe még most is temetkeznek Dél, az új, mellybe még nem sok van temetve, Észak felől: az Oroszoknak egy Napkeletre.”²³

A területi kiterjedésben a század második fele is hozott változásokat, hiszen az újonnan csatolt részek sem elégitették ki a közösség igényeit. Ezzel kapcsolatban az előbb említett 1859-es kanonika vizitáció alkalmával a vizitátor a következő megjegyzést tette: „Néhány év múltával gondoskodni kell egy újabb temető létrehozásáról vagy a mostani megnagyobbításáról.” Az egyházközség a korábban fölmerült konfliktusok ellenére az utóbbi megoldást választotta, s a temető területét 1861-ben észak felé ismételten megnövelte, így alakítva ki a latin rítusú katolikus hívek ma is használatban lévő temetőjének 19. századi formáját.

A temető általános képe

A többihez hasonlóan az 1817-ben megnyitott római katolikus temető is a vidéki egy magasabb pontján található. Területét az akkori várostól északnyugatra, a házaktól kissé távolabb az ún. „Sovány szöllők” között jelölték ki, s a kor általános szokásainak megfelelően ünnepélyes keretek között áldották meg.

Még ez előtt árokkal és kerítéssel vették körül, melynek fönntartásáról a későbbiekben a város hívó népe gondoskodott. Természetesen megfelelő bejáratot is készítettek. A mai kovácsoltvas kapu 1890-ből származik és Péli István helyi kovácsmester munkája.²⁴

A szertartás idejére ugyancsak állnia kellett a temető keresztjének. Ezt 1817-ben még fából ácsolták. A hely állandó kőkeresztjét, melyen a Megváltó ugyancsak kőből való képe volt látható, 1829-ben Selmezi József, makói lakos saját költségén készítette. Mivel fönntartására sem ő, sem más alapítványt nem tett, gondját a plébánia által alkalmazott temetőcsősz viselte.²⁵

Új temetkezési hely megnyitása szempontjából nem elengedhetetlen föltétel temetőkápolna létesítése, de szinte minden tehetősebb közösség törekedett egy ilyen kis egyház építésére. Nálunk erről a város egy kiváló polgára, Viblitzhauer János, „makái serfőző mester” intézkedett. Köztudott, hogy temetőink szentélyeit általában

²¹ INCZEFI GÉZA 1970. 215—216. I. Itt még Inczeft az írja, hogy a „régii temető... helye ismeretlen, valamelyik régen elhagyott temető neve.” Ez az írásos dokumentumok és a térképek tanúsága szerint csak az 1776-ban, a mai Petőfi park és a környező részeken nyitott temető lehetett.

²² Uo.

²³ SZIRBIK MIKLÓS 1926. 26. I.

²⁴ TÓTH FERENC közlése.

²⁵ Az 1835-ös és 1859-es egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai.

Szent Mihálynak, a végítélet angyalának oltalmába ajánlották. Ez esetben azonban a temetőbe vezető út végén, mintegy fogadva az idetérőket nem Mihály, hanem Szent Anna asszony kápolnája áll. A védőszentválasztás okát a serfőző által írott s a Szent István plébánia levéltárában megmaradt, 1829. július 11-én kelt „Örök Hagyomány Levél” adja meg.²⁶ Ebben előbb megemlékezik a már befejezett építkezésről „...min-

1. A római katolikus temető kápolnája (1829)

denekutánna a múlt 1828-ik Esztendő December 27-ik napján Istenben boldogult Hites társam Hänszl Anna Sírhalma felett a Makai Romai Catholicusok Temetőjében tulajdon Költségemen egy Kápolnát Szent Anna Asszony tiszteletére építtettem és minden hozzá tartozó eszközökkel felékesítettem...” majd a továbbiakban arra kötelezi magát, „...hogymind addig még az Úr Isten e mulandó életemet megtartya, ugyanazon Kápolnának mindenkor jó állapotban leendő tartásáról gondoskodni

²⁶ Az idézett levél 1835-ből származó másolata a Szent István plébánia levéltárában van az 1835-ös egyházlátogatási jegyzőkönyvhöz csatolva.

fogok; minekutánna pedig Isten Ő Szent Fölsége rendelése Szerént a mulandó világbul ki költözök, és halálom előtt annyi üdöm nem adatna, hogy javaimról egyéb rendeléseket tehessek, már most azon esetre megmaradandó javaimból Két Száz forintokat pengő pénzben az említett Kápolna fentartására ajánlok, és rendelék olly móddal, hogy azon 200 forintokat az üdőben leendő Makai Plébános Úr bátor-

2. A római katolikus temető kápolnájának szentélye kívülről

ságos helyre ki-adja, és Esztendőnként utánnok bé-jövendő Interesteket (kamat) a Kápolna körül elő-fordulandó javításokra fordítsa”. (1. melléklet)

A népi építészet jegyeit hordozó klasszicista jellegű kápolna már az 1829-es év első felében elkészült. Méretei átlagosak: kilenc méter hosszú, négy és fél méter széles, belső terének magassága hozzávetőleg három méter. Vaskos falaival, félkör-íves záródású szentélyével a város egyik legszebb műemléke. Figyelemre méltó a harang elhelyezésére is alkalmas, barokkos sipkájú tornya is. (1. és 2. kép) 1829. szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján szentelték föl.²⁷ Az épület alatt nyugszik

²⁷ Lásd a 20. sz. jegyzetet.

tehát a már említett Hänsl Anna, akinek a külső falon elhelyezett vörös márvány sírkövén a következő fölirat olvasható:

Ezen setét sir boltozatában
nyugosznak — makai serfőző
Viblitz Hauzer János
hív feleséginek Istenben boldogult
Hänsl Annának aki az 1828-ik
esztendei december 27.-én
meghalálozott, — hamvai.

Az építés tényét pedig a kápolna bejárata fölött akkoriban elhelyezett, még ma is látható, ugyancsak vörös márványtáblán örökítették meg.

AZ ÚR ISTEN DICSŐ-SÉGÉRE
SZENT ANNA ASZSZONY TISZTELETÉRE
KEDVES, S' HÍV FELESÉGINEK NÉHAI HÄNSL ANNÁNAK, A
KI AZ 1828-ik ESZTENDEI DECEMBER HOLNAP 27-én ISTENBEN
EL NYUGODOTT, ITT NYUGVÓ HAMVAI FELETT, ÖRÖK EMLÉKE-
ZETÜL TULAJDON KÖLTSÉGÉN ÉPÍTTETTE VIBLITZ
HAUZER JÁNOS MAKAI SERFŐZŐ
MDCCCXXIX.'

A kápolna gondját, mint a temetőjét és a már említett temetőkeresztét, megfelelő fizetség ellenében az alapítás évétől még 1859-ben is Horváth András „feddhetetlen erkölcsű” makói takács viselte.²⁸ Persze a legszakoszerűbb gondoskodás mellett is szükség volt a kápolna időnkénti nagyobb arányú megújítására. Erre először 1852-ben került sor, mely a hátrahagyott tőkepénz és a hívek áldozatkész hozzájárulása folytán nem jelentett különösebb gondot.²⁹

Ahogy az előbbi rendelkezésből kiderült, Viblitzhauzer mester nem elégedett meg pusztán a kápolna fölépítésével. Akaratának megfelelően sikerült a temetőkápolnát a szükséges egyházi felszerelésekkel, így a mise bemutatásához elengedhetetlen szent ruhákkal s edényekkel, egy Szent Anna képpel, haranggal és egyéb berendezésekkel, oltárral, székekkel ellátni (II. melléklet). E szent tárgyak közül a valamely vidéki festő ecsetvonásait őrző és talán éppen ezért kicsit provinciálisnak ható oltárkép mind a mai napig megmaradt. A festmény egy, a barokk korban népszerűvé vált motívumot örökít meg, mégpedig azt a jelenetet, amikor az ülő Szent Anna az ölében lévő könyvből, azaz a Szentírásból olvasni tanítja a gyermek Máriát. A kompozíció harmadik szereplője Szent Joachim, aki a két nő mögött a háttérben állva szeretettel tekint le az előtte lévőkre. A kép mintájául az általánosan bevett típus mellett a Szent István templomban álló, valószínűleg az 1770-es évekből származó barokk Szent Anna oltár szolgálhatott.

Sajnos a kápolna eredeti harangja már nincs meg. A mostanit özvegy Szabó Józsefné Bagaméri Veron öntette 1874-ben.³⁰

Egy temető külső képét az eddig említettekén kívül döntően az itt található sírok, síremlékek határozzák meg. Ezek Makón a 19. században keletkezett temetőké-

²⁸ Az 1859-es jegyzőkönyv.

²⁹ Lásd a 20. jegyzetet.

³⁰ A harang fölirata: „KÉSZÍTTETTE ÖZV: SZABÓ JÓZSEFNÉ BAGAMÉRI VERON 1874.”

hez hasonló képet mutatnak, szabályos sorokban, egymásra merőleges utak mentén vannak.

A temető növényzetéről nincsenek írásos adataink. Az azonban bizonyos, hogy a legfontosabb a sírok közti szabad területen nőtt fű volt, hisz ennek a lekasálásával nyert széna jelentős jövedelemforrásnak számított. Ez a plébánosot illette. Használatában csak az 1848—49-es forradalom és szabadságharc idején volt némi bizonytalanság. Erről a plébánia „Historia Domus”-a a következőképpen számol be „A polgári szabadság ürügyén a plébános a temetőben nőtt fű használatában megzavartatott,” és hogy a bitorlás megakadályoztassék „a magyar minisztériumhoz beadvánnyal folyamodik, amely által a kizártnak a javakba való visszahelyezése elrendeltetik, de a végrehajtás a háború viszontagságai — a megye fölbomlása, az oroszok támadása — miatt nem következik be”.

Persze ne gondoljuk, hogy a makói plébánia jogai védelmében elállt volna a magyar ügy mellől. A „Historia Domus”, melyet mind ez ideig és a szabadságharc bukása után újólág latinul vezettek, 1848. április 2-án magyar nyelven emlékezik meg a városban tartott „szabadsági népünnep”-ről. A továbbiakban szintén magyarul a következők olvashatók: „1848. júl. 23. a csanád-megyei nemzetőrség zászlaja felszentelése a kórháztéren a makói esplébános által buzdító szónoklat mellett... — júl. 24.-én a nemzetőrség első kiindulása a makói esplébános kíséretében a Rátzók elleni táborba Bács-megyébe...”

E vészterhes idők plébánosát Makra Imrének hívták, aki 1836 és 1867 között állt az egyházközség élén. A kiváló papot a temető kápolnájában temették el. Emlékét ma is őrzi egy, a külső falon látható vörös márvány emléktábla. (10. kép)

,MAKRA IMRE
FŐESPERES PRÉPOST MAKÓI LELKÉSZ ITT NYUGVÓ HAMVAINAK:
MEGHALT 1867. SZEPT. 9-ÉN ÉLETÉNEK 69
ÁLDOZÁRSÁGÁNAK 45 ÉVÉBEN
ÁLDOTT LEGYEN EMLÉKE!

Temetési szertartás és helyi temetkezési szokások a 19. században

A temetési liturgiára és a helyi temetkezési szokásokra vonatkozó adataink a tárgyalt századokból nem túl bőségesek, a föllelt iratok mégis alkalmasak néhány érdekesebb vonás fölfedésére.

A temető megnyitásakor (1817. február 3.) a szertartást „püspöki felhatalmazás következtében a helybeli Esperes,” Róka József végezte.³¹ Az ott lévő hívekhez a temető megbecsülésének fontosságáról beszédet intézett, majd a néppel együtt térden állva elmondta a mindenszentek litániáját. Ezután a „Miserere” zsoltár éneklése közben a temetőt szentelt vízzel meghintette, s tömjénnel megfüstölte. Végül, az ekkor még fából ácsolt temetőkereszt előtt égő, a Szentháromságot jelképező három gyertyát a keresztre helyezte. Hasonló módon jártak el az újonnan csatolt részek esetében is.³²

³¹ Lásd a 11. sz. jegyzetet.

³² A 20. sz. jegyzet alatt érintett kivonatban olvasható szöveg fordítása a következő: „...szeptember 22-én az új részeket, melyeket innen is és onnan is a temetőhöz csatoltak, a helyi plébánia összegyűlt népéhez intézett beszéd után főtisztelendő RÓKA JÓZSEF éneklő kanonok úr megáldotta”.

E temetőt a megszentelés után kizárólag római katolikusok használták. Azokat, akik valamely ok miatt nem vallhatták magukat a hívek közössége tagjainak, nem temették a megszentelt földre. Ilyennek leginkább az öngyilkosok számítottak. Ugyanakkor a keresztség szentsége fontosságának hangsúlyozása végett a keresztleletlenül elhalt gyermekek nyughelyét másutt jelölték ki. A 19. század elején még a kerítésen kívül,³³ a század közepén már a temető egyik árokkal elválasztott szögletében temették el őket.³⁴

A szegények temetését ingyen végezték, s ilyen esetben ingyen húzták a lélekharangot is. Egyébként a megholtakat negyvennyolc óra eltelte előtt, valószínűleg a múlt században igencsak elterjedt tetszhalállal kapcsolatos különböző rémhírek miatt nem temették el. A holttesteket ünnepélyes búcsúztatás végett sohasem vitték be magába a templomba. Az elhunytakról anyakönyvet vezettek. Ebbe bejegyezték a betegeknek utolsó kenettel való ellátását. Hívás esetén a papok, akár éjszaka is kimentek. Távolabbi hely esetén kocsiról a híveknek kellett gondoskodni. A szent olajat egy nyakban függő táskában elhelyezett kis edénykében vitték. A pap ez alkalommal mindig karinget és stólát öltve ment, s ha kérték, a beteg haldoklásánál is jelen volt, és őt az ilyenkor szokásos apostoli áldásban részesítette.

A püspöki vizsgálat megállapítása szerint a temetések alkalmával visszaélések és babonás szokások nem fordultak elő. A plébánia népe mind a harangok megszólaltatásában, mind a temetési költségek tekintetében mértéktartó volt, s nem zavarták a szertartásokat „alkalmatlan és ízetlen énekléssel” sem. Utóbbi utalás valószínűleg a népi halottsiratásokra vonatkozik. Az ilyen siratások hivatalos egyházi elítélését még határozottabban jelzi, hogy a püspök a látogatásáról készült jegyzőkönyv végén, ezekre a kerülendő dolgok között újfólag visszatér.

Külön, a temetések alkalmával szolgálatot teljesítő sírásókat a plébánia nem alkalmazott. A sírokat alkalmilag fölfogadott emberek ásták ki különböző ellenszolgáltatások fejében, az előírásoknak megfelelően hét láb mélységűre. A halmokra mindig keresztet állítottak, és harminc év eltelte előtt sohasem nyitották föl ezeket.³⁵

A nyughely szellemi, lelki központjának a kápolna számított. Ezért érthető, hogy a Makóra került és itt meghalt papok, akik egyben esperesek és a helyi katolikus közösség vezetői is voltak, szívesen temetkeztek ennek sírboltjába. Emlékezetüket a külső falon elhelyezett epitáfiumok őrzik. Az említett Makra Imrén kívül itt nyugszik Bódi Antal prépost,³⁶ Henny Sebestyén címzetes prépost, az arany érdemkereszt tulajdonosa,³⁷ valamint Kristóffy János a csanádi székeskáptalan címzetes kanonokja, a Szent Ilonáról nevezett földvári apátság apátja.³⁸

E kápolna szerepét döntően meghatározta, hogy a meghaltakért először több

³³ Az 1835-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv 24. l.

³⁴ Az 1859-es egyházlátogatási jegyzőkönyv 54. l.

³⁵ Az 1835-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv 23–24. l., s az 1859-es egyházlátogatási jegyzőkönyv 53–54. l.

³⁶ Főlirata a következő: „A kápolna alatti sírboltban nyugszik Dr. BÓDY ANTAL prépost, főesperes, makói plébános. Meghalt 1884. év október 3-án tevékeny életének 82. áldozárságának 57. évében. Béke hamvaira! Ezen emléktáblát emelte a rokoni kegyelet.”

³⁷ Főlirata a következő: „E KÁPOLNA ALATT NYUGSZIK HENNY SEBESTYÉN CZ. PRÉPOST, FŐESPERES, MAKÓI PLÉBÁNOS, AZ ARANY ÉRDEMKERESZT TULAJDONOSA MEGHALT 1899. OKTOBER 22-ÉN ÉLETÉNEK 69-ik ÁLDOZÁRSÁGÁNAK 45-ik ÉVÉBEN. ÁLDOTT JÓ LELKEDÉRT HIVEN IMÁDKOZNAK TESTED NYUGODJÉK ITT A BOLDOG FELTÁMADÁSIG!”

³⁸ Főlirata a következő: „E kápolna sírboltjában nyugszik Istenben boldogult KRISTÓFFY JÁNOS a csanádi székeskáptalan cz. kanonokja ÉS Sz. ILONÁRÓL nevezett földvári apát, arany-misés áldozár, makói plébános született 1827 október 25-ikén meghalt 1903 december 28-án. Várva a feltámadás napját, Nyugodjék békében!”

nyire itt mutattak be szentmisét. Ezek sorából kiemelkedett 1846. július 20., mikoris „a nagyméltóságú püspök úr (Lonovics József) két elhunyt unokaöccséért mutatott be a temetőkápolnában csendes gyászmisét.”³⁹ A két fiatalember közös sírköve ma is megvan az itt lévő családi kriptá belső falába illesztve.

E SIRKERESZT VIGASZTALÓ ÁRNYA ALATT
NYUGSZANAK

FELTÁMADÁS BOLDOG REMÉNYÉBEN

KRIVNI LONOVICS LŐRINC

ÜGYÉSZI GYAKORNOK-

1841. ÁPR. 29-én ÉLT. 21-ik

ÉS

BERTALAN PAPNEVENDEK-

1842. ÁPR. 20-án ÉLT. 24-ik ÉVÉBEN

MEGHALT.

ROKONAINAK FELEJTHETETLEN-

TESTVÉREK

HAMVADÓ TETEMEIK

„Uram! végtelen a Te irgalmad

Kezeid műveit meg ne vesd”= 137. zsolt.

A város tehetősebb s egyben jelesebb családjai igyekeztek e kápolna közelébe temetkezni. Itt voltak a rangosabb sírhelyek. „A makói róm. kath. temető módosított alapszabályzata” (1891)⁴⁰ ezt a részt „kiváló hely”-nek nevezi, és árát sírhelyenként 12 forintra teszi. Valamivel olcsóbb: 8 forint volt, de még mindig előkelőnek számított az utak szélein lévő ún. „első hely”, és a 4 forintot érő, közvetlenül e két előbbi rész mögött kialakított „második hely”. Az ezen kategóriákon kívüli, főleg a város szegényebb tömegei által igénybe vett területet „szabad hely”-nek nevezték. A parcellák itt már jóval olcsóbbak voltak. A „Szabad helyeken, ha nem sorban temetkeztek, öreg halottért 2 frt”-t, gyermek után 1 frt”-t fizettek. (III. melléklet)

A sírhelyeket a temetőcsősz vagy temetőgondnok jelölte ki, s az érte járó pénzt nyugta ellenében szintén ő szedte. Ez a plébánia jövedelméhez számított, melyből jobbára a temetővel kapcsolatban fölmerülő költségeket fedezték.

Az újra nem váltott parcellák ismét az egyházközség tulajdonába kerültek vissza.

A legrangosabb sírhelyeken az alábbi személyek és családjaik nyughelyeit találjuk: „KIS CSEPCSÉNYI SÁNTHA SÁNDOR királyi tanácsos”, „NAGYSÁGOS TARNAY-MIHÁL királyi Tanácsos úr”, „KOMJÁTI TARNAY ANTAL TESTŐR, 1848/49 HONV. SZÁZADOS ALISPÁN, TÖRVSZ. ELNÖK”, „NEMES ROSZTÓCZY FERENCZ”, „FELSŐLISZKÓI ÉS BÉLAI DEMKÓ BELÁNSZKY PÁL”, „KIS-GUTHY LÁSZLÓ”.

A temetőt nemcsak a makói hívek használták. Ide temetkeztek a filiaként Makóhoz tartozó Lele lakosai is, mivel a falu a viszonylag csekély számú népesség miatt nem volt ellátva egyházi intézményekkel. Ezért az elhunytak holttesteit az anyaegyházba kellett szállítaniuk, ahol megfelelő végtisztességben részesülhettek.⁴¹

³⁹ A Lonovics család kriptája ma is megvan a temető I. kerületének 1. parcellájában. Szép klasszicista építmény. Az idézett adat a 11. sz. jegyzetben érintett „Historia Domus”-ból való.

⁴⁰ A dokumentumot Sípos ISTVÁN bocsátotta rendelkezésemre. Köszönet érte.

⁴¹ Az 1835-ös és az 1859-es egyházlátogatási jegyzőkönyv valamint a maroslelei plébánia „Historia Domus”-ának adata.

Ez a bizonyára kényelmetlen állapot egészen 1873-ig tartott, mikor a püspöki uradalom temetőhelyet adományozott a falunak.⁴² A maroslelei temetőben ma is láthatók a Bonazz Sándor püspök által ekkor állíttatott kőkereszt alapjai. A legértékesebb emlék azonban nem ez, hanem — és sajnos ilyenell Makó nem rendelkezik — a megnyitás idejéből megmaradt lélekharang. (I. tábla 1.) Az egyszerű, szerény faragással díszített falábazaton álló, valaha zsindegyel ellátott harangláb ma már nincs használatban, de elég jó állapotú. Lelén ezeken kívül értékesebb emlékeket nem találtunk.

Makón a temetőn kívül római katolikus hívek csak kivételesen temetkeztek. Mindössze néhány ilyen esetről tudunk. A templomban, amelyhez egyébként kriptát nem építettek, helyezték örök nyugalomra Kőszeghy Katalint, Kőszeghy László csanádi püspök testvérét. Emlékét a templom hajójában elhelyezett, fölül a család címerével, alul pedig az elmúlásra emlékeztető koponyával díszített epitáfium hirdeti. Ennek fölirata a következő:

Kőszeghy Katalin
néhai Nyéky Antal
Özvegye
itt nyugvo Hamvainak
tétetett
háládatos fiai által.
Mehholt Makon 1816
Esz: October 25 napján
életének 60 Esztendejében.

Rajta kívül csak három ember: Kőszeghy Katalin fia, Nyéky Antal, valamint Pruszkay Erzsébet, az itteni jegyző özvegye, (mindketten 1804-ben haltak meg) és egy ismeretlen pihen a temető szomszédságában lévő Kálvária kápolna kriptájában.

Talán az eddigiek alapján is világos, az Egyház fölfogásának és tanításának megfelelően az egyházközség életében fontos helyet foglalt el a holtakról való gondoskodás. Ezért érthető, hogy az időről időre megtartott egyházlátogatások alkalmával a hivatalban lévő püspök nagy figyelmet fordított a plébánia temetőinek és az ezzel kapcsolatos ügyeknek a vizsgálatára. Ezen vizsgálat nálunk érvényes szempontjait a területileg illetékes csanádi püspök 1835-ben Temesvárott „Articuli pro apparando visitationis canonicae parochiarum Dioecesis Csanadiensis opere” címmel kiadott rendelkezésében a legapróbb részletességgel szabályozta. (IV. melléklet) Az ez alapján Makón fölvett és alapos megjegyzésekkel ellátott jegyzőkönyveink közül sajnos csak az 1835-ös hiánytalan. A jegyzőkönyv, miután részletesen leírja a plébánia ügyeinek az állását, befejezésként a vizitációt végző Lonovics József püspöknek a javítandó dolgokkal kapcsolatos határozott utasításait tartalmazza. Ezek a temetési szokásokra vonatkoztak. A püspök igen határozott hangon foglalt állást a már említett népi halottsiratás ellen:

„...nem illik, hogy a keresztények, akik a hit fényétől megvilágosítottak, s a jelen életet pedig csak az ember evilági katonáskodásának, vándorlásának és egy olyan versenypályának tekintik, ahol az örök élet jutalmának elnyeréséért fáradságosan küzdenek, és a megholtakat, akik a test bilincseitől megszabadultak, és akikről hiszik, hogy a legboldogabb életre és az örökkévaló boldogságra a jó Isten által hívtak meg, tehát nem illik, hogy ezek a szerföltre fájdalom érzésétől úgy elragadtassa-

⁴² A maroslelei plébánia „Historia Domus”-a.

nak, midőn szüleiknek, hitvestársaiknak, gyermekeiknek vagy más atyafiainak a temetését kísérik, mint akik elvesztettek minden reményt, sírásra és nyílt jajveszékésre fakadjanak. Ezért megparancsoljuk, hogy a plébános által ismételtén véssék a hívek elméjébe, mennyire szent és üdvözítő gondolat a megholtakért könyörögni, hogy azok búneiktől megszabaduljanak, és emezek pedig fájdmukban mértéket tartsanak, s inkább az isteni rendelkezésben megnyugvó akarral, Istenhez forduló bőséges könyörgések által a megholtaknak örök nyugodalmat kérjenek.”

Kissé később, a szintén népi vonásokat őrző, az elhunyttól búcsút vevő éneklések kapcsán szól:

„Nehogy a temetés alkalmával a kántor az említett búcsúénekek helyett önkényesen kijelölt éneklésekkel (a híveket) megterhelhesse... ezért a plébános lelkére kötjük, hogy az efajta éneklések ne legyenek túl hosszúak vagy izléstelenek, és ezeknek még előzetesen nézzen utána. Egyről pedig még gondoskodjon; a temetési menet alkalmával a „Miserere” zsoltár ne latinul, hanem magyarul énekeltesse és a temetést kísérő hívek által a rózsafüzér ájtatosan mondassék.”

Az elhunyttól való búcsúzás lényeges eleme volt a lélekarang megszólaltatása. Egyházközségünknek a kezdeti időktől volt olyan harangja, mely a haldoklókért és megholtakért szokott szólani. A legkorábbi, melyről biztos adatunk van, 1717-ben öntötte egy ismeretlen mester. Ezt Nádasdy László püspök a Boldogságos Szűz Mária és Szent József tiszteletére áldotta meg.⁴³ Mind az 1835-ös, mind az 1859-es kanonika vizitáció jó állapotúnak írja le. Még 1902-ben is minden sérülés nélkül megvolt, mikor is Kristóffy János plébános az Adria Biztosító Társulatnál a többi haranggal együtt biztosítottatta.⁴⁴ Az első világháború alatti 1917-es rekvirálásoknak eshetett áldozatul.

A temetés utáni idők lényeges eleme volt az évfordulós halotti misék bemutatása. Ezt többnyire a családtagok kezdeményezték, de a gazdagabbak közül számosan tettek saját, vagy övéik lelkiüdvéért különböző misealapítványokat. Erre 1807-től már vannak adataink. Az ilyen tárgyú érvényes rendelkezések száma 1835-ben 11 volt.⁴⁵ A misemondásra készpénzt, esetleg valamely javak eladásából befolyó összeget hagytak. Rendelkezéseiket általában magyarul, ritkábban latinul fogalmazták. (V. melléklet)

Ezeket a halotti gyászmiséket nagyrészt már a plébániatemplomban mondatták. Az itt megtartott szertartások közül néhány jelentőségénél fogva kiemelkedik. A már említett és érdemei folytán méltán példaadó pap, Makra Imre által 1860. április 23-án, az elnyomás idején „gróf Széchenyi Istvánnak, a nagy hazafinak a lelki üdvéért nemcsak a helybeli, hanem a környék különböző hitvallású és felekezetű lakosainak igen nagy sokasága előtt a legnagyobb ünnepélyességgel mise tartatott.”⁴⁶ Henny Sebestyén plébános úr idejében pedig ugyancsak misét mondtak az 1848-as forradalom ötvenéves évfordulóján, 1898. március 15-én és ünnepélyes rekviemet az aradi vértanúk mártíromságának félszázados emléknapján, 1899. október 6-án.⁴⁷ Egy korábbi (1870), de a vértanúk emlékére tartott gyászmiséről a „Maros” c. helyi újság a következőképpen számolt be: „Október 6-án, az aradi 13 vértanuk

⁴³ Az 1835-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv 2. l. s az 1859-es egyházlátogatási jegyzőkönyv 2. l.

⁴⁴ A „Cs. kir. szabadalmazott Adria Biztosító Társulat” nem hitelesített szerződése 1902-ből (Sípos István tulajdona). Ebben a harang következő adatai találhatóak: alsó kerülete 150,8 cm, belső magassága 34,5 cm, súlya 56 kg, anyagának vastagsága 31 mm, értéke 146 korona.

⁴⁵ Az iratok vonatkozó részeinek másolata a Szent István plébánia levéltárában maradt fenn, az 1835-ös egyházlátogatási jegyzőkönyvhöz csatolva 37—42. l.

⁴⁶ Lásd a 11. sz. jegyzetet.

⁴⁷ Az 1894-től vezetett újabb „Historia Domus”.

évfordulati gyásznapiját városunk is kegyeleti megemlékezés közt ülte meg. A római kath. templomban összesereglett minden vallásfelekezeti közönség előtt tartott gyász-istentiszteleten nagyságos Bódy Antal prépost úr pontifikált. A templomban felállított ravatalon az elvérzett és jobb sorsra érdemes 13 tábornok arczképe volt ki-függesztve, melyet gyász-lobogókkal ifjak és nők díszruhába öltözve vettek körül.”⁴⁸

3. A görög katolikus temető kápolnája (1847)

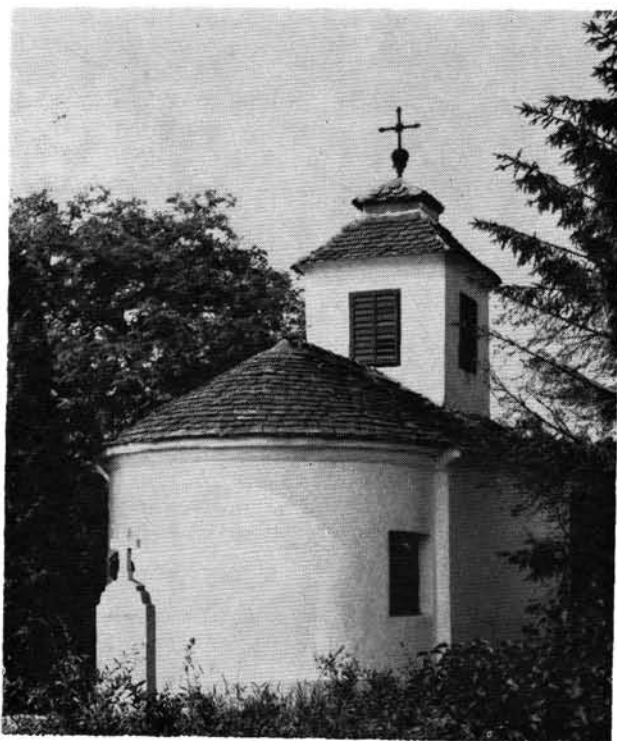
A görög katolikus temető

Mielőtt rátérnénk a makói katolikus temetők által megőrzött sírjelek áttekintésére, vessünk egy pillantást a város görög rítusú katolikusainak temetkezési helyére is. Ez azért is tűnik fontosnak, mert a görög katolikus temetőben található sír-

⁴⁸ Maros c. makói újság 1870. október 9.

emlékek s keresztek, hiszen ezeket is helyi, illetve a környékbeli mesterek készítették, egységes képet alkotnak a római katolikus temetőben találhatókkal. A görög temető a 18. század végére utaló adatokkal is szolgál.

Említettük, hogy a görög katolikus népesség az 1740-es években telepedett le városunkban. Mivel ilyen jellegű saját intézményük egyáltalán nem volt, a római katolikus templom körül kialakított cinteremben temetkeztek. Saját temető létesítésére 1777-ben, új templomuk építésével párhuzamosan nyílt lehetőség.

4. A görög katolikus temető kápolnájának szentélye kívülről

A város keleti határában, egy kiemelkedő löszháton jelölték ki területét. Árokkal vették körül, és élsővénnel óvták a különböző kártételektől. Jelentőségét növeli, hogy a vidék egyetlen görög rítusú temetkezési helyét hozták létre.

Már a 18. század végén — ugyanúgy, mint napjainkban — a helyiek egyszerűen „*orosz temető*”-nek nevezték ezt a nyughelyet.⁴⁹ A mai lakosság már nem igen tudja, hogy az elnevezés a betelepült ruténokra, népi megnevezésük szerint „*oroszkok*”-ra utal. Hívták ezt az idetelepülők hitvallása alapján „*G. egyesült temető*”-nek is, amely immár több mint kétszáz éve szolgál a makói görög katolikusok temetkezési helyéül.

Érdekes sajátosság, hogy a temető ugyan 18. századi, de a sírok mégsem az ekkor keletkezett temetőkre jellemző rendezett képet mutatják. Kisebb-nagyobb csoportokban, az egész területen szétszórva találhatóak.

⁴⁹ INCZEFI GÉZA 1970. 209.

Más temetőkhöz hasonló növényzete volt. Az itt nőtt fű az általános szokásnak megfelelően a parochia jövedelméhez tartozott. Erről tudjuk, hogy Pák János paróchus az ebből befolyó bevételeket szegény betegek számára szolgáló ház építése végett átadta a közösségnek.⁵⁰

A nyughely kápolnáját 1847-ben építették Ferenczy Lászlóné Fehérváry Mária hagyatékából a családi sír fölé.⁵¹ (4. kép) A kegyes adományozó családjának emlékét mind a mai napig őrzi egy, a kápolna előtt álló, fehér márványból készült obeliszk. (3. kép) A kápolna a római katolikus temető kápolnájához hasonlóan klasszicista jellegű. Zömök falai, félköríves záródású szentélye, egyszerű kiképzésű tornya, a főhomlokzat párkányzata azonban magán viseli a népi építészet sajátos vonásait is. A makói születésű Erdélyi Vazul püspök szentelte föl 1847. szeptember 20-án.⁵² Harangját Major János és neje Anna és fia János és ennek neje 1875-ben öntette.⁵³ A temető keresztjét egészen a legutóbbi időkig fából készítették.

Itt található a város katolikus temetőinek ma is álló legrégebbi sírköve. (9. kép) A vörös márványból való, kopott, törött és a sírkő alakját követő vasalással megerősített szív alakú, keresztben végződő síremlék szövege a következő:

ITT
NYUGSZIK NEMES
SZILVASÝ MIHÁLY HITES
TÁRSÁVAL ÉS TÖBB NEMES
GYERMEKEIVEL 1784
10-ik FEBR.

A család egyébként a sírkövek tanúsága szerint majd egy évszázadig temetkezett ide. Az egymás mellett lévő, ma már elhanyagolt sírokon neogót, neoreneszánsz emlékek találhatók, mint a népi sírkőállítás jellegzetes képviselői.

A temetők sírjelei

A katolikus temetőknek az elmúlt két évszázadból megmaradt sírjelei ugyan csak elvétve és esetlegesen mutatnak különös, egyedi vonásokat, összességük mégis alkalmas egy vidéki mezőváros sírkőállítási szokásainak áttekintésére.

Már említettük, hogy a hívek szeretteik hantjaira, mindig az elhunyt feje felől, hagyományaiknak megfelelően Krisztus halálára és föltámadására, így egyszersmind az örök életre emlékeztető keresztet állítottak. A kereszt, mint a katolikus világban legáltalánosabban elterjedt szimbólum, valamilyen formában a nem kereszt alakú sírjeleken is szerepel.

Mivel városunk környékén kő egyáltalán nem található, a helyi lakosság egyszerűbb és szegényebb tömegeinek „...igényeit a szépen kifaragott és megfestett fejfa is kielégítette. (I. tábla 2., 3.)”⁵⁴ Hajdanán ezeket a magyarosan kiképzett, gyakran tulipánnal díszített fejfákat kék-pirosra festették.⁵⁵ Ezekből sajnos egy sem maradt

⁵⁰ A görög katolikus templomban 1844-ben végzett egyházlátogatás jegyzőkönyve.

⁵¹ Az 1940-ben a görög katolikus templomban végzett egyházlátogatási jegyzőkönyv 7. l.

⁵² Uo.

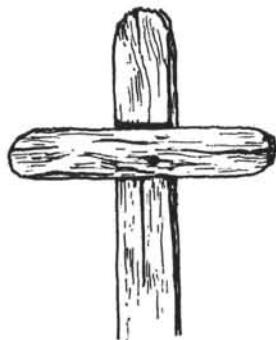
⁵³ Fölrirata: „ÖNTETTE MAJOR JÁNOS ÉS NEJE ANNA ÉS FIA JÁNOS ÉS ENNEK NEJE 1875.”

⁵⁴ Kovács GYULA 1929. 28.

⁵⁵ Uo. 45.

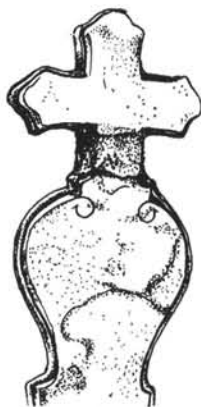
1.

2.

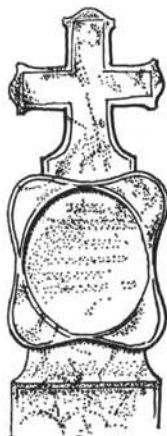
3.

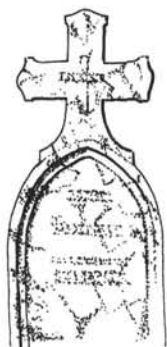
4.

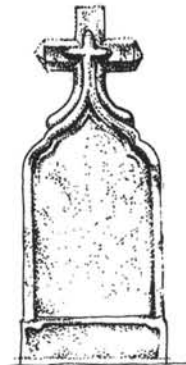
5.

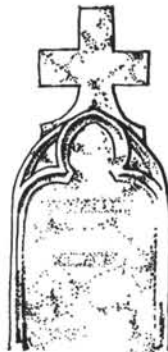
6.

7.

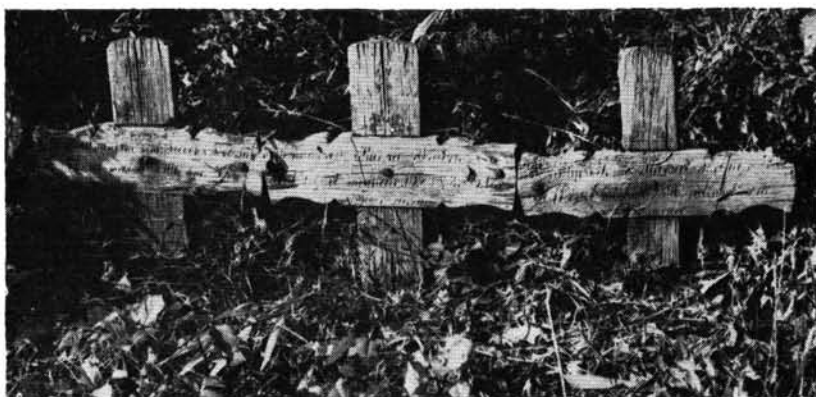
8.

9.

hátra. Van azonban a római katolikusok temetőjének hátsó szögletében, a Karsai család sírhantjain három festetlen, viszonylag jó állapotban lévő, egyszerű fakeresztünk. (5. kép) Egy 1896-ból, kettő pedig e század elejéről származik.⁵⁶ Mindahány a valamikor legáltalánosabban elterjedt formát követi. Fölratuk vésett, s díszítésként mindössze egy stilizált hanton álló kereszt szerepel rajtuk. Az utolsó ilyen jellegű emlékekről van szó, ezért a temető legértékesebb darabjai közé számítanak. Kisebb-nagyobb gonddal készített újabb fakeresztekkel, olykor faragott kopjafával ma is gyakran találkozhatunk.

Ugyancsak kevés van az időnek jobban ellenálló s jóval drágábbnak számító öntött vaskeresztekből, melyek száma eredetileg sem lehetett túl magas. (6., 7., 8. kép) Ezeket vagy a föld felszínének síkjában vagy magasabb, téglából rakott alapba állították, de kripták tetejére helyezve is előfordulnak.

5. Legrégibb fakeresztjeink (1906, 1921, 1896 róm. kat. temető)

A karélyosan, hegyesen, esetleg más formában végződő keresztek szárait stilizált inda- és virágmotívumokkal ékesítették. Mindegyiken rajta láthatjuk a Megváltó szintén vasból öntött alakját, s feje fölött a száruk metszéspontjában, máskor kissé följebb, kör alakú vagy szabályosan ívelt, szeszélyesen kanyargó „pergamenen” az „INRI” fölratot. Krisztus dicsőségét a kereszt mögött lévő dicsfény mellett, glóriára emlékeztető módon, növényi motívumokból összeállított „mennyei” korona jelzi. Mellékalakokként puttókat, angyalokat s ikonográfiai szempontból többféle módon értelmezhető, mégis valószínűleg Bűnbánó Magdolnát jelképező női alakot találunk. Előfordul a halott fiát ölében tartó Szűzanya ábrázolása is. (6. kép)

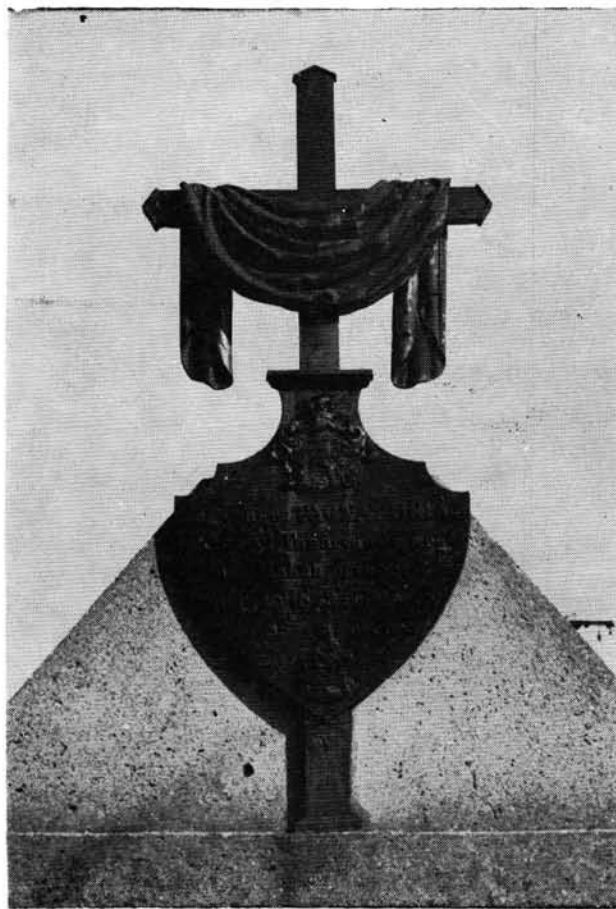
A kereszteken hajdanán volt írások közül ma már csak Tarnay Mihályé olvasható.

A leggazdagabb együttest a kőből készült sírjelek, emlékek alkotják. Fölállításukat vidékünkön csak a tehetősebb családok engedhették meg maguknak. Elkészítésükkel a helyieken kívül az igazán vagyonosabbak távolabbi városokban: Aradon, Budapesten, Szegeden és Temesvárott élő mestereket bízták meg. Ők a meg-

⁵⁶ Fölrataik: „Itt nyugszik Karsai Ferencke élt 11 évet meghalt 1896 július 11-én Béke hamvaira.

Itt nyugszik Karsai Andrásné szül. Szekeres Mária (?) Élt 47 évet meghalt 1906 ápr. 9-én
Itt nyugszik Karsai András (?) élt 69 évet meghalt 1921. ... 21-én Béke hamvaira”

rendelőik igényeit figyelembe véve és a bevett szokásoknak megfelelően a legkülönbözőbb stílusok — román, gót, reneszánsz, barokk, rokokó, klasszizmus, eklektika, szecesszió — elemeit s ezek keverékét fölhasználva, valamely szilárd alapba állítva, általában fehér vagy vörös márványból készítették el műveiket. E művek alakja, díszítése a történeti Magyarország városainak temetőiben lévő síremlékekhez hasonló képet mutat. (I. tábla 4—9., II. tábla)

6. Tarnay Mihály öntött vaskeresztje (1849 róm. kat. temető)

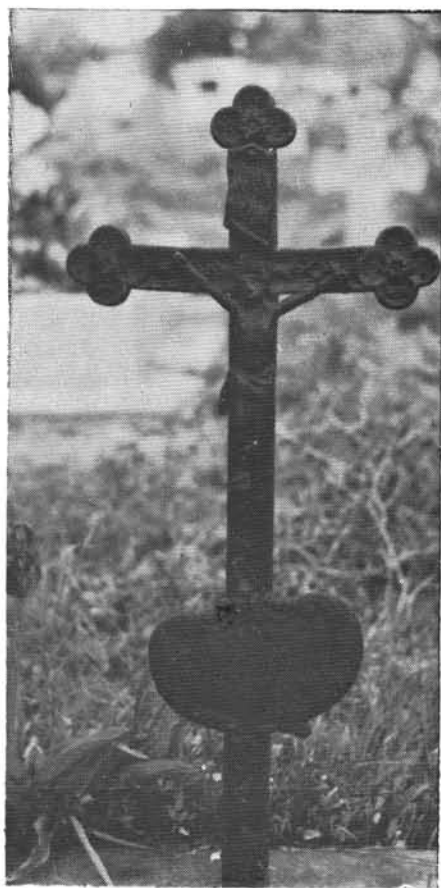
Emlékeink általában tábla alakúak és felső részük leginkább keresztben végződik. A keresztok szárai egyenes, karéjos, ívelt, esetleg több sajátságot egyszerre mutató záródásúak. Az elhunytakra emlékeztető szöveg fölírására szolgáló fölületet két oldalt gyakran egyszerű, olykor csavart, henger vagy hasáb alakú oszlopok szegélyezik. E részt fölülről félkör, karélyos és ívelt mezők zárják. Egyes esetekben az oszlopok mellőzésével gótikus építményekre jellemző lezárást találunk. Igen szép és nem túl gyakori a római katolikus temetőben Takács István vörös márványból készült számárhátíves sírköve. (I. tábla 8.)

A föntiek mellett, különösen a régebbi időkben, főként a barokk és rokokó hatására, szívesen állítottak szív alakú (I. tábla 4., 5.) és ugyan négyszögletes, de ívelt oldalú, ovális tükrű sírkeresztek. (I. tábla 6.) A szív alakúak közül ma már alig van néhány. Ezek egyike a katolikus temetők legrégebbi, 1784-es sírköve. (I. tábla 5.) Egy másik, ugyan már a valamikori sírról leemelve, a latin rítusúak temetőjében van. Külön értéke, hogy a tárgyalt időszakból ez az egyetlen latin nyelvű sírkersztünk.

I H S
 CHARIS
 FILIABUS
 ANNAE ET
 PAULINAE
 ... PATER
 LAZARUS NAGY
 POSUIT
 1841.

7. Öntött vaskereszt (róm. kat. temető)

8. Öntött vaskereszt (róm. kat. temető)

A másodsorra említett típusból szintén kevés maradt. A legrégebbi vitézlett Faragó János úr (1827) a római katolikusok temetőjében (10. kép), a másik érdekesebb Vinyó Jánosé a görögöknél (1840) látható (11. kép).

Katolikus hívek esetében viszonylag ritka az inkább református temetők képét meghatározó félköríves záródású sírkő. Nálunk a latin rítusú temető IV. kerületének 3-ik parcellájában láthatunk egy ilyet.⁵⁷ Ennél sokkal inkább figyelemre méltó a Velcsov család sírhantján lévő, homokkőből készített, neoklasszicista s teljesen egyedinek számító síremlék. (12. kép) A helyi hagyomány szerint e kő a 20. század elején került ide, állítólag a lebontott szegedi Szent Dömötör templomból. Igaz, alig hetven éve van a temetőben, de a kő faragása ennél jóval régebbi, így ezért is érdemes a kiemelésre.

A temetőben szép számmal fordulnak elő különféle obeliszkek. Ezeket vörös, fehér és fekete márványból készítették. Főként többsírhelyes családi temetkezőhely közepén, gyakran kő keretézéssel vagy kovácsoltvas kerítéssel körbefogva helyezték el ezeket (13. kép). Alakjuk, kiképzésük az általánosan bevett mintákat követi. Fölállításukat érthető módon csak a város vagyonosabb polgárai engedhették meg maguknak. Így például nemes Fejérváry Mihály (1872), Kabay Sándor, görög katolikus parochus (1882), Csíkmádéfalvi Szentés Károly (1885), Görgői Farkas Mihály (1887) és mások. Elterjedésük a múlt század második felére esik.

E kövekkel megjelölt sírokat a családok hosszú ideig használták. Igyekeztek a már egyszer megfaragott emlékeket gondozni, esetleg a korábban fölkerült szöveg lecsiszolásával újra fölhasználni. Megmaradásukat a karbantartás mellett jórészt a kegyeletnek köszöhetik. Ha a sírhely új kezekbe került, a tulajdonosok rendszerint ügyeltek a régi sírkövek megtartására. Ezek még ma is nemegyszer ott láthatók a temetőkápolna, a hajdan volt sírokon a későbbiek során épített kripták falai, illetve már az e században rakott „hősi oszlop” mellett. (3., 10. kép)

A felállított sírkövek gondozásának sajátsága a görög katolikus temetőben ezek vasalása. Ha az időjárás viszontagságai már kikezdték a síremlékeket, akkor főként a sérülékenyebb keresztjüket, ritkábban az egész sírkövet annak formáját követő vaspánttal vették körül, így óva meg az enyészettől. (9., 11. kép)

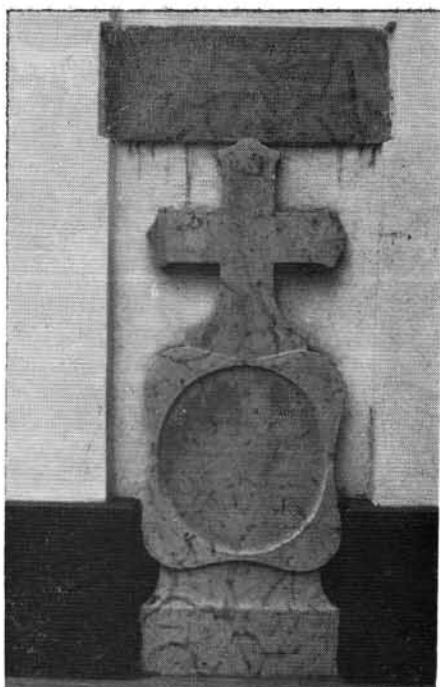
Az áttekintett emlékeken különböző szövegek mellett kiegészítő motívumok is láthatók. A kereszt ismételen való domborított vagy vésett megjelenítése mellett stilizált virág- és növényi ábrázolásokat találunk. Szívesen használták a „hit, remény, szeretet”-et jelképező lángoló szív, horgony és kereszt hármast motívumát, a keresztre boruló fűzfát, az elmúlásra emlékeztető, a földi élet végességére utaló koponyát. Előfordul a házastársak egymás mellett kitartó hűségét jelképező, két egymást fogó kéz megjelenítése. A nemes családok címerüket is rávészték síremlékeikre. (6. kép)

A sírjelek mellett nagyobb anyagi áldozatot igénylő sírboltokat is találunk e temetőben. Ezeket szilárd anyagokból készítették, és mindig, a rangosabb sírokkal együtt, a temető lelki központjának számító kápolna közelében építették. Többségük félig a föld felszíne alatti, olykor impozáns méretű, misézésre alkalmas oltárral, padokkal ellátott sírhely. Az építmények, az egyéb sírjelekhez hasonlóan, a legkülönbözőbb stílusjegyeket hordozzák. Az archaikus, a népi vonásokat jobban őrző, sárral tapasztott kripták a görög rítusúak temetőjében vannak. Külön érdemes kiemelni egy ottani klasszicista jellegű sírbolt timpanonját, amelyen, jobbára a házak

⁵⁷ Fölrata: „ITT NYUGSZIK Horváth Gábor élt 50 évet meghalt 1895. Fia Sándor hősi halált halt a Galicziai harcztéren 1914. október 20. Ezen emléket emeltette — bánatos édesanyja Péntek Rozália élt 71 évet meghalt 1921. Béke poraira”

9. Szívalakú kőkereszt 1784-ből
(gör. kat. temető)

10. Utólag a kápolna oldalához állított
kőkereszt (róm. kat. temető)

11. Ívelt táblájú kőkereszt (1840. gör. kat. temető)

12. Mészkeő síremlék (róm. kat. temető)

omzatán szereplő kis fülkét találunk. Ebben Szent Anna és a kis Mária, esetleg Mária és a gyermek Jézus népies jellegű szobrocskáját helyezték el. (14. kép) A kripták számának növekedése a múlt század 30-as éveitől figyelhető meg.

13. Egyszerű obelisz (1882. gör. kat. temető)

A sírjelek föliratai

A kereszteken, epitáfiumokon és kriptákon fennmaradt föliratok a következő, általánosan elterjedt fordulatokat őrizték meg számunkra: „itt nyugszik”, „itt nyugszanak”, „itt nyugvó hamvainak”, „emlékének”, valamint „nyugodjék békében”, „nyugodjanak csendes békességben”, „béke hamvaira”, „béke poraikra”, „áldás poraira”, „áldott legyen emléke”, „béke legyen áldott poraik felett”, „az örök vilá-

gosság fényeskedjék nekik”, „tested nyugodjék itt a boldog feltámadásig”, „irgalmas Isten dicsőség neked”.

Mindig szerepel az elhunyt neve, kora, születési és halálozási éve. Gyakran fölvész az elhalt földi pályafutása során betöltött foglalkozását is.

Itt nyugszik
Görgői
FARKAS
MIHÁLY
hites ügyvéd
Csanádvármegye főügyésze
majd árvaszéki elnöke
utóbb nyug Főpénztárnoka
élt 70 évet
megh 1877 November hó 5-én

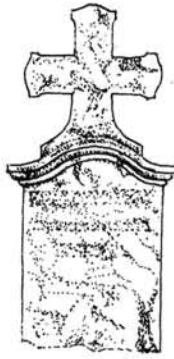
14. Kripta homlokzata (gör. kat. temető)

A görög katolikus temetőben szinte kivétel nélkül szerepelnek a családi állapotra vonatkozó adatok.

ITT NYUGSZIK
VINYÓ JÁNOS
meghalt az 1840-dik Eszt.
Élete foyjása volt 49 Esztendőök
Készittette Tzene Marja
Kedves Hitvese mely töltet
vele Házasága 20. Eszt. (11. kép)

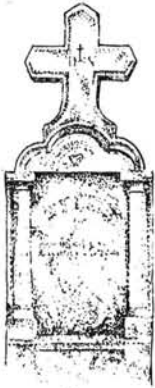
1.

2.

3.

4.

5.

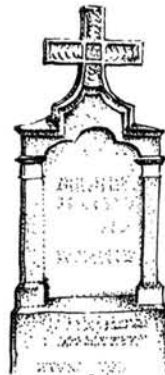
6.

7.

8.

9.

Ahogy az előző példán is láthattuk, az emlék állítója gyakran megnevezi önmagát. A következő fölíratot szintén a keleti rítusú katolikusok temetőjében, annak egyik kriptáján olvashatjuk:

A felejthetetlen férjnek s szeretett atyának
KOZMA ANTALNAK
ki meghalt 1874 február 8-án életének 71-dik évében
kegyeletes emlékül emelték a kesergő özvegy
ALEXA ROZÁLIA
és gyermekei 1874-ik év Október 15.-én
Béke hamvainak

Érdekesek az említett adatokon kívül a temetés részleteit is megörökítő fölíratok. A következő fölíratot a római katolikus temető kápolnájának külső falán elhelyezett emléktáblán olvashatjuk.

„E temetőben a kápolna előtti tér jobb oldalán ismeretlen sírban nyugosznak hamvai DEBRECZENI BÁRÁNY ÁGOSTONNAK a magyar tudom. akadémia lev. tagjának. Délmagyarország első magyar úttörő történet írójának Torontál megye alispánjának Született Miskolczon 1798 évi december 29-én meghalt Makón 1849 évi április 11. Nyugvó porait e kőlappal jelöli Torontál megye hálás közönsége 1884”

Ezekon kívül találunk jónéhány, sajátosan egyedi, a meghalttól egyéni hangon búcsúzó szöveget, melyekben jórészt az örök boldogságban való újbóli találkozás reménye szólal meg.

Donyecz Ferenc ügyvédbojtárt 1882-ben így siratták: „Szeretett jó fiú és testvér miért is hevült annyira minden nemesért a szíved? A nemes szíved pályafutása hamar véget ért.”

A magára maradt férj 1850-ben a következőket vésette felesége keresztjére:

„Várj el engem drága lélek Csendes nyugodalomba
Miglen itt a földön élek epedt nyugodalomba.
Míg az Egek kebelében egyesülünk viszontlátz.
Ölel téged elméjében Férjed Posonyi Ignázt.”

Egy másik férj és az eltemetett asszony édesanyja így búcsúzik:

„Életünk szomorú bánatunk végtelen
csak te légy boldog kedvesünk odafent
amitől fájdalmunk, ha néha megenyhül.
Szellemed angyali, csókja az egyedül
hü férjed s jó anyád”

A legszebb, s egészen régi hagyományt őrző, az előtte elhaladót megszólító sírkövünk:

„EMLÉK KŐ
VITEZLET FARAGÓ JÁNOS UR-nak
E SIR FŐDI, KEDVES TESTÉT
ITT NYUGSZIK, OSZLÉKONY HAMVA
OH UTAZÓ! NE SZÁND MÁR ÉLETÉT
MEG VAGYON Ő IS NYUGODVA
TE PEDIG OLVASÓ MONDJ ÁLDÁST EZEKRE
AZ UJ EGET ÉS FÖLDET VÁRÓ TETEMEKRE,
NYUGODJANAK MONDJAD CSENDES BÉKESSÉGBE
MIG NEM A LÉLEKHEZ FEL JUTNAK AZ ÉGBE” (10. kép)

*

A főntebb összegyűjtött adataink talán megvilágítják temetőink történetét, a hozzá fűződő szokásokat, hagyományokat. Reméljük, dolgozatunkkal sikerült fölkelteni a figyelmet a még meglévő régi sírköveink, síremlékeink iránt, melyek nemcsak régiségük miatt értékesek számunkra, hanem azért is, mert városunk jelentős vagy éppen kevésbé számottevő alakjainak állítanak emléket. Sajnos, a megmaradt síremlékek száma nem túl magas. Ezért a ma élőknek különösen ügyelniük kell a még meglévők ápolására, gondozására.

MELLÉKLETEK

I.

„Örök Hagyomány Levél

Mellynek erejénél fogva alább irtt megesmérem: hogy mindenekutánna a múlt 1828-ik Esztendő December 27-ik napján Istenben boldogúlt Hites társam Hänsl Anna Sirhalma felett a Makai Romai-Catholicusok Temetőjében tulajdon Költségesen egy Kápolnát Szent Anna Asszony tiszteletére építettem, és minden hozzá tartozandó eszközökkel felékesíttem: ezennel arra kötelezem magamat, hogy mind addig még az Úr Isten e mulandó életemet megtartya, ugyanazon Kápolnának mindenkor jó állapotban leendő tartásáról gondoskodni fogok; minekutánna pedig Isten Ő Szent Fölsége rendelése Szerént a mulandó világbul ki költözök, és halálom előtt annyi üdöm nem adatna, hogy javaimról egyéb rendeléseket tehessek, már most azon esetre megmaradandó javaimból Két Száz forintokat pengő pénzben az említett Kápolna fentartására ajánlok, és rendelek oly móddal, hogy azon 200 forintokat az üdőben leendő Makai Plébános Ur bátorságos helyre ki-adja, és Esztendőnként utánnok bé-jövendő Interesteket (kamat) a Kápolna körül elő-fordulandó javításokra fordítsa. Mellynek nagyobb hitelére, önként való akaratomból adtam ezen örök Hagyománylevelemet, tulajdon kezem alá-írásával, és élő petsétemmel meg-erősítve. -Szent Jakab hava 11-ik napján 1829-ik Esztendőben. Vibltzhouser János sörfőző m. p. (manu propria)

Hogy ezen Örök Hagyomány Levélben ki tett feltételeknek állandóul leendő megtartása eránt való akarattját, az elhagyó Vibltzhouser János Ur előttünk is nyilvánítottatta legyen, ezennel bizonyittyuk. Makón 14-a July 1829. Feljegyzette Bánfi Péter m. p. Notárius. —Pap András város Birája. —Szüts József eskütt. —Ménesi Mihály Eskütt. —Borbola Mihály Eskütt. Darótyz Mátýás Eskütt. Kováts Sándor Eskütt.”

II.

Leltár a köztemetőben lévő Szent Anna kápolnához tartozó dolgokról

sor- szám		db
	1. Állandó fölszerelés	
1.	Ezüst kehely szintén ezüstdől való paténával, megfelelő módon aranyozva. 38 lotho* értékű	1.
2.	A gyertyatartók között fém kereszt	1.
	2. Egyházi ruhák	
3.	Fehér-piros kazula (miseruha) arany rojtokkal és a hozzávaló tartozékokkal	1.
4.	Fekete kazula ezüst rojtokkal és a hozzávaló tartozékokkal	1.
5.	Selyem birétum	1.
6.	Két színes oltárvánkos, fekete szintén kettő	4.
7.	cingulus	1.
	3. Vázonfölszerelések	
8.	Miseing (alba) vállkendővel	1.
9.	Korporálék (ostyaabrosz)	2.
10.	Törlőkendők	4.
11.	Kéztörlők	2.
12.	Oltárterítő	2.
13.	Oltártakaró	2.
	4. Különféle fölszerelések	
14.	Egy szép festett Szent Anna kép	1.
15.	Aranyozott fa gyertyatartók	4.
16.	Kánontáblák	3.
17.	Üvegampullák	3.
18.	Ólomtálca az ampulláknak	1.
19.	Csöngő	1.
20.	Koppantó	1.
21.	Oltárasztal	1.
22.	Pörsöly	1.
23.	Székek	10.
24.	A toronyban 45 font súlyú harang, melyet még nem áldottak meg	1.
25.	Mindezek őrzésére a templom oratóriumában elhelyezett szekrény	1.

* A lotho fél uncia, a márkának tizenhatod része.

A leltárt 1835-ben, az akkor végzett egyházlátogatás alkalmával készítették. Eredetije a Szent István plébánia levéltárában található.

III.

A makói róm. kath. temető
módosított
ALAPSZABÁLYZATA.
Megállapított díjak a sírhelyekért

1. „Kiváló hely” a kápolna körül, egy sírhely ára 12 frt o. é.
 2. „Első hely” az utak szélein, egy sírhely ára 8 frt o. é.
 3. „Második hely” egy sírhely ára 4 frt o. é.
- Ezeken a helyeken gyermeksírhelyért féldíj szedendő.
„Szabad hely”-en, ha nem a sorban temetkeznek, öreg halottért 2 frt o. é.
„Szabad hely”-en, ha nem a sorban temetkeznek, gyermek után 1 frt o. é.

1. §

Azon sírhely- vagy kriptatulajdonosok, kik 1874. évi november hó 23-dikát megelőzőleg foglaltak helyet, tartoznak, ha a sírhelyért nem fizettek, minden halott után külön a gondnoknak a fenti szabály szerint megfizetni.

2. §

A temetkezésnél az 1876. XIV. tcz. szabályai tartandók be.

3. §

A sírhelyért a díj temetés előtt a temetőgondnoknak ellennyugta mellett fizetendő le.

4. §

A sírhelyekért befolyt összeg a temető gondnoka által, a hitk. választmánya utasítása szerint kezelendő, melyből a temető kibővítése, díszítése, a gondnok fizetése, stb. fedezendő.

5. §

A sírhely a tervrajz szerint a temetőgondnok vagy temetőcsősz által jelölendő ki; az itt fölmerülő panaszok a választmány elé lesznek elintézés végett beterjesztendők.

6. §

A gondozatlan, pusztulásnak indult vagy teljesen elpusztult kripták és sírhelyek, ha azokra senki jogot nem formál a gondnok által bejelentetnek; azok a választmány határozata folytán másoknak ismét eladhatók vagy szabad temetkezési helynek tarthatók meg.

Makón, 1889. évi deczember hó 6-án.

A makói r. k. Egyháztanácsnak 1891. évi május hó 28-án tartott ülésében jelen módosított Alapszabályok felolvastattak, azok egyenként és összesen megerősítettek.

Martinek Béla
v. jegyző

Kun László
cz. apát, főesperes, makói plébános.

Báló Menyhért
temetőgondnok.

Báló Benedek
b. tag

Szakács Mátyás
b. tag.

2555. sz.

Jóváhagyom.
Makón, 1891. évi október hó 18-án.

Desseffy Sándor
püspök.

IV.

Az egyházlátogatások szempontjait összefoglaló „Articuli pro apparando visitationis canonicae parochiarum Dioecesis Csanadiensis praeliminari opere” (Temesvarini, 1835.) című püspöki utasításban az alábbi kérdések vonatkoznak a temetőkre.

A temetőről

A terület mely részén fekszik a temető? megáldott kereszttel, szoborral vagy kápolnával el van-e látva? vajon meg van-e áldva? az ebben nőtt fű kit illet? Szabályszeűren körül van-e véve kerítéssel vagy árokkal s el van-e látva kapuval? kit terhel a kerítésnek és az ároknak a fönntartása? Vajon szabályos mélységű sírokat ásnak? a rendes harminc év eltelte előtt fölnyitják-e ezeket? csak katolikus hívek holttesteinek temetésére szolgál, avagy más vallású emberek is temetkeznek ide? Ebben az esetben vajon a temetőnek egy megfelelő része egyedül a katolikus hívek számára van-e elkülönítve és megáldva, vagy pedig a temetkezések vegyesen történnek? Vajon a mai temető megtelt-e már annyira, hogy újnak a megnyitása szükségessé vált? A filiákban, ahol a katolikusok számára semmiféle külön temető nincs, engedik-e azok holttesteiket más vallásúak temetőiben eltemetni? A temetőben a katolikusok sírjaira állítani szokott kereszteket szokták-e más vallású lakosok kiszakítani és eltörni? A keresztség nélkül elhalt kisdedeket hová szokták temetni? A templom körül vannak-e valamely régi sírok, időnként szoktak-e ott újakat ásni? Vajon a templomban vannak-e régi sírok? kiké, milyenek és milyen föliratokkal vannak ellátva? — Vannak-e a plébánián külön sírásók, vagy pedig a sírokat valamely ellenszolgáltatásért fölfogadott emberek szokták kiásni?

Megjegyzendő: A filiákban lévő temetőknek a fekvése, kerítése, gondozása stb. is irassék le, és ha megjegyzésre méltó semmiféle sajátságos és különleges dolog nem fordul elő, akkor általánosságban jegyeztessék meg: „ezen temetőre is mindaz vonatkozik, amik az anyaegyházba lévő temetőknél érintve vannak”.

V.

Az alábbiakban néhány jellegzetesebb misealapítvány szövegét közöljük. Ezeket az 1835-ös egyházlátogatás alkalmával gyűjtötték össze és másolták ki a részben Szegeden, részben Makón örözött végrendeletekből. A másolatok ma is a Szent István plébánia levéltárában találhatóak.

Az elsőt Tézsla Örzsébet tette 1815-ben:

„Anna fogadott Lánykámé legyenek minden ágynemű ruhák, és magam ruházattjai; azon kívül pedig halomáson után minden egyéb előszámlált vagyonyaim adattassanak el, és azoknak ára három egyenlő részre osztódjon fel, mellynek egy harmad része legyen nevezett Anna fogadott leánykájé; másik harmad része adódjon a R. Catolica Makai Templomnak különös szükségére; az harmadik harmadrészt pedig hagyom szent-misékre, és a szegények számára örökös Fundációjul olly formán, hogy az Interesse Kiadódjon, és az Interesse felibül mondódjanak Sz. misék lelkemért, másik fele pedig az Interesseknek osztódjon ki a Szegények között...”

2.

Nacsa Barbara 1817-ben a következőképpen rendelkezett:

„A Makai Pápista Templomnak rendelék Fundátiójul Száz forintokat, mellyeknek Interesse fejében Sz. misék szolgáltatassanak.”

3.

Érdemes megemlíteni Bogyó Mihály özvegyének, Babarczy Teklának 1821-ben kelt végrendeletét. Hisz míg a férj családja jobbára Makón, addig a Babarczyak részben Szegeden temetkeztek. Ezt tükrözi az alábbi végakarát is:

„...a Szegedi alsó-városi Szentegyházban a Babarczy Nemzettségből megholt Személyekért tartandó Sz. misékre Két száz, úgy szinte a Makai R. Catolica Szentegyházban a Babarczy és Bogyó Nemzettségből megholtakért tartandó Sz. Misékre Tőke pénzül hasonlóul Két száz forintokat úgy hagyok, hogy az interes adódjon esztendőnként az elő adott ajtatos célra, és a Tőke mind az először, mind a másodsor említett Szentegyházaknál állandoul megtartasson.”

4.

„Alább irtt ezennel megismérem, hogy én még 1828 Esztendőben megboldogult Ipam Uram Nemes Karátsonyi Gergely szándékát és akarattját bé-tellegesíteni kívánván, mai napon Fő-Tisztelendő Róka József Plébános és Esperes Urnál örökös Fundationak száz ötven forintokat váltó cédulában azon célra tettem, hogy azon Kapitális Kamatra ki adódván az utánna esztendőnként bėjövendő Interesse két Sz. énekes Requiemek tartásáért adasson; melly Requiemek edgyike boldogult Ipam Karátsonyi Gergelyért az ő halála napján 14-ik aprilisban, a másik pedig boldogult Napam asszony Horváth Katalinért az ő halála napján 11-ik Juliusban minden esztendőben szolgáltatassanak. Költ Makón 31. Octob. 1829 Esztendőben”

Tarnay Mihály Csanád vármegye főszolgabírája az alábbi rendelkezést tette:

Örök hagyományú Levél

Mellynek erejénél fogva két száz, az az 200 Pftokat (pengőforintokat) pengő pénzben, minden forintban három ezüst huszast számolva, a Makai Romai Catolica Szentegyháznak rendelek, és valósággal által adok a végett: hogy a fellyebb érdekelt és örökké fenmaradó Tőke pénznek Esztendei Törvényes Interességűl az alább kitett napokon, ugyan tsak az alább megnevezettekért minden esztendőben huszon négy, az az 24 Sz. Misék szolgáltassanak, nevezet szerént: Tekintetes Nemes Csanád vármegye hajdani Fő-Fiscálissának Irimay Mártony Urnak lelkiért October 17-ik és 18-ik napján két Szent-mise mondasson, az életben lévő Nemes Tarnay György édes Atyámért Aprilis 23. és 24. napján. — Nemes Botka Erzsébet édes Anyámért November 18. és 19. napján külön külön értve mindenkiért két, öszvesen tehát négy Sz. Mise olvastasson — a meghalálozott István, és Anna Testvéreim lelkeikért külön külön egy, öszvessen pedig két Szent Mise, ugymint az elsőnek lelkiért Augustus 3-án, a másíknak szinte Augustus 10-ik napján szolgáltasson — az életben lévő Ferentz és Erzsébet testvéreimért Szinte két mise, az elsőért October 10-ik, a másíkért November 20-ik napján mondasson — Niamessny Julianna Hitvesemért Junius 13. 17. és 19. napján három — László fiamért Szinte Junius 27-k napján egy — Maria leányomért September 20-án egy, Rozália lányomért September 4-én egy — magamért Februarius 3-án, Martius 19-én, Majus 16-án, Augustus 5-én, September 29-én és December 13-án hat Sz. mise szolgáltasson az Istennek nagyobb ditsőítésére, a tőle vett jónak meghálálásáért, és bűneinknek megengesztelésiért. Végtere az Úr Istennek ingyen való Kegyelmeből lévő kevés jószágomnak a szerentsétlenségűl való oltalmazása tekintetűl Julius 20-án és October 20-án két Sz. mise olvastasson. — A midőn a fellyebb megnevezett élőknek az Isten örök végzés szerént halálok fog történni, azoknak lelkeikért ugyan annyi számú halotti Sz. Mise mondasson.

Mellybéli hagyományomnak minden változtatása nélkül való megtartására magamat, és maradékaimat ezennel lekötelezvén, olly formán rendelem: hogy azt megsemmisíteni, vagy másra fordítani hatalmokban ne légyen kivévén egyedül azon esetet: ha ezen hagyományomnak más végre való fordítása akar ki által kívántatna, vagy rendeltetne, akkor szabad légyen maradékomnak a Tőke pénzt ugyan magához venni azon kötelesség mellett: hogy azt másra ne használja, hanem az alább irttnak fellyebb már kejelentett ajtatos szándékért hűségessen, s pontosas tellyesítse. Mellynek nagyobb erejére való nézve adtam ezen nevem aláírásával, és szokott petsétemmel megerősítettet örök hagyományú leveletem. — Költ Makón December 28-ik napján 1823. Tarnay Mihály m. p. T(ekintetes) N(agy)s(ágos) Csanád V(árme)gye Fő -Sz.(olga) Birája ugy ezen, és több más T(ekintetes) N(agy)s(ágos) V(árme)gyék Tábla-Birája”

IRODALOM

Bálint Nagy Lajos

1928 Kolerajárványok Csanád vármegyében. Csanád vármegyei Könyvtár 15. Makó.

Inczeffi Géza

1970 Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)
Bp.

Kovács Gyula

1929 Makó város építészete a XVIII-ik század közepétől a XIX-ik század közepéig. Csanád-
vármegyei Könyvtár 17. Makó.

Reizner János

1892 Makó város története. Makó.

Szibrik Miklós

1926 Makó várossának közönséges és abban lévő reformata ekklesiáinak különös leírása
1835/36 eszt. Csanád vármegyei Könyvtár 6. Makó.

Tóth Ferenc

1974 Makó településtörténeti vázlata. MFMÉ 1972—73/1. Szeged, 41—82.

1988 Makó úrbéri térképei. A Makói Múzeum Füzetei 58. Makó.

A Móra Ferenc Múzeum közigazgatástörténeti gyűjteménye (1978—1988)

ZSÉDENYI MAGDOLNA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A gyűjtemény története

A közigazgatástörténeti gyűjteményt dr. Günther Béla¹ javaslatára a Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága a Minisztertanács Tanácsi Hivatala jóváhagyásával hozta létre.² Az új közgyűjtemény 1978. január 1-jén kezdte meg munkáját Szegeden azzal a céllal, hogy a közigazgatási jogállás változásokat figyelemmel kíséresse, és az átalakulások miatt napi használati funkciójukat veszített tárgyakat megmentse.

A hagyományos háromfokozatú közigazgatási rendszer a községi tanácsok önállóságának növekedésével egyre nehezkesebbé vált. A megyei és a községi igazgatás közé beékelődő járásek már bonyolították az ügyintézt. Időszertű felszámolásuk a 70-es évek végére felgyorsult és 1984-re már be is fejeződött. Változott közben az egyre több igazgatási joggal rendelkező községi irányítás is a társközségek közös tanácsainak létrehozásával. 1950-ben a tanácsrendszer kialakításakor még mintegy 3000 önálló tanáccsal rendelkező község volt. Számuk 1970-re már 2000 alá csökkent, 1984-ben pedig már csak 1381 közös községi tanács intézte saját és társközsége ügyeit. Emellett a városhiányos térségekben egyre több község kapott városi, illetve nagyközségi rangot, hogy területük központjaként a korábbi járásek helyett az igazgatási feladatokat ellássák.³

A hivatalok korszerűsítésekör vagy megszüntetésekör a feleslegessé vált berendezéseket, használati eszközöket lecserélik. A 70-es években történt nagyszabású selejteztések miatt komoly értékek szóródtak szét és semmisültek meg. A megmaradt tárgyak tudatos és módszeres gyűjtését a gyűjtemény az alábbi területeken vállalta fel:

1. közigazgatási technika története
2. a közigazgatás működésével kapcsolatos tárgyak, illetve eszközök
3. közigazgatási irodaberendezések
4. a helyi területi közigazgatás fotodokumentáción rögzített épületállománya.⁴

A munkát a Csongrád megyei Tanács épületében Dömény Zsolt gyűjteménykezelő indította meg, aki a szakmai tájékozódás után először a gyűjtési metodikát dolgozta ki. Kétféle módszert alkalmazott, amit apró finomításokkal az utána következő muzeológusok: Nagy Miklós és Roboz István is használtak. Egyrészt körlevélben fordult a változásokban érintett helységek vezetőihez, hogy küldjék el leselejte-

¹ 1978-ban a Csongrád Megyei Tanács Elnöki Referense, jelenleg a Cs. m.-i Tanács Szerveztési és Jogi Osztály vezetője (1989).

² Csongrád megyei Tanács 107/1977. (IV. 5.) sz. V. B. határozata alapította.

³ Magyarország gazdaságföldrajza szerk. BERNÁT TIVADAR 1986. Budapest 59—76. o.

⁴ A gyűjtési területeket az alapító határozat jelölte ki.

zett tárgyaikat. (Ez különösen a bélyegzők esetében vált be.) Másrészt a megyei tanácselnökök segítségével területükön egy-egy hetes helyszíni gyűjtőmunkát végeztek. A kiválasztott tárgyakat, berendezéseket a Csongrád Megyei Tanács költségvetésének terhére szállíttatta Szegedre.

Az első évben a gyűjtés még Csongrád megyére korlátozódott, a kellő tapasztalatok megszerzése érdekében. 1979-től már az egész országra kiterjedt a munka, amely a szomszédos megyékben kezdődött és folyamatosan bővült a többi országrészre is.⁵

A beérkezett anyagokat a múzeumi szabályzatnak megfelelő tárgyleltárkönyvekbe leltározták. A szakmai felügyeletet az 1963. évi 9. számú törvényerejű rendelet végrehajtását szabályozó rendelet értelmében a Móra Ferenc Múzeum látta el.⁶ Munkatársai módszertani támogatást nyújtottak a gyűjteménykezelőknek, hogy a gyűjtés és a feldolgozás szakszerűen történjen. Időközben a tárgyak biztonságos tárolása is megoldódott: az érméket, plaketteket és bélyegzőket a Csongrád Megyei Tanács épületében, a gépeket, bútorokat külső raktárakban helyezték el. A leltározással közel egy időben folyt a tárgyak állagmegóvása is. Nagy segítséget jelentett, hogy az Irodagéptechnikai és a 600. sz. Szakmunkásképző Intézet diákjai társadalmi munkában tisztították meg az irodagépeket. Az értékesebb bútorokat a múzeum munkatársai gondozták.⁷

1982-re már olyan sok tárgy gyűlt össze, hogy a közigazgatás történetét bemutató állandó kiállítás megrendezését tervezték. Eddig is volt már lehetőség a gyűjtemény értékes tárgyainak bemutatására, de csak ideiglenes jelleggel. Az első kamarakiállítás 1979. október 15-én nyílt meg „Érmék és plakettek a közigazgatásban” címmel a Móra Ferenc Múzeumban.⁸ Országos nyilvánosságot a Munkásmozgalmi Múzeum „Új szerzemények” című tárlatán kapott néhány különlegesen szép tárgy.⁹

1982 októberében azonban a Magyar Posta, a szegedi Postaigazgatóság és a Postamúzeum, valamint a Csongrád Megyei Tanács és a Móra Ferenc Múzeum képviselői megállapodtak abban, hogy a múlt század végén épült tömörkényi községházát lebontják és áttelepítik az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkba. Az elképzelés szerint itt kap helyet a posta- és közigazgatástörténeti állandó kiállítás.¹⁰

1986-ra készült el az L-alakú épület, amelynek utcai részén postatörténeti kiállítást rendeztek be. Az udvari szárny első két helyiségében egy községi bíró szobája és egy adóhivatal látható. A harmadikban a 19. és a 20. században használt különféle felszerelések, irodagépek, érmék és plakettek találhatóak. A kiállításokat a Magyar Posta elnökhelyettese nyitotta meg és adta át a nagyközönségnek 1987. május 17-én.¹¹

⁵ Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztály Közigazgatástörténeti Közgyűjtemény iratai, másodpéldányok (a továbbiakban MFM Tört. Oszt. Közig. gyűjt. iratai). Az 1980. december 10 és 1983. szeptember 14. között készült újtjelentések és az 1979–1985 közötti éves munkabeszámolók. (A gyűjtemény eredeti iratai a Csongrád Megyei Tanács Elnöki Referense iratanyagában vannak.)

⁶ 2/1965. (1.8.) MM számú rendelet a muzeális emlékek védelméről szóló 1963. évi 9. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról.

⁷ MFM Tört. Oszt. Közig. gyűjt. iratai: Beszámoló a Közigazgatástörténeti gyűjtemény 1981. és 1982. évi munkájáról.

⁸ MFM Tört. Oszt. Közig. gyűjt. iratai: Érmekiállítás iratai.

⁹ MFM Tört. Oszt. Közig. gyűjt. iratai: Beszámoló a Közigazgatástörténeti Gyűjtemény 1983. évi első félévi munkájáról.

¹⁰ MFM Tört. Oszt. Közig. gyűjt. iratai: Megállapodás — 1982. október 4. keltezéssel — amely létrejött a Magyar Posta, a Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, a Szegedi Postaigazgatóság, a Magyar Postamúzeum és a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága között.

¹¹ Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztály Adattár 435–87. Az állandó kiállításról részletesebb leírás „A tömörkényi községháza” c. vezetőben.

Az új kétlépcsős közigazgatási rendszer kialakulásával a nagy igazgatási átszervezések lezajlottak, csak kisebb módosítások várhatók. Ezzel a közgyűjtemény intenzív gyarapodási szakasza is lezárult. Az évek során sikerült összegyűjteni a jellegzetes közigazgatási tárgyakat, további jelentős anyag beérkezésével már nem kell számolni. Ezért a gyűjteményt a Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztályára szállítottuk át és azóta annak részeként működik tovább.¹²

A gyűjtemény darabjai

A közigazgatástörténeti gyűjteménybe a tíz év alatt 2681 db tárgy került az ország minden megyéjéből. Általában ajándékba kaptuk a tanácsi hivatalok, intézmények feleslegessé vált eszközeit, berendezéseit, és csak kis részét vásároltuk. Az így összegyűlt tárgyak segítségével a múlt század végétől napjainkig követhető a közigazgatás története. Az anyag zömét azonban az utolsó harminc év alatt használt bélyegzők adják.

¹² MFM Tört. Oszt. Közíg. gyűjt. iratai: Szállítási jegyzőkönyv 1987. június 14.

Az alább közölt katalógus célja, hogy a többi megye muzeológusai és más szakemberei is tudomást szerezzenek róla, településük múltjának tárgyai közül melyek találhatóak itt. Az ismertető elkészítéséhez a gyűjtemény két tárgy- és fotoleltárkönyvének adatait, leírásait használtam fel. A könnyebb tájékozódás érdekében nyolc fő csoportot különítettem el:

1. kitüntetések	6. táblák
2. bélyegzők	7. hivatali tisztségjelvények
3. gépek	8. közigazgatási épületekről készített fotodokumentáció
4. irodai berendezések, felszerelések	
5. zászlók	

A kategóriákon belül megyénkénti és helységekénti ábécé betűrendű lebontást alkalmaztam.¹³

1. Kitüntetések

A gyűjtemény egyik legértékesebb részét alkotják, mivel csak itt található meg így együtt a tanácsok által alapított kitüntetések: érmék, plakettek, jelvények, oklevelek, emléklapok, összesen 624 db. Ezek az elismerések településenként és tájanként változóak, de alapvető céljuk azonos: a terület vagy a település fejlődése érdekében, illetve a tudományok, a művészetek terén végzett kiemelkedő tevékenység jutalmazása.

A tanácsok által alapítható kitüntéseket a Minisztertanács 1033/1977. (VIII. 17.) számú határozata egységesítette. Egyben rögzítette, hogy minden tanácsi kitüntetésnél alapító tanácsrendeletben kell meghatározni az adományozás feltételeit: kik részesíthetők az elismerésben, milyen anyagi előnyökkel jár, miként vonhatják azt vissza.

A kitüntéseket általában a helység életében jelentős eseményen vagy országos ünnepeken adják át. Rangjukat emeli, hogy többségét csak kis számban és nem is minden évben osztják ki. Pénz vagy tárgyjutalom nem jár a díszpolgári cím viselőinek és azoknak sem, akik egyszerű adományozású kitüntetést kapnak.

- Díszpolgári kitüntető címet azoknak a helységből elszármazott vagy ott élő híres személyeknek adnak, akik a település gazdasági és társadalmi fejlődéséhez önzetlen munkájukkal nagymértékben hozzájárultak, maradandó alkotásaikkal a város vagy község jó hírnevét öregbítették. A kitüntetett lehet külföldön élő magyar, de külföldi is. (1. kép)
- „Pro urbe...”, „...Városért”, „...Községért” plakettet, érmet, kitüntető jelvényt, oklevelet vagy emléklapot kaphat bármely állampolgár vagy esetleg munkahelyi kollektíva, akik a település érdekében hosszabb időn át az átlagnál többet, maradandót alkottak. (pl. jelentős közintézmények tervezése, építése.) (2. kép)
- A fővárosi tanács és a megyei tanácsok különféle díjakat adományoznak a különböző gazdasági, társadalmi irodalmi, művészeti, kulturális, közművelődési és

¹³ A Magyar Népköztársaság helységnévtára 1985. Budapest. A katalógust az 1985-ös helységnévtár adatai alapján ellenőriztem. A bélyegzők kategóriájában jelöltem azt is, hogy hová csatolták azokat a településeket, amelyeknek közigazgatási önállósága megszűnt.

műszaki stb. területeken kifejtett kimagasló szakmai, hivatásbeli tevékenységek elismerésére. A díjakat a helység vagy a megye híres szülöttjéről vagy a szakmai területről nevezik el. (pl. megye Pedagógiai díja.) (3. kép)

- d) A társadalmi munka elismerésére alapították a „Társadalmi munkáért”, „Társadalmi munka a Megyéért”, „Társadalmi munka a Városért” vagy „Társadalmi munka a Községért” kitüntetést. Társadalmi munka fogalmán a szervezetek, gazdaságok, vállalatok dolgozói és a lakosság által kifejtett, olyan közhasznú fizikai vagy szellemi tevékenységet értünk, amit munkaidőn kívül és díjazás nélkül valamilyen közösségi cél megvalósítása érdekében végeznek. Elsősorban a település fejlődését szolgáló konkrét célok, tervek megvalósításához kapcsolódnak, erre ösztönöznek. (4. kép)

- e) Helyi tanács a „Pro urbe...” kitüntetésen kívül másfajta állandó jellegű kitüntetést nem alapíthat, de lehetőség van arra, hogy a település fennállása, felszabadulása vagy más esemény alkalmából egyszeri adományozás céljából emlékérmét, jelvényt vagy egyéb elismerést alapítson. (5. kép)
- f) Az intézményeknél, hivataloknál eltöltött idő elismerésére, a szakemberek megköötésére törzsgárda kitüntetést adományoznak. Általában a 10, 15, 20, 25 év

munkaviszonyban eltöltött éveket jutalmazza így. A „Tanácsi Munkáért” kitüntetést is hasonló célokból alapították, de az 1033/1977. (VIII. 17.) MT. sz. határozat hatályba lépése után ilyen elismerést már nem alapíthatnak.¹⁴ (6. kép)

2. Bélyegzők

A hivatalokban, intézményekben használt kör-, illetve hosszú gumibélyegzőket leselejtezéskor azonnal megsemmisítették, hogy az esetleges visszaéléseket elkerüljék. Az MTT 793—2/1979 sz. leirata engedélyezte a Közigazgatástörténeti Közgyűjteménynek a bélyegzők gyűjtését. Azóta folyamatosan érkeznek a feleslegessé vált bélyegzők. Összesen 1660 db található a gyűjteményben, ebből 23 db pecsétnyomó. A bélyegzők csoportjába kerültek a pecsétnyomók is, mivel mindkettő az okirat hitelesítésére szolgál, erősíti annak hivatalos jellegét. Formai különbség közöttük az, hogy a pecsétnyomó vésett kis fémlap, amit régebben viaszra nyomtak, a bélyegző pedig gumiból készül.

¹⁴ A Magyar Népköztársaság kitüntetései szerk. DR. BESNYŐ KÁROLY. 1979. Budapest 133—157. o., 262—263. o., 274—284. o.

3. Gépek

A kézi munka egyszerűsítésére, könnyítésére és az ügyintézés gyorsabbá tételére szolgáló gépeket soroltam ebbe a csoportba: írógép, sokszorosító, számoló, dátumozó, könyvelő-, számozó, és tűzőgép. Nagy része jó állapotú, konzervált és tisztított, többsége még használható is. Mai típusaiktól annyiban térnek el, hogy mechanikusak, kevésbé hatékonyak, némelyik működése meglehetősen nagy zajjal járt.

4. Irodai berendezések, felszerelések

A hivatalok, intézmények helyiségeit mindig a kor stílusának megfelelő bútorokkal látták el. A berendezések kifejezték azt is, hogy a dolgozó a hivatali hierarchia mely lépcsőfokán foglal helyet. Más bútorok kerültek a polgármester és más a községi bíró szobájába. Ebbe a kategóriába egy iroda minden felszerelését belevettem a szőnyegtől a lámpáig, kivéve a fentebb leírt gépeket.

5. Zászlók

Külön csoportot alkotnak az állami zászlók, a különböző versenyeken nyerhető vándorzászlók, a várossá nyilvánítás alkalmából kapott zászlók, valamint a különféle szervezetek zászlai.

6. Táblák

Olyan hivatalos tájékoztató táblák ezek, amelyek az állampolgárok számára fontos információkat tartalmaznak. Idetartoznak a helységnévtáblák, tanácstáblák, utcanevtáblák és az intézményekben található különböző információkat közlő táblák, pl. fogadóóra. Anyagukat tekintve fém, üveg vagy fa aszerint, hogy mennyire voltak kitéve az időjárás viszontagságainak.

7. Hivatali tisztségjelvények

Az események hivatalos jellegét hangsúlyozzák ezek a jelvények. A községi bíró díszes botja — amiből egy darabot őrzünk — és a kisbírói dob a falusi közigazgatás jellegzetes jelképei voltak.

Az anyakönyvvezetői szalagok különböző darabjain jól követhető a magyar címer változása.

8. Közigazgatási épületekről készített fotodokumentáció

Tanácsházak, járási hivatalok és volt megyeházak épületének utcai és udvari részéről készült fényképfelvételek kerültek ide. A fotókat nemcsak a muzeológus készítette gyűjtőmunkája során, hanem az Országos Műemléki Felügyelőség is küldött képeket. A negatívokat külön fotoleltárkönyvbe leltározták be.

Kunszentmiklós		1																	1
Lajosmizse		1																	3
Szentkirály (Lászlófalva)										1									1
Tiszaújváros		2																	4
Szalkszentmárton														1					2
<i>Békés megye</i>																			
Békés	1	2																	3
Békéscsaba		1																7	8
Gádosos														1					1
Gyoma																			1
Kondoros														1					4
Kunágota										3									3
Mezőberény														1					1
Mezőkovácsháza		1																	1
Orosháza		1									1			1					4
Szarvas		1																	1
Tótkomlós														1					1
<i>Borsod-Abaúj-Zemplén megye</i>																			
Encs																			3
Kazincbarcika	1																		11
Leninváros																			1
Mezőkövesd		2																	3
Miskolc		3		1					1	1				1				6	14
Ózd	1									3				2					6
Sárospatak		1																	1
<i>Csongrád megye</i>																			
Csongrád	1	1																	10
Hódmezővásárhely	1	2																	11
Kistelek																			2
Makó																			21
Szeged	1	3	4							4				12				9	48
Szentes	1	1												6				10	8
Üllés																			1

2. Bélyegző

Baranya megye

Bakóca:	3 db
Baksa	2 db
Drávapalkonya	3 db
Drávaszabolcs	2 db
Felsőmindszent:	4 db
Godisa	5 db (egyesült Felsőmindszettel Mindszentgodisa néven)
Gordisa:	1 db
Kishajmás	2 db
Komló:	2 db
Mágocs:	4 db
Mindszentgodisa:	5 db
Páprád:	1 db
Siklós:	1 db
Téseny:	3 db
Villány:	1 db
Villánykövesd:	1 db
Zaláta:	1 db

Bács-Kiskun megye

Baja	5 db
Bácsalmás:	8 db
Bácsszentgyörgy:	3 db
Bugac:	2 db
Drágszél:	5 db
Dunatetőtlen	3 db
Gara:	5 db
Harta:	5 db
Jánoshalma:	10 db
Kecskemét:	2 db
Kéleshalom:	4 db
Kiskőrös:	1 db
Kiskunfélegyháza:	1 db
Kiskunhalas:	11 db
Kisszállás:	5 db
Kunbaja:	2 db
Kunpeszér:	8 db
Kunszentmiklós:	8 db
Miske:	8 db
Soltvadkert:	2 db
Sükösd	4 db
Szalkszentmárton:	2 db

Békés megye

Békéscsaba:	1 db
Csorvás:	7 db
Gerla:	1 db (Békéscsabához csatolták)
Gyomaendrőd:	2 db
Gyula:	9 db
Mezőberény:	1 db
Mezőkovácsháza:	18 db
Orosháza:	2 db
Szarvas:	3 db
Szeghalom:	3 db

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Alacska:	1 db
Alsószolca:	5 db
Bánhorváti:	9 db
Bükkszentlászló:	1 db (Miskolchoz csatolták)
Csobj:	4 db
Dövény:	4 db
Károlyfalva:	1 db (Sátoraljaújhelyhez csatolták)
Kelemér:	4 db
Királd:	4 db
Leninváros:	1 db
Mezőcsát:	2 db
Mezőkövesd:	2 db
Mezőnagy Mihály:	4 db
Miskolc:	3 db
Muhi:	1 db
Olaszliszka:	1 db
Ózd:	4 db
Pusztafalu:	1 db
Rudabányácska:	1 db (Sátoraljaújhelyhez csatolták)
Sajóbátony:	2 db
Sajóecseg:	1 db
Sajóalgóc:	1 db
Sajókaza:	7 db
Sátoraljaújhely:	9 db
Szerencs:	17 db
Széphalom:	1 db (Sátoraljaújhelyhez csatolták)
Szomolya:	1 db
Vadna:	4 db

Csongrád megye

Apátfalva:	4 db
Árpádhalom:	5 db
Baks:	7 db
Bokros:	13 db (Csongrádhoz csatolták)
Csanádalberti:	23 db
Csongrád:	25 db
Felgyő:	4 db
Hódmezővásárhely:	
Királyhegyes:	7 db
Kiszombor:	4 db
Magyartés:	8 db (Szenteszhez csatolták)
Makó:	64 db ebből 2 db bélyegzőtartó és 2 db bélyegzőpárna
Maroslele:	3 db
Mártély:	10 db
Mórahalom:	4 db
Nagymágocs:	13 db
Óttömös:	5 db
Pusztaszer:	3 db
Sándorfalva:	1 db
Szeged:	56 db
Szeged-Algyő:	4 db
Szeged-Szőreg:	1 db
Szeged-Tápé:	8 db
Szegvár:	15 db
Szentes:	29 db
Üllés:	22 db
Tiszasziget:	7 db
Tömörkény:	2 db
Zákányszék:	1 db

Fejér megye

Aba:	4 db
Adony:	2 db
Baracs:	2 db
Cece:	2 db
Csákberény:	2 db
Dunaújváros:	4 db
Gánt:	1 db
Iszkaszentgyörgy:	1 db
Lajoskomárom:	21 db
Mór:	3 db
Pusztaszabolcs:	2 db
Sáregres:	1 db
Szabadbattyán:	6 db
Székesfehérvár:	22 db
Vajta:	1 db

Győr-Sopron megye

Árpás:	4 db
Balf:	1 db (Sopronhoz csatolták)
Csorna:	2 db
Dör:	2 db
Fertőd:	2 db
Gyömöre:	2 db
Győr:	12 db
Győrújbarát:	1 db
Magyarkeresztúr:	1 db
Mórichida:	5 db
Mosonmagyaróvár:	2 db
Nagylózs:	4 db
Rábaszentmiklós:	1 db
Sopron:	8 db
Sopronhorpács:	9 db
Sopronkövesd:	4 db
Szany	2 db
Tét:	9 db

Hajdú-Bihar megye

Bakonszeg:	3 db
Balmazújváros:	1 db
Berettyószentmárton:	1 db (Berettyóújfaluhoz csatolták)
Berettyóújfalú:	35 db
Biharkeresztes:	3 db
Debrecen:	59 db
Derecske:	4 db
Ebes:	17 db
Hajdúszovát:	8 db
Hajdúvid:	31 db (Hajdúböszörménnyel egyesült)
Hosszúpályi:	9 db
Kokad:	1 db
Konyár:	5 db
Létavértes:	5 db
Mezősas:	4 db
Monostorpályi:	7 db
Nagyhegyes:	11 db
Pocsaj:	8 db
Püspökladány:	6 db
Sáránd:	2 db
Újszentmargita:	3 db

Heves megye

Aldebrő:	1 db
Apc:	1 db
Csány:	1 db
Eger:	1 db
Egerfarmos:	1 db
Felsőtárkány:	1 db
Füzesabony:	28 db
Gyöngyös:	3 db
Gyöngyösoroszi:	1 db
Heves:	4 db
Lőrinci:	1 db
Markaz	2 db
Rózsaszentmárton:	1 db

Komárom megye

Dorog:	3 db
--------	------

Nógrád megye

Cered	1 db
Karancsság:	3 db
Rétság	50 db
Szécsény:	11 db

Pest megye

Acsa:	1 db
Alsónémedi:	1 db
Aszód:	1 db
Bag:	1 db
Budapest:	5 db
Bugyi:	1 db
Cegléd:	19 db
Csömör:	1 db
Dabas:	1 db
Dány	1 db
Dunabogdány:	1 db
Ecsér:	1 db
Erdőkertes:	1 db
Farmos:	1 db
Fót:	1 db
Galgahévíz:	1 db
Galgamácsa:	1 db
Gomba:	1 db
Göd:	1 db
Gödöllő:	2 db
Gyál:	1 db
Gyömrő:	1 db
Hernád:	2 db
Inárcs:	1 db
Isaszeg	1 db
Kartal:	1 db
Kemence:	1 db
Kerepestarcsa:	1 db
Kóka:	1 db
Kosd:	1 db
Leányfalu:	1 db
Letkés:	1 db
Maglód:	1 db

Mende:	1 db
Mogyoród:	1 db
Monor:	6 db
Nagybörzsöny:	1 db
Nagykáta:	1 db
Nagymaros:	1 db
Nagytarcsa:	1 db
Ócsa:	1 db
Örkény:	1 db
Órbattyan:	1 db
Pánd:	1 db
Pécel:	1 db
Pilis:	1 db
Pilisszántó:	1 db
Ráckeve:	2 db
Rád:	1 db
Sülysáp:	1 db
Szada:	1 db
Szentendre:	4 db
Szentlőrinc-káta:	1 db
Szentmártonkáta:	1 db
Szob:	1 db
Sződ:	1 db
Sződliget:	1 db
Tápióbicske:	1 db
Tápiógyörgye:	1 db
Tápióság:	1 db
Tápiószecső:	1 db
Tápiószele:	1 db
Tápiószentmárton:	1 db
Tápiószőlős:	1 db
Tóalmás:	1 db
Tura:	1 db
Újhartyán:	1 db
Üllő:	1 db
Valkó:	1 db
Vasad:	1 db
Vác:	3 db
Váchartyán:	1 db
Vámosmikola:	1 db
Vecsés:	1 db
Veresegyház:	1 db
Verseg:	1 db
Visegrád:	1 db
Zebegény:	1 db

Somogy megye

Balatonboglár:	3 db (együtt Balatonlellyel Boglárral néven)
Fonyód:	1 db
Kánya:	2 db
Marcali:	4 db
Nagyatád:	4 db
Ötvöskőnyi:	1 db (Nagyatádhoz csatolták)
Siófok:	5 db
Tab:	1 db

Szabolcs-Szatmár megye

Balkány:	1 db
Biri:	13 db
Bököny:	1 db

Érpatak:	1 db
Fehérgyarmat:	4 db
Jéke:	1 db
Kállósemjén:	1 db
Kisvárdá:	4 db
Kocsord:	1 db
Mátészalka:	3 db
Mezőladány:	1 db
Nagykálló:	38 db
Nyírbátor:	1 db
Nyíregyháza:	2 db
Nyírlövő:	1 db
Nyírtass:	1 db
Szabolcsbáka:	1 db
Szakoly:	1 db
Vásárosnamény:	5 db

Szolnok megye

Jászapáti:	21 db
Jászárokszállás:	2 db
Jászberény:	2 db
Kunszentmárton:	1 db
Mezőtúr:	8 db
Szajol:	1 db
Szolnok	18 db
Tiszafüred:	9 db

Tolna megye

Aparhant:	1 db
Bátaapáti	1 db
Bonyhád:	5 db
Bonyhádvaasad:	1 db
Cikó:	1 db
Dombóvár:	1 db
Györe:	1 db
Hőgyész:	6 db
Izmény:	1 db
Kakasd:	1 db
Kéty:	1 db
Kisdorog:	2 db
Mórágyp:	1 db
Mőcsény:	1 db
Mucsi:	7 db
Murga:	1 db
Nagymányok:	1 db
Paks:	5 db
Szekszárd:	3 db
Tamási:	13 db
Tevel:	1 db
Zomba:	1 db

Vas megye

Jakabháza:	1 db (Szentgotthárd belterülete)
Jánosháza:	1 db
Kalid:	1 db
Körmend:	1 db

Sárvár:	1 db
Szentgotthárd:	2 db
Szombathely:	4 db

Veszprém megye

Ajka:	1 db
Bakonyoszlop:	5 db
Bakonypéterd:	5 db
Bakonyszentiván:	2 db
Bakonyszentlászló:	1 db
Balatonakali	1 db
Balatonakarattya:	6 db
Balatonfőkajár:	3 db
Balatonszőlős:	2 db
Balatonudvari:	1 db
Balatonvilágos:	1 db
Csajág:	2 db
Csesznek:	4 db
Csetény:	3 db
Csőgle:	1 db
Devecser:	14 db
Dörgicse:	2 db
Egyházaskesző:	2 db
Fenyőfő:	2 db
Gyarmat:	3 db
Herend:	3 db
Jásd:	11 db
Kiscsősz:	1 db
Küngös:	2 db
Lovas:	1 db
Lovászpataka:	5 db
Marcaltó:	5 db
Nagydém:	1 db
Nagyesztergár:	1 db (Zirchez csatolták)
Nagypirit:	1 db
Nagyvázsony:	4 db
Olaszfalú:	1 db (Zirchez csatolták)
Padragkút:	1 db (Ajkához csatolták)
Pápa:	1 db
Pápateszér:	8 db
Papkeszi:	1 db
Pécsely:	6 db
Románd:	6 db
Szápár:	14 db
Szerecseny:	1 db
Tapolca:	1 db
Tihany:	1 db
Vászoly:	2 db
Veszprém:	17 db
Zirc:	1 db

Zala megye

Alsópáhok:	1 db
Bagola:	1 db (Nagykanizsához csatolták)
Bajcsa:	4 db (Nagykanizsához csatolták)
Balatonmagyaród:	1 db
Bánokszentgyörgy:	8 db
Gelse:	1 db
Hévíz:	2 db

Keszthely:	6 db
Kehidakustány:	2 db
Lenti:	8 db
Miklósfa:	4 db (Nagykanizsához csatolták)
Szepeetnek:	3 db
Teskánd:	6 db
Tófej:	1 db
Újudvar:	1 db
Zalaapáti:	2 db
Zalaegerszeg:	11 db
Zalaszentbalázs:	1 db
Zalaszentgrót:	10 db

3. Gépek: Írógépek

Baranya megye

Szentlászló 1 db (Royal típus)

Bács-Kiskun megye

Baja: 1 db (Remington)
 Kiskunhalas: 2 db (Rheinmetall, Corona típus)
 Tompa: 2 db (Mercedes, Underwood típus)

Csongrád megye

Csongrád: 6 db (Continental, 2 db Underwood, Mercedes, Olympia, Consul)
 Hódmezővásárhely: 2 db (Royal, Smith-Premier)
 Mindszent: 1 db (Triumph)
 Mórahalom: 1 db (Stoewer)
 Szeged: 14 db (Daro 202, Ideal, Kappel, 2 db Continental, Neumann Erika + a tokja, 3 db Remington, Triumph, Remton, Orga, Mercedes, Underwood)
 Zsombó: 1 db (Royal)

Pest megye

Budaörs: 1 db (Rheinmetall)
 Budapest: 3 db (Royal, Continental, Halda)
 Érd: 2 db (Uránia, Royal 10)

Somogy megye

Babócsa: 1 db (Underwood)
 Lakócsa: 1 db (Remington)

Szolnok megye

Szolnok: 2 db (Continental, Ideal)

Tolna megye

Bátaszék: 1 db (kis táska írógép)
 Pincehely: 1 db (Remington 11)

Gépek: Sokszorosító (stencil) gép

Bács-Kiskun megye

Baja: 1 db (Hungária)
Tomba: 1 db

Csongrád megye

Csanádpalota: 1 db (4 db-ból áll: sokszorosító, ecset, rejtett fiók, doboz)
Makó: 1 db (elektromos árammal működik)
Sándorfalva: 2 db (Gesterner + doboza)
Üllés: 3 db (Tison + ecset + henger)
Szeged: 3 db (Brücs Solidor és 2 db kézikaros sokszorosító gép)

Komárom megye

Dorog: 1 db (Rotary)

Pest megye

Vác: 2 db (The Gesterner Sixteen)
Üllő: 1 db (kézi meghajtású sokszorosító)

Tolna megye

Pincehely: 1 db (Remington)

Gépek: Számlológép

Bács megye

Baja: 1 db

Csongrád megye

Csongrád: 4 db (Brunsviga, Precisa, Addo-X, Nisa-Pk 5)
Hódmezővásárhely: 3 db (Thales + doboza és Sunstrand)
Makó: 1 db (18 654)
Szeged: 20 db (Archimedes, 3 db Rheinmetall, Precisa, Odhner Addo-X, Totalia, Astra, Melitta, Madise, 2 db Triumphator, Felix, 2 db Soemttton, Odhner-Original, Lipsia, Astoa, név nélküli számlológép)
Szeged-Algyő: 7 db (doboz benne 6 db számláló, Patent Rosner Rezső Gyulafehérvár feliratú)

Pest megye

Budaörs: 1 db (Rheinmetall)
Budapest: 2 db (Faut, Brunsviga)
Érd: 1 db (Mercedes)

Számozó gép	
<i>Bács-Kiskun megye</i>	
Kiskunhalas:	1 db
<i>Csongrád megye</i>	
Hódmezővásárhely:	2 db
Makó:	2 db
Dátumozó gép	
<i>Békés megye</i>	
Mezőberény	1 db
<i>Csongrád megye</i>	
Hódmezővásárhely:	3 db (2 db dátumozó és sorszámozó)
Gépek: Könyvelőgép	
<i>Csongrád megye</i>	
Makó:	1 db
Szeged:	1 db (Ascota, + tartó asztal)
Tűzőgép	
<i>Csongrád megye</i>	
Szeged:	1 db (Derby)
Szintező műszer	
<i>Csongrád megye</i>	
Szeged	1 db
Diktafon készülék	
<i>Szolnok megye</i>	
Szolnok:	1 db (a lemezjátszó elvén működő magnetofon-szerű)
4. Irodai berendezések, felszerelések	
<i>Bács-Kiskun megye</i>	
Baja:	1 db
<i>Borsod-Abaúj-Zemplén megye</i>	
Füzérkajata:	1 db
Vadna:	1 db

Csongrád megye

Csanádalberti:	2 db
Hódmezővásárhely:	10 db
Makó:	9 db
Szeged:	6 db
Szeged-Szőreg:	1 db
Szentes:	9 db
Újszentiván:	1 db

Szék, fotel

Bács-Kiskun megye

Tompa:	1 db
--------	------

Csongrád megye

Apátfalva:	1 db
Földeák:	1 db
Hódmezővásárhely:	3 db
Szeged:	3 db
Szeged-Táapé:	1 db
Szegvár:	1 db
Szentes:	4 db
Tiszasziget:	2 db
Tömörkény:	2 db

Székreny

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Vadna:	1 db
--------	------

Csongrád megye

Csanádalberti:	1 db
Hódmezővásárhely:	4 db
Szeged:	1 db
Szeged-Szőreg:	1 db
Tiszasziget:	2 db

Kanapé

Csongrád megye

Szeged:	2 db
Szentes:	1 db

Komód

Csongrád megye

Pitvaros:	1 db
-----------	------

Tükör

Csongrád megye

Makó:	1 db
-------	------

<i>Bács-Kiskun megye</i>		<i>Lámpa</i>
Kiskunhalas:		2 db
Tompa:		2 db
<i>Csongrád megye</i>		
Csongrád:		2 db
Hódmezővásárhely:		3 db
Szeged:		1 db
<i>Csongrád megye</i>		<i>Polc</i>
Szeged:		1 db
<i>Csongrád megye</i>		<i>Svédfal</i>
Szentes:		1 db
<i>Csongrád megye</i>		<i>Virágtartó fal</i>
Makó:		1 db
Szeged:		3 db
Szentes:		3 db
<i>Csongrád megye</i>		<i>Kályha</i>
Makó:		1 db
<i>Csongrád megye</i>		<i>Mosdó (tál és aljzat)</i>
Makó:		4 db
<i>Baranya megye</i>		<i>Óra</i>
Szentlászló:		1 db
<i>Csongrád megye</i>		
Makó:		1 db
<i>Csongrád megye</i>		<i>Terítő</i>
Szeged-Tápé		1 db

Somogy megye

Ötvöskónyi: 1 db

Szönyeg

Csongrád megye

Szeged: 1 db
Szentés: 3 db

Toll és tintatartó felszerelés

Bács-Kiskun megye

Fülöpszállás: 1 db
Szalkszentmárton: 1 db

Csongrád megye

Hódmezővásárhely: 1 db
Makó: 9 db (2 db itatós, 1 db tintásüveg)
Szeged: 6 db (1 db tintásüveg)
Szeged-Algyő: 6 db

Egyéb felszerelés

Baranya megye

Orfű: 1 db (dombormű)

Bács-Kiskun megye

Kiskunhalas: 1 db (kép)

Csongrád megye

Földeák: 1 db (fatányér)
Makó: 3 db (térkép, kerítés, hitelességi mérce)
Szeged: 2 db (ragasztóoldat, klisé)
Szeged-Algyő: 1 db (leltári szám)
Szeged-Szőreg: 4 db (makett, 2 db kép, jegy)

Somogy megye

Barcs: 6 db (domborművek)
Kaposvár: 2 db (bizonyítvány)

Szolnok megye

Túrkeve: 3 db (díszkanál)

Tolna megye

Dunaszentgyörgy: 1 db (cserép)

5. Zászlók

Baranya megye

Mohács: 1 db
Sásd: 1 db

Bács-Kiskun megye

Baja 3 db

Csongrád megye

Hódmezővásárhely: 1 db
Szeged-Algyő: 3 db
Szeged-Szőreg: 3 db
Újszentiván: 1 db

Hajdú-Bihar megye

Hajdúböszörmény: 1 db
Püspökladány: 1 db

Somogy megye

Ötvöskónyi: 3 db (Nagyatádhoz csatolták)

Zászlószalag

Csongrád megye

Szeged-Kiskundorozsma: 1 db

6. Tábla: (tanácstábla, hivatali tábla)

Baranya megye

Mágocs 1 db

Bács-Kiskun megye

Harta: 1 db
Tompa: 1 db

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Bánhorváti: 1 db
Kelemér: 4 db
Királd: 2 db
Ózd: 1 db
Sátoraljaújhely: 3 db
Szerencs: 3 db

Csongrád megye

Apátfalva:	1 db
Csanádalberti:	2 db
Csongrád:	1 db
Forráskút:	2 db
Hódmezővásárhely	7 db
Makó:	2 db
Mórahalom:	2 db
Szeged:	6 db
Szeged-Algyő:	2 db
Szeged-Kiskundorozsma:	3 db
Szeged-Szőreg:	14 db
Szeged-Tápe	4 db
Szentes:	1 db
Tiszasziget:	1 db

Hajdú-Bihar megye

Bedő:	2 db
Derecske:	1 db

Komárom megye

Esztergom:	1 db
Dorog:	2 db

Szabolcs-Szatmár megye

Nyíregyháza:	1 db
--------------	------

Szolnok megye

Szolnok:	1 db
----------	------

Tolna megye

Tamási:	2 db
---------	------

Zala megye

Bajcsa:	1 db (Nagykanizsához csatolták)
Miklósfa:	1 db (Nagykanizsához csatolták)

7. Hivatali tisztségjelvények

Bírói bot

Csongrád megye

Deszk:	2 db (tokkal együtt)
--------	----------------------

Kisbírói dob

Bács-Kiskun megye

Tompa:	2 db
--------	------

Csongrád megye

Apátfalva:	2 db
Csongrád:	1 db
Mindszent:	1 db
Öttömös:	3 db
Pitvaros:	2 db
Tömörkény:	2 db
Szeged-Algyő:	3 db

Somogy megye

Lakócsa:	1 db
----------	------

Anyakönyvvezetői szalag

Csongrád megye

Makó:	2 db
Szeged:	1 db
Szeged-Szőreg:	2 db

Somogy megye

Ötvöskőnyi:	1 db
-------------	------

Baranya megye

Sásd:	1 db
-------	------

Bács-Kiskun megye

Pálmonostora:	1 db
Tompa:	1 db

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Megyaszó:	1 db
-----------	------

8. Közigazgatási épületekről készített fotódokumentáció

Baranya megye

Komló:	1 db
Mohács:	3 db
Pécs:	6 db
Siklós:	2 db
Szigetvár:	2 db

Bács-Kiskun megye

Kalocsa:	5 db
Kiskunhalas:	4 db

Csongrád megye

Ambrózfalva:	2 db
Apátfalva:	2 db
Csanádalberti:	3 db
Csanádpalota:	2 db
Forráskút:	2 db
Gyálarét:	2 db (Szegedhez csatolták)
Hódmezővásárhely:	14 db
Makó:	4 db
Mártély:	3 db
Mindszent:	1 db
Nagyér:	2 db
Pitvaros:	2 db
Pusztamérges:	2 db
Szeged:	19 db
Szeged-Algyő:	3 db
Szeged-Kiskundorozsma:	2 db
Szeged-Szóreg:	2 db
Szeged-Tápé:	2 db
Szegvár:	11 db
Szentes:	13 db
Újszentiván:	3 db
Tömörkény:	3 db

Szolnok megye

Szolnok:	3 db
----------	------

Zala megye

Bánokszentgyörgy:	2 db
Gutorfőle:	1 db
Kálócsa:	1 db
Kerkabarábas:	1 db
Keszthely:	5 db
Lendvadedes:	1 db
Letenye:	2 db
Nagykanizsa:	6 db
Nova:	1 db
Pacsa:	2 db
Pórszombat:	1 db
Szécsisziget:	1 db
Szilágy:	1 db
Tormafőle:	1 db
Zalabaksa:	1 db
Zalaegerszeg:	11 db
Zalakaros:	1 db
Zebecke:	1 db

Éremtan

Römische Münzfunde bei den Sarmaten des Karpatenbeckens

MIHÁLY KŐHEGYI

(Túrr István Múzeum, Baja)

Während die kleineren-größeren Kriege, die Römer und die Sarmaten miteinander häufig geführt haben, durch die antiken Auktoren und auf ihren Fußstapfen in unserer archäologischen Fachliteratur auf Schritt und Tritt erörtert werden, ist uns über die Kultur-, Wirtschafts- und Handelsbeziehungen zwischen den beiden Völkern kaum etwas bekannt, obwohl es nicht in Abrede gestellt werden kann, daß diese mit der Geschichte der von der Mitte des 1. Jhs n. Chr. G. bis Ende des 4. Jhs auf der Großen Ungarischen Tiefebene gelebten Sarmaten eng verbunden sind und in Kenntnis dieser das über sie gewonnene Bild noch differenzierter erscheinen kann. Zur Erforschung der bilateralen Berührungen bieten ein unentbehrliches Quellenmaterial die aus sarmatischem Boden geborgenen römischen Münzen. Vorliegende Arbeit steckte sich zum Ziele diese Münzen zu bearbeiten. Die Rahmen unseres Vortrages ermöglichen uns nicht alle Fäden dieses weitverzweigten Fragenkreises zu verfolgen, sondern wir sind hier bestrebt bloß die wichtigsten Erfahrungen zusammenzufassen. Da es sich noch über eine nicht abgeschlossene Arbeit handelt, sind wir selbst für die kleinsten Ergänzungen, methodologischen Direktiven dankbar. — Es soll meinem Vortrag vorausgeschickt werden, daß hier die Anschauungen eines Archäologen vorgeführt werden, der sich mit der Völkerwanderungszeit beschäftigt und demzufolge widerspiegeln auch die Annäherungsweise der Probleme bzw. die Methode dies. Mit anderen Worten: der Archäologe erwartet eine Antwort vom numismatischen Material auf seine Fragen. Die zwei Grundpfeiler des Vortrages — die Archäologie und die Numismatik — drücken unvermeidlich dem Thema ihr Gepräge auf.

Es zeigte sich unerläßlich notwendig — im Gegensatz zu den bisherigen wenigen und zerstreuten Hinweisen — die Frage des sarmatischen Münzumlaufes nicht in sich, vom pannonischen Münzumlauf etwa unabhängig, sondern mit diesem in enger Einheit zu untersuchen. Der Münzumlauf des Barbaricum hängt nämlich in gewissem Maße auch von dem der einstigen benachbarten Provinzen ab. Die Vorbedingung für den Beginn des regelmäßigen Münzumlaufes außerhalb des Römerreiches war eine Vermittlungsprovinz mit Zivil- und Militärverwaltung. Diese Rolle fiel im Zusammenhang mit der Großen Ungarischen Tiefebene vor allem in den Jahrzehnten um die Geburt Christi dem unter römische Oberhoheit geratenen Transdanubien zu, das unter dem Namen Pannonia organisiert wurde. Es stellte sich aber bald heraus, daß selbst die in Pannonien zum Vorschein gekommenen numismatischen Funde bislang nicht zusammengesammelt wurden, und wir vor der Veröffentlichung der das vollständige Material umfassenden Monographie mit geringer Hoffnung nur

an die Lösung einiger Teilfragen herangehen können.¹ Die aus den sarmatischen Gräbern und Siedlungen Ungarns zutage geförderten römischen Münzen wurden bereits zusammengestellt und auch veröffentlicht.² Die Münzen aus geschlossenen Hortfunden sollen in diesem Vortrag in die Reihe kommen. Einleitend geben wir ihre Beschreibung bekannt:

1. „In *Abony* (Kom. Pest) kaufte ein dortiger Uhrmacher von einem Landwirt aus der Gegend einen aus 100 Münzen bestehenden römischen Denarfund, in dem die Denare von Vespasianus, Domitianus, Sabina, Nerva, Hadrianus, Aelius und

¹ K. BÍRÓ-SEY: Coins from identified of Brigetio and the Question of local Currency. *RégFüz* II. 18. Budapest 1977. — A. SZ. BURGER: Late Roman money circulation in South-Pannonia. *RégFüz* II. 22. Budapest 1981.

² M. KÖHEGYI: Römische Münzen aus sarmatischen Gräbern und von sarmatischen Siedlungen. *MFME* 1966—1967., II. 109—114.

Antoninus Pius vertreten waren.“ So lautet die ganze Nachricht. Die Funde selbst kamen nicht in eine öffentliche Sammlung, ihre fachgemäße Bestimmung erfolgte also nicht.³

2. *Elek* (Kom. Békés). Das von Cohen und im RIC fachgemäß bestimmte Material enthält Prägungen von den folgenden Kaisern:

Vespasianus	1 St.
Domitianus	3 St.
Traianus	3 St.
Hadrianus	1 St.
Antoninus Pius	13 St.
Faustina sen.	7 St.
Lucius Verus	2 St.
Lucilla	1 St.
Marcus Aurelius	10 St.
Faustina iun.	1 St.
Commodus	5 St.
Crispina	1 St.
Didius Iulianus	1 St.
	<hr/>
	47 St.

Aus der kurzen Mitteilung erfahren wir nur soviel, daß der Fund aus einem Tongefäß hervorgekommen sei.⁴

3. *Hajdúnánás — Tedej* (Kom. Hajdú-Bihar). Aus einer sarmatischen Siedlung zum Vorschein gekommen, in einem Eisenkessel gefunden. Der einzige und fachmäßig bearbeitete, komplette späte Fund. Seine Verteilung je nach Kaiser:

Constantius II.	41 St.
Constantius Gallus	2 St.
Iulianus II.	13 St.
Unbestimmbar zwischen 346—361	8 St.
Valentinianus I.	250 St.
Valens	314 St.
Procopius	2 St.
Gratianus	52 St.
Unbestimmbar zwischen 346—375	20 St.
Völlig abgenutzt aus dem 4. Jh.	3 St.
	<hr/>
	705 St.

Die spätesten Stücke des Fundes stammen aus der Zeit des Valentinianus, laut RIC aus der 2. Periode, aus den Jahren zwischen 367—375. Vera Lányi befaßte sich ausführlich mit der Datierung der valentinianischen Prägezeichen der Münzstätte von Siscia. Auf Grund ihrer Zusammenstellung kann das in die Serie RIC XXXIII

³ Münzfunde. NK 1906. 105.

⁴ A. KERÉNYI: Eleki éremlelet (Münzfund aus Elek). NK 1939—1940. 65.

1. ABONY

2. ELEK

3. HAJDUNÁNÁS

4. KECEL I.

5. KECEL II.

6. KISZOMBOR

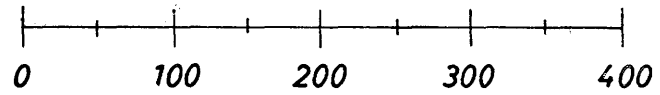
7. MENDE

8. ÖCSÖD

9. TISZANAGYRÉV

gehörende Prägezeichen auf das Jahr 374 gesetzt werden. Bezüglich der Verbergungszeit unseres Fundes müssen wir also das Jahr 374 als terminus post quem betrachten.⁵

4. *Kecel I.* (Kom. Bács-Kiskun). Die Siedlung liegt etwa 25—35 Km von der Donau, also unbestreitbar in der Grossen Ungarischen Tiefebene, näher: im Donau—Theiß-Zwischenstromland. Wir wissen aber, daß der Fund zu Beginn des ersten Weltkrieges an der Donau mit den Schiffstrümmern zusammen herausgehoben wurde. „Es ist nicht ausgeschlossen, daß es für einen mißgelungenen Übergang über die Donau spricht, aus der Zeit der Kämpfe des Valentinianus I.“ — schreibt der erste Mitteiler. Kann also nur mit Vorbehalt zu den aus sarmatischem Boden zum Vorschein gekommenen Funden gereiht werden. Der Fund war zerstreut. Károly Niklovits, dem bekannten Sammler gelang es einen Teil dieses Fundes zu erwerben (47 St.?). In das Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums gelangten insgesamt 9 Stücke. Niklovits stellte mit Bereitwilligkeit den Fachleuten das bei ihm vorhandene Material zur Verfügung. „Es kann festgestellt werden, daß der Fund aus den kaiserlichen Denaren des 1—2. Jhs und den Silbersiliqua's des 4. Jhs n. Chr. G. bestanden hat; die Billon des 3. Jhs wurden vom einstigen Besitzer gewiß wegen ihres schwachen Silbergehaltes nicht aufgenommen. Von den frühen Stücken sah ich nur einige abgewetzte Exemplare mit den Köpfen von Faustina mater, M. Aurelius und Commodus.“ Es sind uns die ausführlichen Daten (Aufschrift der Vorder- und der Rückseite, Prägezeichen, Gewicht) von 39 Stücken bekannt. Von 66 Stücken kennen wir die Prägestätte:

Constantinapolis	27 St.
Sirmium	21 St.
Nicomedia	4 St.
Antiochia	4 St.
Siscia	2 St.
Aquileia	2 St.
Thessalonica	1 St.
Arelate	1 St.
Barbarisch	4 St.
	<hr/>
	66 St.

Auffallend ist das Übergewicht der Prägestätten der östlichen Städte, die westlichen sind sehr schwach vertreten oder fehlen völlig. Die barbarischen Prägungen wurden wahrscheinlich von den Römern hergestellt. Die Verbergung des Fundes bringt der Mitteiler mit den Angriffen der Hunnen in Zusammenhang.⁶

5. *Kecel II* (Kom. Bács-Kiskun). 1934 kam in der Gemeinde Kecel ein aus mehreren tausend Stücken bestehender römischer Denarfund zum Vorschein. Der Finder übergab dem „Ungarischen Königlichen Oberpunzierungsamt“ den Fund, den dann schließlich das Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums erwerben konnte. Den Fund publizierte — mit musterhafter Schnelligkeit — schon 1935 Elemér Jónás, der aber im Verzeichnis nur die Verteilung der Denare je nach Kaiser anführte. Ausführlicher befaßte er sich nur mit den gleichzeitigen Denarnachahmungen (36 St.).

Der Bestimmung von Elemér Jónás nach sind im Fund folgende vertreten:

⁵ S. SOPRONI: Valentinianus-kori éremlelet Hajdúnánás-Tedejről. (Valentinianuszeitlicher Münzfund aus Hajdúnánás-Tedej) DMÉ 1966—1967, 91—116.

⁶ DR. A. A.[FÖLDI]: A keceli lelet (Der Fund von Kecel). ArchÉrt 1920—1922. 99—102.

Nero	3 St.
Otho	1 St.
Galba	2 St.
Vitellius	2 St.
Vespasianus	32 St.
Titus	12 St.
Domitianus	13 St.
Nerva	7 St.
Traianus	180 St.
Hadrianus	294 St.
Sabina	28 St.
Antoninus Pius	507 St.
Faustina sen.	253 St.
Marcus Aurelius	485 St.
Faustina iun.	179 St.
Lucius Verus	56 St.
Lucilla	71 St.
Commodus	243 St.
Crispina	35 St.
Clodius Albinus	6 St.
Didius Iulianus	1 St.
Septimius Severus	37 St.
Iulia Domna	5 St.
Unbestimmbar	322 St.
Barbarische Nachahmung	36 St.
	<hr/>
	2810 St.

Elemér Jónás war durch sein frühes Ableben verhindert, den Fund ausführlich zu bearbeiten. Der ganze Fund wurde im Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums ungereinigt und ohne Inventarisierung bis in die Jahre 1970 aufbewahrt. Die Stückzahl des Fundes ist fraglich. Jónás berichtete über 2816 Stücke, jedoch ergibt seine Liste nur 2810. Wir wissen, daß nach der Publikation von Jónás das Münzkabinett noch 10 Denarnachahmen gekauft hat, die (angeblich) aus dem Fund von Kecel stammen. Wahrscheinlich ist es mit dem jahrzehntelangen Herumliegen zu erklären, daß aus dem Fund Stücke (224?) fehlen bzw. drei aus der republikanischen Zeit, einige Denare aus dem 3. Jh. und auch ein Antoninianus dazu geraten sind, die ursprünglich vielleicht nicht einmal dem Fund angehört haben.

Neuerdings befaßte sich Katalin Bíró-Sey mit dem Fund und bestimmte ihn von neuem:

Römische Republik	3 St.	0,11%
Nero	2 St.	0,07%
Galba	1 St.	0,03%
Vespasianus	36 St.	1,39%
Titus	12 St.	0,46%
Domitianus	10 St.	0,38%
Nerva	6 St.	0,23%
Traianus	162 St.	6,24%
Hadrianus	317 St.	12,21%
Aelius	1 St.	0,03%
Antoninus Pius	505 St.	19,45%

Faustina sen.	222 St.	8,55%
Marcus Aurelius	530 St.	20,43%
Faustina iun.	188 St.	7,24%
Lucius Verus	66 St.	2,54%
Lucilla	59 St.	2,27%
Commodus	305 St.	11,75%
Crispina	18 St.	0,69%
Septimius Severus	57 St.	2,10%
Iulia Domna	17 St.	0,65%
Caracalla	5 St.	0,19%
Gleichzeitiges Falsifikat	46 St.	1,77%
insgesamt:	2596 St.	

Sie hält für die letzte Münze des Fundes den zwischen 211—217 geprägten Denar der Iulia Domna, betont aber, daß die Verbergung der Münze in der Erde — infolge der starken Abgenutztheit der ursprünglichen und der Denarnachahmungen — viel später erfolgen mußte.⁷

6. *Kiszombor* (Kom. Csongrád). Den vor einigen Jahren zum Vorschein gekommenen Fund trachten wir mit Katalin Bíró-Sey gemeinsam zu publizieren. Die Verteilung des Fundes je nach Kaiser ist die folgende:

Galba	1 St.
Vespasianus	1 St.
Titus	1 St.
Traianus	6 St.
Hadrianus	11 St.
Aelius	1 St.
Antoninus Pius	5 St.
Aurelius caesar	2 St.
Faustina sen.	7 St.
Marcus Aurelius	2 St.
Faustina iun.	4 St.
	<hr/>
	41 St.

Der Fund schließt mit dem Jahr 180.

7. *Mende* (Kom. Pest). „1911 fand Rókus Szórfi auf dem Gelände der Ungarischen Staatsbahnen einen aus 117 Stücken bestehenden römischen Denarfund. Fast alle einzelnen Stücke des Fundes waren sehr abgenutzt. Eine besondere Merkwürdigkeit verleiht dem Fund der Denar von Didia Clara mit der Rückseite: HILAR. TEMPOR“. Verteilung des Fundes:

Traianus	9 St.
Hadrianus	18 St.
Antoninus Pius	16 St.
Faustina sen.	11 St.
Marcus Aurelius	18 St.

⁷ E. JÓNÁS: Die sarmatisch-jazygischen Münzen der ungarischen Tiefebene und die Beziehungen zu Südrubland. AECO 1935. 254—262. — K. BÍRÓ-SEY: A keceli éremlelet (Der Münzfund von Kecel). Erscheint im nächsten Band der *Cumania*. Für die Ermöglichung der Benutzung ihres Manuskriptes spreche ich auch hier meinen Dank aus.

Faustina iun.	9 St.
Lucius Verus	4 St.
Annia Lucilla	3 St.
Commodus	11 St.
Crispina	3 St.
Didia Clara	1 St.
Septimius Severus	1 St.
Unbestimmbar	11 St.
	<hr/>
	115 St.

Der Fund schließt mit dem letzten Jahr (211) der Regierungszeit von Septimius Severus.⁸

8. *Öcsöd — Hékhalom* (Kom. Szolnok). Der Fund kam 1927 beim Straßenbau nördlich vom Dorf bei der sog. Schule jenseits der Körös zwischen den Kilometersteinen 7 und 8, im südlichen Teil des Hügels Hékhalom zum Vorschein. Der Fund war in einem Napf, nach seinem Auffinden wurde er von den Arbeitern auseinandergetragen, jedoch konnten 2001 Stücke später zusammengesammelt werden. Die ältesten Stücke — die fast zur Unerkennbarkeit abgewetzt waren — stammen noch aus dem 3. Jh. Das eine Stück ist die Prägung von Claudius Gothicus, das andere von Tetricus junior. Den größten Teil bilden die Centenionales von Valentinianus I., Valens und Gratianus. Der Fund wurde zwar publiziert, jedoch interessierte sich der Verfasser nur für die Münzstätten, über diese gibt er auch eine ausführliche Statistik. Je nach Kaiser führt er aber nur die Typen vor, ihre Stückzahl wird nicht mitgeteilt. Es gibt unter ihnen auch viele nur zum Teil (585) oder völlig unbestimmbare (99) Stücke. Die letzten Prägungen stammen aus der Zeit des Valentinianus II. (375—378).⁹

9. *Tiszanagyrev* (Kom. Szolnok). Wurde 1925 beim Weinbau gefunden. Der ganze Fund kam in das Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums. Die Denare sind im allgemeinen in gutem Erhaltungszustand, nur an den älteren Exemplaren sind Abwetzungspuren wahrzunehmen. Die Münzen verteilen sich zwischen den einzelnen Kaisern folgendermaßen:

Nero	1 St.
Galba	1 St.
Otho	1 St.
Vitellius	1 St.
Vespasianus	1 St.
Titus	2 St.
Domitianus	16 St.
Nerva	2 St.
Traianus	24 St.
Hadrianus	10 St.
	<hr/>
	62 St.

Das letzte Stück des Fundes wurde 133 n. Chr. G. geprägt.¹⁰

*

⁸ P. KERÉKES: A budai és mendei római éremleletek (Die römischen Münzfunde von Buda und Mende). NK 1914. 71.

⁹ E. JÓNÁS: Az öcsödi éremlelet (Der Münzfund von Öcsöd). NK 1929—1930. 30—44.

¹⁰ E. JÓNÁS: A tiszanagyrevi római éremlelet (Der römische Münzfund von Tiszanagyrev). NK 1924—1925. 38—40.

Bei der Untersuchung der aus den Gräbern und Siedlungen ans Tageslicht gekommenen römischen Münzen konnte festgestellt werden, daß diese mehr oder weniger drei Linien entlang gefunden wurden: an der Strecke von Pannonien mit Dazien verbindenden Lugio-Parthiscum, in den Abschnitten zwischen Intercisa-Resculum und Aquincum-Porolissum.¹¹ Alle drei Straßen führten über das Land der Sarmaten. Von den neun geschlossenen Funden kamen 5 (Abony, Hajdúnánás, Mende, Öcsöd, Tiszanagyrev) in der Nähe der aus Aquincum, 4 hingegen (Elek, Kecel I., Kecel II., Kiszombor) der aus Lugio ausgehenden Straßenlinien zum Vorschein (Karte 1).

Der überwiegende Teil der Funde kann den heutigen Erfordernissen entsprechend nur in beschränktem Maße analysiert werden, da ja ein Teil von diesen nicht in die Museen gelangt ist und über sie liegen nur in einige Sätze abgefaßte Berichte vor (Abony); ihr anderer Teil wurde zwar publiziert, jedoch klassifizierte ein jeder Forscher das mangelhaft beschriebene Material seinem eigenen Forschungsgebiet entsprechend (barbarische Nachahmungen, Prägestätten). Ihr Informationswert ist demnach ziemlich gering und gerade deshalb wäre es gefährlich und irreführend weitgehende Schlüsse aus ihnen zu ziehen.¹² Jedenfalls hat man den Eindruck, daß die Fundstellen chronologisch in zwei gut absonderbare Blöcke geteilt werden können (Abb. 2). Zwei Fundstellen beginnen im zweiten Drittel des 1. Jhs mit der Prägung des Nero (Kecel II., Tiszanagyrev), eine mit Galba (Kiszombor), zwei mit Vespasianus (Abony, Elek) und eine mit Traianus (Mende). Die spätesten Prägungen zeigen eine große Streuung und umfassen fast ein ganzes Jahrhundert: 133 n. Chr. G. (Tiszanagyrev), 161 (Abony), 180 (Kiszombor), 193 (Elek), 211 (Mende), 217 (Kecel II.). Ihre Verbergung kann mit den Kämpfen in Zusammenhang gebracht werden, über die die zeitgenössischen römischen Auktoren ausführlich berichten.¹³ Die anderen drei Funde wurden nach gutem anderthalb Jahrhundert verborgen: im Jahre 374 (Hajdúnánás) und 378 (Öcsöd, Kecel I.). Diese letzteren lassen sich gewiß an die hunnischen Einfälle knüpfen.¹⁴

Betreffs der Stückzahl der frühen und späten Funde kann eine große Abweichung festgestellt werden. Die frühzeitigen bestehen aus wenig Stücken: Kiszombor 41, Elek 47, Tiszanagyrev 62, Abony 109, Mende 115 St. Allein der am spätesten schließende Fund von Kecel II. bildet eine Ausnahme mit seinen 2850 Münzen. Von den spätzeitigen kann Kecel I. nicht ausgewertet werden, da von diesem nur verschwindend wenige Exemplare (61) in die Hände des Fachmannes geraten sind. Die anderen zwei sind von erheblicher Menge: Hajdúnánás 705, Öcsöd 2001 St. Die frühzeitigen, aus gutem Silber geprägten Denare sind auffallend abgenutzt, demnach scheinen sie

¹¹ M. KŐHEGYI: Római pénzek szarmata sírokban (Römische Münzen in sarmatischen Gräbern). MNTÉ 1972. 173—188.

¹² Die mit Computertechnik arbeitenden statistischen Methoden verbreiteten sich in der letzteren Zeit berechtigterweise überall in der Welt. Ch. CARCASSONE—T. HACKENS: Statistics and Numismatics. PACT 1981. — S. N. COPE: The statistical Analysis of Coin Weights by Computer and Rationalized Method for Producing Histograms. NC 1980. 178. — D. SELLWOOD: A Basic Program for Histograms. NC 1980. 201. — F. REDŐ: Gyakorlati vizsgálatok a numizmatikában (Häufigkeitsuntersuchungen in der Numismatik). MNTÉ 1975. 61—75. — Á. NAGY: A numizmatikai leletek számítógépes feldolgozásának kérdései (Fragen der Bearbeitung der numismatischen Funde dem Computer). MKCSM 1984. 156—161.

¹³ Zusammenfassend A. MÓCSY: Pannónia a korai császárság idején (Pannonien zur Frühkaiserzeit). Budapest 1975. — M. KŐHEGYI: A jazigok térhódítása és Trajanus dák háborúi (Die Raumgewinnung der Jazygen und die dakischen Kriege des Traianus). Forrás, 1977. Nr. 12. 90—92.

¹⁴ L. VÁRADY: Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476). Budapest 1969.

eine lange Zeit hindurch in Umlauf gewesen zu sein. Vielleicht sind wir nicht weit von der Wahrheit, wenn wir voraussetzen, daß die geringe Zahl der Funde zwischen dem Beginn des 2. Jhs und dem letzten Viertel des 3. Jhs mit dem Umlauf der bei den Sarmaten beliebten Silberdenare erklärt werden kann. Als ihnen schon keine Silber denare mehr zur Verfügung standen, waren sie gezwungen auch die geringwertigen Bronzen des 4. Jhs anzunehmen.

In den letzteren Jahren sind mehrere solche Arbeiten erschienen, die sich mit den in der Nachbarschaft der Römer gelebten „barbarischen“ Völkern befassen bzw. die Fragen der gegenseitigen Handelsbeziehungen und des Münzenumlaufes erörtern. V. V. Kropotkin sammelte die im südlichen und westlichen Gebiet der Sowjetunion zum Vorschein gekommenen römischen Münzen zusammen.¹⁵ J. Wielowiejski befaßt sich die Handelsbeziehungen der nördlichen Völker mit Pannonien und Noricum untersuchend ausführlich mit der Frage der ins Baltikum geströmten römischen Münzen.¹⁶ L. Lind publiziert die in Schweden zum Vorschein gekommenen römischen Münzfunde, jedoch zieht er auch in sein Blickfeld die baltischen, mittel- und osteuropäischen Münzfunde ein.¹⁷ Auch das englische¹⁸ und deutsche Material wurde bereits publiziert.¹⁹ In den erwähnten Gebieten erscheinen nicht nur römische Denarfunde, sondern auch andere Handelswaren (Metallgefäße, Glasgegenstände, Waffen, Terra sigillata usw.).

Aus diesen Arbeiten kann festgestellt werden, daß es in den südlichen und westlichen Gebieten der Sowjetunion, in Polen, in der Tschechoslowakei, in Norddeutschland, Dänemark, im südlichen Teil Schwedens sowie auf der Insel Gotland viele römische Denarfunde gibt, die mit denen der Großen Ungarischen Tiefebene verwandt oder von ähnlicher Zusammensetzung sind. Ihre Mehrheit enthält Denare aus dem 1—2. Jh. und ihr gemeinsames Charakteristikum ist, daß sie im allgemeinen im zweiten und letzten Drittel des 2. Jhs mit Commodus, eventuell in den ersten zwei Jahrzehnten des 3. Jhs mit den Denaren des Septimius Severus und seinen Familienmitgliedern schließen. Oft finden sich in ihnen einige Fälskate aus derselben Zeit, jedoch enthalten sie im allgemeinen nicht so viele Fälschungen wie der Fund von Kecel II (1,77%).

Doch wo konnten die Sarmaten für römische Münzen die für sie notwendigen Waren besorgen? Von den Römern selbst und — unter anderen — gerade in Lugio, Intercisa und Aquincum. Die sarmatisch-römischen Handelsbeziehungen beschränkten sich vor allem auf den Warenaustausch entlang der Grenze. Dafür, daß die Sarmaten auch im Inneren der Provinz Handel getrieben hätten — wie dies Tacitus im Zusammenhang mit den Hermunduren erwähnt²⁰ — stehen uns keine Angaben zur Verfügung. Dies war — seiner Meinung nach — ansonsten nur ein seltenes Zugeständnis von Rom.²¹ Der wichtigste Ort für den Warenaustausch war das Legions-

¹⁵ V. V. KROPOTKIN: Kladü rimszkih monet na territorii SSSR. Moskau 1961.

¹⁶ I. WIELOWIEJSKY: Kontakty Noricum i Pannonii z ludami Polnocnymi. Wrocław—Warsawa—Krakow 1970.

¹⁷ L. LIND: Roman denarii found in Sweden. 2. Catalogue Text. Acta Universitatis Stockholmiensis 11:2. Stockholm 1981.

¹⁸ P. J. CASEY: Roman coinage in Britain. Haverfordwest 1980.

¹⁹ R. LASER: Die römischen und frühbyzantinischen Fundmünzen auf dem Gebiet der DDR. Berlin 1980.

²⁰ TACITUS: Germania 41.

²¹ Eine Gegenmeinung vertritt M. WHEELER: Rome beyond the imperial frontiers. London 1955. 9.

lager selbst,²² das die Völker aus den Gebieten jenseits der Grenze nur an festbestimmten Tagen betreten durften.²³ Die strenge Kontrolle durch das Militär war nicht nur aus Verteidigungsgründen berechtigt (die Barbaren hatten die Möglichkeit zur Marktzeit das Wehrsystem und die Stärke der Festung zu erspähen),²⁴ sondern auch wegen der Einhaltung der verschiedenen Zollvorschriften.²⁵ Bei den Aquincumer Zollbehörden war vermutlich ein germanischer bzw. sarmatischer Dolmetscher eingestellt.²⁶ Aus Brigetio wissen wir hingegen von einem dakischen Dolmetscher.²⁷ Märkte wurden an verhältnismäßig wenigen Stellen zugelassen,²⁸ jedoch parallel mit der allmählichen Auflockerung des Limes kam es auch schon an kleineren Orten zu Märkten.²⁹ Jede Ware fiel unter Zollpflicht (man mußte die Octava, d. h. 12,5% zahlen),³⁰ deshalb versuchte man die Zollvorschriften zu umgehen.³¹

Im Handel wurden größtenteils freigelassene Sklaven beschäftigt.³² Solche sind uns aus Aquincum,³³ Mursa,³⁴ Intercisa³⁵ und Bánostor bekannt.³⁶ Ihre Herren waren meist Veteranen, unter deren Aufsicht 4—5 Sklaven den Handel verrichteten und ihren Herren reichliche Einkünfte brachten.³⁷

Selbst innerhalb der römischen Provinzen stehen uns nur wenige Angaben zur Verfügung, wie die Ware zum Verbraucher gelangt ist. Über den Handel mit den Völkern jenseits der Grenze haben wir natürlich noch bescheidenere Vorstellungen. Es steht fest, daß der Handel vom 2. Jh. an schon staatlich organisiert war, staatliche römische Kaufleute begangen sogar die barbarischen Gebiete.³⁸ Zuweilen wurde der Handel eingestellt, um die benachbarten Völker zu bestrafen.³⁹ Einzelne Stämme trieben auch in uralter Weise einen Tauschhandel.⁴⁰ Als Steuer mußten zuweilen die

²² G. ALFÖLDI: Das römische Pannonien. Forschungen und Ergebnisse. Das Altertum. 1963 146.

²³ Dio Cassius 71, 19.

²⁴ Es wurde auch der Platz der Märkte bestimmt. Dio Cassius 71, 11, 3.

²⁵ Á. DOBÓ: Publicum Portorium Illyrici. Die sich auf das Zollsystem des Illyricum beziehenden Inschriften. DissPann II. 16. Budapest 1940.

²⁶ CIL III. 14 349.

²⁷ L. BARKÓCZI: Dák tolmács Brigetioból (Dakischer Dolmetsch aus Brigetio). ArchÉrt 1944—1945. 178—192.

²⁸ Cod. Iust. 4, 63, 6.

²⁹ Der Burgus bei Solva wird z. B. *Commercium* genannt „*qua causa est factus*“. CIL III. 3653.

³⁰ CIL III. 4288.

³¹ Á. DOBÓ: A római vámokról (Über die römischen Zölle). ArchÉrt. 1946—1948. 208—215.

³² A. MÓCSY: Die Entwicklung der Sklavenwirtschaft in Pannonien zur Zeit des Principates. ActaAntHung 1956. 229—230.

³³ CIL III. 3607., 14 352., 10 551, Germania 1932. 290.

³⁴ CIL III. 15 146., 15 141.

³⁵ Intercisa I. (Dunapentele — Sztálinváros). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. ArchHung XXXIII. Budapest 1954. No. 69., 124., 371., 399.

³⁶ GY. DUDÁS: A begecsi ásatásokról (Über die Ausgrabungen in Begecs). ArchÉrt 1902. 350.

³⁷ S. BOLIN: Die Funde römischer und byzantinischer Münzen im freien Germanien. Deutsch. Arch. Inst. 1929. 129.

³⁸ Caesar: B. G. I. 39—

³⁹ Ammianus Marcellinus 27, 5, 7.

⁴⁰ TACITUS, Ann. II. 62.

Germanen Getreide,⁴¹ die Quaden Rinder und Pferde,⁴² die Friesen Rindshäute⁴³ den Römern abgeben. Jedoch kaufte man auch gegen Geld ein, doch das Silber war mehr geschätzt als das Gold.⁴⁴ In Aquincum fand man solche Eimer, die aus quadischem Holz gemacht wurden.⁴⁵ Von der Nordsee her gelangte über Polen der Bernstein ins Römerreich, für den die Römer im Tausch Eisen gaben.⁴⁶ Zuweilen kam es auch zum Sklavenhandel, jedoch ist es auffallend, daß wir von den zahlreichen römischen Inschriftensteinen keinen einzigen sarmatischen Sklaven kennen.⁴⁷ Gewiß kamen Rinder von überschüssiger Zahl aus dem Sarmatenland zu den Römern, die diese in der Landwirtschaft gut brauchen konnten.⁴⁸

Während über die Fragen des nach dem freien Germanien gerichteten römischen Exports zahlreiche Datensammlungen, Bearbeitungen das Tageslicht erblickten⁴⁹ und auch die Forschung bei der Bestimmung der Handelswege, der regen Handelsbeziehungen sowie der in den einzelnen Zeitabschnitten erreichten Intensität⁵⁰ bedeutende Schritte machte, befaßten sich nur wenige Forscher mit dem römischen Export, der in die Richtung der östlich von Pannonien gelebten Völker: vor allem der Sarmaten, Osusen und Cotini unternommen wurde. Es fehlt auch der Corpus der hier zum Vorschein gekommenen römischen Gegenstände. Bisher wurden nur die Terra sigillata zusammengestellt und bearbeitet.⁵¹ Einige Streufunde abgerechnet kam es nur nach der Mitte des 2. Jhs zu einem regelmäßigen Handelsverkehr, der erst in den 60er Jahren des 3. Jhs aufhörte. Die Terra sigillata bildeten etwa 10% der römischen Importwaren. In Übergewicht befinden sich die Fibeln (67%) und andere Waren (Armringe, Gehänge, Kannen, Glasbecher, Bronzegefäße, Kästchenbeschläge, Schnallen, Lampen 23%).⁵² Zur Auswertung dieser Funde wurden bisher nur Versuche unternommen, jedoch läßt die zusammenfassende Bearbeitung noch auf sich warten.⁵³

Alles in allem kann festgestellt werden, daß die Römer — durch die Vermittlung der Wachtstationen des Donaulimes — mit den linkseitigen Sarmaten einen bedeuten-

⁴¹ Dio Cassius, 72. 2.

⁴² Dio Cassius, 71. 11.

⁴³ Tacitus, Ann. IV. 72.

⁴⁴ Goldmünzen kamen am Limes selten vor K. PINK; Der Geldverkehr am österreichischen Donaulimes in der Römerzeit. JLNÖ 25 (1932) 49—88. — Die Wertproportion des Goldes und des Silbers war im 4. Jh. 1:18. W. KUBITSCHEK: Gold und Silber gegen Ende des IV. Jahrhunderts. NZ 56 (1923) 30.

⁴⁵ F. HOLLENDONNER: Az aquincumi római hordók és kútrészek fája (Das Holz der römischen Fässer und Brunnenenteile in Aquincum). Botanikai Közlemények 1916. 92—94.

⁴⁶ A. DYMACEWSKY: Aus den Forschungen der Spät-La-Tène und römischen Kaiserzeit in Westpommern. APolona 7 (1964) 126. — M. KÓHEGYI: Der Bernsteinweg in Westpannonien und die Sarmaten in der Grossen Ungarischen Tiefebene. FUFUG 10 (1978) 96—97.

⁴⁷ A. MÓCSY: Pannonia. PW-RE Supp. IX. 1962. 687.

⁴⁸ K. TYMINIECKI: Pisma wybrane. Warszawa 1956. 9., 37., 126.

⁴⁹ H. J. EGYED: Der römische Import im freien Germanien. Hamburg 1951.

⁵⁰ E. KONIK: Slask starozytny a imperium rzymskie. Warszawa—Wrocław 1959. — K. MAJAWSKY: Importy rzymskie w Polsce. Warszawa—Wrocław 1960.

⁵¹ D. GABLER: Terra sigillata in dem Ostpannonien benachbarten Barbaricum. RCRF 8 (1966) 5—17. — D. Gabler: Terra sigillaták a Kelet-Pannoniával szomszédos Barbaricumban (Terra sigillata in dem Ostpannonien benachbarten Barbaricum). ArchÉrt 95 (1968) 212.

⁵² D. GABLER—H. A. VADAY: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. FontArchHung Budapest 1986.

⁵³ D. GABLER: Zur Fragen der Handelsbeziehungen zwischen den Römern und den „Barbaren“ im Gebiet östlich von Pannonien. Römer und Germanen in Mitteleuropa. Berlin 1975. 87—121.

den Handel abgewickelt haben. Die wichtigsten Stellen ihrer Tätigkeit waren Lugio, Intercisa und Aquincum bzw. die aus diesen ausgehenden Straßen.⁵⁴

In unserem Vortrag versuchten wir die numismatischen, archäologischen und historischen Daten dieser Handelstätigkeit vorzuführen. Wir sind überzeugt, daß durch den kräftigeren Einsatz der Forschungen die Zahl der Funde sich vervielfältigen wird. Durch ihre Hilfe läßt sich nach einigen Jahrzehnten der gegenwärtig nur skizzenhaft zusammengefaßte Fragenkomplex mit viel markanteren Zügen darlegen.

Római éremleletek a Kárpát-medencében élő szarmatáknál

Kőhegyi Mihály

Amíg a rómaiak és a szarmaták egymás ellen sűrűn viselt kisebb-nagyobb háborúiról léptenyomon szó esik az antik auktoroknál s ennek nyomán régészeti szakirodalmunkban, addig a két nép kulturális, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatáról alig tudunk valamit. Pedig nem kétséges, hogy a Kr. utáni I. század közepétől IV. század végéig a magyar Nagyalföldön élő szarmaták történetéhez ezek szorosan hozzátartoznak és a róluk alkotott kép ezek ismeretében csak árnyaltabb lehet. A kétirányú érintkezések felderítéséhez nélkülözhetetlen forrásanyagot nyújtanak azok a római pénzek, amelyek szarmata földből kerültek elő. Munkánk során ezek feldolgozását tűztük ki célul. Jelen feldolgozás keretében nem vállalkozhatunk arra, hogy e szerteágazó kérdéskör minden szálát nyomon kövessük, csupán a fő tanulságok összefoglalására törekedhetünk.

Elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozott, az eddigi gyér és szorványos utalásokkal szemben, hogy a szarmata pénzforgalom kérdését ne önmagában, a pannoniai pénzforgalomtól mintegy függetlenül, hanem azzal szoros egységben vizsgáljuk, hiszen a Barbaricum pénzforgalma bizonyos mértékben függvénye a volt szomszédos provinciáénak. A birodalmon kívüli rendszeres pénzforgalom megindításának feltétele egy polgárilag és katonailag megszervezett közvetítő provincia. Ezt a szerepet a magyar Nagyalfölddel kapcsolatban elsősorban a Kr. születése körüli évtizedekben római fennhatóság alá kerülő Dunántúl töltötte be, melyet Pannonia néven szerveztek meg. Csakhamar kitűnt azonban, hogy még a Pannóniában előkerült numizmatikai leletek összegyűjtése sem történt meg s a teljes anyagot felölelő monográfia megjelenése előtt csak részletkérdések megoldása kísérelhető meg némi reménnyel. A magyarországi szarmata sírokból és telepekről előkerült római pénzek összegyűjtése és közlése megtörtént. A zárt kincsleletekre most kerítünk sort.

⁵⁴ M. KŐHEGYI: Római pénzforgalom és kereskedelem a Lugio—Szeged közötti útvonalon (Römischer Geldverkehr und Handel an der Straßenlinie zwischen Lugio und Szeged). JPMÉ 1969—1970. 113—118. — M. KŐHEGYI: Római pénzforgalom és kereskedelem az Intercisa—Csongrád közötti útvonalon (Römischer Geldverkehr und Handel an der Straßenlinie zwischen Intercisa—Csongrád). Cumania 1972. 103—113.

Pénzforgalom Szegeden 1918—1920-ban I.

HUSZKA LAJOS — NAGY ÁDÁM

(Szeged) — (Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Az első világháború gyökeresen átrendezte Európa hatalmi viszonyait. Számunkra természetesen az Osztrák—Magyar Monarchia széttörése jelentett óriási változást területi, politikai és gazdasági tekintetben egyaránt. A háború éveiben halmozódtak a szenvedések, nélkülözések s 1918-ra mély nyomokat hagytak a magyar gazdasági és társadalmi életben. Az értelmetlen terhek megviselték az embereket, az élet minden területén válságot idéztek elő, amelyet a régi formában és keretek között már semmiképpen sem lehetett megoldani. A bonyolult nemzetközi helyzet, ezen belül Magyarország, valamint Szeged különleges helyzete is már sok elemző mű tárgya volt.¹

Jelen dolgozatunk célja csupán az, hogy bemutassuk a szövevényes politikai viszonyok hátterét, mintegy gazdasági vetületét Szeged életén keresztül. A város gazdasági életén belül is elsősorban részletesen vizsgáljuk a korabeli pénzhasználat, pénzforgalom, pénzügyek alakulását. A pénz minden korban érzékeny mutatója a gazdaság működésének vagy zavarainak, a mindennapi életben pedig szinte főszeplővé is válhat.

Az ország egészéhez képest ugyan Szeged gazdasága meglehetősen kis egység. Ebben az esetben azonban mégis fontos alaposan feltárni, mivel a helyi sajátosságok legtöbbször az országos jelentőségű események menetének alapjai is.

1918 őszére már világossá vált az antant fölénye a központi hatalmakkal szemben. A világháborút befejezetté nyilvánító fegyverszüneti egyezségek megkötéséig, valamint ezek után a végleges állapotokat rögzítő békék megkötéséig sok idő kellett. Magyarország szempontjából a vesztes háború valóban katasztrofális eredménnyel zárult. Az ellenséges területfoglalások miatt hamarosan új határok kijelölésére volt szükség. E szempontból Szegednek különös helyzete volt, hiszen az ország egyik déli közlekedési, kereskedelmi és ipari központjából a déli határra került stratégiai jelentőségű város lett. Szeged vonzása és kisugárzása a vásározás, az élelmiszer, a nyersanyagok felvevő piaca, az iparcikkek értékesítése szempontjából szükségszerűen megváltozott.

Sokáig kétséges volt a város hovatartozása. A polgári demokratikus forradalom

¹ A korszak történeti, politikai, gazdasági stb. eseményeinek említésekor elsősorban a Mo. tört. 1976. vonatkozó kötetére támaszkodtunk. E kötetben megtalálható összefoglalva a források és a feldolgozások bibliográfiája is. Itt felesleges lenne mindazt megismételni. Szegeddel kapcsolatban: KELEMEN 1923.; KISS—TONELLI—SZIGETHY 1927.; TONELLI 1939.; TONELLI 1940.; SZIGETHY 1942.; GAÁL 1956.; Vál. dok. 1969.

még éreztette hatását Szegeden, de 1918 végétől a román és a szerb előnyomulás,² az antant francia erőinek megszállása,³ új helyzetet teremtett. A demarkációs vonal szinte különálló szigetté tette a várost. A Magyar Tanácsköztársaság győzelme után pedig teljesen önálló életet kényszerül élni az idegen fennhatóság miatt a közvetlen szomszédságában lévő és az élelmiszer ellátásban nagy szerepet játszó Algyő, Tápé, Dorozsma lakóival együtt. Ez tulajdonképpen saját közigazgatási rend és gazdasági berendezkedés kialakítását tette szükségessé. Az elszigetelődés természetesen súlyos nehézségekkel és hátrányokkal járt, egyben sajátos gazdasági, közigazgatási problémákat vetett föl, megoldásuk pedig sok gondot okozott a hatóságoknak és a lakosságnak egyaránt.

1. Gazdasági és pénzügyi helyzet Szegeden a polgári demokratikus forradalom előtt

Az eladósodott Magyarországon a polgári forradalom előtt már olyan kormány képviselte a hatalmat, amely elvesztette gazdasági, politikai és katonai erejét. Nyomasztóvá vált a nyersanyaghiány, erősödött az infláció. A lakosság elrejtette az árukat, az élelmiszereket, de még a jó — elsősorban nemesfémpénzeket is. Napról napra nőtt a munkanélküliség. Nem látszott kiút az általános társadalmi válságból sem.

Szeged lakói ugyanúgy viselték a háború okozta rendkívüli terheket, mint az ország lakói mindenütt. 1918-ra a front közelsége miatti aggasztó helyzetben a háborús károk, veszteségek ellensúlyozását, csökkentését Szegeden is az államtól várták, mint az országban mindenütt. Szeged törvényhatósági bizottságának tavaszi ülésén egy tanácsi előterjesztést tárgyalt a közgyűlés: „... városunk háztartására évről évre fokozódó súllyal nehezedett a világháborúnak gazdasági hatása. 1914. aug. kezdetétől 1917. év végéig a háború által okozott terhek háztartásunkat közel 4 millió koronával terhelték meg. A gazdasági hatások, ha alapszabán nem is rendítették meg, de súlyos pénzügyi helyzet elé állították háztartásunkat, melynek következménye az leend, hogy városunk jövő fejlődését megakasztotta. Évek hosszú során alig lehet reményünk arra, hogy háztartásunkkal szemben támasztott legelemibb fejlődési igényeket kielégíthessük. A város fejlődésének a megszünte pedig egyértelmű a polgárok vagyoni romlásával. Ezt a sötét veszedelmet csak úgy háríthatjuk el, ha a magyar kormány segítségét kérjük, s attól segílyt kapunk. Kimondja a közgyűlés, miszerint a magyar kir. kormányhoz felirati kérelmet intéz az iránt, hogy városunk súlyos pénzügyi helyzetének érdekében nagyobb összegű államsegélyt törvényhozás útján a legközelebbi költségvetésben biztosítsa.”⁴

A város törvényhatósági bizottsága 1918. július 17-én tárgyalta azt a tanácsi előterjesztést, amelyben a házipénztár 1917. év végi helyzetét taglalták:

„Az 1917. évi zárszámadásban a háborúnak negyedik évében még súlyosabban jelentkezett az a nyomasztó gazdasági hatás, amelynek következményeként a költség-előirányzatnak tételei nem valósulhattak meg, így a költségvetés végrehajtásánál gondosan kellett alkalmazkodni a bizonytalanság által megeremtetett, napról napra változó helyzethez, s a szükségletek kielégítését ahhoz mérten kellett megállapítani.

² Mo. tört. 1976. 90—101.; 109—119.

³ TONELLI 1939.; NAGY M. 1982.

⁴ CSML Közgyűlési jkv. 11 00/18. 132. sz. tárgysorozat; 1918. márc. 21.

A mozgósítás elrendelésétől Szeged sz. kir. város háborús kiadása 2 134 820 K 29 fillér, a háborúra vezetendő bevételi visszaesés 1 391 136 K 98 fill. Tehát mindösszesen 3 525 957 K 27 fillért tesz ki azon hiány, amellyel háztartásunk a háború okozta károk és kiadások címén 1917. év végéig megterhelhettek. Dacára ennek a nagy összegnek mégis háztartásunk deficittel nem végződött.

A város polgáraival szemben a legenyhébben kezeltük a községi követeléseinknek behajtását. Végrehajtást senki ellen sem vezettünk.

Az engedélyezett póthitelek összege kitett 535 000 koronát, amelyeknek fedezetül az 1917. évi hason összegű költségelőirányzaton kívüli jövedelmek szolgáltak.”⁵

Az egyre nehezedő gazdasági helyzet, a válság terhei természetesen elsősorban a szegényebb néprétegek, munkások, parasztok, általában a bérből és fizetésből élők életére nehezedtek, az ő elégedetlenségüket fokozták. 1918-ban már egyre több sztrájkról adtak hírt az újságok. A „béke és kenyér” érdekében munkabeszüntetés volt az országos sztrájk részeként a szegedi vasúti és villamospözeledési dolgozók körében.⁶ A Kenderfonógyár munkásai márciusban léptek fel bérköveteléssel.⁷ Júniusban sztrájkoltak a cipőipari szövetkezet,⁸ az újszegedi kendergyár, a vasáru-gyár,⁹ a dohánygyár munkásai is.¹⁰ Több üzemben az energia és nyersanyaghiány miatt voltak kénytelenek beszüntetni a munkát.

Növekedtek a nyersanyagárak, a különféle termékek előállítási költségei, a vállalati kiadások.¹¹ A mezőgazdaságban is ugyanez volt a helyzet. A paprika termelési költsége pl. (1 kat. hold paprikatőke és megművelése) 1917-ben 2409 korona 70 fillér volt, ugyanez 1918-ban már 3225 korona. A kiadások költségei 34%-kal, az ár viszont csak 22—23%-kal nőtt.¹² Ezt tetézte, hogy a megélhetési viszonyok rosszabbodása és persze a sztrájkok miatt a munkabéreket is emelni kellett.

A nagyobb szegedi gyárakban a dohány-, a kender-, a gyufa- és a téglagyárban, a malomiparban, a paprikafeldolgozás területén is felbomlott az egyensúly a termelési költségek és az értékesítési lehetőségek között. Az áruφέlésegek eladására vonatkozó hatósági korlátozások és a béremelések miatt kezdtek mutatkozni a gazdálkodási zűrzavar jelei.¹³

A hirdetményeken, újságokban rendszeresen közzétett áremelkedések csak hozzávetőlegesen vetnek fényt a mindennapi megélhetési viszonyokra, s adnak hí képet a piacról. Az árak nem jelentették azt, hogy volt is elég áru. Sok élelmiszer eltűnt teljesen az ármaximálás idején. A fontos közszükségleti cikkeket csak uzsoraáron, lánckereskedőktől lehetett beszerezni. A háborús termelés, kereskedelem összezsugorodott, a behozatal megszűnt. Az alábbi táblázatban néhány árucikk árának emelkedését lehet megfigyelni 1914—1918 között.¹⁴

⁵ CSML Közgy. jkv. 18 836/918. 367. sz. tárgys.; 1918. júl. 17.

⁶ Dm 1918. jan. 23.; Vál. dok. 70—72.

⁷ Dm 1918. márc. 14.; Vál. dok. 73—74.

⁸ A Cipész, 1918. jún. 16., Vál. dok. 76—77.

⁹ Vál. dok. 77—78.

¹⁰ Vál. dok. 78—80.

¹¹ SZILÁGYI 1977.

¹² SZFU 1918. okt. 5.

¹³ CSML Magyar Kender-, Len- és Jutaiipari Rt. I. 1910—1944. Közgy. jkv. 1. 1918.

¹⁴ Dm 1919. jan. 9.; KISS—TONELLI—SZIGETHY 1927. 129—130.

	1914	1918
liszt (1 kg)	0,36	3,14
kenyér	0,46	0,92
rizs	0,80	5
burgonya	0,08	1
só	0,14	0,24
cukor	0,90	3,40
marhahús	1,50	14
sertéshús	2	12
szalonna	1,60	10,50
zsír	1,60	16
vaj	2,60	20,20
tej	0,42	1,10
tojás	0,10	0,60
szappan	0,80	8
tűzifa q	3,50	21
szén	4,80	21

Nem csoda, hogy az árak oly nagy mértékben ingadoztak. Az áruk értékét adott körülmények között a napi katonai és politikai események is befolyásolták. Így például 1918 őszén Bulgária háborúból való kilépésének hírére (szept. 29.) már a borárok eséséről írt a szegedi sajtó. A korábban 5 korona körüli ár 12, sőt 16—20 koronára is felszökött. A jó termésígéret, de inkább a bolgár események hatására (általában, a harcok megszűntével jóval kevesebb bor megrendelésére lehetett számítani) alig egy hét alatt 2—3 koronára zuhantak az árak.¹⁵ De így volt ez a nemesfém piacon is. Wilson elnök táviratának, amelyben a Németországgal kötendő fegyverszünet feltételeiről szólt, nagy hatása volt. Egy kiló arany szeptemberi 26 ezer koronás ára 18 ezerre esett. „De épp ily hirtelen kerültek napfényre eddig eldugott cérna, szövet, vászon, készruha, kávé, cukor, tea és fűszerkészletek... Legnagyobb a hanyatlás a szövetekben és a vászonfélékben, ahol egy nap alatt az árak 50 százalékkal süllyedtek... ..budapesti házügynökök úgy tudják, hogy a béke hírére sok háztulajdonos visszavonta az eladási megbízást.” — adta hírül a Szegedi Napló budapesti értesüléseit.¹⁶

Mindezek közepette a város törvényhatósági bizottságának közgyűlésén 1918. október 1-jén tárgyalták Szeged 1919. évi költségvetését. A tervezet szerint a bevétel 8 003 533 korona a kiadás pedig 9 569 151 korona lesz. „A bevételek és kiadások között jelentkező 1 565 618 korona költségvetési hiány fedezésére az előző évi 3 131 236 korona egyenes állami adó után számítandó 50%-os pótdadót szavaztak meg a háború okozta rendkívül súlyos gazdasági viszonyokra való tekintettel.”¹⁷ Az áremelkedések, az újabb adó méltán okozott nyugtalanságot, váltott ki elkeseredettséget a lakosság körében.

1918 októberében már a forgalomban lévő pénzek között sem lehetett egykönnyen eligazodni. Pénzekkel az Osztrák—Magyar Bank látta el az országot. A hivatalos pénznem 1892 óta a korona és ennek századrésze a fillér volt.¹⁸ Igaz, ebben az évben még csak arany 10 és 20 koronás vert pénz jelent meg (1892. okt. 20.), de a

¹⁵ SZN 1918. okt. 4. Esnek a borárok.

¹⁶ SZN 1918. okt. 12.

¹⁷ CSML Közgy. jkv. 34 635/1918. tanácsi előterj. 1918. okt. 1.

¹⁸ A pénzekre vonatkozó összes adat egy helyen megtalálható: LEÁNYFALUSI—NAGY 1983.

következő évben már kibocsátották a bronz 1 és 2 fillérest (ápr. 1.), majd nikkeltől a 10 és 20 filléreseket is (májs. 1.), végül ezüstdől az 1 koronás címletet (máj. 16.). Jóval később került forgalomba a fémpénz sorozat 5 koronás (1900. márc. 15.) és 2 koronás értéke (1912. máj. 20.). A hivatalosan forgalomban lévő pénzek felsorolásakor meg kell említeni az arany 100 koronásokat is, amelyek 1907 és 1908-as évszámmal készültek egészen kis mennyiségben (1908. jan. 1.). Ezek a forgalom szempontjából azonban nem számottevők.

A háború kitöréséig még megjelentek alkalmi jelleggel emlékpénzek is. 1896-ban „az ezeréves Magyarország emlékére” ezüst 1 koronást (máj. 15.), 1908-ban Ferenc József „megkoronáztatásának negyvenedik évfordulójára” ezüst 5 koronást és arany 100 koronást bocsátottak ki. Az évek során természetesen nem minden fajta pénzből vertek minden egyes évben. A darabszámok a forgalom szükséglete szerint változtak, alakultak. A pénzforgalom lebonyolításához szükséges aprópénz mennyiség mindenesetre rendelkezésre állt mindaddig, amíg a háború fémgénye meg nem változtatta az egyensúlyt. Háborús viszonyok között a forgalomból elsőként a nemesfém pénzek tűnnek el, egyrészt visszatartja az állam, másrészt szisztematikusan kivonja a lakosság. Hadi célokra való felhasználásuk miatt hamarosan nyoma veszett a bronz és nikkelt anyagú pénzeknek is. Végeredményben a fent felsorolt arany, ezüst, bronz és nikkelt pénzeket általában 1915—1916-ig verték változó mennyiségben.

A korszak fémpénzeinek „második generációja” a háború viszonyainak nyomait viseli. Háborús kibocsátásának tekinthetjük az 1915. május 10-én megjelent alpakka 10 fillérest, amelyből még csupán a következő évben vertek. Ezután 1916. augusztus 3-án került forgalomba vasból egy új típusú 20 filléres (1921-ig verték), és ez év november 10-től ugyancsak vasból 2 filléres is (1918-ig több millió készült). A korabeli váltópénzek között található még vasból 10 filléres is 1915, 1916, 1918 és 1920-as évszámmal. Ezek egy része utólag (1919-ben) készült.

A felsorolt pénzek érvényessége — tárgyalt korszakunkon végig — egészen 1927. január 1-jéig törvényesen megvolt, amikor a bevont koronások helyébe a pengő lépett. Egyedül az 1893-ban kibocsátott nikkelt 20 és 10 filléreseket vonták be hivatalosan évekket előbb (1917. jan. 1. ill. 1918. máj. 1.). A papírpénzkibocsátás terén bonyolultabbak a szálak, hiszen ha anyaguk miatt csak névlegesen is, de a forgalomban lévő bankjegyek értéke mindig jóval nagyobb a forgalomban lévő fémpénzek értékénél. A különböző hitelműveletek segítségével ez ad lehetőséget a bankoknak, a bankokon keresztül az államnak, a kormánynak a gazdasági élet bizonyos mértékű szabályozására. A pénzügyi manőverek elméleti részletezését mellőzve, szempontunkból pillanatnyilag azt emeljük ki, hogy az először 1900-ban kibocsátott korona értékű bankjegyekből a háború kitöréséig összesen tíz típus jelent meg. A lakosságnak meg kellett ismernie egyféle 1000 és 50 koronást, kétféle 10 valamint három-háromféle 100 és 20 koronást. Igaz, mindezekből 1907 és 1915 között öt típust bevontak. Vizsgált korszakunkban még így is hivatalosan forgalomban voltak a következő bankjegyek: 50 koronás (1902. máj. 26-tól), 1000 (1903. jan. 2.), 10 (1905. febr. 25.), 100 (1912. dec. 23.) és 20 koronás (1913. szept. 29.).

A világháború ideje alatt még további kilenc fajta papírpénzt bocsátott ki az Osztrák—Magyar Bank jegybanki szabadalma alapján, mint az eddigieket, így ezeket is mind bécsi keltezéssel. A harcok idején megjelent egy 2 koronás (1914. aug. 16.), amely azonban csak három évig volt forgalomban. Tartósan a forgalomban maradt viszont egy újabb 10 és 50 koronás (1916. júl. 24., ill. dec. 18.) és új címletként 1 koronás (1916. dec. 21.) és 2 koronás (1917. júl. 9.).

A korábban vázolt politikai és gazdasági körülmények között 1918 októberében már minden pénzzel összefüggő hírek igen nagy jelentősége volt. Természetesen

valódi és álhírek egyformán szárnyra kaptak. A Szegei Naplóban például Az Osztrák—Magyar Bank aranykészlete veszélyben címmel röppent fel hír arról, hogy 14 láda aranyat — nyilván az aranyalap magyarországi részéről lehetett szó — Bécsbe akartak szállítani. A pénzügyminiszter azonban határozottan cáfolta a híresztelést.¹⁹ A bankjegyihiány állandósult, nehezítette a mindennapi életet. A bank, aminek kötelessége lett volna pénzzel ellátni az országot Magyarországra kevesebb bankjegyet juttatott. A gondok enyhítése érdekében csekk kiadását is elhatározták, amely a bankjegyekkel egyenlő értékű fizetési eszköz lett volna.²⁰ A csekk azonban nem terjedt el részben technikai részben bizalmatlansági okokból.

Az Osztrák—Magyar Bank mindenesetre gyors intézkedéssel újabb bankjegyeket bocsátott ki. Még 1918. október 28-án megjelentette az 1913 szeptemberében kibocsátott 20 koronást ismét, „II. kiadás” jelzéssel, valamint némi szín és rajzolatbeli változtatással. Október 30-án megint pénzekkel kapcsolatos hír jelent meg az újságban: „Az Osztrák és Magyar Bank, hogy eleget tehessen a legutóbbi napokban fokozottabb mértékben fellépett bankjegyszükségletnek elhatározta 25 és 200 koronás bankjegyek kiadását. Az új bankjegyek már négy öt nap múlva forgalomba kerülnek.”²¹

A közös bankjegyek inflálódását jelzik ezek a kapkodó intézkedések, amelyek során a 25 és 200 koronások megjelentek. Ráadásul mindkettő új, szokatlan címlet is volt. A pénzügyi nehézségek súlyosbodását mutatja továbbá még egy ide sorolható esemény. 1918 végén kibocsátottak egy 10 000 korona értékű bankjegyet is (dec. 19.). Ezek szerint tehát a háború befejezésének az évében 15 féle fémpénz és 13 féle papírpénz volt hivatalosan forgalomban.

Itt kell megemlíteni a papírpénzekkel kapcsolatban minduntalan előkerülő állandó jelzót, amelyet a korabeli források és az újabb feldolgozások egyaránt gyakran emlegettek. A „kék pénz” és a „fehér pénz” megjelölés tulajdonképpen a pénzek külső megjelenése alapján való szemléletes megkülönböztetésre szolgált. Az Osztrák—Magyar Bank által kibocsátott bankjegyek általában kék tónusúak voltak, dúsan díszítettek, az alap- és képnymot réznymással készült. Ezek voltak a kék pénzek. Az 1918. október 30-án hirtelen forgalomba hozott 25 és 200 koronások egyszerű ofszet nyomással készültek Bécsben s hátlapjuk üres volt. Így lettek a köznyelv elnevezésével fehér pénzek. Ezek inkább csak zavarták a pénzforgalmat, mint segítették, igaz nagy mértékben azért, mert később több változatban, több helyen és időpontban készültek. Ugyanezt a 200 koronást készítette a Károlyi-kormány Budapesten, majd pedig a Tanácsköztársaság is ugyanezt a típusú 25 és 200 koronást bocsátotta ki.

A Szegei Napló egy évvel később (1919. nov. 9-én) így értékeli a pénzek körüli zűrzavart: „A háború apró bajai közül elsőnek talán az apró-pénz—hiány jelentkezett.” Még javában folytak a háborús események, amikor mindenki felfigyelhetett, tapasztalhatta a fémpénzek eltűnését. Ennek sokféle okát feltételezték a frontokra való áramlástól a paraszti elrejtésig, és a bronzpénzekből való rézgálic készítésig meglehetősen változatosan. Valószínűleg mindegyiknek volt némi valóságalapja. A tíz és húszfilléres hiányát különösen azok a nagyüzemek érezték, amelyekben sok kis pénzzel kifizethető alkalmazott dolgozott. A napi bérek egy részét ezért csak a vállalaton belül használható ún. „jancsibankó”-ban adták ki. Gyakorlatilag nem volt segítség a fémpénzek második, háborús generációjának kibocsátása sem 1915-

¹⁹ SZN 1918. okt. 25. Az OMB aranykészlete veszélyben.

²⁰ SZN 1918. okt. 30. Csekket adnak ki a bankjegyihiány enyhítésére.

²¹ SZFU 1918. okt. 30. Huszonöt és kétszáz koronás bankjegyek.

ben és 1916-ban. De nem csak a vállalatok, a vendéglátóipar, a boltosok stb., hanem a városok is előbb utóbbi szükségpénz készítésére kényszerültek.

A házi használatú vagy más helyi kibocsátású papírpénzek hivatalossá tétele bizonyára akkor merült fel először, amikor az egyes városok vezetői is ilyen módon kívánták megoldani, vagy legalábbis enyhíteni az aprópénzhiányt. A pénzügyminisztérium csak 1918 szeptemberében nyilatkozott ez ügyben eléggé általános formában: „...Az aprópénzhiány megszüntetésével a pénzügyminiszter is foglalkozik, ahol a következő felvilágosítást adták: A pénzügyminisztérium foglalkozik kisebb összegű papírospénz nemnek a kibocsátásával. Addig azonban, míg ez megvalósul, megengedi a kedvezőbb pénzügyi viszonyok közt lévő következő városoknak a papírpénz kibocsájtását: Pozsony, Kolozsvár, Temesvár, Arad, Szeged, Miskolc, Kassa, Győr, Szombathely, Kecskemét és Marosvásárhely.

A pénzügyminiszter elejét akarja venni annak, hogy egyesek az aprópénzhiányt felhasználva, a nikkell- és bronzértékeket felhalmozzák és ezzel egy újfajta árdragítást teremtsenek az országban: az aprópénzdrágítást.”²²

A közvéleményt is erősen foglalkoztatta a pénz értékének a javítása, megszilárdítása, hiszen elemi érdeke volt. Egy korabeli, a helyettes polgármesterhez címzett olvasói levél is bizonyítja ezt, amelynek részleteit az újságban is közölték: „... Azon kérelemmel járulok a nagyságos úrhoz, hogy a Feketeszállon lakó több hadi miljomost idéznék be... ezek már mind hadi miljomosok és se katonát nem attak a hazának, se ők maguk nem katonák és azt mondják, hogy bár még tartana öt évig a háború, akkor már kilóval mérnék a bankót. És azt mondják ők nem adnak hadi kölcsönt, ha akár hányszor kér az állam, azért kellene a papírpénzt mind lebélyegezni, hogy akkor ez a sok hadi uzsorás is elő szödné aládájából a sok össze harácsolt bankót, mert az igen csak a jó oldaláról ismeri a háborút. Nagyon kérem a nagyságos Polgármester urat, hozza javaslatba a papírpénz lebélyegzését. Igen kérem intézkedjen a Nagyságos úr ez a sok gögös pénzes paraszt iránt.”²³ A levél alapján „a tanya finom közgazdasági érzékét” dicsérte az újságíró, de elkésettnek vélte az ötletet. Az Élet azonban — amint a későbbiekben látni fogjuk — a tanya gondoskodás realitását igazolta.

2. A köztársaság lázában

A katonailag összeomlott Osztrák—Magyar Monarchia már 1918. október 4-én kezdeményezte a fegyverszünet megkötését és a béketárgyalások megindítását. De a következő lépéseket már a győztes antant hatalmak diktálták.

Az ország első életében is felgyorsultak az események. Október 24-re megalakult a Magyar Nemzeti Tanács a különböző pártok képviselőiből. A tömegek az utcán követelték a háború befejezését és egy független magyar kormány megalakítását. A forradalmi Katonatanács irányításával a munkásság aktív támogatásával október 31-re Budapesten győzött a polgári demokratikus forradalom. József főherceg gróf Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké, akinek vezetésével koalíciós kormány alakult. Az első napjait élő Köztársaság igen súlyos katonai, diplomáciai és politikai helyzetet, valamint erősen legyengült gazdaságot örökölt.

A zajló események közepette tehetetlenül sodródó Osztrák—Magyar Monarchia küldöttei és az antant katonai vezetői között 1918. november 3-án Padovában

²² SZN 1918. szept. 15. Szeged engedélyt kap papírpénz kibocsájtásra.

²³ SZN 1918. okt. 3. Tanyai indítvány a papírpénzről.

megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. A magyarok számára a demarkációs vonal ekkor még papíron a háború előtti Magyarország határa lett.²⁴

Az antant keleti hadserege azonban erre az időre már elérte a Duna—Száva vonalát. Ebben a seregben mint szövetséges jelentős számú szerb haderő is részt vett. A szerb hadvezetés előtt ismert volt Magyarország minden szempontból kritikus helyzete, így alkalmasnak látta a körülményeket az ország déli részének megszállására, ahol egyébként szép számmal szláv népesség is lakott. Tervüket közölték is a francia vezérkarral. Egyúttal Misic szerb vezérkari főnök az 1. és 2. szerb hadseregnek parancsot adott, amely szerint 1918. november 5-én már nyomultak előre a Szerémség, Szlovénia Horvátország, Bácska és a Bánát felé. November első hetében elfoglalták Újvidéket és környékét, 14-én bevonultak Szabadkára és 24-én már Újszegeden voltak.²⁵

A megszállt területeken azonnal megkezdték a magyar közigazgatási apparátus leváltását, a közös hadsereg, köztük a magyarok kiutasítását, a rekvirálást. Az ipari, mezőgazdasági termékek lefoglalásával, az OMB újvidéki fiókjában összegyűjtött pénz és értékpapírok birtokbavételével a szerb hadizsákmányt gyarapították. Kezdetét vette a megszállt területek Magyarországtól való teljes elszakítása. A szerb katonai vezetés által felállított határzár miatt a menekülők az ipari, mezőgazdasági készleteket, az állatállományt nem tudták elszállítani. A legszükségesebb tárgyaikat és csak némi pénzkészletet hozhattak Magyarországra.

A kedvezőtlen nemzetközi helyzetben, rossz közlekedési körülmények közeppette Károlyi Mihály és küldöttsége Belgrád felé tartott, hogy a padovai fegyverszüneti egyezséget követően megkösse a Magyarországra vonatkozó katonai megállapodást. Károlyi ettől a szerződéstől a magyar köztársaság elismerését és az ország régi határainak megtartását remélte. A tárgyalást vezető francia tábornok, mint antant képviselő meghallgatta a magyar küldöttség elképzeléseit. Válaszából azonban kiderült, hogy egy legyőzött ország képviselőivel beszél, s Magyarországnak a háborúban való részvételéért bűnhődni kell. A magyar küldöttség tudomására hozták az antant és szövetségeseinek feltételeit, amely magába foglalta már a román és szerb igények részbeni teljesítését. Ezek alapján a padovai egyezséghez képest új, számunkra sokkal rosszabb demarkációs vonalat jelöltek ki az ország déli részén. Ezen túl bármely lényeges hadászati pont megszállását, szabad átvonulást és ott-tartózkodást követeltek. A magyar küldöttség hazautazott, hogy a Nemzeti Tanácsnak beszámoljon a megalázó feltételekről. Egy más összetételű küldöttség 1918. nov. 13-án Belgrádban mégis aláírta a szerződést. Ez a szerződés vagy inkább diktátum megpecsételte Magyarország sorsát, a Monarchia széttörését. A fegyverszüneti szerződésben rögzített új demarkációs vonalig a háború előtti Magyarország déli részéről is kiszorult a magyar közigazgatás és hatalmi apparátus s antant megszállás alá került. Szeged ezen kívül esett. Stratégiaiilag igen lényeges helynek számított mint közúti, vízi, vasúti csomópont, ezért — a város lakóinak szerencséjére — a franciák hídfőállásnak tekintették.²⁶

Magánosok, intézmények és a régi államapparátus mérhetetlen anyagi és monetáris értéke maradt a megszállt területeken. Szeged gazdasági helyzetének további romlását okozta a polgári menekültek, a szélnek eresztett katonák, sebesültek tömegeinek pénzzel, élelemmel, lakással való ideiglenes ellátása. Közben a város lakossága Szeged külterületének jelentős részére (pl. Alsótanya) a lábát sem tehetette be csak francia

²⁴ Mo. tört. 1976. 88—89.

²⁵ DM 1918. nov. 14. és 26.; Mo. tört. 1976. 90.

²⁶ Dm 1918. dec. 31.

engedéllyel, közbenjárásra. A közlekedési nehézségek — a vasúti, közúti és vízforgalom megszüntetése — növelték az élelem és áruellátás gondjait.

Minden forgalom akadozott, a pénzforgalom is. A kereskedelmi, gazdasági, katonai és politikai zavarok közepette Szeged város lakosai is bizalmatlanok voltak a pénzintézetekkel szemben a vagyonbiztonságuk tekintetében. Súlyosbította az ár-emelkedéseket a bankjegyeknek nagyobb mennyiségű felhalmozása a magánháztartásokban. A jól elrejtett arany és ezüst pénzek úzérkedések, csempészkedések alkalmával kerültek elő. Az eldugott nemesfém pénzek értéke kb. egyenlő volt a papírpénzekével, 1 kg tiszta arany ára 28—32 ezer papírkoronának felelt meg.

A rendkívüli körülmények miatt Szeged pénzügyi egyensúlyát nem tudta megtartani. A különböző városi intézmények vezetőinek sürgető kéréseire a város polgármestere táviratban szorgalmazta a pénzügyminiszternél a szükséges pénzmennyiség küldését. Az egész országban fennálló bankjegyhiány miatt a kérést azonban nem tudták teljesíteni.²⁷

Szegeden két helyi hatalmi szerv jött létre. Ezek irányították az eseményeket arra törekedve, hogy a közigazgatás (amely néhány személycserén kívül a régi maradt) megvalósítsa a polgári demokratikus forradalom törvényes intézkedéseit.

Az egyik az 1918 október végén megalakult Szegedi Nemzeti Tanács (amelyben a polgári demokrácia és munkásság szociáldemokrata képviselői kaptak helyet), a másik az 1918. nov. 3-án alakult Szegedi Munkástanács, amelybe a munkásság forradalmi képviselőin kívül a különféle szakszervezetek küldötteiként polgárok, értelmiségiek is bekerültek.²⁸ Az általános gondokat tetéző pénzügyi bajok orvoslásában a város közigazgatási vezetőit a pénzügyi intézkedések tervezésében, a feladatok végtehajtásában is e két hatalmi szerv vezetői és a forradalmi néptömegek megmozdulásai befolyásolták. Nehéz körülmények között vállalkozott a Nemzeti Tanács, a Munkástanács a Néptanács Szeged közigazgatásának vezetésére. 1918 novemberre, decembere az általános bajok orvoslása mellett a forradalmi átalakulással telt el.

1918 novemberére, hogy szaporítsa jövedelmét, a város a személy és vagyonbiztonságra hivatkozva rendkívüli eszközökhöz nyúlt. Legalább 3 millió korona jövedelemre volt szükség, ezért a közgyűlés úgy szavazott: „... a város lakosságára háborús járulék vetessék ki csak ez egy évre.” A háborús járulékot közadók módjára hajtották be.²⁹

A pénzhiány országosan nagy gondokat jelentett. Az első napjait élő, formálódó köztársaságnak nem volt módja az ország pénzintézeteit kellő időben elegendő pénzmennyiséggel ellátni. Helyette új intézményein keresztül és a sajtó segítségével igyekezett az állampolgárokat megnyugtanni: „... a magyar állam kötelezettségének minden körülmények között meg fog felelni, senki sem aggódjék, hogy illetményeihez nem fog jutni. Nagy időket élünk ... a kormány mindenkinek hálás lesz...”³⁰

A bankok a pénzhiány miatt nem tudták teljesíteni a kifizetéseket. Egy napra működésüket is felfüggesztették. E zavarok és fennakadások miatt különösen szükség volt a közvélemény hivatalos tájékoztatására: a kormány és a Nemzeti Tanács kéri, hogy „ne türelmetlenkedjenek, az átmeneti fennakadások rövidesen megszűnnek és az O-M-B, melynek vezetését Beck Lajos országgyűlési képviselő, volt államtitkár vette át — rendben fogja teljesíteni a kifizetéseket. Szombaton meg fognak nyílni a

²⁷ CSML Tanácsi iratok 554/1918. sz. 1918. nov. 27. Kószó Elek főpénztárnok levele.

²⁸ Vál. dok. 132—133.

²⁹ CSML Közgy. jkv. 598/1918. sz. tanácsi előterj. 1918. nov. 13.

³⁰ SZN 1918. nov. 14. A hadügyminiszter rendelete a bankjegyhiányról.

valamint a tanácsos illeté-
 kesek kifüggőben állásában
 a pénzügyi és pénzügyi
 szükségletek a fentebb leírtakban
 a tanácsos javaslatok alapján
 a költségvetés készítésénél
 első sorra a pénzügyi
 szükségletek a legfontosabbak
 a pénzügyi és pénzügyi
 állapotok szisztematikus
 vizsgálata.

Budapest, 1918. november 27.
 Kossó Elek
 Főpénztáros

1. kép. Kossó Elek főpénztáros levele a tanácshoz, amelyben a szükségpénznyomás megkezdését kéri 1918. november 27.

bankok, különben pedig a kormány rövidesen új magyar állami papírpénzt fog kiadni”.³¹ A népkormány megoldásra váró feladatai között az önálló jegybank felállítására és megteremtése első helyen szerepelt. Kényszerítő feladat volt ez, hiszen a Bécsből való bankjegyelletés egyre jobban akadozott. Ezért határozták el, hogy egyelőre a budapesti főintézet által kibocsátott bankjegyeket hoznak forgalomba. Ennek megtárgyalására utazott Beck Lajos Bécsbe.

Az ország pénztelenségét látva az OMB bécsi kiadású fehérhátú pénzek kliséit. Megfelelő minőségű és mennyiségű papírt és szakembereket is adtak a hazai bankjegyelőállításhoz. Egyelőre tehát az OMB bankjegyei maradtak forgalomban Magyarországon.

1918. nov. 7.—december 28-ig 28 millió korona értékű, fehérhátú 200 koronás készült el. Három hét alatt 4000 ív 200 koronás bankjegyet nyomtak. Egy ívben 36 darabot.³²

Az OMB-tól kapott engedéllyel és segítséssel a Magyar Földrajzi Intézetben megkezdték a 200 koronás fehér pénzek nyomását. Mindenki tudta, hogy az újabb bankjegy tömeges előállításával és forgalomba hozásával a korona tovább inflálódik. Az állam legfőbb bevételi forrását a 200 koronások biztosították.

Az általános gazdasági bizonytalanság miatt fokozódott a nyersanyaghiány. Ennek következtében több üzemben beszüntették a termelést. A munkanélküliek száma nőtt. A drágaság napról napra fokozódott. A lakosság betétállományának összege a pénzügyintézetekben tovább csökkent. Akadozott a köztartozások befizetése a város főpénztárába. A nem tervezett, rendkívüli kiadások száma növekedett. A főpénztár fizetőkép telenné vált, a szegedi pénzügyintézetek kölcsönei kevésnek bizonyultak.³³

Az országos és helyi pénzügyi gondokat a sajtóban újra és újra elemezték: „... Olyan forradalmi átalakulás, melyen Magyarország politikai és társadalmi struktúrája most keresztül megy, gazdasági berendezkedésünknek is új programot diktál. „... az OMB-nak körülbelül 33 milliárd összegű bankjegye van forgalomban és ebből szakemberek véleménye szerint 17 milliárd itt hever Magyarországon. Ha ez a rengeteg bankjegytömeg nem heverne az embereknél, hanem forgalomban volna, ha ahelyett, hogy odahaza a fiókban tartják az emberek a pénzüket, annak legalább egy részét, úgy mint eddig tették, bevinnék a bankokba, nem fordulnának elő olyan zavarok és fennakadások, mint aminőket most tapasztalunk a bankjegyek forgalmában.” Ostorozzák a lakosságot, hogy ésszerűbb magatartásukkal segítsék a bajok orvoslását: „...ne tartsanak odahaza több pénzt, mint amennyire okvetlenül szükségük van, ne rontsák pénzüket értékét azzal, hogy újabb és újabb bankjegytömeg nyomtatására kényszerítik a jegybankot. Nincs már szükség „félelmi tartalékok” gyűjtésére...”³⁴

Mindezek ellenére a gyakorlatban tovább romlottak a pénzügyi, gazdasági viszonyok. A zűrzavaros helyzet kialakulásában nagy része volt annak, hogy a közbiztonság és vagyonbiztonság meglehetősen labilis volt. Megteremtése, megőrzése érdekében a szegedi Nemzeti Tanács a helyőrség katonaságát akarta alkalmazni.³⁵

³¹ SZN 1918. nov. 2. A pénzügyi viszonyok konszolidálása.

³² SZN 1918. dec. 28.; RÁDÓCZY 1984. 19.

³³ Dm 1918. nov. 26. Csökkennek a város bevételei.

³⁴ SZN 1918. nov. 4. A pénzforgalom rendjének helyreállítása.

³⁵ SZN 1918. nov. 3. Megalakult a szegedi Nemzeti Tanács. Intézkedések, rendeletek.

Ez természetesen újabb kiadásokkal járt. A költségek fedezését: „...Szeged város önfeláldozó vagyonos polgáraitól...” remélte.³⁶

November 6-tól a helyi újság már rendszeresen közölte a polgárőrség kiadásainak fedezésére beérkezett adományok összegét. A helyőrség mellett létrehozták tehát a polgárőrséget, amelynek a pénzigénye a hír szerint személyenként napi 10 korona és ellátás volt. Az őrsereg fenntartása újabb jelentős összeggel terhelte a város költségvetését.

A leszerelt és a megszállt területekről kiutasított katonák járandóságukat a katonai parancsnokságuk helyett a városok közigazgatóságától kérték. A hazatért hadifoglyok és sebesültek szintén a polgári hatóságokhoz fordultak pénztelenségükben, növelve ezzel is a város rendkívüli kiadásait. Az elmaradt zsold 1918. dec. 1. utáni kifizetésére a hadügyminiszter tájékoztatása szerint a közigazgatási hatóságok külön utasítást fognak kapni.³⁷

Ugyancsak külön utasítás foglalkozott azzal, hogy mi történjen a demarkációs vonalon kívül rekedt és most hazatérő polgároknál, katonáknál lévő pénzekkel. Ezek a pénzek egyébként az Osztrák—Magyar Monarchia valutaközösségébe tartozó bankjegyek voltak, mint pl. a líra, amelynek beválthatóságáról a kormány így rendelkezett: „... minden pénzintézet, amely tagja a Pénzintézeti Központnak, köteles december hó 15-ig bezárólag a pénztáraknál jelentkező katonai személyeknek az udinei Cassa Venete dei Prestiti által kibocsájtott lírajegyeket 95 korona=100 líra árfolyamon beváltani.”³⁸

Helyi, kényszerű rendelkezés volt: „A szegedi főposta hivatala a nem kamatozó pénztárjegyeket fizetésként elfogadja és pénzkészletének erejéig be is váltja.”³⁹

Ugyan így, a demarkációs vonal másik oldalán az antant és szövetségesei (román, szerb) által megszállt, volt magyar területeken is a katonai, rendészeti intézkedéseket hamarosan követték a közigazgatási, pénzügyi rendelkezések. „A temesvári szerb katonai parancsnokság értesítette a bánáti kormánybizottságot, hogy száz dinár értékét kétszáz koronában állapította meg a napi forgalomban.”⁴⁰

Szeged lakosságának különböző rétegeiben eltérő módon jelentkezett a pénzhiány. Más pénzegységeket hiányolt a polgárság, az értelmiség, a parasztság, a munkásság. A 20 és 50 koronásokat sürgették a különféle pénzintézetek és a város pénzügyi szakemberei. A szegedi bankokban, az adóhivatalban, a városi főpénztárban, általában a nagykereskedelemben az úgynevezett kék ezres bankjegy felváltására szolgáló 20 és 50 koronások hiányoztak. Alig fordultak elő ezekben a közpénztárakban a filléres tételek. A kisebb címletűek a kifizetőhelyek a munkásság, a parasztság, a kisiparosok, kiskereskedők gondjait enyhítették volna. Az iparvállalatoknál, a kisiparosoknál, kiskereskedőknél, a magánpénztárakban, a piacokon, a kávéházakban, a vendéglőkben a filléres címletek hiánya okozott gondot. Küszködtek a 10, 20 és 50 koronások felváltásával is. Ahol csak hatóságilag rögzített áron adhatták, vehették a különböző áruféleségeket, vagy végezték a szolgáltatásokat, ott állandó volt az aprópénzhiány. A súlyos politikai, gazdasági bajok között a filléres gondokkal nem tudott törődni Szeged város vezetősége. Az állandó áremelkedések, a fekete árak miatt az apró tételű fizetőeszközök hiánya a bérből, fizetésből élők tömegeit érin-

³⁶ SZN 1918. nov. 5. Megadóztatják a vagyonos osztályt; nov. 6. Adományok a polgárőrség kiadásainak fedezésére.

³⁷ SZN 1918. nov. 14. A hadügyminiszter rendelete...

³⁸ SZN 1918. nov. 13. Közgazdaság. Lírajegyek beváltása.

³⁹ SZN 1918. nov. 19.

⁴⁰ SZN 1918. nov. 29.

tette kellemetlenül. A város vezetői intézményesen még nem foglalkoztak érdemben ennek a bajnak az orvoslásával.

Az általános bankjegyhíányon az sem segített, hogy a szegedi pénzintézetek vezetői a polgármester jóváhagyásával megegyeztek abban, hogy a bankbetéteket, részlegesen és ideiglenesen zárolják. 1918. nov. első hetétől 500 koronánál nagyobb összegű kifizetést nem teljesítettek. Arra hivatkoztak, hogy az OMB helyi fiókja nem ad elegendő pénzt a városi pénzintézeteknek.⁴¹

A fent bemutatott helyzet alapján a különböző városi intézmények vezetőinek sürgetésére a Nemzeti Tanácsban és a Városi Tanácsban egyre többen egyetértettek abban, hogy a szűkös pénzállomány pótlására valamilyen megoldást kell találni. Igen sokan a bankjegyhíány miatt a kereskedelmi forgalom megbénulásától tartottak.

Szeged közigazgatási vezetői helyi kezdeményezésekkel próbálták a súlyos helyzeten átmenetileg segíteni. A főpénztáros, a főszámvevő és néhány pénzintézet vezetőjének javaslatára több törvényhatósági bizottsági tag indítványozta hivatalos jelentésében, hogy a megrekedt pénzforgalom megszüntetése érdekében a város szükségpénzt bocsásson ki.

„Hivatalos jelentés a megrekedt pénzforgalom megszüntetése céljaira a város által szükségpénznek kibocsátása iránt. Úgy a polgármester úr mint a Szegedi Nemzeti Tanács azt az előterjesztést tette a város tanácsához, hogy a városban megrekedt pénzforgalom megszüntetése céljából a város közönsége szükségpénzt készítessen és bocsásson forgalomba, s az erre szükséges felhatalmazást a közgyűléstől a város tanácsa szerezze meg. Közgyűlés, hogy a város közönsége részéről felmerült kívánsághoz képest felhatalmazást ad a város Tanácsának, hogy a szegedi pénzintézetek bevonásával kibocsájtthasson a város közönsége nevében 10 millió korona összeg erejéig pénztárjegyeket, amely pénztárjegyek teljes értékéig a város közönsége összes vagyonával szavatol. Ezeket a pénztárjegyeket mindenféle városi követelések kielégítésére, illetve kifizetésére a város közönsége elfogadja, vagyis lehet velük fizetni városi adót, városi illetéket stb. városi közköveteléseket, viszont minden szegedi polgár pénzt helyettesítő eszközül e pénztárjegyeket a kibocsájtott névértékben elfogadja. Kötelezi magát a város közönsége, hogy az általa így kibocsájtott pénztárjegyeket az állam törvényes pénzével legkésőbb 1 év múlva beváltja. A KIBOCSÁJTANDÓ PÉNZTÁRJEGYEK 5 KORONÁS és 20 KORONÁS címletekben készítenének és bocsájtatnának ki. Ha a kibocsájtás szüksége valóban felmerül, amit a város Tanácsa állapít meg, egyelőre 2 millió korona értékű pénztárjegy bocsájtatnék forgalomba, ha ezután a viszonyok még szükségessé teszik, úgy folytatólagosan annyiszor két millió korona értékű pénztárjegy bocsájtatnék ki, amíg a kibocsájtás az tíz millió koronát el nem éri!

Erről a polgármesteri hivatal, Taschler Endre főjegyzőt az iktatmány kiadásával és a számvevőséget ért.”⁴²

A Szegedi Napló közli is a Tanács döntését: „Az aprópénzhíány egyre kínosabban válik érezhetővé Szegeden. A bajon a város úgy akar segíteni, hogy kétmillió értékű aprópénzt, öt és húszkoronás bankjegyeket fog nyomtatni. A kérdést ma tárgyalta a tanács és úgy határozott, hogy az ügyet rendkívüli közgyűlés elé viszi, amely véglegesen fog dönteni.”⁴³

A Délmagyarország szempontunkból még részletesebb és fontosabb értesülése-

⁴¹ Dm 1918. nov. 2. A szegedi pénzintézetek vezetői.

⁴² CSML Tanácsülési jkv. 42 347/1918.

⁴³ SZN 1918. nov. 19. Szeged bankót nyomat.

ket is közzé tett: „... Balogh Károly (pénzügyi tanácsnok) azt is bejelentette, hogy ez irányban az illetékes pénzügyi körökkel már a tárgyalásokat is megkezdte, sőt a szükségpénzek kliséjét el is készítették...”⁴⁴ Tehát a hivatalos ügymenet előtt megkezdődtek a szóbeli érdeklődő tárgyalások a pénzek kivitelezésével kapcsolatban. Az előállítás lehetőségeiről a forma, minőség, hamisítás elleni biztonság, gyártási idő, ár stb. tekintetében a szegedi Engel Lajos nyomdától érdeklődtek, tájékoztak. Ezek szerint valószínűleg nem a klisék készültek el november 19-re, hanem csak a minták rajzai.

Szeged város törvényhatósági bizottságának 1918. évi nov. 22-én tartott rendkívüli közgyűléséről írt jegyzőkönyvből olvashatjuk a tanácsi előterjesztést a városi szükségpénz kibocsájtásáról. Kevés szóbeli módosítással ismétlődik az előterjesztés néhány kezdő mondata „... Az ennek folytán tett tanácsi előterjesztésre kimondja a közgyűlés, hogy a város közönsége részéről felmerült kívánsághoz képest felhatalmazást ad a város tanácsának, hogy a szegedi pénztintézetek bevonásával a város közönsége nevében 10 millió korona összeg erejéig pénztárjegyeket bocsájtasson ki...” folytatódik az előterjesztés szövege szó szerint. „Ez a véghatározat kihirdetendő és jóváhagyás végett a belügyminiszterhez fölterjesztendő. Miről a városi tanács és a főjegyző jegyzőkönyvi kivonaton értesítetnek.”⁴⁵

A helyi sajtón keresztül szintén azonnal tájékoztatták a város lakosságát a határozatról és a vitáról is. Részletesen ismertették az ellenvéleményeket: „...Wimmer Fülöp szerint nincs a pénzre szükség, inkább 10 és 20 filléresek kellenének. Kormányos Benő attól fél, hogy sokba kerül a nyomása. Aczél Géza a hamisításoktól tart. Hoffer Jenő szerint most majd ezt fogják gyűjteni. Becsey Károly dr. és Lendvai Sándor szólaltak föl a tanácsi javaslat mellett, amit a közgyűlés is elfogadott.⁴⁶ „A szakértők azt állítják, hogy nem lenne kára belőle a városnak. Ebből a bankokban kamatjövedelem is lenne, melyből lehetne a nyomási költségeket fedezni.”⁴⁷

A bankjegyhány valóban nyomasztó lehetett. Ezért kényszerült sürgetni a városi főpénztáros jelentésében és előterjesztésében a tanácsot november 27-én: „Tekintetes Tanács!

A leszerelt katonák illetményeinek kifizetésére a városi adópénztárnak f. évi december hó első napjaiban 3 600 000 korona összegre van szüksége, amelyre a fedezetet a helybeli állampénztár bankjegyhány miatt nyújtani nem tudja. Bár a polgármester úr a szükségelt összeg megküldését a pénzügyminiszter úrnál táviratilag szorgalmazta, szerény véleményem szerint az egész országban fennálló bankjegyhány miatt annak leküldése kétséges, másrészt pedig úgy a helybeli pénztintézetek mint az Osztrák—Magyar Bank helybeli fiókja a szükségelt pénzüsszeget rendelkezésre nem adhatják. Tekintettel arra, hogy a házi pénztárnak is az esedékes kölcsön törlesztésekre, valamint a tisztviselői illetmények kifizetésére 1 millió korona összegre van szüksége f. évi dec. hó első felében. Tisztelettel javaslom, hogy a közgyűlés által engedélyezett első 2 millió korona értékű szükségpénzt a legsürgősebben kinyomatni, s forgalomba bocsátani szíveskedjék.”⁴⁸

Néhány nap múlva, 1918. november 30-án a város tanácsa meg is tárgyalta a főpénztárnok jelentését s a következő határozatot hozta: „A főpénztárnok előterjesztése és a városban jelentkező általános szükség folytán a közgyűlésből nyert felhatalmazás alapján a városi szükségpénzek elkészítését elrendeljük, s megbízzuk a polgár-

⁴⁴ Dm 1918. nov. 19. Szeged város 2 millió korona aprópénzt bocsát ki.

⁴⁵ CSML Közgy. jkv. IV. B. 1402/a 1918. 632. sz. tárgys. Rendkívüli közgy. 1918. nov. 22.

⁴⁶ SZN 1918. nov. 23. A város szükségpénzt bocsát ki.

⁴⁷ Dm 1918. nov. 23. Szükségpénz.

⁴⁸ CSML Főispáni iratok 554/1918.

mestert, hogy a pénzügyi tanácsnok közbejötté mellett a szükségpénzt szabályszerű felügyelet és ellenőrzés mellett készíttesse el, azt átvevén a főpénztárnak kezelése alá adja. A főpénztári tisztséget utasítjuk, hogy az elkészített szükségpénzt vegye át, azt a tanács rendelkezéséhez képest bocsássa majdan forgalomba. Az átvett szükségpénzről szabályszerű számadást vezessen. A pénz nyomtatására, ellenőrzésére s átadására vonatkozó szükséges intézkedéseket rövid úton a polgármester úr adja ki. Erről a polgármester urat, Balogh Károly tanácsnokot és a számvevőséget értesítjük.”

Ugyanezen tanácsi határozaton a hirdetmény szövege is olvasható:

„Hirdetmény

Értesítem a város közönségét, hogy a törvényhatósági bizottság folyó évi november 22-én tartott rendkívüli közgyűlésében elhatározta, hogy a megrekedt pénzforgalom kiségitése érdekében városi szükségpénzt készített legfeljebb tíz millió korona összeg erejéig 20 koronás és 5 koronás címletekben. A kibocsájtott városi pénzért Szeged város közönsége összes vagyonával felelős, és legkésőbb egy év lefolyása alatt az állam törvényes pénzével beváltja. A város az általa kibocsájtott pénzt fizetési eszközül a köztartozások kielégítésére elfogadja, tehát községi adó, vám, illeték stb. fizetésére. A pénzintézetek Szegeden fizetési eszközül szintén elfogadják, s minthogy a kibocsájtott pénznek fedezete a városnak összes vagyona, ebben 70 ezer holdat meghaladó magyar föld, amelynek értéke az aranynál erősebb földet nyújt a pénz igazi értékére, ennél fogva bátran mondható, hogy a világháború legjobb pénze a város által kibocsájtandó pénz.

Felhívom a város lakosságát, hogy a város által kibocsájtott 20 koronás és 5 koronás pénzeket a közforgalomban teljes értékben fizetési eszközül fogadják el, azt a forgalomtól el ne vonják, el ne rejtsek, mert azzal csak a város közönségének ellátását veszélyeztetik. Hasson oda minden polgár, hogy a mai nehéz viszonyok között a polgárok előnyét biztosító pénzkibocsájtás forgalomba hozatala a legpéldásabban biztosítható.

Szeged, 1918. nov. 30.

Balogh Károly
előadó

Somogyi polgármester

Bartos Lipót
nyomdatulajdonos
Szegeden

Felkérem, hogy a ./.. alatti hirdetményt 300 példányban kinyomtatni szíveskedjék (alakját szóbelileg)

Szeged, 1918. nov. 30.

Balogh Károly
előadó

Somogyi polgármester⁴⁹

Ez a hirdetmény végül is nem jelent meg, bár az ügy korabeli megítélése szempontjából igen lényeges. A hirdetmény összefoglalja ugyanis a pénzkibocsátással

⁴⁹ CSML Tanácsülési jkv. 43 024/1918.

H I R D E T M É N Y !

Levegő
 Ertesitem a város közönséget, hogy a törvényhatósági *közgyűlésben*
~~közgyűlés~~ *magyarul* folyó évi november hó 22-én tartott *közgyűlés* rendkívüli ülésében el-
 határozta, hogy a megrekedt pénzforgalom *kiegészítés* érdekében városi
~~szükségpénzt~~ készített legfeljebb 10 millió korona összeg ere-
 jéig, 20 Koronás és 5 koronás címletekben. a kibocsajtott városi pénz-
 ért Szeged város közönsége összes vagyonával telelős és legrosszabb egy
 év lefolyása alatt az állam törvényes pénzével beváltja. A város az ul-
 tala kibocsajtott pénzt fizetési eszköskül a közlekedések kielégítésére
 elfogadja, tehát közönségi adó, vám, illeték stb. fizetésére ~~a pénzintézetek~~
 elfogadják. A pénzintézetek Szegeden fizetési eszköskül szintén elfogadják;
 s minthogy a kibocsajtott pénznek fedezete a városnak összes vágyona, eb-
 ben 70,000 holdat megvaladó magyar föld, dachlynek értéke az arannyal erős-
 sebb rődözetet nyújt a pénz igazi értékére, *ami a pénz értékére bármikor megváltható; hogy*
a világháború legjobb pénze a város által kibocsajtott pénz.
 Fedhivom a város lakosságát, hogy a város által ki-
 bocsajtott 20 Koronás és 5 koronás pénzeket a közforgalomban teljes ~~érték~~
 értékben fizetési eszköskül fogadják el, azt a forgalomból el ne vonják,
 el ne rejtsék, mert azsal csak a város közönségének elűtőmért veszélyes-
 tetik. Hasonn ora minden polgár, hogy a mai nehéz viszonyok között a -
 polgárok előnyét, biztosító pénz kibocsajtás forgalomba hozatala a leg-
 pótlásabban biztosítsassák.
 Szeged, november hó 30. *[Signature]*
[Signature] polgármester.

2. kép. A szükségpénzkibocsátás polgármesteri hirdetményének fogalmazványa 1918. november 30-i dátummal

kapcsolatos elméleti és gyakorlati tudnivalókat. A lakosság számára a legmegnyugtatóbb érveket sorakoztatja fel, hogy a leendő pénzeket kellő bizalommal fogadják (az arannyal erősebb fedezett a 70 ezer hold; a világháború legjobb pénze stb.).

1918-ban azonban sem a hirdetmény, sem a (majd december folyamán legyártott) pénzek nem kerültek a lakosság elé. A halogatásban nagy szerepe volt a kormány bizonytalan pénzügyi politikájának, a közvetlen szomszédságban lévő szerb pénzügyi apparátus intézkedéseinek, a városi vezetők között a címletek miatti véleménykülönbségeknek, valamint a szerb, később pedig a francia katonai jelenlétnek.

A városi főpénztárból hiányzó néhány millió korona összeg tulajdonképpen már december elejére kellett volna. Szükségességét és sürgősségét a pénztervre írt 1918. december 1-jei dátum némiképpen igazolja. A pénzkibocsátás technikai előkészítéséhez erre is szükség volt. A hivatalos ügymenet aztán az Engel cég szóbeli előterjesztései, közlései, ajánlatai, mintái alapján — amelyek elfogadhatónak bizonyultak — lendültek tovább.

A SZEGEDI NAPLÓ
lapkiadó vállalata
ENGEL LAJOS SZEGED

KÖNYVNYOMDA és DISZKÖNYVKÖTÉSZET
PAPIR és IRODAI CIKKEK NAGY BANTÁRA, KÖNYVPIACI HÍVŐKÖR
ALAPÍTVÁ 1843

TELEFON 94. sürgőnyozim: NAPLÓ SZEGED

Szeged szab. kir. város tekintetes tanácsának

Szeged

Kérem felhívásuk folytán van szerencsém a város pénztárjegyeinek nyomására árajánlatot tenni. A pénztárjegyek elkészítését, beleértve a vésést, nyomást, vágást, számozást, és csomagolást, azaz elből 100,000 darabúat 1000 kint 45, utánrendeléseknél 1000 kint 42 koronáért tudnám szállítani.

A pénztárjegyek szállításánál teljes anyagi és erkölcsi felelősségem mellett vállalom és alávetem magam a legmesszebbmenő ellenőrzésnek

Szeged, 1918. december hó 9.

Hivatali hitelettel
ENGEL LAJOS

Engel Lajos

ÜZLETI KÖRLEVELEK
LEVÉLPAPIROK
SZÁMLÁK
CSEKKARTYÁK
HIVATALOS NYOMTATVANYOK
KÉPES
ÁRJEGYZÉKEK
REKLÁMLAPOK
PLAKÁTOK
LEVÉLBOHÍTEREK
PECSET
MÁRKÁK
CSEKKARTYÁK
VÁLTÓK
CSEKKLAPOK
SZELVÉNY
NYUGTAKÖNYVEK
DISZES
EMLEKALBUNOK
DIPLOMÁK
EMLEKLAPOK
KALIGRAFIKUS NIVITÁSEK
DOVÓVÉD
BLANKETTÁK
NEVJEGYEK
ESKÉZES
ELJEGYZÉSI
VELENTESEK
KEGHIVOK
TANCRENDEN
ÜZLETI
KÖNYVEK
TARTÓS JÓ
KÖTÉSREN
NAGY NAPTÁR-
KIADÓVÁLLALAT
KIÁLLÁS A VERSENYT
A FŐÁROSSAL
ÉS A MŰVELŐDÉSI
ELŐREHATÁR MUNKÁK
LEGGONDÁSÁRA
KIVITEL

3. kép. Engel Lajos nyomdász cégtulajdonos levele a szükségpénzek nyomtatása tárgyában 1918. december 9.

A tanács felhívására az Engel nyomdavállalat 1918. december 9-én elküldte hivatalos, írásos árajánlatát: „... van szerencsém a város pénztárjegyeinek nyomására árajánlatot tenni. A pénztárjegyek elkészítését beleértve vésetét, nyomást, vágást, számozást, szalagozást az első 100 000 darabnál 1000-ként 45 utánrendelésnél 1000-ként 42 koronáért tudnám szállítani. A pénztárjegyek szállításánál teljes anyagi és erkölcsi felelősségem mellett vállalom és alávetem magam a legmesszebbmenő ellenőrzésnek.”⁵⁰ A 43 024/1918. számú tanácsi határozat alapján megrendelt városi pénztárjegyek nyomására vonatkozó árajánlatot a december 14-én tartott tanácsülésen újabb határozatban el is fogadták. „...minthogy a pénztárjegyek Balogh Károly tanácsnok által a polgármester hozzájárulásával, a nyert felhatalmazás alapján megrendeltettek, a szabályszerű ellenőrzés beállíttatott, és a szükségpénzekből, a 20 koronás címletek nyomás alatt állanak...”⁵¹

A pénzelkészítés folyamatában történt még egy epizód jellegű, de jellemző esemény. E napokban érkezett meg a polgármesterhez a soproni Röttig-Romwalter nyomda részvénytársaság december 12-én kelt levele. A szükségpénzgyártási ajánlatban a nagy gyakorlatú cég garantálja a szép kivített. Olvasható a várható nagy haszonra való utalás is arra, hogy a pénzek készítését csupán az OMB helyi szervezetének kell jelenteni, a banknak ugyanis csak az állami bankjegyek kiadására van privilégiuma. A levél hátlapján a hivatalos tanácsi érkezési bélyegzés és nyomtatott iktatószám van, kézírással megjegyzés, hogy irattárba tehető, mert „...a szükségpénzek nyomtatása már folyamatban van”.

Ezek alapján láthatjuk, hogy a város vezetősége sokszor a hivatalos határozathozatali módokat mellőzve egyszerűen szóbeli intézkedésekre kényszerült. Balogh Károly, mint pénzügyi tanácsnok és közéleti vezető a város tanácsa részéről kapott megbízás alapján már 1918 novemberében intézkedett a szükségpénzek rajzainak elkészítéséről, december elején pedig a nyomásról is, ill. annak megfelelő ellenőrzéséről. Így tehát az Engel cégnél a pénzek elkészítése az 1918. november 30-i tanácsi határozat meghozatala után hamarosan elkezdődhetett a megállapodás feltételeinek megfelelően.

Scultety Sándor, főszámvevő 1918. december 21-i jelentésében előterjesztést tett, hogy Engel Lajos benyújtott nyugtájára a 100 000 db 20 koronás városi pénztárjegy kinyomtatásáért és számozásáért 4500 koronát fizessenek ki. Tanácsi határozatot kért a pénztárjegyek további nyomtatását illetően.⁵³ A tanács a kifizetést elrendelte.⁵⁴ December utolsó hetében Bozsó Ödön javadalmi pénztáros, mint egyik városi megbízott, az elkészített pénzeket átvette. A további pénzelőállításra az intézkedést a polgármester tette meg szóban.

Balogh Károly tanácsnok az Engel cég három alkalmazottjának a pénztárjegyek készítésénél végzett rendkívüli munkájáért jutalmat helyezett kilátásba, mert e dolgozók „... a város érdekeinek megfelelő odaadást és hűséget fogadtak és tanúsítottak”. Kérte a tanácsot, hogy „a hűséges munka értékének csekély elismerése fejében Barilich József litográfus rajzoló részére 300 koronát, Varga József litográfus gépmeister részére 200 koronát és Bittera Béla üzemvezető részére 200 koronát” megszavazni és utalványozni. Felmerült, hogy Bozsó Ödön javadalmi pénztárnok,

⁵⁰ CSML Tanácsi iratok 42 347/1918; Lt. j. 11 643/918.

⁵¹ CSML Tanácsülési jkv. 44 360/1918.

⁵² CSML Tanácsi iratok 43 024/1918.

⁵³ CSML Főszámvevőségi iratok 22 901/1918.

⁵⁴ CSML Tanácsülési jkb. 45 442/1918.

RÖTTIG-ROMWALTER NYOMDA RÉSZV.-TÁRS.

TELEFON 19.

SOPRON

DEÁKTÉR 56.

VÁLASZ

JKI B. ÉRTESÍTÉSÉRE.

SOPRON, 1918 december 12.

TEKINTETES POLGÁRMESTER ÚR!

A legtöbb magyar városban elhatározták a mostan uralkodó aprópénzhiány miatt városi (szükségpénzt) utalványt kiadni, hogy a kereskedelem lebonyolítása megkönnyebbüljön.

Eltételezve attól, hogy az ilyen szükségpénz kiadása a kereskedelmi forgalom megkönnyítését eredményezi, az utalványokat kibocsátó városnak kétségtelenül anyagi hasznot is hoz, mert:

1. az utalványok forgalmi ideje alatt a város a kibocsátott utalványok összegét teljesen kamatmentesen élvezi és

2. a kibocsátott mennyiségű utalvány még a lejártakor sem kerül teljes összegében visszaváltásra, mert nemcsak bel-, hanem külföldi gyűjtők is elkapkodják az utalványokat, melyek teljes összegében meglesznek fizetve, azonban soha nem kerülnek visszaváltásra.

Ha tehát egy város például 200.000 darab 50 filléres névértékű utalványt bocsát ki, összesen 100.000 korona kerül forgalomba. Feltevére, a forgalmi idő két esztendőre lett megszervezve, a 100.000 kor. $5\frac{1}{2}\%$ kamat mellett két esztendő alatt kb. 7500 koronát hoz a városnak.

A kétszáz ezer darab utalványból azonban tapasztalat szerint legalább is 40% részben elromlik, elkallódik vagy gyűjtők kesébe kerülve, nem kerül visszaváltásra. Ez a 40% kitesz 20.000 koronát a fenti kamattal együtt tehát 27.500 koronát tesz ki, mely összeg az utalványokat kibocsátó városnak tiszta jövedelmét képesi.

A szábanforgó utalványok kibocsátása felsőbb helyről meg engedve a csak azon kötelezettséggel jár, hogy a kibocsátásra azandékozott összeg az osztrák-magyar banknak bejelentendő.

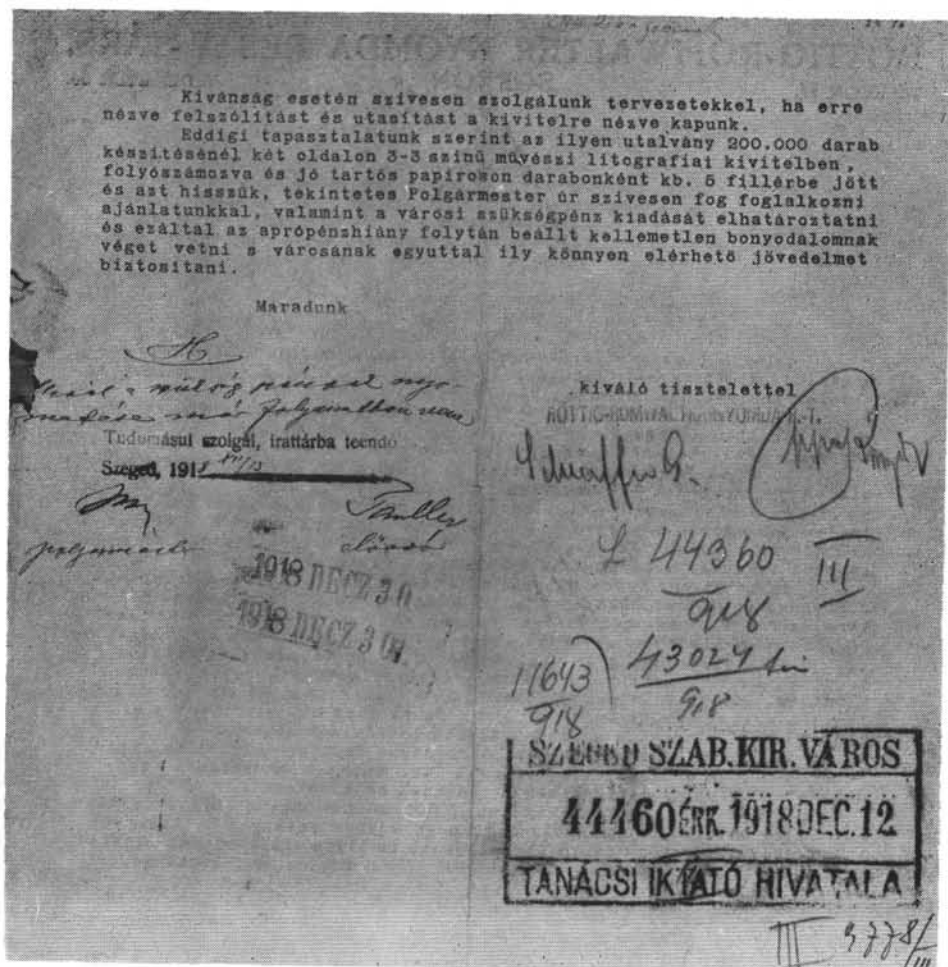
Mikor fentieket tekintetes Polgármester úr t. figyelmébe ajánljuk, bátorkodunk megjegyezni, hogy cégünk az ilyen szükségpénz készítésével már több ízben foglalkozott és ilyen utalványokat mindig művészi kiállításban a megrendelő város teljes megelégedésére szállított.

Nagy Sándor számtiszt, Bökös Mózes és Csáté József rendőrök a pénztárjegyek készítésénél végzett ellenőri munkájukért szintén kapjanak jutalmat.⁵⁵

1918 decemberére az ország politikai és gazdasági viszonyai egyre zavarosabbak lettek. A négyéves háború eredményeképpen az élet minden területén súlyos gondokat jelentett az általános nincstelenség. A magyar háborús államadósság nagyságát a pénzügyminiszter 33—34 milliárd koronára becsülte.⁵⁶ A pénzügyi egyensúly hiánya Szeged mindennapi életében még komolyabb nehézségeket okozott. A város az országhatár közvetlen közelébe került, külterületeinek egy részét elvesztette így gazdasági szerepe teljesen megváltozott. Nem csak az eddig szokásos adóbevételeitől esett el,

⁵⁵ CSML Tanácsi iratok 211/1919. Balogh Károly kérelme a tanácshoz 1919. jan. 3.

⁵⁶ Mo. tört. 1976. 129.

4. kép. Röttig-Romwalter nyomdatulajdonos levele a szükségpénzek nyomtatása tárgyában 1918. december 12.

hanem korábbi pénzügyi, kiviteli, behozatali kapcsolatai megszüntével feldolgozó ipara, kereskedelme, közellátása is működési gondokkal küszködött.

Ebben a helyzetben természetesen megszorodott a csalások, árdrágítások, valutaüzérkedések száma. A piacon néhány ármérséklési akció a visszájára fordult, mert a spekulánsok felvásárolták az olcsóbb árut (pl. babot, baromfit stb.) és később tízszeres áron hozták forgalomba.⁵⁷ Intézkedést sürgettek ellenük. Egy dorozsmai asszony a 3 korona 50 filléres mák literét 12 koronáért árulta. A bíróság 8 napi elzárásra és 100 korona pénzbüntetésre ítélte.⁵⁸ Egy Kölcsey utcai cipész egy férfi és

⁵⁷ SZN 1918. dec. 10. A szegedi piac árdrágítói ellen.

⁵⁸ SZN 1918. dec. 15. Elítélt árdrágító.

egy női pár cipőt 1080 koronáért adott el, holott a cipőpárok maximált ára 164 korona volt. Büntetése 3 havi elzárás és 1000 korona lett az ár visszafizetésén kívül.⁵⁹

Bizonyos árukkal kapcsolatban pl. a szegedi paprikatermelők, feldolgozók, molnárok és kereskedők nyomására központi intézkedéseket is tettek, félve attól, „... hogy a vasúti forgalomnak a megbénulása következtében a készletben lévő paprika Szegeden megreked és az értékesítés teljesen lehetetlenné válik”. Ez azért is fontos volt, mert a szomszédos területekkel esetenként csak bizonyos élelmiszer, vagy iparcikk tartalékok, raktárkészletek felajánlásával lehetett cseréket lebonyolítani.

A korabeli események részletesebb megismertetése után itt kell megemlítenünk a városi szükségpénzek kibocsátásával foglalkozó eddigi szakirodalom téves adatait, ill. téves elképzeléseit. A levéltári dokumentumok alapos áttanulmányozása során ugyanis a fentiek alapján világosan kiderül, hogy a szükségpénz 20 koronás címlete 2 millió korona értékben elkészült, de nem került forgalomba 1919 március közepéig. A pénzek dátuma azt sugallja, hogy az a megjelenés időpontja is egyúttal. Erről azonban szó sincs. (Mai papírpénzeink dátuma sem a kibocsátás dátuma.)

A szegedi papírpénzek fajtáit először összegyűjtő Banner János tulajdonképpen csak leírást közöl.⁶¹ Jóval később Ambrus Béla végzett alapvető kutatásokat és szerzett elévülhetetlen érdemeket a magyar papírpénzek történetének feltárásában. A szegedi szükségpénzek kibocsátását illetően azonban téves következtetéseket vont le. Tőle származik az a feltevés, hogy a városi szükségpénzek bizonyára megjelentek 1918 végén, de legalábbis 1919 elején. Így köti össze és magyarázza az 1919 márciusában, s majd később megjelentetett második kiadásokat a Magyarországi Tanácsköztársaság tevékenységével, holott ehhez Szeged esetében semmi köze sem volt.⁶²

Ambrus említi a város által megszavazott 10 millió koronás kibocsátási keretösszeget, de sem a különböző címletek kibocsátási sorrendjét, sem egyenkénti nagyságrendjüket nem tudta egyértelműen tisztázni. Az események menetét a dokumentumok segítségével végigkövetve mi arra a következtetésre jutottunk, hogy az első százezer darab 20 koronást A, B, C, D, E, F, G, H, I és J betűjelzéssel, betű sorozatonként 1—10 000-ig sorszámozva készítették el 1918 decemberében. Így ez 2 millió korona összeget jelent. A pénz leírását az események további menetében, azok valódi megjelenésükkor, kibocsátásukkor közöljük.⁶³

3. A Néptanács uralma alatt

Az előzőekben vázolt tényezők miatt a város gazdasági helyzete egyre romlott. Ennek megfelelően romlott a helyzetükkel elégedetlen, a sajátos körülmények között ijesztően megnövekedett számú lakosság hangulata is. A forradalmasodó tömeg nyomására napirendre került a városi vezetők leváltása, ill. több más személycseré a közgazdaságban.⁶⁴

1918 decemberében Szegeden a közgyűlés szétoszlott. A belügyminiszter által a főispáni teendőket végzésével megbízott Dettre János kormánybiztos az 1919 januári

⁵⁹ SZN 1918. dec. 21. Egy pár cipő 540 korona.

⁶⁰ SZN 1918. dec. 10. A paprika maximális ára.

⁶¹ BANNER 1925. 30—60.

⁶² AMBRUS 1979. 76—82.; AMBRUS 1986. I. 75—76., II. 456.

⁶³ A városi szükségpénzek visszavonásuk után tömegesen a levéltárba kerültek, majd később a Városi Múzeumba, ma a jogutód Móra Ferenc Múzeum Éremtárában találhatóak.

⁶⁴ SZN 1918. dec. 17. Változások a szegedi pénzügyigazgatóságon; SZN 1918. dec. 25. Újjászervezik a városi gazdasági hivatalt.

közgyűlést már nem hívta össze. A törvényhatósági közgyűlés hatáskörébe tartozó ügyek tárgyalására Néptanácsot alakított. A Néptanács tagjai lettek a volt városi tanácsból Taschler Endre főjegyző, dr. Somogyi Szilveszter polgármester, Bokor Pál polgármester helyettes, Dr. Gaál Endre és Fodor Jenő tanácsnokok, Dr. Turoczy Mihály főügyész, Dr. Wolf Ferenc tisztí főorvos, Berzenczey Domokos főmérnök, Scultéty Sándor főszámvevő, Dr. Temesváry Géza rendőr főkapitány, valamint a haladó országos pártokból, a Szociáldemokrata Pártból, a Károlyi Pártból és a Munkástanácsból delegáltak. Névszerint: Dr. Becsey Károly, Dr. Holló Jenő, Dr. Kállai Emil, Dr. Leitner Vilmos, Munkácsi István szabómester, Nemes Lajos gépgyári vasmunkás, Pálffy Dániel, Schweiger Miksa, Szabó János kendergyári munkás, Dr. Thirring Oszkár, Vajás József és Wallisch Kálmán építési munkavezető.⁶⁵

A Néptanács elé kerülő ügyeket a régi közgyűlések irányelvei és útmutatásai alapján készítették elő, amelyeket többségében változatlanul fogadtak el. Így a napirenden zömmel panaszok, jogos és jogosulatlan kérelmek, sürgetések, követelések, sőt fenyegetések szerepeltek. Ezek az ügyek azonban nem szolgálták a város általános helyzetének javítását, a jogrend megszilárdítását, a személy és vagyonbiztonság megteremtését, a város boldogulását, bár a Néptanács mindezt feladatának tekintette.

A nyersanyag és energiahiány miatt a szegedi gyárakban leállt a munka. A Kendergyár munkásai közül 800 fő munkanélküli maradt és csak heti bérük 25–30%-át kapták segélyként. Ám az alkalmazásban állók is kénytelenek voltak rendszeresen béremelést és segélyt kérni, mivel a feketepecsi árakkal nem tudtak lépést tartani. A válságos helyzetben az élelmiszerek hiánya tovább növelte az árakat. Egy fiatal munkásnő heti bére 17–20 K, egy idősebb munkásnőé 25–30 K, egy tanult férfimunkás 45–60 K fizetést kapott. A munkásnő havi keresetéből 11,5–16 kg kenyérré tellett. Egy pár cipő ára egy munkás 2 havi, egy férfiruha 3 havi, 1 q tüzelő 3 heti keresetének felelt meg. A legjobban fizetett férfimunkás heti keresete 12 kg kenyérré vagy 6 kg zsírra volt elég. A bérmozgalmak eredményeképpen a gyár vezetői kénytelenek voltak időnként segélyt osztani. 1919 januárjában 241 férfimunkás szakképzettségtől és kortól függően 200–350 korona, 329 munkásnő 250, és 106 gyermekmunkás 100 korona segélyt kapott fejeként.⁶⁶ Ezzel szemben pl. a rendőrség nyilvánosságra hozott fizetési adatai a következők: a legénység évi bérét 5–6000, a rendőr főkapitány illetményét 18 600 koronában állapították meg.⁶⁷

A megélhetési körülmények másik lényeges mutatója a fontosabb élelmiszerek, közszükségleti cikkek ára. 1919 januárjában többféle árat közöl az újság, ami azonban hírül sem tükrözheti a valóságot. A Néptanács igyekszik ugyan rendeletekkel maximálni az árakat a feketepecsi mindezeket természetesen nem respektálta. A közéleti hivatal hirdetménye alapján pl. a szalonna kilója 15 K, 50 fill., a karaj 16, comb, oldalas 15, a belsőségek 8 K árúak.⁶⁸

Egy cselédfogadás szemléletes leírásából valamivel gyakorlatiasabb áradatokhoz juthatunk. A gazda a kért juttatások fajtáit így számolta: a búza q-ja 84, egy pár csizma 600, 3 kocsi (kb. 15–20 q) tűzifa 900, egy 80 kg-os malac 500 korona. S ez csak része a kért fizetségnek.⁶⁹

Az árvizsgáló bizottság az előző év novemberének áraihoz igyekezett igazítani a vendéglői és kávéházi árakat azzal a megszorítással vagy fogadkozással, hogy „most

⁶⁵ SZN 1919. jan. 14. Megalakult a Néptanács.

⁶⁶ SZILÁGYI 1977.

⁶⁷ SZN 1919. jan. 5. A rendőrség fizetése; A szegedi rendőrtisztek a közölt bérek 80%-át, a legénység a 90%-át kapta.

⁶⁸ SZN 1919. jan. 12.

⁶⁹ SZN 1919. jan. 12. Gazdasági cseléd-fogadás 1919-ben.

különbféle rendszabályokkal gondoskodik azok betartásáról". Déli menü osztálytól függően 4,30—7,20; főzelék feltéttel 3,50—4,30; rostélyos 6—6,90; palacsinta 0,70—1,20. Kávéházi árak: tejeskávé 0,70—0,80; főtt tojás 1,10—1,20, 1 pár virsli 2,40, egy üveg barna sör 2,30.⁷⁰

Gazdasági életünket és pénzforgalmunkat nagymértékben nehezítette a magyar kormány — kétségtelenül nyomasztóan rossz helyzetében — bizonytalansága, várakozó pénzügyi politikája.

Már a polgári forradalom győzelme óta az önálló magyar jegybank létrehozása kitűzött cél volt. Most, a polgári demokratikus forradalom után is csak a bankjegyek felülbélyegezésének a terve vetődött fel, de egyelőre ezt is elodázták. A magyar pénzügyi szakemberek célszerűbbnek látták Magyarország akkori gazdasági helyzetében a valutaközösség fenntartását. A végrehajtást késleltette az a sok kereskedelmi és pénzügyi kapcsolat, amely hazánkat Ausztriához és az OMB-hoz fűzte. A hosszú idő óta meggyökeresedett béklyók lerázásához nem kedveztek a nemzetközi és a hazai körülmények sem. Ingadozó és várakozó magatartásunkat azzal magyarázták, hogy nem ismerjük a végleges országhatárokat, a háborús adósságokat, hazánk fizetési mérlegét. A korona pénztárjegyek magyar felülbélyegzésére csak az előkészületeket tette meg a Károlyi kormány. Az önálló bankjegy előállításához és forgalomba bocsátásához a belső válságokkal teli néhány hónap nem volt elég.

1919 januárjában ilyen körülmények között is felvetődött az a gondolat, ha mi nem bélyegezzük felül a közös korona bankjegyeket, legalább mondjuk ki, hogy az idegen országok által felülbélyegzett bankjegyek Magyarországon mint árfolyammal bíró idegen valuta szerepeljen, s azokat senki se köteles nálunk névértékükön elfogadni. A pénzügyminisztériumban az az elgondolás győzött, hogy hazánk bizonytalan és bonyolult helyzetét egészen más és újfajta bankjegyek kibocsátásával még jobban ne zavarjuk.⁷¹

A Horvát-Szlavón-Dalmát államszövetségben már 1918. október 30-tól, a régi szerb területek 1918. december közepétől az ún. kék pénzeket megjelölték.⁷² Ezzel kifejezésre juttatták, hogy az OMB valutaközösségből is kiválnak. Ide természetesen nem szállították már az október 30-án kibocsátott fehér hátú pénzeket. A Szegeddel közvetlenül kapcsolatos bácskai és bánáti részekbe a bécsi kibocsátású fehérpénzek a forgalombahozatal és a megszállás közötti idő rövidege miatt szintén nem kerülhettek (törvényes) forgalomba hivatalosan és nagyobb mennyiségben. A bankjegyek szállítása elképzelhetetlen a gyors hadmozdulatok által okozott állandó veszélyhelyzet következtében. A szerb katonai megszállások miatt a bécsi kiadású fehérpénzek még nem a november 7-től gyártott Károlyi féle 200 koronás fehér pénzek már nem juthattak a Szegeddel korábban erős gazdasági összeköttetésben levő Bácskába, Bánátba. Tehát ezekről a területekről az 1918-as esztendőben a fehér pénzek visszarámamlásáról nem beszélhetünk.

A Szegedet közvetlenül érintő szerb területfoglalások nyomában járó szerb közigazgatási és pénzügyi rendelkezések gyorsak, határozottak és célratörőek voltak. Az Osztrák—Magyar Monarchiából kivált utódállamok vezetői látták, hogy Magyarország náluk előnytelenebb politikai és gazdasági helyzetben van. E kormányok az antant hatalmaktól kapott titkos értesülések alapján biztosak voltak országhatáraik bővülésében. Abban is bízhattak, hogy területgyarapodásaikkal országaik fizetési mérlege kedvezőbb lesz Magyarországnál, és a háborús adósságokból rájuk

⁷⁰ SZN 1919. jan. 8. és 9.

⁷¹ Dm 1919. jan. 19. SZAUER M. JÁNOS: A bankjegyek szerb felülbélyegzése.

⁷² RÁDÓCZY 1984. 20.

kiseb rész hárul. Ez a bizonyosság, magabiztosság tűnik ki a szerb kormány intézkedéseiből. Pénzügyi rendelkezéseikkel a legkorábban bizonyították, hogy a valutaközösségből már csak az OMB pénzbeváltási kötelezettségvállalása érdekli őket.

Az Osztrák—Magyar Monarchia megszűnésével létrejött utódállamok mind-egyikében felmerült a korona bankjegyek felülbélyegzésének szükségessége. A végrehajtás nem egy időben történt. Attól függött, hogy a különböző kormányok milyen- nek látták saját gazdasági, kereskedelmi, politikai és katonai körülményeiket. A pénz felülbélyegzések gazdaságilag erősen érintették a szomszédos országokat, amelyekre a korona valutaközösség törvényei még vonatkoztak. A le nem bélyegzett korona bankjegyeket saját szempontjukból idegen valutának tekintették. A bélyegzés nél- küli pénzek elfogadása, vagy értékének megállapítása a felülbélyegzéseket végrehajtó országokban úgy történt, hogy abból gazdasági előnyük származzon.⁷³

A megszállások, területfoglalások rövid idő alatt megtörténtek, követték a tár- sadalmi megrázkódtatások, olykor tragikus események. Nem kevésbé fontos, kényes kérdés lett az államok közötti valuta és pénzügyek rendezése a korábban szoros gazdasági egység miatt. Sok helyen, pl.: Horvátországban magyar kereskedelmi és ipari cégeknek igen nagy korona összegű követeléseik voltak, amelyeknek a rendes úton való érvényesítésére az új viszonyok miatt nem látszott lehetőség. Bár a magyar és jugoszláv kormány bizottságai között kezdődtek pénzügyi tárgyalások, amelyek „főképpen a valutáris kérdésekkel és a jegybank ügyével” voltak kapcsolatban, megállapodásra nem jutottak.⁷⁴ Az OMB bankjegyeinek általuk történő megjelölésé- vel kezdettől fogva vagyonnövelésre számítottak a szomszédos országok rovására. Azt hangoztatták ugyan, hogy az eddig közös pénzekben végzett egyszerű technikai művelettel (felülbélyegzés) a területükön forgalomban levő bankjegyek mennyiségét akarják megtudni. Azonban, ha a felülbélyegzések nyomában járó rendeletek elő- írásait nézzük, más képet kapunk.

Kötelezővé tették a közös bankjegyek dínárra történő beváltását 100 dínár = 300 korona arányban, s ezzel a koronát gyakorlatilag leértékelték. Rendkívül rövid időt szabtak meg a korona bankjegyek felülbélyegzésére: 1919. január 20-ig.⁷⁵ A meg- szállt területeken lakók és az ottani pénzügyintézetek a meg nem szállt részek lakóival és cégeivel élő üzleti kapcsolatban álltak. A kevés idő miatt a bankok nem tudták előteremteni a pénzt ügyfeleik bankbetéteinek kifizetéséhez, hiszen azok budapesti vagy más magyar nagyvárosi pénzügyintézeteinek kereskedelmi érdekkörébe tartoztak.

Budapestről származó jelentés alapján az alábbiakról értesülhettek a szegediek: „Mint ismeretes a szerb pénzügyminiszter a megszállott területeken elrendelte az OMB bankjegyeinek lebélyegzését. A felülbélyegzéssel a szerb kormány a megszáll- ott területeken lévő lakosság pénzállományának jó valutáját kívánja elsősorban biztosítani. Ezenkívül azt a célt is szolgálja, hogy az egész országból való bankjegy- beözönlést megakadályozzák. Tekintettel arra, hogy Szerbia a megszállott területe- ken véglegesen berendezkedik, már most biztosítani akarja a Délvidéknek Szerbiához való csatolása esetén a pénzügyi tranzakció lebonyolításának sikerét.”⁷⁶

1919. január első felétől megtiltották Jugoszlávia területére, valamint a szerb hadsereg által megszállt magyar területekre a papír és a vert korona pénzek bevitelét. „...Laibachból jelentik, hogy a nemzeti kormány újabb rendelete értelmében a dél- szláv állam területére lépő utasok kötelesek a kétezer koronán felül lévő bankjegyeket

⁷³ Dm 1919. jan. 19. SZAUER.

⁷⁴ SZN 1919. jan. 4. Pénzügyi tárgyalások a magyar kormány és Jugoszlávia között.

⁷⁵ Dm 1919. jan. 19. SZAUER.

⁷⁶ SZN 1919. jan. 14. A magyar pénzek lebélyegzése.

megfelelő elismervény ellenében az ellenőrző hivatalnoknak átadni, aki a bankjegyet a legközelebbi adóhivatalnak, vagy országos pénztárnak szolgáltatja be. Az elismervénnyel a laibachi országos pénzügyigazgatóságnál kell jelentkezni, amely azonnal eldönti, hogy az átadott összeget egészben vagy részben kell-e visszaadni vagy pedig állami zárlattal az érdekelt személy által a megjelölt pénzintézetnél letétbe helyezni.”⁷⁷

A pénzügyi intézkedésekkel egyidejűleg a szerb megszálló parancsnokság egyre szigorította a demarkációs vonalon át való közlekedést. Ennek hatására pedig Szeged város vezetői is kénytelenek voltak időnként ellenintézkedéseket tenni. „Szeged város egész környékét megszállották a szerbek és nem engedik meg, hogy a városba élelmiszert hozzanak be. A szegedi polgármester ezért nem engedi meg sem ki- sem átvinni az 5 kg-nál nagyobb mennyiségű élelmiszert. Húst és lisztet egyáltalán nem szabad a városból kivinni.”⁷⁸ Január 14-től újabb nagyon súlyos korlátozások léptek életbe: „A legfelsőbb parancsnokság rendelete szerint a demarkációs vonalon át való utazás tilos.

1. A tényleges magyar katonatiszteknek és legénységnek az átutazás teljesen tilos.

2. Polgári egyéneknek csak külföldi útlevéllel szabad utazni.

Az átkelést Bánátból Magyarországra csak a felettes szerb parancsnokság fogja engedélyezni...” A szerb demarkációs vonal zárlatát végig a Maros mentén érvényesítették. Újszegedre csak nappal volt szabad a közlekedés, de gazdasági kapcsolat nem lehetett.⁷⁹

Még január folyamán közölték az útlevéllal utazók kötelességeit: „... a Torontál-megyébe utazók a rendőrség által adott arcképes igazolványokat a francia csapatok főparancsnokságán kötelesek lebélyegeztetni s utána Újszegeden a szerb parancsnokságnál láttamoztatni...” A távolabbra utazók és visszatérni is szándékozók a horgosi szerb parancsnokáson kell láttamoztassák igazolványaikat.⁸⁰

Miközben a lakosság az árak és bérek zűrzavarában, szükségintézkedések közepette egyre szorítóbb napi megélhetési gondokkal küszködött, a város vezetőit továbbra is foglalkoztatta a városi szükségpénz készítésével és kibocsátásával kapcsolatos kérdések megoldása. Bár a múlt év decemberében már elkészült 100 000 darab 20 koronás, de ezeket a javadalmi pénztárba helyezték el letétbe. A pénzek forgalomba kerülése és a további megrendelések tekintetében bizonytalan volt a városi tanács. Mint láttuk, a pénz tervét, az előállítás igényét a tanács határozat alapján, írásban kérte az Engel cégtől. Az újabb mennyiség, vagy más címlet gyártását „nem szabályos, törvényes” úton intézték, azaz csupán a polgármester szóbeli utasítására. Az események hatására gyorsan változtak az ország viszonyai. Januárban gyökeresen átalakult a szegedi közigazgatás. A polgármester visszavonta a pénzek további gyártására vonatkozó megbízását. Engel Lajos ezért kérelmet írt a város tanácsához 1919. január 9-én.

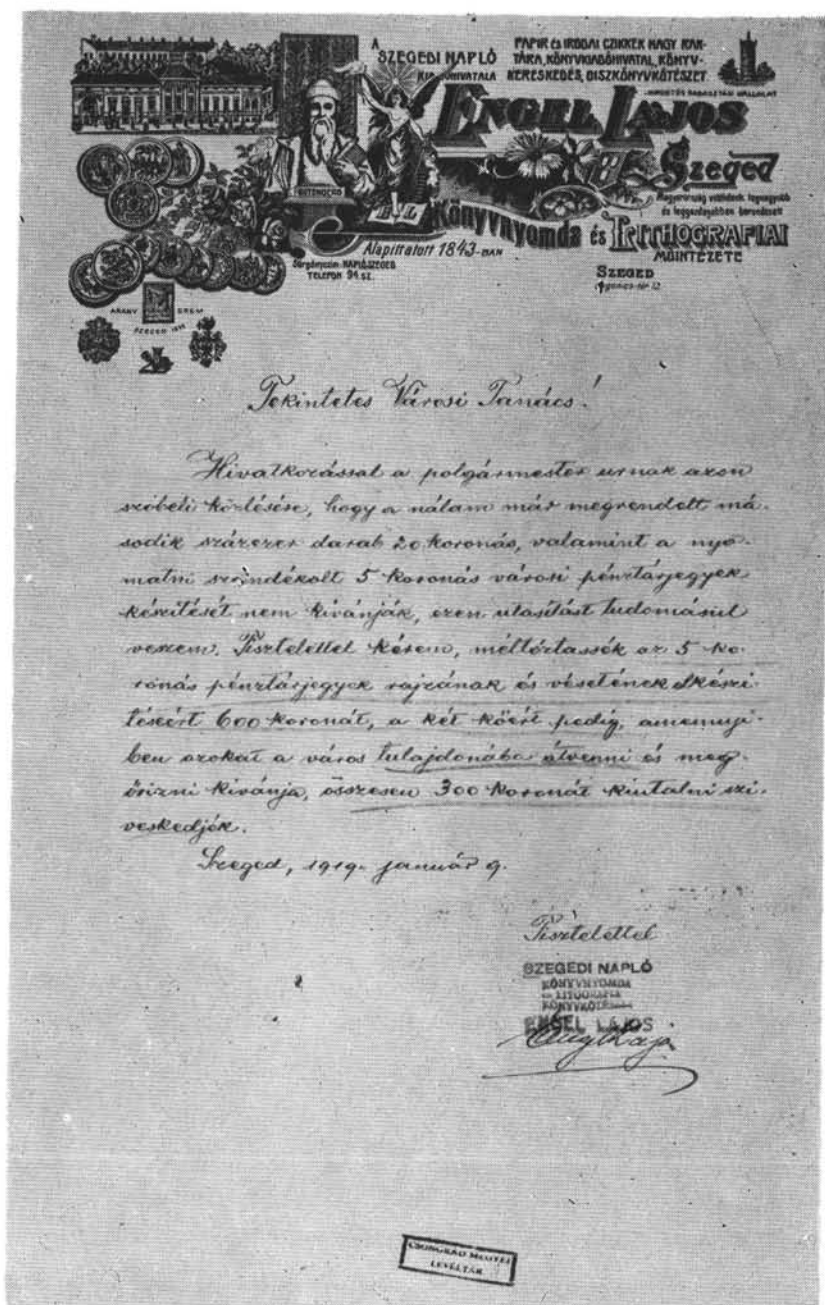
„hivatkozással a polgármester úrnak azon szóbeli közlésére, hogy nálam már megrendelt második százezer darab 20 koronás, valamint a nyomatni szándékolt 5 koronás városi pénztárjegyek készítését nem kívánják, ezen utasítást tudomásul veszem.”

⁷⁷ SZN 1919. jan. 16. Jugoszláviába 2000 koronán felül nem lehet bankjegyet bevinni.

⁷⁸ SZN 1919. jan. 14.

⁷⁹ SZN 1919. jan. 14.

⁸⁰ SZN 1919. jan. 24. Utazás a megszállt területre.

5. kép. Engel Lajos elszámolása az elvégzett munkáról 1919. január 9. Fotó: Dömötör Mihály

Udvariasan kérte a tanácsot, hogy az 5 koronás pénztárjegyek rajzáért és véséséért 600 koronát, a két köért pedig, ha a város saját tulajdonába venni és megőrizni kívánja, 300 koronát utaljon ki.⁸¹

A már elkészült 20 koronások rajzáért, véséséért, a két litográf köért a pénzt már megkapta. Az újabb kifizetéshez a főszámvevő tanácsi határozatot követelt. Végül a polgármester utasítására a számvevők kötelezték a főpénztárost, hogy a 900 koronát szabályos nyugta ellenében fizesse ki. Természetesen fontos feltétel volt, hogy a két követ (az 5 koronás elő- és hátlapi rajza) vegye át, helyezze pálcélszekrénybe, és eljárása eredményét jelentse. A város vezetése ugyanis szükségesnek látta, hogy a pénzelőállításhoz szükséges litográf köveket megbízható helyen őrizték. Így oldották meg a kövek folyamatos, hivatalos felügyeletét, ahonnan ha a helyzet úgy kívánta, utasításra elővehették és a gyors pénzkészítés végett felhasználhatták.⁸²

A városnak égetően szüksége lett volna a már elkészült 2 millió korona értékű 20 koronás szükségpénzre. Mégsem hozták forgalomba részben a zavaros pénzügyi, gazdasági és politikai körülmények miatt, részben a központi, miniszteri jóváhagyás hiánya miatt. A város pénzügyi vezetői közül néhányan hangoztatták, hogy a különféle új adók (vagyonadó, jövedelemadó, hadikölcsön) kivetése a pénz értékének további romlását idézi elő, és az általános pénzügyi bajokon csak ideiglenes javulást eredményezhet. Ugyanerre az eredményre vezetne a városi szükségpénz forgalomba hozása is.

A városi szükségpénz készítéséről és kibocsátásáról a város tanácsa még 1918 novemberében határozatot hozott. A november 22-i rendkívüli közgyűlés intézkedését engedélyezés, jóváhagyás céljából felterjesztették a belügyminiszterhez.⁸³ A kormány bizonytalanságát mutatja, hogy a hivatalos megkeresésre csupán 1919. február 26-án adott még mindig csak igen határozatlan választ:

„Tárgy: 10 millió korona erejéig városi pénztárjegyek kibocsátása.

A város közönségének, Szeged.

Az 1918. évi nov. 22-én tartott közgyűlésében 632. sz. alatt hozott határozatát tárgyalás alá vettem.

Az eredményről annak idején értesíteni fogom.

Bp. 1919. febr. 26.

Miniszteri rendeletből

Fritz miniszteri tanácsos”⁸⁴

1919 tavaszára az OMB összfedezete lecsökkent 1269 millió koronáról 341 millió koronára, vagyis a forgalomban lévő bankjegymennyiségnek nem egészen egy százalékára. Ennek ellenére a lakosság többségének, főként a polgárság és a parasztság körében a kék pénz iránti bizalma erős maradt. Az árukért kék pénzt követeltek. A forgalmi pénzekre vonatkozó hírekre érzékenyen reagáltak. A bizonytalanságot nagymértékben befolyásolta a fehér pénzek ideiglenes jellege is, amit a pénzekre nyomtatott szövegből mindenki kiolvashatott: „E jegy 1919. évi június 30-áig más bankjegyekkel felcseréltetik.” A lakosság azt is tudta, hogy a Károlyi kormány egyik fő bevételi forrása az általa gyártott fehérpénzek nyomásából eredt. Ezért indokoltnak látszik az újságban maró gúnnyal megfogalmazott hír: „... Az Osztrák—Magyar Bank vezetősége elhatározta, hogy nem nyomtat több 200 koronás bankjegyet, mert

⁸¹ CSML. Főszámvevősegi iratok 602/1919.

⁸² CSML. u. az

⁸³ Lásd 45—49. sz. jegyz.

⁸⁴ CSML Tanácsi iratok 7432/1919; leirati szám 28 716/1919.

elég van belőlük. Mi azt hisszük, hogy sok is... Megnyugató, ha nem nyomnak belőle többet, de köz-öröm a végleges bevonása lesz unokahúgával, a kócos kis huszonötkoronással együtt...”⁸⁵

A pénzügyi bizonytalanságot fokozta, hogy 1919 február közepétől Magyarországon egyre több idegen felülbélyegzésű korona forgott közkézen. Halaszthatatlanná vált volna a magyar területen használt lebélyegzetlen papírpénzek magyar megjelölése. Ekkor döböntek rá a szakemberek, hogy milyen kevés a közpénztárakban levő bankjegyek mennyisége. Ezeket kellett volna először felülbélyegezni, hogy a pénzforgalom e közben is zavartalan legyen.

A környező országok pénzlebélyegzési politikájáról is folyamatosan értesült a lakosság. Sok problémát felvetett a lebélyegzés. „...nem a legérdektelenebb az a kérdés, hogy mi történik azokkal a lebélyegzett bankókkal, amelyek visszakerültek a megszállott területekre és az OMB-hoz viszik beváltásra. A bank alapszabálya közt van ugyanis olyan intézkedés, amely szerint a megrongált, felülbélyegzett jegyre nem köteles teljes értéket adni... levonhatja a gyárási költséget... Minthogy azonban nem lehet az az intenció, hogy a megszálló hatóság által lebélyegzett bankjegy tulajdonosát kár érje, amikor jön a beváltás céljából, valószínű, hogy ezt a kérdést rendezni fogják. Az a szerbiai bizottság, mely a lebélyegzés következtében előállott helyzetről tárgyalt Budapesten, de most rövid időre elutazott a fővárosból, visszatérése után folytatja tanácskozásait és akkor ezzel a fontos kérdéssel is foglalkoznak, melyet meg is fognak oldani.”⁸⁶

A hírek nagyrészt Bécsből származtak. „Az államtanács elfogadta azt az indítványt, mely felszólítja, hogy a német—osztrák bankjegyeket minél gyorsabban lássák el ismertető jellel, hogy a cseh-szlovák kormány részéről történő további elértéktelenítés ellen megóvják.”⁸⁷ Prágai hír szerint pedig a cseh bankjegyek lebélyegzését február 14 helyett valószínűleg elhalasztják egy héttel.⁸⁸ Bankjegylebélyegzési tanácskozásokat is tartottak, ahol megállapították a követendő eljárást és a technika módzatait. Az államközi megállapítások helyett azonban inkább az élet diktált. „Német-Ausztriában a pénz lebélyegzése valószínűleg február 26-án kezdődik meg, ha a csehek 23-án elkezdek. Német-Ausztriában illetéket nem szednek.”⁸⁹ Zágrábból pedig azt jelentették, hogy: „A fiumei megszálló hatóságok megtiltották a lebélyegzett osztrák—magyar bankjegyek elfogadását.”⁹⁰ Mindezekből látszik a lebélyegzések körüli huzavona, ill. a közönség tájékozatlansága, tanácsstalansága. Ugyancsak jugoszláviai tapasztalatokról ad hírt a Szegedi Napló február 19-én: „A szerbek Jugoszláviában lepecsételik a pénzt... Ezzel éppen olyan keveset ér mint azelőtt. A pecsételésre sokszor fél napot is kell várni. A leleményesek ezen úgy segítenek, hogy maguk pecsételik le pénzüket mindenféle bélyegzővel.” Így születtek aztán lebélyegzések „a piaci igényeknek megfelelően” a bábaasszony pecsétjével, szállodás pecséttel vagy fakereskedői pecséttel egyaránt.⁹¹

Magyarország tárgyalt és készült a lebélyegzésre: „a kormány jegyzéket intéz az antanthoz, amelyben kifejti, hogy Magyarország kényszerhelyzetben elhatározta a bankjegyek lebélyegzését, mert Jugoszlávia és a Cseh-szlovák köztársaság már előzőleg elrendelte azt. A jegyzék azonban hangsúlyozni fogja, hogy Magyarország

⁸⁵ SZN 1919. febr. 6. Nem nyomnak több 200 koronást.

⁸⁶ Dm 1919. jan. 18. Veszteség a lebélyegzett bankjegyeknél.

⁸⁷ SZN 1919. febr. 12. A német—osztrák bankjegyeket is lebélyegzik.

⁸⁸ SZN 1919. febr. 14. A cseh bankjegylebélyegzés.

⁸⁹ SZN 1919. febr. 23. Befejezik a bankjegylebélyegzési konferenciákat.

⁹⁰ SZN 1919. febr. 28.

⁹¹ SZN 1919. febr. 19. Pénzpecsételési pikantériák.

a külfölddel szemben fizetési kötelezettségének eleget fog tenni. Hétfőn bizottság alakul, amely a lebélyegzés keresztülvitelét fogja irányítani”.⁹²

A pénzügyi gondok természetesen nem egyszerűen a gazdasági nehézségekből eredtek: „Az Osztrák—Magyar Bank tiltakozott a bankjegyek lebélyegzése ellen. Beck Lajos kormánybiztos kijelentette, hogy az OMB likvidációja a csehek lebélyegzésével kezdődött meg. Beck álláspontja az, hogy egy antantbizottság rendezze a monarchia pénzügyeit. Ha megmaradnak Magyarország jelenlegi határai, akkor mi vagyonelevéllel rendezzük valutánkat, ha azonban megcsonkítják országunkat, akkor ki kell tolni a valuta rendezését.”⁹³

A felülbélyegzés műveletének több változatát készítették el. Sokszor tartott szaktanácskozást a pénzügyminiszter a nagy pénzintézetek képviselőivel. A pénzügyminiszter tájékoztatása szerint hazánkban körülbelül 100 millió db felülbélyegzésre váró bankjegyet használtak. Ennek egyharmadát Budapesten. Az egyik terv szerint a bélyegző gépek csak a nagyobb pénzintézetekbe kerültek volna. Vidéken oda, ahol legalább 50 ezer db bankjegy volt. Külön bankjegyfelülbélyegzési irodát terveztek felállítani, ahonnan irányították és ellenőrizték volna a munkát. Vidéken helyi bizottságokra várt volna ez a feladat. A legnagyobb bajt a technikai körülmények okozták. Hiányoztak a gépek. A bankjegyek begyűjtése hosszú időt vett igénybe. Terv szerint az államnyomdában naponta 4 millió darab papírpénzt tudtak volna felülbélyegezni. Ha minden bankjegy Budapestre került volna, akkor is 25—30 nap kellett volna a munka elvégzéséhez. Egyelőre se elég összegyűjtött pénz, se gép nem állt rendelkezésre.

Budapesten megkezdtek azoknak a bankjegyeknek a fölülbélyegzését, amelyek a jegybank budapesti főintézetében és a nagyobb pénzintézetek pénztáiraiban voltak. 1919 március közepére hirdették a lebélyegezetlen bankók kicserélését fölülbélyegzettekre. Először a budapesti, majd utána a vidéki pénzintézeteket akarták ellátni lebélyegezett papírpénzekkel. Vidéken 46 bankjeggyűjtő helyet jelöltek ki, ahová szétosztás végett küldték volna a fölülbélyegezett bankjegyeket. Szeged is ilyen terjesztő központnak kijelölt hely volt. A magyar kormány semmiféle levonást nem tervezett a fölülbélyegzéskor. E művelet technikailag azt jelentette, hogy a bankjegyek közepére piros színben rányomják: „MAGYARORSZÁG”.⁹⁴

A 10, 20, 50, 100, 1000 és 10 000 koronás bankjegyek fölülbélyegzését tervezték. A 25 és 200 koronás fehérhátú bankjegyek lebélyegzését a lejáratú idő előtti bevonás miatt tervbe sem vették.

1919. március 3-án Szeged polgármestere a belügyminisztertől a következő szövegű táviratot kapta: „Bankjegyek felülbélyegzése kapcsán törvényhatósági és városi tisztviselők, valamint községi elöljáróságok világosítsák föl azonnal legkiterjedtebb módon a lakosságot, hogy fölülbélyegezetéssel járó kényelmetlenség elkerülhető, még pedig a bankjegyeknek takarékbetétként postatakarékpénztárnál való elhelyezése útján. Takarékbetéteket minden postahivatal elfogad.”⁹⁵ A Szeged Csongrádi Takarékpénztár 60 millió korona értékű bankjegyet küldött Budapestre, hogy cseréljék ki fölülbélyegzettekre. Ez az összeg többé Szegedre nem került vissza.

⁹² Dm 1919. febr. 23. Jegyzék az antanthoz a bankjegyek lebélyegzéséről.

⁹³ Dm 1919. márc. 7. Valutánk rendezése.

⁹⁴ AMBRUS 1979. 73—75.

⁹⁵ Dm 1919. márc. 8. Megkezdik a bankjegyek felülbélyegzését.

IRODALOM

Ambrus Béla

1979 A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzrendszere. Bp.

1986 Magyarország papírszükségpénzei 1914-től 1919. VIII. 1-ig. I—II. Bp.

Banner János

1925 Szegedi szükségpénzek. Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből I. évf. 1—2. sz.

Gaál Endre

1956 A szegedi munkásság harca a Tanácsköztársaságért 1917—1919. Bp.

Hajdú Tibor

1968 Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp.

Huszka Lajos

1977 Szegedi szükségpénzek 1918—1919. Somogyi-könyvtári Műhely, 16. évf. 1—4. sz.

Kelemen Béla

1923 Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. Szeged.

Kiss Ferenc—Tonelli Sándor dr.—Szigethy Vilmos Sz.

1927 Szeged. Magyar városok monográfiája. Bp.

Leányfalusi Károly—Nagy Ádám

1983 Magyarország fém- és papírpénzei. A korona-fillér pénzrendszere 1892—1926. Szeged.

Mo. tört.

1976 Magyarország története 8. 1918—1919; 1919—1945. Főszerk.: Ránki György. Bp.

Nagy Miklós

1982 A francia megszállók szerepe Szeged város közigazgatásában 1919-ben. MFMÉ. 1982—83/1.

Rádóczy Gyula

1984 A legújabbkori magyar pénzek 1892—1981. Bp.

Szigethy Vilmos

1942 A szegedi kormányok pénzügyei. Szeged.

Szilágyi Gábor dr.

1977 A szegedi Kenderfonógyár története 1877—1977. Szeged.

Tonelli Sándor

1923 A szegedi forradalmi mozgalmak. In: Kelemen 1923.

1939 A franciák Szegeden (1918. dec.—1920. márc.) Szeged.

1940 A szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 50 éves története 1890—1940. Szeged.

Vál. dok.

1969 A Csongrád megyei munkásmozgalom története 1917—1919. aug. 1. Szerk.: Gaál Endre. Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. Szeged.

Rövidítések:

CSML	= Csongrád Megyei Levéltár, Szeged
Dm	= Délmagyarország
jkv.	= jegyzőkönyv
MFMÉ.	= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
OMB	= Osztrák—Magyar Bank
SZFU	= Szegedi Friss Újság
SZN	= Szegedi Napló

Geldumlauf in Szeged in den Jahren 1918—1920 I.

Huszka, Lajos—Nagy, Ádám

Das Geld indiziert in jedem Zeitalter die Funktion und die Störungen der Wirtschaft empfindlich und in dem Alltagsleben kann es beinahe die Hauptrolle spielen. In unserem Aufsatz werden der lokale Geldverbrauch, der Geldumlauf und die kleinen Begebenheiten der Geldangelegenheiten im Hintergrund von grossen Weltereignissen untersucht.

Die Kriegsjahre haben die Wirtschaft in jedem Land stark auf die Probe gestellt. Ungarn und darunter Szeged verfügten über eine besondere Lage wegen der zerfallenen Österreich—Ungarischen Monarchie. Die Stadt wurde neulich von ihren früheren Rohstoffbasissen bzw. ihrem Absatzmarkt durch eine Landesgrenze abgetrennt. Sie hat ihren einem Regionzentrum entsprechenden wirtschaftlichen Hintergrund verloren. Die weiteren Ereignissen — die Revolution im Oktober 1918, die serbische französische Okkupation, die Räterepublik — haben zur Isolierung von Szeged geführt. Die Stadt hatte eigene Verwaltungsordnung und Wirtschaftseinrichtung unter grossen Schwierigkeiten und Nachteilen herauszubilden.

Mit der Hilfe von archivarischen Dokumenten stellen wir die Gestaltung des Stadtbudgets, die Situation der verschiedenen Betriebe, die Arbeit- und Lohnsituation in den Fabriken und der Anstieg der Preise vor. Parallel mit dem wirtschaftlichen Chaos kompliziert sich der Geldverkehr wegen der verschwundenen Kleingelder, Metallgelder und der vielerlei Papierscheine. Der Wert des Geldes verminderte sich, das finanzielle Gleichgewicht der Stadt war in ständiger Gefahr.

Wir haben auch die Geld betreffenden Nachrichten der Lokalpresse ausführlich aufgearbeitet. Die Zeitungen befassten sich regelmässig mit den schweren Schwierigkeiten des Geldumgaufs, hauptsächlich mit dem Landesgeldmangel. Die Regierung versprach die Einführung von neuen Geldern. In Szeged sind auch viele Zivilflüchtlinge angekommen bzw. viele aus dem zerfallenen Heer abgemusterte Soldaten. Die Stadt musste für ihre Versorgung die Sorge tragen. Im Handel wurde der Tausch beinahe herrschend. Aber man musste sich mit den zufließenden Geldern aus den Nachbarländern und mit deren Wechsel regelmässig beschäftigen.

Die neuen administrativen und politischen Führer der Stadt dachten schon vom November 1918 an die Einführung des lokalen Notgeldes, sowie auch in anderen Städten des Landes. Aufgrund der archivarischen Dokumente ist der theoretische und praktische Weg, der zur Erscheinung des Notgeldes in der Stadt führte, ausführlich kennenzulernen.

Die Räterepublik rief neue Schwierigkeiten im Geldumlauf hervor, infolgedessen erschienen Privatnotgelder fast in einmaliger Unzahl in Szeged. Die Umstände dieses Vorgangs werden im zweiten Teil des Aufsatzes analysiert.

Művelődéstörténet

A szegedi Prometheus nyomda (1926—1935)

LENGYEL ANDRÁS

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A huszadik századi magyar nyomdászat történetében, a dolog természete szerint, kis és nagy nyomdák együtt fordulnak elő, s a nyomdakultúra művelődéstörténeti karakterét éppen sajátos arányuk, egymást kiegészítő s erősítő funkciójuk adja meg. A nagy nyomdák jelentősége — márcsak termelési volumenük miatt is — vitathatatlan; a kutatásnak is elsősorban rájuk kell irányulnia. A nyomdászat története mégsem szűkíthető le rájuk, a mozgékony kis és középnymdák nagyon is valóságos szerepet tölthettek be, még ott, azokban a városokban is, ahol nagyobb nyomdák is dolgoztak. A szükségképpen gyorsan és olcsón termelő kis officinák gyakorta az irodalmi vagy könyvművészeti kísérletezések nyomdai realizálói, elősegítői tudtak lenni. Olcsóságuk és mozgékonyosságuk révén ők tették lehetővé, hogy a kultúra marginális irányzatai¹ nyilvánosságához jussanak. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy pl. a szegedi Koroknay nyomda², melyre a hasonló kis nyomdák közül a kutatás a legkorábban fölfigyelt, a kezdő József Attilának két verskötetét is kiadta, s a harmadik megjelentetésében is érdemi szerepe volt. Koroknay József teljesítményében persze a véletlen, a kiszámíthatatlan szerencse is szerepet játszott, hiszen akkor még nemigen lehetett tudni, hogy József Attila olyan nagy költő lesz, mint amilyen nagy később valóban lett. De Koroknay új arcokat, induló tehetségeket támogató „közléspolitikájában” benne rejlett az ilyen fölfedezések lehetősége. Sőt, nyugodtan mondhatjuk, a kis nyomdák művelődéstörténeti szerepe — praktikus funkciójuk, a kis példányszámú aprónyomtatványok, névjegyek, reklámanyagok stb. előállításával — éppen ez a kísérletezés, ez a kis kockázatú, de nemes altruizmus volt. Igaz, ehhez olyan nyomdatulajdonosok is szükségeltettek, akik az üzletmenet fönntartása mellett a kulturális élet önszerveződését is segítették.

Ilyen, altruista hajlamú, kulturális „fertőzőtségű” nyomdatulajdonos volt Szegeden Kraszna (utóbb: Kultsár) József (1901—1945)³ is, aki előbb Koroknay József lépteit terelgette a könyvkiadás felé, majd a maga irodalmi ambícióit is beleölte egy kis nyomdába. S bár ez a Prometheus nevű nyomda csupán szűk egy évtizedig tudott fönntmaradni, tulajdonosa nevét és munkásságát ez mégis megörökítővé teszi.

¹ A marginális irányzatok és törekvések funkciójáról lásd LENGYEL ANDRÁS 1990 *Bevezetését*.

² PÉTER LÁSZLÓ—REGULI ERNŐ 1957. 275—281.

³ Kraszna Józsefről eddig átfogó írás nem készült, a kutatás azonban több összefüggésben is szólt már róla. Vö. pl. PÉTER LÁSZLÓ 1955. 19—21., 26. APRÓ FERENC 1981. 146. S ugyancsak szólni róla több emlékezés is, így pl. a *Büvöpatatok* című emlékezésgyűjteményben (M. PÁSZTOR JÓZSEF 1976) Hont Ferenc, Rózsa Imre és Berczeli Anzelm Károly. — E dolgozat Kraszna életútját illetően elsősorban özevegének közléseire támaszkodik.

Keck József Gáspár — ez volt Kraszna születésekor anyakönyvezett neve — 1901. május 12-én született Szegeden. Apja, Keck József posta-segédtsízt, anyja Mathisz Erzsébet volt. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, Szegeden és Budapesten végezte. Pályakezdetéről sajnos kevés és bizonytalan tartalmú adatunk van. Későbbi felesége, aki ma is él, úgy tudja, hogy tanulmányai végeztével Budapesten, a Világ című lap kötelékében dolgozott, „azonban anyagi okokból kénytelen volt egyéb kereset után is nézni, s ezért hol Budapesten, hol Szegeden ügyvédi irodákban dolgozott. Kora ifjúságának irodalmi mozgalmaiban is részt vett”.⁴ Méghozzá, állíthatjuk, igen aktívan. 1919-ben *Kisértetek* címmel már verseskötete jelent meg Szegeden, 62 lapon.⁵ Még ugyanabban az évben szerkesztője lett egy rövidletű folyóiratnak, a *Bohémek Lapjának*, amely (1919 november—decemberében) a legifjabb szegedi írónemzedék első jelentkezése volt. 1921-ben, ugyancsak Szegeden részt vett egy másik irodalmi folyóirat, a *Fáklya* megteremtésében is, s bár ez sem élt egy-két számnál többet, ezt már főszerkesztőként jegyezte. Szerepe egyre nőtt a fiatal szegedi írójelöltek között. 1922 márciusában „ő hozta létre” a következő folyóiratot, a *Mécset* is, amelynek ugyan szintén csak két száma jelent meg, de ebben már lényegében együtt vonult föl a fiatal József Attilát hamarosan befogadó kis szellemi közösség. A Mécés márciusi számának mellékletként megjelent második „kötete”, egy kis alakú, 8 oldalas versfüzet *Resignato* címmel. Nem sokkal később — a fiatalok közötti növekvő súlyának bizonyítéka ez is — előszót írt Berczeli Anzelm Károlynak a Mécés 1922. áprilisi száma mellékletként publikált *Tűz van* című, 32 lapos versfüzetéhez. 1922. november 1-jén pedig az ő vezetésével léptek a nyilvánosság elé azok a fiatal költők, akiket immár mint az induló József Attila szellemi közegét tart számon az irodalomtörténet. (Kraszna mellett egyebek közt Berczeli Anzelm Károly, Hont Ferenc, Szépkúti Miklós, s természetesen maga József Attila.) Ez a *Lírai antológia szegedi költők verseiből* című kis alakú, mintegy 70 lapos verskötet előszavát is — akkor még Keck József Gáspár néven — ő írta. Néhány mondatát, mivel nemcsak akkori, hanem későbbi attitűdjét, irodalomszervezői ambíciói természetét is megmutatja, érdemes idézni: „Tény az — írta —, hogy az érdeklődés ma, különösen nálunk és különösebben az újjakkal szemben nagyon megcsappant. S így a költőknek kétszeresen joguk van ahhoz, hogy a verset, ezt az arisztokratikus műfajt a l'art pour l'art jegyében, mindjobban egyéni, imaginárius szépségekért mélyítsék, még akkor is, ha ez a művészet jegyében értékes törekvés nem mindig talál elismerő visszhangra.” Majd: „Ami az antológia összeállítását illeti, nem vezettek annyira kritikai szempontok, hogy kihagyjam azokat, akik bár formai szempontból kevésbé közelítik meg a tökéletes verselést, de határozottan meglátszik rajtuk a művészi intuíció.” Tipikusan marginális attitűd ez, amely — gyakran a jövőt, a jövő nagy irányzatait is előkészítő! — marginális irányzatok létezésének legfontosabb, szinte elengedhetetlen biztosítéka. De jellemző rá az előszó e részlete is: „... bennünk az akarat, erő megvan annyira, hogy munkálkodásunkkal küzdjünk, reméljünk önmagunkért, s azért, amit nyelvünkben és céljainkban magyarságunk egyetlen értékének ismerünk.”⁶

Ma már bizonyos, azt az irodalomszervező szerepet, amelyet ez időtől kezdve néhány évig a Koroknay nyomda betöltött, Koroknay József jórészt Kraszna ösztönzésére vállalta. Ő adta meg a döntő lökést a könyvkiadáshoz, e fontos kulturális misszióhoz, s ő vitte e vállalkozásba a lelkesedést, az ötleteket. Joggal vallotta róla évtizedekkel később e küzdelmek egyik részese, Rózsa Imre: „Ez a nagy fantáziával,

⁴ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, Bp. 1987. dec. 10—20.

⁵ PÉTER LÁSZLÓ, 1955. 21.

⁶ Idézi PÉTER LÁSZLÓ, 1955. 19.

elképzelésekkel teli érdekes egyéniség a gyakorlati tevékenységben hamar kifulladt, mégis ő volt az, aki a még kevesebb gyakorlati érzéssel rendelkező fiatalok írásait a nyilvánosság elé vitte.”⁷ Nélküle a Koroknay nyomda kiadói tevékenysége nem indulhatott volna el.

Kraszna 1923 januárjában még ott volt a Koroknay kiadásában meginduló legújabb folyóirat, a *Csönd* munkatársai között (olyanok társaságában, pl. mint Szomor Dézsi, Móra Ferenc, Terescsényi György, Szép Ernő, Laczkó Géza, Babits Mihály, Kárpáti Aurél és József Attila), de ezt már nem ő szerkesztette. Hamarosan ugyanis Olaszországba ment.⁸ 1923 és 1925 vége között, kisebb megszakításokkal, kint élt. Ismerkedett az országgal, egy nagy civilizáció továbbélő emlékeivel — s természetesen tanult: a padovai egyetemen több szemesztert is hallgatott. Ezzel azonban, bár olaszországi útja előtt „a Világgal megállapodott cikkek és interjúk küldésére”, némileg kikapcsolódott a hazai szellemi életből. Sajnos ekkori — érdeklődése, műveltsége megalapozása szempontjából alighanem döntő — éveiről keveset tudunk. Annyi csak a bizonyos, olaszországi éveiben kétszer is hazajött, s mindkét alkalommal rövidebb időt Budapesten, illetve Szegeden töltött. S az is dokumentálható, barátságot kötött Aba-Novák Vilmossal, aki 1924-ben rézkarc-portrét készített róla. A fiatal André Kertésznek pedig fennmaradt egy olyan, ugyancsak ez időből, 1923-ból vagy 1924-ből való fotója, amely a sakkozó Aba-Novákot és Krasznát együtt ábrázolja a festő zugligeti otthonában.⁹

Harmadik olaszországi tartózkodása végéig súlyosan megbetegedett, s így 1925 végén végleg hazatért. „Amikor [...] harmadszor érkezett vissza Olaszországból — írja erről az időről özvegye —, elhatározta, márcsak betegsége miatt is, hogy itthon maradjon és valami komoly létalapot teremjen, most már kettőnk számára.”¹⁰ Ötletei megint bőven voltak, de realizálásuk nem bizonyult könnyűnek. Előbb, ideiglenes jelleggel, képkiallítások rendezésével és festményeladással foglalkozott. Egy, e tevékenységének reklámot adni igyekvő hírlapi kommuniké rögzíti is ebbeli ténykedését.¹¹

Közben azonban többre, nagyobbra tört: irodalmi ambícióinak is teret keresve könyvkiadót akart csinálni. Pénz nélkül, minden különösebb támogatás nélkül fogott hozzá, de valahogy elindult. 1926-ban egymás után négy könyvet is kiadott. Előbb saját *Gond és lyra* című (verseket, aforizmákat és esszéket tartalmazó) „breviárium”, majd *Az új humanizmus* c. esszékötete, 1926 nyarán pedig *A magyar maszlag és az idegen áfium* című, politikai kérdéseket tárgyaló, de minduntalan metafizikába csúszó értekezése jelent meg. (Ezekből egy érdekes, önmagát, helyét kereső, belső vívódásoktól sem mentes intellektus bontakozik ki, aki jelentékeny műveltséganyagot tudott mozgatni; de már látszik, tehetsége nem költői természetű.) Negyedikként régi barátja, Rózsa Imre verskötetét (*Szökökút*) adta ki. E könyveken kiadóként már a Prometheus név szerepel, Krasznának ez a önmagát, lobogását, benső elszántságát kifejező klasszikus reminesszenciája. A névadó Prometheus ugyanis, mint az ismeretes, a görög mitológiának az az alakja volt, aki — Zeusszal is szembeállva — az emberi nem boldogítására lelopta a tüzet az Olymposról. Sőt Aischylos drámájának (*A leláncolt Prometheus*) Prometheus-interpretációja egyenesen azt a hőst teremtette meg, aki — a Révai Lexikon szócikkét idézve — „védelmébe veszi az emberiséget,

⁷ Rózsa Imre emlékezése. In: M. PÁSZTOR JÓZSEF szerk. 1976. 53.

⁸ Vö. KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzései, 1987. dec. 10—20., 1989. szept. 14.

⁹ A két kép Kraszna K. Józsefné tulajdonában. Másolatukat tőle kaptam meg.

¹⁰ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1987. dec. 10—20.

¹¹ *Kraszna József* Délmagyarország, 1925. okt. 31. 7., Ua. 1925. nov. 1. 8.

1. Aba-Novák Vilmos rézkarcportréja Kraszna Józsefről (1924)

melyet Zeus ki akart irtani, átadja nekik a tüzet, minden találmány és kultúra forrását, mellyel az ember a természet erőivel szemben védekezhetik, megtanítja az embert a tudományokra és művészetekre”.¹² E névválasztás, nyugodtan mondhatjuk, jellemző volt Krasznára, s kifejezte annak a misszióknak a vállalását, amelyet — nagyon tudatosan — be akart tölteni.

A négy könyv bizonyossága ellenére fölmerül azonban a kérdés: valóban új kiadó született-e ekkor? A válasz nem könnyű. A négy könyvből hármat ugyanis még Koroknay József nyomdája állított elő, s nem lehetetlen, hogy ezeknek költségét — részben vagy egészben — még Koroknay állta. Nem kizárt, hogy ezeken a Prometheus kiadójelzés nem több egyszerű alkalmi ötletnél, gesztusnál. Ennek azonban (bármennyire furcsa is a tőke nélküli „kiadó” föltételezése) ellene mond az, hogy *A magyar*

¹² *Prometheus*. Révai Nagy Lexikona. XV. köt. 714.

maszlag..., mely szintén a Prometheus jelzésével jelent meg, már nem Koroknay nyomdájában készült. A szegedi Hírlap- és Könyvkiadó Rt. nyomdája pedig, mely e kötet előállítását végezte, egyáltalán nem volt altruista vállalkozás. E kötetért Krasznának bizony fizetnie kellett, azaz: a kiadás *gesztusának* vállalása mellett állnia kellett a kiadás *költségeit* is. Ez pedig föltételezhetővé teszi azt is: Kraszna valamilyen forrásból a másik három kötet nyomdászamláját is fedezte.

A magyar maszlag... más szempontból is érdekes. A könyv utolsó, reklámokat tartalmazó lapjain ugyanis szerepelnek a Prometheus további tervei. Eszerint: „Sajtó alatt van és legközelebb megjelenik A LÁZ [című] regény az egyéniség dekadens kultuszáról, a világháború levegőjében vergődő fiatalok életéről. [Az] Aba Novák Vilmos rézkarc illusztrációival megjelenő mű ára 40.000 kor.” Ugyanott olvasható a tervek között Kraszna tanulmánykötete, a *Részeg istenek*, valamint két másik kötet is. Az egyik: „Új Írók Új Írások című sorozatunkban novemberben jelenik meg hét szegedi író [:] berczeli Anzelm Károly, Bódog András, Jávorka Ferenc, József Attila, Hegyi István, Kraszna József, Rózsa Imre legszebb írása. A szerzők fényképével és aláírásával megjelenő album alakú kötet ára 30.000 korona.” A másik: „Előkészületben van és kiadásunkban legközelebb megjelenik berczeli Anzelm Károly Mindenkiért (Novellák)” című kötete. Ám e kötetek legtöbbje soha nem jelent meg, s az az egy kötet is, amely végül mégiscsak megjelent, csak jóval később, 1928-ban hagyta el a nyomdát. Mi több, 1927-ből nem ismerünk egyetlen Prometheus jelzésű kiadványt sem. Mi történhetett? Miért maradt el a tervezett, sőt nyilvánosan beharangozott kötetek kiadása? Pontos választ, források híján, nem tudunk adni. De két dolog nagy valószínűséggel állítható. 1. A kiadás anyagi fedezete elfogyott; magyarul: Krasznának már nem volt több pénze; 2. Kraszna és Koroknay barátsága, de legalábbis szövetségvállalása fölbomlott; a Prometheus kiadványait már Koroknay sem tudta, vagy akarta finanszírozni. Ezzel Kraszna teljesen új helyzet elé került. Nem számíthatva immár az olcsó baráti nyomdára, kiadói tevékenységét időlegesen föl kellett függesztenie.

Az 1927. év így a Prometheus történetének „üres” éve lett. De — s ez a lényeg — a kiadó nem szűnt meg. Sőt: ekkor alapozódott meg. Kraszna nyomdaalapításra szánta el magát. „Miótán a könyvkiadás, mint vállalkozás már megvolt, felmerült benne a nyomda gondolata, ami ugyan nem lenne olyan, mint annak idején pl. a Várnay- vagy az Ablaka-nyomda [ezek Szegeden viszonylag nagy nyomdáknek számítottak — L. A.], de olyan se, mint a sokat emlegetett Koroknay. [...] A kettő között egy jó kis középnomda (persze, az akkori fogalmak szerint!), ami komoly alapja lehetne az irodalmi elgondolások megvalósításának”, s egyben megélhetésüket is biztosítaná.¹³

A Prometheus nyomdájának létrehozása persze hosszabb folyamat eredménye lett. Az ötlet családi tervezgetések során formálódott ki, majd Kraszna feleségének Bogdán Arankának bátyja, ki „jól jövedelmező malomtervezésekkel foglalkozott”, anyagi segítséget is nyújtott a tervhez. Az ő támogatásával, valamint hitelek fölvételével aztán valamikor 1927-ben (a pontos időpontot nem ismerjük) megszületett a nyomda is.¹⁴

A nyomda a Dugonics tér 12. szám alatti, ún. Napló-házban, a Szegedi Napló egykori épületében kapott helyet az alagsorban. Felszereléséről Kraszna özvegyének leírásából alkothatunk képet. A kezdet, ezek szerint, így alakult: volt „1 kis »amerikainak« nevezett nyomógép (a Koroknay-nyomda egész fennállása alatt 1 db

¹³ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1987. dec. 10—20.

¹⁴ Uo.

ilyen kis géppel nyomtatott, azt hiszem, mindvégig lábmeghajtásra beállítva!), ez nálunk motoros meghajtásra működött. Ezzel egyidejűleg 1 db síma nyomásra alkalmas nyomógép, tehát plakátok, újságok, könyvek stb. nyomására, — a gép méretét, nagyságát úgy tudnám meghatározni, hogy 4, de lehet, hogy 8 újságoldalnak megfelelő papírt nyomtatott egyszerre, természetesen motorral. Ezt a gépet egy Jávoroka nevezetű bpesti nyomdagép-kereskedőtől vásároltuk részletre, persze megfelelő előleggel és váltóval fedezve, és itt vásároltunk még egy papírvágógépet. És ezenkívül még sok-sok berendezési tárgyat, amelyek már múlhatatlanul szükségesek voltak.”¹⁵ Hamarosan, Krasznáné szerint még 1927-ben, de valószínűbb, hogy csak valamikor 1928 elején, beszereztek „egy Typograph nevezetű kisebbfajta és olcsóbb szedőgépet”. Ezt egy német gyártótól vásárolták, Kraszna „által választott széprajzú és nagyon jól olvasható Garmond betűvel”.¹⁶ E gép, melyhez Kraszna özvegye szerint „a matricák kétbetűsek voltak és szép soröntést produkált”, nagy valószínűséggel azonosítható. Az egykorú — 1937-es — Nyomdászati Lexikon szerint e sorszedő- és öntőgépet John R. Rogers (1856—1934) találta föl még a múlt században. 1896-ban figyeltek föl rá, de kétbetűs matricákkal csak 1908-tól került piacra. A gépet folyamatosan korszerűsítették, a huszas-harmincas években már egy jól használható, viszonylag korszerű gépnek számított. „Működése: A kopogtatón elhelyezett 84 billentyű valamelyikének érintésére lecsúszik a kívánt matrica a csúsztató drótján a gyűjtőcsatornába. A szóközt a spácium-karika képezi, mely egyben a matricasor kitöltésére szolgál. A karika a legvékonyabb részével csúszik a tengelyén a matricák közé. A megfelelő matricák lekopogtatása után gombnyomásra bezárul a gyűjtőcsatorna, s a gép működésbe jön. A karikák addig forognak vastagodó részük felé, míg a matricákat légmentesen az előírt szélességre kizárják. Közben egy fogó vonalba állítja a matricákat. Az öntőforma a matricákat a támpontokhoz szorítja, míg az öntőszájjal rátapad az öntőformára. Az ólmot a dugattyú belöveli az öntőformába, ahol a vízhűtés következtében azonnal meg is keményszik. Miközben az öntőforma visszatér a helyére, a csinga elválnak az öntött sorról, a kések legyalulják a sor felső két szélén képződött tarajt, végül a sor lecsúszik a hajóra. A sor kiöntése után a kosár önmagától fölemelkedik és a matricák, mindegyik a maga drótján, visszacsúsznak a helyükre. Megemlítésre méltó az öntőszáj, mely egy nyílásból áll és az öntőforma, mely tökéletes sorok öntésére igen célszerű.”¹⁷ E típus legkorszerűbb változata „30 ciceró szélességig és 36 pont vastagságig tud sorokat önteni, ürtöltőket pedig 48 pontig”.¹⁸ A Typograph tehát — e kissé nehézkes fogalmazású ismertetőből is kiderül — komplikált szerkezet volt, amelynek üzemeltetése szakértelmet igényelt, ám s ugyanakkor már egy bizonyos szakmai színvonalat is képviselt.

Kraszna nem volt szakképzett nyomdász, így iparengedélyt sem kaphatott. A problémát úgy hidalták át, hogy egy idős nyomdász, König Salamon — megfelelő díjazás fejében — nevét (s iparengedélyét) adta a vállalkozáshoz. A munkát azonban, amelyet Krasznának autodidaktaként s viszonylag gyorsan kellett elsajátítani, kezdetben ő és felesége, valamint két fizetett alkalmazott végezte: „...1 férfi munkaerő a kéziszedéshez, 1 nő a gépi berakáshoz, aprómunkához. Mindkettő szervezetlen volt, fizetésük kb. 30—40%-kal kevesebb amazokénál.” Kaptak viszont (akárcsak a szervezett munkások) fizetett szabadságot, karácsonykor dupla fizetést, s megkapták a

¹⁵ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1989. szept. 14.

¹⁶ Uo.

¹⁷ BÍRÓ MIKLÓS—KERTÉSZ ÁRPÁD—NOVÁK LÁSZLÓ szerk. 1936. 488—489.

¹⁸ Uo. 489.

fizetett ünnepeket is. A nyomda szervezési és adminisztratív ügyeit természetesen maga Kraszna és felesége végezte.¹⁹

„A nyomda betűkészletét — Krasznáné emlékezése (s a betűk elemzése) szerint — az Első Magyar Betűöntőde nevezetű cégtől” szerezték be. „Első alkalommal az induláshoz legszükségesebb betűfajtákat, típusokat, figyelve a betűnagyságokra [...]; ezeket kellett aztán a szükségletnek megfelelően fejleszteni, duzzasztani, hogy betűhiány miatt ne legyen fennakadás. [...] sok előzetes munka kellett ehhez, miután mindent csak becslés alapján dolgoztunk ki, de általában jó eredménnyel, aminek köszönhetően elég zökkenőmentesen indultunk.”²⁰

Jó egy évig, az emlékezés szerint, „mindenféle vegyes, de főként komolyabb kereskedelmi nyomtatványokat” készítettek. De Kraszna már ekkor, az induláskor is nagyobb célra figyelt: fiatal írók és költők fölkarolásával kultúrközpontot akart maga és nyomdája köré teremteni.²¹ Sőt saját irodalmi folyóiratot is szeretett volna kiadni. E tervei azonban csak részben valósultak meg, s amit sikerült realizálnia belőlük, az is nehezebben és lassabban ment mint szeretete volna. Sajnos, ilyen irányú ténykedésének dokumentumai részben megsemmisültek, részben — bár nyomtatványokban realizálódtak — összegyűjtetlenek. Így csak hozzávetőleges képet alkotunk a folyamatról.

Jelenleg a már nyomdára alapított kiadói tevékenységnek legkorábbi ismert dokumentuma 1928 nyaráról való. Ez Békeffi György, a Kraszna baráti köréhez tartozó, méltatlanul elfelejtett festő gyűjteményes kiállításának (1928. jún. 17.) katalógusa. A pár lapos, Berczeli A. Károly szövegét s Békeffi kiállított műveinek jegyzékét tartalmazó, de címlapján színes metszettel díszített katalóguson ott a nyomdajelzés: *Prometheus-nyomda Szeged, Dugonics tér 12.* Ugyanebben az évben, ugyancsak Prometheus kiadásban megjelent Berczeli A. Károlynak még 1926-ra tervezett novelláskötete, a *Mindenkiért*. Ez már nagyobb falat volt a maga 153 oldalával; ez már kétségtelenül igazi kiadói teljesítmény. Ugyancsak 1928-as kiadás — bár ezen a Prometheus jelzés alighanem csak a szerzői kiadás elleplezésére szolgált — Varga Borbála *Úti apróságok* című, 87 oldalas könyve. (A műkedvelő szegedi írónőt Kraszna aligha kívánta népszerűsíteni.) S ettől kezdve 1935-ig folyamatosan nyomom kísérhető a Prometheus nyomdai és kiadói tevékenysége. 1929-ben a Prometheus nyomda állította elő s látta el kiadói jelzéssel pl. Varga Borbála verseskötetét (*Pusztia lett a határ*), Bezdán Sándor regényét (*A kővévált ember*). De ezeknél lényegesen fontosabb, hogy a beinduló könyvtermelés élénkítette a nyomda munkáját, sőt profilját is bővítette. A *Szegedi Szemle* című, folyóiratformátumú és jellegű várospolitikai hetilap 1929. október 14-én szerkesztőségi közleményben tudatta olvasóival, hogy a lapot e számtól kezdve a „Prometheus-nyomda cég” állítja elő, sőt a Prometheus a lap kiadásába is bekapcsolódik: „A Szegedi Szemle kiadóhivatala a mai naptól kezdve a Prometheus-nyomda (Szeged, Dugonics tér 12.) helyiségébe költözött és kérjük ezután minden, a kiadóhivatalhoz tartozó megkeresést e címre intézni. Telefonunk felszerelése a közeljövőben megtörténik, amit kellő időben közölni fogunk. Szerkesztőségünk továbbra is: Dugonics tér 2. I. emelet alatt van, de kéziratokat stb. kiadóhivatalunk részére is be lehet küldeni, ahol d. e. 9—12-ig és d. u. 2—6 óráig bármilyen, lapunkat érdeklő felvilágosítás nyerhető.”²² E feladatvállalásnak kettős következménye lett. A nyomda rendszeres (s rendszeresen fizető) munkához jutott, ugyanakkor megterem-

¹⁹ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1989. szept. 14.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. és KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1987. dec. 10—20.

²² T. *Elfizetőkhez és olvasóinkhoz!* Szegedi Szemle, 1929. okt. 14. II. évf. 32. sz. 9.

tődött a géppark bővítésének igénye is. 1929. december 20-án a *Szegedi Szemle* szerkesztősége és kiadóhivatala már arról értesítette előfizetőit, hogy „A »Prometheus«-nyomda, ahol néhány hét óta a Szegedi Szemlét előállítják, teljesen be rendezkedett erre a nagy feladatra. Új modern szedőgépet és több más, legújabb típusú mechanikai szerelvényeket állított üzemébe, ami helyiségeinek bizonyos átépítését tette szükségessé.”²³

Ez az új szedőgép, Krasznáné emlékezése szerint, egy Linotype típusú szedőgép volt. Ez Otmár Mergenthaler német származású órás találmánya volt, de ekkor már továbbfejlesztett, ún. Kettő az egyben (Zwei in Einer) változatát használták. Nagy előnyét az adta, hogy — az egykorú Nyomdászati Lexikont idézve — „a leszedett sor kiöntés és a matricák elosztását automatikusan végzi el maga a gép, ami által gyorsabb szedés válik lehetségessé”.²⁴ „A gépszedő, aki munkáját ülve végzi”, 90 nyomógombból álló billentyűzetet kezel, s ennek megfelelő mennyiségű matricát mozgatott. A gép 40 ciceró széles, 36 pontos sorokat is elő tudott állítani, s ún. kevert szedésre is alkalmas volt, ami különösen a hírlapszedésnél bizonyult hasznosnak, sőt nélkülözhetetlennek. Jellemző adat, hogy ekkortájt (egészen pontosan 1934-ben) Magyarországon csak 289 ilyen szedőgép üzemelt.²⁵ Működtetéséhez már csak magasán képzett nyomdász értett, így a Prometheus is kénytelen volt egy drágán dolgozó szervezett szakmunkást alkalmazni.

A Linotype üzembe állítása termelékenyebbé, nagyobb feladatok ellátására is alkalmassá tette a nyomdát. A korábban is folyó kereskedelmi nyomtatvány előállítás és könyvnyomtatás mellett (pl. a Prometheus nyomta és adta ki Fehér Tibor, Für István, Czibula Antal különböző tárgyú és műfajú könyveit), Kraszná hírlapkészítésre is vállalkozhatott. 1930. május 12-étől a Prometheus nyomtatta a *Szegedi Hírlap* című hetilapct is, sőt november 3-ától ennek tulajdonjogát is megszerezte. A *Szegedi Hírlap* november 3-i számában már ez az impresszum szerepel: *A kiadótulajdonos: „Prometheus” nyomda könyv- és lapkiadó vállalat.* A Prometheus 1930-ban készített (s néhány évig használt) fejléces levélpapírján önmagát hamarosan úgy reklámozhatta, mint a *Szegedi Hírlap* politikai hetilap kiadóját, valamint a *Szegedi Szemle* városfejlesztési folyóirat, a *Szegedi Katolikus Tudósító*, *Az Ipar* c. közgazdasági hetilap s a *Színházi Újság* nyomdáját.

1930-tól a *Nyomdász évkönyv és útikalauz* a nyomda statisztikáját is közölte. Ezek az adatok ugyan alighanem pontatlanok s egy-egy pillanatot tükröznek, de — jobb híján, hozzávetőleges tájékozódásra — talán nem fölösleges idézni őket. A Prometheus neve mellett a következő adatok sorakoznak:²⁶

1930: 1 szedő, 1 szedőtanuló, 2 nyomógép

1931: 1 gépszedő, 1 szedőtanuló, 1 berakónő, 1 tanuló lány, 1 szedőgép, 2 nyomógép

1932: 1 szedőtanuló, 1 berakónő, 1 szedőgép, 2 nyomógép

1933: 1 szedő, 1 szedőtanuló, 1 gépmestertanuló, 1 berakónő, 1 tanuló lány, 1 szedőgép, 3 nyomógép

1934: 1 szedő, 1 gépmestertanuló, 1 berakónő, 1 szedőgép, 3 nyomógép

1935: 1 szedő, 2 gépszedő, 1 gépmestertanuló, 1 berakónő, 1 szedőgép, 3 nyomógép.

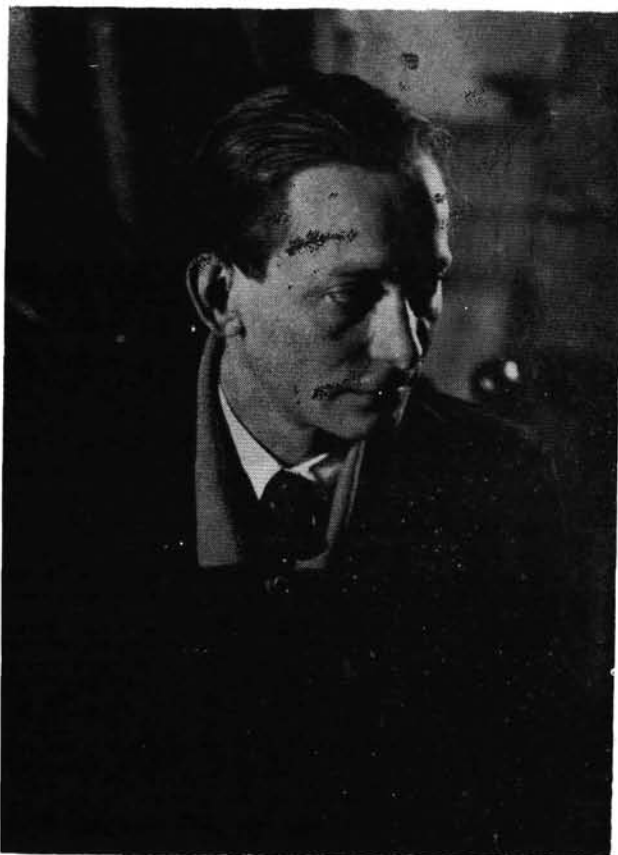
²³ T. *Előfizetőinkhez!* Szegedi Szemle, 1929. dec. 20. II. évf. 49—40. sz. 1.

²⁴ BÍRÓ MIKLÓS—KERTÉSZ ÁRPÁD—NOVÁK LÁSZLÓ szerk. 286.

²⁵ BÍRÓ MIKLÓS—KERTÉSZ ÁRPÁD—NOVÁK LÁSZLÓ szerk. 286.

²⁶ Nyomdász évkönyv és útikalauz. 1930: 108., 1931: 115., 1932: 117., 1933: 77., 1934: 82., 1935: 84.

Óhatatlanul fölvetődik a kérdés: Milyen színvonalú munkára volt képes a Prometheus? Minden nyomda, így a Kraszna tulajdonában lévő kvalitásainak is egyik legbiztosabb mutatója: betűkészlete. Az a jelkészlet, amelyet a nyomda, feladata teljesítésekor mozgósít, s amellyel megteremti a könyv, újság, vagy bármi más nyomtatvány tipográfiai képét, karakterét, sőt stílusát. A Prometheus betűmintakönyve, amely az emlékezés szerint cserélhető lapokból állt, nem maradt fönn; megsemmisült vagy lappang valahol. Kiadványai azonban hozzáférhetőek s így tipográfiájuk e döntő

2. Kraszna József (1934)

elemét, betűit mégis számbavehetjük. Az Iparművészeti Főiskola tanára, Nagy Zoltán, aki Haiman Györggyel együtt egy azonosításra, összehasonlításra alkalmas teremtő betűminta-katalógust²⁷ készített, megvizsgálta a Prometheus betűit is. Azo-

²⁷ *Összehasonlítható táblázat az 1874—1944. évi magyar betűminták betűtípusainak azonosításához és származásához.* Készítette HAIMAN GYÖRGY ÉS NAGY ZOLTÁN (ez egy táblázatos összeállítás, „kéziratban”); *Betűminta katalógus a magyar betűminták gyűjteménye I. és II. részéhez.* Fotóösszeállítás. Készítette NAGY ZOLTÁN. (Ezekben sajnos szedőgéptípusok nem szerepelnek.) Segítségéért itt kell köszönetet mondanom Nagy Zoltánnak, aki — Zöldy Pál baráti közvetítésével — elvégezte a Prometheus betűinek azonosítását.

nosításai eredményeként tudjuk, hogy a Prometheus nyomda a következő betűtípusokat használta a leggyakrabban:

Szövegbetűk: Góliát antikva 6, 8, 10 pontos méretben
Góliát kurzív 8, 10 pontos
Góliát félkövér (kiemelésre) 10 pontos
Hözl Mediaeval antikva 6, 8, 10, 12 pontos
Hözl Mediaeval kurzív 12 pontos

A szedőgép által szedett szövegbetű típusát, jóllehet az a Prometheus egyik leggyakrabban használt betűfélesége volt, nem sikerült azonosítani.

Cím- és alcímbetűk: Futura kövér (Bauersche Giesserei Frankfurt a. M.), katalógusszáma: 2322

ebből: 6, 8, 10, 12, 16, 20, 28, 60 pontos

Säculum félkövér: 6, 8, 10, 12, 16, 20, 28 pontos

E betűkészlet, bár különböző stílusú betűkből áll, s — valószínűleg gyakorlati kényszerből — e különmemű készlet sokszor egyazon mű létrehozásában is szerepet kapott, két dolgot mindenképpen biztosított Krasznának. A tiszta rajzolatú, jól olvasható szövegbetűket, valamint — a *Futura kövér* rendszeres használata révén — egy jellegzetes, csak a Prometheusra jellemző címlapképet. A *Futura kövér* helyett ugyan szebb lett volna egy elegánsabb, karcsúbb metszésű címbetű, az azonban tagadhatatlan, hogy e betűsorozat átgondolt használatával nagy mértékben egyénítette a munkáit. (Bizonyos nagyobb betűket, elsősorban a hírlapelőállítás során, Kraszna maga metszette linoleum-betűkkel, jelekkel stb. „helyettesített”.)

A Prometheus viszonylag olcsón dolgozott. Fönmaradt az az árajánlat²⁸, amelyet — 1931. júl. 27-én — Kraszna Buday György kérésére állított össze, s két különböző folyóirat-formátum kivitelezésének árait sorolta föl. Eszerint ekkor a következő árakkal dolgoztak:

„A *Magyar Egyetemi Híradó* című havonta egyszer 1-én megjelenő, 8 oldal terjedelmű 12-as formátumú lap 2 hasábos 20 cic. szélességű szedésképpel 1500 példányban símított nyomópapíron P 100,—

Minden további száz pld.	P	5,—
Ugyanaz símítatlan nyomópapíron	P	92,—
Minden további 100 pld.....	P	4,—

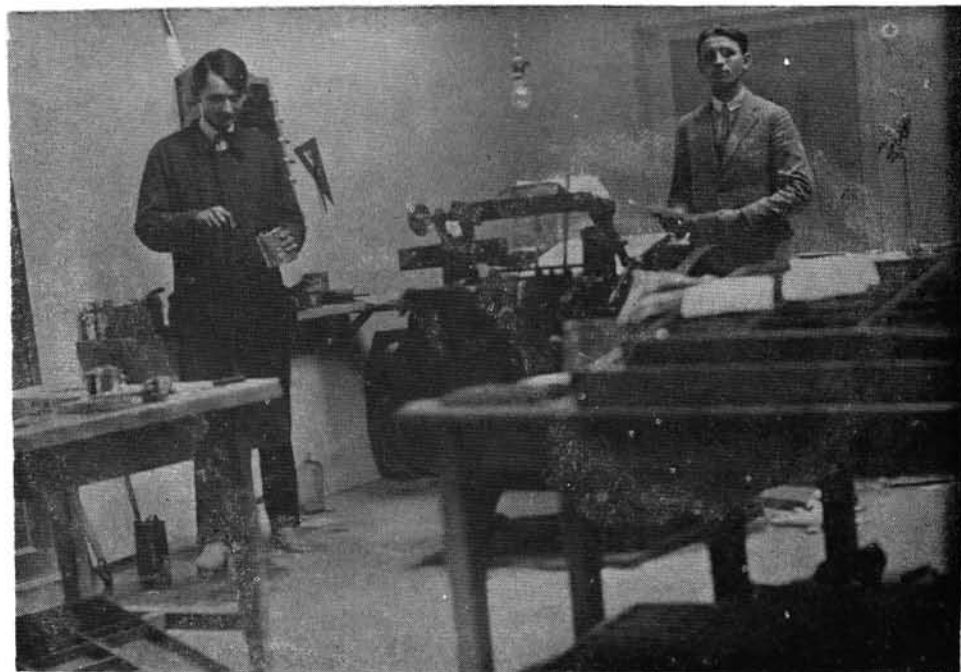
A *Református Diákmozgalom* c. revű minta szerinti szedéssel 10-es formátumban vegyes petit és garmond szedéssel, papír nélkül, 1500 példányban 16 oldalon fedélnyomással együtt P 140,—

Minden további 100 pld.....	P	6,—
1500 példányban 24 oldalon.....	P	170,—
Minden további 100 pld.....	P	8,—
1500 példányban 32 oldalon.....	P	240,—
Minden további 100 pld.....	P	12,—

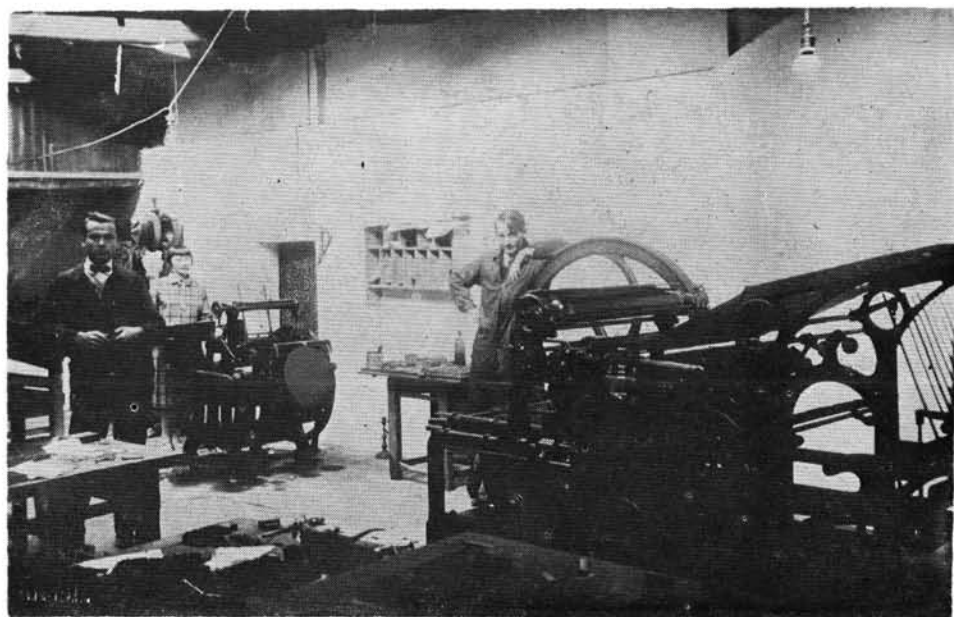
A papírost — olvashatjuk az árajánlatban — beszerzési áron adom, részletes megbeszélés esetén tetszés szerinti minőségben és színben.”

Ez az árajánlat, konkrét adatain túl, azért is érdekes, mert ez az ügy Kraszna és

²⁸ Árajánlat Buday György részére, 1931. júl. 27. Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti gyűjtemény.

3. A Prometheus nyomda a harmincas években (bal oldalt Kraszna József)

4. A Prometheus nyomda a harmincas években (középen a gépre támaszkodva Kraszna József)

a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma megismerkedésének alkalma is volt. S Kraszna és Buday együttműködése a Prometheus történetének legeredményesebb szakaszát teremtette meg. A kapcsolat három síkon, három különböző területen is gyümölcsöző volt. 1. 1932-ben a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának 4. kiadványa (Berczeli A. Károly: *Útitársak*) már a Prometheus nyomdában készült, s ezt követően a kollégium jónéhány kiadványát is Krasznáék állították elő. Ezzel — alább még részletezem — a Szegedi Fiatalok olcsó, s jó fizetési föltételeket biztosító nyomdához jutottak, a Prometheus pedig egy sor jelentős könyv előállítójának presztizsét nyerte el. 2. Ugyancsak 1932-ben megalakult Szegeden a Magyar Téka kiadói szö-

5. Kraszna József (1935)

vetkezett²⁹ Magyar László újságíró szervezésében. Magyar ez időben jó kapcsolatban volt még Budayval, s tudjuk, a Magyar Téka első kiadványai Magyar László, Buday és Kraszna megbeszéléseinek eredményeként a Prometheus nyomdában készültek el. Így pl. Tabéry Géza egy kötete, Magyar László regénye, vagy Buday mappája, melyek fametszeteiből adtak egy sorozatot. 3. Kraszna — Berzeli A. Károllyal és Buday Györggyel együttműködve — 1933-ban elindította „a Prometheus korszerű, művészi kiadványainak első sorozatát”. E sorozat Berzeli drámáit adta közre — a tervek szerint hat, valójában „csak” — öt kötetben. Ennek a vállalkozásnak a programja egy *Bemutakozó* című kiadói prospektusban, melyet Kraszna írt, s Buday tervezett s illusztrált, ránk maradt. Ebből érdemes idézni az *Aki hivatásának érzi* alcímű és kezdetű részt, mint Kraszna kiadói-könyvművészeti elképzeléseinek summáját:³⁰

„Aki hivatásának érzi a könyvkiadást, az nem elégedhetik meg azzal, hogy pusztán a kéziratok megválasztásánál érvényesítse a korszerű művészi szempontokat, hanem ezeknek kell dominálniuk a technikai kivitelben is. Csakis tartalomban és köntösben egyaránt nívós könyvek reprezentálhatják az emberi szellem időszerű megnyilatkozásait. Csakis a külsőben és belsőben egységes, tárgyyszerű alkotás adhat egyetemes hatást és működhet közre a gondolkodás és hit igaz útjainak megtalálásában. Az új könyv betűben, nyomásban, tipografizálásban, papírban, illusztrálásban egységes művészi tett, — műalkotás. De a jövőben nem kevesek, kiváltságos amatőrök számára akar az lenni, hanem egyetemes igénnyel mindenhová el akarja juttatni a gondolatot, mindenkihez akar szólni. Szépségével, anyagszerű igazságával széppé és igazzá akarja tenni a hatást, amit az író céloz. A maga eszközeivel harcol az írója harcaért, sietteti a győzelmet azzal, hogy maga is nevel. E meggyőződéstől áthatva új könyvkiadóvállalatunk minden könyvében, külsőben és nyomásban is egységesen művészi, tárgyyszerűen modern könyveket akar adni s ehhez a törekvéséhez sikerült megnyernie a fiatal magyar grafikuművészeket, Buday Györgynek közreműködését. Buday György amellet, hogy egyik Európaszerte elismert legkiválóbb fametszőművészünk, izzig-vérig modern illusztrátor és könyvművész, akinek szokatlan és megdöbbentő hatású alkotásai a magyar faj legmélyebb népi képlátásának mesteri kifejezői. A magyar népi kollektívumból fakadnak és e kollektívumnak szólnak grafikái: erre csak olyan művészegyénség képes, mint Buday György, aki szenvedélyes, hívő, fanatikus harcosa s ugyanakkor szinte aszketikusan alázatos lelkes megvalósítója eszméinek.

Amikor most meginduló kiadói vállalkozásunk képzőművészeti munkatársául Buday Györgyöt felkértük, hisszük, hogy az Arany-balladák illusztrációinak, a »Boldogasszony búcsúja«, a »Vak vezet világtalant« és a »Mai Chimérák« című fametszetsorozatoknak alkotója kiteljesíti könyveink értékét.”

Az új sorozat, amely a Prometheus leglátványosabb saját kiadói vállalkozása lett, Berzeli A. Károly következő drámáit kívánta kiadni: 1. *Tigrisek* (tragiko-burleszk), 2. *Fiatalok* (keserűjáték), 3. *A lángész* (mítosz), 4. *Isteni színjáték* (nyáréji álom), 5. *Júdás* (szabadtéri játék), 6. Három egyfelvonásos. A kötetek címlapját Aba-Novák Vilmos, Buday György, Dóczi György, Molnár-C. Pál, N. Kontuly Béla és Szőnyi István rajzolták volna. A tervek szerint a „hat kötet művészi kiállításban, három csoportban jelenik meg. Az első két kötet május havában, a második két kötet szeptemberben hagyja el a sajtót, a harmadik két kötet pedig a karácsonyi könyvpiac újdonsága lesz”.³¹ E terv azonban csak részben valósult meg; a hat kötetből „csak”

²⁹ LENGYEL ANDRÁS, 1992. (?)

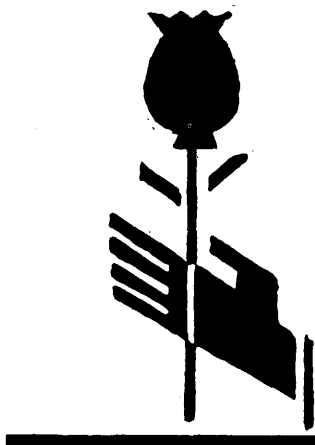
³⁰ A *Bemutakozó* c. prospektus birtokomban. Vö. még *Literatura*, 1933. 229.

³¹ *Bemutakozó*, 4. lap.

öt jelent meg (az első három, a 6. és egy új kötet, a *Sámson és Delila*, de ez már csak 1935-ben). De Kraszna kiadói vállalkozása egy idő után más könyvekkel is bővült. Így, számos könyv bér munkáján túl, a Prometheus adta ki Berczeli A. Károly remek Janus Pannonius-„fordításait” (1934), amely e latin nyelven alkotó nagy magyar költőt magyarul is hozzáférhetővé tette, s megalapozta népszerűségét is. Berczelinek ezek a fordításai persze inkább átköltések, mint filológiaiilag pontos fordítások voltak, ám így is (vagy éppen ezért) saját életművének is talán legjobb, legszebb darabjai lettek. S a Prometheus adta ki Bálint Sándor több fontos munkáját is, így pl. a *Szeged népe* című, *Új gyűjtés* alcímű népdalgyűjteményt (1933), amelyet Bartók Béla lektorált s amely a nagy előd, Kálmány Lajos gyűjtéseinek nyomdokába lépett. S a Pro-

IZENET

**szegedi folyóirat az új magyar
szellemiség szolgálatára
Szerkeszti: Berczeli A. Károly**

1934 M Á J U S

1. sz. sz. Ára 1 pengő

6. Az *Izenet* címlapja

metheus adta ki 1934-ben Bálint Sándor és Berczeli A. Károly folyóiratkísérletét, az *Izenetet* is (amelyből azonban, csak két számra futotta).

Kiadói szempontból a legnagyobb fogás kétségkívül a Szegedi Fiatalok könyveinek kiadása lett volna. Ők azonban kiadványaikat saját nevük alatt, mint a Művészeti Kollégium kiadványait jelentették meg. Krasznának s a Prometheusnak csak a nyomdai előállítás munkája jutott (két könyv így is a gyomai Kner nyomdából került ki).

**Az új magyar szellemiség
szolgálatában álló irógeneráció
törekvéseinek megvalósításával
egyidejűleg feladatunk a korszerű
tipográfia. Kiadványaink tartalom-
ban és külsőben bizonyítékaik
annak, hogy legmóltóbb
fegyverünk a könyv.**

Új kiadványaink

Bálint Sándor

Szeged Népe (szegedi és szegedkörnyéki népdalok gyűjteménye

60 kórával)

Néprajz és nevelés.

Ára P 3'--

Ára P 1'--

Berczeli A. Károly

Fiatalok (keserűjáték)

Tigrisek (tragikó-burleszk)

Lángész (mítosz)

Fegyencék (3 egyfelvonásos)

Magyar költés magyarul (Janus Pannonius-fordítások)

N. Kontuly Béla illusztrációival.

Ára P 1'50

• • •

• • •

• • •

• • •

Prometheus Szeged

7. A Prometheus egyik kiadói reklámja (1934)

De ez sem volt lebecsülendő szerep, mert a Prometheus nem egyszerűen bérmunkát végzett Budayék számára: olcsó áraival, hiteleivel, részletfizetési kedvezményeivel jelentős részben finanszírozta is a Művészeti Kollégium kiadványait. Buday György szegedi iratai³² közt számos olyan dokumentum (levél, nyugta stb.) fönmaradt, amely e közös munkáról vall. Ezekből, bár a személyes, élőlávás érintkezés alkalmait nem tükrözhetik, viszonylag jól értelmezhető képet kapunk a Művészeti Kollégium és a Prometheus együttműködéséről.

³² Az iratok lelőhelye: Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény.

1933-ban pl. egy keltezetlen Nyugta azt regisztrálta, hogy Buday 70 pengőt fizetett Tolnai Gábor *Irodalmi élet Erdélyben* című munkájának papírjáért. 1933. május 29-én egy másik nyugtában Kraszna azt ismerte el, hogy 110, ill. 120 pengőt két részletben fölvevett Tolnai könyvének nyomdászamlájára. De az ellenkezőjére is van adat. 1933. szeptember 16-án Kraszna előleget kért Budaytól: „Kedves Gyurkám! Légy oly kedves kisegíteni — minden összeg fontos. Hétfőig szerepeljen ez az írás nyugtaként.” 1933. szeptember 19-én, egy meg nem nevezett könyv (vagy könyvek) nyomdászamlájára a Szegedi Fialok 473 pengőt fizettek be. Pontosabban ennyit fizettek be részletekben addig (70, 50, 170, 2, 100, 40, 30, 11 P „bontásban”). 1933. október 16-án a megszorult Kraszna kérte, hogy — jellemző adat ez — Budayék húsz (!) pengőt fizessenek be „számlájuk javára”. 1934. január 6-án a Szegedi Fialok 180 pengő 50 fillért fizettek egy meg nem nevezett könyv munka- és papírköltségeként: hajtogatás 3,—, fűzés, beakasztás 30,—, fedélnyomás két szín 12,—, 2 ív illusztrációnyomás 26,—, 4 oldal függelék 10,—, fedélpapír 15,—, belső papír 66,— P. Ehhez jött még nem azonosított költségként 11 Pengő, majd „szállítási differencia” fejében további 7,5 pengő. E följegyzés alján egy pótlólagos jegyzet is olvasható újabb 40 pengőről, „amellyel az egész számla kiegyenlítést nyert”. 1934. január 9-én Buday György *Boldogasszony búcsúja* című könyvének negyedik kiadása fejében fizetett a Művészeti Kollégium 100 pengő előleget. Május 3-án azonban az előleget már föl-élték, sőt fizetni valójuk volt. Ezt Kraszna így kérte Budaytól: „Kedves Gyurkám! Légy szíves úgy intézkedni, hogy a »Boldogasszony búcsúja« számlamaradványa szombatig (5-ig) kiegyenlítést nyerjen, mert megesz a fene a héten a nagy pénzeszükségben.” Jellemzőnek kell tartanunk, hogy ezúttal sem nagy összegről volt szó. Kraszna másnapi, május 4-i nyugtájából kiderül, hogy a „Boldogasszony búcsúja számlájára 40,—, azaz Negyven pengőt” vett föl ekkor, s „ezzel a nyomdászámlla teljes kiegyenlítést nyert”.

E dokumentumokból (s a most említetlenül hagyottakból) — a pénzügyi körülményeken túlmenően — egy kölcsönös egymásrautaltság ténye derül ki. A Szegedi Fialoknak szükségük volt egy olcsó s hitelező, részletfizetésbe is beleegyező nyomdára, Krasznának pedig olyan bér munka volt ez, amelynek elvégzésével altruistahajlamainak is élhetett, ám amelyet ugyanakkor — éppen a kialakult baráti kapcsolat révén — biztos munkának is tekinthetett: előleget is kérhetett s kaphatott, különösebb megalázkodás vagy egyéb következmény nélkül.

Az előlegre, a munka előlegből történő finanszírozásra sajnos szüksége is volt. Szorultságát több ok eredményezte. Egyrészt komolyabb tőke soha sem állt a rendelkezésére, igazán nyereséges nagy nyomdává tehát semmiképpen nem válhatott vállalkozása. De ennél is súlyosabb problémát jelentett, hogy a kibontakozó gazdasági válság a Prometheus anyagi kondícióit is jelentékenyen rontotta. S mindezek tetejére még a nyomdafejlesztés is viszályt okozott: a Linotype szedőgép, melyre ugyan nagyon is nagy szükség volt, olyan szakértelmet igényelt, melynek már csak szervezett, tehát a hivatalos bértarifából megállapított magas bérű nyomdász tudott megfelelni. Ennek a magas, legalábbis a Prometheus lehetőségeihez mérten magas bér-költségnek pedig Kraszna már nem tudott tartósan megfelelni. A hitelben vásárolt, részletekben törlesztett szedőgépet így — veszni hagyván az addigi, már tekintélyes befizetések — 1933—34 körül vissza kellett adnia az eladó cégnek.³³ Ez a veszteség, a legtermékenyebb gép elvesztése pedig megroggyantotta a Prometheusot.

1934 januárjában — egy bírói végzés tanúsága szerint — már komoly fizetési gondjai voltak, sőt „kielégítési végrehajtási eljárás” folyt ellene. Ennek következté-

³³ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1989. szept. 14.

ben pl. letiltották az időközben *Városkultúrára* átkeresztelt *Szegedi Szemle* „előállítására”³⁴. Krasznának, mindezek következtében, napi gondjai támadtak.

1934 májusában így nyomdáját is másik helyiségbe volt kénytelen költöztetni. A költözködés pontos időtartamát nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy egy 1934. május 3-i levelének fejlécén már az új, *Gizella tér 5. szám alatti* cím olvasható. Ez azonban még csak a költözködés első fázisát jelenthette, mert egy 1934 májusi és egy júniusi leveléből kiderül, ekkor a portál kiképzése még folyt. Az előbbi levélben írta: „A kőművesek befejezték a munkát a portálon s csak a két felnagyított signet van hátra.” (Ezt Buday tervei alapján akarta elkészíteni.) S grafikai kiállítást is tervezett az új „üzletben”, de ennek kivitelezése Buday kedvetlensége vagy elfoglaltsága miatt elhúzódott. Sőt, úgy tetszik, viszonyuk is elhidegült; Kraszna Budayhoz írott 1934. június 18-i leveléből legalábbis mintha ez derülne ki:³⁵

Kedves Gyurka!

Miután több mint egy hónapja várakoztatsz [az] üzletemben rendezendő grafikai kiállítás megvalósításával, amelyben úgyszólván a te ízlésedet, gondosságodat akarom objektívnálni — az az érzésem, hogy lényegtelennek, vagy mellékesnek tartod ezzel 24 órát foglalkozni. — Légy szíves tehát bocsásd rendelkezésemre az anyagot és kénytelen-kelletlen magam fogom dekorálni az „ügyet”.

A nyári szünet előtt van szükségem erre, mert az átköltözködés publikálását ezzel akarom összekötni — tehát nem várhatok. Semmiesetre sem akarlak fárasztani — ha nem érzed közös ügynek az ügyet. Szíves választodat várja üdvözlettel

1934. jún. 18.

Kraszna

Nem tudjuk, Buday segített-e ez alkalommal Kraszna kitörési kísérletében (mert az „üzlet” átalakítása mindenképpen kitörési kísérletnek tekinthető), a kapcsolat mindenesetre nem szakadt meg. A már megkezdett közös munkák folytatódtak. Az előbb idézett levél előtt két héttel, 1934. június 6-án — egy nyugta tanúsága szerint — Kraszna 100 pengőt vett föl Ortutay és Baróti Dezső „disszertációinak” előállítására. S ez a munka, tudjuk, júliusban is folytatódott. Egy július 6-i levelében, melyben ötven pengőt kért („Rettentő szükséges”), Kraszna arra is kérte Budayt, hogy menjen be a nyomdába, „jóváhagyni a fedeleket”. Július 19-én is még mindig folyt a munka — s tartott Kraszna pénztelensége. Ekkor írott, Budaynak küldött levele mindkét mozzanatot jól dokumentálja:³⁶

Kedves Gyurka!

Ilyen piszkos helyzetben még nem voltam. A Tutus [Ortutay Gyula — L. A.] fedelén [ti. a Tömörkény-könyv borítóján — L. A.] a piros teljesen kész és 3 nap óta áll a fekete forma a gépben, mert a jóminőségű fekete festékem kifogyott — és nincs

³⁴ A letiltásról intézkedő irat egy Budayhoz intézett Kraszna följegyzés hátoldalán olvasható. Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény.

³⁵ Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény.

³⁶ Uo.

egy vasam se, hogy megvegyem. Ezzel a feketével pocsekul néz ki, mert nem fed. Krajcárokból nyögök napról-napra. A könyv teljesen kész különben. Lehetetlen állapot. Ezen valahogy segíteni kellene.

1934. júl. 19.

Üdvözöl

Kraszna

Kraszna szorultságát mutatja, hogy — készpénzhez akarván jutni — szeptember 1-jén figyelemre méltó ajánlatot tett a Művészeti Kollégiumnak. „Azonnalra” kért 250 pengőt Budayéktól, ennek fejében viszont elengedte a kollégium további adósságát. E napról fönmaradt egy levele s egy nyugtája. Ezekből kiderül, hogy Kraszának ismételen kérnie kellett a pénzt, ami azt mutatja, a Művészeti Kollégiumnak sem igen lehetett akkor pénze. Ugyanakkor, az aláírt nyugta tanúsága szerint, vala-

1932-ben alakult

a

MAGYAR TÉKA

irodalmi szövetség

a vidéki magyar irodalom
altruista intézménye

Eddig megjelent kötetei

Berczeli A. Károly: Tigrisek—
Fiatalok.

Magyar László: Lázad a föld.

Tabéry Géza: Októberi emberek.

Gergely Márta: A Salakmosó.

Az első sorozatban öt kötet jelenik meg. A bibliofil könyvek ára díszes keménykötésben, tokban a Magyar Téka pártoló tagjainak 3 pengő.

Lépjén be pártolótagjaink sorába.
Támogassa önzetlen mozgalmunkat. Kérjén díjtalan tájékoztatót.

Címeink: Prometheus Szeged,
Gizella-tér 5., Madách-utca 8.

8. A Prometheus és a Magyar Téka összefonódásának egyik bizonyítéka, egy reklám (1934)

hogy mégis összszedhették a 250 pengőt, Kraszna legalábbis elismerte a pénz föl-vételét.³⁷

Alulírott elismerem, hogy Önöktől a mai napon készpénzben 250 azaz kettőszázötven pengőt felvettem, mely összeggel az Önöknek szállított könyvek munkadíjának teljes hátraléka kiegyenlítést nyert, mert a mai napon lefizetett összegben felüli tartozásukat egyezségileg elengedtem. —

Tisztelettel:

Kraszna

A nyugta hivatalos hangneméből, gépelt formájából látszik, hidegebb, „üzletibb” lett ez a kapcsolat, mint korábban volt. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy ezt követően a Szegedi Fiatalok kiadói tevékenysége is, a Prometheus tevékenysége is végső szakaszába ért.

A Prometheusnak még egy év adatott meg. Küzdve a pénztelenséggel, a megromlott műszaki föltételekkel Kraszna még igyekezett talpon maradni, de — mint özvegye emlékezéséből tudjuk — a Gizella téri szakasz már tulajdonképpen a föl-számolás időszaka volt. A végkifejletet siettette, hogy Kraszna József meg is betegedett, előbb egy tüdővérzés, aztán egy mellhártyagyulladás döntötte le lábáról. Mindkettőt megúszta ugyan, néhány hónap alatt helyrejött. De betegsége közben, végezve mellőzhetetlen nyomdai munkáit, megérett benne az elhatározás: „az egész mindenséget felszámoljuk, mielőtt az felszámolna bennünket”.³⁸ Pedig ekkorra már igencsak kitanulták a nyomdászszakmát, beledolgozták magukat a könyvkiadásba.

Az utolsó időszak két legfontosabb munkája — talán ez sem véletlen — a Szegedi Fiatalok számára készült. E két könyv Reitzer Béla *A proletárnevelés kérdéséhez*, ill. Tomori Viola *A parasztság szemléletének kialakulása* már 1935-ben jelent meg. Reitzeré még az év elején, Tomorié az év közepén. Mindkettőnek megmaradt gépelt, hivatalos formások szerint aláírt szerződése,³⁹ amelyben rögzítették a Prometheus, ill. a kiadó, a Művészeti Kollégium kötelezettségeit. A Tomori féle szerződésből kiderül, a könyv ívenkénti előállítási ára — címlappal, fűzéssel, s az ezzel kapcsolatos összes munkákkal együtt — 52 pengő, a 800 példány papírjának ára 110 pengő volt. Az árban benne foglaltatott az is, hogy 130 példány külön formában, ún. mutált változatban készült. A Prometheus három oldalnyi reklámszöveg szedését ingyen végezte el. S ami nagyon fontos, gyorsan is dolgozott. A szerződést 1935. április 18-án írták alá, a kézirat első 16 oldala csak huszadikán este került a nyomdába, a teljes anyag pedig 24-én estig kellett, hogy Krasznához kerüljön. Mégis, az első — mutált — 130 példánynak április 30-ára, a többi, úgynevezett kollégiumi példányoknak május 3-ára el kellett készülniük. Tiszteletre méltó gyorsaság. Egyébként Tomori Violának e könyve lett a Művészeti Kollégium utolsó könyve, s lényegében a Prometheus is ezzel zárta könyvnyomtatói „pályáját”.

Valamikor 1935 második felében befejeződött a Prometheus föl-számolása.⁴⁰ Kraszna József és felesége Budapestre költözött — Szeged művelődéstörténetéből pedig eltűnt egy érdekes színfolt, egy hasznos intézmény. Budapesten Kraszna már teljesen új életpályán mozgott. Gépkonstruktőrként dolgozott, felesége állásba ment. Életének ez az 1935 utáni szakasza föltáratlan, s már nem is a nyomda- vagy könyv-

³⁷ Uo.

³⁸ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1989. szept. 14.

³⁹ Lelőhelyük: Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény. Tomori Viola szerződése megjelent: LENGYEL ANDRÁS, 1987. 220.

⁴⁰ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1987. dec. 10—20., 1989. szept. 14.

kiadás érdekkörébe tartozik. Fiatalon, 1945. január 16-án halt meg Budapesten, a zűrzavaros háborús viszonyok áldozataként.⁴¹ Utolsó éveiről csak szórványos és ellentmondásos híreink vannak, de bizonyos: írói pályája sem teljesedett ki. Csak egy-két kéziratot mű maradt utána. Nevét azonban a Prometheus nyomda könyv- és lapkiadói tevékenysége megőrzi.

A túlzásoktól, a Prometheus túlértékelésétől természetesen tartózkodnunk kell. Kraszna József vállalata nem lett nagy cég, termelési volumene sem volt — a magyar művelődés egész teljesítményében elhelyezve — számottevő. S a nyomda nem lett az a kultúrközpont sem, aminek létrehozója megálmodta; megmaradt egyszerű vidéki középnyomdának, amely elsősorban bérmunkából élt s a szorosabb értelemben vett könyvkiadásra csak alkalomszerűen vállalkozhatott. S mint bérmunkát végző nyomda s mint könyveket előállító kiadó valaminő csak rá jellemző speciális karaktert sem alakított ki; s nem lett igazi könyvművészeti műhely sem (mint volt mondjuk, a gyomai Kner cég). Kicsi, mindvégig anyagi gondokkal küzdő cég volt. De azzal a néhány tucat könyvvel és néhány lap néhány évfolyamával, amelyet az évek során előállított, mégis *szerepet töltött be* — s nem egyszerűen a nyomdai termelés bizonyos százalékát produkálta. A Prometheus egész léte, történetének dokumentumai egyértelműen tanúsítják: a nagy irányzatok és vállalkozások mögött, azok árnyékában létrejövő, szociológiai súlyukat tekintve ugyan marginális, ám mégis komoly valóságos értéket termő peremirányzatok s -alkotók (mint amilyen a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma is volt) megkívánták az ilyen nyomda létét. A Prometheus — vagy más ilyen jellegű és funkciójú kis nyomda — nélkül ezek a marginális irányzatok nem létezhetek volna. Az egyes kis nyomdák altruisztikus szerepét, kultúrátámogató gyakorlatát az üzleti racionalitás kizárólagos elve szerint működő nagy nyomdák pusztá mérete és hatékonysága nem pótolhatta. Mert, ami a nagy nyomdákban nem volt üzlet s így elvégzésére nem is vállalkoztak, azt a kicsik — gyakran önzetlenül — megcsinálták. Kraszna József Prometheus nyomdája erre példa, s ezért érdemli meg mai figyelmünket is.

S mindemelllett az sem feledhető: a Prometheus nyomdában — Kraszna készülsége s áldozatkészsége révén — egy sor megvalósulatlan lehetőség is benne rejtett. A körülmények összejátszásának eredménye, hogy végül csak ennyi valósult meg. De hogy ezek a lehetőségek megvoltak, azt számos jel mutatja.

IRODALOM

Apró Ferenc

1981 József Attila és a kortárs szegedi képzőművészek. Somogyi-könyvtári Műhely, 4. sz.

Bíró Miklós—Kertész Árpád—Novák László szerk.

1936 Nyomdászati lexikon. Bp.

Lengyel András

1987 A Szegedi Fiatalok mozgalma (1927—1937). In: Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Válogatott dokumentumok (1874—1986) Szerk. Hegyi András. Szeged.

1990 Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. Magvető.

1992 (?) Irodalmi élet a harmincas-negyvenes években. Kézirat, sajtó alatt In: Szeged története 4. köt. Szeged.

M. Pásztor József szerk.

1976 Bűvőpatkok. Bp.

Péter László

1955 József Attila Szegeden. Szeged.

Péter László—Reguli Ernő

1957 A szegedi Koroknay-nyomda kiadói tevékenysége. Magyar Könyvszemle, 3. sz. 275—281.

⁴¹ Uo.

ADATOK A PROMETHEUS KIADVÁNYAINAK BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ

1. KRASZNA JÓZSEF: Gond és lyra. Breviárium. (Szeged) 1926. Prometheus, 64 p. Koroknay-ny. Szeged nyomása
2. KRASZNA JÓZSEF: Az új humanizmus. + A tudományok tekintélyéről. (Adalékok a tudomány szociológiájához). (Szeged) 1926. Prometheus, 64 p. Koroknay-ny. Szeged nyomása
3. KRASZNA JÓZSEF: A magyar maszlag és az idegen áfium. (Szeged) 1926. Prometheus. 64 p. Hirlapkiadó- és nyomdavállalat R. T. Szeged nyomása
4. RÓZSA IMRE: Szökökút. Versek. Szeged, 1926. Prometheus, 92 p. (Prometheus 4.) Koroknay-ny. Szeged nyomása
5. Békeffi György gyűjteményes kiállítása 1928. június 17-én a Kass Szálló halljában. [Katalógus] Bev. Berczeli Anzelm Károly. Szeged, (1928). Prometheus, 8 számozatlan lap. A címlapon Békeffi György színes metszete.
6. BERCZELI ANZELM KÁROLY: Mindenkiért. — — novelláskönyve. Szeged, 1928. Prometheus, 153 p. A címlapon Békeffi György színes metszete.
7. VARGA BORBÁLA: Úti apróságok. A világháború előtt. Szeged, 1928. Prometheus, 87 p.
8. VARGA BORBÁLA: Pusztá lett a határ. Versek. Szeged, 1929. Prometheus, 183 p. 1 t.
9. BEZDÁN SÁNDOR: A kővévált ember. Mithológikus regény. Szeged, 1929. Prometheus, 125 p.
10. FEHÉR TIBOR: Lélek a rács mögött. Versek. Szeged, 1930. Prometheus, 46 p.
11. CZIBULA ANTAL: Töviskoszorús fejek. [Versek] Szeged, 1930. Prometheus, 79 p.
12. FÜR ISTVÁN: Az i-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. [Doktori értekezés] Szeged, 1930. Prometheus, 100 p.
13. BERCZELI ANZELM KÁROLY: Útitársak. [Jelenet]. Szeged, 1932. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. 22 p. (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadványai 4.) Prometheus ny. nyomása
14. Az Alföld problémái. A szegedi Rotary-Club előadásorozata. Szeged, 1932. Szegedi Rotary Club, 268 p. Prometheus ny. nyomása.
15. KÓRÓ IMRE: Rádió a homokon. Karcolatok. Szeged, 1932. Prometheus, 72 p.
16. BÁLINT SÁNDOR: Szeged népe. Új gyűjtés I. Gyűjtötte — Szeged, 1933. Prometheus, 88 p.
17. BERCZELI A. KÁROLY: Fiatalok. Keserűjáték. Szeged, 1933. Prometheus, 94 p. (Berczeli A. Károly drámai sorozata 1) A címlap Buday György munkája.
18. BERCZELI A. KÁROLY: Tigrisek. Tragico-burleszk. Szeged, 1933. Prometheus 87 p. (Berczeli A. Károly drámai sorozata 2.) A címlap Buday György munkája.
19. BERCZELI A. KÁROLY: A lángész. Mítosz. Szeged, 1933. Prometheus, 125 p. (Berczeli A. Károly sorozata 3.)
20. BERCZELI A. KÁROLY: Fegyencek. 3 egyfelvonásos. Szeged, 1933. Prometheus 76 p. (Berczeli A. Károly drámai sorozata 4.)
21. BARÓTI DEZSŐ: Juhász Gyula. Tanulmány. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 80 p. (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadványai 7.) Prometheus ny. nyomása.
22. TOLNAI GÁBOR: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 141 p. (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadványai 8.) Prometheus ny. nyomása.
23. BÁLINT SÁNDOR: Néprajz és nevelés. [Két tanulmány] Szeged, 1934. Prometheus, 32 p. A címlap Aba-Novák Vilmos rajza.
24. BÁLINT SÁNDOR: Szeged a magyar kultúra történetében. (Szeged), 1934. Prometheus, 16 p.
25. BÁLINT SÁNDOR: A modern magyar lélek útjai. Szeged, 1934. Prometheus, 8 p.
26. BERCZELI A. KÁROLY: Magyar költő magyarul. Janus Panninius. — — fordításai. Előszó Főgel József. Szeged, 1934. Prometheus, 63 p. 6 tb. N. Kontuly Béla rajzaival.
27. Szeged városépítési problémái. Szerk. Dr. Pálffy-Budinszky Endre és Hergár Viktor. Szeged, 1934. Magyar Mérnök és Építész Egylet Szegedi Osztálya és a Szegedi Alföldkutató Bizottság, p. Prometheus ny. nyomása.
28. REITZER BÉLA: A proletárnevelés kérdéséhez. Nevelésszociológiai bírálat. Várkonyi Hildebrand előszavával. Szeged, 1935. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 108 p. Prometheus ny. nyomása.
29. BERCZELI A. KÁROLY: Sámson és Delila. Az új hőskor drámája. Szeged, 1935. Prometheus, 103 p. (Berczeli A. Károly drámai sorozata 5.)

Die Druckerei „Prometheus“ in Szeged (1926—1935)

Lengyel, András

Im Aufsatz ist die Geschichte einer Szegediner Mitteldruckerei, der „Prometheus“, die im Besitz des Schriftstellers, József Kraszna (1901—1945) war, aufgearbeitet. Diese Firma, die sich auch mit Buch- und Zeitschrifttherausgabe beschäftigte, kam offiziell im Jahre 1926, tatsächlich im Jahre 1927 zustande und bestand bis zum 1935. Am Anfang waren hier Lohnarbeiten verrichtet (Herstellung von kommerziellen Druckschriften), später wurde die Druckerei auch der Bücher- und Zeitungsverlegung nach den ursprünglichen Absichten des Inhabers angeschlossen. Unter anderen wurden die Bücher von Sándor Bálint, Károly Berczeli Anzelm und die des Kunstkollegiums der Szegediner Jugendlichen, die Wochenzeitung „Szegedi Hírlap“, die stadtpolitische Zeitschrift „Szegedi Szemle“ usw. durch die Druckerei „Prometheus“ herausgegeben bzw. hergestellt. Im Leben der Druckerei spielte nicht die Geschäftsrationalität die bestimmende Rolle; József Kraszna unternahm auch Kulturunterstützung mit seinen bescheidenen Mitteln, teilweise altruistisch. Also wird der Druckerei „Prometheus“ in erster Linie nicht wegen ihrer Grösse Bedeutung beigemessen, sondern wegen ihrer Schnelligkeit, billiger Preise, selbstloser „Kredite“, welche die Entfaltung bestimmter marginaler Kulturrichtungen ermöglichten.

Természettudomány

Táplálkozás-vizsgálatok szeged-fehértói vízimadarakon

STERBETZ ISTVÁN

(Budapest)

A Szegedi-Fehértó (46° 15 N—20° 10 E) hajdan vadvizes szikes puszta, jelenleg halastórendszer alkotta élettere Közép-Európának jelentős madárgyülekező helye. A terület értékét hangsúlyozza, hogy 1939-ben itt létesült a legelső madárvédelmi rezervátum Magyarországon, majd 1979-ben az ún. Ramsari-Szerződés Jegyzék-ébe történt felvételével a Fehértó nemzetközi érték minősítést is kapott.

A terület madárvilágával Dr. Beretzk Péter, a Fehértó tudományos felfedezője és évtizedeken át hivatott kutatója foglalkozott a legkimerítőbben, az idézettek tartalmazzák utolsó faunisztikai összefoglalóit (Beretzk 1950, 1955). A Fehértón Beretzk szervezésével huzamosabb időn át történt muzeális célú madárgyűjtés is, anyagának tetemes hányadából létesült a szegedi Móra Ferenc Múzeum fehértói madárgyűjteménye. Az itt kiállítottakból származó gyomortartalmak, számos további, Fehértóról gyűjtött madárral egyetemben a Magyar Madártani Intézetbe kerültek. Tanulmányom az 1947—1967 időközében ide juttatott vízimadarak táplálkozásvizsgálatát ismerteti. Felsorolásomban nem tértem ki az egyébként nagy példányszámban gyűjtött Numenius fajokra, tekintettel arra, hogy Dr. Nagy Barnabás és Dr. Szijj József már korábban elvégezték azok vizsgálatát (Nagy & Szijj in: Beretzk et al. 1959). Az anyag terjedelme miatt nincs lehetőség a példányonkénti, vagy táblázatos felsorolásra, a választott módszert a helytakarékoság kívánta meg. A megnevezett tápláléknemeket követő két számjegyből az első az előfordulási eseteket a második a darabszámot adja. Töredékes anyagnál a darabszámot x jel helyettesíti.

Az eredmények közzlése három szempontból is indokolt. Egyrészt, hogy ezáltal is teljesebbé váljék a Móra Ferenc Múzeum madárgyűjteményének értékelése, másrészt a természetvédelmi gyakorlat igényli az olyan ismereteket, amelyek a Fehértó madártáplálék szolgáltatását tükrözik. Végül tekintettel arra, hogy a jövőben már védelmi megokolásból nem lesz lehetőség nagyobb példányszámú madárgyűjtésekre, kívánatos, hogy a korábbi feldolgozásokat hasznosítsuk.

Az 53 vízimadár faj 257 példányából kimutatott táplálék:

ordo: Gaviiformes — *Búváralakúak*

familia: Gaviidae — *Búvárfélék*

Gavia stellata (Pont.), 1763 — *Északi búvár*

2 októberi példányban: Cyprinidae sp. (10+12 cm) 1/2, *Esox lucius* (15 cm) 1/1, *Corixa* sp. 1/2, homok és kavics 2/x.

Gavia arctica (L.), 1758 — *Sarki búvár*

2 novemberi és 1 decemberi példányban: *Cyprinus carpio* (15+15+6 cm) 1/3, *Cyprinidae* sp. (10 cm) 1/1, *Nepa rubra* 1/1, homok és kavics 3/x.

ordo: *Podicipitiformes* — *Vöcsökalakúak*
familia: *Podicipitidae* — *Vöcsökfélék*

Podiceps ruficollis (Pall.), 1764 — *Kis vöcsök*
1 novemberi példányban: *Carex* sp. mag 1/3, *Carex* sp. mg 1/1, chitin 1/x.

Podiceps cristatus (L.), 1756 — *Búbos vöcsök*

1 márciusi, 1 júniusi és 2 augusztusi példányban: Halszálka 2/x, *Cyprinidae* sp. (8 cm) 1/1, *Rutilus rutilus* (6 cm) 1/1, *Berosus* sp. 1/1, *Hydrophilidae* sp. 1/1, toll 4/x, chitin 1/x.

Podiceps griseigena (Bodd.), 1783 — *Vörösnyakú vöcsök*

2 májusi gyomortartalomban: *Cyprinus carpio* (5 cm) 1/1, halszálka 1/x, chitin 2/x, toll 2/x.

ordo: *Pelecaniformes* — *Gödényalakúak*
familia: *Phalacrocoracidae* — *Kárókatona-félék*

Phalacrocorax carbo (L.), 1758 — *Kárókatona*

1 márciusi, 2 júliusi és 2 októberi = 5 példányban: *Cyprinus carpio* (20+20+20+22 cm.) 4/4, halszálka 2/x, *Cyprinidae* sp. 1/1, chitin 2/x, *Corica* sp. 1/2, *Berosus* sp. 1/1, *Carex* sp. mag 1/2.

ordo: *Ciconiiformes* — *Gólyaalakúak*
familia: *Ardeidae* — *Gémfélék*

Ardea cinerea L., 1758 — *Szürke gém*

2 márciusi, 3 áprilisi, 2 júniusi, 1 szeptemberi és 2 decemberi = 10 gyomortartalomban: *Cyprinus carpio* (8–15 cm között) 5/13, *Carassius carassius* (8–10 cm között) 2/4, halszálka 5/x, *Rana* sp. 3/x, *Natrix* sp. 1 (20 cm) 1, *Microtus arvalis* 2/2, *Sorex* sp. 1/1, *Neomys fodiens* 11/, *Naucoris cimicoides* 1/1, chitin 4/x.

Ardea purpurea L. 1758 — *Vörös gém*

2 májusi és 2 júniusi példányban: *Acerina cernua* (6 cm) 1/1, *Hydrous piceus* 2/2, *Naucoris cimicoides* 1/1, *Notonecta glauca* 1/1, *Boersus* sp. 1/1, *Laccobius* sp. 1/1, chitintörmelék 3/x, *Gastropoda* törmelék 1/x.

Ardeola ralloides (Scop.), 1769 — *Ústökösgém*

2 júniusi példányban: *Rana* sp. 1/1, békacsontok 1/x, *Naucoris cimicoides* 2/2, *Hydrophilidae* sp. 1/1, chitin 2/2, növényi pép 1/x.

Egretta garzetta (L.), 1758 — *Kis kócsag*

1 májusi példányban: *Rhodeus sericeus amarus* 1, *Naucoris cimicoides* 1, növényi pép x.

Nycticorax nycticorax (L.), 1758. — *Bakcsó*

2 áprilisi és 4 szeptemberi=6 példányban: *Acerina cernua* (4 cm) 1/1, halszájka 2/x, *Rana* sp. 2/2, békacsont 1/x, *Naucoris cimicoides* 2/3, *Nepa rubra* 1/1, *Berosus* sp. 1/1, chitin 3/x, *Gastropoda* törmelék 1/x.

Ixobrychus minutus (L.), 1766. — *Pocgém*

1 májusi példányban: *Hydrophilidae* sp. 1, chitin x, *Gastropoda* sp. törmelék x.

ordo: *Anseriformes* — *Lúdalakúak*

familia: *Anatidae* — *Récefélék*

Cygnus cygnus (L.), 1758 — *Énekes hattyú*

2 februári példányban: *Gastropoda* sp. törmelék x, homok és apró kavicsok nagy mennyiségben x.

Anser albifrons (Scop.), 1769. — *Nagy lilik*

3 februári, 1 márciusi, 3 szeptemberi, 3 októberi, 9 novemberi és 2 decemberi=21 példányban: *Festuca pseudovina* levél 14/x, *Triticum vulgare* levél 3/x, *Graminae* sp. levél 1/x, *Triticum vulgare* mag 3/1776, *Zea mays* mag 3/43+x, *Oriza sativa* mag 1/3826 (6,5 dkg), *Setaria viridis* mag 1/6, kavics és homok 16/x.

Anser erythropus (L.), 1758. — *Kis lilik*

2 januári, 1 márciusi és 2 októberi példányban: *Festuca pseudovina* levél 5/x, *Setaria viridis* mag 1/18, *Eryngium* sp. mag 1/2, apró kavics és homok 5/x.

Anser fabalis (Lath.), 1787. — *Vetési lúd*

2 októberi, 3 novemberi és 2 decemberi példányban: *Triticum vulgare* levél 7/x, *Festuca pseudovina* levél 1/x, *Triticum vulgare* mag 1/38+x, *Oriza sativa* mag 1/385, homok és apró kavics 7/x.

Branta ruficollis (Pall.) 1769. — *Vörösnyakú lúd*

1 októberi példányban: *Festuca pseudovina* levél x, *Triticum vulgare* levél x, homok és kavics x.

Anas platyrhynchos L., 1758. — *Tőkés réce*

5 áprilisi, 1 augusztusi, 12 szeptemberi, 5 októberi=23 példányban: *Oriza sativa* mag 7/2545, *Setaria viridis* mag 5/5061, *Potamogeton* sp. mag. 4/817, *Bolboscoenus maritimus* mag 3/3885, *Plantago* sp. mag 1/32, *Vegetabilia* pép 1/x, *Chara* fonadék 1/x, *Festuca pseudovina* levél 1/x, *Notonecta glauca* 3/12, *Hydrophilidae* sp. 2/19, *Dystiscus marginalis* 1/2, *Helophorus* sp. 1/1, chitin törmelék 1/x, *Gastropoda* sp. törmelék 1/x, homok és kavics 21/x.

Anas querquedula L., 1758 — *Böjti réce*

9 áprilisi, 2 júliusi=10 példányban: *Carex* sp. 7/2468, *Setaria viridis* 2/117, *Echynocloa crus galli* 1/6, *Helophorus* sp. 1/2, *Noto — necta glauca* 1/1, chitin 2/x, homok és kavics 9.

Anas crecca L., 1758 — *Csörgő réce*

1 márciusi, 4 áprilisi, 1 szeptemberi, 7 októberi, 2 decemberi=15 gyomortartalomban: *Carex* sp. mag 9/384, *Schoenoplectus* sp. mag 2/89, *Setaria viridis* mag 2/14, *Crypsis aculeata* törmelék 2/x, *Alisma* sp. mag 2/31, *Ranunculus* sp. mag 1/1, *Plantago* sp. mag 1/1, *Rumex* sp. mag 1/7, *Potamogeton* sp. 1/1, *Tipulidae* sp. lárva 1/6, *Chironomidae* sp. lárva 1/21, *Indet.* lárva 1/1, *Helophorus* sp. 1/1, chitin 5/x.

Anas acuta L., 1758 — *Nyílfarkú réce*

1 márciusi, 2 áprilisi gyomortartalomban: *Polygonum* sp. mag 2/164, *Setaria viridis* mag 1/326, *Bolboscoenus maritimus*, mag 1/188, *Graminae* sp. levél 1/x, *Hydrophilidae* sp. 1/2, chitin 2/x, homok és kavics 3/x.

Anas penelope L. 1758 — *Fütyülő réce*

1 márciusi, 2 szeptemberi és 1 októberi=4 gyomortartalomban: *Graminea* sp. levélzet 4/x, *Chara* spóra és fonadék 1/x, *Polygonum* sp. magvak 1/6, *Chironomus* sp. lárva 1/3, *Indet.* rovar 1/1, chitin 1/x, homok 3/x.

Anas strepera L., 1758 — *Kendermagos réce*

2 áprilisi és 1 novmeberi gyomorban: *Atriplex* sp. mag 1/6, *Schoenoplectus* sp. mag 1/2, *Indet.* magtörmelék 1/x, *Coccinella* sp. 1/1, homok és kavics 3/x.

Anas clypeata, L. 1758 — *Kanalas réce*

1 áprilisi és 1 szeptemberi példányban: *Polygonum* sp. mag 1/1, chitin 2/x, homok 2/x.

Aythya ferina (L.), 1758 — *Barátréce*

1 októberi és 2 novemberi példányban: *Potamogeton* sp. mag 3/260, *Polygonum* sp. mag 1/28, *Chara* sp. 1/x, kavics és homok 3/x.

Aythya nyroca (Güld.), 1770. — *Cigányréce*

6 márciusi, 2 április, 3 májusi, 1 júniusi, 2 szeptemberi, 5 októberi és 1 novemberi=20 gyomortartalomban: *Setaria viridis* magvak 11/8427+x, *Polygonum* sp. magvak 8/3177, *Potamogeton* sp. mag 3/286, *Echinochloa crus galli* mag 2/57, *Indet.* magtörmelék 2/x, *Lemna* sp. 1/x, *Helophorus* sp. 2/18, *Nepa rubra* 1/1, *Dytiscidae* sp. 1/1, *Chironomidae* sp. lárva 1/42, chitin 2/x, *Planorbis* sp. 1/1, homok, kavics 18/x.

Aythya marila (L.), 1761 — *Hegyi réce*

1 novemberi és 1 decemberi példányban: *Rutilus rutilus* (10 cm) 1/1, *Littorina* sp. 1/1, *Theodoxus fluviatilis* 1/1, *Potamogeton* mag 1/6, magtörmelék 1/x, homok és kavics 2/x.

Clangula hyemalis (L.), 1758 — *Jegesréce*

1 októberi példányban: *Branchinecta orientalis* 20, homok és kavics.

Oxyra leucocephala (Scop.), 1769 — *Kékcsoőrű réce*

2 szeptemberi példányban: Chara fonadék és spóratömeg 2/x, homok 2/x.

Mergus albellus (L.), 1758 — *Kis bukó*

1 januári példányban: Halszálka x, indet. mag 3, kavics x

ordo: Gruiformes — *Darualakúak*

familia: Gruidae — *Darufélék*

Grus grus (L.), 1758 — *Daru*

2 novemberi példányban: Zea mays magvak 1/199, Oriza sativa magvak 1/177, Gastropoda sp. törmelék 1/x, homok és kavics 2/x.

familia: Rallidae — *Guvatfélék*

Porzana parva (Scop.), 1769 — *Kis víziicsibe*

1 áprilisi példányban: Helophorus sp. 41, Laccobius minutus 3, chitin

Gallinula chloropus (L.), 1758 — *Vízityúk*

1 márciusi és 1 áprilisi példányban: Potamogeton spl. mag 1/26, Polygonum sp. mag 1/8, Setaria viridis mag 1/8, Carex sp. magvak, 1/8, chitin 1/x, homok és kavics 2/x.

Fulica atra L., 1758 — *Szárca*

3 márciusi, 1 májusi, 1 júniusi, 2 júliusi, 3 szeptemberi=10 példány gyomortartalmában: Zöld pép 5/x, chara fonadék 3/x, Triticum vulgare mag 2/90, Potamogeton sp. mag 2/17, magtörmelék 1/x, Helophorus sp. 1/1, chitin 4/x, kavics és homok 9/x.

ordo: Charadriiformes — *Lilealakúak*

familia: Charadriade — *Lilefélék*

Vanellus vanellus (L.), 1758 — *Bibic*

1 júliusi és 1 augusztusi példányban: Hydrophylidae sp. 1/1, Notiophilus sp. 1/1, homok és kavics 1/1.

Charadrius squatarola (L.), 1758 — *Ujjaslile*

1 októberi példányban: Helophorus sp. 5, Ephydriidae sp. lárva 1, Dolichopus sp. 1, Lestes sp. 1, homok és kavics x.

Charadrius hiaticula L., 1758 — *parti lile*

3 augusztusi, 7 szeptemberi és 1 októberi=11 példányban: Helophorus sp. 10/85, Ochthebius sp. 6/17, Chironomus lárva 4/46, Odonata lárva 1/1, Rotatoria sp. 1/1, Cladocera sp. 1/1, Camphorosma mag 6/8, Schoenoplectus sp. mag 2/x, kavics-homok 6/x.

1. Költő széki lile (*Charadrius alexandrinus*) a Fehértó egykori, őszi életterében
Fotó: Dr. Sterbetz István

Charadrius alexandrinus L., 1758 — *Széki lile*

1 áprilisi, 1 szeptemberi és 1 októberi példányban: *Helophorus* sp. 2/28, *Cicindela* sp. 1/28, indet. rovar 1/1, *Camphorosma* mag 2/2, chitin 1/x.

familia: Scolopacidae — *Szalonkafélék*

Limosa limosa (L.), 1758 — *Goda*

1 márciusi példányban: *Agriotes* lárva 29.

Tringa erythropus (Pall.), 1764 — *Füstös cankó*

1 májusi, 2 szeptemberi és 1 októberi = 4 példányban: békacsont 2/20, *Ochthebius* sp. 1/2, *Hydrous* 1/2, chitin 1/x.

Tringa totanus (L.), 1758 — *Piroslábú cankó*

1 április, 1 júniusi, 5 júliusi, 1 augusztusi és 1 októberi = 9 gyomortartalomban: *Helophorus* sp. 4/9, *Ochthebius* sp. 3/39, *Dystiscidae* sp. 2/2, *Chironomus* lárva 1/2, chitin 4/x, *Camphorosma* mag 2/5, kavics és homok 3/x.

Tringa stagnatilis (Bechts.), 1803 — *Tavi cankó*

2 júliusi gyomortartalomban: *Nepa rubra* 2/2, *Ranatra* sp. 1/1, homok és apró kavics 2/x.

Tringa nebularia (Gunn.), 1767 — *Szürke cankó*

1 szeptemberi gyomorban: *Chironomus* lárva 1, *Haliplus* lárva 2, *Schoenoplectus* sp. mag 1.

Tringa glareola L., 1758 — *Réti cankó*

1 áprilisi gyomorban: *Helophorus* sp. 16, *Ochthebius* sp. 6, *Haliplus* sp. lárva 2.

Arenaria interpres (L.), 1758 — *Kőforgató*

1 augusztusi és 1 szeptemberi példányban: *Ochthebius* sp. 1/62, *Helophorus* sp. 1/28, *Chironomus* lárva 1/26, *Berosus* sp. 1/1, *Hydrophilus* sp. 1/1, 4–5 cm-es kavicsok 2/9.

Gallinago gallinago (L.), 1758 — *Sárszalonka*

1 májusi és 1 szeptemberi gyomortartalom: *Helophorus* sp. 1/1, *Haliplus* sp. lárva 1/1, *Rotatoria* sp. 1/x, *Bolboschoenus maritimus* mag 1/1, kavics és homok 2/x.

Calidris temminckii (Leisl.), 1812 — *Temminck partfutó*

5 db aubusztusi példányban: *Helophorus* sp. 4/14, *Hydrophilidae* sp. 1/2, *Ochthebius* sp. 1/2, chitin 5/x, vegetabilia pép 3/x, *Bolboschoenus maritimus* mag 1/3, *Cyperaceae* sp. mag 1/2, *Camphorosma annua* mag 1/1, *Vicia* sp. 1/1, homok és kavics 2/x.

Calidris alpina (L.), 1758 — *Havasi partfutó*

9 szeptemberi és 1 októberi példányban: Halipus lárva 6/12, Helophorus sp. 4/10, Heterocerus sp. 3/7, Georyssus sp. 2/113, chitin 4/x, Camphorosma annua mag 6/40, Polygonum sp. 1/10, Bolboscoenus maritimus mag 1/18, kavics és homok 8/x.

Calidris ferruginea (Pont.), 1763 — *Sarlós partfutó*

1 szeptemberi példányban: Halipus sp. lárva 1/1, Crustacea sp. 1/x, Rotatoria sp. 1/x, chitin 1/x, Schoenoplectus sp. mag 1/6, Camphorosma annua 1/6.

Philomachus pugnax (L.), 1758 — *Pajzsoscankó*

5 márciusi és 4 decemberi = 9 példányban: Hydrophilidae sp. 3/11, Helophorus sp. 2/9, Hydrochous sp. 1/16, Halipus sp. lárva 1/21, Notonecta glauca 1/2, Zabrus tenebrioides, 1/2, Coleoptera sp. 1/1, Naucoris cimicoides 1/1, Chironomus lárva 1/6, chiton 7/x, Setaria glauca magvak 4/10, Polygonum aviculare magvak 2/2, Schoenoplectus sp. magvak 1/2, kavics és homok 6/x.

familia: Recurvirostridae — *Gulipánfélék*
Recurvirostra avozetta L., 1758 — *Gulipán*

2 márciusi és 1 májusi példányban: Helophorus sp. 1/6, Ochthebius sp. 1/6, Branchinecta orientalis 1/7, Chironomus lárva 1/2, Camphorosma annua mag 1/1, kavics és homok 2/x.

familia: Phalaropodidae — *Viztaposó-félék*

Phalaropus lobatus (L.), 1758 — *Vékonycsőrű viztaposó*

1 szeptemberi példányban: Helophorus sp. 4, Cyclops sp. 42.

familia: Laridae — *Sirályfélék*

Larus ridibundus L., 1766 — *Dankasirály*

6 novemberi példányban: Cyprinus carpio (8 cm) 1/1, halszálka 6/x.

Gyűjtési adatok

ordo: Gaviiformes — Búváralakúak

familia: Gaviidae — Búvárfélék

Gavia stellata (Pont.), 1763 — Északi búvár

1947. X. 10.: 2 pl.

Gavia arctica (L.), 1758. — Sarki búvár

1948. XI. 1.: 1 pl. XII. 1.: 1 pl. 1949. XI. 15.: 1 pl.

ordo: Podicipitiformes — Vöcsökalakúak

familia: Podicitidae — Vöcsökfélék

Podiceps ruficollis (Pall.), 1764 — Kis vöcsök

1965. XI. 1.: 1 pl.

Podiceps cristatus (L.), 1758 — Búbos vöcsök

1948. VI. 1.: 1 pl. VIII. 1.: 2 pl. 1949. III. 15.: 1 pl.

Podiceps griseigena (Bodd.), 1783. — Vörösnnyakú vöcsök

1949. V. 1.: 2 pl.

ordo: Pelecaniformes — Gödényalakúak

familia: Phalacrocoracidae — Kárókatona-félék

Phalacrocorax carbo (L.), 1758. — Kárókatona

1947. X. 10.: 2 pl. 1948. III. 1.: 1 pl. VII. 3.: 2 pl.

ordo: Ciconiiformes — Gólyaalakúak

familia: Ardeidae — Gémfélék

Ardea cinerea L., 1758. — Szürke gém

1947. VII. 2.: 1 pl. VII. 15.: 1 pl. X. 1.: 1 pl. XII. 1.: 1 pl. 1948. III. 15.: 1 pl.
III. 19.: 1 pl. IV. 2.: 1 pl. IV. 10.: 2 pl. XII. 1.: 1 pl.

Ardea purpurea L., 1758 — Vörös gém

1949. V. 1.: 2 pl. VI. 1.: 1 pl. VI. 2.: 1 pl.

Ardeola ralloides (Scop.), 1769 — Ústökösgém

1947. VI. 2.: 1 pl.

Egretta garzetta (L.), 1758. — Kis kócsag

1948. V. 30.: 1 pl.

Nycticorax nycticorax (L.), 1758. — Bakcsó

1947. IX. 1.: 3 pl. 1948. IX. 10.: 1 pl. 1949. IV. 10.: 2 pl.

Ixobrychus minutus (L.), 1766. — Pogém

1947. V. 2.: 1 pl.

ordo: Anseriformes — Lúdalakúak

familia: Anatidae — Récefélék

Cygnus cygnus (L.), 1758. — Énekes hattyú

1949. II. 19.: 1 pl. II. 20.: 1 pl.

Anser albifrons (Scop.), 1769. — Nagy lilik

1947. IX. 30.: 3 pl. X. 20.: 2 pl. XI. 7.: 1 pl. XI. 8.: 1 pl. 1948. X. 19.: 1 pl. XI. 1.: 3 pl. XII. 2.: 1 pl. XII. 10.: 1 pl. 1949. II. 2.: 2 pl. II. 3.: 1 pl. III. 1.: 1 pl. 1951. XI. 30.: 1 pl. 1954. XI. 7.: 1 pl. 1963. XI. 15.: 2 pl.

Anser erythropus (L.), 1758. — Kis lilik

1954. III. 14.: 1 pl. 1963. I. 12.: 2 pl. X. 16.: 1 pl. 1965. X. 4.: 1 pl.

Anser fabalis (Lath.), 1787. — Vetési lúd

1948. XII. 1.: 2 pl. XI. 10.: 3 pl. 1953. X. 3.: 1 pl. 1955. XI. 4.: 1 pl.

Branta ruficollis (Pall.) 1769. — Vörösnyakú lúd

1949. X. 24.: 1 pl.

Anas platyrhynchos L., 1758. — Tőkés réce

1950. IX. 15.: 3 pl. 1952. IX. 12.: 7 pl. 1953. X. 3.: 2 pl. 1954. IV. 7.: 5 pl. X. 24.: 1 pl. 1955. IX. 25.: 1 pl. 1964. VIII. 18.: 1 pl. 1965. XI. 7.: 1 pl. 1967. X. 5.: 2 pl.

Anas querquedula L., 1758. — Böjti réce

1954. IV. 6.: 1 pl. IV. 7.: 6 pl. IV. 25.: 1 pl. VI. 1.: 1 pl. VI. 11.: 1 pl.

Anas crecca L., 1758. — Csörgő réce

1947. III. 27.: 1 pl. 1952. IX. 2.: 1 pl. 1953. X. 3.: 5 pl. 1954. IV. 7.: 3 pl. IV. 16.: 1 pl. 1965. X. 18.: 2 pl. XII. 4.: 2 pl.

Anas acuta L., 1758. — Nyílfarkú réce

1947. III. 28.: 1 pl. 1954. IV. 7.: 2 pl.

Anas penelope L., 1758. — Füttyülő réce

1947. IV. 30.: 2 pl. 1953. X. 3.: 1 pl. 1967. III. 27.: 1 pl.

Anas strepera L., 1758. — Kendermagos réce

1950. XI. 21.: 1 pl. 1954. IV. 6.: 1 pl. IV. 7.: 1 pl.

Anas clypeata L., 1758. — Kanalas réce

1950. IX. 15.: 1 pl. 1954. IV. 7.: 1 pl.

Aythya ferina (L.), 1758. — Barátréce

1953. X. 3.: 1 pl. 1965. XI. 7.: 2 pl.

Aythya Nyroca (Güld.), 1770. — Cigányréce

1952. IX. 12.: 1 pl. 1953. X. 3.: 1 pl. 1955. XI. 2.: 1 pl. 1964. VI. 15.: 1 pl. 1965. III. 21.: 1 pl. III. 23.: 1 pl. III. 24.: 2 pl. III. 26.: 2 pl. IV. 10.: 2 pl. V. 10.: 3 pl. X. 7.: 1 pl. X. 10.: 2 pl. X. 20.: 2 pl.

Aythya marila (L.), 1761. — Hegyi réce

1947. XI. 10.: 1 pl. 1948. XII. 10.: 1 pl.

2. Vonuló vetési ludak (*Anser fabalis*) Fotó: Dr. Sterbetz István

Clangula hyemalis (L.), 1758. — Jegesréce

1950. X. 20.: 1 pl.

Oxyura leucocephala (Scop.), 1769. — Kékcsőrű réce

1953. IX. 20.: 2 pl.

Mergus albellus (L.), 1758. — Kis bukó

1963. I. 27.: 1 pl.

ordo: Gruiformes — Darualakúak

familia: Gruidae — Darufélék

Grus grus (L.), 1758. — Daru

1948. XI. 2.: 1 pl. 1949. XI. 1.: 1 pl.

familia: Rallidae — Guvatfélék

Porzana parva (Scop.), 1769. — Kis vízicsibe

1954. IV. 12.: 1 pl.

Gallinula chloropus (L.), 1758. — Vízityúk

1953. III. 8.: 1 pl. 1956. IV. 20.: 1 pl.

Fulica atra L., 1758. — Szárca

1947. IX. 1.: 3 pl. 1948. III. 1.: 3 pl. 1949. V. 10.: 1 pl. VI. 1.: 1 pl. VII. 1.: 2 pl.

ordo: Charadriiformes — Lilealakúak

familia: Charadriidae — Lilefélék

Vanellus vanellus (L.), 1758. — Bóbita

1951. VII. 7.: 1 pl. év? VIII. 10.: 1 pl.

Charadrius squatarola (L.), 1758 — Ujjas lile

1967. X. 1.: 1 pl.

Charadrius hiaticula L., 1758. — Parti lile

1950. VII. 26.: 1 pl. VIII. 27.: 1 pl. X. 10.: 1 pl. 1951. IX. 9.: 1 pl. IX. 16.: 3 pl.
1952. VIII. 15.: 1 pl. IX. 1.: 2 pl. 1957. IX. 15.: 1 pl.

Charadrius alexandrinus L., 1758. — Széki lile

1948. IX. 2.: 1 pl. 1952. X. 20.: 1 pl. 1954. IV. 7.: 1 pl.

familia: Scolopacidae — Szalonkafélék

Limosa limosa (L.), 1758. — Goda

1947. III. 26.: 1 pl.

Tringa erythropus (Pall.), 1764. — Füstös cankó

1951. XI. 4.: 1 pl. 1955. X. 117.: 1 pl. 1956. V. 16.: 1 pl. 1959. X. 27.: 1 pl.

Tringa totanus (L.), 1758. — Piroslábú cankó

1950. X. 15.: 1 pl. 1956. IV. 8.: 1 pl. VI. 10.: 1 pl. VII. 7.: 1 pl. VII. 20.: 4 pl.
VIII. 10.: 1 pl.

Tringa stagnatilis (Bechst.), 1803. — Tavi cankó

1946. VII. 14.: 2 pl.

Tringa nebularia (Gunn.), 1767. — Szürke cankó

1956. IX. nap ? : 1 pl.

Tringa glareola L., 1758. — Réti cankó

1947. IV. 13.: 1 pl.

Arenaria interpres (L.), 1758. — Kőfogató

1952. IX. 12.: 1 pl. 1955. VIII. 28.: 1 pl.

Gallinago gallinago (L.), 1758. — Sárszalonka

1952. IX. 13.: 1 pl. 1956. V. 1.: 1 pl.

Calidris temminckii (Leisl.), 1812. — Temminck partfutó

1947. VIII. 12.: 4 pl. 1960. VIII. 20.: 1 pl.

Calidris alpina (L.), 1785. — Havasi partfutó

1952. IX. 12.: 6 pl. IX. 16.: 1 pl. IX. 23.: 1 pl. X. 6.: 1 pl. 1957. IX. 15.: 1 pl.

Calidris ferruginea (Pont.), 1763. — Sarlós partfutó

1952. IX. 12.: 1 pl.

Philomachus pugnax (L.), 1758. — Pajzsoscankó

1947. III. 26.: 4 pl. 1948. XII. nap ? : 4 pl. 1954. III. 7.: 1 pl.

familia: *Recurvorostridae* — Gulipánfélék

Recurvirostra avozetta L., 1758. — Gulipán

1947. III. 27.: 2 pl. 1953. V. 3.: 1 pl.

familia: *Phalaropoidae* — Víztafosó félék

Phalaropus lobatus (L.), 1758. — Vékonycsőrű víztaposó
1952. IX. 12.: 1 pl.

familia: Laridae — Sirályfélék

Larus ridibundus L., 1766. — Dankasirály
1965. XI. 8.: 6 pl.

IRODALOM

Beretzky, P.

1950 The avifauna of the Fehértó near the town Szeged. Aquila, 1947—1950. 51—54. p. 217—227.

Beretzky, P.

1955 Recent data on the Bird of Lake Fehértó near Szeged. Aquila 1949—53. 59—62. p. 217—227.

Beretzky, P.—Keve, A.—Nagy, B.—Szijj, J.

1959 Economic importance of the Curlews and taxonomical position at the Hungarian population. Aquila 1958. 65. p. 89—126.

Ernährungsuntersuchungen an den Wasservögeln am Szeged-Fehértó

Sterbetz, István

Vom für Wasservogelversammlungsort von internationaler Bedeutung gehaltenen Szeged-Fehértó (46° 15' N—20° 15' E) gelangte eine beträchtliche Menge von Wasservogel-exemplaren in die Sammlung des Museums Móra Ferenc in Szeged und die des Ungarischen Ornithologischen Instituts in Budapest aus musealischen Zwecken. Die Mageninhaltsaufarbeitung der von dieser Menge herauskommenden 257 Exemplaren aus 53 Arten fand in dem Ornithologischen Institut statt. Das Ergebnis dieser Aufarbeitung wird im Aufsatz dargestellt. Die Aufzählung unterlässt die Erörterung der Arten Numerus, weil deren Untersuchung von Nagy und Szijj schon früher veröffentlicht wurde (Nagy und Szijj in: Beretzky et al. 1959). Aus den zwei Ziffern, die den genannten Nahrungsarten folgen, markiert die erste die Zahl der auftretenden Fälle, die zweite die Stückzahl im Text. Im Falle vom fragmentarisch gefundener Nahrung ist die Stückzahl mit einem X Zeichen vertreten.

A talajtípusok szerepe a fehér gólya (*Ciconia ciconia*) elterjedésében Magyarországon

JAKAB BÉLA

(*Szeged, Somogyi-könyvtár*)

Magyarország a gólyaállományának 1941 óta kétharmados, 1958 óta 37%-os megfogyatkozása ellenére, viszonyítva a környező államokhoz még mindig gólyában gazdag országnak mondható. A költőpárok száma 4500—5000 pár között mozog. A gólyának ez az erősebb vonzalma, „hűsége” a magyar földhöz, ami népünk irodalmában és hagyományaiban is tükröződik, minden bizonnyal az országnak a gólya számára kedvező természeti adottságaival magyarázható. Kérdés, hogy melyek köztük a jelentősebbek?

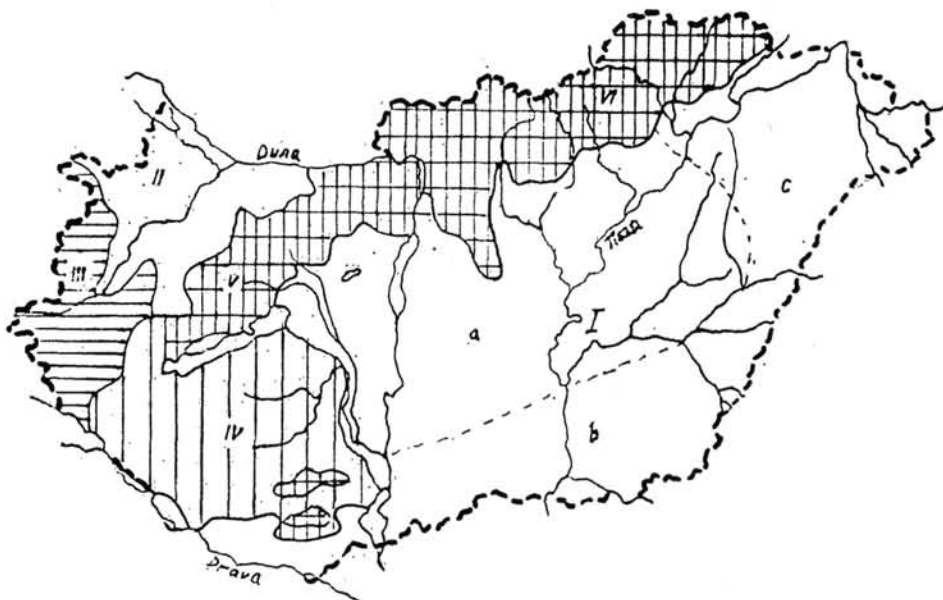
A szinte már kizárólagosan emberközeli fészkelő gólya úgy választja meg fészkelőhelyét, hogy onnan könnyen megközelíthesse táplálkozási területét, a fiókák megfelelő táplálékát biztosító vizenyős lapályokat vagy a tavak, vízfolyások környékét. Ezt tapasztalva és hogy a nagyobb gólyakoncentrációkat az ország csapadékban gazdag É—ÉK-i, Ny-DNy-i területein észleljük, arra a következtetésre jutottunk, hogy a gólya területi eloszlásában a legjelentősebb szerepe az ország klíma- és időjárási viszonyainak, de különösen a csapadék megoszlásának van (Jakab, 1987, 1987—88, 1988).

A csapadékviszonyok szerepe mindenképpen jelentős, de elgondolkodtató az a tény, hogy a csapadékban szegény tájakon, pl. a legszárazabb és legaszályosabb Közép-Tisza-vidéken is találunk nagy gólyakoncentrációkat és csapadékos vidéken egymás melletti körzetekben, ugyanolyan csapadékviszonyok mellett is lehetnek erősen eltérőek a gólyasűrűség értékei. E dilemmába világít be Schüz (1933) és Creutz (1985) állítása, hogy az agyagos, nehéz, vízzáró talajok kedvezőbbek a gólya számára, mint a homokos, vizet áteresztő és a vizet elnyelő laza, csernozjom talajok. Hasonló értelemben ír Homonnay (1964) a szikes talajok és a gólya kapcsolatáról. Megállapításaik adták az indítékot arra, hogy Magyarország viszonylagos gólyagazdagságát és az országban a gólyák térbeli megoszlását a talajkörzetek és a talajféleségek viszonylatában is vizsgáljuk. Segítségül a természeti földrajzi (Bulla, 1962) és a talajtani munkák (Stefanovits, 1955, 1975) tettek jó szolgálatot.

Az ország talajainak fontosabb talajképző tényezői

Magyarország része Közép-Európa legegységesebb tájának, a Kárpátokkal és az Alpokkal övezett nagy Közép-Duna-medencének, melyet a harmadkorban tenger borított. E nagy medencének középső, alacsony, sík és Ny-i, alacsony röghegységekkel beszórt hullámos fenékszintjét foglalja el. Geomorfológiai egységei a pliocén, pleisztocén és a holocén képződményei (1. ábra).

Az ország medence jellegének következménye a felszín gyenge függőleges tagozottsága, tehát viszonylag gyenge relifenergiája, vagyis a síksági és dombosági tájvonások uralkodó volta. Területének 68%-a, kerekén 63 000 km² alföld jellegű síkság. 15% (14 000 km²) 200 m-ig az alacsony halomságok és 14% (13 500 km²) a 200—400 m magas domboságok területi aránya. Alig több, mint 2% (kerekén 1900 km²) emelkedik 400 m-nél magasabbra úgy, hogy az 500 m-nél magasabb középhegységi részek csak kicsiny területfoltok. Az ország legalacsonyabb pontja Szeged alatt 79 m a tengerszint felett és legmagasabb pontja a Kékes 1015 m.

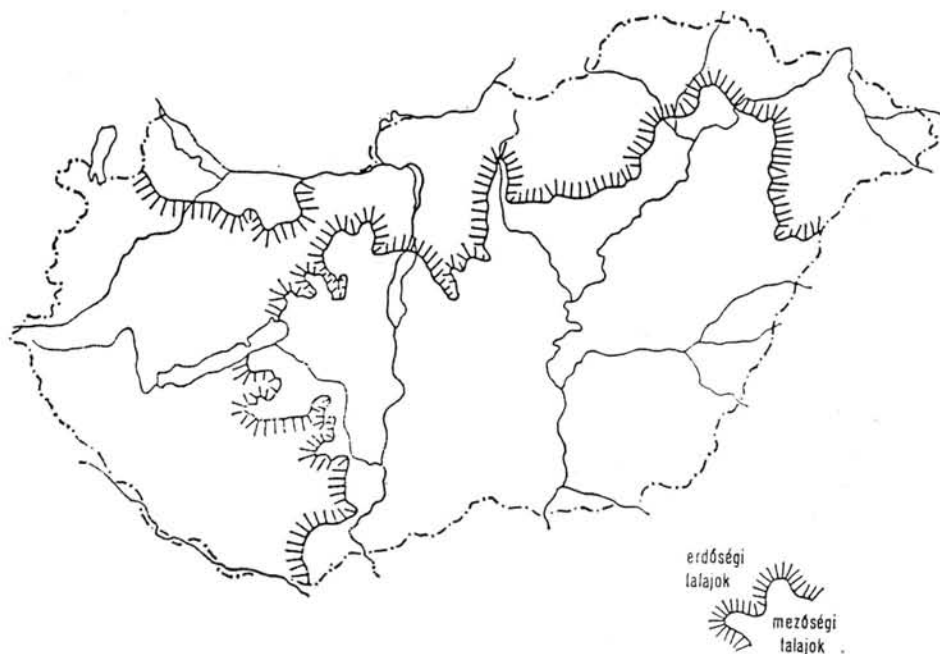
I. ábra. Magyarország tájai. I. Alföld. II. Kisalföld, III. Alpokalja. IV. Dunántúli-domság. V. Dunántúli-középhegység. VI. Északi-középhegység (Bulla B. szerint) Naturräumliche Gliederung von Ungarn. I. Große Ungarische Tiefebene. II. Kleine Ungarische Tiefebene. III. Alpenvorland. IV. Transdanubisches Hüggelland. V. Transdanubische Zentralberge. VI. Nördliche Berge.

A talajféleségek szempontjából az említett orografikus, domborzati adottságok szerepe különösen az alföldi területeken jelentős. Befolyásolja az egyes talajtípusok, mint a mezősi (csernozjom), a réti, a szikes és a láptalajok elterjedését. Az orografikus adottságoknak tudható be a dombvidéken és a középhegységekben a korrázió és denudáció következtében létrejött hosszanti völgyek gyakorisága.

A felszín viszonylag gyenge függőleges tagoltsága, gyenge relifenergiája folytán mind a sík, mind a dombvidéken lassú a felszíni vizek lefolyása. Különösen a sík vidéken jelentős a párolgás, amihez hozzájárul az éghajlat viszonylagos szárazsága, uralkodóan kontinentális jellege. A dunántúli tájakon a kontinentális mellett az atlanti és a mediterrán klímahatás is fontos szerepet játszik.

Megemlítendő még, hogy azok a tengeri üledékközetek és jégkorszaki képződmények, melyek a tektonikus mozgások következtében a felszínre kerültek, szintén jelentős szerepet töltenek be a talajféleségek képződésénél. E talajképző kőzetek vizet átteresztő vagy vízzáró jellege meghatározó a felszíni talajok vízháztartását

illetőleg. Magyarországon túlsúlyban van a nagymértékben impermeabilis agyag, vályog és márga szerepe a vízzáró talajok gyakoriságában. A Tisza vízgyűjtő területének nagy részén vízzáró talajok vannak, de a kőzetviszonyok változatossága mellett a Dunántúli-dombság területén és a hegyvidék medencéiben is jelentős tényező az agyag és a vályog (3. ábra).

2. ábra. Magyarország mezőségi és erdőtalajainak elterjedési határai (Stefanovits P. szerint) Die Ausbreitungsgrenzen von den a) Tschernosem- und b) Waldböden Ungarns

Az ország ÉÉNY-i és DDK-i része között világosan kirajzolódó szerkezeti vonal az ország legfontosabb természeti földrajzi vezértengelye. A Dunántúli és az Északi középhegység DK-i lábvonala ez, más szóval az Alföld határa a Mezőföld Ny-i pereméig. Egyúttal fontos választóvonal az ország talajföldrajzi képében is. Határvonal, amely az Alföld mezőségi talajait elkülöníti a középhegységek és a Dunántúli-dombság erdőtalajokkal fedett zónájától. (2. ábra). A két zóna mezőségi, illetve erdőtalajainak uralkodó volta azonban nem egyöntetű, sőt nagyonis változatos, területenkint szinte mozaikszerű (3. ábra) az ország talajföldrajzi képe. Ennek oka, hogy a kőzetminőség és domborzat, a makro- és mezoklíma, a párolgás- és lefolyásviszonyok, valamint a vegetáció, vagyis a talajképző tényezők kis területen belül is jelentős változatosságokat mutatnak. Így a két zonális talajtípus területén belül, intrazonálisan, különféle azonális talajfeleségek képződnek a területrészekre ható kőzetminőségi, hidrológiai, mezoklimatikus adottságoknak megfelelően. A főbb talajtípusok elterjedésének térképe megkönnyíti köztük az eligazodásunkat (4. ábra).

3. ábra. Magyarország talajterképe (szerk. Stefanovits P. és Szűcs L.) a — homok, b — vályog, c — agyag; 1. futóhomok, 2. humuszos homok, 3. öntéstalaj, 4. fakó erdőtalaj, 5. rozsdabarnaerdőtalaj, 6. barna erdőtalaj, 7. szürke erdőtalaj, 8. sötét színű erdőtalaj, 9. erdő jellegű mezőségi talaj, 10. réti talaj, 11. szikes altalajú réti talaj, 12. réti-mezőségi talaj, 13. mezőségi talaj, 14. szikes altalajú mezőségi talaj, 15. mészszegény szerkezetes szik, 16. sós, szerkezetes szik, 17. meszeszódás szerkezet nélküli szik, 18. láptalaj.

Die Bodenkarte Ungarns. a — Sand, b — Lehm, c — Ton. 1. Flugsand, 2. Sandböden mit dem Humus, 3. Schwemmland, 4. Bleiche Waldböden, 5. Rostfarbene Waldböden, 6. Braune Waldböden, 7. Graue Waldböden, 8. Dunkelfarbene Waldböden, 9. Tschernosemböden mit Waldbodencharakter, 10. Wiesenböden, 11. Wiesenböden mit alkalischem Untergrund, 12. Wiesen-Tschernosemböden, 13. Tschernosemböden, 14. Tschernosemböden mit alkalischem Untergrund, 15. Kalkfreie Alkaliböden (Solonetz), 16. Kalkhaltige Alkaliböden (Solontschak-Solonetz), 17. Kalk- und Sodahaltige Alkaliböden (Soloncschak), 18. Moorböden.

A talajtípusok és a gólyapárok megoszlásának a viszonya

A gólya fészkelőhelye kiválasztásakor, mint már említettük, ösztönösen keresi a nedves, vizenyős rétek, kaszálók, tocsogós lapályok közelségét, főleg az időszakosan, esetleg a nyár közepébe nyúlóan is a talaj és felszíni vizek hatása alatt álló területeket. Az ilyen jellegű területek általában a vízzáró, rossz vízháztartású, főleg agyagos talajokon adódnak.

Az alábbiakban a gólya 1984. évi felmérés alapján készített elterjedési térképe (6. ábra) és a talajtérképek (3., 4., 5. ábra) egybevetésével, továbbá a talajtani leírások segítségével vizsgáljuk a tájak, illetőleg a talajkörzetek sorában az egyes talajtípusok és a költőpárok sűrűségadatainak a kapcsolatát.

A) Alföld

Az Alföld talajkörzetei két magassági szintben helyezkednek el. A felsők 120—160 m, az alsók 80—120 m magasságban.

a) Az alacsonyabban, uralkodóan 100 m alatt fekvő talajkörzetek felszíni és talajvízhatás alatt álló, vízjárta, időszakosan belvizes területek (5. ábra). Felszínükön az említett talajképző tényezők komplex hatása következtében nagyrészt a vízzáró talajtípusok vannak túlsúlyban, mint a szikesek, a réti-, láp- és öntéstalajok típusai (3., 4. ábra).

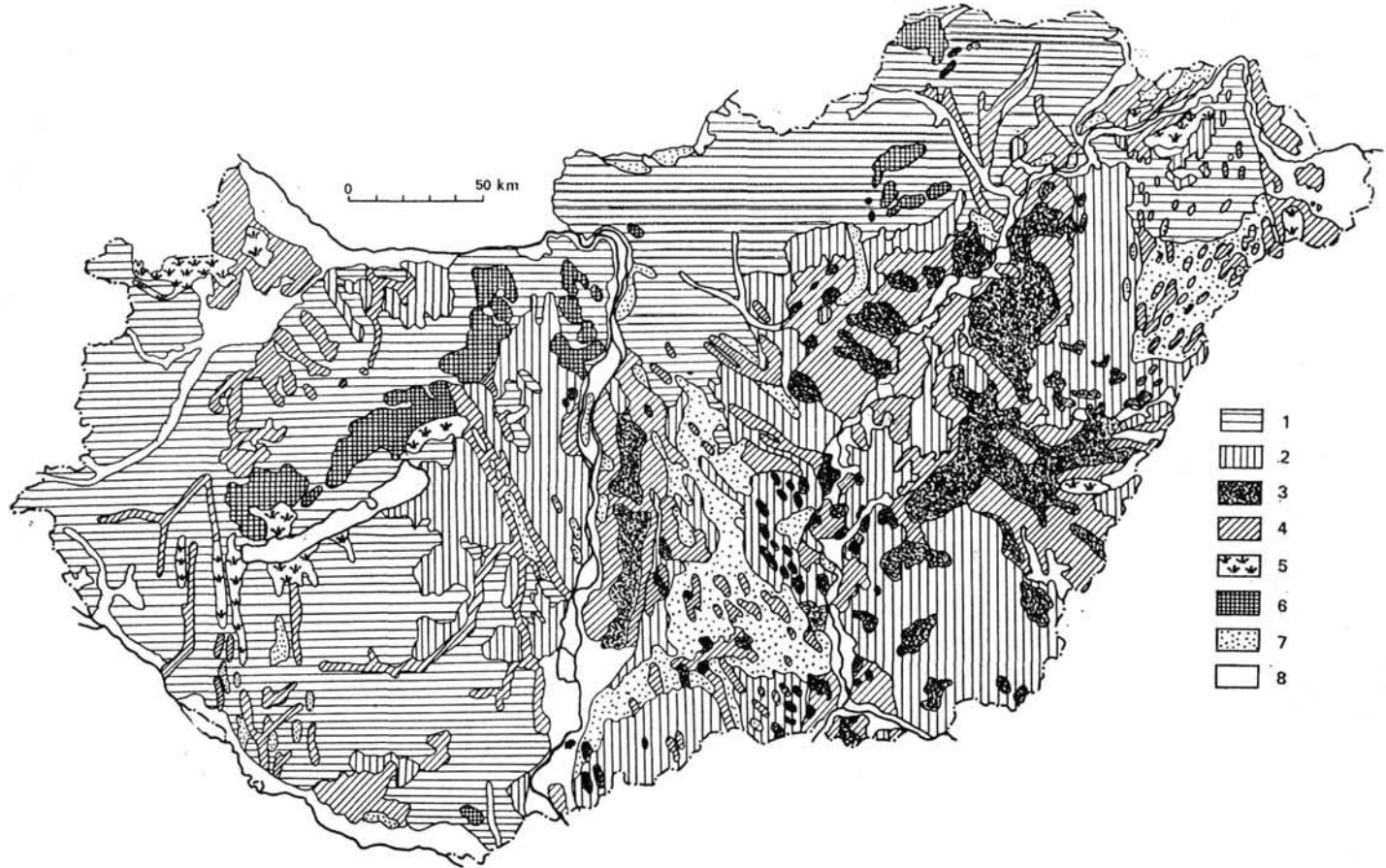
Nyugat felől elsőnek említjük a Dráva Alföldhöz tartozó szakaszának alluviu-mát az Ormánsággal. Az öntésiszapon kifejlődött réti talajok kedvezőbbek a gólyának, kevésbé az időszakos vizektől ritkábban érintett homokos és elmezőségiesedett részek. Leggazdagabb gólyapárokban az Ormánság, a Szigetvár alatt elterülő, lápos foltokkal tarkított réti agyagterület. Egyes részein 10—12 költőpár is esik 100 km²-re.

Hasonló a 30 km szélességet is elérő csepel—solt—bajai síkság, a Duna alluviális síkja. Talajai öntésföldek. Rajtuk réti- valamint láptalajok és nagy kiterjedésben, főleg a terület keleti felében, meszes-sós (szoloncsák) szikesek. A kisebb homokos és mezőségi részek kivételével a gólyapárok sűrűségének értéke, vagyis a 100 km²-re eső gólyapárok száma (StD) 5—22.

Az Alföldnek, mint egy nagy lapos katlannak fenékszintjét a Tisza—Körös—Berettyó völgye és a Sárrétek medencéje jelzi. A legnagyobb gólyakoncentrációkat találjuk itt.

A Tisza-völgy fokozatosan szélesedő alluviális síkját, a hozzá csatlakozó Bodrogköz és Rétköz gólyákban gazdag réti agyagos és kotus (berekásos) láptalajú területétől Szeged felé idősebb, fiatalabb öntéstalajok fedik. Öntéshomokok kevésbé, de az öntésagyagok és réti agyagok annál kedvezőbb életteret nyújtanak a gólyának. A hozzájuk hasonló fekete agyagos szintek ahol felszínre kerültek, ott rajtuk szikes réti talajok vagy mésztelen, szolonyec szikesek vannak. Ennek tudjuk be, hogy a Középső-Tisza-vidéken az egyéb tényezők mellett a legszegényebb csapadékviszonyok ellenére is nagy gólyakoncentrációk találnak életteret.

A Középső-Tisza-vidék ÉK-i részén, a Hortobágy lósszel fedett síkságán hatalmas szikesek terjengenek. Uralkodóan a szolonyec típus, de helyenkint a szoloncsákosodás és a szolonyosodás is jelentkezik. Ezeket övezik a szikes altalajú réti talajok és a tipikus réti talajok. Kisebb foltokban, a magasabb löszfelszíneken a költőpárok számára kedvezőtlen mezőségi talajok találhatóak. A kedvező talajtípusok nagy kiterjedése ellenére a puszta lakatlan területein (6. ábrán mínusz jellel jelölt négyzetek), feltételezhetően a fészkelési lehetőségek híján, gólyapárok nem fészkelnek.

4. ábra. A főbb talajtípusok elterjedése hazánkban 1. barna erdőtalajok, 2. csernozjomok, 3. szikesek, 4. réti talajok, 5. láptalajok, 6. rendzinák, 7. homokos váztalajok, 8. öntéstalajok. (Stefanovits Pál szerint)
 Verteilung der wichtigsten Bodentypen in Ungarn. 1. Braune Waldböden, 2. Tschernosemböden, 3. Alkaliböden, 4. Wiesenböden, 5. Moorböden, 6. Rendzina Braunerden, 7. Sandböden, 8. Schwemmland

Annál nagyobb koncentrációi vannak a Hortobágyhoz tartozó helységek többségének a területén, 15—25 költőpár/100 km².

A Hortobágy tájához csatlakozó, annak folytatásaként felfogható terület a talajviszonyaiban is hozzá hasonló Zagyvamedence (Jászság) és a heves-borsódi nyílt ártér. A körzetben az Eger és a Tarna hordalékkúpjának homokján kívül, jellemzően a réti talajok, különösen a szikes altalajú réti talajok és a szolonyec típusú szikesek az uralkodó típusok. A homok a Nyírségen is megtalálható barnaföldes homok. A gólyapárok sűrűsége legnagyobb a szikes talajokon.

A Körösök—Berettyó völgye és a Sárrétek medencéje, az Alföld fenékszintjét jelző vonal Ny—K-i ága, tulajdonképpen a Zagyva-medencével kezdődik. E tiszántúli része a Sárrétekig a nagy kiterjedésű szikesek és a Sárréteken a réti és kotus láptalajok körzete. Az ország 1 millió kat. hold réti agyagterületének a fele ebben a körzetben van. A szikesek közül a szolonyec altalajú réti talajok és a szolonyec típusúak a gyakoribbak, de megtalálhatók ezek változatai is, a meszes-szódás, szoloncsákos szolonyecok. A költőpárok nagy koncentrációinak körzete ez, 8—25 pár/100 km².

A Tisza—Szamos-szög talajkörzete a szatmár—beregi-síkság területe az erdőtalajok zónájában van. Valamikor ártéri erdők és lápi növényzet fedte. Öntés-réti és lápi talajain, helyenkint a szikesedés jeleivel, az altalajban fekete mocsári agyagszintekkel ugyancsak a gólyapárok nagyobb koncentrációinak nyújt életteret. A költőpárok sűrűsége 10—16 pár/100 km².

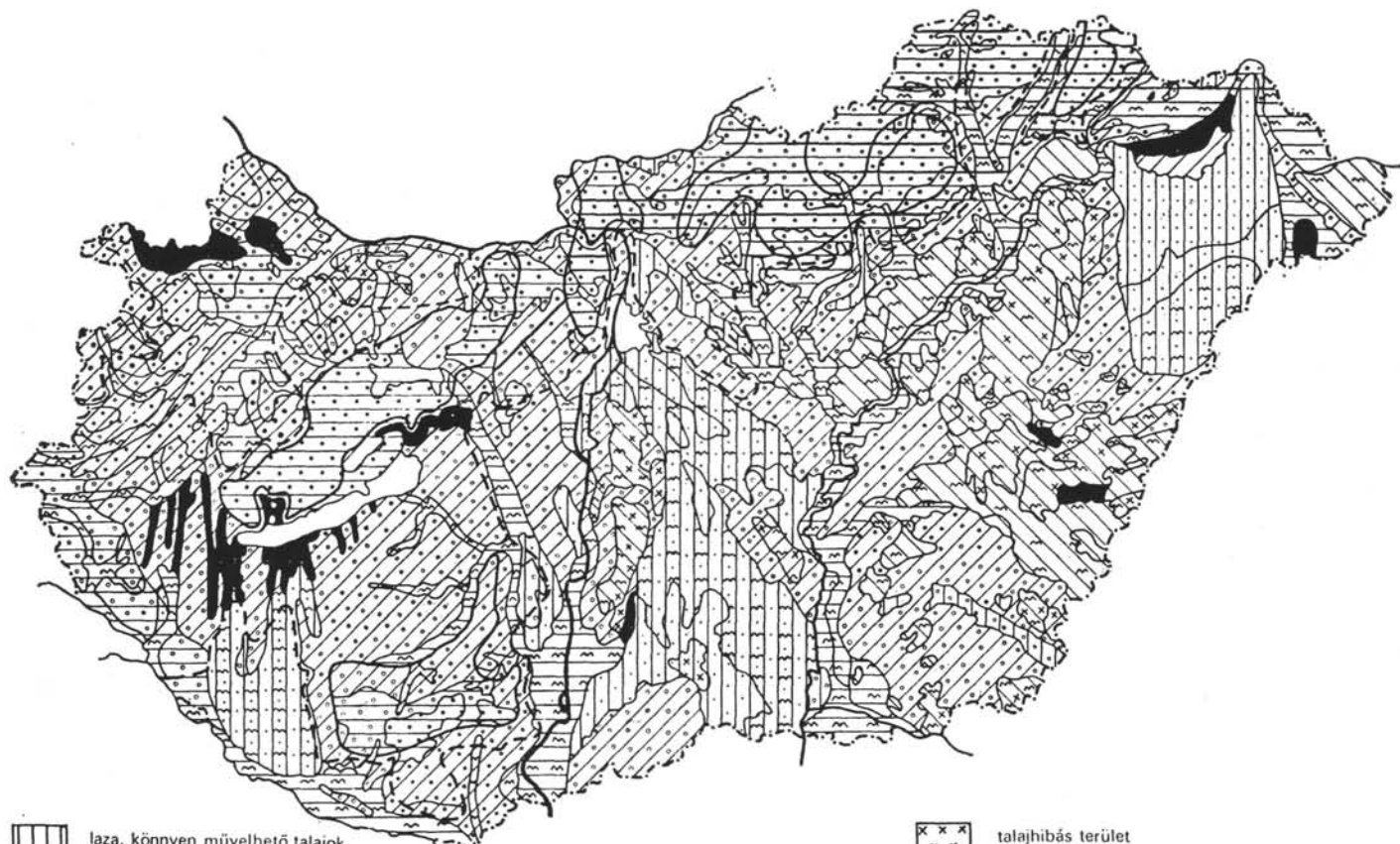
b) A denudáció, de többségében a folyóhordalékból létrejövő felhalmozódások, hordalékkúpok képezte résztják a Maros—Körös-közét kivéve 120—160 m szintűek. E tájak lósz, homok, lószös homok hátain, tábláin a vízáteresztő homok és a vizet elnyelő csernozjom (mezősegi) talajok kiterjedt körzetei jöttek létre. A költőpárok elterjedési térképe (6. ábra) jól tükrözi e körzetekben a költőpárok szórványos fészkelését. 1—3 pár, szigetszerűen a párok nagyobb koncentrációja csak az erodált, lesüllyedt felszín területén található, ahol vízzáró talajok képződhetnek, illetőleg felszínre kerültek, vagy ahol a felszín közelében az altalaj agyagos, szikes.

Nyugat felől sorolva említhetjük a Mezőföld helyenkint erősen erodált csernozjom takaróval fedett lósztábláját, a D-i részén homokos talajaival. A gólyának legkedvezőbb a Sárrét süllyedéke és a Sárvíz teraszos völgye, ahol kotus-tőzeges láptalajok, réttalajok váltják egymást és helyenkint meszes-sós szikesek is jelentkeznek. Hasonló jellegű a Váli víz süllyedéke is.

A Duna—Tisza közének nagy kiterjedésű homokos hátsága kedvezőtlen a költőpárok megtelepedésére. Szórványos fészkelésükre a buckaközi láptalajok, réti talajok, a humuszos homokon képződött rozsdabarna erdőtalajok, a mésziszapos laposokban a meszes-sós szikes talajok adnak lehetőséget. Kecskemét—Kiskunfélegyháza—Abony térség mezősegi talajának altalajában Mg és Na felhalmozódás a szikesedés jeleit mutatják. D—DK-i irányban a mélyebb helyeken a szikesedés a szódás-szoloncsákos szikesekbe megy át, amit a költőpárok nagyobb száma is tükröz.

A bácskai lósztábla mezősegi barna talajtakaróval fedett. Altalaja, főleg a D-i részén helyenként szikes. E szikes altalajú és réti talajú térségekben költ a gólya szórványban, vagy kisebb koncentrációban.

A Nyírség hordalékkúpján lószporos homokon mezősegi talajok, a mésztelen homokon rozsdabarna erdőtalajok, a buckaközi völgyekben réti és láptalajok képződnek. Jellegzetes itt az ún. kovárványos homok 2—10 cm vastag agyagos csíkokkal, melyek 10—20 cm-ként ismétlődnek 3—4 m mélységig is. E talajtípusok vízhártása szerint változatos a költőpárok eloszlása is a teljes hiányuktól a szórványos és közepes koncentrációjú fészkelésükig (vö. 4., 5., 6. ábra).

- laza, könnyen művelhető talajok
- középötött, jól művelhető talajok
- kötött, nehezen művelhető talajok
- perctalajok
- láp- és kotortalajok

- köves, kavicsos feltalaj
- köves, kavicsos, sekély termőrétegű talajok
- homok feltalaj
- kovaványos homokterület

- talajhibás terület
- vízjárta, talajvizhatás alatt álló és belvizes területek
- sík, egységesen művelhető terület
- hullámos, dombos, lejtős erodált terület
- meredek, tagolt, erősen erodált terület

Az előbbihez csatlakozó Hajdúhát, debreceni löszhát barna, helyenként a mélyben sós talaján a gólya nem, vagy csak szórványosan fészkel. A költőpárok közepes és viszonylag nagy koncentrációit az északi felében a sós szerkezetes szikes altalajú mezőségi talajokon és a körzet D-i részén, a mély fekvésű árterek terjedelmes szoloncsákos szikesein találjuk.

A szolnoki löszhát a Középső-Tisza-vidék déli, a Körös-torokig tartó része. Talaja infúziós löszből képződött csernozjom, mezőségi talaj, helyenként altalajában sós típusú. A Tiszazugban kisebb területet futó- és humuszos homok takar. Költőpárok nagy területen teljesen hiányoznak, másutt, a leromlott mezőségi talajokon szórványosan fordulnak elő. Nagyobb számmal csak az alacsony ártereken, a réti talajok területén és a szolonyeces szikeseken telepsznek meg.

A békés—csanádi löszös hát, a Maros hordalékkúpja, jó termékenységű réti-mezőségi és mezőségi talajok kiterjedt körzete. Ezt tükrözi általában a gólyapárok szórványos megoszlása is. A mezőségi szelvények altalaja sok helyen szikes, már szódás nyomok is kimutathatók bennük. A szikesedés helyenként, különösen a mélyebb fekvésű részeken meszes-szódás, szoloncsákos szolonyec szikések kialakulásához vezetett, melyeket szikes altalajú mezőségi talajok öveznek. Ezeken és a Ny—DNy-i részeken kialakult réti talajokon a párok nagyobb száma is költ, 5—12 pár/100 km².

A gödöllői-domság az alföldperemi denudációs, hordalékmezős szegélyterületnek az Alföld belsejébe nyúló része. Löszös homokon képződött barna, rozsdabarna erdőtalajok fedik. A völgyekben réti talajok, a DK-i részén szikes altalajú réti talajok. A körzetben a költőpárok fészkelése Nagykáta térségét kivéve csak szórványos.

B) Északi-középhegység

Az Északi-középhegység is a Tisza vízgyűjtő területéhez tartozik és az erdőtalajok zónájának része. Talajképző kőzetei túlnyomóan vízzáróak, amit a vízhálózat gazdagsága is mutat. Jellegzetessége az agyagos nyirokközet. A költőpárok fészkelése szempontjából a területre jellemző kis medencék jönnek számításba. Talajaik különféle barna erdőtalajok erős agyagosodással. A gólyapárok kisebb számban, 1—4 pár/100 km², találnak itt életteret. A nagyobb koncentrációik a folyóvölgyekben öntéstalajokon, főleg réti agyagon és a helyenként előforduló szikeseken találhatóak. A legnagyobb gólyakoncentráció Szalonna térségében a Bódva völgy és a Rakaca víztároló körzetében van agyagos, glejes erdőtalajon, de gazdag gólyapárokban a Sajó és a Hernád völgye is.

5. ábra. Az ország talajművelhetőségi viszonyai (Stefanovits, Máté és Győri térképe alapján)
Die Verhältnisse der Bodenbeschaffenheit in Ungarn 1. Lockere, leicht bearbeitbare Böden, 2. Mittelbindige, gut bearbeitbare Böden, 3. Bindige, schwer bearbeitbare Böden, 4. Sehr schwere Böden, 5. Moorböden. — 6. Steinige oder kieselige Böden, 7. Steinige oder kieselige Böden mit seichter Ackerkrume, 8. Sandböden, 9. Sandgebiet mit Tonschichten. — 10. Degradierete Böden, 11. Unter dem Einfluss der Grund- und Oberflächenwasser stehende Gebiete, 12. Flache, einheitlich bearbeitbare Fläche, 13. Wellige, hügelige, geneigte, erodierte Fläche, 14. Ein steiles, gegliederte, stark erodierte Gebiet.

C) Alpokalja és a Dunántúli-dombság

Mindkét nagytáj az erdőtalajok zónájának része. Az erdőtalajok változatainak alakulásában mindkét tájon jelentős szerepük van a klímahatásoknak.

Az Alpokalja az ország legcsapadékosabb és egyben legkisebb párolgást mutató területeit foglalja össze. Az éghajlat atlanti elemeinek túlsúlya, a karbonátmentes kőzet a kilúgozás erőteljes kialakulásához vezetett. Az itt található sokféle talajképző kőzet közt az agyag szerepe jelentős. Uralkodó talajféleség a szélsőségesen savanyú és kilúgozott agyagbemosódásos fakó erdőtalaj, valamint a pangóvízes, pszeudoglejes barna erdőtalaj és a podzol. Savanyú, rossz vízgazdálkodású, vízzáró talajok.

Kelet felé haladva a Dunántúli dombság területén az atlanti, a mediterrán és a kontinentális klímahatások különböző arányban, de a kontinentális hatás fokozatos növekedése mellett, elegyednek. Ebből adódik, hogy a talajok változó sora Ny—K-i irányban a pangóvízes erdőtalajok, majd az agyagbemosódásos barna erdőtalajok, barnaföldek, a csernozjom barna erdőtalajok és végül csernozjomok változatai (vö. 3. ábra).

A barna erdőtalajok a mérsékelt égöv csapadékos éghajlatú vidékein alakultak ki. Jellemző rájuk a gyors erőteljes málás és agyagosodás, különösen ott, ahol a talajképző kőzet a harmadkori agyagos üledék. A talajképző tényezők hatására az agyagkoncentráció, a kémiai és strukturális minőség szerint jönnek létre az erdőtalajok különböző változatai és ennek megfelelően változik a talajok vízháztartása, vízzáró, vizet közepesen átteresztő vagy vizet elnyelő tulajdonsága.

A gólyapárok fészkelésének megoszlása szempontjából mind a két nagytájon jelentős szerepet töltenek be a talaj- és felszíni vizek fokozott hatása alatt álló területek azonális talajtípusai is. Ezek a már említett É—D irányú völgyek és a folyóvölgyek, ahol az erdőtalajokat agyagos réti és öntéstalajok váltják fel, valamint a Tapolcai medence és Nagyberek kotus, tőzeges láptaljai.

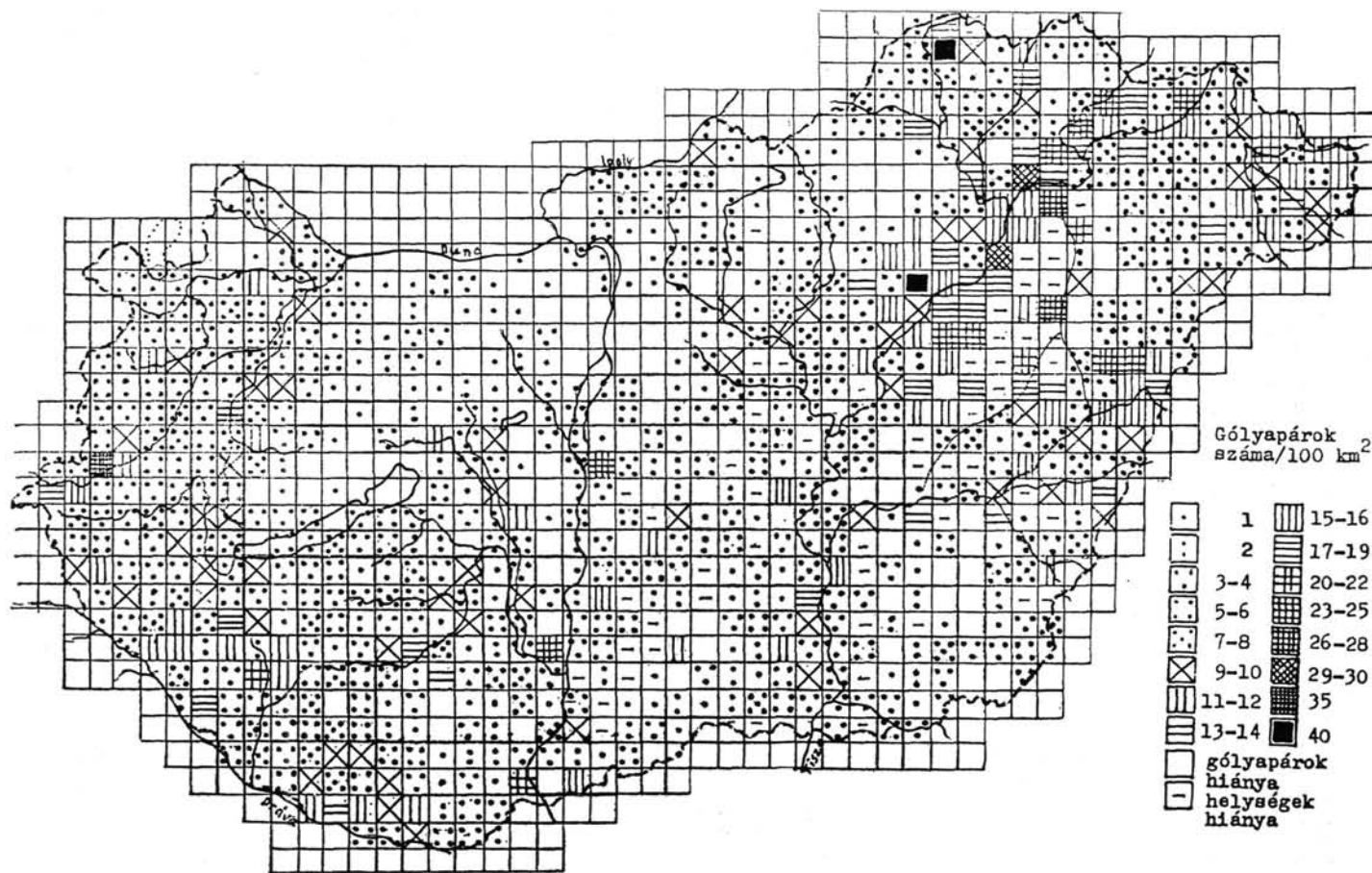
A talajféleségek változatosságának megfelelően a két nagytáj gólyasűrűségi értékei is sokfélék. A legnagyobb gólyakoncentrációkat a Ny—DNy-i határövezetben és a folyóvölgyekben találjuk (vö. 3., 5., 6. ábra).

D) Kisalföld

Zonális talajneve a mezőszégi, csernozjom talaj. A Duna öntéstaljai mezőszégi jellegűek, hasonlóképpen a Győr—Komárom vidéki teraszos terület is. Ettől D-re levő süllyedékterületet réti talajok fedik. A süllyedék felé tartó bakonyi karsztvizek kalciumkarbonátja ezekben gyakran réti mészkő alakjában csapódik ki. Ez záróréteg, felette a felszín vizenyős, tocsogós. A gólyák itt és a réti talajok területén költenek szórványosan, vagy kisebb koncentrációban, 1—6 pár/100 km². A párok nagyobb koncentrációját Ny felé találjuk a Mosoni síkságon és a Szigetközben meszes-agyagos talajokon, valamint a Hanság tőzeges- és kotus láptaljain, a Rába-öntések kötött, rossz vízgazdálkodású réti taljain, végül a Fertő-tó menti magnéziás és márgaszerű képződményeken, ahol szódás szikések is képződnek (3., 4., 6. ábra).

E) Költés hegyvidéken

A gólyák fészkelésének tengerszint feletti felső határa Magyarországon általában 250 m. A Cserhát és a Bakony vidékén 300 m magasan, Hollókőn és a Zirci medencében 400 m magasságban Nagyesztergár és Olaszfalu helységekben költ, és pedig fakó erdőtalajú területen egy-egy gólyapár.

6. ábra. A gólyapárok elterjedése és 100 km²-kénti sűrűségük (Std: HPa/100 km²) Magyarországon, 1984.

Verteilung und Dichte (StD: Anzahl auf 100 km²) von den Storchpaaren in Ungarn, 1984. □ Mangel an HPa, □ Mangel auch an Ortschaften.

Emberi tényezők hatása a talajviszonyok és a gólyák eloszlásának kapcsolatára

a) Említettük, hogy a gólya szinte már kizárólag emberi környezetben fészkel, az ember közelségét is igényli. Igazolni látszik ezt az állítást az is, hogy pl. az Alföldön, ahol az emberi települések 15—20 km távolságra fekszenek egymástól, 100 km²-nyi területre esetleg 1—3 helység esik, de előfordul, hogy egyetlenegy sem.

Ábránkon a település és gólyapár nélküli terület egységeket (100 km²) mínusz jellel jelöltük (6. ábra). E területeken költőpárról adatunk nincs, jóllehet a kedvező talajviszonyok biztosította kedvező élettér a többségnél meglenne. Ahol viszont a neki megfelelő tápterület környékén kedvező fészkelési lehetőséget talál, és pedig emberközelen, ott megtelepszik. Pl. a Hortobágyi puszta területén vagy peremén levő helységek, ahol a fészkelési lehetőségek a kedvező élettér közelségével együtt adottak, a gólyapárok nagy koncentrációját teszik lehetővé. Legtöbb esetben egy ilyen helység egyetlen a 100 km²-es terület egységben. Ezek az ún. gólyavárosok, melyekben a költőpárok száma fölötte nagy mint pl. Balmazújváros 27, Egyek 19, Hortobágy 16, Tiszacsege 23, Nádudvar 27, Tiszafüred 19. Nagyiván 24, Karcag 18, Tiszavasvári 27 stb.

A Dunántúlon és az Északi-középhegységben, ahol a helységek közelebb fekszenek egymáshoz, egyes 100 km² terület egységben 4—12 helység található. Ezekben a költőpárok száma és helységenkénti eloszlása a biotóp adottságok és fészkelési lehetőségek függvényében alakul.

b) Ha az ország talajművelhetőségi viszonyait összevetjük a gólyapárok területi eloszlásával (5., 6. ábra), feltűnik, hogy a fehér gólya a vízjárta, talajvíz hatása alatt álló és belvizes területeken, továbbá a kötött talajú, nehezen művelhető, sőt talajhibás területrészekben találja meg leginkább a számára kedvező élettereket.

Az intenzíven terjeszkedő mezőgazdaság e területekből minél többet kíván bevonni a termelésbe. Többnyire nem a természeti adottságokhoz és a talajtípusokhoz alkalmazkodó gazdálkodás és területhasznosítás a cél. A művelés alá fogott területen a mának nagyobb hasznot hozó, gyors és kiemelkedő eredmények reményében, az ökológiai szemlélet teljes figyelembevétele nélkül, természeti környezetünkbe drasztikusan beavatkozó technikai és technológiai megoldásokat alkalmaznak. Ez a mindenáron és iparszerűen mennyiségre törő agrárpolitika már nemcsak a természeti környezetet, hanem sok esetben a termőtalaj károsodását is eredményezi.

A gólyapárok számának 1958 óta 37%-os csökkenését nagyrészt a gólyák életterének hazai beszűkülésével magyarázhatjuk, ami jórészt e helytelen agrárpolitikai szemléletnek a következménye. Még egy mutató nyomatéku, hogy 1958-tól 1984-ig 450—500 helységben szűnt meg a gólyapárok fészkelése. E tény súlyosságát növeli az, hogy a gólya életterének beszűkülése a volt életterek és azok gazdag életközösségeinek a pusztulását is jelenti. Márpedig ezeknek a természeti környezetünkben fontos szerepet betöltő ún. ökoszisztémáknak a kiesése természeti környezetünk károsodásának tényezőit gyarapítja.

IRODALOM

Bulla Béla

1962 Magyarország természeti földrajza. Budapest

Creutz, Gerhard

1985 Der Weiss-Storch. Die Neue Brehm-Bücherei 375. Wittenberg Lutherstadt

Homonnay Nándor

1964 Magyarország és környező területei gólyaállományának mennyiségi felvétele az 1941. évben. Aquila. 69—70. 83—97.

Jakab, Béla

1987 Der Bestand des Weiss-Storchs in Ungarn von 1958—1984. Der Falke. 34. 47—50.

1987—88 A fehér gólya (*Ciconia ciconia*) magyarországi populációjának helyzete és védelme, 1958 és 1984 között. Állattani Közlemények. 74. 55—63.

1988 A fehér gólya (*Ciconia ciconia*) állománya Magyarországon 1984-ben. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1987—1. 473—512.

1989 Der Weiss-Storch in Ungarn: Bestandsänderungen und ihre Ursachen. Rheinwald, G., J. Ogden & H. Schulz (Hrsg.): Weiss-Storch — White Stork. — Proc. I. Int. Stork Coserv. Symp. Schriftenreihe des DDA 10. 105—113.

Schüz, Ernst

1933 Der Bestand des Weiss-Storch (*Ciconia c. c.*) in Ostpreussen 1931. Verh. orn. Ges. Bayern. 20. 191—225.

Stefanovits Pál

1956 Magyarország talajai. Budapest.

1975 Talajtan. Budapest.

Die Rolle der Bodentypen in der Verbreitung des Weissstorchen (*Ciconia ciconia*) in Ungarn

Jakab, Béla

Unsere früheren Aufsätze massen unter den Naturregulatoren der Verbreitung vom Storch der Klima- und Wetterverhältnisse in Ungarn eine bedeutende Rolle, besonders der Niederschlagsverteilung, bei. Ungarn ist im Vergleich mit den Nachbarländern ein verhältnismässig storchreiches Land. Sein Weissstorchbestand beträgt gegenwärtig 4500—5000 Storchpaare, was allein mit den erwähnten Faktoren nicht genügend zu erklären ist. Schüz, Creutz und Homonnay legten dar, dass die lehmreichen, schweren Böden für den Storch günstiger sind als die sandigen, wasserundurchlässigen Böden. Diese Feststellung gab uns die Veranlassung, diese Frage im Zusammenhang mit den Bodengegebenheiten des Landes zu untersuchen.

Ungarn liegt in der Mitte des Karpatenbeckens, das im Tertiär vom Meer überflutet war. Auf seinem beckenartigen Gebiet sind 68% flache und 15% wellig-hügelige Landschaften mit niedrigen Höhenlagen, bis 200 m über dem Meeresspiegel zu finden (Abb. 1. II. III. IV.). Der Abfluss des Oberflächenwassers ist verzögert und die Verdunstung ist besonders im Flachland gross. Die maritimen Sedimentgesteine und eiszeitlichen Gebilde, die in die Oberschicht gekommen sind, spielen eine bedeutende Rolle bei der Bodenbildung. Durch ihre wasserundurchlässige oder wasserundurchlässige Qualität wird der Wasserhaushalt der Oberfläche geprägt. Die Rolle der wasserundurchlässigen Gesteine, wie Lehm, Ton usw. ist in Ungarn sehr bedeutend (Abb. 3. a, b).

In Ungarn werden zwei Zonen vorherrschender Bodentypen unterschieden: die Zone der Tschernosemböden, die sich in der Grossen und Kleinen Tiefebene befinden, sowie die Zone der Waldböden, deren Verbreitungsschwerpunkte im Alpenvorland, auf dem Transdanubischen Hügel-land und in den Mittelgebirgen liegen (Abb. 2.). Die intrazonal gebildeten asonalen Böden sind sehr abwechslungsreich, denn auch die bodenbildenden Faktoren, wie Gesteinqualität und Relief, Makro- und Mesoklima, Verdunstung- und Abflussverhältnisse zeigen eine bedeutende Abwechslung, auch innerhalb kleiner Flächen (Abb. 3.).

In der Grossen Tiefebene (Abb. 1. I.) ist das Kontinentalklima vorherrschend. Die niedrigeren Teilgebieten (80—100 m) stehen unter einem Einfluss der Grund- oder Oberflächengewässer (Abb. 5 mit gedrehtem w-Zeichen markiert ist). Den Böden hier (Abb. 4) gehören die wasserundurchlässige tonige Schwemm- (8) und Wiesenböden (4), die Wiesenböden mit Alkaliunterböden, die verschiedenen Alkaliböden (3) und örtlich die Moorböden (5) an. Auf diesen Böden, besonders in den Teilen des Zuflussgebiets der Theiss ist der höchste Weissstorchbesatz zu finden. Auf den anmutigeren Gebieten der Tschernosem (2)- und Sandböden (7) brütet der Storch nicht. Ebenfalls sind für ihn die mit Sand- und Lössrücken in den höheren Höhenlagen der Tiefebene (120—160 m) ungünstig. In diesen Regionen kommen sporadisch nur 1—3 Paare/100 km² oder inselhaft 5—12

Paar/100 km² in den erodierten, versunkenen Teilen, wo tonige, wasserdurchlässige Böden auf der Oberfläche oder tonige, alkalische Unterböden zu finden sind (Abb. 4. 6.), vor.

Zum Zuflussgebiet der Theiss, aber zur Zone der Waldböden Abb. 4 (1) gehört das nördliche Mittelgebirge (Abb. 2. VI). Ihre bodenbildenden Gesteine sind vorwiegend wasserundurchlässig, was durch das umfangreiche Flussnetz bewiesen wird. Den Brutpaaren bieten die tonigen Schwemm- und Wiesenböden in den Flussniederungen und die tonigen Waldböden in den für die Landschaft charakteristischen Beckchen günstigen Lebensraum an (Abb. 4. 6).

Im Alpenvorland und auf dem Transdanubischen Hügelland (Abb. 2. III. IV.) ist beim braunen Waldboden die starke Vermoderung und damit die starke Vertonung charakteristisch. Wegen der niederschlagsreichen atlantischen, dann der mediterranen und der nach Osten dominierenden kontinentalen Klimaeinflüsse bildeten sich die braunen Waldbodevarianten vom Typ pseudogley bis zum braunen Tschernosemwaldboden, dementsprechend verändert sich auch der Wasserhaushalt der Böden. Unter den aseasonalen Böden sind die tonigen Wiesen- und Schwemmböden in den Flussniederungen und in den vorherrschend N—S gerichteten erodierten Talsystemen bzw. die Moorböden in der südwestlichen Umgebung des Plattensees für den Storch günstig. Die grösseren Storchdichten sind in den westlichen-südwestlichen Teilen und überall in den Flussniederungen zu finden (vgl. Abb. 4. 5. 6.).

In der Kleinen Tiefebene (Abb. 2. II.) befinden sich entlang der Donau tschernosemartige Schwemmlandböden, und der grössere Teil dieser Region wird von Tschernosemböden bedeckt. Mit Störchen sind nur die kleineren Wiesenbodenflächen besetzt. Die grösste Storchdichte befindet sich im Westen auf den tonigen Wiesen- und Schwemmböden, auf den Moorböden und inselhaft auf den Alkaliböden (vgl. Abb. 4. 5. 6.).

Es ist zu behaupten, dass die verhältnismässige Grösse des Storchbesatzes in Ungarn mit den geologischen Gegenbenheiten, dem beckenartigen Wesen, den hydrologischen und klimatischen Verhältnissen des Landes zu erklären ist und, dass es den wasserundurchlässigen Bodentypen, die sich auf dem Gebiet von Ungarn in grossem Masse verbreiteten, und die für den Storch günstig zu danken ist. Die Bodengegebenheiten des Landes spielen unter den Naturregulatoren der Storchverbreitung eine bedeutende Rolle.